

a n a d o l u m
e K a m p ü s
ve
a n a d o l u m o b i l
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Açıköğretim Destek Sistemi
Açıköğretim Sistemi ile ilgili

merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...

- ✉ Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- 🏠 Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- 📞 Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- ☎ Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3038
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1988

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ II

Yazarlar

Prof.Dr. Cezmi ERASLAN (Ünite 1, 2, 7, 8)
Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU (Ünite 3)
Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ (Ünite 3)
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ (Ünite 4)
Prof.Dr. Erdinç TOKGÖZ (Ünite 5)
Prof.Dr. Çağrı ERHAN (Ünite 6)
Doç.Dr. Gökhan ERDEM (Ünite 6)

Editör

Prof.Dr. Cezmi ERASLAN

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
“Uzaktan Öğretim” teknüğine uygun olarak hazırlanan bu kitabı bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin alınmadan kitabı tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka sekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Öğretim Tasarımcıları

*Prof.Dr. Müjgan Yazıcı
Doç.Dr. İrem Erdem Aydın*

Grafik Tasarım Yönetmenleri

*Prof. Tevfik Fikret Uçar
Doç.Dr. Nilgün Salur
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız*

Dil ve Yazım Danışmanları

*Hatice Çalışkan
Gözde Metin*

Kapak Düzeni

Prof.Dr. Halit Turgay Ünalan

Dizgi ve Yayıma Hazırlama

Kitap Hazırlama Grubu

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II

E-ISBN
978-975-06-3378-2

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Şubat 2019

2359-0-0-0-1409-V01

İçindekiler

Önsöz	viii
-------------	------

Yeniden Yapılanma Dönemi.....	2	1. ÜNİTE
YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ.....	3	
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ..	3	
Tarım.....	6	
Ulaşım.....	7	
Ekonomik Durum.....	7	
İDARİ DÜZENLEMELER.....	9	
Devlet Millet Birlikteliği İçin İlk Adımlar.....	10	
Ekonomik Düzenlemeler	10	
İdari Düzenlemeler	11	
Askeri Düzenlemeler	12	
SİYASİ DÜZENLEMELER	12	
SALTANATIN KALDIRILMASI	12	
Adım Adım Yeni Sisteme Geçiş.....	16	
HALİFELİĞİN KALDIRILMASI.....	18	
Özet	26	
Kendimizi Sinayalım.....	29	
Okuma Parçası.....	30	
Kendimizi Sinayalım Yanıt Anahtarları.....	31	
Sıra Sizde Yanıt Anahtarları.....	31	
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	33	
Türkiye Cumhuriyeti'nde Temel Politikaların Ortaya Çıkışı (1923-1938 Dönemi)	34	2. ÜNİTE
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ŞEKİLENMESİ (1923-1938 DÖNEMİ)	35	
Yeni Anayasa Rejimi: 1924 Anayasası	35	
1923-1938 DÖNEMİNİ ŞEKİLLENDİREN SOSYAL VE EKONOMİK YAKLAŞIMLAR	36	
HALKA GİDİŞ VEYA ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİ.....	41	
SİYASİ İNKİAPLARA KARŞI İLK TEPKİLER	43	
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu	44	
Şeyh Sait İsyancı	46	
İzmir Suikasti	47	
Takrir-i Sükün Kanunu ve Rejimi	48	
Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı	48	
Menemen - Kubilay Olayı	50	
CUMHURİYETİN HALKA GİDİŞ MÜESSESELERİ: HALKEVLERİ	51	
Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi	52	
Güzel Sanatlar Şubesi.....	53	
Temsil Şubesi.....	53	
Spor Şubesi	53	
Sosyal Yardım Şubesi	53	
Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi	54	
Kütüphane ve Neşriyat Şubesi	54	
Müze ve Sergi Şubesi.....	54	

Köycülük Şubesi	54
Türk İnkılabinin Özgünlüğü.....	55
Türk İnkılabına İdeoloji Gömleği Giydirmeye Çabası: Kadro Hareketi	56
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİ POLİTİKALARI.....	57
Ulusal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1923-1929).....	58
Devletçilik Dönemi (1930-1938).....	58
Özet	62
Kendimizi Sınayalım	64
Okuma Parçası	65
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	65
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	66
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	67

3. ÜNİTE

Atatürk İlkeleri ve Atatürk Döneminde Dil-Tarih ve Kültür Alanındaki Çalışmalar.....	68
ATATÜRK İLKELERİ.....	69
CUMHURİYETÇİLİK	69
HALKÇILIK.....	70
MİLLİYETÇİLİK.....	72
DEVLETÇİLİK	74
LAİKLİK	76
İNKILAPÇILIK	79
ATATÜRK İLKELERİNİN UYGULAMA ESASLARI.....	81
Müspet İlime ve Akla Tâbi Olmak	82
ATATÜRK DÖNEMİNDE DİL-TARİH VE KÜLTÜR ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR	83
DİL ÇALIŞMALAR.....	83
TARİH ÇALIŞMALAR.....	87
KÜLTÜR ÇALIŞMALAR.....	90
GÜZEL SANATLARDAKİ GELİŞMELER.....	91
Resim	91
Heykel	91
Müzecilik	92
Müzik	92
Opera, Bale, Tiyatro ve Sinema	94
Özet	96
Kendimizi Sınayalım	99
Okuma Parçası	100
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	101
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	101
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	103

4. ÜNİTE

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Uygulama Esasları	104
YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN DIŞ İLİŞKİLERİ (1923-1938)	105
ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKADAKİ UYGULAMA ESASLARI.....	106
Gerçekçilik	106
Tam Bağımsızlık	106
Başarılılık	106
Akılcılık	106

Güvenlik Politikası ve İttifaklar Sistemi	107
LOZAN'DAN KALAN MESELELER VE BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER.	107
Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi.....	108
Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay'ın Anavatana Katılması	111
Türk-Yunan İlişkileri.....	114
Nüfus Mübadelesi	114
Etablı Meselesi	115
Patrikhâne Meselesi	116
Türk-İtalyan İlişkileri.....	117
Türk-Sovyet İlişkileri	118
BALKAN DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER VE BALKAN ANTANTI	122
DOĞULU DEVLETLERLE İLİŞKİLER VE SADABAT PAKTI.....	124
TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE GİRİŞİ.....	126
MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ.....	127
Özet	130
Kendimizi Sinayalım.....	132
Okuma Parçası.....	133
Kendimizi Sinayalım Yanıt Anahtarı.....	134
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı.....	135
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	137

1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler 138

5. ÜNİTE

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA VE SONRASINDA	
EKONOMİK DURUM (1939-1950).....	139
Devletçiliğin Duraklama Yılları (1939-1945)	139
Devletçiliğin Gerileme Dönemi (1946-1950).....	140
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)	141
Tarım Sektörüne Öncelik	141
Özel Sektör Öncülüğünde Sanayileşme	141
Dış Ekonomik İlişkilerde Liberalleşme	142
Ağustos 1958 İstikrar Kararları	142
PLANLI KALKINMA DÖNEMİ	143
Planlı Döneme Geçiş	143
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967).....	144
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972).....	145
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)	146
Dördüncü Plan Dönemi (1979-1983)	147
Beşinci Plan Dönemi (1985-1989)	149
BÜYÜK SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER	
EŞLİĞİNDE ALTINCI PLAN DÖNEMİ (1990-1994)	150
Demirel-İnönü Koalisyonu	150
Büyük Kriz ve Ekonomik Seferberlik Yılı (1994)	151
5 Nisan Kararları	151
5 Nisan Kararlarının Yol Açıtı Gelişmeler	152
1995 Geçiş Programı.....	153
YEDİNCİ BEŞ YILLIK PLAN DÖNEMİ (1996-2000)	153
Yedinci Planın ve Gümrük Birliği'nin Birinci Yılı (1996)	154
Yedinci Planın İlkinci Yılı ve Refahyol Hükümeti (1997)	154
Yedinci Planın Üçüncü Yılı ve Anasol Hükümeti (1998).....	155
1999 Yılı: Deprem ve Ekonomik Kriz (1999)	156

17 Ağustos Depremi: Toplumsal ve Ekonomik Yıkım	156
Enflasyonu Düşürme Programı.....	157
2000 YILINDA EKONOMİK GELİŞMELER:	
SİYASAL İSTİKRAR EKONOMİK İSTİKRARSIZLIK	158
Kasım 2000 Mali Krizi.....	159
Yedinci Plan Döneminin Değerlendirilmesi (1996-2000)	160
Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (2001-2005)	161
Şubat 2001 Krizi	161
Kemal Derviş ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	162
Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının İlkinci Yılında (2002) Gelişmeler	163
Özet	165
Kendimizi Sınayalım.....	168
Yaşamın İçinden	169
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarları.....	169
Sıra Sizde Yanıt Anahtarları.....	170
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	171

6. ÜNİTE

Türk Dış Politikası'nda (1938-2002) Dönemi.....	172
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	173
II. DÜNYA SAVAŞI'NDA DIŞ POLİTİKA	174
TÜRK DIŞ POLİTİKASI İÇİN ZOR YILLAR (1945-1947)	177
BLOKLAŞMA EKSENİNDE DIŞ POLİTİKA (1947-1964)	178
Türkiye'nin Nato'ya Girişi.....	180
TÜRKİYE-AB VE KIBRIS	181
Türkiye-AB İlişkileri	181
Kıbrıs Sorunu.....	182
DIŞ POLİTİKADA ÇOK YÖNLÜLÜĞE GEÇİŞ ÇABALARI (1964-1980).....	183
Amerika ile İlişkilerin Gerilmesi.....	184
Rusya ile Yakinlaşma.....	185
Kıbrıs'a "Barış Harekâti"	188
12 EYLÜL DARBEsi'NDEN SONRA DIŞ POLİTİKA.....	190
1991-2002 TEK KUTUPLU DÜNYADA DIŞ POLİTİKA	192
Özet	195
Kendimizi Sınayalım.....	199
Okuma Parçası.....	200
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarları.....	201
Sıra Sizde Yanıt Anahtarları.....	202
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	205

7. ÜNİTE

Atatürk'ten Sonra Türkiye.....	206
II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNİN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK UYGULAMALARI	207
ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ	210
Çok Partili Hayata Geçiştir Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz Beyannamesi	212
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE 1950-1960 (DEMOKRAT PARTİ) DÖNEMİ.....	215
1960 DARBEsi'NDEN SONRA TÜRKİYE.....	219
12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRK SİYASETİNDE GELİŞMELER	222
12 EYLÜL 1980 DARBEsi VE SONRASINDA TÜRKİYE	225

Özet	229
Kendimizi Sınayalım	237
Yaşamın İçinden	238
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarları	239
Sıra Sizde Yanıt Anahtarları	240
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	243

**1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal
Değişme ve Gelişmeler..... 244**

8. ÜNİTE

II.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDAKİ SOSYAL VE KÜLTÜREL GELİŞMELER.....	245
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA TARTIŞMALAR/GELİŞMELER	249
Sosyal Hayata Dair Tartışmalar/Gelişmeler.....	251
1960-1980 DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL TARTIŞMALAR/GELİŞMELERİ.....	252
Sosyal ve Kültürel Sahada Tartışmalar/Gelişmeler	255
1980-2000 DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL TARTIŞMALAR/GELİŞMELER	259
Görüntülü Dünya/İletişim	259
Yirminci Yüzyılın Sonunda Türkiye	267
Özet	269
Kendimizi Sınayalım	274
Okuma Parçası	275
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarları	276
Sıra Sizde Yanıt Anahtarları	276
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar.....	278

Önsöz

Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecini ele alan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin ikinci kitabı, Türkiye Cumhuriyetinin ilanından 21.yüzyılın ilk yıllarına kadar olan gelişmeleri incelemektedir. Birinci kitaptaki temel yazım teknikleri ve bilimsel yaklaşımlar elinizdeki ikinci kitapta da devam ettilmiştir.

Kitabın ilk ünitesinde Türkiye Cumhuriyetini şekillendiren idari düzenlemeler ağırliklı olarak ele alınmıştır. İkinci ünitede ise kuruluş yıllarındaki siyasi, sosyal ve kültürel politikalara yön veren düşünce tarzı ve bu düşüncelerin halka ulaştırılmasında yer alan müesseseler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü Ünite Atatürk ilkeleri ve bu ilkelerin uygulama esaslarını ana hatları ile ele almış, dil, tarih ve güzel sanatlar alanındaki uygulamaları ortaya koymuştur.

Kitabın dördüncü ünitesi Atatürk döneminin “yurtta sulu, cihanda sulu” ilkesinde ifadesini bulan dış politikasını ülkeler ölçüğinde incelemektedir. Beşinci ünite, İkinci Dünya Savaşı'ndan iki binli yılların başına kadar olan dönemdeki ekonomik politikaları, ulaşılabilir resmi veriler ve yapılan araştırmalar ışığında ele almıştır. Kitabın altıncı ünitesinde ikinci dünya savaşı yıllarından başlayarak yirmi birinci yüzyılın başına kadar olan gelişmelere ışık tutmayı amaçladık. Türkiye'yi küresel gelişmelerin odağına koyarak yaşanan değişmeleri, karşılaşılan problemleri ve ortaya konmaya çalışılan çözümleri ana hatları ile izah etmeye çalıştık.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II'nin yedinci ünitesinde Atatürk'ten 2000'li yıllara kadar olan siyasi gelişmeleri ana hatları ile vermeyi hedefledik. Kitap, sosyal ve kültürel gelişmelere odaklanan sekizinci ünite ile sonlandırılmıştır. Elbette yarı asırlık bir sürecin her aşamasını bir ders kitabı sınırları içinde ayrıntıları ile aktarmak ve değerlendirmek mümkün değildir. Bu sebeple ilk kitapta olduğu gibi burada da sürecin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülen olay ve gelişmelere degeinmeyi tercih ettik. Bütün ünitelerde öğrencilerimizin seviyelerine uygun ve ilgileri oranında bilgilerini artırabilecekleri kitaplar tavsiye edilmeye çalışılmıştır. Sıra sizde sorularının her ünite için sayıca artırılabileceği açıklıdır. Öğrencilerimiz, empati yapmalarına imkan verecek bu ipuçlarını kendilerinin de çoğaltabileceklerini göreceklidir. Bunu yapabildikleri ölçüde ele alınan döneme dair kendilerine özgü değerlendirmelerini de ortaya koymaları mümkün olacaktır. Konu ile ilgili okuma parçaları ve röportajlar ise aynı konuda farklı bakış açıları olabileceğini göstererek konuyu anlamalarını destekleyecek şekilde seçilmiştir.

Değerli arkadaşlar,

Türkiye, 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmada Atatürk'ün de ifade ettiği gibi, son üç yüz yıldır yapmaya çalıştığı reform ve yenilikler ile çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkmaya çalışmaktadır. Osmanlı devletinin son asırlarında bu çabalar temelde devleti yaştırmaya odaklanırken hemen memnuniyetle ifade edelim ki günümüzde toplumu dünyanın diğer milletleriyle aynı siyasi, ekonomik ve teknolojik şartlarda yaştırmaya yönelikmiştir. Türkiye'de artık Cumhuriyet idaresinin ve kazanımlarının toplumun her kesimine ulaştığı ve benimsendiği günümüzde, devlet ve milletin enerjisini dünya ölçüğünde başarılarla çevirmeye zamanı geldiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, sahip olduğu tarihi, sosyal,

---

kültürel miras ve taşıdığı özellikler dünyanın her tarafında ilgi odağı olmasına yol açmaktadır. Elbette bu durumdan kaynaklanan imkanlar ve mukabil olumsuzluklar da söz konusu olacaktır. Ortaya çıkacak imkanları kullanmanın yanı sıra yapay sorunlar ile vakit kaybetmeden çağdaşlaşma yürüyüşüne devam etmek ilmin ve aklın bize gösterdiği yöndür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" ilkesiyle çıktığı çağdaşlaşma yolunda aydınların halkı anlamaya yürüyeceği, halkın da yürüyüşünü hızlandıracığı bir yöntem ile batı dünyası ile aramızdaki farkın kapatılması hedeflenmişti. Kitabın ilgili ünitelerinde de göreceğiniz üzere bu yürüyüşün son yarımla asırlık kısmında dil, din, kültür farklılarının, farklı siyasi görüşlere tâhamülâsüzlüklerin tahrik edilmesinden kaynaklanan çatışmalardaki insan, emek ve zaman kaybı çok büyütür.

Çağdaşlaşma hedefinden ülkemizi ve milletimizi ayırbilecek ayrıntılarla zaman kaybetmek yerine bilgi, birikim ve kabiliyetlerimizi ülkemize ve tüm insanlığa fayda sağlayacak şekilde kullanmaya odaklanmalıyız. Özette, bireysel, bölgesel değil dünya çapında düşünmeli, insanlığa ve medeniyetine katkı sağlamayı hedeflemeliyiz. Dünyada bu gün ve yarın var olabilmek için hedef bütütmeli ve harekete geçmeliyiz.

Bu büyük hedefe katkı sağlaması ümidiyle, sevgi ve başarı dilekleriyle...

Editör
Prof.Dr. Cezmi ERASLAN

1

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı döneminden devraldığı eğitim ve ekonomi alanındaki mirasın ne olduğunu anlayarak ilk on beş yılda gelinen seviyeyi kıyaslayabilecek,
  - 🕒 Cumhuriyet hükümetlerinin savaşın bitiminde almak zorunda kaldığı askerî, idari ve sosyal tedbirlerin gerekçelerini değerlendirebilecek,
  - 🕒 Türkiye Cumhuriyeti'nin eski düzene geri dönmemek için yaptığı idari düzenlemelerden sultanatın kaldırılmasının sebeplerini irdeleyebilecek,
  - 🕒 Türkiye'nin modernleşmesi sürecine katkıda bulunan 3 Mart 1924 tarihli kanunların çıkarılma gerekçelerini, tartışma süreçlerinde ortaya konan görüşleri anlayacak
- bilgi ve beceriye sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Modernleşme
- Kız Çocuklarının Eğitimi
- Millet Egemenliği
- Eğitimin Birleştirilmesi
- Saltanatın Kaldırılması
- Hilafetin Kaldırılması

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi II

Yeniden Yapılanma Dönemi

- YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ
- CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ
- İDARI DÜZENLEMELER
- SİYASİ DÜZENLEMELER
- SALTANATIN KALDIRILMASI
- HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Yeniden Yapılanma Dönemi

YENİDEN YAPILANMA DÖNEMİ

Birinci kitapta görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin son on iki yılı çeşitli cepheerde farklı rakiplerle daimi bir savaş hâli içinde geçmişti. Bu durum gerek devlet yöneticilerini gerekse halkın son derecede olumsuz etkilemiştir. Maddi ve manevi anlamda gelecektan ümitsiz, kendi ayakları üzerinde durma inancını kaybetmiş, ekonomik alanda ise elindeki avucundakini tüketmiş bir toplum söz konusuydu. Bu zeminin bir sonucu olarak Türk İstiklal Harbi'ni gerçekleştiren lideri Mustafa Kemal Atatürk ve kadrosu maddi imkânsızlıklar kadar Türk insanının tarafından ümitsiz, karamsar hâlinde ileri gelen problemleri aşmak zorunda kalmıştır. Gerçeken de Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşadığı ekonomik, siyasi ve sosyal çalkantılar dolayısıyla Anadolu insanının yöneticilerine karşı duyduğu güvensizlik ve kuşku dönemin edebiyat ürünlerine kadar yansımıştır.

Bu dönemde toplumun ruh hâlini yansıtmadada başarılı olmuş roman örnekleri arasında, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Yaban" (ilk baskısı 1932) ve Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" (ilk baskısı 1965) adlı romanlarını okuyabilirsiniz.

KİTAP

Diğer taraftan toplumun ekonomik ve kültürel seviyeyi temel hatlarıyla ortaya koymak yukarıda işaret ettiğimiz problemlerin zeminini daha iyi tanımlamamıza yardımcı olacağı gibi yeni devletin yöneticilerinin de nereden başladıklarını daha net bir şekilde ortaya koyacaktır. Altı asır devam eden bir devletin savaşlar ve iç işyanlarla dolu son dönemlerindeki durumunu tam olarak yansıtacak verilere ulaşmak son derece zordur. Tespit edilebilen yaklaşıklık değerler üzerinden bir değerlendirme yaparak çeşitli başlıklar altında konuyu ele aldığımızda Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumu rakamlarla şu şekilde ortaya koyabiliriz:

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Nüfus: Türkiye'nin nüfusu 1927 yılı verilerine göre 13.648.270 kişiydi.

1927 yılı nüfus verilerine göre; nüfusun 6.563.879'u erkek, 7.084.391'i kadınır. Son dönemdeki savaşların etkisiyle erkek nüfusun azlığı dikkat çekmektedir. Bu nüfusun %24.2'si şehirlerde, %75.8'i köylerde oturmaktaydı. Ülke genelinde 63 il, 328 ilçe, 699 bucak, 39.901 köy vardır. Diğer deyişle bir kırsal toplum söz konusu idi. Sosyolojik anlamda modernleşmenin en önemli göstergelerinden biri

olan şehirleşme ve şehir nüfusunun köylerde yaşayan nüfusu geçmesi için 1985 yılını beklemek gerekmıştır.

Sağlık: Ülke genelinde sağlık hizmetleri son derece yetersizdi. Çoğunluğu büyük yerleşim merkezlerinde toplanmış, devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık personelini kapsayacak şekilde 1928 yılı itibarıyla 1.078 doktor, 130 hemşire, 1.059 sağlık memuru ve 377 ebe mevcut idi. Kabaca bir hesapla 12.661 kişiye bir doktor düşmektedir. Tabiidir ki ülke geneline eşit şekilde bir dağılım söz konusu değildir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı ilk kanunlarda halkın sağlığına yönelik olanlara öncelik vermesi mevcut durumu yorumu ihtiyaç bırakmadan ortaya koymaktadır.

Eğitim: Cumhuriyet idaresinin üzerinde en çok duracı saha eğitim olacaktır. Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet edeceğİ akı hür, vicdanı hür nesillerin ancak eğitimle mümkün olacağı düşüncesiyle daha millî mücadele devam ederken Ankara'da toplanan **Maarif Kongresi** ile eğitim alanında yapılması gereken atılımlar değerlendirmeye alınmıştır. Bu sahada yapılanlara geçmeden önce Cumhuriyet'in devraldığı eğitim durumuna ve ilk onbeş yilda sağlanan gelişmelerin verilerine ana hatlarıyla bakalım.

İlköğretim: 1923-1924 yılı verilerine göre Türkiye'de mevcut ilkokul sayısı 4.894'tü. Bu okullarda eğitim alan öğrenci sayısı 341.941 iken bu müesseselerde görev yapan öğretmen sayısı ise 10.238'dir. Bu rakamlar ile Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı tarihlerde okur yazar oranı %6 ila %10 arasında bir noktada olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye devleti ilköğretimimi bütün vatandaşları için anayasa hükmü çerçevesinde zorunlu ve devlet okullarında parasız gerçekleştirmiştir. 1926 yılı itibarıyla da eğitimin her kademesi parasız hâle getirilmiştir. Ülkede 1860'lı yıllarda itibaren aydınlar ve devlet adamları arasında devamlı bir arayışa konu olan okur-yazar oranını artırma mücadelede 1928 Harf İnkılabi ile yeni bir başlangıç yapıldığı göz önüne alınmalı ve 1940'ta ulaşılan rakamların yaklaşık %0.5 seviyelerinden başladığı unutulmamalıdır.

Ortaöğretim tablosu da iç açıcı olmaktan uzaktır. 1923-1924 senesinde ülke genelinde 72 ortaokul, 796 öğretmen ve 5.905 öğrenci ile faaliyet göstermektedir. **Liselerde** ise 23 okul, 513 öğretmen ve 1.241 öğrenci mevcuttur.

Bu aşamada dikkate değer bir husus ise her kademe mevcut okullardaki öğrenci sayısı ile öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısında bir gerilemenin olmamasıdır. Bu durum dengeli bir gelişmenin sağlandığına işaret olarak alınmalıdır.

Gerçekten de 1923-1924 öğretim yılı için ilkokullardaki ortalama talebe sayısı ve öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı 70/33 iken bu oran 1938-1939 döneminde de 103/48 seviyesinde kalmıştır. Orta okullarda. 1923-1924 döneminde 75/5 olan oran 1938-1939 döneminde, 356/13 olmuştur. Liselerde durum biraz daha farklıdır. 1923-1924 döneminde 102/11 iken 1938-1939 döneminde 152/13 seviyelerindedir. Yüksek öğretimde de 324/9 oranı 538/12 şeklinde ortaya çıkmıştır. Ortaokul ve liselerdeki öğrenci sayısındaki artışa mukabil okul ve öğretmen yetiştirmede yetersiz kalındığını söylemek mümkündür.

Yüksek öğretim devresi de öncekilerden farklı değildir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışında mevcut fakülte ve yüksek okul sayısı 9, öğretim elemanı 307, öğrenci sayısı 2.914'tür.

Bu kısımdaki son olarak kız ve erkek öğrenci sayısını değerlendirerek ilk onbeş yılda gelinen seviyeye bakıldığından, 1923-1924 öğretim yılında 341.941 olan toplam öğrenci sayısında (Erkek: 273.107, Kız: 62.954) ile cinsler arasında büyük fark olduğu görülmektedir. Kız öğrenciler toplamın ancak %18'ini oluşturmaktaydılar.

Maarif Kongresi: Kütahya-Altıntaş Savaşları sırasında 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın açılışını yaptığı kongrede ülke eğitimcileri görüş ve önerilerini devlet yöneticileri ile paylaşımlardır.

Dönem nüfusunun yarısından fazlasının kadın olduğu göz önüne alınırsa halkın kız çocuklarını okutmakta çok çekingen davranışının görülecektir. Cumhuriyet döneminde kız çocukların eğitimine büyük önem verilerek başlangıçtan itibaren büyük bir gelişme gösterilmiştir. Aynı artışın öğretmen sayısında da görülmesi bilinçli bir iyileştirme gerçekleştirildiğinin kanıtı olmalıdır.

Fotoğraf 1.1

Cumhuriyet'in eğitim hamlesiindeki hedeflerin başında eğitimleri ihmali edilen kız çocukların okutulması geliyordu.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Devletin Lozan Barış Antlaşması'nda çözemediği ticaret şartlarının da etkisiyle ekonomik bakımından zorlandığı 1923-1929 arası dönemin verileri halkın cehaletini yenmede ortaya konulan gayreti göstermektedir. 1938-1939 senesinde okul sayısı 7.862, öğrenci sayısı 813.636, okullarda görev yapan öğretmen sayısı ise 17.120'ye yükseltilmiştir. Okul ve öğretmen sayısında kabaca % 75'lük bir artış gerçekleşmiştir. Bununla birlikte öğrenci sayısının %100'ü geçmesi genç nüfusun hizına tam olarak yetişilemediğinin de kanıtıdır.

Osmanlı Devleti yıkıldığı sırada savaş kayıplarını da dahil ederek en yüksek %10 civarında ifade edebileceğimiz okur yazar oranı 1939 yılı itibarıyla %24.5'e çıkmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere on yılda gelinen seviyenin %0.5'lardan başladığına dikkat çekmeliyiz.

1938-1939 öğretim yılında orta okullarda 228 okul, 3.402 öğretmen ve 83.642 öğrenci sayısına ulaşılmıştır. Aynı öğretim yılında liselerde ise 75 okul, 1.329 öğretmen ve 24.363 öğrenci sayısı gerçekleşmiştir. Böylelikle müessese ve öğretmen bazında ortalama %250-300'lük bir artış sağlanırken öğrenci sayısında %400'lük bir büyümeye söz konusu olmuştur. Bu son hanedeki gelişimin temelinde insanların çocukların eğitmek hususundaki istekleri ve devletin her kademeyi ücretsiz hâle getirmiş olmasının payı önemlidir.

Mesleki ve Teknik Eğitim sahasında ise 1923-1924 eğitim-öğretim yılında 64 okul, 583 öğretmen ve 6.547 öğrenci sayısıyla faaliyet gösterilmektedir. 1938-1939 öğretim yılına gelindiğinde 81 okul, 982 öğretmen ve 12.352 öğrenci sayısına ulaşmıştır. Öğretmen ve öğrenci sayısı gibi okul sayısındaki gelişme de diğer sahalarda görülen artışın hayli gerisinde kaldığı dikkat çekmektedir.

Yüksek öğretimde 1938-1939 döneminde okul sayısı 19'a çıkarılmıştır. Öğretim elemanı %150 civarındaki artışla 855'i bulurken öğrenci sayılarındaki artış ise 10.213 kişi ile %250 civarında gerçekleşmiştir. Aynı yıl mezun öğrenci sayısı ise 1.403 olmuştur.

Cinsiyetler arasındaki denge bakımından ise ciddi bir artış sağlanmış olduğunun altı çizilmelidir. 1940-1941 yılı verilerine göre erkek öğrenci sayısı 661.279, kız öğrenci sayısı 294.468 olmuştur. Yani yarıya yaklaşmıştır. Kız öğrenci sayısı toplamda %18 den %30,8'e yükselmiştir. Kadın öğretmen sayısında da benzer artış söz konusu olmuştur. 1923-1940 aralığında toplamda %11,8'den %29'a yükselmiştir.

SIRA SİZDE

1

Cumhuriyet'in topyekün toplumsal kalkınma hedefinde kadınların eğitim hayatına kazandırılmasının önemini tartışınız?

Tarım

Osmanlı toplumu büyük oranda bir tarım toplumu idi. 1927 tarihli tarım sayımına göre ülkede mevcut nüfusun % 67,7'si çiftçilik yapmaktadır. Devletin batısında Trakya, İstanbul, Bursa ve Kocaeli kesiminde bu oran önemli ölçüde düşerken Orta ve Kuzey Anadolu'da ortalamanın üzerindeydi. Bu nüfusun aile başına işlediği toprak miktarı ortalama 25 dönüm civarındadır. Coğrafi yapının müsait, arazinin verimli olduğu Akdeniz Bölgesi'nde bu miktar 40, Trakya'da 60 dönüme kadar yükselmekteydi. Artvin, Van, Bitlis, Ordu gibi engebeli coğrafyaya sahip illerde ise 8-10 dönüm aralığına düşmektedir.

1927 yılı itibarıyla tarım yapılan alan ise 43.637.727 dönümle sınırlı olup ülke yüz ölçümünün % 4,86'sına karşılık gelmektedir.

Ekilen toprakların %89,5'inde tahıl, %3,9'unda baklagıl, %6,6'sında sınaî bitkiler yetişirilmektedir.

Söz konusu tarımsal yapının verimi ise on dönemde 614 kilo civarındadır. 1927 yılı verilerine göre ülkenin tarımsal faaliyetinin mali tutarı 337 milyon lira'dır. Bu rakamlara göre tarım üretimi her çiftçi ailesine ortalama 192 lira gelir sağlamaktadır. Ancak toprağın durumuna göre farklılık gösteren bu gelir, Akdeniz Bölgesi'nde 378 liraya çıkarken Güneydoğu Anadolu'da 66 liraya kadar inmektedir. 15.711'i tarım makinesi olmak üzere toplam 1.413.509 tarım aleti ile yapılan tarımda 100 dönüme üç makine düşmekte ancak bölgeler arasında çok büyük farklılıklar görülmemektedir.

Türkiye'nin I.Dünya Savaşı öncesinde toprak mülkiyeti açısından bakıldığından toprak sahibi olmayan köylü, bütününe ancak %8'ini oluşturmaktadır. Orta ve az topraklı köylüler, toplam köylü nüfusun %87'sini meydana getirirken ekili toprağın ancak %34,5'ine sahiptirler. Çiftçi kesimin %5'i ise ekili toprakların % 65,5'ine maliktirler.

Toprağın durumu açısından ise Cumhuriyet'in ilk yıllarda ekilebilir toprakların yaklaşık %5'i işlenebilmektedir. 1934 yılında %17,9 a çikan bu oran 1944'de %21,9'a ulaşmıştır. 1950'de ise %25'tir. 1950'li yılların başında ülke nüfusunun %81,5'inin köyde yaşadığına dikkate alduğumuzda köylünün refahına katkı bakımından önemli bir gelişmeden söz edebilirsek de toprak sahipliği bakımından devralınan değerlerde dikkate değer bir gelişmenin yaşanamamış olduğu ifade edilmelidir.

1923-1934 yılları arasında şark mültecilerine, mübadil, muhacir ve toprağa muhtaç yerli çiftcilere toplam 7.000.000 dönüm arazi, bağ ve bahçe dağıtılmıştır. 1934-1938

yılları arasında dağıtılan 3.000.000 dönümü de eklersek ortaya çıkan 10.000.000 dönüm topraktır. Bunun büyük çoğunluğu 627.538 kişilik mübadil, muhacir ve mülteci grubuna verilirken pek az bir miktarı da toprağa muhtaç yerli çiftcilere dağıtılmıştır.

1927 Tarım Sayımı'ndaki durum göz önüne alındığında toplam ekilen alanın yaklaşık iki katına denk gelmektedir ve önemli bir miktardır. 1950'ye gelindiğinde kırsal alanda yaşayanların %20'sinin topraksız olduğu dikkate alındığında önemli bir hamlenin yapılmış olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Ancak bütün çabalara karşın köklü bir toprak reformu hayatı geçirilemediğinden dağıtılan toprakların büyük bir kısmını hazine arazisi oluşturmuştur.

Ulaşım

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ortalarında başlattığı, öncelikle sermaye birikiği olmadığı için yabancı yatırımcılara ihtiyaç duyduğu demiryolu yapımı yüzyılın sonlarında yabancı devletlerle iyi ilişkileri devam ettirmek için kullanılan bir araç hâline dönüşmüştür. İkili siyasi ilişkilerin seyrine göre dağıtılmaya başlanan demiryolu imtiyazı ulaşım ağını gayri millî bir duruma getirmiştir. Yatırımcıları çekerilmek için demiryolu hattı boyunca 5 veya 10 km'lik bir coğrafyadaki yer altı ve yerüstü kaynakları inşaatı gerçekleştiren firmanın kullanımına sunulduğu gibi kilometre garantisini de uygulanmaktadır. İşletmeyi yapan şirketler kadar onların tercih ettiği çalışanları da çoğulukla yabancı uyruklu kişilerden oluşmaktadır.

Demiryolu ile ulaşımı büyük önem veren Cumhuriyet hükümetleri hat uzunluğu ve sayısını artırmanın yanında önemli oranda millileştirme faaliyeti gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nden devralınan demiryolu ulaşımında 1923 yılı itibarıyla hat uzunluğu 3.756 km, tren kilometresi 1.427.000 km idi. 1938 yılında ise 7.148 km hat uzunluğuna karşın tren kilometresi 15.598.000 km olmuştur. On iki yıllık savaş döneminin yıkımlarına karşın on beş yılda ortaya konulan %100'lük artış dikkate değer bir gelişmeyi işaret etmektedir.

Ekonominin büyük sıkıntılar çeken bir ülkede gerek yeni yapılm gerekecek millileştirme yoluyla demiryollarının geliştirilmeye çalışılması sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

1923'te 2.500 km olan karayolları, 1938 itibarıyla 21.575 km uzunluğa erişmiştir. Karayolu ağında da önemli ölçüde bir artış sağlanmıştır. Ancak bunlar o devir için de yeterli değildir. Ayrıca taşımacılığın gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan önemi göz önüne alındığında Cumhuriyet idaresinin memleketin kan damarları olarak nitelendiği ulaşım ağını millileştirmesi ve geliştirmesi bir mecburiyetti. Diğer yandan Cumhuriyet'in ilk on yılında bu sahada girişilen yatırımların çok kısa sürede gerçekleştirilmeye çalışılması bütün fedakârlıkların bir nesle yüklenmek istenmesi olarak görülmüş ve eleştiri konusu olmuştur.

Ekonomik Durum

Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki ithalat ve ihracat dengesine baktığımızda; Devlet'in alım satım oranının oldukça dengesiz seyrettiğini söyleyebiliriz. Elbette ki son yüzyılda gerçekleştirilen ve millî üretimin tamamen öünü tıkayan anlaşmalar bu neticenin önemli sebepleri arasındadır. Dışarıya ancak tarım ürünleri ve ham madde satabilen bir ekonomi söz konusudur. Dışarıya ham madde satıp onları mamul madde hâlinde ithal etmek dış ticaretin değişmez özelliği ve zaafı hâline gelmiştir.

1923 yılında yapılan 497.000 ton ithalatın değeri 87.000.000\$=145.000.000 lira iken yine 1923 yılında gerçekleştirilen 368.000 ton ihracatın değeri 51.000.000\$=85.000.000 lira olmuştur. Bir diğer ifade ile devletin ihracatı ithalatını karşılamak bakımından yetersizdir. Bu durumda dış ticaret dengesi olumsuz olarak etkilenmiştir. İhracatın ithalatı karşılıma oranı %58.5 olmuştur. Yukarıda işaret edilen hususları destekleyecek biçimde hizmet sektörü millî gelirin en önemli kalemini oluşturmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarda dolar kuru 1 dolar = 1.67 türk lirası olarak gerçekleşmiştir.

İktisadi vaziyetin mahiyetini anlamak açısından Cumhuriyet'in ilk yılında gayri safi millî hasılanın içerisindeki sektör paylarına bakmak, Cumhuriyet'in nasıl bir miras devraldığını ışık tutacaktır. 1923 yılı itibarıyla 952.600.000 olan gayrisafi millî hâsiyanın 377.300.000 lirası tarım sektöründen, 125.700.000 lirası sanayi sektöründen ve 449.600.000 lirası da hizmetler sektöründen elde edilmektedir. Bir diğer deyişle tamamen bir tarım ülkesi söz konusudur. Ülkede kişi başına düşen millî gelir ise ₰75.7 (45.3 \$) dır.

Fotoğraf 1.2

*Cumhuriyet ile
birlikte âdetâ
yeniden doğan
ve imar edilen
Başkent Ankara'nın
merkezî semti Ulus,
1930'lardaki hâliyle*

Ülkenin düşman istilasından kurtarılmasını çağdaş ve tam bağımsız olmak için yeterli görmeyen Cumhuriyet idaresi bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için hakiki ve en kuvvetli temeli ekonomide görmüştür. Atatürk; siyasi, askerî başarıların ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik başarılar ile taçlandırılmaslara elde edilen zaferlerin az zamanda soneceği düşüncesiyle iktisadi yapımızın güçlendirilmesi ve geliştirilmesi hedefini göstermişti. Gazi Mustafa Kemal, zemini de şöyle tarif etmekteydi. "Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka meydanlarına atılabiliriz". Ülkenin gelişmesi için tarımın yanı sıra ticaret, zanaat, sanat alanlarında da büyük atılımlar yapılması ihtiyacı açtı. Bu hedef için yapılacak programların bütün esasları ekonomik programdan çıkarılmalıydı, zira her şey bunun içinde vardır. Söz konusu atılımın kadrosu için ise Atatürk gençliğin bu hedefe uygun yetiştirmesi gerekliliğinin altını çizmiştir: "evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki, âlemi ticaret, ziraat ve sanatta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsмир (verimli) olsunlar, müessir (etkili) olsunlar, faal olsunlar, ameli bir uzuv olsunlar".

TBMM Hükümetinin kuruluşu ile birlikte daimi olarak zirai üretimi artırmak ve sahipsiz, vakıf ve devlet mali arazileri topraksız köylüye dağıtmak yönünde çeşitli uygulamalar yapılmıştır.

On beş yıllık dönemin sonunda gayrisafi millî hasılanın %100 arttığını görmektedir. Söz konusu sektörler açısından sadece sanayi gelirlerinde yaklaşık %150'lik bir artış söz konusudur. Tarım ve hizmet sektörleri genel artış oranında kalmışlardır.

GSMH içindeki sektör payları:				
	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	952.600.000	377.300.000 %43.1	125.700.000 %10.6	449.600.000 %46.3
1938	1.895.700.000	759.500.000 % 44.4	311.400.000 %14.2	824.800.000 %41.2

Cumhuriyet'in ilk on beş yıllık döneminin sonunda, arada yaşanan dünya iktisadi buhranına rağmen önemli bir gelişme söz konusudur. Nitekim, 1938 yılında gerçekleştirilen 844.000 ton ithalatın karşılığı olarak 119.000.000\$=₺150.000.000 ödenirken aynı yıl yapılan 1.447.000 ton ihracatın geliri 115.000.000\$=₺145.000.000 olmuştur. Bu süreçte 1\$=₺1.26 seviyesine inmiştir. 1938 yılı itibarıyla dış ticaret dengesi -3.9 seviyelerine inmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %96.7'ye çıkmıştır. Bu arada 1930'da başlayan ihracatın ithalatı dengeleme oranının 1937 de %120.6'ya kadar çıktığını belirtmeliyiz.

Burada işaret edilmesi gereken bir diğer nokta ise söz konusu 15 yıllık süreç içerisinde devamlı bir yükselişin sağlanmış olmasıdır. Türkiye'nin 1929 yılına kadar Osmanlı döneminden geçerli gümrük vergisi oranlarını uygulamak zorunda kalmasına, dış ticaretin bu yıla kadar açık vermesine dikkat edilirse üretimde gerçekleştirilen artışın bu gelişmeye imkân sağladığı kolaylıkla anlaşılır. Aynı dönemde gayrisafi millî hasila ve kişi başına düşen millî gelirin hem Türk lirası hem de dolar cinsinden toplamda %100 arttığını söylemek mümkün görülmektedir.

İDARI DÜZENLEMELER

Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa onderliğinde gerçekleştirdiği Millî Mücadelenin ilk aşaması askerî sahada elde edilen başarılarla tamamlanmıştır. İtilaf Devletleri'nin Sevr paçavrasını Türk milletine zorla kabul ettirmek için destek oldukları Yunan kuvvetlerinin savaş sırasında katı olarak yenilmesiyle mücadelenin birinci kısmı başarıyla tamamlanmıştır. Elbette yaşanan büyük sıkıntılar, maddi ve manevi yapılan bunca fedakârlıktan sonra devletin ve milletin idaresine bir çekidüzen verilmesi gerekecekti. Türk milletinin bu aşamada ödemek zorunda kaldığı bedelin neticesini hakkıyla alması gerekecektir. Bu, yeni idare tarzı içinde yepyeni bir hâkimiyet anlayışı ile Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşırıacak bir sistem olmaliydi. Söz konusu hedefi gerçekleştirebilmenin ilk şartı ise köhnemiş siyasi ve idari yapıyla birlikte bu yapının dayandığı anlayışı değiştirmekti. Cumhuriyet'in ilk yıllarda bu yoldaki adımların askeri harekâtın hemen ardından başlatıldığını görmekteyiz.

Devlet Millet Birlikteliği İçin İlk Adımlar

Büyük Taarruz'un ardından düşman işgalinden kurtarılan ve kurtarılacak yerlerde de kurulacak siyasi idarenin hazırlıklarını yapan Mustafa Kemal Paşa, daha Yunan askerini takibin devam ettiği günlerde İzmir Valiliği için Konya Valisi Abdülhalik Bey'i görevlendirmelerini hükûmete önerdi. Böylece düşman işgalinden kurtarılan yerlerde herhangi bir idari boşluğa meydana vermemek kararındaydı. Bursa'nın düşman eline düşmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık kürsüsünün üzerine örtülen siyah örtüyü kaldırarak işe başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi de yillardan beri devam eden fedakârlıklara işgalin sıkıntıları eklendiği için tahammül güçlerinin sonuna gelen insanlarına yardım için yine kendi insanına dayanmak mecburiyetinin bilincindeydi.

Ekonomik Düzenlemeler

6 Eylül 1922 tarihli bir bakanlar kurulu kararı düşmanın yakıp yıkarak terk ettiği yerlerdeki halkın mağduriyetini gidermek, sefaletine engel olmak için yine halkın yardıma çağrılmasını emrediyordu. Düşman işgalinden kurtarılan yerlerdeki durumu inceleyen hükümet ise acil olarak yapılacakların hukuk, idare ve sağlık üçgeninde gerçekleştirilmesini istiyordu. Çözüm yollarının Adliye, Dahiliye ve Sıhhiye Bakanları'ndan oluşan bir kurul tarafından hükûmete önerilmesi ilk adım olarak kabul edilmiştir. Birkaç gün sonra "Afyon'dan itibaren yakılıp yıkılmış köylerdeki halkın yemeklik, tohumluk gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra diğer gereksinimlerinin karşılanması için sosyal yardım komisyonlarının kurulması kararı alınmıştır.

Senelerdir savaş meydanlarında canını, malını ve geleğini ortaya koyan Türkiye halkın her şeyden önce üretmek ihtiyacı içinde olduğunu görüyoruz. Askerî başarıların kalıcı olabilmesini iktisadi sahadaki başarılıara bağlayan Cumhuriyet hükûmeti, mevcut bütün imkânlarını üretimi artırmak için seferber etmek zorundaydı. Nitekim iş gücünü artırmak için ekim ve hasat zamanlarında ağır cezaya mahkûm olanların dışındaki bütün hükümlülerden yararlanma yoluna gidilmişdir. Üretime ayrılacek gücü bir an evvel artırmak mecburiyeti, hükûmeti askerlerden de yararlanmaya sevk etmiştir. Üretim ihtiyacına bağlı olarak, uygulama sonraki dönemde de devam ettirilmiştir. Barış zamanında askerlere bulundukları yerin ziraat kuruluşları tarafından yeni ziraat usullerinin uygulanmalı olarak öğretilmesi kararlaştırılmıştır. Askerî birliğin olduğu yerde zirai müessese yoksa Millî Savunma Bakanlığının talebi üzerine İktisat Bakanlığı geçici olarak fen memurları ve ziraat aletlerini temin etmekle görevlendirilmiştir.

Nitekim 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen akabinde orduda en yaşlı askerlerden başlayarak 17 dönem askerin terhis söz konusu olmuştur. 1881-1898 doğumlu erlerin terhis Lozan konferansı günlerinde dahi sürdürülmüştür. Batı Cephesi'nin bu şekilde askerî gücünün zayıflaması I. ve II. ordu komutanlarının olumlu karşılanmamış olsa da hükûmet bu uygulamaya ısrarla devam etmiştir.

SIRA SİZDE

3

Daha barış imzalanmadan ordu birliklerinin terhisine hükûmeti zorlayan sebepler neler olabilir? Tartışınız

Komutanların, terhis edilen erlerin yerine yenilerinin alınması, veya dağınık birliklerin birleştirilerek yeni ordu teşkil edilmesi gibi tekliflerine mukabil, ordu nun asker sayısını neredeyse yarı yarıya azaltan bu uygulamanın İtilaf Devletle-

rinden saklanamadığı, bunun görüşmelerdeki talepleri kısmen etkilediği de kabul edilmelidir.

İdari Düzenlemeler

Devlet idaresinde çalışan memurların durumları ayrı bir sıkıntı oluşturmakla beraber, Millî Mücadele'nin aleyhine tavır almamış; görev yerleri düşman işgaline uğrayanların da düşmanla işbirliği yapmamış olmak zemininde mağdur edilmeleri esası doğrultusunda hareket edilerek sorun çözümlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin işgalden kurtarılan yerlerdeki devlet teşkilatını yeniden ve millî hâkimiyet prensibine sadık insanlardan oluşturma çabasında aşırıya kaçmamıştır. Hükümet, yetişmiş insan konusunda herhangi şekilde bir israfın söz konusu edilemeyeceği günlerde bulunulduğunun bilincindedir.

Savaştan sonra ilk adımlardan biri Mondros Mütarekesi günlerinde İtilaf Devletlerinin baskuları sonucu idam edilen "şehid-i millî" Boğazlıyan eski kaymakamı Kemal Bey'in eşi ve çocuklarına vatana hizmet tertibinden yeter miktar maaş bağlanması olmuştu. Tehcir suçları iddialarından dolayı gözaltında olanların serbest bırakılarak öylece mahkemelerinin devamına karar verilmesi izlemiştir. Yeni devlet haksızlığa uğrayan bürokratlarına sahip çıkarak, itibarlarını iade etmekle işe başlamıştır.

Fotoğraf 1.3

Millî Mücadele'den sonra idari ve ekonomik kalkınma mücadeleini de yöneten kurum olan Türkiye Büyük Millet Meclisi 1930'lu yıllarda

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Hükümet daha Mayıs 1922'de yurt dışına gidecek vatandaşlara verilen pasaportlardaki iznin padişah adına olan şeklini Türkiye Büyük Millet Meclisi namına çevirerek ülke ve millet adına söz söyleme yetkisini fiilen kullandığını ortaya koymuştur. Bunu tapu senetlerinin üzerindeki padişah tuğrasının yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi adının komması ve senetteki "sened-i hakan" ibaresinin yerine "millî" sıfatının eklenmesi takip edecektir.

6 Ekim 1923 tarihinde çıkarılan bir kanunla Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı'ndan önce millî orduya katılarak İstiklal Mücadelesi'ne dahil olan her dereceden askeriye mensubunun ordunun barış durumuna geçişinde maddi ve manevi mağdur edilmemesine yönelik tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan Mondros Mütarekesi'nden 23 Ağustos 1923'e kadar geçen süre zarfında ülke savunmasına katkıda bulunmak için yapılan işlerin suç sayılmayacağı karara bağlanmıştır. Bu

süreçte müdafaa amaçlı kurulmuş cemiyet ve heyetlerde kumandan ve yönetici olanlar ile bunların emirlerini yerine getirenlerin yaptıkları işler; irza geçme ve vatanı ihanetten hüküm giymiş olma hâli hariç suç sayılmayacaktır.

Devletlerarası ilişkilerde mütekabiliyet sisteminin esas olduğu bilinciyle Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaş dolayısıyla ülkelerindeki Türk vatandaşlarına uyguladığı olağanüstü kanun ve tedbirleri kaldırın devletlerin Türkiye'de bulunan vatandaşlarına uyguladığı mukabil kanun ve tedbirleri kaldırmayı hükümetin yetkisine bırakmıştır.

Askeri Düzenlemeler

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin barış durumuna dönüş hazırlık ve çalışmaları başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1923 tarihinde seferberliği kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Meclis ikinci dönem çalışmalarına başlarken Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Mareşal Fevzi Paşa'yı görevleri üzerinde kalmak kaydı ile karargâhıyla 27 Temmuz 1923'te Ankara'ya getirtmiştir. Batı Cephesi karargâhı da cephe ile ilgili işlemlerini tamamladığı gereklisiyle Genelkurmay Başkanlığıının teklif ve Başkomutanlığın uygunu ile 1 Eylül 1923 tarihinden itibaren lağvedilmiştir. Ordunun savaş durumundan barış hâline geçirilmesi sürecinde 5 Ağustos 1923 tarihli Hazar Kuruluş ve Konuş Projesi uygulanmıştır. Türk Kara Kuvvetleri, üç ordu müfettişliği, dokuz kolordu, on sekiz piyade tümeni, üç süvari tümeniyle İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars Müstahkem Mevkilerinden oluşturulmuştur. Birinci Ordu Karargâhı Ankara, İkinci Ordu Karargâhı Konya, Üçüncü Ordu Karargâhı Diyarbakır olarak belirlenmiştir.

SİYASİ DÜZENLEMELER

SALTANATIN KALDIRILMASI

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından girişilen barış konferansı hazırlıkları esnasında mevcut devlet yapısını; saltanat ve hilafet makamlarının durumunun bir an önce netleştirilmesi zaruretini ortaya çıkan gelişmeler yaşanmıştır. Sadrazam Tevfik Paşa'nın barış görüşmelerine birlikte gitme çağrısını içeren telgrafları TBMM'de İstanbul yönetimi aleyhindeki tepkileri alevlendirmiştir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 17 Ekim 1922 tarihli telgrafında Tevfik Paşa son başarılıardan sonra İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlık ve ayrılığın giderildiğini, yakında Avrupa'da toplanacak barış konferansına her iki tarafta çağrılcagından, milletin iyiliğine yönelik konuları önceden görüşüp anlaşmak üzere güvendiği bir şahsı İstanbul'a göndermesi çağrısında bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa ise cevabında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulduğundan beri Türkiye aleyhinde her teşebbüsü dikkatle izleyerek tedbir aldigının, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti net olarak ortaya konan yeni devletin ordularının elde ettiği zafer üzerine gündeme gelen konferansta da "Türkiye Devleti'nin yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunacağıının, hukuki ve meşru olmayan heyetlerin devletin siyasetine karışmaları hâlinde mesul olacaklarını" da bildirerek fiili dumru İstanbul Hükümeti yöneticilerine bir kere daha hatırlatmıştır.

Buna mukabil Tevfik Paşa'nın 29 Ekim 1922 tarihli cevabı ilginç yaklaşım ile doluydu. Konferansa her iki tarafın da çağrılığını belirterek İstanbul Hükümeti'nin gitmemesi durumunda İslam aleminin ilgilendiği tarihî kimliğin yokluğa mahkûm

olacağını, Ankara Hükümeti'nin gitmemesinin de barışı yarım bırakacağını iddia ediyordu. Kendilerinin de Sevr Anlaşması'nın etkilerinin sınırlı kalmasında hizmetleri olduğu düşüncesiyle barışta milletten ayrı kalmak istemediklerinin altını çiziyordu. Ülkenin geleceği ve hukukunun korunması için Ankara temsilci göndermez ise kendilerinin Ankara'ya temsilci göndereceklerini açıklıyordu. Telgrafların Mecliste okunması üzerine söz alan çeşitli gruplardan milletvekilleri öncelikle İstanbul yönetiminin işgal döneminde ellerinden geldiği kadar engellemeye çalışıkları Millî Mücadele'nin olumlu neticesinden pay alma çabasına tepki göstermişlerdir.

Diğer taraftan Tevfik Paşa'nın telgrafının ciddiye alınmaması ve işleme konmaması gerektiği düşünceleri de seslendirilmiştir. Bu tartışmalar sırasında İkininci Grup'un onde gelen simalarından Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in tespitlerine işaret etmek Türkiye Büyük Millet Meclisindeki fikrî ortamı tarif için gereklidir. Hüseyin Avni Bey kendi dâhil milletin maruz kaldığı haksızlık ve felaketlerden dolayı uyandığını, gözünü açtığını artık kendisine Büyük Millet Meclisi dahi hiyanet etse milletin bunu kabullenmeyeceğini vurgulamaktaydı. Tevfik Paşa'nın İstanbul yönetiminin elde edilen başarıda kendi ölçüsünde yardımı olduğu iddiasına karşın, "Türk milleti mukaddes davası için, değil İstanbul'dan cihandan bile fedakarlığın binde birini ancak görebilmiştir" diyen Hüseyin Avni Bey İstanbul yönetimini de "hiç olmazsa üzerimize kuvvet gönderip kuvvetimizi tenkisa (azaltmaya) sây etmeseydiler (çalışmasayırlar)" sözleriyle suçlamaktaydı. İstanbul Hükümeti'nin Halifelik makamına papalık, patriklik gibi ruhaniyet atfetiklerine dikkat çeken Hüseyin Avni Bey, Meclisin her şeyi bünyesinde topladığı gibi o emaneti de muhafaza ettiğini dile getirmektedir. Hüseyin Avni Bey, İstanbul'a "sizin gideceğiniz konferansta bizim işimiz yoktur" denmesini teklif ediyordu.

Bundan sonraki konuşmalarda Meclisin her şeye hakim olup hilafet ve saltanatın da millet adına sahibi olduğunun altı çizilerek bunun açık ve net biçimde ilan edilmesi istenmiştir. Bu aşamada Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur Bey, Türk milletinin aslında 23 Nisan 1920'de kararını verdiği, hâkimiyetin millete ait olduğunu, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığını, yerine dinç ve millî bir Türkiye devleti doğduğunu ifade etmiştir.

Fotoğraf 1.4

Saltanatın kaldırılması teklifini yapan Sinop mebusu Rıza Nur Bey, Lozan delegasyonunda ikinci murahhas olarak görev yapmıştır. İsmet Paşa'nın sağında görülmektedir.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

İstiklal Harbi'nde Doğu Cephesi'nde önemli başarılar kazanan Kazım Karabekir' de İstiklal Harbi'nde düşmanın işini kolaylaştıranların bu gün de barış işini karıştırmak istediklerini ifade etmiştir. İstanbul Hükümeti'nin fetvalar ve bu gibi yazışmalar ile düşmanın yurttan atılmasını iki sene geciktirdiğini belirten Karabekir bütün milletin bu insanlara lanet ettiğini belirtmektedir.

Daha sonra söz alan ikinci grubun onde gelen temsilcilerinden Mersin milletvekili Selahaddin Bey, Meclisin milletin temsilcisi olarak 18 Temmuz 1920'de ettiği yeminle Misak-ı Millî dâhilindeki milleti ve vatanı kurtarmayı ve saltanat denilen makama lazım gelen hukuku zamanı geldiğinde kendisinin belirleyeceği esaslar dairesinde ve kendisinin vereceğini dolayısıyla günü geldiğinde bu konuyu Meclisin halledeceğini hatırlatmıştır.

Daha sonra sırasıyla Rauf Bey, Ali Fuad Paşa, Ali Fethi Bey gibi şahsiyetlerin söz almasından sonra İsmet Paşa'nın gerek İslam alemi gerekse ülke genelinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Türk milletinin gerçek temsilcisi olduğu kanaatinin umumi olduğunu belirtmesinden sonra Rıza Nur ve 80 arkadaşının verdiği önerge okunmuştur. Burada, Osmanlı İmparatorluğu'nun otokrasi sistemiyle beraber yıkıldığı, Yeni Türkiye Devleti'nin millî halk esasları üzerine kurulduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun millî hudutlar dahilinde tek varisi olduğu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hâkimiyet hakkı millete verildiğinden İstanbul'daki Padişahlığın yok olup tarihe intikal ettiği, İstanbul'da meşru bir hükümet olmadığı için idaresinin Millet Meclisi memurlarına devredilmesi gereği ve Türk hükümetinin meşru hakkı olan hilafet makamını esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracağı belirtiliyordu.

Göründüğü üzere saltanat kaldırılırken Osmanlı hanedanı ve hilafetin durumu hakkında net bir şey söylememiştir. Bu durumun ikinci gruba mensup bazı milletvekillерinde rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, önergenin meclisin esas hukukuna ve istikbale yönelik olmakla beraber eksik olduğunu, Anayasaya göre hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu gözü önüne alınarak hâkimiyetin kullanımına ait yeni düzenlemenin halka iyice anlatılması gerektiğini seslendirmiştir. Hüseyin Avni Bey, teklifin Anayasaya dahil edilmek şartıyla tamamlanmasının lüzumunu savunmaktadır. Teklif sahibi olarak söz alan Rıza Nur Bey ise mevcut siyasi ikiliğin mücadelenin alehinde işlediğine dikkat çekerek Osmanlı Devleti'nin ve onun şahıs hükümetinin yıkıldığını, yerine milletin iktidarının geldiğini, yapmak istedikleri şeyin yeni durumu açıklığa kavuşturmak olduğunu ifade etmiştir. Ancak yapılan oyłamada karar yerter sayısının olmadığı görüldüğü için netice alınamamıştır.

1 Kasım 1922 tarihli oturumda ise Rıza Nur Bey'in teklifindeki altıncı madde; hilafetin Osmanlı hanedanına ait olup, Türkiye Devleti'nin de hilafet makamının dayanağı olduğunu, halifeliğe TBMM tarafından bu hanedanın ilim ve ahlak bakımından en iyi yetişmiş olanının seçileceği- şeklinde düzeltilmesi ile buna büyük ölçüde benzeyen, ancak hilafeti babadan oğula geçmek üzere Osmanlı hanedanına bırakılan Hüseyin Avni Bey'in "tadil name" teklifini tartışılmıştır. Bu aşamada söz alan Mustafa Kemal Paşa, Türk ve İslam tarihi üzerinde kısa bir hatırlatma yaparak Peygamber ve dört halifesinin devlet idaresine geliş şekillerini hatırlattıktan sonra Selçuklu tarihinden örnekler vererek Sultan Melikşah ile Abbasi Halifi arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir. Melikşah'ın devletin hâkimiyet ve saltanatını temsil ederken hilafet makamını da muhafaza ettiğine dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, mevcut durumda da hilafet makamı muhafaza edilerek onun yanında hâkimiyet ve saltanat-ı millîyenin bulunduğu belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre "Bütün Türkiye halkı bütün kuvvetiyle hilafet makamının dayanağı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül" etmekteydi. Padişahlığın ortadan kalkması ile halifeliğin ne olacağı sorusunun ortaya çıktığına dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, hilafet ile sultanat ve hâkimiyet makamlarının yan yana bulunmasının en tabî hâllerden olduğunu belirtmiştir. Ancak sultanat makamında milletin kendisinin oturduğunu, hilafet makamında ise dayanağı Türkiye Devleti olan bir şahsin oturacağını göstermiştir. Bu durumdan beklentilerini ise "bu suretle bir taraftan Türkiye halkı çağdaş ve medeni bir devlet halinde her gün daha sağlam daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, kişilerin ihaneti tehlikesine maruz kalmayacak, diğer taraftan hilafet makamı da bütün İslam âleminin ruh ve vicdanının bağlantı noktası olabilecektir" sözleriyle ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı anlama gelen diğer tekliflerin de birleştirilerek bir an evvel Meclisin oyuna sunulması temennisiyle konușmasını bitirmiş ancak ikinci grup üyelerinden gelen teklifler üzerine Şer'iye, Adliye ve Kanun-ı Esasi Encümenlerine havale edilmiştir.

Encümende sultanat ve hilafetin ayrılp ayrılamayacağı tartışmaları uzayınca, Mustafa Kemal Paşa söz alarak milletin isyan ederek hâkimiyetini eline aldığıni, kabul edilmesinin iyi olacağını belirtmiştir. Bu müdahale üzerine komisyon teklifi birligi ile karara bağlamış ve aynı günün ikinci celsesinde Meclis Genel Kuruluna sunmuştur. Buna göre: Türkiye halkı millî iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımadığı gibi, İstanbul'daki şahsi hâkimiyete dayalı hükümet şeklini 16 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen kaldırılmıştır. Bu karar bir muhalif dışında bütün milletvekillerinin oy birliğiyle kabul edilmiştir. Burdur Milletvekili İsmail Suphi (Soysallioğlu) ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey karar gününün bayram olmasını teklif etmişlerdi.

Sultanatın kaldırılması konusunda birinci ve ikinci grup milletvekillerinin aynı fikir de olmasında Millî Mücadele sürecinde yaşananların etkisi olmuş mudur? Tartışınız.

SIRA SİZDE

Sultanatın kaldırılması sürecinde yapılan tartışmalar; Osmanlı aydınlarının genelinde görülen yapılan ve yapılacak atılımların, düzenlemelerin her şartta Osmanlı hanedanı idaresinde gerçekleştirilmesi gereği düşüncesinin Büyük Millet Meclisindeki bir grup milletvekilinde de devam ettiğini göstermektedir.

Savaşın başarıyla sonuçlandırılarak millî hâkimiyetin Büyük Millet Meclisinde tecelli etmesi dolayısıyla Buhara, Afganistan ve yurdun çeşitli yerlerinden tebrik telgraflarının mecliste okunması bu aşamada edinilen ve moral destek sağlayan iç ve dış destek için bir ölçü olmalıdır.

Sultanatın kaldırılması kararından sonra üzerinde sadece halife unvanı kalan Vahdettin'in kaçış gününe kadar İstanbul'da yaşananlar hakkında pek net bilgiler yoktur. Ancak 4 Kasım 1920 tarihi ile hükümetin toptan istifa etmesinden sonra Vahdettin'in yurt dışına kaçacağı söylemlileri çıkmıştır. İçişleri eski Bakanı Ali Kemal Bey'in kaçırıldıktan sonra linç edildiğinin duyulması, İstanbul'da sultanat karşıtı birtakım gösterilerin yapılması ve Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini muhatap almaması üzere paniçe kapılığı anlaşılmaktadır. Nitekim 16 Kasım 1922 tarihinde İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığına yaptığı yazılı başvuru ile İngiltere'ye sığınmıştır.

18 Kasım 1922 tarihli toplantıının beşinci celsesinde hükümet halife Vahideddin Efendi'nin İngilizlere sığınarak İstanbul'dan ayrıldığını bildirmiştir. Meclis, Şer'iye

Vekili Vehbi Efendi'nin bir fetvası ile "hilafetten bilfil feragat etmekle şer'an münlahi" (tahttan indirilmiş) olduğuna" karar vermiştir. Yeni halife için yapılan seçimde 163 milletvekili oy kullanmış, Abdülmecid Efendi 148 oyla halife seçilmiştir. Meclis'te mevcut anlayışların dikkat çekici bir göstergesi olmak üzere Meclisin Halife'ye bağlılık arz etmesi hususunda hararetli tartışmalar yapılmış ve 15 kişilik bir TBMM heyeti 24 Kasım 1922'de yeni halife tarafından kabul edilmiştir.

Gelişmelerin istikametini göstermesi bakımından önemli bir husus da Halife Abdülmecid'in Meclisin seçim kararını kendisine tebliğ edildikten sonra Ankara'ya gönderdiği ilk telgrafta dikkati çekmektedir. Halife, "Cuma selamlığında Fatih Sultan Mehmet tarzı bir sarık sarmak, hilat giymek isteğini bildirirken, İslam alemine yaymayıacağı beyannamede Vahdettin hakkında bir şeyler söylemek istemediğini, ancak memleketin selameti gerektiriyorsa bunu dahi yapabileceğini" ifade etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin bu yaklaşımı ile Mecliste ortaya çıkan halifeye tâbi olma eğilimi Mustafa Kemal Paşa'yı halifelik meselesini daha etrafı bir şekilde düşünmeye itmiştir.

Adım Adım Yeni Sisteme Geçiş

Yukarıda bahsedilen Türkiye Büyük Millet Meclisinin halifeye biat etmesi düşüncesini seslendirenler halifeyi mevcut hâlde sultanat sıfatına sahip olmadan devletin başkanı ve sahibi sayıyorlardı. Yayımladıkları *Hilafet-i İslamiye ve Büyüyük Millet Meclisi* başlıklı bir kitapçıkla sultanatın hilafetten ayrılarak kaldırılmasından halkın tereddüte düştüğünü, hâlbuki hilafetin hükümet demek olduğunu iddia etmişlerdi. Hilafetin haklarını hiç kimsenin ve hiçbir meclisin kısıtlayamayacağıni dolayısıyla meclisin halifenin meclisi olduğunu savunuyorlardı. Buna mukabil konuya açıklık getirmek üzere hilafetin asıl bu düzenleme ile gerçek yerini bulduğunu savunan 30 kadar makaleden oluşan *Hilafet ve millî Hâkimiyet* adlı derleme bir kitap neşredilmiştir.

Bu esnada Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul basınının sahip ve başyazarlarından oluşan bir heyet ile mevcut durumu, yapmak istediği şeyleri ve basının oynayabileceği rolleri görüşmekteydi. Bu görüşmelerde "Bizce mesele hallolunmuştur. Kendisi meşgul olmazsa ve kendisinden menfaat tasavvur edenler kipirdamazsa bizce mesele hallolunmuştur" diyen Mustafa Kemal Paşa'nın bu aşamada mevcut şekli ile hilafetin muhafazasını düşünmekte olduğu söylenebilir.

Aslında bu aşama Mustafa Kemal Paşa'nın uğrunda mücadele verdiği yeni rejim ve düzenlemeler için gerekli olan zemini hazırlama dönemidir. Zira sultanatı kaldırırken yaşananlar milletin geleceğini yönlendirecek köklü değişimlerin mevcut kadro ile gerçekleştirilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu düşündeden hareketle Atatürk, yapmak istediklerinin ilk aşaması olarak yeni devletin rejimini netleştirecek adımlar atmak gerektiğini görmüştür. Atatürk düşüncesinin temel öğelerinden her işte meşru olmak, dolayısıyla halk ile beraber hareket etmek prensibi uygulamaya konmuş; Mustafa Kemal Paşa, yapmak istediklerini aşama aşama gerçekleştirmek üzere önce halk ile görüşmeye başlamıştır. Çeşitli yerlerdeki temaslarında tüm halkı kucaklayacak bir parti kurmak isteyişi dile getirmiştir, vatandaşların beklenilerini öğrenmek istemiştir. Bu aşamada vatandaşlara; elde edilen başarının tek bir kişiye değil milletin umumuna ait olduğunu, bu neticeye sahip çıkışmalarını, iradelerini hiç kimseye koşulsuz olarak terk etmemelerini öğütlemesi kurmak istediği düzenin işaretlerini de vermiştir. Yapılacak işlerin başında ikinci aşama olarak devletin mevcut sınırları ile dünyada tanınmasını sağlayacak barışın gerçekleşmesi, devletin bir daha eski rejim ve anlayışa dönmemesi için kesin adımların atılması

gerekıyordu. Bu arada Mecliste mevcut şartlarda barışın kabullenilemeyeceği düşüncesi umumileşmekte, milletin kararına başvurulması istenmekteydi.

Mustafa Kemal Paşa sultanatın kaldırılmasını, Anayasa'nın hâkimiyeti kayıtsız şartsız millete veren hükümlerini en kesin bir şekilde sağlamlaştırarak yeni Türkiye devletinin esaslarını belirlemek şeklinde değerlendirmektedir. 1 Kasım 1922 kararının yani Sultanatın kaldırılmasının, bütün milletin uğrunda canını feda etmeyi göze aldığı kurtuluş reçetesini olan Misak-1 Millî'nin "kudret, kuvvet ve mahiyeti ile aynı degerde olduğunu" ifade etmektedir.

Mustafa Kemal vatanın kurtuluşu sağlandığı zaman dahi gevsemeyi elde edilen neticenin muhafazası bakımından tehlikeli görmekte, yeniden eski rejime dönüş herveslerinin faaliyetlerine karşı milletvekillerini uyarmakta, 1 Kasım 1922 Kararı'nın, bütün kanun ve kararların üzerinde bir değere sahip olduğunu hatırlatmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal'e göre; her türlü hürriyet, eşitlik ve adaletin en üst düzeyde sağlanması ve korunması da millî egemenlikle mümkündür. Ona yonelecek her türlü tenkit ve tehdit de hiçbir şekilde meşru olmayacaktır, dolayısıyla cezalandırılmalıdır.

Lozan'da yapılan görüşmelerde İtilaf Devletlerinin dayatmalarının Büyük Millet Meclisince kabul edilemez bulunması üzerine ülkeyi düşman işgalinden kurtarmış olmakla görevini yaptığı düşünün Birinci Meclisin barış hususundaki kararı milletin yeni temsilcilerine bırakma olgunluğu göstermesi ve oy birliği ile seçimlere gitme kararı alması millî egemenlik düşüncesinin fiilen hayatı geçirilmesi olarak değerlendirilmelidir.

Sultanatın kaldırılması ile gelinen aşamadan bir şekilde geri dönüş olmamasını temin için 15 Nisan 1923'te 334 numaralı ek kanunla, sultanatın ilgası, egemenliğin vazgeçilemez, bölüştürülemez ve devredilemez şekilde Büyük Millet Meclisince temsil edildiği esasına karşı söz, yazı ya da fiillerle direnen, kargasalık çikaranların vatan haini olacakları kabul edilmiştir.

3 Mayıs 1923 tarihinde 320 sayılı Kanun ile Geçici Seçim Kanunu'nda seçmen yaşı ve milletvekili sayısı 50.000 yerine 20.000 erkek nüfus için bir kişi olmak üzere artırılmıştır. Bu hamlelerin ardından Mustafa Kemal Paşa, Mecliste birlikte çalıştığı Müdafaa-i Hukuk grubunun Halk Fırkasına dönüştüğünü de bildiren 9 Umde'yı yayımlamıştır.

Yapılan seçimlerden sonra oluşan ikinci dönem Meclisin neredeyse tamamı Müdafaa-i Hukuk listesinin adaylarından meydana gelmiştir. Seçimlere organize olarak giremeyen muhalif adayların halk tarafından tercih edilmemesi aynı zamanda Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa'ya olan güveninin en anlamlı göstergesiyydi. İşte bu güvenle harekete geçen Paşa, mevcut durumda karışıklıklara neden olan siyasi yapıyı aslı yerine oturtma işlemine geçmiştir. İkinci Meclis döneminde İstanbul, Büyük Millet Meclisi ordularınca teslim alınmış, Ankara yeni devletin başkenti yapılmıştı. İkinci dönem Meclisin en önemli icraatlarının başında 29 Ekim 1923 tarihinde idare şeklinin cumhuriyet olduğunu ilan eden kararı gelmektedir. Bu kararın tarihî önemi çok büyüktür.

Türk milleti ve ülkesinin düşman işgalinden kurtuluş mücadeleyi bu noktaya kadar getiren kadronun ortak idealiydi. Ancak gerek sultanatın kaldırılması sırasında gerekse yeni halifenin seçilmesi esnasında mecliste görülen hanedana tabi olma anlayışının devamı radikal birtakım çözümler getirilmediği sürece eski sistemin devamını kaçınılmaz bir netice olarak göstermektedir. Halkın da asırların getirdiği bir ihmalkârlık ve her şeyi yöneticilerden bekleme alışkanlığı ile savaşarak elde edilen ve kendisine sunulan iktidarına sahip çıkma konusunda yavaş davranışacağı

görülmüştü. İkinci dönem Meclisin üyelerinin tamamına yakını Müdafaa-i Hukuk listesinden çıkış olmakla birlikte ülkede bir takım işler gerçekleştirilebilmek için halifelik - padişahlık gibi yaptıkları halk tarafından meşru kabul edilecek, sorulanmayacak büyük makamların muhafazasını zorunlu gören milletvekili sayısı az değildi.

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Saltanatın kaldırılması ile hukuki zeminini kaybettiği, etkinliğinin “sözde” kaldığı yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından kabul edilen, bu sebeplerle medis içinde ve dışında tartışmalara konu olan hilafetin akibeti cumhuriyetin ilanından sonra artık tamamen halife ve taraftarlarının davranışlarına bağımlı kalmıştır. Zira Mustafa Kemal Paşa, daha 1923 yılı başında “tarihi ve vicdani bir hatırlı” olarak nitelendiği müessesenin gerçek konumunun farkında olması hâlinde meselenin halledilmiş olacağının altın çizmiş.

Gerçekten de cumhuriyetin ilanı üzerine gösterilen tepkiler ve muhaliflerin halifenin etrafında toplanmaları meselenin hallini hızlandırmaktan başka bir seye yaramamıştır. Mesela, Meclisin ülke çapında tanınan simalarından Rauf (Orbay) Bey'in cumhuriyetin ilanında acele edildiğine, iyice tartışılmadan, Anayasadağı ilgili hükümler düzeltildeden gündeme sokulduğuna dair eleştirilerle dolu mülakatı 1 Kasım 1923 tarihinde Vatan ve Tasvir-i Efkar Gazetelerinde yayımlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı sırasında Trabzon'da bulunan Kazım Karabekir Paşa ile İstanbul'da bulunan Ali Fuat Paşalar da işlerin gerçekleştirilme tarzından memnun olmadıklarını belirten işaretler vermişlerdir. Rauf Bey demeci dolayısıyla Parti grup toplantısında bilgi vermiş, cumhuriyete karşı olmadığını ifade etmenin ötesinde millî hâkimiyet prensibinin sadık takipçisi olduğunu tekrar etmiştir. Aynı günlerde İstanbul basınında Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı olmasına rağmen parti başkanlığını bırakmadığını dikkat çekiliyordu. Yeni sistemde de tek adamlığa doğru gidiliyor tedirginliği kamuoyuna yoğun biçimde yansıtılıyordu.

Diğer taraftan İstanbul basınında halifenin bu son gelişmeler üzerine istifa edeceği, Anadolu'da bir yere veya yurt dışına sürgüne gönderileceği gibi fikirler görülmekteydi. Bunlardan daha dikkat çekici olanı İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in istifa söyletilerine karşı çıkan mektubu idi. Hilafetin Türkçüğe kazanılmış bir kuvvet, manevi bir hazine olduğunu ifade eden Lütfi Fikri böyle bir hareketin “evvela hanedan, sonra millet için, Türkük için bir intihar” olduğu iddiasındaydı. Bu yaklaşımın abartılı olduğunu savunan yazıların da basında yer aldığı belirtmek gerekmektedir.

Aslında 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent olarak kabulü ve 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesi Türkiye'de eski devletten her şeyle ayrı yeni bir devletin resmen hayatı geçtiğini simgeleriydi. Buna mukabil Millî Mücadelede Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmış bazı önemli şahsiyetler cumhuriyetin ilan şeklinden rahatsız olduklarını ifade ile mücadelenin önderleri arasında ayrılık olduğunu göstermişlerdi. Bu şahısların muhalefetlerini Halife Abdülmecid Efendi etrafına toplanmak ve ona destek vermekte göstermesi dikkat çekici bir durum yaratmıştır. Halife Abdülmecid Efendi'nin, sultanat dönemini andıracak, Cumhuriyet idaresine ters gelecek tavırlar takınmasında Türkiye Büyük Millet Meclisi adına İstanbul'da bulunan Refet Paşa ile olan samimi münasebetleri, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir gibi şahsiyetlerin kendisini sık sık ziyaret etmelerinin katkısı yadsınamaz.

Halifeyi bu şekilde etrafına toplananlar ile güç kazanması ve yapmayı düşündüğü inkılaplara karşı çıkacak bir güç odağı hâline gelmesi ihtimali Mustafa Kemal

Paşa'yi cidden endişelendirmiştir. Yukarıda değinildiği üzere tarihî bir hatırlatma olarak muhafaza edilebileceğini belirttiği bu makamın onun yeni Türkiye programında yeri yoktu. Gerçekten de daha Erzurum Kongresi günleri gibi Millî Mücadele'nin oldukça erken bir evresinde Mustafa Kemal Paşa, yanında bulunanlardan Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e bu husustaki düşüncelerini not etirmiştir.

Diger taraftan başta İngiltere olmak üzere Müslüman sömürgeçileri olan devletlerin gelişmeleri merakla izledikleri ve menfaatlerine uygun ortamda müdafahale edebilme imkânı araştırdıkları görülmekte idi. İlk hareket hilafetin nüfuzundan çok çekinmiş ve hâlâ çekinmekte olan İngiltere'den geldi. 24 Kasım 1923 tarihinde Londra'dan Emir Ali ve Ağa Han'ın imzalarıyla Başbakan İnönü'ye gönderilen ancak ona ulaşmadan 5-6 Aralık 1923'te İstanbul basınında yer alan bir mektup, halifeliğin kaldırılması sürecini hızlandırmıştır. Yazarların İngiliz yonetimiyle yakın ilişkileri olan Emir Ali ile Ağa Han olması 8 Aralık'ta mektubu tartışan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne olayın ardından bir İngiliz parmağı olduğunu hissettimiştir.

Söz konusu mektupta; halifeliğin nüfuzunun azaltılıp siyasi teşkilatın dışında tutulmasının, İslam'ın dağılmasına, manevi dünya gücünün fiilen kaybedilmesine yol açacağı uyarısı yapılmaktaydı. Hilafetin kaldırılmasının Müslümanlar arasında ayrılıklar yaratacağına dikkat çeken mektup sahipleri eğer İslamiyet'i dünyada büyük bir manevi kuvvet olarak muhafaza etmek istiyorlarsa nüfuz ve şerefinin hiçbir zaman papanın nüfuzundan aşağı olmaması gerektiğini yeni Türkiye devletinin yöneticilerine hatırlatmaktadır. Türkiye'nin hakiki dostları olarak hilafet ve imametin Müslüman milletlerin itimat ve hüremetine layık olan bir mevkie konulmasını ve böylece Türkiye'ye de kuvvet ve şeref bahsedilmesini istemektediler. Bu mektupla yeni devletin temel ilkesi olan tam bağımsızlığın hiçe sayılmasının yanı sıra yeni devlet içinde bir iktidar mücadeleisinin odağı hâline hilafetin mevkiini takviye ederek muhafaza etmenin tavsiye edilmesi mevcut karmaşanın devamını istemekten başka bir şey değildi. Yeni devleti zaafa uğratacak bir iş birliği izlenimini kuvvetlendiren bu girişimin de Mustafa Kemal Paşa'nın meseleyi bir an evvel halletme kararında tesiri olmalıdır.

İngiliz hükümetine yakın kişilerin gönderdiği mektup halifeliğin kaldırılması sürece nasıl bir etki yapmış olabilir? Tartışınız.

Meclis de hilafet meselesini kendi meselesi olarak görmüş ve müdafahaleye şiddetle tepki göstermiştir. Kaldırılışına karşı çıkış vicdanen hilafete bağlılığını ifade eden Rauf Bey (Orbay) de görüşmeler sırasında "Bütün Alem-i İslam'ın makam-ı hilafeti ve halifesidir, düstur-ı esasını kabul etmiş olan millet meclisinde eğer ha-

Fotoğraf 1.5

Son halife
Abdülmecid Efendi
sanatçı kişiliği
ile tanınan bir
şahsiyetti.

TARİH VİDEO'DAN YENİ CMS

SIRA SİZDE

5

lifeye bir mevki vererek yani Türk milleti üzerinde cismani bir kuvvet vererek idaresine müdahale etmek kastında iseler, Efendiler, küstahlık etmeyin, o sizin vazifeniz değildir demek, bu meclisin, bu hükümetin hakkıdır. Vazifesini derhal yapar” diyerek dış müdahaleye karşı tavrını ortaya koymuştur. Ancak mevcut durumun yarattığı bir sakıncaya da dikkat çekmekten geri kalmamıştır: “Yok eğer biz ilan ettikten sonra halife, hilafet, İslam’ın halifesi ve maneviyatla meşguldür dedikten sonra eğer o Müslüman Hintliler demek istiyorlarsa ki bunun bizim überimizdeki hakkı nedir? O kısımda bunlara hak vermek gereklidir.

Anlaşıldığı üzere halifeliğin devamına taraftar olanlar da artık sadece maneviyatla uğraşması gerektiğini kabul ve tasdik etmektedirler. Tarihçi, fikir adamı Yusuf Akçura da: “Hilafet, Türklerin elinde bulunduğu, Türkiye devletinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin iktidarına kuvvetine dayandıkça herhalde bizim için faydalı olacak bir müessesedir. Fakat efendiler, bu şartlar böyle olmak lazım. Aksi takdirde bizim için ve bütün Alem-i İslam için faydalı olabilecek müessesese, bizim için de bütün Alem-i İslam için de zararlı olabilir” diyerek dış müdahalenin yaratabileceği kargaşa dikkat çekmektedir.

Meclis İstanbul basınında hilafet taraftarı ve cumhuriyeti tenkit edici yayılmasına karşı bir ihtar vermek üzere bir İstiklal Mahkemesinin İstanbul'a gönderilmesini 9 Aralık 1923 tarihli oturumunda kabul etti. Son gelişmeler çerçevesinde bilhassa basın ve meclisteki İslâmçı milletvekillерinin bir kısmı, hilafetin kaldırılması ile Türkiye'nin İslâm alemindeki nüfuzunun sıfır ineceği fikrini israrla ileri sürmektedirler. Ancak bu fikre karşı hilafete sahip olma fikriyle yillardır memleketin her yanında çıkan isyanlarda on binlerce vatan evladının yok olduğunu belirten, bununla birlikte makamı ilga ederek düşmanların kullanımına bir büyük kuvvet vermenin de yanlış olacağını ifade eden milletvekilleri de vardı.

Mustafa Kemal Paşa, yeni dönemde halledilmesi mecburiyet hâlini alan hilafet meselesi yanında eğitim yönetiminin birleştirilmesi ile Şer'iye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılmasının da gerekli olduğuna karar vermişti. Bunu kamuoyu desteği ile gerçekleştirebilmek için basın, ordu ve üniversitenin de desteğini almayı gerekli görmüştür. 1924 yılı Ocak ayı başlarında biraz dinlenip basın ve ordu ile temaslarda bulunmak üzere İzmir'e giden Paşa bir manada kamuoyu oluşturma faaliyetlerine başlamış oluyordu. Ancak bütün bu hazırlıklara ve tartışmalara rağmen meselenin neticelenmesine yol açan olayın yine Halife Abdülmecid Efendi'nin talepleriyle hız kazandığını işaret etmeliyiz

Nitekim 1924 yılı bütçe görüşmeleri öncesi Ankara basınında hakkında çikan tenkit yazılarının yanı sıra İstanbul'a giden hükümet temsilcileri ve resmi yeteneklerin kendisini ziyaretten çekinmelerinden üzüntü duyduğunu belirten Halife Abdülmecid Efendi yanlış anlaşılmaktan çekindiği için Ankara'ya temsilci göndermediğini hükümete bildirmiştir. Halife Abdülmecid Efendi, ayrıca “hazine-i hilafetin gücünün yetmediği ve mükellefiyetinin haricindeki masraflarını karşılaşmada hükümetin 15 Nisan 1923 tarihinde vaat ettiği bütçe artırımı için de gereğinin yapılmasını” istiyordu. Halifenin resmi devlet teşkilatının önemli bir parçası olduğuna inandığını gösteren bu talebi Mustafa Kemal Paşa için bardağı taşıran son damla olmuştur.

Ordunun harp oyunları tatbikatına katılmak için İzmir'de bulunan Cumhurbaşkanı, aynı gün Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta şikayet ettiği hususların sebebinin halifenin bizzat kendi davranışlarından kaynaklandığını, zira gerek saraydaki gerekse dışarıdaki davranışının saltanat havası taşıdığınıın altını çizmektedir. Halifenin yabancı devlet temsilcilerine memurlar göndererek münasebet kurması,

Cuma Alayları'na çıkması, asker sivil herkesi kabul edip dertleriyle ilgilenmesinin Cumhurbaşkanı'nda rahatsızlık yarattığı açıklır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Abdülmecid Efendi kendi konumunu bilmeli ve ona göre davranışmalıdır, zira "Halife ve bütün cihan katı olarak bilmek lazımdır ki, mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının hakikat ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmet-i mevcudiyeti yoktur". Hilafet makamının "tarihî bir hatırlatmaktan" fazla bir ehemmiyeti olmadığından altını çizen Cumhurbaşkanı, halifenin devlet memurlarının ve resmi heyetlerin kendisini ziyaretini istemesini de Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya gelmek olarak değerlendirmiştir. Halifeye mutlaka Cumhurbaşkanı'ndan daha az bir ödenek verilmesi gerektiğini belirten Paşa, maksadın sultanat ve debdebe değil, insanca bir yaşam sürmesini sağlamak olduğunu hatırlatmıştır. Halifenin ve mensuplarının yaşayacağı yer meselesinin hükümetçe ihmali edildiğine dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, çok geniş olan görevli ve hizmetli kadrosunun halifeyi "hâlâ sultanat rüyası içinde uyutmasına" dikkat çekmiştir. Meselenin çok önemli olduğunu, "her gün ufuktan sultanat güneşinin doğmasına duacı bir hanedan ve mensupları hakkındaki muamelemizde Türkiye Cumhuriyetini, nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz" sözleriyle gözler önüne seren Paşa, halifenin makamının ne olduğunu açıkça bilmesini ve mevcut durumla yetinmesini istemiştir.

Bu arada İstanbul'a gönderilen İstiklal Mahkemesinde hepsi beraat eden gazeteciler 4-5 Şubat 1924 tarihlerinde İzmir'de Cumhurbaşkanı ile görüşürlüler. Bu bir nevi muhalif basın ile "barış" niteliğindeydi. Yargılanan gazetecilerden sadece Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi ve başyazarı Veli (Ebuzziya) Bey'in alınmadığı toplantıda belli ölçüde bir fikir birliği oluştugu anlaşılımaktadır.

Mustafa Kemal Paşa basın kurulan bu diyalogdan sonra 15-20 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirilen harp oyunları sırasında ve sonrasında Paşalar ile görüş alışverişinde bulundu. İkinci Ordu müfettişi olan Ali Fuat Paşa, kendisine aktarılan plan ve projeleri laik ve demokratik bir yaklaşım için derhal yapılması gereken işler olarak vasiplandırdığını ifade etmiştir. Hilafet meselesinde ise "iki otoritenin aynı hudut içerisinde yaşayamayacağına göre derhal lağırı ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılması gerektiğini" belirtmektedir.

Kamuoyu oluşturma çalışmasının son ayağını üniversite oluşturmaktaydı. Nitekim üniversitenin problemlerini aktarmak üzere Ankara'ya hükûmetle görüşmeye giden rektör ve dekanlardan oluşan heyeti İsmet Paşa, İzmir'e Mustafa Kemal Paşa'nın yanına götürmüştür. Burada yapılan görüşmelerde çeşitli konular daki görüş alışverişi Cumhurbaşkanı'nın halifeliği kaldırmak hususunda "geç bile kalmışız" kanısına varmasıyla neticelenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetin kaldırılmasından önce basın, ordu ve üniversite yetkilileriyle görüşmesinin sebebi ne olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

6

1 Mart 1924 tarihli Meclisi açış konuşmasında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, üç hususun özellikle altını çizme ihtiyacı hissetmiştir: 1- Millet cumhuriyetin her türlü taarruzdan korunarak olumlu bir esasa tamamen bağlanması istemektedir. 2- Terbiye ve tedrisatın birleştirilmesi hususunda millet hemfikirdir. 3- İslamiyet'i asırlardan beri yapıldığı gibi siyaset vasıtası olmaktan çıkarmak ve yüceltmek çok lüzumluudur. 2 Martta Halk Fırkası grubu söz konusu değişiklikleri konuşmak için toplanırken basında hâlâ konunun net bir çözüme kavuşturmadığını görmekteyiz. Hilafetin kaldırılacağı, yeni bir halifenin seçileceği ya da halifenin Meclisin manevi şahsiyetinde bulunduğuununilan edilebileceği tartışılıyordu.

Bunlar arasında Vatan Gazetesi'nde Ahmet Emin Yalman'ın bir tesiti dikkat çekicidir. İnsanların çoğunuğun ruhunun hızlı ilerleme adımlarından endişe duyduğuna, iktisadi işler varken bunun sırası mıydı? gibi sorularının sorulduğuna dikkat çeken Yalman, istikrarın ilk şartının bu meselenin halli olduğunu ifade etmektedir: "Eski hanedan halife namıyla saltanat sürdürdü, kimse Cumhuriyetin bekasına itimat etmeyecektir. Hükümetin yarını belli olmayan, yeni inkılaplar bekleyen bir memlekette kimse iktisadi faaliyetlere girişmeyecektir".

KİTAP

Türkiye Cumhuriyeti'nin laikleşmesinde önemli yeri bulunan 3 Mart 1924 tarihli kanunlarla ilgili tartışmalarını okumak için Reşat Genç tarafından yazına hazırlanan "Türkiye'yi Laikleştireren Yasalar, 3 Mart 1924 tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları", (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998) adlı kitaptan yararlanabilirsiniz.

Nihayet konu 3 Mart 1924 tarihli Meclis oturumunda tartışılmaya açıldı. Hükümetin teklifi üzerine önce Siirt mebusu Halil Hulki ile eşi bir arkadaşının "Şeriye ve Evkaf ve ile Erkan-ı Harbiye Vekâletlerinin ilgasına dair kanun teklifi tartışıldı. Kanun gereğesinde "din ve ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olmasının birçok mahzurları olduğu ve bu anlayışın medeni devletler tarafından da kabul gördüğü" belirtilmekteydi. Bu esas için Teşkilat-ı Esasiye vardı. Bu durumda sonradan eklenen Şer'iye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekaletlerinin mevcudiyetinin uygun olmayacağı üzerinde durulmuştur. Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ve bütün vakıfların gelirlerinin millete aktarılıp öyle yönetilmesi istenmiştir. Kanunla halka yönelik uygulamalara dair hükümlerin yerine getirilmesi TBMM ve hükümete ait olup İslam dininin inanç ve ibadete dair bütün hükümlerini ve meselelerinin halledilmesiyle dinî müesseselerin idaresi için Diyanet İşleri Başkanlığı kurulması önerilmektedir. Başbakanlığa bağlı olacak başkanlığın reisinin Cumhurbaşkanı tarafından atanması ön görülmektedir. Ülke dâhilindeki bütün dinî müesseselerin idaresine, görevlilerinin azil ve tayinlerine din işleri reisi yetkili olacaktır. Şer'iye ve Evkaf Vakaleti'nin kaldırılması, vakıfların ise milletin menfaatine uygun şekilde halledilmek üzere şimdilik genel müdürlük yapılarak başbakanlığa bağlanması öngörmektedir.

Diğer taraftan kanun, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vakaleti'nin kaldırılarak, savaş ve barışta ordunun emir ve komutasını cumhurbaşkanına vekâleten yürütütecek bir başkanlığın kurulmasını, reisin vazifesinde müstakil olmasını da karara bağlamaktaydı. Reis, başbakanın teklifi üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanır ve gerektiğinde Müdafaa-i millîye Vakaletiyle görüşür, bütçesinin mesuliyeti ve kile aittir hükümleri getirilmektedir. Kanun teklifi aynen kabul edilmiştir. Tartışmalar sadece din işleri kurulunun ismi üzerinde yapılmış, vekiller Arapça kelimeler yerine öz Türkçe olanlarının kullanılmasında hassasiyet göstermişlerdir.

Bundan sonra Saruhan Mebusu Vasif Bey ve 57 arkadaşının sunduğu Tevhid-i Tedrisat Kanunu tartışmalarına geçildi. Kanunun gereğesi milletin fikri ve hissi birliğini temin etmektir. Bunun için Türkiye dâhilindeki bütün okulların Maarif Vekâletine bağlanması karara bağlanıyordu. Bakanlık yüksek diyanet uzmanlarının yetiştirmek için üniversitede bir İlahiyat Fakültesi tesis etmenin yanı sıra imam ve hatipler gibi dinî hizmetleri görecek memurların yetişmesi için ayrı okullar açacaktır. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Şeriye ve Evkaf Vakaletine veya özel vakıflara bağlı bütün eğitim kurumları da bütçeleriyle beraber Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Ancak askerî okullar 1925'te Millî Savunma Bakanlığına devredilecektir. Yapılan bu düzenlemede ülkede son yüzyılda sayıları hızla artan azınlık ve yabancı okul-

larının faaliyetlerinin devlet tarafından kontrol edilememesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Sıra hilafetin ilgasına gelmiştir. Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının hazırladığı kanun teklifinin gerekçesi "hilafetin mevcudiyetinin iç ve dış siyasette iki başlık yarattığı, İstiklal ve millî hayatı ortak kabul etmeyen Türkiye'nin şeklen veya dolaylı yoldan bile olsa ikiliğe tahammülünün olmaması" idi. Hanedanın hilafet örtüsü altında Türkiye için daha tehlikeli olacağı dile getirilmektedir. Kanun maddeleri ise beklenenlerin ikisini birden karşılar nitelikteydi. Halife hal' ediliyor, hilafet, hükümet ve cumhuriyet kavramında zaten var olduğundan makamı ilga ediliyordu. Hal' edilmiş olan Halife ve Osmanlı hanedanının erkek ve kadın bütün azası ile ailinin damatlarının Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde oturmak hakları ebediyyen kaldırılmıştır. Gidecek olanların geride bıraktıkları malları için gereken düzenlemeleri içeren kanun öncekilerin aksine mecliste tartışmalara sebep olmuştur. Sayıca fazla olmasa da hilafetin ilga edilmesinin büyük bir hata olacağı Meclis kürsüsünden seslendirilmiştir.

Kendisini ilimli liberal ve bununla beraber ebedi müthiş bir İslam birligi tarafından olarak niteleyen ve tarihin bu azametini milletinde görmek istedigini belirten bağımsız milletvekili Zeki Bey, bu kanunla" millî geleneklerin ani surette sarsılmak ve yıkılmak" istedigini iddia etmiştir. Memleketin zirai, iktisadi, siyasi, dâhili pek çok meseleleri varken hilafetle uğraşmanın zamanı olmadığını ifade eden Zeki Bey, "bu müthiş kuvvetin düşmanların yahut diğer hükümetlerin kucağına atılmamasını" istemisti. Sultanatın kaldırıldığı kanunda hilafet ile ilgili hükmün değişip değişmediğini sorarak böylesi köklü bir değişiklik için seçim yapılıp halkın fikrinin sorulması lazım geleceğini iddia eden Zeki Bey, Halk Fırkası milletvekillerinin itirazlarıyla kesilen konuşmasında "her gün yeni bir arz talep karşısında bulunduklarını ve bunun gayesini" sormuştur. Meclisteki tek bağımsız milletvekili olan Gümüşhane mebusu kendisinin sultanata değil şahıslara düşman olduğunu, bugün de Cumhuriyet devam ettiği hâlde sultanata doğru gidildiğini ifade ederek Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Buna mukabil Afyon Milletvekili İzzet Ulvi Bey, hilafetin imaretten hükümetten ayrı bir şey olmadığını, eğer bu makam kalırsa bir gün mutlaka sultanata gideceğini, zira tarihte hükümsüz halife olmadığından altını çizmiştir. Teklif edilen kanunun geç bile kaldığını iddia eden İzzet Ulvi Bey'den sonra Tunalı Hilmi Bey de hilafetin ilga edilmediğini, makamının kaldırıldığını çünkü hilafetin mevcut olduğunu, imametin de hilafetin de Mecliste olduğunu ifade etmiştir.

Bu konuşmalardan sonra maddeler üzerinde tartışmalara geçilmiştir. Kanunu izah etmek için söz alan teklif sahibi Saffet Efendi, hilafetin dürüstlük ve adalette ayakta duran hükümet demek olduğunun altını çizerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin bu kavramın aslini temsil ettiğini belirtmiştir. Bu durumda ayrıca bir halifelik sıfatının Meclis dışında yer almasının "cumhuriyetle asla bağdaşmayacak bir garip hâl olduğunu" ve gereğinin yapılmasını istemiştir.

Fotoğraf 1.6

İzmir milletvekili ve Maarif Vekili Vasif (Çınar) Bey, teklif ettiği kanunun uygulayıcısı olmuştur.

İlk sözü alan Kastamonu milletvekili Halid Bey, hilafet makamının elinde herhangi bir kuvvet olmadığı için meseleyi siyasi açıdan değerlendirdiğini, Kurtuluş Savaşı'nda halka vatanla birlikte halifenin de kurtarılacağı telkininin yapıldığını belirtmiştir. Bu kanunla hilafet olmazsa cuma namazı kılmayacak vatandaşların tepkisinin çekileceğine dikkat çekmiştir. Halid Bey halifenin nüfuzundan fayda görülmemiği iddialarına katılmadığını, Müslümanların esir oldukları için savaştan yardım edemediklerini savunmuştur. İslam dünyasının Türk'lere desteğinin sadece din kardeşliğinden kaynaklanmadığını, hilafetin Türkiye'de olmasının, Türklerin hilafeti ve dini muhafaza etmek için çarpışmalarından ileri geldiğini dile getirmiştir. Halid Bey de 1 Kasım 1922 kararına atıfla "madem makam-ı mualla dedik, mülgadır demeyi doğru bulmuyorum" sözleri ile muhalefetini ortaya koymuştur.

Bu kanunun lehinde söz söyleyen milletvekillerinden Vasif Bey, Cumhuriyet idaresinde samimi oldukları göstermek için hilafetin ilgasının gerekliliğini ifade etmiştir. Saltanatın kaldırılması sırasında ortaya konan esaslardan dönme ithamına karşı Vasif Bey, "her hadisede, her zamana göre milletin menfaatini göründüklerinde kayıtsız şartsız ve tek vücut olarak yüryeceklerini, zamanın şartlarına göre padişahın bile ilgasını ve ihanetini ilan etmediklerini" kabul etmiştir. Ancak Millî Mücadelede yaşananların milletin hâkimiyeti için padişahlıktan çok hilafetin tehlikeli olduğunun hilafet ordusu ile örneklendiğini belirtmiştir.

Tartışmalar sürecinin en açıklayıcı ve ikna edici konuşması Adliye Vekili Seyyid Bey'den gelmiştir. Halifeliğin kaldırılmasını İslam tarihinde hatta sosyal olaylar arasında büyük bir inkılap olarak tanımlayan Seyyid Bey, yapılan işin bilerek gerçekleştirilmesinin, kalplerde şüphe kalmamasının esas olduğunu altını çizmiştir. Hilafetin dinî olmaktan çok dünyevi ve siyasi bir mesele olduğunu, hilafetin hükûmet manasında, zamanın gereklerine tâbi ve doğrudan doğruya millet işi olduğunu, dolayısıyla dinin temel kaynağı Kuranda hilafet müessesesi ile ilgili ayet olmadığını Arapça kaynak eserleri kullanarak ortaya koymuştur. Peygamber zamanından ve İslam tarihinden örnekler veren Seyyid Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti ile meşveretin, hilafetin asli manasında gerçekleştirildiğini, ayrıca bir halifeye şer'i bakımdan gerek olmadığına dikkat çekmiştir.

Bu suretle Zeki Bey'in itirazlarını cevaplayan Adalet Bakanı, halifeliğin kaldırılmasının İslam dünyasında Türkiye aleyhinde etki yapmayacağı, dünya Müslümanlarının bu konuya çok da ilgili olmadıklarını, halifesiz cuma namazı kılınamayacağı endişelerine karşı da Allah ile kul arasına kimsenin giremeyeceğini hatırlatarak Halid Bey'e cevap vermiş oluyordu. Seyyid Bey'in Meclisteki mevcut durumu milletin toplanıp kendi işini kendinin göreceğini ifade etmesi olarak tarif etmesi meseleyi hâlikaten gerçek yerine oturtmuş, herkesin kolaylıkla anlayacağı bir hâle getirmiştir. Halifelik konusundaki ısrarın gelenekleri terk edemekten kaynaklandığı tespitini yapmıştır. Başbakan İsmet Paşa söz alarak içerde sadece cuma

Fotoğraf 1.7

Türkiye Büyük Millet Meclisinde halifeliğin kaldırılması sırasında yapılan tartışmalardaki kafa karışıklığını gideren müdafahelerin sahibi Adliye Vekili Mehmed Seyyid Bey, İzmir milletvekilidir.

hutbelerinde halifenin adının söylenmesinden vazgeçilmesi şeklinde bir uygulamanın olacağına dikkat çekmiş, İstiklal Harbi'nin de halifeyi kurtarmak amacıyla kazanılmadığını, Türk halkın vatan sevgisiyle başarılığının altın çizmiştir. Paşa

hilafetin varlığının gerek iç gerek dış siyasette ülkeyi iki başlı gibi gösterdiğini, halbuki Türk milletinin İstiklal Mücadelesi'nde yaptığı fedakarlığın neticesinin ancak istiklal esası üzerinde kararlılıkla durarak alınabileceğini belirtmiştir. Müzakerenin kafi olduğuna dair önerilerden sonra geçilen oylamada hilafetin ilgisi oy birliği ile kabul edilmiştir. Hanedana mensup kadınların yurt dışına gönderilmemesi, sadece erkeklerin kanuna tabi tutulması teklif edilmiş ise de değişiklik önergesi reddedilerek kanun olduğu gibi kabul edilmiştir.

Kanun gereğince Abdülmecid Efendi ailesiyle birlikte 4 Mart 1924'te trenle İsviçre'ye gönderildi. Hanedana mensup 33 erkek 36 kadın birkaç gün içinde yurtdışına çıkarıldılar. Başta Abdülmecid Efendi ve ailesi olmak üzere gönderilenlerin yol masrafları ve yurtdışı ihtiyaçları için gerekecek miktarlar hükümet tarafından karşılanmıştır. Halifeliğin kaldırılmasına gerek yurt dışında gereksse yurt içinde bir takım tepkiler olmuştur. Ancak bunlar uzun ömürlü olmamış kısa bir süre sonra gündemden düşmüştür. Halifeliğinin devamını sağlamak için bizzat Abdülmecid'in yayılmıştır beyanname ve yaptığı dolaylı temaslar netice vermemiştir. Yeni halife adayları da görülmüş, 5 Mart'ta Hicaz Kralı Hüseyin halifeliğini ilan etmişse de Hindistan Müslümanları dahil kimseden destek bulamamıştır. Mısır Kralı Fuat ve Afgan Kralının, Fas Sultanı'nın adaylıklarını söz konusu olmuş ancak hiçbirisi genel kabul görmemiştir. Abdülmecid Efendi de 23 Ağustos 1944'te Paris'te vefat etmiştir. Bütün dünyayı büyük ölçüde sarsan İlkinci Dünya Savaşı'ndan henüz çıktıığı bu sıralarda ölümü herhangi bir yankı yapmamıştır. Ailesi vasiyeti dolayısıyla İstanbul'a defnedilmesini istemişse de sonuç alamamış, 1954 yılında Medine'ye gömülmüştür.

[Halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili etrafı bilgi edinmek için Ali Satan'ın "Halifeliğin Kaldırılması" \(Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008\) başlıklı kitabını okuyabilirsiniz.](#)

KİTAP

Saltanattan sonra hilafetin de kaldırılması geleneksel toplum yapısına sahip Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma mücadelesinin önünü açmıştır. Birbiri ardınca gerçekleştirilecek inkılaplara, toplumsal muhalefeti harekete geçi-rerek engel olmaya çalışacakların kullanabilecekleri en önemli koz ortadan kaldırılmış oluyordu. Bütün bu adımlarla birlikte millî, laik, demokratik ve çağdaş devleti kurmanın hukukî zemini tamamlanmıştır. Böylelikle Türk milletinin 23 Nisan 1920 tarihinde başladığı millî hâkimiyet mücadelesi tam anlamıyla kanunlaşmış, esasları belirlenmiştir. Türk milleti; eskimiş, işlevini yitirmiş müesseselerden kurtularak çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma mücadelesine tüm hızıyla girmiştir. Bu yolda aynı hızla ilerlemek millî hâkimiyet esasını destekleyecek devleti ve milleti ileri götürecek yeni düzenlemelerle mümkün olacaktır. Bu büyük atılımın temel şartı siyasi ve içtimai terbiyeyi geliştirmek ve vatan sevgisini canlı tutmaktır. Zira bu hususlarda eksiklik millî egemenliğin zaafına sebep olacaktır.

Özet

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı döneminde devraldığı eğitim ve ekonomi alanındaki mirasın ne olduğunu anlayarak ilk on beş yılda gelinen seviyeyi kıyaslayabilecek

Türk milleti 1911-1922 arası dönemde hayatı kalabilmek için varını yoğunu ortaya koymıştır. Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda cepheden cepheye koşarak bitirme noktasına getirdiği can ve mal kaynakları bağımsızlığı korumak için girişilen İstiklal Harbi sürecinde son noktasına kadar kullanılmıştır. 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında başlayan dış borçlanmadan 1875 yılında ilan edilen mali iflasın etkileri devam etmekteydi. Devlet, her sahada kemer sıkıkta iken girilen savaşlar zaten bozuk olan ekonomik dengeleri alt üst etmişti. Elbette ki son yüzyılda gerçekleştirilen ve millî üretimin tamamen öünü tıkayan anlaşmalar bu neticenin önemli sebepleri arasındadır.

İhracatı tarım ürünleri ve ham maddeye dayanan bir ekonomi söz konusudur. Dışarıya ham madde satıp onları mamul madde hâlinde ithal etmek dış ticaretin değişmez özelliği ve zaafı hâline gelmiştir. 1923 yılında yapılan 497.000 ton ithalatın değeri 87.000.000.=145.000.000 lira iken yine 1923 yılında gerçekleştirilen 368.000 ton ihracatın değeri 51.000.000.=85.000.000 lira olmuştur. Bir diğer ifade ile devletin ihracatı ithalatını karşılamak bakımından yetersiz durumdaydı. İhracatın ithalatı karşılama oranı %58.5 olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarda dolar kuru 1\$=₺1.67. olarak gerçekleşmiştir. Ülkede kişi başına düşen millî gelir ise 75.7 lira (45.3 \$) dir.

İktisadi hayatın durumu için gayrisafi millî hasılanın içerisindeki sektör paylarına bakmak Cumhuriyet'in nasıl bir miras devraldığını ışık tutacaktır. 1923 yılı itibarıyla 952.600.000 olan gayri safi millî hasılanın 377.300.000 lirası tarım sektöründen, 125.700.000 lirası sanayi sektöründen ve 449.600.000 lirası da hizmetler sektöründen elde edilmektedir. Bir diğer deyişle tamamen bir tarım ülkesi söz konusudur.

Osmanlı toplumu büyük oranda bir tarım toplumu idi. 1927 tarihli tarım sayımına göre ülkede mevcut nüfusun %67.7'si çiftçilik yapmaktadır. Bu nüfusun aile başına işlediği toprak miktarı

ortalama 25 dönüm civarındadır. Coğrafi yapının müsait, arazinin verimli olduğu Akdeniz Bölgesinde bu miktar 40, Trakya da 60 dönüm'e kadar yükselmektedir. Artvin, Van, Bitlis, Ordu gibi engebeli coğrafyaya sahip illerde ise 8-10 dönüm aralığına düşmektedir.

1927 yılı itibarıyla tarım yapılan alan ise 43.637.727 dönümle sınırlı olup ülke yüz ölçümünün % 4.86'sına karşılık gelmektedir. Ekilen toprakların %89.5'inde tahlil, %3.9'unda baklagıl, %6.6'sında sınai bitkiler yetiştilmektedir.

Ana hatlarıyla ulaşım sektörlerine bakıldığından Osmanlı Devleti'nden neredeyse tamamı yabancı işletmelere ait demiryollarının 1923 yılı itibarıyla hat uzunluğu 3756 km, Tren kilometresi 1.427.000 km idi. Karayolları yok denecek durumda iken deniz taşımacılığı da tamamen azınlık ve yabancı kontrolünde yapılmaktaydı.

Sağlık hizmetleri ve çalışanları son derece yetersiz kalmaktaydı. Ülke savaş yıllarında yaygın tifo, dizanteri gibi hastalıkların pençesindeydi. TBMM'nin çıkardığı ilk yasalar arasında halkın sağlığını ilgilendirenlerin çoğulukta olması ihtiyacın büyüklüğünü göstermektedir.

Eğitimde ise okur yazar oranı %6 civarında olup kız çocuklarının ise bu oran içinde çok cüzi bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir. Sağlık müzeseleri gibi eğitim müesseselerinin çoğunuğu İstanbul başta olmak üzere bir kaç şehirde bulunmaktaydı.

İşte bu manzara Cumhuriyeti kuran ve yöneten kadroyu öncelikle ekonomik, sosyal ve kültürel sahaya önem vermeye yöneltmiştir.

Cumhuriyet hükümetlerinin savaşın bitiminde almak zorunda kaldığı askeri, idari ve sosyal tıbirlerin gereklilerini değerlendirebilecek

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde yaşanan büyük sıkıntılardan, maddi, manevi yapılan bunca fedakârlıktan sonra devletin ve milletin idaresinde gerek şekil gerekse zihniyet açısından önemli değişikliklerin yapılması gerekecekti. Türk milletinin bu aşamada ödemek zorunda kaldığı bedelin neticesini hakkıyla alması için idari, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda gereklen yapılmalıydı. Bu, yeni idare tarzı içinde yepyeni bir hâkimiyet anlayışı ile Türk milletini

Türkiye Cumhuriyeti'nin eski düzene geri dönmek için yaptığı idari düzenlemelerden sultanatın kaldırılmasının sebeplerini irdeleyebilecek

Sultanatın kaldırılması Türk idare tarihinde olduğu kadar siyasi düşünce tarihinde de önemli bir dönüm noktasıdır. Millî Mücadele sırasında Kuva-yı Millîye ve TBMM hükümetlerine karşı tavırlarıyla çalışmaları sektöre uğratan İstanbul yönetimi barış sürecine katılmak istemiştir. Bu tavır artık eski rejime ve anlayışına yer olmadığını göstermek zamanın geldiğini göstermiştir. Sadrazam Tevfik Paşa'nın harp sahasında kazanılan son başarılarından sonra İstanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlık ve ayrılığın giderildiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Sadrazam Tevfik Paşa'nın barış konferansına her iki taraf da çağrılcagından, milletin iyiliğine yönelik konuları önceden görüşüp anlaşmak üzere güvendiği bir şahsi İstanbul'a göndermesi çağrısında bulunması bundan sonraki sürecin tabii hakiminin İstanbul ve hükümeti olduğu anlayışını göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa ise cevabında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulduğundan beri Türkiye alehinde her teşebbüsü dikkatle izleyerek tedbir alındığının, Teşkilat-1 Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti net olarak ortaya konan yeni devletin ordularının elde ettiği zafer üzerine gündeme gelen konferansta da "Türkiye Devleti'nin yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunacağıının, hukuki ve meşru olmayan heyetlerin devletin siyasetine karışmaları hâlinde mesul olacaklarını" da bildirmiştir.

İstanbul yönetiminin bu beklentisinin Meciste hilafet ve sultanat konusunda son derece muhafazakâr tavır sergileyen ikinci gurup üyelerini dahi rahatsız ettiğini görmüştür.

Hüseyin Avni Bey kendi dâhil milletin maruz kaldığı haksızlık ve felaketlerden dolayı uyandığını, gözüne açtığını artık kendisine Büyük Millet Meclisi dahi hiyanet etse milletin bunu kabullenmeyeceğini vurgulamaktaydı. Tevfik Paşa'nın İstanbul yönetiminin elde edilen başarada kendi ölçüünde yardımı olduğu iddiasına karşın, "Türk Milleti mukaddes davası için, değil İstanbul'dan cihandan bile fedakârlığın binde birini ancak görebilmıştır" diyen Hüseyin Avni Bey, İstanbul yönetimini "hiç olmazsa üzerimize kuvvet gönderip kuvvetimizi azaltmaya çalışmasaydılar" sözleriyle suçlamaktaydı. İstanbul Hükümeti'nin halifelik

çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştıracak bir sistem olmalıydı. Söz konusu hedefi gerçekleştirebilmenin ilk şartı ise köhnemîş siyasi ve idari yapıyla birlikte söz konusu yapının dayandığı anlayışı değiştirmekti. Bu düşünüden hareketle devletin bürokratik yapısını oluştururken Millî Mücadelenin aleyhine tavır almamış; görev yeri düşman işgaline uğrayan bürokratların da düşmanla iş birliği yapmamış olanları ile yola devam edilmiştir. Zihniyet bakımından yeni yapıya kolay uyum sağlayacak, benimseyecek kollar ile yola devam edilmesi anlaşıllır bir yaklaşımı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işgalden kurtarılan yerlerdeki devlet teşkilatını yeniden ve millî hâkimiyet prensibine sadık insanlardan oluşturma çabasında aşırıya kaçmamıştır. Hükümet, yetişmiş insan konusunda herhangi bir şekilde israfın söz konusu edilemeyeceği günlerde bulunulduğunun bilincindedir. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki uygulamaları dolayısıyla yargılanan ve işgal güçlerinin baskılıları dolayısıyla huküm giyen idarecilere (Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey örneğinde olduğu gibi) itibarları iade edilerek bürokratlarına sahip çıkan bir anlayış sergilenmiştir.

Artık yeni bir devlet süreci başladığını için eski yapının isim ve unvanları değiştirilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millet adına en büyük güç olduğu gösterilmiştir. Askerî alanda da yaşanan ekonomik sıkıntılı biran evvel hafifletmek adına daha barış anlaşması imzalanmasına karşın önemli miktarda asker terhis edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti daha barış imzalanmadığı için asker terhis etme ve barış düzene girmesi dolayısıyla eleştirilmesine karşın önceliğinin kendi acil ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu ortaya koymak zorunda kalmıştır. Yunan işgal kuvvetlerinin çekildikleri her yeri yakıp yıkması ve savaş ortamı dolayısıyla yiyecek sıkıntısının baş gösterdiği bir ortamda bu kararın alınması anlaşıllır bir şeydir.

Savaşın bitiminde alınan ilk kararların halkın acil ihtiyaçlarını karşılamak hedefli olması yeni anlayışın önceliğinde halkın yer aldığı göstermek adına simgesel öneme sahiptir. Üretimi artırabilmek için ekim ve hasat zamanlarında mahkûmlar ve askerlerden istifade edilmek istenmesi de aynı amaca yöneliktir.

makamına papalık patriklik gibi ruhaniyet atfetiklerine dikkat çeken Hüseyin Avni, Meclisin her şeyi bünyesinde topladığı gibi o emaneti de muhafaza ettiğini dile getirmektedir.

Milletvekilleri arasında Meclisin her şeye hakim olduğu, hilafet ve sultanatın da millet adına sahibi olduğu kanaati ortak kanaat hâline gelmiştir. İstanbul Hükümeti'nin fetvalar ve benzeri yazışmalar ile düşmanın yurttan atılmasını geciktirdiğine inanan milletvekilleri elde edilen neticeye milletçe ve meclis tarafından sahip çıkılması gerektiğini dile getiriyorlardı.

Meclisteki fıkır ortam sultanatın kaldırılması için uygundu. Diğer taraftan daha 24 Nisan 1920'de Meclis Misak-1 Millî dâhilindeki milleti ve vatanı kurtarmayı ve sultanat makamına lazım gelen hukuku zamanı geldiğinde milletvekillerinin belirleyeceği esaslar dairesinde Meclis'in vereceği karar altına alınmıştır.

Fîli durumda da 23 Nisan 1920 ile yeni Türkiye Devleti'nin millî halk esasları üzerine kurulduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun millî hudutlar dahilinde tek varisi olduğu, Teşkilat-1 Esasiye Kanunu ile hâkimiyet hakkı millete verildiğinden İstanbul'daki padişahlığın yok olup tarihe intikal ettiği görülmekte ve yaşanmaktadır. Bu durum verilen bir kanun teklifi ile resmileştirilmiştir.

AMAC 4 *Türkiye'nin modernleşmesi sürecine katkıda bulunan 3 Mart 1924 tarihli kanunların çıkarılma gerekliliklerini, tartışma süreçlerinde ortaya konan görüşleri anlayacak bilgi ve beceriye sahip olacaksınız*

3 Mart 1924 tarihli kanunlar yeni kurulan devletin eskisinden çok farklı temellere oturtulmasını sağlayan değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu kanunlar ile Şeriye ve Evkaf ile Erkan-1 Harbiye-i Umumiye Vekâletleri kaldırılmıştır. Ülkedeki bütün okulların idaresi Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Halifelik kaldırılmış, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Balkan Savaşlarında askerlerin siyasetle uğraşmalarının maliyeti ülke için ağır olmuştur. Kanun gerekliliklerinde de din ve ordunun siyaset cereyanları ile ilgilenmesinin birçok mahzurları olduğuna işaret edilmektedir. 429 sayılı Kanun'la, halka yönelik uygulamalara dair hükümlerin yerine getirilmesi TBMM ve hükümete ait olup İslam dininin inanç ve ibadete dair bütün hükümlerini ve meselelerinin halledilmesiyle dinî müesseselerin idaresi için

Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı olacak başkanlığın reisinin cumhurbaşkanı tarafından atanması kabul edilmektedir. Ülke dâhilindeki bütün dini müesseselerin idaresine, görevlilerinin azil ve tayinlerine din işleri reisi yetkili olacaktır. Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, vakıfların ise milletin menfaatine uygun şekilde halledilmek üzere şimdilik genel müdürlük yapılarak Başbakanlığa bağlanması kabul edilmektedir.

Kanun Erkan-1 Harbiye-i Umumiye Vekâletinin kaldırılarak, savaş ve barışta ordunun emir ve komutasını cumhurbaşkanına Vekâleten yürütecek bir başkanlığın kurulmasını, reisin vazifesinde müstakil olmasını da karara bağlamaktaydı.

430 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanununun gereklisi milletin fıkır ve hissi birliğini temin etmektir. Bunun için Türkiye dâhilindeki bütün okulların Maarif Vekaletine bağlanması karara bağlanıyordu. Bakanlık yüksek diyanet uzmanlarının yetiştirmek için üniversitede bir İlahiyat Fakültesi tesis etmenin yanı sıra imam ve hatipler gibi dini hizmetleri görecek memurların yetişmesi için ayrı okullar açacaktır.

Hilafetin kaldırılmasını teklif eden 431 numaralı Kanun'un gereklisinde ise hilafetin mevcudiyetinin iç ve dış siyasette iki başlılık yaratlığı, istiklal ve millî hayatı ortak kabul etmeyen Türkiye'nin şeklen veya dolaylı yoldan bile olsa ikiliğe tahammülünün olmadığına dikkat çekilmiştir. Hanedanın hilafet örtüsü altında Türkiye için daha tehlikeli olacağından endişe edilmektedir. Kanun maddeleri ise beklenenlerin ikisini birden karşılar nitelikteydi. Halife hal' ediliyor, hilafet, hükümet ve Cumhuriyet kavramında zaten var olduğundan makamı ilga ediliyordu.

Saltanattan sonra hilafetin de kaldırılması genelikle toplum yapısına sahip Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine ulaşırma mücadeleinin önünü açmıştır. Birbiri ardınca gerçekleştirilecek inkılaplara, toplumsal muhalefeti harekete geçirerek engel olmaya çalışacakların kullanabilecekleri en önemli koz ortadan kaldırılmış oluyordu. Bütün bu adımlarla birlikte Millî, laik, demokratik ve çağdaş devleti kurmanın hukukî zemini tamamlanmıştır. Böylelikle Türk milletinin 23 Nisan 1920 tarihinde başladığı Millî Hâkimiyet Mücadelesi tam anlamı ile kanunlaşmış, esasları belirlenmiştir.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Yunan işgal ordularına karşı mücadelenin devam ettiği sırada 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında toplanan I. Maarif Kongresini aşağıdakilerden hangisi tanımlar?
- Öğretmenlerin yıllık kongre toplantısıdır.
  - Öğretmenlerin yetersiz mali koşullarının düzeltmesini istedikleri bir danışma toplantısıdır.
  - TBMM hükümetinin oluşturmaktı olduğu yeni devletin eğitim politikalarını belirleme kararlığının göstergesidir.
  - İstanbul hükümetinin eğitim alanında olağan yıllık toplantılar yapmaktadır.
  - İtilaf devletlerinin Türkiye'deki eğitimi planlama isteğinin göstergesidir.
- 2.** Nüfusun %75'i köylerde oturmakta, ihracatının %80'ini tarım ürünlerinin oluşturmakta iken Türkiye'nin yurtdışından buğday ithal etmesinin sebebi aşağıdakilerden hangisi **değildir**?
- Üretimin yetersiz olması
  - Belli merkezlerde üretilen ürünün tüketim bölgelerine ulaştırılamaması
  - Üretici konumdaki vatandaşlarda pazar için üretim fikrinin yaygınlaşmamış olması
  - Üretim teknikleri ve araçlarının çok eski olması
  - İthal buğdayın yerli ürününden daha sağlıklı olması
- 3.** Osmanlı Devletinden devralınan %6 okuma yazma oranının 1940'da %24'e çıkması değerlendirilirken hangisi **söylenemez**?
- 1928 Harf İnkılabinin başarısı
  - Yeni oluşturulan Türk Alfabesinin Türk Milleti tarafından kolay öğrenildiği
  - Takip edilen eğitim öğretim politikalarının başarılı olduğu
  - Türk milletinin eğitim öğretim konusundaki isekliliğini
  - Yeni alfabetinde Türk dili yapısına uymadığı
- 4.** Aşağıdakilerden hangisi TBMM Hükümetinin Mudanya Mütarekesinden hemen sonra attığı adımlardan **değildir**?
- 1881-1897 dönem askerler terhis edilmiştir.
  - Ordu savaş durumundan barış durumuna geçirmiştir.
  - Tapu senetlerindeki "hakani" ibaresi yerine "millî" kavramı getirilmiştir.
  - İşgal bölgesindeki köylüye tohumluk ve yemeklik tahil dağıtım yapılmıştır.
  - Savaşın tekrar başlaması ihtimeline karşı asker toplamak.
- 5.** Ahmet Tevfik Paşa'nın Lozan Konferansına beraber gitmek için TBMM'de müracaatının sebebi aşağıdakilerden hangisidir?
- Türk milletinin haklarının korunmasında yardımçı olmak
  - Milletin gözünde meşruluğunu yitiren Saltanat makamı ve İstanbul hükümetini sürece dahil ederek ömrünü uzatmak
  - Diplomatik tecrübelerinden Ankara hükümetini yararlandırmak
  - Türkiye'nin siyasi idaresinde ikililik olmadığı mesajını vermek
  - İtilaf devletlerine kendilerinin de bir güç olduğunu göstermek
- 6.** Saltanat hangi tarihte kaldırılmıştır?
- 23 Nisan 1920
  - 1 Kasım 1922
  - 11 Ekim 1922
  - 3 Mart 1924
  - 13 Ekim 1923
- 7.** Saltanatın kaldırılması teklifinin meclise sunan milletvekili aşağıdakilerden hangisidir?
- Rıza Nur
  - Rauf Orbay
  - İsmet İnönü
  - Hüseyin Avni (Ulaş)
  - Seyyid Bey

8. Hilafetin kaldırılması sırasındaki ilmi ve tarihi izahları ile Türkiye Büyük Millet Meclisindeki tereddütleri gideren dönemin Adliye vekili kimdir?

- a. Vasif Çınar
- b. Halil Hulki Bey
- c. Seyyid Bey
- d. İsmail Suphi Bey
- e. İsmet İnönü

9. Türkiye'de hilafetin lağvedildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

- a. 1 Kasım 1922
- b. 23 Nisan 1923
- c. 13 Ekim 1923
- d. 3 Mart 1924
- e. 29 Ekim 1923

10. Aşağıdakilerden hangisi Hilafetin kaldırılması ve hanedan ailesinin yurtdışına gönderilmesinin amaçları arasında **sayılmaz**?

- a. Cumhuriyetin ilanına muhalefet edenlerin etrafında toplanacakları bir güç odağını etkisiz bırakmak
- b. Müslüman sömürgeleri olan emperyalist devletlerin Türkiye'nin iç işlerine karışmasını önlemek
- c. Cumhuriyet idaresi ile halka verilen hâkimiyet hakkının herhangi bir makam ile paylaşılmaya cağıını göstermek
- d. Türkiye'de yeni dönemde eskiye dönüşü düşünerek sembollerini ortadan kaldırmak
- e. Hanedan üyelerinin mallarına el koymak

Okuma Parçası

Sac Soba

İstasyon, sonra bataklık, sonra, mezarlık ve derme çatma Karaoğlan'dan sonra yanın yeri, onun sonunda da kerpiç ve himiştan, kaldırımsız veya arnavut kaldırımlı, eğri büğrü sokaklı bir köy... Ankara bu idi.

Kadınlar şehri hiç sevmediklerinden evlilerin de dörtte üçü bekar. Yerli kadınlar sokağa çıkmaz. Bir lokomobilden alınıp iltimaslı yerlere ancak verilebilen elektriğin yanar-söner petrol ışığına lüks lambasını tercih ederdik. Onu da sık sık pompalamak lâzımdı.

Harbler olan biteni tükettiğinden, hristiyan gücü de karşısıları beraber süpürüp götürdügüden hiç bir şey bulamaz, hiç bir şey yaptıramazdık.

Hep sıkılıyorduk. Atatürk de öyle. Fakat yeni başkent fikrini yerleştirmek, gözleri İstanbul'dan ayırmak için bozkırda bir sürgün ömrü geçiriyordu. Biz onun evine gitmekle biraz avunuyorduk. Çankaya'da avlusunu havuzlu ortanca bir yazlıkta otururdu. Tek cazibesi Atatürk'ün meclisi, konuşmaları, hayatı ve yaratma iradesi idi. Dağlar, tepeler, yollar, akşam kararınca arabaları ahıra ve halkın kafesler arkasına çekilen kasaba halkı, bütün o çöl boşluğu ebediye benzeyen bir "susma" veya "so-murtma" halinde idi. Hemen hemen yalnız onun sesi geliyor, onun bakışları ışlıyor, yalnız onun o tükenmez ve ilahi ihtişalı ruhu soğuğu ıstıiyor, boşu dolduruyor, issızlığı gideriyor. Ankara'ya bütün müjdeleri getirici bir yolcuya bekleme hali veriyordu. Sanki buraya her şey ufuklar ötesinden gelecek, gökler üstünden inecekti.

Akşama doğru ayaklar evlere doğru sürüklendi. Hava karanlıksa hala kül kakan yanın arsaları arasında cep fenerlerinin yanıp söndüğü görüldü. İstanbul'dan gelip de mahkum imişler gibi yaşayanlardan pek çoğu geçmiyen saatleri içerek öldürülerdi.

Atatürk de bıkar, ara sıra arkadaşlarına gitmek isterdi. Bir akşam Lâzistan Milletvekili rahmetli Rauf'un evinde idik. Küçük bir odada, ikide bir pompalanan lüks lambası altında ve kızması ile soğuması bir olan sac sobanın karşısında, masa etrafına toplanmıştı. Hizmetçiler koşup:

- Paşa Hazretleri geliyor, diye haber verdiler. Rahmetli Rauf bu odaya sıçşamayacağımızı gördüğünden:

- Çabuk sobayı öteki odaya götürün! dedi.

Sac soba, gaz sandıkları üstüne konmuştu. Borusu dosdoğru duvar deliğine giriyyordu. İki hizmetçi sandıklar ile sobayı, bir mangal taşıyormuş gibi, öteki odaya getirdiler. Mustafa Kemal Paşa, da dar ve karışık ve karanlık merdivenlerden henüz çıkmıştı.

Sonra içi rafanmış yük açıldı. Hiç bir bardak ve kadeh

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

yanındakine benzemiyordu. Birkaç kişi de beraber geldiğinden yine birbirlerine benzemeyen ayrı biçimde ve renkte kahve fincanları çıkarılmıştı. Masanın üstü bir kaç bezle ancak örtülebilmisti.

Başkent'te devlet reisi ve arkadaşalar!

İlkide bir:

- Ahmet, lambayı pompala! sesi duyuluyordu. Sonra birden genç kahraman yeni Türkiye hayallerini anlatmaya başlıyordu. Yavaş yavaş tahta peykeler üstündeki esrarkeşler rüyası ile sarıldığımızı hissediyorduk. Masa bir cennet sofrasına dönüyor, lâmba bir güneşin andırıyor, oda bir saray parçası havası içine giriyor, "gelecek" o zamanki Ankara'da bir serap gibi bile görünmeyen "gelecek" gözlerimizde canlanıyor, bir eski masaldaki peri kızı gibi atlı akıncıların, hemen hemen nal seslerini duyar gibi oluyorduk. Bütün gün içimizde yavaş yavaş, birer birer bütün olmuş olanlar diriliyor.

Bir inanmışım iradesi nasıl mucizeler yaratıcısıdır, onu biz en çok tozunda boğulduğumuz, çamuruna saplandığımız, kaldırımsız, işiksız, yuvasız, bahçesiz, bomboş Ankara'nın o günlerinde ve gecelerinde görmüşüzdür.

Kaynak: Falih Rıfkı Atay'ın Çankaya, (İstanbul 1969, s. 505-506,) adlı eserinden alınmıştır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'nin Genel Görünümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'nin Genel Görünümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye'nin Genel Görünümü" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "İdari Düzenlemeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "İdari Düzenlemeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Saltanatın Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Saltanatın Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Halifeliğin Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise "Halifeliğin Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Halifeliğin Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde 1

Osmanlı Devleti altı asır devam eden hayatıla büyük bir dünya devleti idi. 17. asra kadar Asya, Avrupa ve Afrika kıtasına yayılan hâkimiyeti bu coğrafyaları İslam'a açmak kadar insanlara Türk medeniyetinin nimetlerini götürmek şeklinde gerçekleşmişti. Hakim olduğu coğrafya ve toplumlarda bir Osmanlı Barışı yaşamıştı. Ancak son üç yıllık dönemde karşılaştığı askerî, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel problemleri yaptığı bütün yenileşme ve reform hareketlerine karşın çözmemiştir. Askerî alanda başlayan arayışlar, idari, siyasi ve sosyal manada adımlar ile gelişmiştir. 19. yüzyılda yoğunlaşan reformlar da devletin hayatını devam ettirmeye arayışlarına çare olmamıştır. 1911-1922 yılları arasında yaşanan savaşlar ise hem Osmanlı Devleti'nin yıkılışına hem de yeni Türk devletinin kuruluşuna vesile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gösterdiği bütün çabaların tek taraflı olması, devlet toplum bütünlüğünü sağlayamaması başarısızlıklaktaki en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Aynı süreçte toplumsal yapıda kadın ve erkeği bir ve beraber görme anlayışı yeterince gelişmediği için yapılanların topluma yerleşmesi ve olumlu neticeler vermesi mümkün olmamıştır. 20. yüzyılda bu alanda ortaya konan çabalar da yeterli olmamıştır. Ülke genelindeki %6'lık okur yazar oranı ve bunun içinde kadınların 1/5 oranında yer almaları aslında problemin temeline de işaret etmektedir.

Daha savaşlar sırasında Maarif Kongresi toplayarak yeni devletin eğitiminin hangi esaslara dayanacağını eğitim kadrosu ile tartışan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları toplumun iki kesiminin bir arada ve eşit seviyede muhatap alınması gerekliliğinin bilincinde idi. Çocukları yetiştiren okul kadar aile ortamında anne olduğuna dikkat çeken Atatürk toplumun bir kesimi ni önemser ve yükselmesine çalışırken kadının ihmali edilmesinin kabul edilemez bir durum olduğunu her vesile ile dile getirmiştir. Bu anlayışla eğitimin toplumun her kesimine ve kolayca ulaşılmasına çalışmaları alfabe değişikliği ve okullaşma seferberliği ile geliştirildi. Alfabe değişikliğinden kısa bir süre sonra ülke genelindeki okur yazar oranının %24 ortalamaya çıkması yöntemin doğruluğunu ortaya koymuştur. Bu oranın içinde kız çocukların payının %44'e yükselmesi ise projenin başarısını göstermektedir. Günümüzde ülke genelinde %90'lara çıkan okur yazar oranının, eğitimsiz nüfusun en büyük güç olduğu modern çağda Türkiye'nin en büyük artısı olduğu açıklıdır. Bununla birlikte ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nde hâlâ kız çocukların okula göndermeye tereddüt gösteren bir kesim vatandaşın varlığı bu önemini kitlelere doğru aktarlamadığının da delili gibidir.

Sıra Sizde 2

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları 1880'li yıllarda doğan bir nesil olarak Osmanlı Devleti'nin mali bağımsızlığını kaybettiği sürece doğmuşlardır. Devletin borçlarını ödemek için her sahadaki harcamalarda kısıntı yaptığı bu devrede doğrudan gelirleri Duyun-ı Umumiye İdaresi toplamaktaydı. Sermaye birikimi ve teknolojik bilginin yetersiz oluşu ülke içi ulaşımında yabancı sermaye ve teknolojiye mecburiyeti doğurmuştur. Büyük oranda bir tarım devleti olmasına karşın devletin kendi içinde üretimini büyük merkezlere ulaştıramamaktan kaynaklanan sıkıntıları vardı. Bunu aşmak için her türlü kolaylık ve doğal kaynakların kullanımını haklarını vererek ülkede demiryolları artırılmaya çalışılmıştı. Ancak neredeyse tamamen yabancı sermayenin sahip olduğu demiryolları ihtiyaca cevap verecek düzeyde değildi. Ülke içi ulaşımın ekonomik hayat başta olmak üzere her sahada gelişme için önemini "toptan tüfekten daha önemli" gördüğü demiryolları ile karşılaşmak isteyen Cumhuriyet idaresi çok kısa sürede Osmanlı döneminin 1855-1923 döneminde yaptığı kadar demiryolunu hizmete açmayı başarmıştır. Gerçekten de 1923 yılında 3.756 km olan hat uzunluğu 1938 yılına gelindiğinde 7.148 km'ye ulaştırılmıştır. On iki yıllık savaş döneminin yıkımlarına karşın on beş yılda ortaya konulan %100' lük artış dikkate değer bir gelişmeyi işaret etmektedir. Büyük oranda bir tarım ülkesi olan Türkiye'de tarım üretiminin büyük nüfuslu şehirlere kolay ve çabuk nakli önemli bir ekonomik değerdir. Aynı şekilde ülkenin her köşesine kolaylıkla insan, asker ve malzeme naklinin yapılabilmesi stratejik ihtiyaçlar bakımından vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Daha önce yabancı yatırımcıların kendi çıkarları çerçevesinde önerdikleri veya talip oldukları hatlar yerine Cumhuriyet döneminde demiryolu yatırımlarının %75'i Anadolu topraklarında gerçekleştirılmıştır. Bu yatırımlar siyasi eleştiri konusu olmasına karşın devlet Anadolu'yu demir ağlarla örmeyi bir ideal olarak görmüştür. Ancak 1938 sonrasında bu hassasiyet terk edilmiş, karayollarına ağırlık verilmiştir. Petrol ve yedek parça bağımlılığının yarattığı problemler artınca 21. yüzyılda Türkiye yeniden demiryollarına önem vermeye başlamıştır. Mevcut hatların iyileştirilmesinin yanı sıra yüksek hızlı tren projelerinin hayatı geçirilmesiyle modern dünya ile Türkiye arasındaki farkın azaltılmasına katkıda bulunulmaktadır.

Sıra Sizde 3

1 Ekim 1922'deki Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra alınan ve uygulanan karar öncelikle ordu komutanları arasında eleştirilmiştir. Ordu yönetimi kendince haklıdır. Zira daha barış anlaşması imzalanmamıştır. Bu görüşmelerde hakların savunulması

bakımından bir zaaf teşkil edebilecektir. Nitekim konferans uzlaşmaya kolay varamamıştır. Ancak diğer taraftan toplum son on yılını savaşla geçirmiştir, dolayısıyla maddi varlığının neredeyse sonuna gelmiştir. Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarının ekonomik, sosyal ve insanı yıkımlarının faturaları ağır olmuştur. İstiklal Harbi sürecinde de işgal kuvvetleri bithassa geri çekilirken hem şehirleri hem de tarlalarındaki ürünleri yakarak tahrip etmişlerdi. Büyük taarruzu gerçekleştirmek için milletin elindeki maddi değerin son kirintılarını toplanarak bir yılda hazırlık yapılmıştır. İzmir'e giren Türk süvarileri atlarını halka dağıtmışlardır. Çünkü besleyebilecek şartlar ortadan kalkmıştır. Atlara verilecek arpa kalmamıştır. Tarlalar yakılmış, evler yıkılmıştır. Köylü ekecek tohumluğunu bulamamaktadır. Hükümetin ilk işi bu ihtiyaçları karşılamak olmuştur. Savaşa devam etmek ordu beslemeye bağlıdır. Bunun için ise elde malzeme ve ürün yoktur. Hükümet dış politikası için önemli bir zaaf teşkil etmesine karşın daha barış imzalamadan böyle bir uygulama yapmaya mecbur kalmıştır.

Sıra Sizde 4

Elbette etkisi olmuştur. Osmanlı hükümetleri ve padişahın işgalcilere kuvvetle karşı konulamayacağı düşüncesinde olmaları ve Anadolu'da ortaya çıkan millî kuvvetleri, Heyet-i Temsiliye ve sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni desteklememesi sultanattan çok şey bekleyenleri hayal kırıklığına uğratmıştır. TBMM'yi kuranları ası ilan edip haklarında idam fermanı çırkarmanın ötesinde millî mücadele karşıtı hareketlere destek vermemeleri gerek aydınlar gerekse milletvekilleri arasında büyük bir tepki uyandırmıştır. Anzavur olayı, nasihat heyetleri gibi Anadolu hareketini kanun dışı ilan eden, etkisiz bırakmayı hedefleyen faaliyetler padişahın TBMM'deki destekçilerinin dahi kabul edemeyeceği işlerdi. Temelde hilafet ve saltanat makamına bağlı milletvekilleri dahi bu süreçte yaşananlardan sonra padişah VI. Mehmed Vahideddin'in pozisyonuna daha eleştirel bakmak mecburiyetini hissetmişlerdi. Kanun görüşmeleri sırasındaki konuşmalarıyla ikinci gurubun Selahattin Bey(Mersin Mebusu), Hüseyin Avni bey(Erzurum) gibi onde gelen isimlerinin konuşmalarını bu çerçevede görmek ve değerlendirmek gerekir. Nitekim sultanın kaldırılması sırasında büyük oranda fikir birliği görülmüştür. Ancak kanun görüşmeleri sırasında hilafetin yine de Osmanlı hanedanına ait bir hak olarak görüldüğün işaretleri net olarak verilmiştir.

Sıra Sizde 5

Hilafet makamının Osmanlı Devleti'nin dış politikasında kullanımının genel olarak sömürgeci devletlerin teşviki

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

ile olduğunu belirtmeliyiz. Hilafetin dünya Müslümanları arasındaki nüfuzunun Sultan Abdülmecid döneminde, Fransa'nın Afrika'daki sömürgे edinme faaliyetleri sırasında kullanılmak istediği görülmüşür. II. Abdülhamid'in ilk yıllarda İngiltere'nin Rusya'yi Afganistan üzerinden sıkıştırmak istemesiyle yeniden gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid daha sonra bu makamı iç ve dış politikasının özel bir silahı olarak kullanmıştır. Son olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın sömürgelerde yaşayan Müslümanları Rusya ve İngiltere'ye karşı isyan ettirmek düşünceleri ile siyaset sahnesine çıkarılmıştır. Bununla birlikte İngiltere hilafet makamının dünya Müslümanları arasındaki etkisini gördüğünde aleyhinde tavır olarak bu gücü ortaya çıkmadan bastırmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, hilafet makamı tarihî ve dinî bir hatırlarak muhafaza edilebilir derken halifelik makamının siyasetle uğraşmasını, etrafinin kıskırtmaları ile siyaset sahnesine çıkmamasını şart olarak ortaya koymuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra muhalefat safindaki siyasilerin halifenin etrafında toplanmaları, halifenin Cumhurbaşkanlığı tahsisatından fazlasını istemesi ve sultanatı unutmadığını düşündüren tavırlar sergilemesi cumhuriyet karşıtları için bir muhalefat merkezi olacağı endişesini güçlendirmiştir. Esasen devlet ve hâkimiyet anlayışında bu ve benzeri eski devlet kurumlarına yer vermeyen Mustafa Kemal Paşa, geleneksel toplum yapısı ve anlayışı içerisinde cumhuriyeti tehdit edebilme kapasitesine sahip olarak gördüğü Hilafet makamının kaldırırmak için ortaya çıkan vesileleri değerlendirmek istemiştir. Bu aşamada hilafet konusunda en etkili devlet olan İngiltere'nin etkili adamlarının mektup göndererek süreçte dahil olmaları, saydığımız bütün endişelerin üzerine bir de iç işlerimize müdahale mahiyetini almıştır. Dünya üzerinde en fazla Müslüman nüfusa sahip devlet sıfatıyla bu tür müdahaleler yapma potansiyeline sahip olduğu tarihte çokça görüldüğü için de kabul edilemez bularak vesileyi ortadan kaldırırmak yoluna gitmiş olmalıdır.

Sıra Sizde 6

Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'nin her aşamasında aldığı kararları hayatı geçirirken daima kamuoyu hazırlama çalışması yapmıştır. Halifeliğin kaldırılması gibi son derece önemli bir kararın uygulamasından önce gazete başyazarları ve ordu komutanları ile görüşmesi tabiidir. Uygun zemini hazırlayacak, muhalefeti engelleyecek kesimler ile görüşerek onları önemsemediği de göstermiş olurdu.

Akgün, Seçil, **Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik**, Ankara tarihsiz.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 1982.

Arar, İsmail, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul 1969.

Atatürk, Kemal, **Nutuk III- Vesikalar**, İstanbul 1973.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara 1997.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya-Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar**- İstanbul 1969.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, 1960.

Çulcu, Murat, **Cumhuriyetin İlani ve Lütfi Fikri Davası II**, İstanbul 1992.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1992**, Ankara 1994.

Devlet İstatistik Enstitüsü, **1927 Tarım Sayımı**, Ankara 1970.

Duran, Tülay, "Zaferin ilk Onbeş Günü Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Devletin Kuruluşu ile İlgili Gizli Emirleri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 72, Eylül 1973, cilt XII, s. 8-9.

Düstur, III. Tertip, cilt 5.

Eraslan, Cezmi, - "Abolishment of Caliphate and Turkey's Transformation to Modern State", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt XVII, sayı 50, Haziran 2001.

Genç, Reşat, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 tarihli Meclis Mütakereleri ve Kararları** (Giriş: Reşat Kaynar), Ankara 1998.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, **Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım IV. Kitap, İstiklal Harbinin Son Safhası**, Ankara 1969.

İnan, Ari, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**, Ankara 1996.

Inalcık, Halil, **Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Jaeschke, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, (tercüme Hayrullah Örs), Ankara 1972.

Kansu, M. Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara 1988.

Öke, Mim Kemal, **Hilafet Hareketleri**, Ankara 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi ikinci içtima senesi, cilt 7.

Tunçay, Mete, **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1992.

Yalçın, Durmuş ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayıncı, Ankara 2003.

2

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında din, eğitim, iktisat alanındaki temel yaklaşımının neler olduğunu açıklayabilecek,
  - 🕒 Yapılan hukuki, idari, siyasi ve kültürel düzenlemelerin doğurduğu tepkilerin sebep ve sonuçlarını değerlendirebilecek,
  - 🕒 Atatürk'ün halka cumhuriyeti anlatmak üzere yaptığı gezilerin amaçlarını irdeleyebilecek,
  - 🕒 Türk İnkılابının özgünlüğüne yönelik soruları cevaplayabilecek,
  - 🕒 Atatürk dönemindeki ekonomi politikalarının sebep ve sonuçlarını analiz edebilecek
- bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Eğitim Anlayışı
- Misak-ı İktisat
- Siyasi Muhalefet
- Karma Ekonomi
- Devletçilik

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi II

Türkiye Cumhuriyeti'nde Temel
Politikaların Ortaya Çıkışı
(1923-1938 Dönemi)

- TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ŞEKİLENMESİ
- 1923-1938 DÖNEMİNİ ŞEKİLLENDİREN SOSYAL VE EKONOMİK YAKLAŞIMLAR
- HALKA GİDİŞ VEYA ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİ
- SİYASİ İNKILAPLARA KARŞI İLK TEPKİLER
- CUMHURİYETİN HALKA GİDİŞ MÜESSESELERİ: HALKEVLERİ
- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİ POLİTİKALARI

Türkiye Cumhuriyeti'nde Temel Politikaların Ortaya Çıkışı (1923-1938 Dönemi)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ŞEKİLLENMESİ (1923-1938 DÖNEMİ)

Türkiye Cumhuriyeti'nin 23 Nisan 1920'de TBMM ile başladığı ifade olunmakla beraber devletin ilk yarımsıya şekil veren düzenlemelerin cumhuriyetin ilanını takiben yapıldığı açıktır. Saltanatın kaldırılmasıyla başlayan ve hilafetin kaldırılmasından sonra birbiri ardına yapılan hukuki, siyasi ve kültürel düzenlemeler ile yeni Türk devletinin şekli berraklaşmıştır. İkinci ünitede bu düzenlemeleri ana hatları ile ele almaktan fayda görüyoruz.

Yeni Anayasa Rejimi: 1924 Anayasası

23 Nisan 1920 tarihinde fiilen kurulan Yeni Türk Devleti'nin Millî Mücadele'yi yürüttüğü sırada kabul ettiği Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, adım adım gerçekleştirmeye çalışılan devlet yapısının ana ilkelerini ortaya koymaktaydı. 23 maddelik özet Anayasa'nın, temelleri ile çelişmeyen Osmanlı Kanun-ı Esasisinin maddelemini de yürürlükte addetmesi, bu Anayasa'nın geçiş dönemi ihtiyacını karşılamayı amaçladığının da göstergesiyydi. Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılmasından sonra bütün gücü ile devleti ve milleti çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracak düzenlemelere giren yönetim, yeni ihtiyaçlara cevap verecek, kurulan sistemi ebedileştirecek daha kapsamlı bir Anayasa ihtiyacı içindeydi. Nitekim 20 Nisan 1924 tarihinde yürürlüğe giren Anayasa zaman içinde geçireceği düzenlemelerle birlikte 1960'a kadar yürürlükte kalacaktır.

Devletin cumhuriyet vasfinin değiştirilemeyeceğini, bunun teklif dahi edilemeyeceğini ilk madde olarak alan yeni Anayasa, millî egemenliği devletin ve sistemin temeli olarak kabul etmiştir. Yasama ve yürütme kuvvetini elinde tutan meclis, yürütme fonksiyonunu her zaman denetimi altında olacak bir hükûmete vermiştir. Yargı millet adına bağımsız mahkemelere verilmiştir. Anayasa kanun karşısında eşitlik ilkesini öne çıkararak din, vicdan, söz, yayın, seyahat çalışma ve mülk edinme hürriyeti gibi klasik insan hukuku esaslarını garanti altına almaktadır.

Anayasa, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk denir" ibaresiyle Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" tarifiyle uyum içinde bir kimlik oluşturmuştur. Türk İnkılabının gelişme seyrine paralel olarak devletin dinî hususu 1928'de, temel özellikleri ise 1937'de Anayasadaki yerini alacaktır.

1923-1938 DÖNEMİNİ ŞEKİLLENDİREN SOSYAL VE EKONOMİK YAKLAŞIMLAR

Atatürk çeşitli konuşmalar ve demeçlerle, eski sistemin çürümüş, milletin beklenelerini karşılamayacak bir hâlde olduğuna işaret etmekteydi. Mecliste, bu makinenin islahına çalışıldığını, kanunlarla, halkın mahallî ölçülerde de olsa idareye alıstırılmak istendiğini bildirmektedir. Ülke içindeki politikalarda, halkçılık yani, "milleti bizzat kendi mukadderatına hakim kılmak" esasını her vesileyle gündeme getiriyordu. Bütün bunların yanında Osmanlı Devleti'nde padişahların, bilhassa II. Mahmud'un yaptığı islahata dikkat çeken Atatürk, taklitçilik yapıldığına ve karışıklığın devam ettiğine işaret ederek, esasın milletin anlayışına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, alınacak bir şeyin saadet getirmesi için kullanılacak vasıta ve sebeplerin milletin ruhundan çıkması gerekecekti. Kısaca, mesele şekil değil, anlayışa bağlı olarak değişecekti ki bunun için gereken tedbirlere hemen girişildi. Nitekim milletin maddi ve manevi kuvvetlerini geliştirecek tedbirlere başvurulmak gereği bizzat Mecliste ifade edilmiştir. Bunların başında eğitimi, toplumun meşruiyet kaynağının dinin ve yapılacak işlerin geçerlik kazanmasındaki en önemli müessese olarak Meclisin istenilen işlevleri yerine getirmesini sağlamak gerekmektedir. Burada bu üç konuya ait birer örnek vermekte fayda vardır.

Eğitim anlayışı: Hükümetin en mühim vazifesi olarak eğitimi gösteren Gazi Mustafa Kemal, milletin hâline, ihtiyacına, asrin gereklerine uygun bir eğitimin lüzumunu belirtmiştir. Yetişecek nesillere, her şeyden önce, "Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmesi gerektiği öğretilmeliydi". Temelde "mevcut cehaleti izale etmek" yani okuma, yazma, vatanı, milleti, dinî, dünyayı anlayacak kadar coğrafi, tarihi ve ahlâkî malumat vermek ilk aşamayı teşkil edecekti. Bunun bir ileri aşaması memleketin muhtaç olduğu çeşitli hizmet ve sanat erbabını yetiştirmek ve yüksek tâhsile aday hazırlamak için orta tâhsilde ameli ve tatbiki eğitim verilmeliydi. Böylelikle millî kültürün yükseltilmesi gerçekleşecektir. Bütün bunların yanı sıra kadınlarımızın da aynı tâhsil devrelerinden geçerek yetişmeleri bir esas olarak tespit edilmiştir.

Kitabın Birinci Ünite'sinde Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim kurumlarının durumu ve 1938'e kadar olan dönemdeki sayısal gelişmeye işaret etmiştir. Burada söz konusu sürecin düşünce ve eylem kısmını ana hatlarıyla izah etmeyi faydalı buluyoruz. Türk ve İslam milletlerinin ilim, kültür, sanat ve teknoloji sahasındaki geri kalılmışlığı ve neredeyse tamamının emperyalist güçlerin sömürgesi hâline gelmesindeki en önemli etkenin eğitim ve öğretimdeki yetersizlikten kaynaklandığını düşünen Mustafa Kemal, istiklal harbinin en sıkışık zamanları olan Kütahya Altıntaş Muharebeleri sırasında maarif kongresi toplayarak eğitime verdiği önemi göstermiştir. Burada yeni devletin uygulayacağı eğitim politikaları için öğretmen ve müfettişlerin görüşlerini alan yönetim son derece kısıtlı imkânlarla rağmen eğitimin geliştirilmesini ön plana almıştır.

Bu anlayışla, ilköğretimin devlet okullarında parasız ve mecburi oluşu 1924 Teşkilat-1 Esasiye Kanunu'nda da yerini almış, 1924-1925 öğretim yılında 5 yıla indirilen ilköğretim aynı yıl karma hâle getirilmiştir. İlköğretim 1973 tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu ile 8 yıla çıkarılmış ancak uygulama 1997-98 döneminde zorunlu hâle getirilmiştir. 2000'li yıllarda zorunlu ilköğretim süresi 12 yıla çıkacaktır.

Nüfusun 1/4'ünün yaşadığı köylerde okullaşma oranı son derece yetersizdi. %90 oranında okul ve öğretmensiz olan köylerdeki ilkokullar ancak 1939 yılında 5 yıla çıkarılabilmişse de genellikle okul ve öğretmen sıkıntısı devam etmiştir. Nite-

kim 1970'li yıllara kadar köylerde ilk üç sınıf tek sınıfta ve birlikte, 4. ve 5. sınıflar bir arada eğitim alabilmişlerdir.

Öğretmen eksikliğini gidermek için Mustafa Necati Bey'in bakanlığı sırasında girişilen faaliyetler onun ölümü ve 1929 dünya iktisadi buhranı ile kesintiye uğramıştır. Saffet Arıkan'ın bakanlığı sırasında tespit ve önerileriyle Atatürk'ün direktifleriyle 1936'da başlatılan **eğitmen kursları** vasıtasyyla on yılda 8543 öğretmen yetiştirlerek 6598 okul açılmıştır. Köylerde eğitimin geliştirilmesi için başlatılan bu projenin başarısı üzerine açılmaya başlanan köy öğretmen okulları 1940'ta açılacak olan Köy Enstitülerinin de ilham kaynağı ve ilk örneği olacaktır.

1936 yılında Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan döneminde köy okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan kurslardır. Askerliğini erbaş olarak yapan ve okuma yazma öğrenen köy çocukları sekiz aylık bir eğitimden sonra az nüfuslu köylere öğretmen olarak atanıyorlardı.

Atatürk dönemi eğitim ve öğretmen yetiştirmeye çabaları hakkında geniş bilgi almak için Cemil Öztürk tarafından yazılan *Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirmeye Politikası*, Ankara 1996, adlı kitabı okuyabilirsiniz.

KİTAP

Çocuklara iyi bir vatandaş olmada gereklili bilgi ve becerileri kazandırmayı ve hayatı hazırlamayı hedef alan ilköğretimde 2000'li yıllara gelindiğinde %80'in üzerine çıkan bir oran elde edilebilmişse de kız çocukların eğitiminde hâlen sıkıntılılardır.

1924'te başlayan orta okul uygulamalarında orta mektepler, liseler, ilk muallim mektepleri ve Köy Muallim Mektepleri yer almaktaydı. Türk gençliğinin inkişafın esaslarına göre yetiştirilmesi düşüncesinin uygulama yeri olan orta eğitimde Türkçe, tarih coğrafya, yurt bilgisi, sosyoloji gibi sözel derslerde Cumhuriyet vatandaşlığı bilinci verilmesine özel önem verilmektedir. Bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'te **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** gibi ders kitaplarının hazırlanmasında doğrudan hizmet etmiştir. Bu okullarda fen ve sosyal derslerin yanı sıra bir batı dili, resim, müzik, beden eğitimi gibi kültürel dersler verilmektedir. Orta öğretimde 1955'ten itibaren yabancı dil ağırlıklı kolejler ve 1975 yılından itibaren Anadolu liseleri uygulamaları başlamıştır. Fen liseleri ve 2000'li yıllarda sayıları artmaya başlayan sosyal bilimler liseleri ise bu aşamada da öğrenci ilgisi ve yeteneğine göre bir ayrımlı ortaya çıktığını göstermektedir.

Mesleki ve teknik eğitim 1926'dan itibaren Cumhuriyetin öncelikli konuları arasında yer almıştır. Bir yandan yabancı uzmanlar görevlendirilerek ülkenin ihtiyaçları belirlenmeye çalışılırken çok sayıda öğrenci de yurt dışına gönderilmiştir. Ticaret, sanat, din, sağlık, endüstri ve teknik alanlarda açılan okullarda ülkenin genellikle ara eleman ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. 1933 yılına kadar valilik ve belediyelerin sorumluluğunda olan meslek ve sanat okulları bu tarihten itibaren Maarif Vekaletinin idaresine verilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan ve Cumhurbaşkanlığı umumi katibi Tevfik Biyiklioğlu'nun yardımlarıyla hazırlattığı, devlet, demokrasi ve vatandaşlık gibi temel hususlardaki görüşlerini yansıtımı, okullarda gençlere vatandaşlık bilgisi vermek üzere hazırlanan ders kitabı.

Meslek liseleri olarak açılan İmam-Hatip okullarının yüksek öğretme geçişleri 1970'li yıllardan itibaren ülke gündemini sıkılıkla işgal eden bir konu oldu. Bilindiği üzere Tevhid-i Tedrisat kanunu gereği medreselerin kapatılması üzerine hükümet yine kanunda görülen dinî eğitim kurumlarını hayatı geçirdi. Bu çerçevede Darülfünun içinde bir İlahiyat Fakültesi ile ülke genelinde 29 İmam ve Hatip okulu açılmıştır. Fakat devlet benimsediği laiklik anlayışı gereği bu okullara yaptığı maddi desteği 1928'de çekti. Okulların ihtiyacını karşılayacak maddi destek toplumsal olarak da sağlanamadığı için büyük sıkıntı yaşayan okullar 1931-32 döneminde öğrenci yokluğundan kapandı. İlahiyat Fakültesinin de 1933 Üniversite reformu ile İslam İncelemeleri Enstitüsüne dönüştürülmesinden sonra ülkede din eğitimi veren kurum kalmadığı gibi din dersi de aynı anlayışla 1927'de ortaokul, 1930'da ilkokulların programlarından çıkarılmıştır. Sadece beşinci sınıf öğrencilinin velilerinin istemesi hâlinde haftada bir ders verilmesi söz konusu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nden devralınan en yüksek eğitim kurumu Darülfünundur. Millî Mücadele sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisine destek veren, Mustafa Kemal Paşa'ya ve İsmet Paşa'ya fahri doktora veren Darülfünun'un ülkede gerçekleştirilen siyasi ve sosyal düzenlemelerde destek vermemesi, adeta tarafsız kalması kurumu idari ve ilmî manada yetersizlikle eleştirenlerin yanına siyasileri de kapsamıştır. 1932'de getirilen Prof. Albert Malche'in hazırladığı rapor doğrultusunda köklü reforma ihtiyaç duyularak 1933 yılında 2252 sayılı kanunla Darülfünun kapatıldı ve İstanbul Üniversitesi kuruldu. Bu düzenleme ile mevcut öğretim kadrosundan 71'i profesör olmak üzere 157 akademisyen çıkarılmıştır. Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat Fakültelerinden ve bunlara bağlı çok sayıda Araştırma ve İnceleme Enstitülerinden oluşan yeni Üniversitenin 180 kişilik kadrosunda 42 de yabancı bilim adamina görev verilmiştir. Edebiyat Fakültesine bağlanan Yabancı Diller Mektebi, İslam Tedkkikleri Enstitüsü, Türk İnkılap Enstitüsü, Coğrafya Enstitüsü, Türk Arkeoloji Enstitüsü, Hukuk Fakültesine bağlı, Millî İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü gibi araştırma kurumları vasıtıyla Türk İnkılابının ideolojisinin yapılacağı bekentileri seslendirilmiştir.

KİTAP

Üniversite reformu hakkında etraflı bilgi almak için Ali Arslan tarafından hazırlanan *Darülfünundan Üniversiteye, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995*, adlı çalışmayı okuyabilirsiniz.

Üniversite reformuna paralel olarak Ankara'da 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Fakülte Atatürk'ün söz konusu alanlardaki büyük desteğiyle gelişen bilimsel araştırma ve yayınlar vasıtıyla toplum bilincine büyük katkılar sağlamıştır. Bu fakülte 1930'lu yıllarda yine Ankara'da kurulan Ziraat, Tabii İlimler fakülteleriyle Ankara Üniversitesi'nin temelini oluşturacaktır. Nitelikli ve yeterli sayıda öğretim üyesinin sağlanması sıklıklar yaşansa da 21. yüzyıl üniversitelerin Türkiye'nin bütün illerine yayıldığı bir gelişme asrı olmaya aday göstermektedir. Bununla birlikte Üniversite yönetimi Türkiye'de üzerinde bir türlü uzlaşılamayan bir konu hâlinde siyaset ve toplumun gündemini meşgul eden bir konu olmaya devam etmiştir. 1980 Askerî Darbesi'nden sonra çıkarılan 2547 sayılı kanun ile oluşturulan Yüksek Öğretim Kanun ve Kurulu üniversite hocaları kadar öğrenciler tarafından da devamlı eleştirilere maruz kalmasına karşın bir çok madde d勒inde değişiklikler yapılarak yürürlüğünü 2000'li yıllarda da devam ettirmiştir.

Din anlayışı: Milletin bilgilendirilmesinin yanı sıra gelişmelerin de kontrolden çıkmaması için gözetilen unsurlardan birisi de dindir. Yapılan ve yapılacak düzenlemelere zemin teşkil etmesi bakımından önceliği din konusuna veren Atatürk'ün, daha işin başında temel düşüncelerini ifade ettiğini ve bunun anlaşılabılırlik temeline dayandığını görüyoruz. Cami ve mescitlerden halkın aydınlatıp yol gösterecek mesajlar verilmeliidir. Bu mesaj "halkın anlayabileceği lisanla" ruh ve dimağa hitap olunmakla verilecek, böylece "ehl-i İslâm'ın vücutu canlanacak, dimağı şahlanacak, imanı kuvvetlenecek, kalbi cesaret" bulacaktır. Halkın anlayacağı dilden yapılan konuşmaların kötüye kullanımı mümkün olmayacak, binaenaleyh inkılaplara karşı dinî kullanarak muhalefet etmenin önü alınmış olacaktır.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, klasik devlet yapısı ve kurumlarının değişimine paralel olarak anlayışın da değiştigini önceki dönemin belirleyici unsurları olan din, ordu, toplum ve idarenin dünya görüşündeki yeni yaklaşımları sürecin başında ortaya koymuştur. İdari, siyasi ve kültürel anlamda Türk tarihinde son derece önemli bir değişim ve dönüşüm işaret eden bu esasları dört madde hâlinde sıralayabiliriz.

1. Mensubu olmakla mutluluk duyduğumuz İslam dinini siyaseti hayatın bir parçası olmaktan kurtarmak gelmekteydi. Kutsal inanç ve vicdani duyguların her zaman farklı şekillerde ortaya çıkan kişisel ve siyasal çıkarlara alet edilmesinin önüne geçilmeliydi. Milletin saadeti buna bağlıydı.
2. Ülke hayatında orduyu siyasetten ayırmak ilkesi cumhuriyetin daima dikte aldığı ve alacağı bir esastır. Ordular vatanın güvenilir bekçisi olarak milletin saygı duyduğu gerçek içinde kuvvetli olacaktır.
3. Dünya görüşünde değişim zorunludur. Yaşanan bütün bu değişimin tabii ve zorunlu neticesi olarak toplum hayatını düzenleyecek bütün kanunların ilhamını hayatı alacaktır. Toplumun ihtiyaçlarının değişmesi ve gelişme-siyle paralel olarak kanunlar da değişecek ve gelişecektir.
4. Toplumun sosyal yapı çimentosu olarak milletin fertlerini birbirine bağlayan ortak değer olan dinî ve mezhebî ilişki yerine Türk milliyeti bağı esas alınmıştır.

Bütün bu değişim ve dönüşümün gerçekleştirilebilmesi için kullanılacak yöntemler de çağdaş olmalıdır. Toplumu, hayatı ve devleti ilgilendiren her hususta ilmi yöntemlerin kullanılmasında ısrarcı olan Atatürk, ilim ve fenni herkes için istemektedir. Cumhuriyetin sonsuza kadar yaşamاسını “fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek ahlaklı” nesillerin yetiştirilmesine bağlı gören Atatürk, bu görevi verdiği öğretmenlere “ilim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız” diyerek, bu hususta hiçbir kayıt ve şart tanımadığını vurgulamaktadır. Dünyadaki her şey için, medeniyet için, başarı için, hatta savaş meydanlarında galip gelebilmek, canlı kalabilmek için en hakiki yol göstericiyi ilim ve fen olarak belirleyen Atatürk, Millî Mücadele'nin askeri başarılarının “orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen esaslarını gözetmekten” kaynaklandığına dikkat çekmektedir. İlim ve fennin “yaşadığımız her dakikadaki gelişimini idrak etmek ve ilerlemesini zamanında takip etmek şartı” Atatürk’ün ilim anlayışında taklitçilik değil, ilme sahip olmanın esas alındığını, toplumun ilme aşina, her an onun ürünleriyle hemhâl olan bir yapı olarak anlaşıdığını göstermektedir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra cumhuriyetin ilanı ve hilafetin de kaldırılmasıyla büyük değişim ilk adımı atılmıştı. Bundan sonra aynı istikamette eski ile ilgisi olmayan bir anlayış ve toplum yaratma mücadelesine girişilmiştir. Bu yeni dönemde;

1. Atılan adımların muhafazası için belli bir süre ancak kontrollü muhalefete izin verilebileceğini göstermiş,
2. Askerî zaferden sonra mutlaka eğitim, iktisat ve kültür alanında yeniliklerle kazanımların takviyesini hedeflemiştir.

Bu yeniliklerin kısa sürede, hızlı bir şekilde, köklü mahiyette gerçekleştirildiği-ni, kısaca radikal bir üslup takip edildiğini belirtmeliyiz. II. Mahmud'dan itibaren başlayan, parça parça ve tereddütlü yenileşme adımlarının yerine kararlı, meseleyi temelden ele alan bu anlayış, değişimi sadece müessese seviyesinde bırakmadan fikri inkılâbı da beraberinde getirecektir.

3. Bu önemli hedefe mümkün olan en kısa sürede ulaşmak için, değişimin motor gücü olan Meclisin kontrol edilip yönlendirilmesi ve halkın en önemli dinamiklerinden dinin kontrolünden vazgeçilmemesi lüzumlu görürmüştür.
4. Muhaliflerin dini suistimaline karşı dinî metinlerin ve ibadetin Türkçeş-tirilerek insanların dinlerini anlamasının gerekliliğine işaret edilmiştir.

5. İnkılabın temellerinden en önemlisini oluşturan hukuk anlayışında da değişim gerçekleştirilmiştir. Bu değişim yalnızca yeni bir kanun ithal etmekten çok daha fazla ve şümüllü bir tarzda planlanmıştır. Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı ile sadece görünüş ve şekil değil akıl ve anlayış bakımından, kanunlar ve hukuk adamlarıyla mevcut kazanımları izah edecek ve müdafaa edecek tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Yeni hukuk anlayışını oluşturacak hukukçuların yetiştirilmesi millî bünyeye uygun düzenlemeler için esas oluşturacaktı.

SIRA SİZDE

1

Tarihteki hayatının çoğunda hanedan ailesine tabi olarak yaşamış bir milletin artık kendisinin yani milletin egemen olduğu yeni bir sisteme geçirilmesi sürecinde siz olsaydınız nasıl bir geçiş dönemi planladınız? Tartışınız.

Askerî zaferi; eğitim, iktisat ve kültürel yönden desteklemek gerekmektedir. Halkın her şeyden evvel temel ihtiyaçlarının giderilmesi içindeki iyileşmeye bakacağı gerçeği ile Atatürk, getirilen yeniliğin maddi ve fikri desteklerle ayakta tutulması gereğinin farkındadır. Bunun için ilk adımda eğitimin “maddi hayatı muvaffak olmayı temin eden” günlük hayatı geçerli ve kullanışlı olması, savaşta cephede ön safta yer alan subayların eğitim ordusunda da görev yapması esas almıştır. Muhtemeldir ki vatandaş Cumhuriyet devri eğitiminden maddi hayatında yararlanırsa sistemi daha iyi değerlendirecek, ona sahip olacaktır. Modern dünyada hakikaten millete kurtuluş temin edecek tek şey iktisadi ve kültürel gelişmeyi sağlamak olarak görülmüştür.

İktisadi hayat anlayışı: İdari, siyasi ve sosyal yapı için getirilen bu değişiklikler ekonomik hayatı da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Ekonomik bağımsızlık olmadan savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin eksik kalacağının bilinci ile bu sahada da bir Millî Mücadele başlatılmıştır. Bu mücadele de bir misak (yemin) çerçevesinde örgütlenmek istenmiştir: Misak-1 İktisadi.

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirilen **Türkiye İktisat Kongresi**'nde Türkiye devletinin uygulayacağı ekonomik model tespit edilmeye çalışılmıştır. Ülkenin her yerinden ve ekonomik hayatın her sahasından temsilciler halkın temsilcileri olarak görülmüş, “Halkın sesi Hakkın Sesidir” anlayışı ile gerçekten millî ve milletin destek vereceği bir program yapılmaya çalışılmıştır. Burada kabul edilen Misak-1 İktisadi ile de ekonomik kalkınma sürecinde toplumun üstlenmesi beklenen üretici, yapıcı rol ortaya konmuştur.

İktisadi yemin ile ortaya konan esaslara bakıldığından Türkiye'de fikir hayatının son iki yüzyılına konu problemleri, bunları hâlletmek için ortaya konan çıkış yollarını ve tekliflerin özünü içerdigini söylemek mümkündür. Çalışma hayatından, dinî ilişkilere, siyasi idareden insan yetiştirmeye şekline, insan ilişkilerinden hayvan haklarına, ticaret, doğal kaynakların kullanımında israfından kaçınmaya, iş hayatında kooperatifçilikten idarede millî hakkimiyetin korunmasına, dil ve kültür politikalarına kadar pek çok husus âdet formüle edilmiştir. Buna göre:

1. Türkiye halkı tahrifat yapmaz imar eder.
2. Türkiye halkı vakit, servet ve ithalatta israf yapmaz, kullandığını kendi üretir.
3. Türkiye halkı hırsızlık, yalancılık ve tembelliğe düşmandır, faydalı yenilikleri severek kabul eder, mukaddesatına, vatanına karşı olanlardan nefret eder.
4. Türkler her yerde hayatını kazanacak şekilde yetişir, irfan ve marifet aşığıdır.

Türkiye İktisat Kongresi: 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında askeri başarıların nasıl ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılabileceğini görüşmek üzere çiftçi, tüccar, sanayici, işçi, amele, bürokrat, asker gibi toplumun her kesiminden 1135 delegenin katılımı ile yapılmıştır.

5. Taassuptan uzak dindarâne bir sağlamlık esastır. Kandili aynı zamanda kitap bayramı olarak bilir ve değerlendirir.
6. Türk serbest çalışmayı tercih eder, tekelciliğe karşıdır.
7. Türkiye halkı ormanlarını evladı gibi sever, orman yetiştirip madenlerini kendi işletir.
8. Sağlıklı bir çoğalma ilk tercih olmalıdır. Sağlığı korumak, spor yapmak, hayvanları sevmek, cinslerini geliştirmek ve çoğaltmak için çalışır.
9. Türk halkı yabancı sermaye düşmanı değildir. Kendi dili ve kanununu kullanmayan müesseselerle çalışmaz.
10. İlim ve sanat hayatını yenilik esası üzerine tesis eder.
11. Meslek ve sanat erbâbı birlilikler oluşturarak dayanışma yapar.
12. Türk aileleri çocukların misak-ı iktisada göre yetiştirir.
13. Türkiye halkı, millî hâkimiyet esasından vazgeçmez.
14. Türkiye dünyanın, barış, gelişmesi için temel bir unsurdur.

HALKA GİDİŞ VEYA ATATÜRK'ÜN YURT GEZİLERİ

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk yukarıda işaret edilen siyasi, idari, ekonomik ve sosyal değişim ve dönüşümü bir numaralı muhatabı olan halka anlatmak, benimsetmek ve yöneticileriyle birlikte yürümesini sağlamak için ülkenin her yanına geziler yapmıştır. 1925 Şapka Kanunu öncesi yapılan Kastamonu gezisi; yeni Türk alfabetesini halka tanıtımak ve benimsetmek için 23 Ağustos 1928'de Tekirdağ'a akabinde Mudanya'dan başlayarak Bursa, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Şarkışla, Kayseri ve nihayet Ankara'ya kadar uzanan geziler bu kabildendir. Girişilecek bir inkılâp hareketini halka doğrudan tanıtımak için, ya da ekonomik ve kültürel uygulamaların nasıl karşılandığını görmek halkın mevcut durumunu yerinde görmek için yapılan bu gezilerin 1923 yılı başından 17 Mayıs 1938'e kadar pek çok ile defalarca olmak üzere gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Gezilerin bazı illere birçok defalar olmak kaydıyla toplamda 170 civarında olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Atatürk, bu gezilerde Trakya'dan Doğu Anadolu'ya, Karadeniz'e Akdeniz Bölgesi'ne, Ege Bölgesi'ne ve Orta Anadolu'ya giderek halka düşüncelerini, beklentilerini, çağdaş ve refah içinde yaşamak için yapılması gerekenleri anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, birlikte verilen Millî Mücadelenin büyük bir başarı olduğuna işaret ederek milletin kendine güven duymasını sağlamak istemiştir. Kuруulan yeni devletin ruhunu, manasını, ve hedefini halkın anlayacağı şekilde ortaya koymuştur. Birlikte kazanılan başarının adını Türkiye Cumhuriyeti olarak koyan Gazi, eserin halkın malı olduğunu, halk sahip çıkarsa sonsuza dek yaşayacağına farkında bir devlet ve millet adamı olduğunu göstermiştir. Zira geleneğ-

Fotoğraf 2.1

Atatürk yurt gezilerinde daima yapılan yenilikleri halka kendi aktarmaya özen göstermiştir. 1928'de Kayseri'de alfabe öğretirken görülmektedir.

sel yapısı ve anlayışıyla toplum alışkanlıklarından kolay vazgeçememektedir. Elde edilen zaferi de kolaylıkla kişilere mal ederek, onları yücelterek anlamak eğilimin dedir. Böyle olduğunda ise millet egemenliğinden çok kişilerin ön plana çıkması söz konusu olacaktır. Önceki dönemde başarılar kişilere, olumsuzlukların sonuçları bütün millete mal edilerek toplum yönlendirildiği için uğranılan kayıpların yükünü millet çektirmektedir. Atatürk elde edilen zaferi bütün millete mál etmek suretiyle sahiplenmesini, dolayısıyla kendisinden sonra da, nesiller sonrasında da cumhuriyeti yaşatmak düşüncesindeydi. Yaptığı gezilerde İstiklal Harbi'nin kumandanı olarak kendisine yöneltilen haklı övgü ve tezahüratı da mümkün olduğunca milletin bütününe yöneltmek suretiyle kişilerin değil milletçe bir şeyler yapmanın önemini ön plana çıkarmayı hedeflemiştir.

SIRA SİZDE

2

Kitle iletişim araçlarının yok denecek kadar az olduğu bir dönemde yaptığınız ve yapacağınız uygulamaları muhatabınız olan millete nasıl iletir ve anlatırınız? Tarışınız.

Atatürk'ün bu yaklaşımını iki örnekle izah etmek faydalı olacaktır: Barış döneminde yapılacaklar hakkında halkla temas etmek için gittiği İzmir'de, 27 Ocak 1923 tarihinde Hükümet konağında halk temsilcilerine yaptığı sohbette zaferin kendisine mal edilmek istenmesi üzerine söyledişi şu sözler bu anlayışını açıkça göstermektedir: "Bilhassa milletin ve kahraman ordumuzun elde ettiği başarının benim şahsında temsil edilmiş görmekten dolayı hassasen teşekkür ederim. Fakat bir noktayı kaydetmek mecburiyetindeyim. Ve bunu gayet ehemmiyetli olarak arz ederim ki, bütün bu başarı yalnız benim eserim değildir ve olamaz. Bütün başarı bütün milletin azim ve imanıyla işbirliği yapması neticesidir. Kahraman milletimizin ve güzide ordumuzun elde ettiği zafer ve başarıdır".

Başarının asıl sahibini işaret ettikten sonra şahsileştirmemesi gereğinin de altını çizen Atatürk: "Efendiler, bir millet, bir memleket için kurtuluş ve başarı istiyorsak bunu yalnız bir şahistan hiçbir vakit talep etmemeliyiz. Herhangi bir şahsin başarısı demek o milletin başarısı demektir. Bir milletin muvaffakiyeti demek mutlaka milletin bütün kuvvetlerinin bir yönde toplanmasıyla mümkündür. Netice itibarıyla elde ettiğimiz başarı milletin güçlerini birleştirerek çalışmasından kaynaklanmıştır. Eğer gelecekte de aynı başarıları elde etmek istiyorsak aynı esasa dayanmalıyız. Çünkü ancak bu şekilde başarılı olunabilir" diyerek bundan sonra da bu anlayışa sahip çıkışmasını isteyecektir.

16 Mart 1923'te Adana Türk Ocağında çiftçilere hitap ederken şahsına gösterilen samimi ilgi ve sevgiden dolayı minnettarlığını belirttikten sonra: "...Yalnız şunu bir hakikat olarak biliniz ki şeref hiçbir vakit bir adamın değil, bütün milletindir. Eğer yapılan işler mühimse, gösterilen başarılar inkâr edilemeyecek kadar büyükse, değişim dikkate değerse, her fert kendini tebrik etmelidir. Çünkü böyle büyük şeylerin ancak çok kabiliyetli olan büyük milletler yapabilir ve bu milletin her ferdi böyle en kabiliyetli ve büyük bir millete mensup olduğunu düşünerek kendinî tebrik etsin" sözleriyle milletin moral gücünü artırıcı bir yaklaşım sergilemiştir.

Bu yaklaşım aynı zamanda asırlardır batı karşısında geri çekilen, son on yılı savaş meydanlarında geçiren, devlet yöneticisinde ve aydınlarında, "artık bizden adam olmaz, biz bir şey yapamayız, bir büyük devletin himayesi altına girmezsek kurtulamayız" şeklinde ifade edilen bir eziklik, kendine güvensizlik duygusu oluşan toplama moral vermektedir. Atatürk'ün Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamaları sırasındaki konuşmasında yaptığı, "Türk milleti çalışkanır, Türk milleti zekidir. Çünkü

Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmıştır..." vurgusu da bu düşüncenin bir yansımasıdır.

Bu gezilerin çok yönlü işlevlerini:

- Devlet yöneticileri ile halkın kaynaştırarak devlet halk bütünlüğünü sağlamak,
- Halkın sıkıntlarını ve beklentilerini yerinde görmek, ilk ağızdan dinlemek,
- Halka, yöneticilerinin onunla bir ve beraber olduğunu göstermek. Tespit edilecek meseleleri yürütme makamının dikkatine sunarak devletin sorun çözmesine katkı vermek.
- Geziler esnasında basın-yayın organlarına verilen demeçler vasıtasiyla hem iç hem dış kamuoyunu bilgilendirmek,
- Yapılmakta olan ve yapılacak işlerde asıl muhatabın halk olduğunu herkese göstermek şeklinde sıralayabiliriz.

Millete ulaşılan neticenin ancak kendi sahip çıkması sayesinde korunup ileri götürülebileceği mesajını veren Atatürk, yaptığı inkılaplarda, siyasi ve idari girişimlerin halkın üzerindeki etkisini bizzat görerek, yaşayarak kararlar almıştır. Bu geziler sırasında tespit ettiği eksiklikleri gidermek için yeni idari ve siyasi hamleler yapılmıştır. Nitekim, Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında 1930 İlkbahar'ında yaptığı Akdeniz gezişi sırasında tespitleri önemli rol oynamıştır.

3 Mart 1924 kararlarından sonra 25 Kasım 1925 şapka giyilmesine, 30 Kasım 1925 tarihli Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin kapatılması, türbedarlıklar ve bir takım unvanların yasaklanması, 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun'un kabulü, 20 Mayıs 1928 uluslararası rakamların kabulü, 1 Kasım 1928 tarihli Türk Harflerinin kabulü, 30 Nisan 1930 kadınların oy kullanmaları- 5 Aralık 1934 kadınlara milletvekili seçilme hakkının verilmesi, 21 Haziran 1934 Soyadı Kanunu gibi toplumun sosyal, kültürel ve günlük hayatını düzenlemeye yönelik kanunlar bu anlayışla gerçekleştirılmıştır.

Burada isimlerini yazarak verdigimiz bu kanunların toplum tarafından benimsenmesi, bir yaşam biçimini olarak uygulanmasının zamana ihtiyacı olduğu açıklıktır. Altı asırlık imparatorluk deneyimine sahip Türkiye gibi bir ülkede çok kısa sürede çok büyük bir inkılابın gerçekleştirilmesi yani, asırlardır devam eden idari tarzin değiştirilmesi, mutlaka tepki doğuracaktı. Halkın idaresini muhafaza için kan dökülebilir. Ancak gerek savaş meydanında gerekse iç isyanlarda gereği kadar kan döküldüğü için yapılmak istenen düzenlemeler hakkında farklı fikirlere sahip insanları aydınlatmanın eğitim sisteminin ilk amacı olması gereği vurgulanmıştır.

SİYASİ İNKILAPLARA KARŞI İLK TEPKİLER

Türk millî mücadeleyle düşmanın ülkeyden çıkarılmasından sonra devlet yapısı ve anlayışında da son derece önemli değişme ve gelişmelerin yaşanmış olması, mücadele için birlikte yola çıkan kadrolar arasındaki görüş ayrılıklarını derinleştirmiştir. Bu ayrılıkların hilafetin kaldırılmasından sonraki dönemde farklı partilerde siyasi mücadele sahnesine taşıdığını görmekteyiz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ülkenin her yerinden seçilen temsilcilerden meydana gelirken ülkeye mevcut neredeyse bütün farklı fikirleri de bünyesinde toplamıştı. Bütün üyelerin birleştiği nokta ülkenin düşman işgalinden kurtuluşu idi. Bundan sonra yapılacaklar hakkında fikir birliği sağlamak ise mümkün değildi. Sultanatın kaldırılması, hilafetin lağvi ve bu esnada yapılan düzenlemeler mevcut fikir ayrılıklarını üst düzeye taşımıştır. Lozan'daki görüşmeler sırasında Meclisteki siyasi ayrılıklar Mustafa Kemal Paşa'nın seçimle-

re katılmasını engelleyecek mahiyette kanun teklifleri vermeye kadar ilerlemiştir. Mustafa Kemal Paşa milletvekili seçilmesini önleyecek bu teşebbüsü millete şikayet ederek Mecliste etkisiz hâle getirmiştir. Ağustos 1923'te çalışmalarına başlayan ikinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çok büyük bir çoğunlukla Müdafaa-i Hukuk grubunun listesinden oluşması daha homojen bir yapı bekentilerini kuvvetlendiriyordu. Zira ikinci grup teşkilatlı olarak seçimlere katılmadığı gibi bir bağımsız milletvekili söz konusu liste dışından Meclise girebilmisti. Ancak gerek iç gerekse dış problemlerin tartışılması sırasında güçlü bir parti içi muhalefetin varlığı görülmüştür.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Müdafaa-i Hukuk listesinden seçilmeyle birlikte gerek sultanatın gerekse hilafetin kaldırılması sürecinde rahatsızlıklarını dile getiren belli bir kesim vardı. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında cumhurbaşkanının yetkileri konusu etrafında yoğunlaşan ve yaygınlaşan muhalefet ikinci dönemin ikinci toplantı yılında başta mübadele, imar ve iskân ve okullar konusunda hükümeti zorlayacak düzeye gelmiştir. Bu arada Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi hem ordu müfettişi hem de milletvekili olan şahsiyetler ordu müfettişliğinden istifa ederek meclis çalışmalarına katılmak istediler. Mustafa Kemal Paşa bunu kendisine karşı bir seneden beri ordular arasında çalışarak hazırlanan komplonun son adımı olarak değerlendirip aynı konumda bulunan ordu üst düzey yöneticilerinin milletvekilliğinden ayrılmalarını istedi. Böylece ordu ile siyaseti birbirinden ayırmaya işe de tamamlanmış olacaktı.

1 Kasım 1924 tarihli itibarıyla Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa ile birlikte 1. 2. 3. 5. kolordu kumandanları milletvekilliğinden istifa ettiler. Ancak III.Ordu müfettişi Cevat Çobanlı ile 7. Kolordu kumandanı Cafer Tayyar Paşa milletvekilliğinden istifa etmemi kabul etmediler. Bu kumandanların askeri görevlerine son verildi. Hükûmet askerlikten istifa eden kumandanların yerlerine atanalar ile görev devir-teslimi yapmadan Meclise gelip çalışmalarına katılmalarına engel oldu. Yeni dönemde bakanlığında eleştirilere uğrayan Mübadele ve İmar ve İskan Bakanı Refet bey Meclis başkan vekilliklerinden birine kaydırıldığı için bakanlık görevinden istifa etti. Dahi liye vekili Recep Peker'in bu bakanlığa vekalet etmesi kararlaştırıldı. 5 Kasım 1924'te Mübadele, İmar ve İskân bakanı hakkında verilen gensorunun hükümet hakkında bir güvenoyuna dönüşmesi üzerine şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Görüşmeler sonda Hükûmet güvenoyu almış ancak partiden istifalar da başlamıştır.

Muhalefet 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olarak resmîleşti. Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşalar, Rauf (Orbay), Dr. Adnan Adıvar, Feridun Fikri (Düdünsel), Halis Turgut (Tarıkahya) Bey gibi tanınmış kişiler de kurucu olarak partide yer alıyorlardı. CHP'den ayrılan 32 milletvekilinden 28'i yeni partije dahil olmuştur. Amaçlarını iktidar olmak değil, iktidarı denetlemek olarak açıklayan, her türlü tâhakküme karşı olduklarını belirten yeni parti yöneticileri, dînî inanç ve görüşlere saygılı olduklarının altını çiziyorlardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, yerinden yönetim ilkesini destekleyen, liberal, demokratik ilkeleri öne çikaran programıyla dikkat çekmiştir. Diğer yandan tek dereceli seçim, anayasa değişiklikleri için kamuoyu yoklaması, Cumhurbaşkanının tarafsızlığı gibi hususlarda bekentilerini ve mevcut uygulamaya eleştirilerini ortaya koymuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, 11 Aralık'ta Times gazetesi muhabirine verdiği demeçte "Hakimiyet-i millîye esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine malik bulu-

nan memleketlerde siyasi partilerin mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirini denetleyen partilerin doğacına şüphe yoktur" dese de bilhassa "dini inanç ve düşüncelere hürmetkârız" ifadesi Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerini rahatsız etmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Firkasının kurucularının toplumca tanınmış kişilerden oluşması, birbiri ardına gerçekleştirilen sosyal ve kültürel hayatı dönük inkilaplardan rahatsızlık duyan, geleneksel anlayışa sahip toplum kesimlerinin bu partide yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Çoğu Millî Mücadele'de bir arada mücadele eden milletvekillerinden oluşan muhalefet partisi kurucularının yapılan köklü düzenlemeler karşısındaki tavırlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünce birikimine katkısı ne olmuştur? Tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Bu esnada Doğu Anadolu'da ortaya çıkan ve sultanatı geri getireceği iddiasıyla taraftar toplayan Şeyh Sait isyanın patlak vermesi hükûmetin caydırıcı tedbirler almasını gerektirmiştir. Fethi Bey Hükümeti 23 Şubat'ta Diyarbakır, Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Mardin, Urfa, Siverek, Bitlis, Siirt, Van ve Hakkâri'de bir aylık sıkıyönetim kararı almıştı. Aynı gün Hıyanet-i Vatanîye kanunun 1. maddesini değiştiren kanuna bir ek yapılarak "dini siyasi amaçlar doğrultusunda kullanmak suretiyle cemiyetler kurmak yasaklanmış, bu gibi cemiyetleri kuranlar veya bu cemiyetlere girenler, dinî veya dince kutsal sayılan şeylerleri kullanmak suretiyle hükûmet şeklini değiştirmek, bozmak ve devletin iç güvenliğini sarsarak halk arasında bozgunculuk çıkarmak isteyenler vatan haini sayılmışlardır." Bölgeye askerî birlilikler kaydırılmışlardır. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi gurubu, Fethi Bey Hükümeti'nin isyanın önlenmesi için aldığı idari ve askeri tedbirleri yeterli görmeyince 2 Mart 1925'te Fethi Bey istifa etmiş, 3 Martta İsmet Paşa hükûmeti kurularak güvenoyu almıştır. Yeni hükûmetin isteğiyle 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilen Takrir-i Sükûn (asayışi temin etme) Kanunu ile hükûmete ülkenin iç huzurunu sağlamak için tehdit edici her türlü yayın, eylem ve kuruluşu yasaklama yetkisi verilmiştir. Ankara ve Doğu İstiklal Mahkemeleri harekete geçirilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Firkasının Diyarbakır temsilcisinin isyanla ilişkisi gerekçesiyle bölgedeki bütün şubeleri kapatılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesinin 'düşünce ve inançlara saygı olmak prensibi kullanılarak dinin siyasete alet edildiği' uyarısı üzerine hükûmet de 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Firkasını kapatmıştır.

Fotoğraf 2.2

Büyük zaferden sonra Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar bir arada.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Cumhuriyet idaresinin ilk muhalefet partisi hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için Nevin Yurdsever Ateş'in hazırladığı *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul 1998, adlı kitabı okuyabilirsiniz.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının üst düzey yöneticileri 1926'da ortaya çıkan İzmir Suikasti ile ilişkili görülerek İstiklal Mahkemesinde yargılanacaklardır. Yurt dışında olan ve on yıl ceza verilen Rauf (Orbay) Bey dışında hepsi beraat etmelerine rağmen bu olaydan sonra uzun müddet aktif siyasi hayatın dışında kalacaklardır.

Şeyh Sait İsyanı

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya'nın kıskırtmasıyla Doğu Anadolu'da devlet otoritesine isyan ederek bölge halkını kıskırtan ve devlet kuvvetlerine karşı Rusya'nın konsoloshanesine sığınmış olan Şeyh Sait'in bölge halkın hem dinî hem de etnik hassasiyetini istismar ederek 13 Şubat 1925'te başlattığı isyan yeni Türk Devleti'nin karşılaştığı ilk ciddi tehlike mahiyetindedir. Hükümetin Musul meselesiyle uğraştığı bir sırada ortaya çıkan isyanın başarılı olmasından çıkarı olan devletlerin doğrudan veya dolaylı olarak destek oldukları düşünülmektedir. Basında yer alan bu mealdeki iddiaların artması üzerine İngiliz büyüğelçisi R. Lindsay, mevcut durumdan hoşnut olmayanların yaptıkları hiçbir müracaatin cesaretlendirilmemiği gibi her türlü yardım isteğinin reddedildiğini İstanbul'daki Türk Dışişleri yetkililerine bildirmek ihtiyacı hissetmiştir. İsyanı dinî, millî ve cumhuriyet karşıtı olarak nitelenen İngiliz diplomatlar, İsyancıların Sultan Abdülhamid'in Beyrut'ta sürgünde bulunan oğlu Selim Efendi'nin Kürt hareketinin başına getirileceği söylentisinin yaygınlığına işaret etmekteydi. İsyancılar, Hükümetin bölge insanlarını katledeceği, yapılan düzenlemelerle dinin elden gittiği propagandası yapmışlardır. İsyancılar, kendilerinin KürDISTAN'da hükümet kuracaklarını, eski sistemi, hilafet ve saltanatı geri getireceklerini vaat etmişler, "mahvolmaya doğru götürülen İslâm'ın ihyasına Şeyh Sait'in Cenab-ı hak tarafından memur edildiği" iddialarıyla en hassas yerinden yakaladıkları saf halkı olaya dahil etmeye çalışmışlardır. İsyanın kısa sürede yayılması üzerine hükümet 25 Şubat'ta Diyarbakır, Elazığ, Genç, Muş Ergani, Dersim, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari illeri ile Erzurum'un bazı ilçelerinde bir ay süreyle sıkı-yönetim ilan etmiştir. Bu arada Hıyaneti Vataniye Kanunu'na bir ilave yapılarak dinî siyasete alet etmek suretiyle cemiyet kurmak yasaklanmış, bu cemiyetlere giyenler, söz konusu amaçlar doğrultusunda çalışanlar, devletin şeklini değiştirmek, iç güvenliğini sarsıp bozmak gibi faaliyyette bulunanlar vatan haini sayılmışlardır.

Elazığ'ı ele geçirip, Diyarbakır'ı kuşatacak kadar genişleyen isyan karşısında Ali Fethi Bey Hükümeti'nin aldığı bölgeye asker kaydırma ve bütçeye ek ödenek koyma tedbirlerinin yeterli olmadığı anlaşılıncı daha sert tedbirler isteyen muhalefetin baskısına dayanamayan hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır. 3 Mart 1925'de Yeni hükümeti kurulan İsmet Paşa, hemen Takrir-i Sükun yasasını Meclise sevk ederek bölgeye iki İstiklal Mahkemesinin gönderilmesini de karara bağlamıştır. Bu esnada İsyancıların 7 Mart 1925'te Diyarbakır'a yaptıkları saldırının ordu birlikleri tarafından püskürtülmesi isyanın boyutunu ortaya çıkarmıştır. 26 Mart'ta karşı harekete geçen 3. Ordu birlikleri Hani, Lice, Silvan ve Genç bölgelerini İsyancılardan temizlemiştir. İsyanın elebaşı Şeyh Sait ve yanındakilerin 15 Nisan'da ele geçirilmeleriyle isyan tamamen bastırılmıştır.

İsyancıların yargılanmasını Doğu İstiklal Mahkemesi yapmış, 21 Mayıs-28 Haziran tarihleri arasındaki yargılamalardan sonra elebaşları da dahil olmak üzere 49 kişinin, dinî etnik kökenli bir devlet kurmak için kullanarak pek çok suçsuz vatandaşın ölümüne sebep oldukları yağma ve hırsızlık yaptıkları gerekçesiyle idamına karar verilmiştir. Bunlardan iki kişinin cezası hapse çevrilmiş diğerlerinin cezaları infaz edilmiştir.

İzmir Suikasti

Şeyh Sait isyanından sonra yeni devleti uğraştıran diğer bir önemli olay Atatürk'e suikast girişimi olmuştur. Gerek şahsi çekememezlik, kin ve haset gerekse siyasi fikir ayrılıkları dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar siyasi mücadele yoluyla çalışmalarına engel olamayınca işi suikasta kadar götürmüştür. Birinci TBMM'de Rize Milletvekili Ziya Hurşit'in cumhuriyetin ilanından sonraki gelişmeler sırasında Meclis'teki muhalefeti yetersiz ve pasif bularak Atatürk'ü ortadan kaldırmaya kalkışması olayına ittihatçı kökenli eski milletvekillерinin de bir ölçüde karışması bunun uzun süreli bir hesaplaşma teşebbüsü olduğunu düşündürmektedir. Hazırlık aşamasında bir vesile ile gelişmelerden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticilerinin haberdar olması girişimi erteletmiştir. Ancak çoğu Atatürk'ün Millî Mücadele dönemindeki yakın çalışma arkadaşları olan bu şahsiyetlerin olayı ciddiye almadıkları gerekçesiyle resmî makamları haberdar etmemeleri onların da olaya dahil oldukları şeklinde yorumlanacaktır.

Nihayet suikastçılar 14 Haziran 1926'da Atatürk'ün İzmir'i ziyareti sırasında saldırmaya karar vermişler, yer olarak Atatürk'ün arabasının yavaşlayacağı Kemeraltı'ını seçmişlerdi. Saldırıyı gerçekleştirdikten sonra limanda hazır tutulan bir motorla Sakız Adası'na geçmeyi planladıkları anlaşılmıştır. Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi adında üç tetikçiyi ayarladıkta sonra Mustafa Kemal Paşa'nın gelişini beklemeye başlamışlardır. Ancak O'nun gelişini bir gün ertelemesi üzerine teşebbüsün haber alındığından endişe ederek hiç olmazsa kendini kurtarmak isteyen motorcu Giritli Şevki durumu İzmir Valiliğine haber vermiştir. Saklandıkları yerde yakalanan suikastçılardan Ziya Hurşit her şeyi itiraf ederek suçunu kabullenmiştir. Olayı soruştururan İstiklal Mahkemesinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ileri gelen yöneticilerini de tutuklaması Başbakan İsmet Paşa'nın devreye girmesine yol açmıştır. Yapılan duruşmalarda parti yöneticilerinin suçsuluğu anlaşılmış, sadece yurt dışında olan Rauf Bey, giyabında cezalandırılmıştır. Mahkeme, ittihatçı ileri gelenlerden Cavit, Dr. Nazım Kara Kemal, Nail ve Hilmi Beylerin yanı sıra eski milletvekillерinden Şükrü, Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rüştü, Ziya Hurşit, Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, Albay Arif'in yanı sıra askerlikten emekli Çopur Hilmi, Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, eski Ankara valisi Abdulkadir Beyleri ölüm cezasına çarptırmıştır.

Atatürk, suikast teşebbüsünün ortaya çıkarılması üzerine karşılarının kendi şahsında aslında Cumhuriyete karşı olduklarına dikkat çekerek Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşayacağını bütün dünyaya ilan etmiştir.

İstiklal Harbi'nin bitmesinden sonra kendilerini ikinci plana düşmüş hissededen asker ve sivil şahsiyetlerin ruh hâli ve suikast olayına karışanların çevrelerinde yaşananlar için Süleyman Beyoğlu, İki Devir Bir İnsan (Ahmet Faik Günday ve Hatıraları) İstanbul 2011, başlıklı çalışmayı okuyabilirsiniz.

Takrir-i Sükûn Kanunu ve Rejimi

Şeyh Sait İsyani'nın bastırılması sırasında 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu 1929 yılına kadar yürürlükte tutulmuştur. Hükümete rejim, ve inkılaplar alehinde her türlü karşı faaliyeti engellemeye yetkisi veren bu kanun çerçevesinde sosyal yapı düzenlemelerinin hemen hepsi gerçekleştirilmiştir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, Şapka İnkılabı, Medeni Kanun başta olmak üzere Hukuk alanındaki yenilikler, Harf İnkılabı bu meyanda sayılabilir. Asırlardan beri devam eden din, dünya ve devlet anlayışının gelenekselleşmesinin doğurduğu değişime karşı hoşgörüsülü, tahammüslü ortamında Yeni Türk devletini çağdaş uygarlık düzeyine taşıyacak düzenlemelerin kolaylıkla kabullenilmesi beklenemezdi. Dolayısıyla hükümetin rejimin ve uygulamaların selameti için istediği kanunları, düzenlemeleri serbestçe yaptığı bu dönemde, toplumun geleneksel anlayışında tepki doğuracak, rahatsızlık uyandıracak düzenlemelerin tamamlanması için değerlendirilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı

Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra sosyal, siyasi ve idari düzenlemeler peş peşe gerçekleştirilirken dikkat edilen en önemli nokta ekonomik bağımsızlığın da paralel gelişmesini sağlamaktı. Ancak Millî Mücadele sırasında işgal altına alınan yerlerin üretim potansiyelinin de binalarıyla beraber yıkılıp yıkılması yeni yönetimde ekonomik bakımından bir enkaz bırakmıştır. Hükümetlerin bütün çabalarına rağmen toplumun her kesiminin eşit ve yeterli iyileştirmeden faydalananmasını sağlamak mümkün olmadı. Atatürk, gerek yaptığı inkılaplar gereğince bunların toplum tarafından anlaşılmasını sağlamak için devamlı olarak halk ile temasta olmayı esas kabul etmiş bir devlet adamı idi. Bu yurt gezilerinde karşılaştığı, olumsuz manzaralarda hükümetin kontrolsüz olmasından da kaynaklanan hususlar olduğunu düşünen Atatürk, sıkıntıların 5-10 yıllık değil asırlık ihmallerin sonucu ortaya çıktığını düşünüyordu. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın 1930 İlkbaharında çıkan Akdeniz seyahatinden aktardığı şu hatıralar durumu daha anlaşıılır kılacek mahiyettedir: "Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum!" dedi. "Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, sıkayıet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz; maatteessüf memleketin hakiki durumu bu işte! Bunda bizim günahımız yoktur; uzun yıllar hatta asırlarca dünyanın gidişinden gafil, birtakım şuursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket; düşe düşe şu acıacak hâle düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviyede ve kalitede değil; çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın. Büyük istidlatlara mâlik olan zavallı halkımız ise kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışlarının tesiri altında uyuşmuş, kalmış..."

Türkiye'deki siyasi durumun öngörülen çok partili demokratik ortama kavuşmasını sağlamak, millet işlerinin hükümetin millet tarafından dolaylı kontrolü ile yürümesine imkân tanımak da Mustafa Kemal Atatürk'ün yerleştirmeye çalıştığı esaslar arasındaydı. Bu çerçevede, mecliste bir muhalefet partisinin faaliyet göstermesinin halkın durumunun iyileştirilmesine katkı sağlayabileceğini düşünmüştür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile yaşanan olumsuz deneyimin de tesiriyle Atatürk, yeni partiyi yakın arkadaşı, Cumhuriyetin ilk başbakanlarından Ali Fethi (Okyar) Bey'in kurmasını sağladı. Cumhuriyet hükümetlerinin hızla kalkınmak amacıyla başlattıkları yatırım ve millileştirme faaliyetlerinin maddi yükünü tek bir nesle taşittırılmasının yanlış olduğu düşüncesiyle hükümetin ekonomik politikala-

rını eleştiren Fethi Okyar, Ahmet Ağaoğlu gibi liberal anlayışlı siyasilerin yer alacağı bir parti hem hükümetin kendine çeki düzen vermesini sağlar hem de demokrasi kültürünün yerleşmesine katkıda bulunabilirdi. Partinin finansmanı ve Meclis içinden desteğini de sağlayan Atatürk bu projeye desteğini göstermek için kız kardeşi Makbule Hanım'ı ve yakın arkadaşı Nuri Conker'i de kurucular arasında görevlendirdi. Yeni partinin kurucularıyla laiklik ve cumhuriyetin devamlılığı konusunda hemfikir oldukları vurgulayan mektuplaşmadan sonra 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk siyasi hayatına canlılık katmasına karşın çok uzun ömürlü olamamıştır.

Serbest Fırka'nın kuruluşu mevcut durumlarından memnun olmayan kitleler için bir umut ışığı olmuştu. Bilhassa 1929 yılında bütün dünyada etkisini gösteren ekonomik buhrandan en çok etkilenen Ege Bölgesi'nde partinin teşekkili adeta kendi kendine ortaya çıktı. Fethi Bey'in İzmir'e yaptığı gezi, yeni partinin Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri ile iktidar mücadelesini de açıkça başlatmış oldu. Halkın gösterdiği ilgi karşısında heyecanlanan ve mevcut şartlarda yapılacak ilk seçimde iktidar olacakları beklentisine giren Fethi Bey ve arkadaşları partiye katılan, taşra teşkilatını oluşturan kadroları kontrol edemediler. Bunlar arasında cumhuriyetin ilanından bu yana yapılan düzenlemelerden rahatsız olan kesimler de yer aldı. Bilhassa küçük yerleşim birimlerinde Serbest Fırkanın kazanması durumunda inkılaplardan vazgeçileceği propagandası yapılmaya başlandı. Halk partisi yöneticileri de sadece muhalefet yapacak, iktidara geçmeyi düşünmeyecek bir organ olarak kurulmasını destekledikleri yeni partinin iktidarı ellerinden alabileceğinin endişesi ile karşı propaganda hız verdiler.

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi hakkında daha etrafı bilgi almak için Abdülhamit Avşar'ın hazırladığı Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü; Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998 adlı kitabı okuyabilirsiniz.

KİTAP

Atatürk'ün çok partili hayatın yerleşmesine verdiği önem dolayısıyla iki parti arasında hakem rolünü benimsemesi halkın desteğini belirgin şekilde yeni partide yönlendirdi. Ancak onun demokratik kültürün yerleşmesi için çabalamasına karşılık ortaya kısır parti çekişmeleri çıktı. Yeni partinin hızla gelişmesine karşın Atatürk'ün tarafsızlığını koruması Cumhuriyet Halk Partisi ileri gelenlerini iktidarın ellerinden gitmekte olduğu konusunda endişelendirdi. Serbest Fırka'ya karşı onun desteğini istemelerine kadar vardı. Siyasi çekişme yeni partinin katıldığı belediye seçimlerinde içişleri bakanının devlet memurlarından taraf tutmasını istemesiyle doruğuna ulaştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir büyükşehir, otuzdan fazla ilçe belediyesinde seçim kazanması Halk Fırkasını endişeye sevk etti. Ara seçimlerde Gümüşhane milletvekili olarak parlamentoya giren Fethi Bey'in seçimlerdeki uygulamaları dolayısıyla içişleri bakanı hakkında verdiği gensoru önergesi sert tartışmalara yol açmıştır. Hükümetin muhalefeti "irticayı hortlatmakla", muhalefetin hükümeti, "kanunsuzluk ve baskıyla" suçladığı tartışmalarдан sonra yeni parti Atatürk'e karşı politika yapmak mecburiyetiyle karşı karşıya kaldı. İki parti arasında "millî blok" sistemi kurarak çok partili hayatı bir ölçüde devam ettirmek isteyen Atatürk'ün Halk Fırkasına yardım etmek ihtiyacı hissettiğini gören Serbest Fırka yöneticileri 17 Kasım 1930'da partinin feshi kararını aldılar. Üç aylık Serbest Fırka deneyimi hem iktidar hem de muhalefetteki politikacıların eleştiriye tahammülü öğrenemediklerini göstermesi bakımından dikkat çekici bir tecrübe olarak demokrasi tarihimizdeki yerini almıştır.

Fotoğraf 2.3

Serbest Cumhuriyet Fırkasının başkanı Fethi (Okyar) bir seçim gezisi sırasında görülüyor.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Serbest Fırkanın kapanmasından kısa bir süre sonra Menemen'de ortaya çıkan irtica hareketi ise cumhuriyetin halka layıkıyla anlatılmadığını, siyasiler kadar toplumun da henüz cumhuriyeti yeterince anlayıp sahiplenemediğini gösteren bir olay olarak devleti uyarmıştır.

Menemen - Kubilay Olayı

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapanmasının üzerinden bir aydan fazla bir zaman geçtikten sonra Menemen ilçesinde çıkan bir olay dikkatleri yeniden toplumdaki din anlayışının istismara açık durumuna çevirmiştir. Manisa'da bir müddet faaliyet gösterdikten sonra 23 Aralık sabahı erkenden Menemen Çarşı Camiine gelerek mehdî olduğu iddiasıyla cami cemaatine propaganda yapan Derviş Mehmet ve adamları şeriat ilan edeceklerini belirterek halkın kendilerine katılmaya zorlamışlardır. Kısamen merak ederek bekleşen, kısmen de silahla tehdit ederek etraflarına topladıkları kalabalığı yeterli gördüklerinde belediye meydânına çıkararak yeşil bayrak açıp "şeriat" ilan etmeye kalkışmışlardır. Gelişmelerin duyulması üzerine ilk olarak Menemen'deki 43. Piyade Alayı kumandanlığında görevli öğretmen yedek subay Mustafa Fehmi (Kubilay) isyancılara engel olmaya çalışmıştır. Ancak yeterli askerî hazırlık yapmadan olay yerine gittiğinde yaptığı uyarıları dinlemeyen asilerin kurbanı olmuştur. İçlikleri esrarın tesiriyle kendilerine kurşun işlemeyeceğini iddia eden asilerin açtığı ateşle yaralanan ve yanındaki iki mahalle bekçisi ile birlikte öldürülen Kubilay, Cumhuriyet inkılabının ilk şehidi olmuştur. Daha sonra üzerlerine gönderilen askerî birlikler asilerin hepsini etkisiz hâle getirmiştir.

Olayı Kubilay'ın şahsında cumhuriyete karşı girişilen bir suikast olarak gören devlet yönetimi en üst düzeyde meseleyi ele almıştır. Ayaklanması hakkında derhal adli kovuşturma başlatılarak arka planda neler olduğunun ortaya çıkarılabilmesi için çalışmalar yapılmıştır. 31 Aralık 1930 tarihli hükümet kararıyla Menemen ile Aydın ve Balıkesir'in merkez kazalarında sikiyönetim ilan edilmiştir. II. Ordu kumandanı Fahrettin Altay'ın sikiyönetim komutanlığına getirilmesinin ardından I. Kolordu kumandan vekili Mustafa Muğlalı'da Divan-ı Harp reisliğine atanmıştır.

Olaya müdahale olanların yargılanması için kurulan askerî mahkemenin çalışmalarrı üç hafta kadar sürmüştür. Mahkeme kayıtlarında planlı bir başkaldırı hareketi olduğu ortaya konan Menemen olayının neticesinde 27 sanık beraat etmiş, 41 suçluya çeşitli sürelerde hapis ve 36 suçluya idam cezası verilmiş, bunların da 34'ü Meclisçe onanarak infaz edilmiştir. Hükûmetin, arkasında dinî, siyasi veya sosyal tahrikler ve iş birlikçiler olup olmadığı konusunda titiz incelemeler yaptığı bu olay halkın henüz kolaylıkla istismar edilebilecek durumda olduğunu gösterdiği gibi, eski rejim yanlılarının da hâlâ aktif olduğuna dikkat çekmiştir. Bu olay cumhuriyetin ilanından beri hızla yürütülen, insanları bir hanedana kul olmaktan cumhuriyete vatandaş olarak yetiştirmeye yönelik çalışmaları yeni bir ruh ve heyecanla artırarak ve hızlandırarak devam ettirmek gereğini ortaya koymuştur. Bu olaydan sonra cumhuriyeti halka daha etraflı ve doğrudan anlatmak çabası içine girilmiştir.

CUMHURİYETİN HALKA GİDİŞ MÜESSESELERİ: HALKEVLERİ

Cumhuriyetin ilanından sonra kültürel alanda bir dizi inkılap yapıldı. Ancak yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler yapılan inkılaptopların halk tarafından tam olarak anlaşılılamadığı ve benimsenmediği kanaatini uyandırdı.

Mustafa Kemal Atatürk'e göre bütün bu dertlerin, ihtiyaçların giderilmesi, "her şeyden evvel, pek başka şartlar altında yetişmiş; bilgili, geniş düşünceli, azim, feragat ve ihtisas sahibi adam meselesidir, sonra da zaman ve imkân meselesidir". Bunun için "evvela kafaları ve vicdanları köhne, geri, uyuşturucu fikir ve inançlardan temizlemek" gerekiyordu. Millete hedef olarak gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için "İşlerinin ehli, idealist ve enerjik insanlardan mürekkep, muntazam, her parçası yerli yerinde, modern bir devlet makinesi kuracaksın; sonra bu makine halkın başında ve halkla beraber durmadan çalışacak, maddi ve manevi her türlü istidat ve kaynaklarımıza faaliyete getirecek, işletecek, böylece memleket ileriye, refaha doğru yol alacak"tı. Bu sebeple inkılabın halka mal edilmesi, derinleştirilmesi ve halkın eğitilmesi için herkesin rahatlıkla çalışmalarına katılabileceği yaygın bir teşkilat olarak halkevleri kurulmuştur.

Fotoğraf 2.4

Atatürk 1937'de Pertek Halkevini ziyaretinde Sabiha Gökçen ve Kılıç Ali Bey ile birlikte.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Halkın eğitim seviyesini yükseltmeyi esas amaç edinen hükümetin 11 Kasım 1928 tarihli kararı ile başlatılarak “Türk halkını okuyup yazmağa muktedir bir hâle getirmek, ana bilgiler kazandırmak” temel hedefi ile çalışmalar yapan Millet Mekteplerinden sonra ikinci büyük hamle olan halkevlerinin 1932 yılında başlayan müesseseleşmesi halkın siyasi, idari ve genel kültürüne önemli katkılarda bulunarak gelişmesine devam etmiştir.

Halkevlerinin kurulmasında gözetilen amaçların çok çeşitli olduğu teşkilatlanma şeması ve işlevleriyle de görülmektedir. Cumhuriyet kazanımlarının halka aktarılması kadar toplumun kültür düzeyinin yükseltilmesi de önemli bir ihtiyaç olarak değerlendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ilk çağlardan beri birçok medeniyetin geliştiği bir coğrafya üzerindeydi. Anadolu'da eski medeniyetlerden kalma çok sayıda tarihî değere sahip eser vardı. Bunların korunması, meydana çıkarılması ve gelecek nesillere aktarılması için sistemli çalışan ülke sathına yayılmış bir teşkilatın gerekliliği hissedilmektedir. Osmanlı döneminde Anadolu'daki tarihî kıymeti olan pek çok eserin yağma edilerek yurt dışına kaçırıldığı bilinen bir gerçektr.

Ayrıca sanati geliştirmek, sanatkârı himaye altına almak, sağlıklı ve gürbüz nesiller yetiştirmek, köyle şehir arasındaki kültürel ve ekonomik farklılıklarını gidermek, halkın hurafelerden kurtarıp onları modern bir zihniyetle yetiştirmek, yeni re-

jim için tehdit unsuru olabilecek bazı düşüncelerin gelişme olağlığı bulduğu çeşitli sivil toplum örgütlerini kontrol altında tutmak gibi hususları da halkevlerinin kuruluş sebepleri arasında saymak mümkündür. Atatürk'ün sıkılıkla vurguladığı, doğu toplumlarda görülen sivil toplum kuruluşu eksikliğini giderdiği düşünülen Türk Ocaklarının aslı görevlerini ihmali ettiği başka işlerle uğraştığı eleştirileri yillardan beri yapılmaktaydı. Bununla beraber çok partili hayat denemesinde muhalefet safında yer olması da onun kapatılıp yerine halkevlerinin açılmasında rol oynamıştır. Herkesin üye olabileceği halkevlerinde yönetici olmak için parti üyesi olma şartı aranıyordu. Mali ihtiyaçları Cumhuriyet Halk Partisi Genel sekreterliğince sağlanan halkevleri dokuz şube hâlinde teşkilatlanmıştır.

Fotoğraf 2.5

Atatürk Türk Ocakları'nı halk ile devlet arasında önemli bir sivil toplum kuruluşu olarak görmektedir. Atatürk bir Türk Ocağı ziyaretinden çıkışken görüülüyor.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi

Muhitin genel bilgisini yükseltmeye yarayacak konularda sohbetler ve konferanslar düzenlemek, Türk dilinin bugünkü yazı ve edebiyatta kullanılmayan fakat halkın arasında yaşayan kelimeleri, terimleri ile eski millî masalları, atasözlerini, araştırıp toplamak, anane ve âdetleri incelemek, dergi çıkararak veya çıkarılmakta olan dergiler aracılığıyla yukarıda belirtilen çalışmaları yayımlamak, yeni yetişen gençler arasında yetenekli olanları desteklemek ve onların ilerlemeleri için gerekli çareleri aramak bu şubenin görevleri arasındadır.

Güzel Sanatlar Şubesi

Musiki, resim heykeltıraşlık, mimarlık, ve süsleme sanatları gibi alanlarda sanatçı ve amatörleri bir arada toplamak, genç yetenekleri korumak, halk için genel müzik akşamları düzenlemek, halkın musiki zevkini artırmak ve yükseltmek, mümkün olan yerlerde güzel sanatlar kursu açmak, halkın millî marşları ve şarkıları öğrenmesine yardım etmek, millî bayramlarda bu marş ve türkülerin milletçe bir ağızdan söylemenesini temin etmek, köylerde ve aşiretlerde söylenen millî türkülerin nota ve sözleriyle millî oyunların ahenk ve tarzını tespit etmek Halkevi Güzel Sanatlar Şubesinin görevleri arasındadır.

Bir yandan temsil şubelerinin verdiği temsillerin dekor, süsleme ve kostüm işleriyle uğraşırken öte yandan resim atölyeleri, korolar, bandolar, konserler, halk sazları toplulukları kurulmuştur. Sergilerle hem Türk İnkılâbinin ruhunu aksetti-recek etkinliklerde bulunulmuş hem de halkın sanat zevki yükseltilmiş, bedii ihtiyacı karşılanmasıyla çalışılmıştır. Dil ve Edebiyat Şubesinde olduğu gibi bu şubenin de en önemli vazifesi genç yetenekleri korumak ve yetiştirmek olmuştur.

Temsil Şubesi

Tiyatro sanatına heves ve yeteneği olan kadın ve erkek üyelerden bir temsil grubu oluşturmak, umumi idare heyetince tercih edilecek veya yeniden teklif ettirilecek piyesler temsil ettirmek Temsil Şubesinin görevleri arasında yer almaktadır.

Spor Şubesi

Bu şube Türk halkında spor ve beden hareketlerine sevgi ve ilgi uyandırıp bunları bir kütle hareketi, millî bir faaliyet hâline getirmeye katkı sağlamayı amaç edinmiştir. Türkiye İdman Cemiyetleri Birliğine dahil olan veya olmayan spor kuruluşlarının gelişme ve ilerlemesine yardım eder. Hiç kulüp bulunmayan yerlerde kulüp kurulmasını, gençlerin spor kulüplerine girmesini ve gerçek birer sporcu olarak yetişmesini teşvik eder. Vatandaşlara modern sağlık bilincinin esası olan ev ve oda jimnastikleri öğretir. Yer ve imkânına göre bir veya iki yılda bir yerel jimnastik günleri düzenler. Üç dört yılda bir büyük jimnastik bayramları yapar. Yaya veya vasitalı geziler düzenler.

Sosyal Yardım Şubesi

Çevrede yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, sakatlar, düşkün ihtiyan ve hastalarla ilgilenmek; mevcut hayır cemiyetlerinin faaliyetlerinde çalışmak; kreş, öğrenci yurtları, işçi tedavi yurtları gibi sosyal yardım kurumlarının çalışmalarını hızlandırmak; haphanelerde bulunan muhtaçları gözetmek; fakir öğrencilerin elbise, yemek ve barınmalarıyla ilgilenmek; tedaviye muhtaç hastaların tedavilerini sağlamak; köylerden gelen fakirleri şehir ve kasabalarda barındırmak; hasta olanların tedavilerini sağlamak ve işsizlerin iş bulmalarına aracılık etmek bu şubenin görevleri arasındadır.

Sosyal Yardım Şubesi çalışmalarını Türk milletini kaynaşmış bir kütle yapmak amacıyla doğrultusunda yürütmüştür. Halkevinin bulunduğu muhitte yardıma muhtaç, kimsesiz kadınlar, çocuklar, sakatlar, ihtiyanlar tespit edilerek onlara gereken yardımlar yapılmış; şehir ve köylerde fakir hastaların muayene ve tedavileri sağlanmış; ilkokul öğrencilerinin vücut ve diş muayeneleri yaptırılmış; kimsesiz talebeler halkevi mensubu öğretmenler aracılığıyla belirlenmiş ve bu öğrencilere yiyecek, giyecek, kitap vb. yardım yapılmıştır. Halkevi mensubu doktorlar, kendilerine halkevi adına müracaat eden hastaları ücretsiz muayene etmiştir.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Bu şube her türlü okuma-yazma ve yetiştirme hareketlerinin ilerlemesini temin ve himaye eder; okuma yazma öğretmek, yabancı dil ve fen dersleri vermek, sanat öğretmek ve günlük hayat bilgilerini geliştirmek için kurslar açar; özel kurumların açtığı kurslara yardım eder.

Halk dershaneleri ve kurslar şubesi, bulunduğu yörenin ihtiyacına göre ücretsiz kurslar açmıştır. Bu kursların başında cehaletle mücadele kursları gelir. Açılan kurslarda okuma yazma öğretilmiş ve yurttaslık bilgisi dersleri verilmiştir.

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

Her halkevinin bulunduğu yerde bir kütüphane ve bir okuma odası açmak zorunluydu. Bu kütüphaneler CHP yayınlarıyla, bağışlarla, doğrudan satın alma suretiyle zenginleştirilecektir.

Müze ve Sergi Şubesi

Halkevi müzesi ve sergiler grubu olmak üzere ayrılan bu şubenin müze grubunun faaliyet sahası şunlardır: Çevredeki tarihî eser ve abidelerin iyi korunması hususunda resmî makamları aydınlatır. Bulunduğu yerde resmî müze varsa onları zenginştirmeye, yoksa bunların kurulmasına çalışır. Tarihî eserlerin ve üzerindeki yazıların fotoğraflarını alır. Tarihî kıymeti olan eski yazılar, ciltler, tezhipler, divanlar, minyatürler, çiniler, halilar ve naklılar gibi millî kültür vesikalarıyla eski millî kıyafetler ve diğer millî etnografya vesikalarını toplamaya çalışmak suretiyle mahallî müzelerin zenginleşmesini sağlar.

Köycülük Şubesi

Halka doğru gidiş politikalarının en önemli aracı olan halkevlerinin en etkin olması beklenen şubesidir. Köylülerin sihhî, medenî, kültürel gelişme ve ilerlemesine, köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve bağlılık duygularının kuvvetlenmesine çalışmak, çevre köylere geziler düzenlemek, köylüyü okutmaya çalışmak, hasta köylülerin şehir sağlık merkezlerinde muayene ve tedavilerini sağlamak, harp malulü köylülerle şehit köylülerin aile ve yetimlerini koruma ve bunların kasabadaki resmî işlerini kolaylaştırmak bu şubelerin aslı görevleri arasındadır.

Halkevlerinin faaliyetlerini sürdürdüğü dönemde Türkiye nüfusunun dörtte üçünden fazlası köylerde oturmaktaydı. Bu yüzden halkevleri faaliyetleri içinde köycülük ihmâl edilmemesi gereken bir faaliyet sahası olmuştur. Halkevlerinin bu konudaki temel prensibi "*memleketi aslı ve asıl unsurundan: köyden tanıma-ya başlamak*"tı. Çalışmalarını bu ilkeden hareketle sürdürün halkevleri, köyün sihhî, sosyal ve kültürel gelişiminin sağlanmasına önem vermiştir. Aralarında doktor, veteriner, öğretmen, mühendis vb. meslekler sahip kişilerden kurulan halkevi köycüler komitesi civar köylere inceleme gezileri düzenlemiş, yeni planlar dâhilinde modern köyler oluşturmaya çalışmıştır. Bazı halkevleri civarda bulunan köyleri, "örnek köy" seçerek, bu köylerin her türlü sorunuyla ilgilenmiştir.

Kurulduktan sonra sayıları hızla artan halkevlerinin ilerleyen yıllarda halka gitmek yerine ihtiyacı olan halkın kendi ayağına gelmesini bekler hâle geldiği, üye yapısı ve faaliyet raporlarının da alınmak istenilen maddi destek oranında artırıldığı eleştirileri yapılmıştır.

Yurt dışındaki ilk ve tek halkevi 19 Şubat 1942'de İngiltere'nin başkenti Londra'da açılmıştır. Böylece 1950 yılına gelene kadar halkevlerinin sayısı biri yurt dışında olmak üzere toplam 478'e halk odalarının sayısı ise 4322'ye yükselmiştir.

Çok partili siyasi hayatı geçildikten sonra halkevlerinin konumu ve faaliyetleri hakkında tartışmalar başlamıştır. Halkevleri ilk açıldığında, faaliyetlerine Türk Ocakları binalarında başlamıştı. 10 Mayıs 1949'da yeniden açılan Türk Ocakları kendi binalarına halkevlerinin kanun dışı yollarla el koyduğuunu ileri sürerek bu binaları geri istemiştir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra hükümetin değişmesi halkevlerinin durumu tamamen sarsılmıştır. Bu tarihten sonra kamuoyunda halkevleriyle ilgili tartışmalar daha da arımıştır. Nitekim iktidar partisinin milletvekilleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan “*Halkevlerinin ve Bazı Halk Partisi Gayri Menkullerinin Hazineye İadesi Hakkındaki Kanun Lâyihası*” 9 Ağustos 1951 tarihinde açık oylamaya sunulmuş ve lâyiha, oylamaya katılan 365 milletvekilinden 362'sinin olumlu oyuya geçmiştir. Yasa 11 Ağustos 1951 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yasa sonucunda halkevleri binalarına ve binalardaki mallara resmen el konulduğu ve bunlar hazineye iade edildiği için halkevleri de filen çalışamaz hâle gelmiş, başka deyişle kapanmıştır. Halkevlerinin kapanmasına yol açan önemli etkenlerden birisi de o devirdeki parti çekişmeleri olmuştur.

Türk İnkılابının Özgünlüğü

Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk millî mücadelesi, milletin bir bütün hâlinde bağımsız yaşama arzusuyla her şeyini ortaya koyarak verdiği bir mücadelerdir. Mücadelenin başarıya ulaşmasıyla kurulan yeni devlet ve sistem de herhangi başka bir devlet veya sistemin taklıdı değildir. Tamamen ülke şartlarını, tarih, kültür, toplum birikimlerini dikkate alarak düzenlenen orijinal bir yapıdır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da daha Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulduğu sıralarda ortaya konulan sistemin mevcut sistemler arasında nasıl bir yer alacağı, hanesine benzediği sorulduğunda gerçekleştirilen sistemin “kitaplarda mevcut olan hükümetlerin mahiyet-i ilmiyesi itibarıyla hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat hakimiyet-i millîyyeyi, irade-i millîyyeyi yegane tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir. İlmi, içtimai noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse “halk hükümeti” deriz diyordu.

Bununla birlikte ortaya çıkan sistemin dönem şartlarının gereği olarak girişilen ilişkilere bakarak Sovyet sistemine benzetmek isteyenleri söyle uyarıyordu: “Haklıkatte hâkim olan ve her şeyi idare eden merci Millet Meclisidir. Zannıma göre yeryüzünde buna benzeyen diğer bir hükümet de vardır. Şurasını unutmamalı ki, bu tarz-ı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşevik’iz, ne de Komünist. Ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Hulâsa bizim şekli hükümetimiz tam bir demokrat hükümettir ve lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye yâd edilir. Bu hükümet doğrudan doğruya milletin arzularını tatmine hâdim ve millet ve memleketin idaresine bizzat sahiptir” O bunun da ötesinde Türk milletinin iyi ve başarılı işler yapabilecek kabiliyette olduğundan kendine güvenmesi gerekiğinin altını çiziyordu: “Efendiler biz benzemez ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz. Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler!” sözleri hareketin ve neticesinin bize özgünlüğüne işaret etmektedir.

Gerek sistemin gerekse inkılapların hiçbir şekilde bir diğer devletin aynen taklıdı olmaması anlık veya dönemlik bir tepki değil sosyal değişim süreci için Atatürk düşüncesinin temel yaklaşımlarından birisidir. Atatürk; Osmanlı Devleti’nde II. Mahmud'un reform çabalarından “Avrupa'nın kanunlarını almak nizamlarını almak elbiselerini giymek gibi bir takım teşebbüslerin de taklitten ibaret olduğu” için netice alınamadığına işaret etmektedir. Oysa toplumu yenileştirmek, ona gideceği

yolu göstermek için “dünyanın her türlü ilminden keşfiyatından terakkiyatından istifade etmeli, lakin, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetini unutmamalıyız”. Bunun için temel şart ise “Milletimizin tarihini, ruhunu ananâtını sahib, salim, dürüst bir nazarla” görmektir. Zira, “fenalık saadet, felaket bir milletin tarz-1 telakkisine (anlayış biçimine) tâbidir. Bir milletin saadet telakki ettiği şey diğer bir millet için felaket olabilir”.

Bundan dolayı bir milletin kendisi için mutluluk verici hedeflere ulaşmak için kullanacağı vasıtalar kendi ruhundan çıkmalıdır. Bütün devlet idarecileri için temel hareket noktası olacak derecede önemli bu tespite sonra Atatürk, memleketlerin şartları gibi ihtiyaçlarının da farklı olacağı noktasından hareketle mücadelenin kendi şartlarında gelişmeye devam edeceğini ve bunun son derece normal olduğunu açıklamaktadır; “Hükümetin yapısı toplumun karakteriyle uyumludur. Onun için farklılıklar ve çeşitlilik gösterir. Dünyada birbirlerine kanunları ile eşkâliyle (kurumlarıyla) tam benzeyen iki hükümet gösteremezsınız. Dolayısıyla biz kendi benliğimiz içinde ve kendi mizaç ve tabiatımızla terakki ediyoruz ve edeceğiz.”

KİTAP

Türk İnkılabının kendine özgüliği hakkında dönemin ünlü yazarlarından Peyami Safa tarafından kaleme alınan *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken yayinevi İstanbul 1995, adlı kitabı okuyabilirsiniz.

Kadro Dergisi, 1932 yılının Ocak ayında yayın hayatına atılan ve üç yıl boyunca, 36 sayı Türk Devriminin ideolojisini sistemleştirmeye işini üstlenen bir yayın organıdır. Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Vedat Nedim (Tor), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) tarafından çıkarılan bu dergi, ortaya koyduğu ekonomik, politik ve toplumsal görüşlerle ve sunduğu özgün çözümlerle, bir basın-yayın faaliyeti olmaktan öteye geçerek, bir entelektüel hareketin ve fikrin sözcüsü olmuştur.

Fotograf 2.6

(Soldan sağa)
Vedat Nedim
(Tor), Burhan
Asaf (Belge),
Yakup Kadri
(Karaosmanoğlu),
Mehmet Şevki
(Yazman), Şevket
Süreyya (Aydemir),
İsmail Hüsrev
(Tökin)

Grubun ideologu olan Şevket Süreyya'ya göre Türk İnkılabının ideolojisi henüz yapılmamıştır: "Biz Türkiye'de bir inkılap gerçeği ile karşı karşıyayız ama bir inkılap nazariyesi ve felsefesi ile karşı karşıya değiliz. Madem ki bir inkılap vardır, o hâlde bu inkılabin bir izahı olmalıdır..." Bu görüşten hareketle ve Yakup Kadri'nin Atatürk'ten aldığı izinle "bir aydın kadro, hem de Mustafa Kemal'in hayatında ve onun gözleri önünde, gene de Türk inkılabinin ideolojisini kendi açısından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girmiştir."

Kadrocuların "İnkılabin idare ve menfaati, inkılabı duyan ve yürüten azınlık, fakat şuurlu bir Avangardın, azınlık fakat ileri ve disiplinli bir öncü "Kadro"nun iradesinde temsil olunur" yaklaşımı ile halk için halka rağmen düşüncesini seslendirmeleri baskıcı bir zihniyetin temsilcileri olarak görülmelerine yol açmıştır. Grubun Yakup Kadri dışındaki üyelerinin fikri geçmişlerindeki Türkiye Komünist Fırkası bağlarının yarattığı ön yargular kadar inkılabi topluma aktarmakla kendilerinin yetkili olduğunu düşünün parti üst yönetimi ile potansiyel bir çatışma ihtimali mevcuttu.

Kadrocular, kapitalizmi ve sosyalizmi reddederken, üçüncü ve özgün bir yol olarak devletçi anlayışı öne sürüyorlardı. Ancak devletçiliğe biçimleri rol Atatürkün ve CHF'nin takip ettiği devletçilik ilkesinden oldukça farklıydı. Türkiye'nin 1930'larda uyguladığı devletçilik, devlet eliyle millî sanayinin ve sermayedarların oluşumunu teşvik etmeyi hedefliyordu. Hedefe varlığında Devlet, ekonomiye müdahaleyi bırakabilir veya gevsetebilirdi.

Kadroculara göre devletçilik, başlı başına bir ideoloji hâlinde yürürlüğe konmalydı. Devletçilik sürekli bir yönetim biçimi olarak tanımlanmakta ve amaçlanmaktadır. Buradan anlaşılıcağı üzere Kadro'nun önerdiği devletçilik, sadece ekonomik alan ile sınırlı olmayan siyasal, toplumsal ve kültürel yaşama damgasını vuracak ve belirleyecek bir düzene işaret etmekteydi.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk İnkılabının önderi sıfatıyla ortaya koyduğu dil, tarih ve kültürel esaslara mukabil hâlâ inkılabin ideolojisini yapmak gerektiğini vurgulayan yaklaşım nasıl değerlendirilebilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Kadro, 1930'lardaki geçiş dönemi sıkıntılardan doğan ve Türk İnkılabını evrensel temellere oturtmaya çalışan bir grup aydının özgün bir yapı oluşturma çabaları şeklinde özetlenebilir. Kadro hareketi, hükümetin uygulamalarına dönük eleştirilerin yoğunluğu bir sırada 1934 yılında Yakup Kadri'nin Tiran Büyükelçiliğine gönderilmesi ve derginin kapanmasıyla sonuçlanacaktır.

Kadro Dergisi etrafındaki gelişmeleri birinci elden öğrenmek için Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Zoraki Diplomat, İstanbul 1955, adlı kitabını okuyabilirsiniz.

KİTAP

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİ POLİTİKALARI

Anadolu halkı ardı ardına gelen Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle insanını, hayvanını ve malını kaybetmiş, yoksul ve çaresizdi. Halkın %80'den fazlası geçimini tarıma dayalı faaliyetlerden sağlamaktaydı. Ülkede yetişmiş iş gücü, deneyimli girişimci, sermaye ve altyapı olmadığı gibi yol gösterecek düzenli çalışan kamu kurum ve kuruluşları da yoktu.

Ulusal Ekonomiye Geçiş Dönemi (1923-1929)

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlara uygun olarak, hükümet ilk ulusal ticaret bankamız olan Türkiye İş Bankası'nın 1924'te faaliyete geçmesini sağlamıştır. Ardından sanayi alanında kredi vermek üzere 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Çiftçi kesiminin istegine uyularak, yaklaşık devlet gelirlerinin %30'unu sağlayan Aşar Vergisi yürürlükten kaldırılmıştır. 1927 yılında "Teşvik-i Sanayi Kanunu" ile sınai yatırımlar özendirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarda yani ulusal ekonomiye geçiş süreci içinde Hükümet demiryolu yapımını öncellikle ele almıştı. Kamu kaynakları çok yetersiz olmakla birlikte yabancı şirketlerin millileştirilmesi başlatılmıştı. Devlet dış ekonomik ilişkileri denetim altına almakta uzaktı. Birinci nedeni ülkenin bir 'merkez bankası' yoktu. İşleri yabancı bir banka olan Osmanlı Bankası yürütüyor du. Ayrıca Lozan Antlaşması'na bağlı "Ticaret Sözleşmesi"ne göre 1929 yılına dek Türkiye gümruk tarifelerini değiştirmeye hakkından yoksundu.

Ana hatlarıyla belirlemeye çalıştığımız bu olumsuz koşullar, 'ulusal ekonomiye geçiş dönemi' diye nitelendirdiğimiz (1923-1930) dönemde atılım yapmayı engellemişti. Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşları 'Modern Türk Devleti Projesi'ne uygun olarak laik Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamاسını sağlayacak kurum ve kuruluşların yasalarını (Atatürk İlkapları) yürürlüğe koydular. Ana hedef halk egemenliğine dayanan, çağdaş ve bilimi rehber alan yeni bir devlet düzeni kurmaktı.

Ülke içinde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlar aşılmaya çalışılırken "1929 Büyük Buhranı" patlak verdi. Dünyayı sarsan bu ekonomik kriz özellikle tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine neden oldu. Geleneksel tarım ürünleri ihracatçısı olan Türkiye'nin döviz gelirleri hızla düştü. Dolayısıyla tarımsal ürünlerin üreticileri büyük bir yoksullaşma süreciyle karşı karşıya kaldılar. Ulusal ekonomik düzenini kurmaya çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti 'ekonomik seferberlik' ilan etmek zorunda kaldı. Atatürk'ün önderliğinde başarıyla yürütülen siyasal, toplumsal ve kültürel reformlar yanında, bu kez hızlı ve köklü iktisadi reformlar başlatıldı.

Devletçilik Dönemi (1930-1938)

Dünyanın ve Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunları değerlendiren Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları ülkenin sosyal ve ekonomik yapısına uygun önlemleri 1930 yılının başından itibaren yürürlüğe koymaya başladılar. Başka bir deyişle "Devletçilik" in gereği olan ekonomik yasalar ve kurumlar hayatı geçirildi.

T.C. Merkez Bankası'nın 1931 yılından itibaren faaliyete geçmesiyle ülkede kurulmakta olan "Yeni Ekonomik Düzen" in kendisini koruması kolaylaşmıştır. Böylece Osmanlı Bankası ve azınlıkların, ulusal ekonomik çıkarlara ters düşen karar ve uygulamaları son bulmuştu.

Fotoğraf 2.7

Atatürk yanında
Kazım Özalp
olduğu hâlde
Sümerbank'ın
Nazilli'de
açtığı Dokuma
fabrikasının
açılışında.
9 Ekim 1937

1933'te kurulan Sümerbank, Atatürk'ün köşe taşlarını koyduğu "Devletçilik" in temel ögesi ve sürükleyici kurumu olmuştur. Bugünkü anlamda bir 'kalkınma bankası' gibi kurulan ve çalışan Sümerbank, çağını aşan Türkiye'ye özgü bir banka modeliydi. Tamamı kamuya ait 20 milyon sermayeyle faaliyete geçen banka, 4 sınai işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesini devralmıştı. Sümerbank'ın kaynak kullanımında ve faaliyetlerinde öncellikleri nasıl belirleyeceği kuruluşrasında açıklanmıştır. Örneğin ham maddesi ülke içinde sağlanacak sınai yatırım projelerine bankanın öncelik vermesi öngörülümüştü.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulamaya konulduktan sonra "Devletçiliğin temel kurum ve kuruluşlarının tamamlanmasına devam edilmiştir. Özellikle enerji ve madencilik konusundaki araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak ve bir merkezden yönetmek için 1935 yılında 20 milyon sermayeyle Etibank kuruldu. Yabancı sermayenin elinde bulunan Ergani- Murgul bakır ve Divriği demir işletmeleri Etibank tarafından satın alındı. Ardından Ereğli Kömür İşletmeleri de bankaya devredildi. Aynı yıl yer altı zenginliklerinin araştırılması ve belirlenmesi görevi için Maden Tektik ve Arama Enstitüsü kuruldu. Esnaf ve sanatkârin kredi ihtiyacını karşılamak üzere, 1933'te kurulan, kaynak yetersizliği nedeniyle ancak 1938'de faaliyete başlayan Halk Bankası bir kamu bankası olarak örgütlendi.

Devletçilik uygulamaları ile tarımı geliştirme yönünde nitelikli tohum, damızlık, fide ve fidan yetiştirmek çiftçiye dağıtmak üzere Hazine arazisi üzerinde devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kuruldu. Ankara'daki Gazi Orman Çiftliği'nin kurulmasında bizzat Atatürk işin başında bulunmuştur.

Devletçilik döneminde dış ticaret ikili antlaşmalara göre yürütülmüş, ithalat yasaklama ve kontenjanlarla denetim altında tutulmuştur. Dış ticaret dengesi sağlanınca dış borçlanma ihtiyacı doğmamış ve Türk lirasının değeri korunmuştur. Bu sonuç içerisinde enflasyonun dizginlenmesini kolaylaştırmıştı.

Devletçilik uygulamalarının bazı çevrelerde tereddütler uyandırdığını gören Atatürk, bunların yakından tanıdığı İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'ı İktisat Vekilliği'ne getirdi. Ardından o eşsiz önderlik yeteneğini kullanmış ve art niyetlile cevap niteliğinde Devletçiliği tanımlamış ve Celal Bayar aracılığı ile kamuoyuna

duyurmuştur. Devletin büyük sermaye ve teknoloji gerektiren temel altyapı kuruşlarını oluşturduğu, dış ticareti dengede tutarak bireysel girişimleri desteklediği “Devletçilik” ile ilgili uygulamaların ana ilkeleri 1935’te ülkede tek siyasal parti olan CHP’nin programına konmuştur.

Planlı Sanayileşme: Devletçilik modelinin ana ögesi ve hedefi ‘Devlet öncülüğünde planlı sanayileşme’ idi. Tarıma dayalı geri kalmış bir ülkede Atatürk’ün başlattığı ‘planlı sanayileşme’ uygulaması 1930’lu yılların dünyasında öncü ve örnek bir modeldi. 17 Nisan 1934’te yürürlüğe giren “Birinci Sanayi Planı” 1934-1938 yıllarını kapsayacak biçimde hazırlanmış bir sektör planıydı.

Plan üç temel ilkeye dayandırılmıştı: 1) Temel ham maddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınai tesislere, 2) Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, 3) Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncelik verilmişti. Bu ilkelerle uygun olarak altı temel faaliyet alanında 20 fabrika kurulmuştu.

Birinci Sanayi Planı’nın uygulaması devam ederken İkinci Plan’ın hazırlıklarını görüşmek üzere 20-24 Ocak 1936’da İktisat Vekili Celal Bayar’ın başkanlığında Sanayi Kongresi toplandı. Belirlenen ilke ve öneriler çerçevesinde İkinci Plan hazırlandı. Bu plan birinciye göre tesis sayısı ve kapsadığı alan yönünden daha geniş tutulmuştu. Ancak 1938 yılında dünyada savaş rüzgârlarının esmeye başladığını gören Türk Hükümeti, Atatürk’ün ölümünden iki ay önce, İkinci Planı dört yıllık olarak yeniden düzenlenmişti. İkinci Dünya Savaşı başlamadan üç ay önce bu Plandan vazgeçilerek yerine “İktisadi Savunma Planı” yürürlüğe konmuştu.

Atatürk’ün, döneminin öncüsü olarak geliştirdiği ve başarıyla uyguladığı planlı sanayileşme politikalarının olumlu sonuçları şöyle özetlenebilir:

10 milyondan 16 milyona çikan nüfusun tamamı açıktan kurtulmuş, yoksulluk göreceli olarak azalmıştır. Ununu, şekerini ve basmasını ithal eden ülke, dönemde sonunda bu alanlarda kendi kendine yeterli hâle gelmiştir. GSMH 15 yıllık dönemde ortalama olarak %8 oranında büyümüştür. Dönemin ikinci yarısından itibaren dış ticaret sürekli fazla vererek, Türk lirasının ABD doları karşısında değer kazanmasına ve kurun beş yıl boyunca (1934-1938) 1 \$ = ₺1,26 düzeyinde kalmasını sağlamıştır. Merkez Bankası 36 milyon liralık döviz ve 26 ton altın birikmiştir.

Ülkede mevcut demiryollarının satın alınarak millileştirilmesi, yenilerinin yapılması, ziraat (Bursa, Ankara, Giresun), şeker (Alpullu, Uşak, Turhal, Eskişehir) ve maden (Ergani, Karabük, Murgul, Divriği, Elazığ, Zonguldak, Keçiborlu) sanayisindeki gelişmelere paralel olarak dokuma sektöründe (Adana, Gaziantep, Kayseri, İstanbul, Bursa, Nazilli, Malatya, Konya Ereğlisi) açılan fabrikalar ile ülke ihtiyacının yerli üretimden karşılanmasında önemli mesafeler alınmıştır. Kayseri’de açılan uçak ve motor fabrikasında yabancı lisans ile başlayan çalışmalar havacılık sektöründeki ilk adımlar olarak değer kazanmıştır.

Fotoğraf 2.8

Atatürk Cumhuriyetin ilk yıllarda sanayinin gelişmesi için dokuma sektörüne büyük önem vermiştir. Fotoğrafta İplik fabrikasında ilgililerden bilgi alırken.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Devletin yeterli maddi biriminin olmadığı, toplumda sermaye biriminin gerçekleşmediği bir ortamda siz nasıl bir ekonomik model uygulardınız? Tartışınız.

SIRA SİZDE

Ekonominin gelişmesini ve bütünlüğünü hızlandıran altyapının kurulmasında ve demiryolu ağının örülmesinde şartsızı başarılı sonuçlar alınmıştır. Devletin öncülüğünde başlatılan sanayi yatırımları başarıya ulaşmış ve dönem sonunda ülke 17 sınai işletmeye kavuşmuştur. Öz kaynaklara dayanarak gerçekleştirilen bu tesisler, Türkiye'nin sanayileşme hareketine her bakımdan yön veren temel kuruluşlar niteliğinde olmuşlardır. Örneğin, bu kamu kuruluşlarında yetişen yöneticiler ve işçiler, sonraki yıllarda özel sektörün kurduğu ilk işletmelerin başarıya ulaşmasında görev almışlardır. Başarıyla uygulanan anti-enflasyonist bütçe ve para politikasıyla iç fiyatlarda ve paranın değerinde istikrar sağlanmıştır. Bu sonuçla bozuk olan gelir dağılımının kötüleşmesi önlenmiştir. Ayrıca vergi sisteminde yapılan reformlarla yoksul kesimlerin yükü azalmıştır.

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşlığında din, eğitim, iktisat alanındaki temel yaklaşımın ne olduğunu açıklayabilecek

1-23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ve kabul ettiği Teşkilat-1 Esasiye kanunu ile Türk milletinin siyasi ve idari tarihinde son derece önemli bir değişim söz konusu olmuştu. Hakimiyetin kayıtsız ve şartsız olarak Türk milletine ait olduğu ilkesi devlet ve hakimiyet anlayışında büyük bir değişim işaret etmekteydi. 3 Mart 1924 kararları ile de yeni devletin dinî, idari, askerî ve eğitim hayatında önemli düzenlemeler yapılmıştı. Bu değişimi kalıcı kilmak için topluma aktarmak ve benimsemesini sağlamak gerekliydi. Bunun için eğitim ve kültür politikalarının halka ulaştırılması ve doğrudan işlerine yarar hâle konulması gerekiyordu. Bu anlayışla eğitimin günlük hayatı başarılı olmayı sağlayacak şekilde ve kullanışlı olması esas alınmıştı. Kurtuluş Savaşı'nda cephede ön safta yer alan subayların eğitim ordusunda da görev yapmasıyla öğretmen ihtiyacının giderilmesi hedefleniyordu. Vatandaş Cumhuriyet devri eğitiminden maddi hayatında yararlanırsa sistemi daha iyi değerlendirecek, ona sahip çıkacaktır. Modern dünyada hakikaten millete kurtuluş temin edecek tek şey iktisadi ve kültürel gelişmeyi sağlamaktır.

İdari, siyasi ve sosyal yapı için getirilen bu değişiklikler ekonomik hayatı da içine alacak şekilde genişletilmişti. Ekonomik bağımsızlık olmadan savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin eksik kalacağının bilinci ile bu sahada da bir Millî Mücadele başlatılmıştır. Bu mücadele de Misak-1 İktisadi çerçevesinde örgütlenmek ve yürütülmek istenmiştir. Türk milletini yeniden üretici, millî değerlerin, yeraltı ve yerüstü zenginliklerin koruyucusu ve doğrudan kullananı olması başarıyı getirecek yol olarak görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde isterしまだ edilen toplumun dinini kendi dilinden okuması, anlaması ve öğrenmesi hedeflenmiştir. Hıtabelerin Türkçe okunması, Kur'an tercümeleri ve meal çalışmaları yeni atılımları için toplumuna moral desteği olacaktır.

Yapılan hukuki, idari, siyasi ve kültürel düzenlemelerin doğruluğu tepkilerin sebep ve sonuçlarını değerlendirebilecek

Gerçekleştirilen idari, siyasi ve kültürel düzenlemelerin toplumun yaşamını belli bir ölçüde

etkilediğini söyleyebiliriz. Asırların getirdiği alışkanlıkla geleneklerin bile dinî ağırlık kazandığı bir toplumda hakimiyet anlayışı, dinî yaşamın halifilik, tekke, zaviye gibi toplumu farklı seviyelerde de olsa etkileyen çeşitli müesseselerin kaldırılmış olması, dinî bazı unvanların, giysisinin kullanımının yasaklanması gibi düzenlemelere toplumun hemen alışması ve benimsemesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildi. Bu çerçevede siyasi alanda cumhuriyetin ilan şekli ve sonrasında hilafetin kaldırılması ile başlayan düzenlemelere öncelikle meclis içinde bir kısım milletvekili tepki göstermiş, ayrı bir muhalefet partisi kurarak hükümeti eleştirmeye başlamışlardı. Doğu Anadolu'da çakan Şeyh Said ayaklanması da dinî düzenlemelerin eleştirilerek halkın hassasiyetinin suistimal edilmeye çalışıldığı örneklerdir. Devletin dinin anlaşılması için yaptığı düzenlemelerin ne kadar gerekli olduğu da bu örneklerden anlaşılmaktadır. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi de sosyal ve kültürel hayatı dönük düzenlemelere gösterilen tepkiyi belli ölçüde ortaya koyan görüntülere sahne olmuştur. Bütün bu tepkiler devletin halka doğrudan ulaşarak Cumhuriyeti ve kazanımlarını anlatması ve devlet-millet bütünlüğünü sağlamak gerekliliğini ortaya koymuştur. halkevleri, halk odaları gibi girişimlerin temelinde bu ihtiyaç yer almıştır.

Atatürk'ün halka cumhuriyeti anlatmak üzere yaptığı gezilerin amaçlarını irdeleyebilecek

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişme yıllarındaki iletişim araç ve imkânlarını bugün ile karşılaşmak bizi yanlıtır. Anadolu Ajansı ve tirajı birkaç binler ile ifade edilebilen sınırlı sayıda gazete dışında ülke genelindeki ve dünyadaki gelişmeleri topluma duyuracak kanallar mevcut değildi. Osmanlı devrinde kalma bürokrasi anlayışı içinde yerel yöneticilerin de gelişmeleri günü güne ve hak ettiğleri önemde halka ilettileri beklenemezdi. Bu durumda Atatürk'ün milletin büyük fedakarlıklıyla kazanılan savaş ve sonrasında gelişmeleri, yapılmak istenilen düzenlemelerin amaçlarını, işlevlerini doğrudan muhatabı olan halka aktarmak için bir yol bulması gerekiyordu. Yurt gezileri bu yolu oluşturmuştur. Yapılacak inkılaplardan önce halka gidip anlatmak, göstermek ve fikrini almak genel bir uygulama hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra hükümetin uygulamalarının etkilerini yerinde

görüp, değerlendirmek de mümkün oluyordu. Aksayan işler, halkın şikayetleri doğrultusunda yapılması gerekenlerin de yürütme organına ulaştırılması ve problemlere çözüm bulunmaya çalışılması bu gezilerin amaç ve etkinlikleri arasında önemli yer tutmaktadır. Bu gezilerin işlevi açısından şapka giyilmesine dair düzenlemeye öncesi Kastamonu'ya yapılan geziyi gösterebileceğimiz gibi, 1930 yılı Akdeniz Bölgesi gezisindeki izlenimlerin bir muhalefet partisi kurarak hükümet işlerinin Meclis eliyle denetiminin sağlanması sürecini hızlandırmış olduğunu söyleyebiliriz.

Türk İnkılabinin özgünlüğüne yönelik soruları cevaplayabilecek

Türk milletinin Atatürk önderliğinde girdiği bağımsızlık mücadelesi ilk önemli meyvesi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından itibaren kendi insanı kadar istilacı emperyalist devletlerin ve bölgedeki milletlerin dikkatini çekmiştir. Mecliste hayatı geçirilen Meclis hükümeti sistemi bizzat milletvekilleri tarafından etraftaki devletlerden birisine benzetilmek istenmiştir. Yaklaşık üç asırdır devam eden batı karşısındaki yenilgi ve geri çekimlerin yarattığı moral çokıntı ve kendine güvensizliğin etkisiyle Türk aydını milletinin ve kendisinin kabiliyetlerinden endişe duyar bir hâle gelmiştir. Mücadelenin başlarındaki Amerikan, İngiliz veya Fransız himayesi istemek teşebbüsleri bu ruh hâlinde kaynaklanmıştır. Milletin kendi ayakları üzerinde duramayacağı, mutlaka bir büyük devletin yardım ve himayesinin istenmesi devlet adamlarının bir kısmına da yayılmış bir eziklik duygusunun sonucu idi. Halbuki Atatürk, Türk milletinin kendisine güvenen inanan liderler önderliğinde dünya ilmine, medeniyeotine büyük katkılar sağlamış ve sağlayacak bir millet olduğuna inanmıştır. Çanakkale Savaşları sırasında da bunu gözleriyle görmüştür. Bu inançla ülke, tarih, millet ve coğrafya şartlarına uygun bir sistemin Türk milletine başarıyı getireceğini bağımsızlık mücadeleşine çıktıığı ilk günden beri etrafına yaymaktadır. Kendi imkân, şart ve anlayışımızla gelişeceğimizi, kimseye benzemek durumunda olmadığımızı, benzmeye veya benzettmeye ihtiyacımız olmadığını bütün meclise ve başarısıyla da dünyaya göstermiştir. Türk inkılabı hayatın ve ülkenin ihtiyaçları çerçevesinde sekillemen tamamen bize özgü, orijinal bir değişim ve dönüşüm hareketidir.

Atatürk dönemindeki ekonomi politikalarının sebepleri ve sonuçlarını analiz edebilecek

Ottoman Devleti bilhassa 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması'ndan sonra batının sanayileşmiş devletlerinin pazarı hâline gelmiş, sınırlı miktarındaki yerli üretim durma seviyesine inmişti. 1853-56 Kırım Savaşı sırasında başlayan dış borçlanmanın getirdiği 1875 iflası ve 1881 Duyun-ı Umumiye denetimi ekonomik açıdan devleti bağımlı hâle getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 1912-1922 yılları arasında dört büyük savaşı birbiri ardınca birçok cephede yaşamış, insan ve maddi varlığını devletini devam ettirme ve bağımsız yaşama uğrunda sarf etmiş bir millet tarafından kurulmuştur. Bu sürecin son aşamasında Yunan kuvvetlerinin Anadoludağı işgalî şehirlerin, kasabaların hatta tarlaların yakılıp tahrip edildiği bir yıkıma maruz kalmıştı. Böyle bir zeminde kurulan devletin ilk hedefi eldeki imkânlarını en gerçekçi şekilde değerlendirmek oldu. Nüfusunun 3/4'ü köylerde yaşayan ve tarıma uğraşan ülke öncelikle köylünün durumunu iyileştirmekle işe başladı. Sanayileşme ve burjuvazinin oluşumu evrelerini yaşamamış olduğu için de ekonomik yapının devamını sağlayacak teşebbüs sahiplerini desteklemek, onların yetmediği yerde devlet olarak kendisi devreye girmek şeklinde özetleyebileceğimiz karma bir ekonomik sistemi hayata geçirdi. Ülkenin acil ihtiyaçları olan maddeleri üretecek fabrikaları kuracakları pek çok yükümlülükten affederek teşvik uygulamalarına girdi. Bu oluşumların yaşaması için de yerli üretimin kullanılmasını teşvik etti. 1929 yılına kadar kontrol edemediği gürmrük rejiminin etkisiyle bu tarihe kadar açık veren dış ticaretin 1930'dan itibaren daima fazla verecek hâle getirerek yatırımlar için ihtiyaç duyduğu dış kredilerin devletin diğer politikaları üzerinde bir tehdit unsuru olmasına izin vermedi. Bu anlayış çerçevesinde açılan şeker, dokuma, maden sanayine dönük fabrikalar ile Gayrisafi Millî Hasılasını devamlı olarak artırdı. Bu sayede Türk lirasının değerini yabancı paralar karşısında korumayı başardı. 1930 sonrası dönemde ise devletin ekonomik alandaki yönlendirici ve destekleyici pozisyonunu daha öne çikaran planlı devletçi ekonomi modeli ile büyük yatırımları kendisi yaparak öncü oldu. Devletin ihtiyaç duyduğu demir-çelik, dokuma, maden endüstrisinde temel ihtiyaç maddelerinin üretilmesini sağladı.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Türkiye Devletinin cumhuriyet vasfinin değişmezliği ilk olarak hangi anayasada yer almıştır?
  - a. 1920 Anayasası
  - b. 1924 Anayasası
  - c. 1961 Anayasası
  - d. 1982 Anayasası
  - e. 1876 Anayasası

- 2.** Köy Enstitüleri fikrine kaynaklık eden “Eğitmen Kursları” hangi millî eğitim bakanı döneminde hayatı geçirilmiştir?
  - a. Saffet Arıkan
  - b. Rıza Nur
  - c. Mustafa Necati
  - d. Hasan Ali Yücel
  - e. Vasif Çınar

- 3.** Atatürk’ün hazırlattığı Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı aşağıdaki konulardan hangisini ele **almamıştır**?
  - a. Devlet
  - b. Demokrasi
  - c. Vatandaşın görevleri
  - d. Vatandaşın Hakları
  - e. Türk ırkının üstünlüğü

- 4.** Aşağıdakilerden hangisi 1923-1938 arası dönemin uygulamalarını şekillendiren ana esaslar arasında **yer almaz**?
  - a. Dini siyasetin bir parçası olmaktan kurtarmak
  - b. Kanunların yapımında toplumsal yaşamın ihtiyaçlarını öncelikli kabul etmek
  - c. Bireyler arasında din ve mezhep bağı yerine vatandaşlık anlayışını öne çıkarmak
  - d. Orduya siyasetten uzak tutmak
  - e. Eğitimi din anlayışı üzerine programlamak

- 5.** Türkiye İktisat Kongresinde kabul edilen Misak-1 İktisadi ile gerçekleştirilmek istenen hedefler bakımından aşağıdaki cümlelerden hangisini **söyleyemeyiz**?
  - a. Halkı ülkenin imarına teşvik etmek
  - b. Halkı ürettiğinden fazlasını tüketmeye teşvik etmek
  - c. Halkı kendi millî müesseselerini desteklemeye sevk etmek
  - d. Halkı serbest girişimciliğe yönlendirmek
  - e. Faydalı yeniliklerin kabulüne teşvik etmek

- 6.** Aşağıdaki konulardan hangisi Atatürk dönemi eğitimi çalışmalarının hedefleri arasında **sayılamaz**?
  - a. İlim ve fenni rehber edinmek
  - b. Dünyadaki gelişmeleri anlamak ve takip etmek
  - c. Ahlak ve bedenen kuvvetli nesiller yetiştirmek
  - d. Bilgiyi üreterek kendi kaynaklarıyla gelişmek
  - e. Batıyu olduğu gibi taklit etmek

- 7.** Aşağıdaki hususlardan hangisi Atatürk’ün yurt gezilerinin amaçları arasında **yer almaz**?
  - a. Devlet - Halk bütünlüğünü sağlamak
  - b. Halkın sıkıntılарını yerinde görmek
  - c. Yapılan işler hakkında halkı bilgilendirmek
  - d. Halkın meselelerinin çözümünde idareye yardımcı olmak
  - e. Boş vakitlerinde iç turizme katkıda bulunmak

- 8.** Aşağıdaki şahsiyetlerden hangisi cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşunda **yer almamıştır**?
  - a. Ali Fuat Cebesoy
  - b. Ali Fethi Okyar
  - c. Kazım Karabekir
  - d. Rauf Orbay
  - e. Cafer Tayyar (Egilmez)

- 9.** Aşağıdaki şahsiyetlerden hangisi Atatürk’ün Türkiye'de çok partili siyasi hayatı yerleştirmek amacıyla kurulmasını istediği Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda **yer almamıştır**?
  - a. Ali Fethi Okyar
  - b. Ahmet Ağaoğlu
  - c. Nuri Conker
  - d. İsmet İnönü
  - e. Makbule Atadan

- 10.** “halk arasında yaşayan kelimeleri, terimleri ile eski millî masalları, atasözlerini, araştırip toplamak, anane ve âdetleri incelemek, dergi çıkararak veya çırakılmakta olan dergiler aracılığıyla yukarıda belirtilen çalışmaları yayımlamak, yeni yetişen gençler arasında yetenekli olanları desteklemek” gibi hususlar Cumhuriyeti halka doğru anlatmak için kurulan Halkevlerinin hangi şubesinin görevleri arasında yer almaktadır?
  - a. Köycülük şubesi
  - b. Sosyal Yardım Şubesi
  - c. Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi
  - d. Müze ve Sergi Şubesi
  - e. Güzel Sanatlar Şubesi

Okuma Parçası

İsmet İnönü, Yeni Halkevlerini Açıma Nutku'ndan

...Arkadaşlar, Halkevi yeni Türkiye hayatının başlı başına bir unsuru, başlı başına bir remzidir. Yeni nesil, açık havada spor meydanında ve damالتında Halkevlerinde toplanıyor. Ancak böyle bir nesildir ki, beden kuvveti, fikir kuvveti ve iman kuvvetiyle yeni Türkiye'nin istikbalini kuruyor, yeni zamanın bütün sert dileklerine cevap vermeye hazırlanıyor.

Halkevleri kurulan bütün medeniyetlerin üstüne geçmek iddiasında bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin hayatı için aziz bir toplanma yeri, bütün kabiliyetleri inkişaf ettiren bir mihenk sayılmalıdır.

Halkevleri bizim kendi anlayışımıza göre, Türk vatanında, Türk Cumhuriyeti'nde, ahlak, ilim ve anlayış mefhumlarının tatbik edildiği, izah olunduğu, genişletildiği ve kökleştirilip yerleştirildiği yerlerdir. Halkevlerinin bilhassa karakter ve ahlak mefhumlarında oynayacağı role, büyük role bugün şu anda bütün Halkevlerinde toplanan vatandaşlarının dikkatlerini celbetmek isterim.

Halkevlerinde her toplanış, vatandaşın karakterini sağlamlaştırmak, yükseltmek, inceltip güzelleştirmek için yeni bir fırsat olmalıdır.

Bütün ahlakların başında, bütün hassaların üstünde Türk vatandaşlığı, vatanperverliği düşünülmeliidir.

Arkadaşlar, vatanperverliği, Halkevlerinin terbiye etmek için belli başlı uğraşacakları, dikkat edecekleri ve takip edecekleri bir mevzu addetmeliyiz ve her vesile ile anlatmalıyız. Zamanın vesaiti ne kadar ilerlerse ilerlesin, memleketlerin zenginlikleri ne kadar çoğalırsa çoğalsın, bir memleketin emniyeti için başlıca vasıta, esaslı vasıta ve tek vasıta evlatlarının vatanperverliği ve fedakarlığıdır.

Diğer her malzeme, diğer her vasıta ve silah olarak kullanılacak her şey, vatanperverliğin ve fedakarlığın yanında yüzüne bakılmaz, bayağı bir şeyden ibarettir. Ancak milletlerin, fertlerin memleketi korumak için memleketin yüksek, sağlam ve bilhassa masûn yaşaması için icabında gösterebilecekleri fedakarlığın hudsuz olduğunun bilinmesi, o memleketi yaşıatacak olan tek çaredir.

Arkadaşlarım, bütün Halkevlerinde toplananlar sözümü işitsinler! Bu zaman, gelecek zamanlar ve geçmişler gibi Türk vatanperverliğinin bu memleket hudsularını bekleyen başlıca bir vasıta olduğunu hiçbir zaman gözden kaçırımayacaklardır. Vatanperverliğin üzerinde israr ettiğim bütün bu sözlerimi dünyanyanın dört köşe-

sinden türlü bulutlar geçtiği bir zamanda tarafımızdan serdedilmiş başlıca bir endişe olarak telakki etmeyiniz. Bunu Halkevlerinde terbiye unsuru olarak bilhassa tebarüz ettiriyorsam bu tebarüz ettirmem, dünyamın birçok yerlerinde karışık havalara rastlıyorsa bu bir teşadüfen ibarettir.

Hakikat, geniş zamanda olsun, bulanık zamanda olsun, her zaman Türk mevcudiyetinin, vatanperverlige ve fedakarlığa istinat ettiğini ve bu ahlak mefhumunun bizim için esas olduğunu söylemektedir....

Kaynak: *Ülkü Mecmuası*, C.III, nr. 13, Mart 1934, s. 1-4'ten *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan ve diğerleri, Ankara 1992, s. 676-678.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanınız yanlış ise "Türkiye Cumhuriyeti'nin Şekillenmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanınız yanlış ise "1923-1938 Dönemini Şekillendiren Sosyal ve Ekonomik Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanınız yanlış ise "1923-1938 Dönemini Şekillendiren Sosyal ve Ekonomik Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanınız yanlış ise "1923-1938 Dönemini Şekillendiren Sosyal ve Ekonomik Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanınız yanlış ise "1923-1938 Dönemini Şekillendiren Sosyal ve Ekonomik Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanınız yanlış ise "1923-1938 Dönemini Şekillendiren Sosyal ve Ekonomik Yaklaşımlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanınız yanlış ise "Halka Gidiş-Atatürk'ün Yurt Gezileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanınız yanlış ise "Siyasi İnkılaplara Karşı İlk Tepkiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanınız yanlış ise "Siyasi İnkılaplara Karşı İlk Tepkiler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanınız yanlış ise "Halka Gidiş Müesseseleri Halk Evleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türk devlet geleneğinde tanrılarının kut verdiğine inanılan kişi hakan olarak devleti yönetirdi. Devleti yönetenler de genelde de belli ailelere mensup kişiler arasından olordu. Bu anlayış ve uygulama asırlar boyu devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde de son dönem meclis ve meşrutiyet alanındaki gelişmeler de dahil devletin sahibi olarak Osmanlı ailesi görülmüştür. Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin düşman işgaline düşmesine karşın Millî Mücadeleyi yapan Türkiye Büyük Millet Meclisinin ortaya koyduğu hedeflerden birisi ülkenin işgalden kurtarılması olurken ikinci esir olan halife padişahı kurtarmak olarak belirlenmişti. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa, ülke esaretten kurtarıldıktan sonra halife-padişahın alacağı konumu Büyük Millet Meclisi belirleyecektir dese de sultanatın kaldırıldığı oturumda hilafet Osmanlı ailesinin malı olarak kabul edilmiştir. Padişah aynı zamanda halife olması dolayısıyla geleneksel toplum yapısına sahip Türk milleti için o aşamada öncelikli konumdaydı. Böylesine kökleşmiş bir anlayışı değiştiren düzenlemelerin kalıcı olması herhâlde öncelikle eski rejime geri dönüşe vasıta olabilecek kurum ve kuruluşları ortadan kaldırmak olmalydı. Alışkanlıklarına, örf ve âdetlerine dinî değerler derecesinde bağlı olan topluma eskiye dönüşün artık mümkün olmadığını gösterecek düzenlemeler iyice yerleşene kadar bu manada bir muhalefetin yapılmasına imkân vermek akılçıl ve mümkün olamazdı. Mustafa Kemal Atatürk'ün de yaptığı bu yönde adımlar atmak olmuştur.

Sıra Sizde 2

Halkın hakim olduğu bir sistem kurulduğunda her türlü önermenin halka götürülmesi ve onayının alınması bir mecburiyettir. Normal şartlarda mevcut bütün kitle iletişim araçları devreye sokulmalıdır. Eğer bunlar yok ise fikir sahipleri hakimiyetin sahibi olan halka doğrudan gitmeli ve fikirlerini anlatarak onay ve desteğini almalarıdır. Araçların son derece kısıtlı olduğu 1920'li yıllarda Mustafa Kemal'de böyle yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'nden sonra geldiği İstanbul'da Minber Gazetesi'ni çıkararak fikirlerini başkent sakinleriyle paylaşıma yoluna gitmiştir. Millî Mücadele aşamasında ise Havza'da askerî birliklere, Amasya'da bütün millete hitaben genelgeler yayımlamış, Sivas günlerinde ise İrade-i Millîye gazetesini çıkararak o günlerin iletişim araçları ile fikirlerini ve hedeflerini milletiyle paylaşmış bir liderdir. Ankara'da yapılan ilk işlerden birisi Anadolu

Ajansının kurulması olmuş, Hakimiyet-i Millîye Gazetesi ile de buradan ülke geneline ve dünyaya görüşlerini iletmüştür. Ancak bunların son derece yetersiz olduğu açıktır. Cumhuriyet kurulduktan sonra ilgili bakanlıklar eliyle politikalardan ülke geneline yayılması beklenirdi. Ancak klasik bürokratik mantık ile gerçekleştirilen inkılapların halka ulaştırılması ve anlatılması beklenemezdi. Bu gerçekten hareketle Atatürk, girişiceği her teşebbüste önce halka giderek fikirlerini anlatmış, görüş, öneri ve eleştirileri dinlemiştir. İnkılaplar kanunlaştırılmadan önce onun tarafından halka aktarılmış, hükümetin uygulamaları yine onun yurt gezilerinde tetkik edilerek aksayan yönlerin düzeltilmesine çaba sarf edilmiştir.

Sıra Sizde 3

Bu üitede daha önce de altını çizdiğimiz üzere sultanat ve hilafet ile yönetilme hususunda asırların getirdiği bir alışkanlık söz konusudur. Türk İstiklal Harbinin öncü kadrosu içinde yer alan hemen her şahsiyet ve aydının da Türkiye'de reform yapılması gerektiğine inancı ve bekłentisi vardı. Ancak bu reformun nasıl yapılacağı ve yapılması gereği konusunda tabii görülmesi gereken bir fikir ayrılığı mevcuttu. Rauf (Orbay) Adnan (Adıvar) Beyler, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar paşalar, gibi şahsiyetlerin mücadeleinin başarıya ulaşmasında katkıları vardır. Yöntem konusunda Atatürk ve yakın çevresi ile aynı düşünmek için zorlanmaları da söz konusu değildir. Dönemin siyasi hayatı içerisinde geri planda kalmış ve belli ölçüde de siyasetten çekilmişlerdir. Bunun yanında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları her şeyden önce düşüncelerini cesur ve özgür biçimde ortaya koyarak, eleştirilerini basın yayın organlarıyla halka ve hükümete ileterek bir vatandaşlık görevini yerine getirmiş, aynı zamanda ifade özgürlüğünü haklarını kullanmışlardır. Karşısındaki kişiler kim olursa olsun bu insanlar ülke ve millet idaresi hakındaki fikirlerini medenice ortaya koymuş ve bunu millet temsilcilerinin oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisinin demokratik ortamında dile getirmişlerdir. Kendilerinden sonra geleceklere de fikir hürriyeti ve ifade özgürlüğünün kullanılması konusunda örnek olmuşlardır.

Sıra Sizde 4

Atatürk'ün meclis hükümeti sistemi hakkında ortaya koyduğu Bolşevik Rusya veya diğer bir yapı ve sisteme benzememe hâli mücadele ve müessesesinin Türk millette özgülüğünü de ortaya koymaktadır. Ancak 1930'lu

yillarda Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi önemli ve misyon bildirici kurumların kurulması ile aslında yapmakta olduğu hazırlığı da ortaya koymuştur. Nitekim 1933 yılındaki onuncu yıl kutlamalarında kendisine yöneltilen benzer eleştirilere karşı Türk dünyasının dil, tarih ve kültür birliği için çalışmakta olduğunu ifade etmiştir. Türkleri bütün dünyada bir bütün olarak gören kültür birliğini hedef olarak alan ve gençliğe gösteren liderin bu net tutumu tam olarak anlaşlamadığı için bazı kesimler arayışlara girmiştir. Atatürk bu yillarda Sovyetler Birliği ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini de gerçekleştiren bir devlet adamı olarak esas idealini ancak uyguladığı kültür politikaları ile ortaya koyabilirdi o da öyle yapmıştır. Ancak zamanın ve uluslararası ilişkilerin şartlarının getirdiği birtakım kısıtlamalar dolayısıyla bu şekilde hareket edilmiş olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır.

Sıra Sizde 5

Uzun ekonomik sıkıntılardan geçirmiş, sabit vergi gelirleri âdeten devlet içinde devlet konumunda bir Duyun-ı Umumiye tarafından toplanan bir yapı da millî sermayenin gelişmesi mümkün olmamıştır. Bu noktada millî sermaye birikiminin oluşmasını sağlamak ve dış borçlanmayı en aza indirmek esas olmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin de bu dönemdeki ilk hamlesi denk bütçe yapmaktır. İkinci olarak altyapı kurumlarını devlet tarafından oluşturarak özel teşebbüsün çapına uygun işlerde gelişmesine imkân vermek gerekir. Bu şekilde bir teşvik ilk bakışta yanlış değerlendirilebilir. Ancak Osmanlı döneminden itibaren Türk milletinin mali meseleleri Ermeni ve Rumlarla bırakarak bu sahalara girmemiş olması millî devletin oluşum ve gelişim yıllarında başlı başına bir sıkıntı oluşturabilecek mahiyettedir. Devletlerin maliyesinin yerli birikime ve üretime dayanması temel ilkedir. Yerli üretimi teşvik ve tükettiğinden fazlasını üreterek artı değer yaratmak ekonomik gelişmenin de temel kurallarındandır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

TBMM Zabıt Ceridesi II. Devre, cilt 14, Ankara 1976.
 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara 1997.
 Akyüz, Y., *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001.
 Ateş, N. Yurdsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul 1998.

- Avcı, C., *İzmir Suikasti-Bir Suikastın Perde Arkası*, İstanbul 2007.
- Avşar, A., *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü; Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- Aydemir, Ş. S., *İnkılâp ve Kadro*, İstanbul 1990.
- Arslan, A., *Darülfünundan Üniversiteye*, İstanbul 1995.
- Bostancı, N., *Kadrocular ve Sosyo-Ekonominik Görüşleri*, Ankara 1990.
- Çavdar, T., *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara 1999.
- Eraslan, C., "Türk Siyasi Hayatında Serbest Fırka Deneyimi Üzerine Düşünceler", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 9, İstanbul 2000, s. 77-96.
- Eraslan, C., *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, İstanbul 2003.
- Eraslan, C., "Atatürk Düşüncesinde Ekip Ruhu'nun Önemi", *Doğumunun 125. Yılında Atatürk Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 2006.
- Ergün, M., *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara 1982.
- Ertan, T. F., *Kadroculuk ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)*, Ankara 1994.
- İlgürel, M., "Millet Mektepleri", *Doğumunun 100.Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s.25-37.
- Kalafat, Y., *Şark Meselesi İşığında Şeyh Sait Olayı*, Ankara 1992.
- Kaplan M., Enginün, İnci- Kerman, Zeynep - Birinci, Necat - Uçman, Abdullah, *Atatürk Devri Fikir Hattı II*, Ankara 1992.
- Karaosmanoğlu, Y. K., *Zoraki Diplomat*, Ankara 1955.
- Öztürk, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996.
- Safa, P., *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1995.
- Soyak, H., *Atatürk'ten Hatıralar I-II*, İstanbul 2004.
- Şimşir, B. N., *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)* Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanması, Ankara 1991.
- Tokgöz, E., *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)*, Ankara 2011.
- Tunaya, T. Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952.
- Yetkin, Ç., *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul 1983.
- Zürcher, E. J. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (Türkçeme, Gül Çağalı Güven), İstanbul 1992.

3

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 Atatürk İlkeleri'nin nasıl bir gelişim süreci geçirdiğini, nasıl tartışıldığını ve hangi ihtiyaçları karşılamak için formüle edildiğini izah edebilecek,
  - 🕒 Atatürk'ün harf inkılabını nasıl gerçekleştirdiğini ve halkın eğitim seviyesini yükseltmek için açtığı millet mekteplerinin katkısını değerlendirebilecek,
  - 🕒 Türk Dilini geliştirmek ve yabancı etkilerden arındırabilmek için yapılan çalışmaları açıklayabilecek
  - 🕒 Türk Tarihinin en eski devirlerine kadar modern anlayışla araştırılıp yazılması na verdiği önemi değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Atatürk İlkeleri
- Türk Dil Kurumu
- Türk Tarih Kurumu
- Atatürk İlkelerinin Uygulama Esasları
- Güzel Sanatlar

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi II

Atatürk İlkeleri ve Atatürk
Döneminde Dil-Tarih ve Kültür
Alanındaki Çalışmalar

- ATATÜRK İLKELERİ
- CUMHURİYETÇİLİK
- HALKÇILIK
- MİLLİYETÇİLİK
- DEVLETÇİLİK
- LAİKLİK
- İNKILAPÇILIK
- ATATÜRK İLKELERİNİN UYGULAMA ESASLARI
- ATATÜRK DÖNEMİNDE DİL-TARİH VE KÜLTÜR ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR
- DİL ÇALIŞMALARI
- TARİH ÇALIŞMALARI
- KÜLTÜR ÇALIŞMALARI
- GÜZEL SANATLARDAKİ GELİŞMELER

Atatürk İlkeleri ve Atatürk Döneminde Dil-Tarih ve Kültür Alanındaki Çalışmalar

ATATÜRK İLKELERİ

Atatürk İlkeleri denildiğinde Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri akla gelmektedir. Bu ilkeler 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkasının tüzüğüne, 1937'de de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na girmiştir. Şimdi bu ilkeleri sırayla inceleyelim.

CUMHURİYETÇİLİK

Batı dillerinde cumhuriyet *republic* şeklinde yazılarak ‘kamuya ait olan’ manasında kullanılmaktadır. Cumhuriyet; Arapça, halk, ahami, büyük kalabalık anlamına gelen *cumhur* kelimesinden gelmektedir. Cumhuriyet rejimlerinde egemenliğin kaynağı halktır. Cumhuriyet kavramı dar anlamda devlet başkanının belirli bir süre için, doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından seçilmesi esasına dayanmaktadır. Geniş anlamda ise cumhuriyet, halk idaresi demek olan demokrasile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki her cumhuriyet demokratik değildir.

Yakın tarihimize bakacak olursak; 1808'deki Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 İslahat Fermanı, 1876 Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet monarşiyi sınırlandıran, halkın yönetime katılımını artıran, demokrasi alanında önemli gelişmelerdir. Fakat bu gelişmelerin hiç birisi cumhuriyeti amaçlamamıştır.

Cumhuriyeti amaçlayan ciddi yaklaşımlar Millî Mücadele yıllarında ortaya çıkmıştır. Nitekim Amasya Tamimi'nde “Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı” ifade edilmiş; Erzurum Kongresi'nde “millî iradeyi hakim kılmak esastır” kararı alınmış; millî iradenin gerekliliği üzerinde “milletlerin kendi geleceklerini bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde, merkezi hükümetimizin de Millî iradeye tâbi olması zoruridir...” vurgusu yapılarak millet egemenliği esas kabul edilmiştir. Nitekim Sivas Kongresi'nde de benzeri kararlar alınmıştır. Ayrıca bu kongrenin çıkardığı gazetenin adı önce “İrade-i Milliye” daha sonra “Hâkimiyet-i Milliye” olmuştur.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması millî egemenlik ve cumhuriyet yönünde önemli bir adımdır. Aslında TBMM düzeni adı konulmamış bir cumhuriyetti. Cumhuriyetin ilanına ilişkin TBMM görüşmelerinde Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey, bunu şöyle ifade etmiştir: “Hükümet şeklinin tadadına lüzum yok. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazlarına hoş gelmezmiş, varsa gelmesin”.

Cumhuriyet, devlet şekli olarak egemenliğin millete ait olmasını, hükümet şekli olarak seçim ilkesini esas almıştır. Diğer bir ifadeyle cumhuriyet yönetenlerin, yönetme yetkilerini yönetilenlerden belli süreler için aldığı bir rejimdir. Bu nedenle cumhuriyetle egemenlik düşüncesi arasında yakın bir ilişki vardır. Atatürk'e göre egemenlik mutlaka millete ait olmalıdır: "Egemenliğinden vazgeçmeye rıza gösteren bir milletin akibeti elbette felakettir, elbette musibettir. Milletler kendi egemenliklerini ellerinde tutmak mecburiyetindedirler. Şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felaketler kendi talih ve kaderini başka birisinin eline terk etmesinden kaynaklanmıştır. Bu kadar acı tecrübeler geçiren milletin egemenliğini bir kişiye vermesi kesinlikle mümkün olmayacaktır. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve milletin olacaktır."

29 Ekim 1923'te "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyettir" ifadesi anayasada yerini almıştır. Böylece Atatürk'ün "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" düşündesinden hareketle sultanat yönetimi terk edilerek milletin yönetimine katılacağı bir rejim kurulmuştur. Bu özellik 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir" şeklinde değiştirilerek cumhuriyet kavramına bir devlet şekli anlamı verilmiştir.

Atatürk, cumhuriyeti şöyle açıklamaktadır. "Türk milletinin karakter ve adetlerine en uygun idare cumhuriyet idaresi demektir. Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemiyle devlet şekli demektir. Cumhuriyet yüksek ahlaki değer ve niteliklere dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Bugünkü hükümetimiz, devlet teşkilatımız doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet ve hükümet teşkilatıdır ki onun adı Cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında geçmişteki ayrılık kalmamıştır. Hükümet, millet ve millet hükümettir."

KİTAP

Atatürk'ün cumhuriyetçilik ilkesi hakkında Hamza Eroğlu'nun kaleme aldığı *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Araştırma Merkezi yayımı, Ankara 1998 adlı kitabı okuyabilirsiniz.

Atatürk, cumhuriyet idaresinde korkuya yer olmadığını ve fikir özgürlüğünün esas olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır: "Cumhuriyet, düşünce serbestliği taraftarıdır. Samimi ve meşru olmak şartıyla her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız karşıtlarımızın insaflı olması lazımdır. Cumhuriyet ahlaklı fazilete dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık, korku ve tehdide dayanan bir idaredir. Cumhuriyet idaresi, faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir. Sultanlık, korkuya tehdide dayandığı için, korkak, alçak, sefil, rezil, insanlar yetiştirir. Aradaki fark bunlardan ibaretti.."

Atatürk, cumhuriyetin çoğulcu bir sistem olduğuna inanıyordu. Bu nedenle döneminde iki defa çok partili hayatı geçiş denemesi yapıldı. Ancak cumhuriyetin ilk dönemlerinde çoğulcu sistemin yaşatılması mümkün olmadı. Bu noktada demokrasinin öğrenilmesi, refahın artırılması, özgürlüklerin genişletilmesi, uluslararası sürecinin tamamlanması ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi için gerekli hazırlıklar yapıldı. Bu sebeplerle Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayatı geçiş İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olabilmistiir.

HALKÇILIK

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin yıkılması üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine çıkaracak en doğru yolu halkçılık olarak görmüştür. Halkçılık, Millî Mücadele'yi yapan Türk milletinin zaferden sonra yönetimde ortak edilmesi ve birlikte kalkınma çabasıdır. Halkçılık, siyasi,

sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda halka dayanmak anlamına gelir. Halkçılık anlayışında halk ayrı ayrı sınıflardan oluşmaz. Halk bir bütündür. Halk arasında yalnızca mesleklerde dayanan iş bölümünü vardır. Halk arasında sınıf çatışması ve ayrışma söz konusu değildir. Halkın yönetimi eşitliğe ve hukuka dayanır. Halk kendi geleceğini kendisi belirler, bireylerin veya zümrelerin ayrıcalıkları yoktur. Atatürk, Millî Mücadele'yi halka dayandırmıştır. 13 Eylül 1920'de Büyük Millet Meclisinde açıkladığı halkçılık programında sınıfısız ve ayrıcalıksız bir toplumun iradesini kendisinin kullanmasını esas almış, egemenliğin yalnızca millet tarafından kullanılabileceği ilkesini ortaya koymuştur. Bu temelden hareketle Millî Mücadele'nin başında Türk halkını, "ırken, dinen, kültür bakımından birbirine saygılı, özveri duygularıyla dolu, geleceği ve çıkarları ortak olan toplumsal bir heyet" olarak tarif eden Atatürk'ün gözünde Türk toplumu sınıfısız bir bütündür, fertleri arasında hiçbir fark yoktur.

Atatürk bir konuşmasında; "Halkçılık halktan yana bir tutum içinde olmak demektir. Bütün inkılâpçı kuvvetlerin halktan yana olması şarttır. Halkın desteği sağlanmadıkça hiçbir şey kazanılamaz. Bu nedenle cumhuriyet sıkı sıkıya dedigim ilkeye bağlı kalacaktır. Devletimiz halkın devletidir. Bunun böyle bilinmesini isterim."

Atatürk başka bir konuşmasında halkçılığı söyle açıklamıştır: "Siyaset-i dahiliyemizde şiarımız olan halkçılık yani milleti bizzat mukadderatına hakim kılmak esası Teşkilat-ı Esasiye kanunuyla tespit edilmiştir". Nitekim Atatürk kurduğu partiye halkçılık ilkesinden hareketle Halk Fırkası ismini vermiştir. Atatürk, genellikle halk kelimesini, milletle eş anlamlı olarak kullanmıştır.

Atatürk, başka bir konuşmasında ise "Bizim hükümet şeklimiz tam bir demokrat hükümettir. Ve lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye yad edilir" demektedir. Atatürk'ün halkçılık ilkesiyle amacı Türkiye'de siyasi demokrasiyi gerçekleştirmektir. Bu sebeple halkçılık ile demokrasiyi aynı anlamda kullanmıştır. Ona göre; "İrade ve hâkimiyet milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi millî hâkimiyet şekline dönüştürülmüştür. Demokrasi esasına müstenid hükümetlerde hâkimiyet halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını gerektirir. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hâkimiyetin, menşeine ve meşruiyetine temas etmektedir". Bu tarifi yapan Atatürk demokrasinin olmazsa olmazı olan çok partili hayatın gerekli olduğunu farkındaydı. Döneminde yapılan deneyimler başarısızlıkla sonuçlandıysa da tek parti yönetimi Atatürk tarafından ideal bir yönetim biçimini olarak görülmemiştir. Bu bağlamda 1924'te yabancı bir gazeteye verdiği demeçte "millî egemenlik esasına dayanan ve özellikle cumhuriyet idaresine mâlik bulunan memleketlerde siyasi partilerin varlığı tabidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirini denetleyen partilerin doğacığına şüphe yoktur" diyerek gerçek niyeti ifade etmiştir.

Atatürk'ün halkçılık anlayışı halkın refahının arttırılmasına ve sosyal düzenin korunmasına dayanmakla birlikte sosyal gruplar arasında iş bölümü ve dayanışmayı da esas almaktadır. Sınıf mücadelesinin önlenmesi için adaletli bir gelir dağılımının sağlanması, bütün vatandaşların çıkarlarının dengeli bir şekilde gözetilmesi sosyal bir devletin sorumluluğu olarak görülmektedir. Halkçılıktan amaç özgürlükçü demokrasi olduğu kadar sosyal düzenin sağlanmasıdır. Başkalarının özgürlüklerine zarar vermeyen, devletin birliği ve bütünlüğüne ters düşmeyen halkın kalkınma ve gelişmesini sağlayan bir sistemi hedeflemiştir.

Halkçılığın 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'na girmiş olan ifadesi şöyledir: "İrade ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaş ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifasını (yerine getirilmesini) tanzim (düzenleme) yolunda kullanılması büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir musavat (eşitlik) kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfı, hiçbir cemaata imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz".

Özette Atatürk'ün halkçılık anlayışı, tabiidir, orijinaldir, millidir, halk için halkla beraberdir, ilmîdir, bütün millet fertlerini kucaklar, güne ve geleceğe karşı sorumludur ve hedefi demokrasidir.

MİLLİYETÇİLİK

Millet her şeyden önce ortak bağları olan insan topluluğudur. Millet kelimesi çağımızda Fransızca "nation" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Türkçede millet kelimesi ise Arapça "mille" kelimesinden gelmektedir. Topluluk anlamındadır. Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyila kadar bu kelime Müslümanlar için kullanılmıştır. Bu yüzyıldan itibaren gayrimüslimler için de millet kelimesi kullanılmıştır. Türkçede millet kelimesinin karşılığı ise "budun" kelimesidir. Ancak Anadolu Türkçesinde bu kelime kullanılmamaktadır. Millet karşılığı olarak 1934'ten itibaren Moğolca kökenli "ulus" kelimesi de kullanılmaktadır.

Millet/ nation kavramı, Avrupa'da dinî çekismeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Katolik kilisesine karşı ortaya çıkan yeni mezhepler milliyetçilik duygusunu da gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Katoliklerin kilisede Latince kullanmalarına karşın Protestanlığı kabul edenler ise kiliselerde kendi millî dillerini kullanmaya başlamışlardır. Bu gelişme millet oluşumunda önemli bir adım olmuştur. Millet kavramı Fransız İhtilali ile dil ve soy birliğini kasteden bir kavram hâline gelmiştir. Dil ve soy birliği olan topluluklar ayrı bir devlet kurma yolundaki gayretleriyle imparatorlukların birçoğunu dağımasına sebep olmuşlardır. Milliyetçilik kavramı beraberinde demokrasi kavramını da gündeme getirmiştir. Milliyetçilik kavramı 19. yüzyıldan itibaren toplumların vazgeçmediği bir duyu ve inanç hâlini almıştır. Bu kavram her toplulukta kendi kültürleri etrafında ortaya çıkmıştır. Günümüzde millet olarak tanımlanan toplulukları içine alan bir tarif yapmak güçtür. Fransız sosyolog Ernest Renan, milleti *aynı tarihe sahip olan ve beraber yaşama arzusu gösteren insan topluluğudur* şeklinde tarif etmiştir. Bu tarif pek çok milleti içine alan bir tanımdır.

Milliyet, kısaca bir millete mensup olmak veya bir millete bağlı olmak demektir. Milliyetten doğma milliyetçilik ise bir sosyal politika prensibi veya fikir akımı olarak millet gerçeğinden hareket eder ve millî amacı temin gayesi ile bir ülkü etrafında toplanmayı ifade eder. Milliyetçilik, ideal ve kader birliği yönlerini belirten bir prensiptir. Sosyolojik olarak milliyetçilik duygusu yüzlerce yıl öteye dayanır. Türklerde de Göktürk çağından beri sosyolojik bir milliyetçiliğin varlığı bilinmektedir. Ancak Milliyetçilik kavramının milletlerin ve devletlerin kaderini birinci derecede etkileyebilecek şekilde önem kazanması çağımızda gerçekleşmiştir. Milliyetçilik, toplumun modernleşmesinin bir ürünüdür. Milliyetçilik milletten millete değişiklik gösterir. Her milliyetçilik akımının kendine özgü ilkeleri vardır.

Bozkır kültürüne sahip olan Türkler 9. yüzyıldan itibaren İslam dinini kitleler hâlinde kabul etmeye başladilar. Selçuklu Devleti Anadolu'yu bir Türk yurdu hâline getirdi. Selçuklulardan sonra kurulan Osmanlı Devleti 19. yüzyılda milliyetçilik ideolojisinden etkilenmeye başladı. Osmanlı Devletindeki gayrimüslim

unsurlar bu akımdan ilk etkilenen topluluklardır. Osmanlı Devleti, milliyetçilik düşüncesi karşısında devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Osmanlı sayan Osmanlıcılık anlayışı ile karşılık vermeye çalıştı. İlk adım başarılı olmayınca 1880'li yıllarda İslamlık gibi din birliğini öne çıkarılan siyasetlerle farklılıklar bir arada yaşatmaya ve kaynaştırmaya çalıştı. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde bu siyasetine devam etti. Fakat milliyetçilik duygusu karşısında toplulukları bir arada tutamadı. Gayrimüslimlerin bağımsızlık taleplerini önleyemedi.

Bütün bu toplum birliğini saglama çabalarının başarısız olduğu süreçte Osmanlı Devleti'nin esas unsuru olan Türkler arasında Türkçülük duyguları canlanmaya başladı. Türk dili, edebiyatı ve tarihi üzerine araştırmalar başladı. Rus idaresi altındaki Kazan'da doğup büyümüş ve Türk dünyasının bu coğrafyasındaki problemleri yakından görmüş, önemli bir fikir adamı olan Yusuf Akçura, Osmanlıcılık, İslamlık ve Türkçülük siyasetini inceleyerek, ilk iki düşünencenin yetersiz ve başarısız olduğunu, Türklerin de Türkçülük düşüncesiyle millî varlıklarını koruyabileceğini ileri sürdürdü. Sosyolog Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin esaslarını ve ideolojisini ortaya koydu. Ziya Gökalp'in önerdiği çözüm bir kültürel Türkçülüğü. O, bir milletin oluşması için ırk, dil ve dinin yeterli olmadığını kültür, tarih ve kader birliğinin de önemini olduğunu vurgulamıştır. Bu düşündeden Atatürk de önemli ölçüde etkilenmiştir. Atatürk milliyetçiliği şöyle ifade etmektedir. "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk camiasıdır. Bu camianın fertleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olursa o camiaya dayanan cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur. Millî Mücadele'nin ideolojisi Türk Milliyetçiliği olmuştur". Milliyetçilik, Türk İnkılabının temel prensibi olduğu kadar, fertleri Türk milletine bağlayan manevî bir köprü, milleti huzur ve refaha yöneltten en güçlü bağ olmuştur. Türk Milliyetçiliğinin diğer bir önemli özelliği de yabancı ideolojilerden kendini soyutlamasıdır.

Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde Atatürk'ün Türk milletine yönelik sözleri etkili ve yönlendirici olmuştur. Atatürk, milliyetçilik anlayışını Medeni Bilgiler adlı kitapta şöyle anlatmıştır: Ortak bir tarih, beraber yaşama arzusu ve kültür birliginden oluşan topluluklar millettir. Yine Atatürk, Türk milletini oluşturan doğal ve tarihi ogluları şöyle açıklamaktadır. Siyasi varlıkta birelilik, dil birelilik, yurt birelilik, ırk ve köken birelilik, tarihî yakınlık ve ahlaki yakınlık." Bu oglardan siyaset varlıkta birelilik son derece önemlidir. Bu bir ulusun siyasi bakımdan kişiliğini ortaya koyması, varlık durumuna erişmesidir. Bu varlık bağımsız bir devletten başka bir şey değildir. Başkalarının esiri olan parçalanmış bir millette yukarıdaki bütün oglular bulunsa bile birelekte yaşama ortamı oluşmaz. Buna göre bağımsızlık bir milletin oluşmasında en önemli etkendir. Atatürk bu yaklaşımını Millî Mücadele başlarken "ya istiklal ya ölüm" ifadesiyle güzel bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarıyla, Türk denir" ifadesiyle yeni devletin milliyetçilik anlayışının kültür temelli olduğu ve vatan toprağı içinde yaşayan bütün bireyleri eşit kabul ettiği açıkça ifade edilmiştir.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ve tarihî gelişimi hakkında Mehmet Saray'ın kaleme aldığı Atatürk'ün Türklik ve Milliyetçilik Anlayışı, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2012 kitapta ayrıntılı bilgi bulabilirsiniz.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı birleştirici ve bütünlüğetiricidir. Nitekim "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir. Diyarbakırlı, Vanlı,

Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir soyun evlatları ve hep aynı cevherin damarlarıdır. Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk Milliyetçiyiz, cumhuriyetimizin dayanağı Türk toplumudur. Bu toplumun fertleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olursa, o topluma dayanan cumhuriyette o kadar kuvvetli olur”; demek suretiyle milliyetçiliğin etnik temele dayanmadığını vurgulamıştır. Atatürk, “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran halka Türk milleti denir*” diyerek etnik temele dayanmayan, kapsayıcı, gayet açık ve pratik bir millet tanımı yapmıştır. Atatürk, milliyetçiliği, millî bütünlüğün en temel özelliği sayarak bütün farklılıklarını *hep aynı cevherin evlatları* olarak ifade etmiştir. O’na göre milletin birliği ve bütünlüğü en büyük güç kaynağıdır.

Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı, akılçıl, çağdaş, uygur, ileriye dönük, demokratik, toparlayıcı, birleştirici, yüceltici, insancıl ve barışçıdır. Buna paralel olarak ırkçılığa karşıdır. Atatürk’ün isteğiyle yazılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında millet tanımında ırkçılık dışlanmış, milletlerin ırkların bir karışımı olduğu, önemli olanın akıl ve ülkü birliği olduğu ifade edilmiştir.

Atatürk, Türk milletini etnik unsura ayırma çabalarını toplumsal düzeni bozmaya yönelik, bozguncu, alçak, vatansız, milliyetsiz ve beyinsizlerin saçmaları olarak gizli ve kirli emellerin oyunu olarak görmektedir. Türkler bir ırk ve etnik gurup olmaktan ziyade siyasi ve sosyolojik topluluktur. Eski devirlerden kalma Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri, Lazlık veya Boşnaklık fikri milletin bütünlüğünü bozan kasıtlı, yanlış adlandırmalarıdır. Bu yanlış yaklaşım hiçbir millet ferdi üzerinde üzüntüden başka etki yapmamıştır. Atatürk bir toplumun milliyetçi duygularının hiçbir zaman yok edilemeyeceğine dikkat çekmektedir.

Atatürk, Türk milliyetçiliğini ilerleme ve gelişme yolunda, milletler arası ilişki ve araştırmalarda bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir ahenk içinde yürümek, Türk sosyal hayatının özel karakterlerini ve başı başına bağımsız benliğini kurmak olarak görmüştür. Atatürk’ün milliyetçilik anlayışında başka milletlerin hukukuna ve milliyetçiliğine de saygı vardır. Türk milliyetçiliğinin başka milletlere düşmanlık beslemeyeceğini şu sözleriyle belirtmektedir: “*Bizimle birlikte çalışan milletlere hürmet ve riayet ederiz, onların milliyetlerinin bütün gereklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz her hâlde bencil ve mağrurane bir milliyetçilik değildir*”. Bu doğrultuda yurta ve dünyada barışı öngörmektedir. Bu anlayış her türlü emperyalizme ve sömürgeciliğe de karşıdır

Atatürk dil, tarih ve millî kültürü devletin temeli saymaktadır. Millî birliğin sağlanmasında önemli olan bu konuları yalnızca sözleriyle değil, *Türk Tarih Kurumu* ve *Türk Dil Kurumunu* kurarak bilim adamlarının araştırmalar yapmasına imkân veren kurumlarla da desteklemiştir.

DEVLETÇİLİK

Devletçilik ilkesi esas itibarıyla ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda devletin üstlendiği görevleri ifade etmektedir. Atatürk ilkelerinden devletçilik; güçlü ve çağdaş bir devlet kurmayı hedefler. Askerî zaferlerin ekonomik zaferlerle taçlanmasını amaçlar. Atatürk, bir milletin bağımsızlığının yalnızca askerî ve siyasi olmadığını ekonomik bağımsızlığın mutlaka sağlanması gerektiğini düşünüyordu. Atatürk iktisadî bağımsızlığın önemini 1921’deki bir konuşmasında şöyle açıklamıştır: “*Tam bağımsızlık bugün üzerimize aldığımız vazifenin temel ruhudur... Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, malî, iktisadî, adlı, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarından herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin*

gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir. Biz, bunu temin etmeden barış ve sükûna erişeceğimiz inancında değiliz”.

Türkiyede devletçiliğin bir ekonomik politika olarak benimsenmesinin ekonomik, siyasi ve sosyal sebepleri vardır. Atatürk'e göre siyasi bağımsızlığın yolu ekonomik kalkınmadan geçer. Buna “*Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği (dayandığı) iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye Devleti bir iktisadi devlet olacaktır*” diyerek dikkat çekmiştir.

Türkiye'nin Batılı devletler tarafından eşit bir statüde kabul edilmesi kalkınma ve sanayileşme ile mümkün değildir. Bu ilkenin uygulanmasında en önemli sebep, özel sektörü teşvik edici tedbirler alınmış olmasına rağmen, istenilen düzeyde bir gelişme elde edilememiş olmasıdır. Girişimci sınıfın yetersizliği, teknik bilgisizlik, yabancı sermayenin olumsuz tutumu ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun bütün desteklerine rağmen yatırımların yeterli olmaması Atatürk'ün devletçilik ilkesinin olgunlaşmasını sağlamıştır. Bunun yanında 1929'da ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımı, zaten zayıf olan Türkiye ekonomisini daha da zor duruma sokmuştur. Bütün bu sebepler yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçiliğe yönelikinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'de devletçilik ilkesinin uygulanmasının sebeplerinde biri de sosyal adalet ve bölgeler arasındaki dengeyi sağlamakaktır. Bu durum ancak geri kalmış bölgelerde sanayi kuruluşları kurmakla mümkün olabilirdi. Ayrıca Türkiye'de devletçilik ilkesi Batı'da kapitalizmle birlikte ortaya çıkan sefalet ve diğer problemleri önlemeyi amaçlamaktadır.

Atatürk, devlet ile özel teşebbüs arasındaki ilişkiyi şöyle özetlemektedir: “*Kişi-lerin özel teşebbüslerini ve şahsi menfaatlerini esas tutmak fakat büyük bir milletin ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Prensip olarak devlet ferdin yerine geçmemelidir. Fakat ferdin gelişmesi için genel şartları göz önünde bulundurmalıdır. Kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz; bununla beraber piyasa da başıboş değildir*”. Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi özel girişim önceliklidir, ön plandadır, devlet bireyin yerini almamalıdır. Birey yeterince güçlü değilse, devlet bireyin güçlenmesi için çalışmalıdır. Bireyler güçlenene kadar devletçiliğe başvurulabilir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bireysel teşebbüsün zayıflığı devletin ekonomiye müdahalesini zaruri kılmıştır. Aslında devletin görevleri güvenlik, adalet, savunma ve özgürlüğü korumadır. Eğitim, sağlık, tarım, ticaret ve sanayi gibi alanlar güçlü özel teşebbüsün faaliyet göstereceği alanlardır. Devlet bu gibi alanlarda yalnızca denetim ve sosyal politikalarıyla devreye girer. Maddi durumu yeterli olmayanlara veya ihtiyaç sahiplerine bu hizmetleri götürür.

Ottoman toplumunda para, sanayi, zanaat ve ticaret işleriyle gayrimüslimler uğraşmak-
taydı. Türk ve Müslüman kesimin çok büyük bölümü asırlardan beri yaşamını devam
ettirmek için askerlik ve memurluk yolunu tercih etmişti. Dolayısıyla Türkiye Cumhuri-
yeti kurulduğunda ticaret ve sanayi yatırımını yapacak millî sermaye birikimi sağlan-
mamıştı. Bu durumda nasıl bir ekonomik politika takip edilebilirdi? Tartışınız.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti'nin ekonomik bakımdan geri kalmasının millete büyük bir yoksulluk yaşadığını gören Atatürk, güçlü bir devletin ancak toplumun refahının artmasıyla mümkün olacağını görmüştür. Devletçilik, Türk ekonomisini geliştirmek, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlamak amacıyla uygulamaya konmuştur. Atatürk'ün devletçilik ilkesi, Türkiye'nin en kısa zamanda kalkınması, özellikle

ekonomik alanda özel teşebbüsün yapamayacağı büyük yatırımları devletin yapmasını öngörür. Özel sektörü yok saymaz, hatta güçlendirmeye çalışır. Bu uygulama günümüzde karma ekonomi olarak adlandırılır.

Atatürk'ün devletçilik anlayışı komünizm ve sosyalizmdeki devletçilik anlayışından farklıdır. Prensipleri bizzat kendisi tarafından belirlenmiş, Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve şartlarına uygun olarak geliştirilmiştir. Devletçilik politikasında gerekli olduğunda, özel sektörün yanında, kamu yararına devlet sorumluluk alır. Atatürk, Medeni Bilgiler kitabında ilimli devletçilik anlayışı şöyle ifade etmektedir: *“Türkiye Cumhuriyeti’ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber mutedil devletçilik prensibine uygun yürümeleri, bugün içinde bulunduğu hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur. Bizim takibini muvafık gördüğümüz mutedil devletçilik prensibi; bütün istihsal (üretim) ve tevzi (dağıtım) vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenit (dayanan) kolektivizm yahut komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir”*.

Devlet çöktüğü kanunlarla özel girişimciyi korumuş, kişileri üretim ve ticaret gibi işlere özendirmiştir. Buna göre devlet; bir yandan sanayiyi kurup geliştirirken diğer yandan özel teşebbüse yer vermiştir.

Devletin yaptığı düzenlemeler ve yatırımlar şöyle özetlenebilir: Devlet demiryollarının inşası, 1924'te özel girişimcilere destek sağlamak üzere İş Bankası kurulması, Aşar Vergisi'nin kaldırılması (1925), tarım üretiminin canlandırılması ve 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak yeni işletmelerin açılması sağlanmıştır. 1926'da Emlak ve Eytam Bankası ev kredisi dağıtı ve konut yardımlarına destek verdi. 1929'da yerli sanayi ve ticareti koruyan yeni gümrük tarifeleri uygulanmaya konuldu. Sanayi ve Maadin Bankası kurularak; Hereke, Feshane, Bakırköy Mensucat, Bünyan, Isparta İplik fabrikaları, Maraş, Tosya Çeltik fabrikaları, Beykoz Deri ve Kundura, Uşak Şeker, Malatya ve Aksaray elektrik ve Kütahya Çini fabrikalarına ortak olunmuştur. 1933'te kurulan Sümerbank on yedi yeni fabrika kurmuştur. 1934'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yürürlüğe konarak kimya, sanayi, demir, kağıt ve selüloz, kükürt, süngercilik, pamuk ve mensucat sanayine öncelik verilmiştir. 1935 yılında madencilik alanında yatırım yapmak üzere Eti-bank kuruldu. Ham maddesi ülke içinde bulunan yatırımlar yapılarak dışarıya döviz gitmesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu planlı ekonomi döneminde sanayileşme atılımına girişilmiştir. Atatürk bunu şöyle dile getirmektedir: *“Endüstrileşmek en büyük millî davalar arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük küçük her çeşit sanayi kurup işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşmak için bu bir zorunluluktur. Bu kanaatte beş yıllık ilk sanayi planında geri kalan ve bütün hazırlıkları bitirilmiş olan birkaç fabrikasını da sıratle başarmak ve yeni plan için hazırlanmak gereklidir”*. Bu yatırımlarla devletin hedefi sanayileşmeyi hızlandırmak, tarım üretimini artırmak, ulaşımı geliştirmek ve bankacılık sistemini modernleştirmektir. Bu yolla toplumun refah düzeyi yükseltilmeye çalışılmış ve mümkün olduğunda fazla insanın refahtan yararlanması amaçlanmıştır.

LAİKLİK

“Laik” terimi Yunanca “Laikos” ve Latince “Laicus” sözcüğünden gelmektedir. Dinî olmayan kurum veya düşünce anlamındadır. Laiklik akli düşüncenin, dinî

düşünceden ayrılmıştır. Siyasi anlamda ise din ile devlet işlerinin birbirine karıştırılmamasıdır. Laiklik vatandaş için din ve vicdan hürriyetinin sağlanmasıdır. Laik olmayan yani teokratik devlette din ve vicdan hürriyetinden söz etmek güçtür. Laik anlayışta egemenlik ve hukukun kaynağı millettir. Laiklik din karşılığı değildir. Laik olmayan devletlerde din politik bir araç olarak kullanılabilir. Laik düzende hukuk ve eğitim akıl ve bilimi esas alır. Bu anlayış dinî eğitim yapılmasını engelmez. Laik devletin dini olmamakla beraber, toplumun mevcut dinlerinden hiçbir diğeri üstün tutulmaz. Devlet, din ve mezhepleri farklı, hatta inanmayan vatandaşlarına hukuken eşit mesafede durur. Ayrıca kişiler dinî inançlarından dolayı baskı ve ayrım görmezler. Ancak devlet toplumun dinî gereksinimlerini sosyal bir ihtiyaç olarak gözetir. Laik düzen, din özgürlüğünün doğal sonucu olarak bütün dinleri kamu düzenini bozmadıkları sürece tanır. Laik düzende dinî ve dünyevi otoriteler ayrılmıştır. Laiklik cumhuriyetin ve demokratik rejimin önemli koşullarından biri olarak algılanmaktadır.

Laiklik, batıda Katolik Kilise'nin merkezi ve baskıcı yapısına karşı ortaya çıkmıştır. Avrupa'da, Reform ve Rönesans'la birlikte başlayan Aydınlanma Çağının, dinî dogmaların bilim, siyaset, sanat ve felsefe üzerindeki baskısına karşı çıkışmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Laiklik, Fransız İhtilali'yle Avrupa'ya yayılmıştır. Akılçılık, siyasi liberalizm gibi düşünce akımları Batı dünyasının değişimini sağlamıştır. Bu düşünce kaynaklarından beslenen laikliğin dinî baskından kurtulma amacının yanı sıra, sınıfı bir anlamı ve işlevi de olmuştur. İlahî egemenlik anlayışına dayalı mutlak monarşilere başkaldırı ve serbest piyasa ekonomisinin yayılmasını isteyen orta sınıflar, egemenliğin kaynağının ve kullanımının dünyevileştirilmesi, toplumsal kurum ve ilişkilerin dinî temellerinden uzaklaştırılarak laikleştirilmesi sürecini de başlatmıştır. Devlet ile din arasındaki ilişkiler üç şekilde görülür. a-Dine bağlı devlet sistemi, b-Devlete bağlı din sistemi, c- Laik sistem.

Eski Türklerde Kağanın Gök Tanrı tarafından milleti yönetmek üzere tahta çıkarıldığına inanılmaktaydı. Toplum hayatı, yazılı olmayan sosyal kurallar bütünü olarak tanımlayabileceğimiz töre çerçevesinde yaşanıyordu. Burada hükümdarların görevleri arasında dinî konulardan söz edilmemektedir. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren İslam hukuku yanında padişahlar tarafından konan hukuk kurallarının oluşturduğu örfi hukukla yönetilmektedir. Hatta Osmanlı Devleti'nde örfi hukuk kuralları bazen dinî hukuk kurallarıyla çatışabiliyordu. İslam hukukunun düzenlemendiği alanlarda İslam'a aykırı olmamak kaydıyla kanun yapma yetkisi vardı.

Osmanlı Devleti'nde hilafetin iç ve dış siyasette öne çıkarılması ancak askeri ve siyasi manada sıkıntıların artması ve büyük Müslüman nüfusa sahip beldelerin devletten ayrılmaya başlamasıyla olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra halifeliği devraldığı böylece dünyevi ve dinî yetkilerin tek elde toplandığı inancına dayandırılan bu anlayış etkili olmuştur. Bu gelişmelerden sonra teokratik vasfi iyice artan Osmanlı Devleti'nde din, devlet ve toplum hayatında daha etkili hâle gelmiştir. Osmanlı padişahları Halife sıfatını kullanarak ülke içi ve dışındaki Müslümanları devlete bağlamayı siyasetlerinin bir gereği olarak görmüşlerdir. 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus Çarı Osmanlı ülkesindeki Ortodoks tebaayı himaye etme hakkını elde etmiş, aynı şekilde Osmanlı Padişahının da Rusya Müslümanlarının halifi olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Devleti hukuk sistemi Tanzimat dönemine kadar uygulanmıştır. Tanzimat Fermanı'yla dinî kurallara ve kanunlara uyulmamasından dolayı devlette zafiyet meydana geldiği vurgusu yapılarak, yeni kanunlar çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde

yapılan kanunlarda yargılama ve ticaret hukuku gibi bazı alanlarda laik nitelikli Batı kanunları benimsenmiştir. Diğer taraftan aile ve miras hukuku gibi alanlarda dinî hukuk kurallarına bağlı kalmıştır. Bu durum birbirinden farklı “şer’i” ve “laik” nitelikli kanunların aynı anda yürürlükte olmasına yol açmıştır. Böylece hukuk alanında da farklı mahkemelerin ortaya çıkmasıyla bir ikilik yaşanmaya başlamıştır. Bu durum, Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir.

Atatürk, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkılması üzerine başlattığı Millî Mücadelede ve kurduğu cumhuriyet rejiminde Türk toplumu içinde dinî veya etnik açıdan mevcut olan çeşitli gruplar arasında huzuru sağlayabilmek için, devletin iç siyasetinin temelini şu iki noktada toplamıştır: Ülkede hukuk birliğini sağlamak üzere, yeni devleti laik hukuk temeline dayandırmak. Birleştirici nitelikte olan dil, tarih ve kültür birliğine dayanan millet anlayışını egemen kılmak. Birbirinden farklı gibi gözüken bu ilkeler arasında esasında sıkı bir ilişki vardır. Laiklik, Türkiye'de millet kavramının bilinçli bir şekilde gelişmesine yol açmış, ümmet bilinci yerine “ulus” bilincinin gelişmesini sağlamıştır.

Millî Mücadele'nin başından itibaren bu iki ana ilkenin gerçekleştirilmesi yolunda, siyasal ve sosyal koşullar elverdikçe önemli adımlar da atılmıştır. Amasya Tamimi'nde “Milletin istiklalını yine milletin azim ve kararının kurtaracağı” vurgulanmakta, Erzurum Kongresi beyannamesinde “Kuva-yı Milliyeyi amil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır” denilmektedir. Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmasıyla birlikte dinî ve mistik hâkimiyet görüşü yerine, tamamıyla laik ve millî egemenliğe dayalı bir yönetime doğru ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışının ertesi günü, 24 Nisan 1920 tarihinde, Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde hiçbir kuvvetin bulunmadığını belirtmiştir.

Atatürk'ün Türkiye'ye kazandırdığı laiklik ilkesi toplumun serbest düşünmesini sağlamış, toplumsal gelişmeyi hızlandırmıştır. Atatürk'ün laiklik ilkesi din karşıtı değildir. Atatürk bunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Bizim dinimiz en makul, en tabii bir dindir. Ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabi olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lazımdır. Bizim dinimiz bnlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında, hiç kimsenin özel bir sınıf hâlinde mevcudiyetini muhafaza hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dinî emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bize ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini din duygusunu, imanı öğrenmek için bir yere muhtaçtır orası da mekteptir.”

Atatürk, saltanat ve hilafetin filen çökmüş olduğunu görmüşse de henüz toplumun hazır olmadığı düşüncesiyle belirli bir süre olumsuz görüş bildirmekten kaçınmıştı. Bununla beraber, saltanatın kaldırılması konusunda, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa ile önemli bir adım atılmıştır. Bu Anayasa'nın 1.maddesinde “Hâkimiyetin kayıtsız, şartsız millete ait olduğu, idare usulünün de halkın mukadderatını bizzat ve bilfil idare etmesi esasına dayandığı” ifade edildiği gibi, 2. maddesiyle de yürütme ve yasama yetkisinin milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplandığı belirtilmiştir. Böylece, dine ve saltanata dayalı bir rejimin temel dayanakları ortadan kaldırılmış oluyordu. Nitekim, 1 Kasım 1922 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 308 sayılı kararla saltanat kaldırılmıştır.

Saltanat rejiminin kaldırılması ve mevcut anayasının temel ilkeleri, filen bir cumhuriyet idaresinin kurulduğunu gösteriyordu. 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilânından sonra hilâfete son vermek zamanı gelmişti. Büyük Millet Meclisi çetin

müzakerelerden sonra, 3 Mart 1924 tarihinde hilâfet makamını kaldırılmış ve böylece laik devletin kurulması yolunda en önemli adımı atmıştır. Aynı gün kabul edilen bir başka kanunla Şer'iye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmıştır. Şeyhüllislamlık makamı kaldırılarak, yerine din hizmetlerini yürütmek üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Yine kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de eğitimimin yönetimindeki çeşitli sorunlara yol açan ikilik kaldırılarak laik öğrenim sistemine geçilmiştir. 30 Kasım 1925'te Tekke, Zaviye ve Türbeleri kapatılan kanun ve 1926'da da Türk Medenî Kanunu'nun kabulüyle laiklik alanında önemli adımlar atılmıştır.

10 Nisan 1928'de yapılan bir düzenlemeye ile 1924 Anayasası'nın 2. maddesinin başında yer alan, "Türk Devletinin dini, İslam'dır" cümlesi kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı ve milletvekillерinin yemin metnindeki dinî ifadeler ve TBMM dinî hükümleri yerine getirir cümlesi kaldırılarak, Türkiye laik bir yapıya kavuşturuldu. 5 Şubat 1937'de Anayasa'nın 1. maddesine "Türk Devletinin laik olduğu" yoluyla bir cümle eklenerek, bu tarihsel gelişimin son evresi de tamamlanmıştır. Laiklik bundan sonra yapılan anayasalarda da yer almıştır. Türkiye Cumhuriyetinin laiklik anlayışı hiçbir şekilde dine karşı olmayıp, dini asla reddetmez. İnkılaplar dine karşı değil, dini yozlaşdırın safsata ve hurafelere karşı yapılmıştır.

Atatürkün İslam dini ve laiklik hakkındaki görüşleri için Mehmet Saray ve Ali Tuna tarafından yayına hazırlanan Atatürkün İslama Bakışı-Belgeler ve Görüşler, (Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005) adlı kitabı okumalısınız.

KİTAP

Atatürk, laikliğin bütün yurttaşların vicdan ve ibadet hürriyetlerini mükemmel hâle getirdiğini belirterek; "Dinimiz, milletimize hakir, miskin ve zelil olmayı tavsiye etmez. Aksine, Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin izzet ve şerefini korumalarını emrediyor...". Atatürk, İslam dinine saygılı olduğu kadar diğer fikir ve inançlara saygılıdır. Bunu şöyle ifade etmektedir: "Dinî fikir ve inançlara hüremetkâr olmak, tabii ve umumi bir anlayıştır. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur". Laiklik, Türk toplumuna rasyonel gerçeğe, deneye ve araştırmaya dayanan bilimsel bir zihniyet kazandırmış, çağdaşlaşmanın yollarını açmıştır. Bu anlayış, fikir vesayetini reddeden, farklı görüşlerin bir arada yaşamasını mümkün kılan, akılçıl ve insancıl bir düşünce sistemini getirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gerek hakimiyet anlayışı gerekse yönetim biçimi bakımından Türk düşünce ve siyasi tarihi bakımından asırların getirdiği alışkanlıklarını anlayışları tersine çeviren büyük bir değişim ve dönüşümü ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde 18. asırdan beri yapılmaya çalışılan hemen her tür yeniliğin doğrudan ilgisi olsun olmasın dine aykırı diye reddedildiği bir toplumsal zeminde cumhuriyeti ve getirmek istediği yenilikleri ve kazanımları korumak için neler yapılabıldı? Tartışınız.

SIRA SİZDE

İNKILAPÇILIK

İnkılap kelimesi, bir durumdan başka bir duruma, bir hâlden başka bir hale dönüştürmek yani değiştirmek olarak tanımlanmaktadır. *İnkılap* kelimesi Türkçede, Fransızca *revolution* kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Bir toplumda siyasal, ekonomik ve sosyal değişiklikler meydana getirilmesi İnkılap olarak kabul edilmektedir. İnkılap gelişmek, ilerlemek ve değişim anlamını ifade eder.

İnkılap ile ihtilal kavramları birbirinin yerine kullanılmaktaysa da gerçekte bu iki terimin anlamı oldukça farklıdır. Toplumsal ve siyasal düzenin genellikle kuv-

vet yoluyla değiştirilmesine ihtilal denmektedir. İhtilaller isyan veya ayaklanmalarla ortaya çıkarlar. İhtilal sonrası değişim ve gelişmeler genellikle inkılap olarak ifade edilmektedir. İnkılabin gerçekleştirilmesi ve kurulu düzenin değiştirilmesi çeşitli şekillerde olabilmektedir. İhtilal sürecin ilk aşamasını, inkılabı gerçekleştirmek üzere mevcut otoriteye karşı zora başvurma hareketini ifade eder. İhtilalin gerçekleştirilmesi çeşitli biçimlerde olmaktadır. Birincisi; 1789 yılında gerçekleşen Fransız ve 1917 yılında gerçekleşen Rus ihtilallerinde olduğu gibi değişiklik, derin ve kanlıdır. İkincisi; kendi dünya görüşlerini hâkim kılmak ve ona uygun sosyal, ekonomik ve kültürel kurumlar getirmek isteyenlerin, başlangıçta mevcut kurulu düzene saygılı olarak işbaşına geçmesi ve sonradan değişikliklere gitmesi şeklindedir. Hitler'in ve Mussolini'nin yürürlükteki anayasanın demokratik ve özgürlükü ortamından yararlanarak nasyonal-sosyalist ve faşist rejimleri buna bir örnek teşkil eder. Üçüncüsü; daha çok az gelişmiş ülkelerde görüldüğü gibi, bir hükümet darbesi şeklinde başlayan, siyasi ve hukuki düzeni az çok değiştiren yöntemdir. Dördüncüsü; yabancı bir ordunun yardımı ile köklü bir değişikliğe gidilmesidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde görülen uygulamadır. Beşinci; Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen büyük dönüşümde olduğu gibi, milletçe yürütülen bağımsızlık savaşını iç ve dış düşmanlara karşı kazandıktan sonra, millî egemenliğin karşısına çıkan engelleri kaldırıp siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanları da kapsayan bir girişimdir. Bu yüzden Türk inkılabı, Türkiye'nin özel şartlarına bağlıdır ve kendine özgüdür.

İnkılapların amacı, toplumun her yönden ilerlemesi, daha iyiye ve daha güzele doğru gitmesidir.

Atatürk'ün, inkılap ölçüsü yukarıdaki tarife uygundur. Ona göre inkılap; "Mevcut kurumları zorla değiştirmek ve Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır."

"*Türk İnkılabı nedir? Bu inkılap kelimesinin ilk anda işaret ettiği ihtilal manasından başka ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli asırlardan beri gelen eski şekillerini ortadan kaldırın, en gelişmiş tarz olmuştur*". Atatürk, ihtilal ve inkılabı birbirinden ayırmıştır. Yaptığı birçok konusmada inkılabı; son asırlarda Türk milletini geri bırakmış kurumları yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni kurumları kurmak olarak açıklamıştır.

1935 yılında Cumhuriyet Halk Firkasının kongresinde yaptığı konuşmada da inkılabı şöyle anlatmıştır: "Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içerisinde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız inkılaplar, işte Türk genel inkılabının kısa bir ifadesi."

Genel olarak, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin kaldırılması, öğretimin birleştirilmesi, kılık kıyafetin değiştirilmesi, hukuk düzeninin laikleştirilmesi, kadınlara yeni haklar tanınması, toplum hayatında değişiklikler yapılması, yeni takvim, saat ve ağırlık ölçülerinin kabulü, Arap harfleri yerine Latin harflerinin kabulü; tarih ve dil anlayışında değişme, soyadı kanunu vb. bu şekilde anılan büyük atılımlardır. Millî Mucadele ve bu büyük değişimler, Türk inkılabı olarak değerlendirilmektedir. Zira söz konusu değişimler 1860'lı yıllarda beri çeşitli platformlarda tartışılan hususlardır.

İnkılapçılık, Atatürk ilkelerinin dinamik idealini oluşturmaktadır. Daima çağın gereklerine göre değişme ve gelişmeyi esas olarak Türk toplumunu çağdaş-

laşmasını ve varlığını bu şekilde koruyabileceğini öngörmektedir. Atatürk, eski dönemin devamının Türk toplumunu çökerteceğini düşünmektedir. Medeniyet yolunda başarı, ilim ve akıl işığında değişim ve yenilemeye bağlıdır. İnkılapçılık, sosyal ve ekonomik hayatı, bilim ve fen alanında başarılı olmak için gelişme yoludur. Atatürk, yenileşmenin zamana bırakılmadan süratle yapılmasını istemiş, çağdaş uygarlık seviyesine çıkmayı amaçlamıştır. Türk İnkılabının başarısını ise milletin iyiye, güzele ve doğruya açık olan karakterine bağlamaktadır.

Atatürk ilkeleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığıncı hazırlanan *Atatürkü Düşünce El Kitabı II*, Ankara 2005, adlı kitabı okuyabilirsiniz.

KİTAP

ATATÜRK İLKELERİNİN UYGULAMA ESASLARI

Atatürk'ü anlamak için onun 1920-1938 yılları arasındaki uygulamalarına esas teşkil eden ilkelerinin yanı sıra bu ilkelerin hayatı geçirilmesi sırasında ısrarla takip ettiği uygulama esasları da dikkate alınmalıdır. Atatürk'ün konuşma ve eylemlerini dikkatle incelediğimizde tam bağımsızlık, çağdaşlık, müspet ilme ve akla tabi olmak hususyetlerinin ortak özellikler olduğunu görürüz.

Tam Bağımsızlık: Atatürk düşüncesinin temelinde yatan, bütün uygulamaların belirleyici olan vasfi siyasi, iktisadi, malî ve kültürel olarak tam bağımsız olmaktadır. Bunlardan herhangi birisinin eksiklik millet ve memleketin gerçekte bütün bağımsızlığından mahrum olmaktadır. Atatürk düşündesinde esas: "Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır". Bu esasın ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla elde edilebileceğine dikkat çeken Atatürk, zengin de olsa bağımsızlıktan mahrum bir milletin medeni dünyanın karşısında uşak olmaktan daha iyi bir muameleye layık olamayacağını" hatırlatmaktadır.

Bu düşüncelerle İstiklal Harbi'ne başlarken "ya istiklal ya ölüm" parolasıyla yola çıkmış, savaş sürenken kültürel ve ekonomik bağımsızlık için toplantılar yapılmış, düşmanı yurttan kovduktan sonra sıra askeri zaferi ekonomik zaferlerle taçlandırmaya gelmiştir. Zira, inanılmaktadır ki, ekonomik bağımsızlıkla desteklenemeyen başarılar devamlı olamaz, kısa zamanda biter. Aynı şekilde idarî, adlı, kültürel ve sosyal sahalarda da çağdaş düzenlemeler birbirini ardına uygulamaya konularak Türk milletinin millî egemenliği sahiplenmesi ve memlekette yegane hakim gücün kendisi olduğu anlayışının bir yaşam biçimi hâline getirilmesi hedeflenmiştir.

Çağdaşlık: Atatürk'ün asıl yönlendirici figür olarak işlev gördüğü Türk İnkılabının en çok tartışılan cephelerinden biri dahil olunmak istenen medeniyet anlayışıdır. Atatürk'ün amacı bu yeni sistem ile milleti her hâli ve tavrı ile medenileştirmekti. Atatürk düşüncesinin gayesi açık ve net bir şekilde budur. Hangisine dahil olunacağı söz konusu edildiğinde Atatürk'ün cevabı kesindir; "Memleketler muhtelifitir fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır". Osmanlı Devleti'nin kendini Avrupa'ya bağlayan bağlantıları kestiği gün çökmeye başladığına inanan Atatürk aynı yanlış yapmayacaklarını vurgulamaktadır; "Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asrı, binaenaleyh garbi bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girip de garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?"

Bu kararlılık Atatürk düşündesinde bir var olmak mücadeleleri olarak yer almaktadır: "Memleket behemehâl asrı, medeni ve müteceddit (yenilenmiş) olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır. Bütün fedakârlığımızın semere vermesi buna mütevakkiftir. Türkiye ya yeni fikirle mücehhez, namuslu bir idare olacaktır veya-hut olamayacaktır". Burada Batı medeniyetinden farklı bir tercih olabilir mi? So-

rusu da akla gelebilir. Ancak XX. yüzyıl insanı için doğu - batı tercihi manasızdı. Çünkü Doğu XIX. asırın ikinci yarısından itibaren neredeyse tamamen Batının siyasi ve ekonomik hâkimiyeti altına girmiştir. Tam bağımsız bir İslam devleti yoktu. Saltanat ve hilafet makamının sahibi olmakla dünya Müslümanlarının ümit merkezi hâline gelen Osmanlı Devleti'nin çektiği sıkıntıları Atatürk ve nesli bizzat yaşamışlardır. Dolayısıyla Batı medeniyeti tercihi zamanın ve zeminin ortaya çığırdığı tabii bir tercihti.

Onun muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi aynı zamanda insan aklının bir ürünü olan ilim ve teknolojide zirveyi yakalamaktır. Çağdaş olmak da olaylara bu gözle ve anlayışla bakabilmenin bir sonucudur. Nitelikim, Atatürk, "dağları delen, semalarda pervaz eden, göze görünmeyen zerrâttan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden tetkik eden medeniyetin yüksek kudreti karşısında orta çağlardan kalma zihniyetlerle iptidai hurafelerle yürümege çalışan milletlerin "mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkum" olduğunu ihtar etmektedir. Zira "Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir."

Düger yandan medeniyet bahsinde Atatürk'ün vurguladığı husus ilim ve fen çerçevesinde ortaya çıkan neticedir. Atatürk'ün ifadelerinden Batı medeniyetinin kültür ürünlerinden ziyyade teknik konularda takip edileceğini anlamak gereklidir. Medeni olarak vasıflandırılan milletlerin yöntemini almak onların hakim bulunduğu ortamda yaşayabilmenin, onlarla boy ölçüşebilmenin yegâne şartıdır. Aksi takdirde her an o tehlikeye maruz yaşamak zorunda kalınacaktır onların esiri olurken mevcut zihniyetle zaten bundan başka bir netice ihtimali yoktur. Dolayısıyla daha önceki bahislerde de ifade edildiği üzere Atatürk'ün gözünde geçmişte ve hâlde Türk insanı medenidir ancak teknik alanda geri kaldığı için onları almak durumundadır. Mesela müzikide de tamamen millî hisleri ve duyguları medeni alemin enstrümanları ile işlemek zaruretini ön plana çıkarmıştır. Diğer sahalarda da bize ait orijinal değerlerin medeni seviyeyi temsil eden memlekelerde kullanılan şekil ve yöntemleri kullanarak dünya nazarına sunulmasını istemiştir. Bu arada Türk milletinin de kendine özgü değerleri olduğunun gösterilerek dünya milletlerinin saygıları kazanılmak istenmiştir. Bu daha önceki dönemlerin tenkit edilen taklitçilik anlayışı değildir. Ana hatları ile geleneksel olanın modernleştirilerek hayatıyetini devam ettirme çabasıdır.

Müspet İlime ve Akla Tâbi Olmak

Atatürk'ün bütün eylem ve yaşamı insan aklına ve ilme verdiği değeri gösteren örneklerle doludur. Ülke ve dünya ölçüsünde olaylara hissi ve dogmatik bir yaklaşımla, peşin hükümle değil, akl ve ilmin işliğinde pragmatik açıdan bakılması Atatürk'ün prensibi olmuştur. Onun muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi aynı zamanda insan aklının bir ürünü olan ilim ve teknolojide zirveyi yakalamaktır.

Atatürk ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasında da ilim ve aklın belirleyici rol oynadığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Yurdun en bakımlı, en şirin, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğnayan düşmanı dize getiren başarıının sırrı nerededir biliyor musunuz? Orduların yönetilmesinde bilim ve fen ilkelerini rehber edinmemizdedir. Milletimizin siyasi ve içtimai hayatı ile düşünce eğitimimde de yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır."

Osmanlı Devleti'nin belli bir seviyeye geldikten sonra dünyadaki gelişmeleri takipten vazgeçmesinin nelere yol açtığını gören Atatürk, "gözlerimizi kapayıp mücerret (tek başına) yaşadığımızı farz edemeyiz. Bilakis müterakki ve mütemed-din (ileri ve modern) bir millet olarak medeniyet sahası üzerinde yaşayacağız. Bu

hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağiz. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur”.

İlmin maddi ve manevi bütün başarıların kapısını açan anahtar olduğu inancı Atatürk'te esastır. “Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir.” Ancak ilmi gelişmeleri yakından takip ederek yenilikleri daima hayata uygulamak başarı için şarttır. Dünya her sahada her geçen zaman diliminde gelişir, değişirken yüzyıllar öncesinin anlayış ve metodlarını takip etmenin akıl ve mantıkla bir ilişkisi olmamak gerektir. Bu tarz düşünce Atatürk'te hayatının sonuna kadar temel hayat düsturu olarak yaşamıştır. Nitekim, Türk milletine bıraktığı manevi mirasın “ilim ve akıl” olduğunu, onu benimsemek isteyenlerin “ilim ve aklın rehberliğini kabul ederlerse manevi mirasçıları olacaklarını” ifade etmiştir.

ATATÜRK DÖNEMİNDE DİL-TARİH VE KÜLTÜR ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi Türk tarihinin bir kırılma noktası oldu. Zira bu tarihten sonraki gelişmeler 600 yıllık bir imparatorluğu tarihin derinliklerine bırakırken onun enkazı üzerine yeni bir devletin doğuş sancılarını başlattı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin öncülüğünde ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlatılan ve “ya istiklal ya ölüm” parolasıyla yürütülen Millî Mücadele çeşitli cephelerde farklı/yabancı güçlere karşı verilen özverili bir direnişin sonunda amacına ulaştı. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi ile mayası çalınan yeni devlet, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla tüm dünya devletleri tarafından tanındı.

Yeni devlet millî temeller üzerine kurulmuştu. Lozan Antlaşması'yla belirlenen coğrafyada yaşayan insanlara millî bir kimlik kazandırmak ve onları çağdaş dünyanın kendine güvenen alnı açık başı dik ortak bireyleri hâline getirmek gerekiyordu. Bunun için de çağdaşlaşmak zorunluydu. Toplumun yarattığı ve kuşaktan kuşağa taşıdığı millî kültürün tanımk ve geliştirmek millî devlet olmanın en başında gelen bir unsuruydu. İşte bu nedenle çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları Millî devletin dayanaklarını oluşturan dil, tarih, kültür ve güzel sanatlar alanında da büyük dönüşümleri başlatmışlardır.

DİL ÇALIŞMALARI

Milletlerin yaşamásında en önemli unsur dildir. Dil aynı zamanda milletlerin oluşmasında da en önemli öğedir. Dilini kaybeden bir milletin millî kimliğini de kaybedebileceğini tarih bize göstermektedir. Dil insanları birbirine bağlar ve kaynaşmalarını sağlar. Yaratılan kültürün kuşaktan kuşağa geçmesine aracı olur. Dünyanın en eski milletlerinden biri olan Türkler dillerine sahip olmuşlardır. Dilin anlatım aracı ise alfabetdir. Yazı seslerin şekillerle ifadesi olarak başlamıştır. Çivi yazısı, hiyerogliflerden geçerek gelişmesini sürdürmüştür. Türkler yayıldıkları coğrafyalarda birbirinden farklı alfabeler kullanmışlardır. Bunun en çok bilineni Göktürk, Uygur, Arap ve Latin alfabeleridir. Bunların dışında yaşadıkları coğrafyaya ve içinde bulundukları koşullara göre başka alfabeler de kullanılmışlardır.

Türklerin en uzun süre kullandığı alfabe Arap kökenli alfabe olmuştur. Türkler İslamiyet'i kabul edince bunun bir sonucu olarak Arap kökenli alfabeti de benimsişlerdir. Ancak buna bazı eklemeler yapmaktan da kaçınmamışlardır. Böylece Arap alfabetesindeki 29 harf sayısını 34'e çıkarmışlardır. Arap alfabetesinin en önemli özelliği sesli harf sayısının azlığıdır. Harflerin altlarına ya da üstlerine konulan

ve hareke adı verilen işaretlerle bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu alfabe harflerin kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonunda farklı yazılması harflerin öğrenimini zorlaştırmıştır. Bunun yanında söyleşi birbirine yakın sözcükler farklı harflerle yazılıyor ve farklı anlamlar taşıyordu. Bu nedenle de öğrenilmesi ve yazılması uzun vakit alıyordu. O nedenle de okur-yazar oranını artırmak zor oluyordu.

18. yüzyılın sonlarından başlayarak bütün Türk dünyasında halkın okur yazارlık düzeyini yükseltmek için alfabe konusu tartışmaya açılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve İkinci Meşrutiyet döneminde hatta Birinci Dünya Savaşı içinde bu konu tartışılmış ise de cumhuriyet dönemine gelinceye kadar bir sonuç elde edilememiştir. Bu tartışmalar içinde yetisen Mustafa Kemal Paşa'nın daha Erzurum Kongresi sırasında Mazhar Müfit Bey'e mücadelenin başarıyla sonuçlanmasıından sonra Latin alfabetesinin kabul edileceğini söylemesi bu konudaki kararlılığını göstermektedir. Bu kararın ortaya konulması için ortamın uygun olması gerekiyordu. Zira binlerce yıllık geleneği bir anda yıkmak büyük sarsıntılar yol açabilirdi. Nitekim Atatürk de İstanbul basınının onde gelen isimleriyle yaptığı İzmir basınlı toplantılarında bu konuda sorulan soruya bu konuda kimseye söz vermediğini beklenmesi gerektiğini söylemiştir. İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde harflerin değiştirilmesi önerisi işleme bile konulmamıştır. Kaldı ki bu sırada Fuat Köprülü başta olmak üzere birçok Türk aydını da harflerin değiştirilmesine karşı çıkyordu. Azerbaycan'da Latin alfabetesinin kullanılmasına izin verilmesi, 1926'da Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi'nde Rusya Türkleri için Latin kökenli bir alfabetin kabul edilmesi, alfabe değişikliği düşünenleri cesaretlendirmiştir. Nitekim 1928 yılı başında Mahmut Esat Bey'in Türk Ocağında verdiği bir konferansla bu konuda ilk adım atılmıştır. 23 Mayıs 1928'de içinde eğitimci, yazar, gazeteci ve milletvekillерinin bulunduğu alfabe komisyonu kurularak alfabe değiştirme çalışmalarına başlanmıştır. Komisyon Latin alfabetesindeki kimi harfleri çıkarıp Türkçenin ses uyumuna uygun olan yeni harfler ekleyerek 8'i sesli olmak üzere 29 harften oluşan yeni alfabeti kabul etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da Sarayburnu'nda 9/10 Ağustos gecesi yaptığı konuşmada "Bizim zengin ahenktar dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeveye içinde bulundurarak anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığınızın işaretlerine bütün dünya şahit olacaktır. Çok işler yapılmıştır amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok önemli bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hama-la, sandalçıya öğretiniz. Bunun yurtseverlik, ulusseverlik görevi olarak biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir toplumun %10'u okuma yazma bilir %90'ı bilmez. Bundan insan olanların utanması gereklidir" demiş ve "Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir, iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharlara doldurmuş bir millettir." diyerek yeni Türk harfleri müjdesini vermiştir.

Komisyonun aldığı kararın uygulanması konusunda bazı duraksamalar olmuştur. Örneğin İsmet Paşa 6 yıllık bir geçiş dönemine ihtiyaç olduğundan, Falih Rıfkı ise 5 yıllık bir süreçten söz etmiştir. Yunus Nadi ise gazetelerin bazı sütunlarının yeni harflerle bazı sütunlarının da Arap alfabetesiyle yayınlanmasını önermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu önerileri kabul etmemiştir, toplumun geleneksel yapısını dikkate alarak bu işin ya üç ayda olacağını ya da olmayacağı belirtmiştir. Latin kökenli yeni Türk alfabetesini Türk halkına öğretmemek için kendisinin de içinde bulunduğu büyük bir kampanya başlatılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün harf inkılابındaki zamanlaması ve fikir alışverişinde bulunduğu insanların 3 - 5 sene gibi geçiş aşaması önermelerine karşın kısa bir sürede yapılmasındaki ısrarının sebebi neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Dolmabahçe Sarayı yeni alfabe çalışmalarının karargâhı olmuştur. İstanbul'un çeşitli yerlerinde yeni harfleri öğretecek yerler açılmıştır. Ankara'dan İstanbul'a gelen milletvekillerine Dolmabahçe Sarayı'nda ders verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa eline tebeşiri alarak gittiği her yerde halka yeni alfabeti öğretmeye, öğrenenleri sınav etmeye başlamıştır. Böylece O başöğretmen olmuştur.

Ağustos ayından Kasım ayına kadar bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Yeni alfabeti öğretmek için başta öğretmenler olmak üzere aydınlar büyük bir mesai harcamışlardır. Öğretmenlerin yeni harfleri halka öğretme çabası Atatürk'ü mutlu etmiştir. 1 Kasım 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada Türk ulusuna kolay bir okuma yazma anahtarının verilmesi gerektiği üzerinde durmuş ve "Türk ulusu cehaletten az emekle ve kısa yoldan ancak kendi güzel ve asıl diline kolay uyan böyle bir araçla sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarını ancak Latin esasına dayanan Türk alfabetesidir... Büyük Millet Meclisi kararıyla Türk harflerinin kesinlik ve yasallık kazanması, bu memleketin yükselmesinde başlı başına geçit olacaktır... Büyük Türk ulusu yeni bir nur alemine girecektir" sözleriyle yasal düzenlemenin yapılmasını istemiştir. Nitekim hükümet hazırladığı yasa tasarısını Meclise sunmuş kısa bir tartışmadan sonra "Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun" kabul edilerek yeni alfabe hayatı geçirilmiştir. Eski harflerin kullanılma süresi devlet işlerinde 1 Ocak 1929, ticaret defterleri mahkeme ilamları ve dilekçe verimi 1 Haziran 1929, basılı evrak ve tutanaklar içinse 1 Haziran 1930'dan sonra olacaktır. Belirtilen bu tarihlerden sonra eski harflerle herhangi bir işlem yapılmayacaktır.

Yeni harfleri halka öğretebilmek için büyük bir okuma yazma seferberliği başlatıldı. Bunun için Millet Mektepleri adı verilen okullar açılması kararlaştırıldı. 11 Kasım 1928'de Bakanlar Kurulunca onaylanan "Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi" 24 Kasım 1928'de Resmî Gazete'de yayınlandı. 1 Ocak 1929'da da Millet Mektepleri açılmaya başlandı. İlk yılda 1.075.500 kişi bu okullara katılmış ve 597.010'u belge almıştır. Bu sayı giderek artmıştır. Kapandığı 1936 yılına dek bu okullardan 1.200.000 kişi belge almıştır. Başlangıçta kitap, gazete ve dergi kapsamında bir duraksama yaşanmış ise de bu duraksama devletin de desteğiyle kısa sürede aşılmış ve bir canlanma görülmüştür. 1928 ile 1938 yılları arasında kapsayan 10 yıllık sürede 16.063 kitap basılmıştır.

Harf inkılabından sonra sıra, Türkçenin sadeleştirilmesine ve geliştirilmesine geldi. Zira Türklerin Müslüman olmasından bu yana Türkçe din dili olan Arapçanın etkisi altına girmiştir. Medreselerde Arapça okutuluyordu. Sadece sözcük değil gramer kuralları da girmiştir. Arapçanın yanında Farsça da Türkçeyi baskı altına almıştı. Türkçe bilim ve sanat dili olmaktan uzaklaşmış ve kısırlaşmıştır. Bu sebeple daha 13. asırda Karamanoğlu Mehmet Bey "divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda Türkçeden" başka bir dilin kullanılmamasını istemiştir. 1876 Anayasasında devletin resmî dilinin Türkçe olduğu vurgulanmasına rağmen Türkçe gelişmemiştir. Bürokraside de kullanılan dil Arapça ve Farsça karışımı yapay bir dildi. Türkçe halkın günlük yaşamında varlığını sürdürmekteydi. Dolayısıyla yönetenler birbirini kolaylıkla anlayamıyordu. Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'ni halkın dayanarak kurduğuna göre halkın kullandığı Türkçeye gereken desteği ver-

mesi zamanın ruhuna uygun olacaktı. Zira Türkiye Cumhuriyeti milliyetçilik ve halkçılık temeli üzerine inşa edilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde dilin sadeleştirilmesi için bazı çalışmalar yapılmış olsa da önemli bir gelişme kaydedilememiştir. Bu konuda 1911'de Selanik'te çıkarılmaya başlayan Genç Kalemler dergisi Türkçesi bulunan sözcükleri kullanarak bu konuda yeni bir hareket başlatmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp ilk hükümeti oluşturduğu zaman dilin kamusunun (sözlüğünün) yapılacağı belirtilmiştir. Ancak içinde bulunulan savaş durumu nedeniyle amaca ulaşlamamıştı. Medreseler kapatıldıktan sonra eğitimdeki Arapça ve Farsçanın da etkinliği azalmaya başlamıştı. 1928'de benimsenen yeni Türk alfabesi ile bu konudaki gelişmeler daha da hızlanmıştır.

“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hıssın inkişafında (gelişmesinde) başlıca müessisdır (etkendir). Türk dili dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin”. “Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır” diyen Mustafa Kemal Paşa 1930'lu yıllarda bu konuya büyük bir önem vermiştir. Atatürk'e göre “Türk demek dil demektir. Milliyetin en belirgin özelliklerinden biri dildir. Türk milletindenim diyen insanlar her şeyden evvel mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına (kültürüne), toplumuna mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz”. İşte bu düşünceler Onu 12 Temmuz 1932'de *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* adı altında bir kurum oluşturmaya götürmüştür.

Fotoğraf 3.1

Türk Dili Tedkik Cemiyetinin 4 Ocak 1933 tarihli toplantısına başkanlık ederken, Masadakiler: Reşit Galip, Ahmet Cevat Emre, Celal Sahir Erozan, Hasan Ali Yücel, Hamit Zübeyir Koşay, İbrahim Necmi Dilmen, Ruşen Esref Ünaydin ve Afet İnan.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Bu cemiyetin çalışmalarıyla Türkçeyi baskı altına alan Arapça ve Farsça sözcükler dilden temizlenmeye başlanmıştır. Onların yerine Türkçe yeni sözcükler konmuştur. Böylece Türk aydını ile halk arasındaki uçurum kapatılmaya, yönetenler ile yönetilenlerin birbirlerini daha iyi anlamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Halk arasında konuşulan sözcükler derlenerek Türkçenin zenginliği ortaya çıkarılmış, Türkçenin bilim ve sanat dili olması için çabalar yoğunlaştırılmıştır. Bu amaçla kongreler düzenlenmiştir. Türk dilinin diğer dillere kaynaklık ettiğini savunan ve Güneş-Dil Teorisi adı verilen bir teori ortaya atılmış ise de daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Zaman zaman aşırıya gidilmiş olsa bile Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (1936'dan sonra Türk Dil Kurumu'nun) çabalarıyla dilimiz öz benliğine, güzelliğine ve üretkenliğine kavuşma yolunda ilerlemektedir. Artık Türkçenin bilim ve

sanat dili olarak kendini kanıtlaması çalışmaları yapılmalıdır. Atatürk, İş Bankası'nda bulunan parasından elde edilecek payın bir kısmını Türk Dil Kurumu'na verilmesini vasiyet ederek bu konuya ne kadar önem verdiği göstermiştir.

TARİH ÇALIŞMALARI

İnsanoğlunun var oluşu ile başlayan ve insanın ürettiği her şeyi inceleme alanı içine alan tarih; bireyi, toplumu ve devleti yakından ilgilendiren bilim dallarının başında gelir. İnsanların meraklarını gidermek, bilgilerini artırmak, ortaya attığı iddialarını kanıtlamak ya da benimsetmek, gelecek hakkında yorum yapmak, geçmişten ders alarak aynı yanılgilara düşmemek için ilk başvuracağı yer tarihtir. Bireylerden oluşan toplumlar için ise tarih toplumsal bellektir. Her siyasal örgütlenmenin, bu örgütlenmede yaşanan değişim ve dönüşümlerin aynası da tarihtir.

İnsanlar, içinde yaşadığı toplumu, yurtaşı olduğu devleti ne kadar iyi tanırsa onu korumasını da bilir. Bunun anahtarını da bize tarih bilimi verir. O nedenle bağımsızlığına kavuşan her ulus kendi tarihini oluşturmaya ve toplumunda tarih bilinci yaratmaya çalışır. Tarihin konusu yaşamışlıklar olduğu için her şey somuttur. Bunları gösterenler ise belge adını verdigimiz yaşamışlıkların kalan izlerdir. Bunlar yazılı olabileceği gibi yazısız da olabilir. Önemli olan tarihçinin belgelerin çizdiği doğrultuda hareket etmesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi "yazan yapana sadık kalmaz ise değişmeyen hakikatler insanlığı şaşırtıcı bir mahiyet alabilir." Bu nedenle tarihçinin görevi insanları şaşırtmak değil yaşamışlıkların günümüze aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

Dünyanın en eski uluslararası biri olan ve dünya tarihinde derin izler bırakan Türkler ne yazık ki yaptıkları tarihi yeterince yazamamışlardır. Çağdaş tarihçilik cumhuriyetin ilanından sonra ülkemize gelmiştir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar ülkede egemen olan tarih anlayışı ümmet anlayışına dayanıyordu. Bu nedenle de İslam tarihi esas alınıyordu. Ancak Türklerin İslamiyet öncesine ait yaşamından, üretiklerinden, Türklerin İslamlığın yayılmasında oynadığı rollerden neredeyse hiç bahsedilmiyordu. Tanzimat döneminde yükselen bir değer olan eşitlik fikri çerçevesinde bir devlet tarihi anlayışı doğdu. Bu anlayışta da belirleyici olan devlet Osmanlı Devleti idi. Devletin parçalanmasını önlemek için geliştirilen bu anlayış daha çok yeni açılan okullarda öğretilmeye çalışıyordu. Bu tarih anlayışında da Osmanlı öncesi Türklerden söz edilmiyordu.

1789 Fransız İhtilali milliyetçilik rüzgarını estirmeye başlamıştı. Milliyetçilik akımı günden güne yükselen bir değer oldu. Bu değer aynı zamanda millî tarih anlayışını da beraberinde getirdi. Çeşitli nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu küçülürken aydını devletin varlığını sürdürmesi için millî tarih anlayışının zorunlu olduğunu anladı. Ancak bu konuda yeterli donanıma sahip değildi. O nedenle de Batılı eserlerden yaptıkları çevirilerden öteye gidemiyordular. Oysa yüzyıllardan beri İslam dünyasının etkisi altında kalan Hristiyan dünyası Türkler hakkında önyargılarla dolu idi. Onlara göre Türkler savaşmaktan başka bir şey bilmeyen kan dökücü, uygarlık düşmanı, göcebe bir topluluktu. Dolayısıyla da uygar dünyada Türklerin yeri yoktu. Kuşkusuz bu genel kanının dışında Batıda Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalar olumlu sonuçlar çikaranlar da vardı. İşte çeşitli şekilde Batı'yı tanıyan Osmanlı aydının kendini savunmak amacıyla başlattığı millî tarih anlayışı giderek güçlendi. Özellikle 1908'de meşrutiyetin yeniden ilanından sonraki gelişmeler bu anlayışı daha da pekiştirdi. Nitekim çağdaş tarih araştırmaları yapmak için *Tarih-i Osmani Encümeni* adı altında bir kurum oluşturuldu, bununla da yetinilmeyerek yapılan ara-

tirmaları okuyucularla paylaşmak üzere bir de dergi çıkarıldı. Tarih çalışmalarında esas olan malzemelerin nasıl değerlendirileceği, kaynakların nasıl kullanılacağı gibi konular ele alındı. Çağdaş tarihçiliğe adım atıldı. Ancak ülkenin hızla savaşa sürükleneceği bu çalışmanın da başarısızlıkla noktalanmasına yol açtı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı toprakları işgal edilirken âdetâ işgalci güçler tarihle hesaplaşıyorlardı. İşgallerine meşruiyet kazandırmak için tarihi kullanıyorlardı. Türkleri geldikleri yerlere surmeyi amaçlıyorlardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya çıkarak Türk milletinin kaderini milletle birlikte çizmeye kalkması yapılan hesapları bozdu. Öğrencilik yıllarından beri tarihe ayrı bir önem veren Mustafa Kemal Paşa, Türklerin tarihteki rollerini çok iyi özümsemiştir. Elde ettiği tarih bilinciyle birlikte yenilmiş, moral çöküntüsü içine düşmüştür, gücünü kaybetmiş bir milleti tabandan başlayarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri içinde örgütleyip “ya istiklal ya ölüm” parolası ile ayağa kaldırılmış ve verdiği İstiklal Savaşı ile Misak-1 Millî sınırları içinde üniter, millî ve tam bağımsız bir devlet kurmuştur.

Yeni devlet, millet hâkimiyetine dayandığı için devletin şekillenmesinde millî unsurlar belirleyici olmuştur. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında tarih önemli bir yer tutmuştur. Milletleri oluşturan “zengin bir hatıra mirasına sahip olma” tarihten başka bir şey değildi. “Büyük işleri büyük milletler yapar”, “eğer bir millet büyük ise kendisini tanımla daha büyük” olur diyen Atatürk, milletini tanıtmak ve tanıtım için tarih çalışmalarına büyük bir önem vermiştir. Millî Mücadele döneminde meclistele ve meclis dışında yaptığı konuşmalarda sık sık tarihten örnekler vermiştir. Nitelikim İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi 1923'te kendisine Fahri Profesörlük unvanı verdiğiinde bunun tarih alanında olmasından mutlu olduğunu ifade etmiştir.

Fotoğraf 3.2

Atatürk,
kütüphanesinde
çalışırken

Kaynak: Atatürk
Araştırma Merkezi
Arşivi

Yeni Türkiye Devleti kuruluş sürecini tamamlarken çığı yakalamak için devlet ve toplum yaşamında büyük dönüşümler yaparak dünya devletleri arasında saygın bir yer kazanırken; Fransızca yazılan bir ders kitabında Türklerin sarı ırktan ikinci sınıf (secondaire) bir millet olarak gösterilmesi tarih çalışmalarının fitilini ateşlemiştir. Çalışmalar önce Türk Ocağı çatısı altında sürdürülmüştür. 23 Nisan 1930'da toplanan 6. Kurultayda Afet İnan “Türklerin Medeni Vasfi” başlıklı bir

bildiri sunmuştur. Kongrede Türk tarih ve uygarlığını bilimsel olarak incelemek üzere bir heyetin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu heyetin çabalarıyla Türk Tarihinin Ana Hatları adlı bir eser hazırlanmıştır. 10 Nisan 1931'de Türk Ocağı kapatılınca Atatürk'ün koruyucu başkanlığı altında devletten bağımsız tarih araştırmaları yapmak amacıyla Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur (15 Nisan 1931). Bu cemiyet 1935'te Türkçedeki sadeleşmeye paralel olarak Türk Tarih Kurumu adını alacaktır. Atatürk, *Türk Tarih Tetkik Cemiyeti* Başkanı Tevfik Bıyıklioğlu'na yazdığı bir mektupta; "Tarih yazmak için tutulan yolen mantkı ve bilhassa ilmî olması şarttır. Bu münasebetle yüksek heyetinizin reisi bulunan zat�alınıze hatırlatırım ki yeni dünya ufuklarına açacağınız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Sümmedarik (alelacele) bir eser vücuda getirerek ferdasında nâdim (ertesinde pişman) olmaktansa hiçbir eser vücuda getirmemek evlâdır (daha iyidir)" diyerek tarih yazacaklara yol göstermiştir.

Atatürk'ün tarih çalışmalarında öncelikle aydınlatılmasını istediği konuları söyle sıralamak mümkündür.

- Türkiye'nin en eski ve yerli halkı kimdir?
- Türkiye'de ilk medeniyet nerede ve kimler tarafından kurulmuştur?
- Türklerin Dünya tarihindeki ve uygarlık tarihindeki yeri nedir?
- Türklerin İslam tarihindeki yeri nedir?
- Türklerin Anadolu'da bir aşiretten bir devlet kurmaları efsanedir, bunun gerçek açıklaması nedir?

Bu soruların yanıtlanması için yapılan çalışmalar daha sonraları birçok tartışmaya neden olan Türk Tarih Tezini doğurmıştır. Bu tezi tartışmak üzere ülkedeki tüm tarihçilerin katılımı ile 2-11 Temmuz 1932'de ilk tarih kongresi toplanmıştır. Öğretmenlerin, bilim adamlarının katıldığı bu toplantıda katılımcılar görüşlerini açıklamışlardır. Böylece ülkedeki tarih çalışmaları yeni bir ivme kazanmıştır. Yapılan çalışmalarda Türklerin sarı ırktan değil beyaz ırktan olduğu, Türk tarihinin sadece Osmanlılarla sınırlı olmadığı, Osmanlı öncelerine kadar uzandığı, Türklerin uygarlık yıkıcıları değil uygarlık taşıyıcıları olduğu, gittikleri yerlere kendi uygarlıklarını da götürdükleri, dünya uygarlığına katkıda bulundukları, başta Anadolu ve Irak olmak üzere birçok bölgede uygarlık kuran ilk milletlerin Türkler olduğu, Anadolu'da yaşayan Türklerin Orta Asya'dan geldikleri ve eski kültür yaracılarıyla aynı özellikleri taşıdıkları görüşü kabul edilmiştir.

Bu düşünceler 1937'de toplanan Uluslararası Tarih Kongresi'nde de tartışılmıştır. Bu görüşlerin benimsenmesinde Batılıların Türkleri küçümseyici, aşağılayıcı, ülkenin işgal edilmesinin yarattığı tepkisel tavır etkili olmuştur. O yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarda elde edilen veriler de bu görüşlerin benimsenmesini desteklemiştir. O dönemin esprisine ve bilimsel verilerine uygun olarak oluşturulan Tarih Tezi zaman içinde gerekli düzeltmeler yapılarak Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin itici gücü olmuştur. "Maziye hâkim olamayan bir millet istikbale de hâkim olamaz" düşüncesinden hareket edilerek, tarih çalışmaları bağımsızlık savaşının kültürel alandaki sürdürülmesi olarak görülmüştür.

Son on yılı savaş meydanlarında geçmiş, idari ve siyasi alanda büyük değişimler yaşamış bir toplumda ekonomik, sosyal sahada pek çok problemlerin çözümüyle uğraşılırken devlet başkanı mesaisinin çوغunu neden Türk ve Türkiye tarihinin kökenlerini araştırmaya ayırmış olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Tarih, geçmişe sığınma aracı değildir. İnsanlığın yarattığı değerleri ortaya çıkararak çağdaş uygarlığa ulaşma ve barış içinde yaşamın yollarını gösteren bir araçtır. Atatürk “Büyük devlet kuranecdadımız büyük ve şumullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak tetkik etmek Türkçeye ve cihana bildirmek bir borçtur.” “Türk çocuğuecdadını tanındıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır” sözleriyle bu konuya verdiği önemi dile getirmiştir. Atatürk ve fat etmeden önce hazırladığı vasiyetnamesinde İş Bankasındaki hissesinden elde edilecek gelirin bir bölümünü tarih çalışmalarında kullanmak üzere Türk Tarih Kurumu’na bırakmıştır. Kuruluşunun 80. yılında Dil ve Tarih Kurumları, Türk dili ve Türk tarihinin her dönemine ait 1000’den fazla ilmî yayınları ile ülkemizin kültür ve eğitim hayatına katkı sağlamaya devam etmektedir.

KÜLTÜR ÇALIŞMALARI

Her milletin kendine özgü bir yaşam biçimini, davranış kalıpları vardır. Zaman ilerledikçe bunların bazıları eskiyerek bırakılır bazılarına da yeni eklemeler yapılarak kuşaktan kuşağa sürdürülür. İşte farkında olmadan geçmişten alıp gelecek kuşaklara taşıdığımız maddi ve manevi değerler, davranış kalıpları, yaşam biçimini bizim kültürümüzü oluşturur.

Toplumlar kimi zaman farkında olmadan kimi zaman da önderlerinin çabasıyla kültür değişimleri yaşarlar. Özellikle devrim geçiren milletlerde zoraki kültürel dönüşüm sıkça görülür. Türkler Orta Asya'dan çeşitli coğrafyalara dağılırken kendi kültürlerini de birlikte taşımışlardır. Ancak gittikleri çevrede güçlü bir kültürle karşılaşlıklarında zamanla onun içinde asimile olmuşlardır. Kendilerinin güçlü oldukları yerlerde ise kendi kültürlerini sürdürmüştür. Türkler, İslamiyet'i kabul edince İslam kültürü çevresine girmişler ve büyük Selçuklu kültürünü yaratmışlardır. Onu Osmanlı kültürü izlemiştir. Cumhuriyet döneminde ise büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Çünkü yeni devletin kurucu kadrosu devleti millî temeller üzerine inşa etmeyi tasarlamışlardır. Bu nedenle de “Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür” diyerek yeni devletin oluşumunda kültür ögesine büyük bir yer vermişlerdir.

Atatürk'e göre kültür; *“bir insan toplumunun devlet hayatı, düşün hayatımda yani bilimde, güzel sanatlarda, ekonomik hayatı, yani tarımda ticarette, kara, deniz ve hava taşımacılığında”* yapabildiği şeylerin bileşkesiydi. *“Kültür zeminle orantılıdır, o zemin milletin karakteridir”*. Öyle ise milletin karakterini ortaya çıkaracak çalışmalar yapmak gerekiyordu. *“Eski dönemin hurafelerinden,”* *“özelliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı fikirlerden”*, *“Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak, millî bir kültür”* ile karakterimizi ortaya koyabilir ve çağyı yakalayabiliyoruz. *“Millî dehamızın tam gelişmesi ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir”* di. Atatürk milleti de kültüre dayalı olarak tanımlamış ve *“bir kültürden olan insanlardan oluşan topluluğa millet”* denir demişti. Millî bağımsızlık ile millî kültür eş olarak görmüş, binbir emekle kazanılan millî bağımsızlığın korunması ve sürdürülebilmesi için; *“ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarma”* idealini Türk Milletine bir miras olarak bırakmıştır. Kendi kuşağıının yapması gerekenleri saptamış ve bunları birer birer uygulama alanına koymuştur. dil, tarih ve güzel sanatlar alanında yapılan çalışmalarla millî kültürün araştırılması, incelenmesi, öğretilmesi ve korunması çağdaşlaştırılması mümkün olabilmiştir. Millî kültür araştırmak, incelemek ve gelecek kuşaklara aktarmak üzere Halkevleri açılmış, Dil Kurumu, Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi bilim ve kültür kurumları oluşturulmuştur.

GÜZEL SANATLARDAKİ GELİŞMELER

Resim

İnsanın iç dünyasının dışa vurumunu yansıtan sanat; insanla başlamıştır. İnsan hayal ettiğini resimle, müzikle, yazıyla ortaya koyar ve kendinden sonrakilere bırakır. İnsanın sanata karşı duyarlığını onu diğer canlılardan ayıran belki de en önemli ögedir. O nedenle de insanlar yaşadığı çevreye göre değişik sanatlarla uğraşmışlar, değişik sanat ürünleri üretmişlerdir. Atatürk'e göre "sanat güzelliğin ifadesidir. *Bu ifade sözle olur ise şiir, name ile olursa müsiki, resim ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltraşlık, bina ile olursa mimarlık olur.*" Bilinen o ki insanların en çok ürettiği sanat ürünü şairdir. Yerleşik hayatı geçtikten sonra diğer sanat ürünleri de ortaya çıkmıştır.

Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlar döneminde Türklerin resim yaptığı arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Ancak Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Kur'an'ın ve bazı hadislerin yanlış yorumlanması nedeniyle güzel sanatların bazı alanlarında duraksamalar yaşanmıştır. Bu nedenle de uzun süre resim ve heykel yapılmamıştır. Oysa Fatih Sultan Mehmet, İtalya'dan Gentile Bellini'yi getirerek kendi portresini yaptırmıştır. Bellini günlük yaşama ilişkin de tablolar yapmıştır. Ancak bu sürdürülmemiş Fatihin ölümü ile çalışmalar durmuştur. Minyatür sanatına önem verilmiş ve bu sanat geliştirilmiştir. 1773'te açılan Mühendishane-i Bahrii Hümayunda, daha sonra açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayunda resme yer verilmesi bir dönüm noktası olmuştur. III.Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan sarayı süslemek için Almanya'dan ressam getirmiştir. II.Mahmut devlet dairelerine kendi resmini astırmıştır. 1883'te Sanayi Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) açılmıştır. Mühendishane ve Harbiyeden asker ressamlar yetişmiştir. Yurt dışına resim öğrenimi görmek için öğrenci gönderilmiştir. Çallı İbrahim, Hikmet Onat, Feyhaman Duran gibi ressamlar yetişmiştir. Son Halife Abdülmecit'in resimle uğraştığı hatta kızını model olarak kullandığı da bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa 22 Ocak 1923'te Bursa Şark Sineması'nda yaptığı konuşmada "*Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icabettiği şeyleri yapmaz, itiraf etmeli ki o milletin tariki terakkide (ilerlemeye) yeri yoktur*" diyerek toplumların ilerlemesinde sanatın yerini belirtmiştir. İşte bu düşünceyle cumhuriyetten sonra güzel sanatların gelişmesine Atatürk büyük bir destek vermiştir. Laikliğin benimsenmesiyle sanatçıları sınırlayan bazı algılar ortadan kaldırılmış, ilk ve ortaöğretim programlarına resim dersi konmuş, resim öğretmeni yetiştirmek üzere Gazi Eğitim Enstitüsü açılmış (1926), Sanayi Nefise Mektebi Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürüllererek mimarlık ve heykelcilik bölümleri eklenmiştir. Sanatçilar teşvik edilmiş, sergiler açılmış, sergilerden eserler alınarak sanatçılara yardım edilmiştir. Devletin çeşitli kurumları sanatçılara resim ısmarlamış ancak içeriğine karışmamıştır. Sanatçilar Millî Mücadele'yi, yapılan devrimleri konu alan çeşitli resimler yapmışlar, 1933'te Ankara Halkevinde Onuncu Yıl İnkılap Sergisi açılmışlardır. Aynı yıl kurulan D grubu, resim sanatına yenilik getirmek üzere sergiler yanında sanat tartışmalarını da başlatmışlardır. Sanatla ilgili konferanslar verilmiş gazetelerde dergilerde yazılar yazılmış eleştiriler yapılmıştır.

Heykel

Ottoman İmparatorluğu döneminde heykelcilik gelişmemiştir. Her ne kadar Abdülaziz kendi heykelini yaptırmış ise de ondan sonrakiler bu işi sürdürmemiştir.

Daha 1923'te Dünyada gelişmiş ve gelişmek isteyen milletlerin heykel yapmalarını ve heykeltıraş yetiştirmelerini isteyen Mustafa Kemal Atatürk; "Münevver ve dindar olan milletimiz, ilerlemenin nedenlerinden biri olan heykeltıraşlığı azami derecede ilerletecek ve memleketimizin her kösesiecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatırlatını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir" diyecek gelecek cumhuriyet kuşaklarına mesaj vermiştir. Nitekim O "Sinan'ın heykelini yapınız" diyerek ilk direktifini de vermiştir. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere ülkenin dört bir yanına heykellerle süslenmiştir. Avusturyalı Krippel tarafından yapılan Atatürk'ün ilk heykeli 1926'da Sarayburnu'na konmuştur.

Müzecilik

Kültür değişiminin başarıya ulaşması için kültürel değerlerin bilinmesi, tanınması ve korunması gerekiyordu. Özellikle Anadolu gibi çeşitli kültürlerin kalıntılarının olduğu bir coğrafyada taşınır ve taşınmaz kültürel değerlerin korunması daha da önem kazanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul Arkeoloji Müzesi, Türk İslam Eserleri Müzesi kurulmuştu. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında oluşan ilk hükümet eski eserlerin derlenmesi ve korunması için Eski Eserler Müdürlüğü'nün kurulmasını programına almıştı. Millî Mücadele'nin askeri safhası bittikten sonra Maarif Vekili İsmail Safa Bey 6 Kasım 1922'de bir genelge yayinallyarak arkeolojik ve etnografik eserlerin korunması için müzeler açılmasının gerekliliğini bildirmiştir. Bu genelge üzerine çeşitli yerlerde müzeler açılmaya başlanmıştır. 1924 yılında Topkapı Sarayı'ndaki bazı bölümleri müzeye dönüştürülmüş, 1925'te Millî Saraylar idaresi kurulmuştur. 1925'te Ankara'da Etnografya Müzesi'nin temeli atılmıştır. 1927'de Konya Mevlana Müzesi açılmıştır. 1934 yılında bakanlar kurulu kararıyla Ayasofya müze haline getirilmiş ve 1937'de Dolmabahçe Sarayı'ndaki Veliahd Dairesi, Resim ve Heykel Müzesi'ne dönüştürülmüştür.

1931 yılında Atatürk'ün çıktığı bir yurt gezisinde Başbakan İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta Türk kültürünün başyapıtı niteliğindeki eserlerin onarılmasını, ordunun kullanımında olanların boşaltılmasını, müzelerde bulunan eserlerin evanterlerinin çıkarılmasını, yurt dışına gönderilen öğrenciler arasında arkeoloji dalında eğitim alacaklara da yer verilmesini istemesi kültürel değerlere verdiği önemi göstermektedir.

Müzik

Müzik, kişinin düşüncelerini sesle anlatmasıdır. Bu nedenle de evrenseldir. İnsanlığın var oluşuya birlikte başlamıştır. Müzik tek sesli ve çok sesli olarak ikiye ayrılır. Bunun yanında enstrümantal ve sözlü olarak da ayrılabilir. Genellikle halk müziği olarak bilinen Türk müziğinin tarihi Orta Asya'ya dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde mehter müziğine önem verilmiş ancak yeniçeri ocağının kapatılmasıyla mehterhane de kapatılmıştır. II. Mahmut onun yerine Mızıka-i Hümâyûn adı altında bir askerî bando kurmuştur. Abdülmecit döneminde sarayda konserler verilmeye başlanmıştır. Çocuklar için müzik eğitimi Darülbedayiinin açılması ile başlamış onu Darülelhan izlemiştir. "Musiki ile alakası olmayan mahlukat insan değildir" diyen Atatürk müzikinin geliştirilmesine de büyük bir önem vermiştir. Zira Atatürk "Güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk en onde götürülmesi gereklili olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, müzikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir" diyerek yapılan devrimleri ölçmek istemiştir.

Cumhuriyet döneminde okullara müzik dersi konunca bu dersi öğretecek öğretmenleri yetiştirmek üzere 1924'te Musiki Muallim Mektebi açılmıştır. Darülelhan da konservatuara dönüştürülmüştür. 1926 ve 1929 yılları arasında ülkenin çeşitli yerlerinden halk ezgileri derlenmiştir. 1934'te Ankara'da bir müzik kongresi toplanmış ve müzik eğitiminin daha verimli hâle nasıl getirileceği tartışılmıştır. Ankara'da bir konservatuarın açılması kararlaştırılmıştır. Atatürk, "Bugün dinletmek istenilen musiki yüz ağartacak derecede olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir" sözleriyle yapılması gerekenleri ifade etmiştir. Musiki Muallim Mektebi, Millî Musiki ve Temsil Akademisine dönüştürülmüş daha sonra da bu ad Ankara Konservatuarı olarak değiştirilmiştir. Çok sesli müzik konusunda Batı'lı müzik adamlarının bilgi ve birikimlerinden istifade etmek gerekliliği görülmüştür. Bu amaçla 1935'te Paul Hindemith Ankara'ya çağrılmış ve onun görüşleri doğrultusunda hareket edilmiştir. Carl Ebert'in Müdürlüğe atanmasından sonra konservatuar kuruluşunu tamamlamıştır. Adnan Saygun, Uluvi Cemal Erkin, Necil Kazım Akses, Cemal Reşit Rey gibi çok sesli müzik alanında batıda eğitim gören kişiler konservatuarda görev alarak Türk gençlerinin yetişmelerine katkıda bulunmuşlardır. Macar Besteci Bela Bartok ile Adnan Saygun Anadolu'da taramalar yaparak halk arasında yaşayan çeşitli eserleri derlemiştir. Mızıka-i Hümeyun Ankara'ya getirilerek önce Cumhurbaşkanlığı Musiki Heyeti daha sonra da (1933'te) Cumhurbaşkanı Filarmoni Orkestrası olarak adlandırılmıştır.

Atatürk dönemindeki sosyal ve kültürel çalışmaları ayrıntılı bir şekilde okumak isterseniz Seda Bayındır Uluskan tarafından kaleme alınan *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2010 adlı kitabı müracaat edebilirsiniz.

K İ T A P

Fotoğraf 3.3

Sanata ve sanatçıya büyük değer veren Atatürk balkan konferansı katılımcılarının dans gösterisinde sanatçılar ile el ele.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Opera, Bale, Tiyatro ve Sinema

Opera ve balerin ülkemizde yer almışında Atatürk'ün kişisel çabaları etkili olmuştur. Daha Sofya'da Ataşemiliter iken izlediği Carmen (Karmen) operasından etkilenen Atatürk, Opera'nın Türk kültür yaşamına girmesinde de öncü olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra bir devlet konservatuarının kurulması kararlaştırılmıştır. Konservatuarda sadece müzik eğitimi verilmemiş opera, bale ve tiyatro eğitimi de verilmiştir. İlk millî opera denemesi İran Şahı Rıza Şah Pehlevî'nin Türkiye'yi ziyareti üzerine, 1934'te Librettosu (metni) Münir Hayri Egeli tarafından yazılan, bestesi Adnan Saygun tarafından yapılan Özsoy Operası olmuştur.

Türk toplumunun yaşamında kukla, karagöz ve ortaoyunu XIX. yüzyıl ortalarına kadar belirleyicidir. Aynı dönemde Batı tiyatrosu da toplumun yaşamına girmiştir. Türklerle iç içe yaşayan Ermeniler tiyatro oyunlarına önem vermişlerdir. Kendi milletleri yanında Türkler için de Türkçe eserler sahneye koymuşlardır. Güllü Agop'a Osmanlı Tiyatrosu oluşturma yetkisi verilmiştir. Türk erkekleri burada sahneye çıkmaya başlamışlardır. Abdülmejid ve II. Abdülhamid gibi padişahlar da oturdukları sarayda tiyatro yaptırmıştır. Saray tiyatrolarında yabancı tiyatro grupları gösterilerini yaparken yerli temsillerde kadın rolünü ya Müslüman olmayan kesimlerin kızları ya da kadın kılığına sokulmuş zenne adı verilen kişiler üstlenmiştir. 1914'te kurulan ancak gösterilere 1916'da başlayan Darülbeylide Afife Hale adlı Türk kızı ilk kez rol almıştır. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı sırasında halkın bozulan moralini düzeltmek ve bazı muhtaç kesimlere yardım etmek için tiyatrolar düzenlenmiştir. 1923'te İzmir'de temsil veren Darülbeyide Bedia Muvahhit'in rol olmasını Mustafa Kemal Paşa da desteklemiştir ve "Darülbeyi bu memleketin sanat hayatında çok sevimli ve çok sevilen bir çiçektir. Türk hanımlarının katılımıyla bu çiçek daha serpilecek, daha sevimli bir hâle gelecektir" diyerek kadınların da rol alması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Darülbeyi'nin başına 1927'de Muhsin Ertuğrul'un getirilmesi Türk tiyatro tarihinde bir dönüm noktası olmuş, basit komedi türleri yerine Shakespeare, Moliere, Tolstoy, Schiller, Musahipzade Celal, Halit Fahri, Faruk Nafiz gibi yabancı ve yerli tanınmış yazarların eserleri sahneye konulmuştur. Sanatçılar yurt içinde ve yurt dışında turnelere çıkarak Türk sanatçıların yeteneklerini sergilemişlerdir. Darülbeyi 1934'te Şehir Tiyatrosu adını alarak Türk kültürünün gelişmesine kaynaklık eden bir kurum hâline gelmiştir.

SIRA SİZDE

5

Türkiye'de vatandaşların büyük çoğunluğunun güzel sanatlar etkinliklerine yeterince ilgi göstermedikleri günümüzde bile popüler bir kültürel tartışma konusudur. Atatürk'ün cumhuriyetin kurulmasından itibaren başlayarak güzel sanatların her daliyla ilgilenmesinin, gelişmelerini teşvik etmeye çalışmasının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

Bu dönemde sinema da kültürel gelişmede önemli bir araç olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa'da doğan sinema aynı dönemde Osmanlı sarayına da girmiştir. İlk sinema salonu İstanbul'da 1908'de açılmıştır. 1914'te film çekimleri başlamıştır. Ardından Ordu Sinema Dairesi kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecinde dar bütçe ve kısıtlı olanaklara rağmen bazı filimler çekilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Muhsin Ertuğrul'un İpek Film adına çalışması Türk sineması için bir dönemeç olmuştur. Mustafa Kemal Paşa sinema ile yakından ilgilenmiş ve "Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok dünya medeniyetinin veçhesini değiştireceği görülecek-

tir. Sinema dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanımlarını temin edecktir... sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermemeliyiz" demiştir. Atatürk çekilecek bir film için poz da vermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sinema, eğlencenin yanında bir eğitim aracı olarak görülmüştür. Bu nedenle de Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı bir kurum olan halkevlerinde çeşitli filmler gösterilmesi için makineler, filmler alınmış, halk bir yandan eğlendirilirken diğer yandan da bilinçlendirilmeye, güzel sanatlardan aldığı zevk yükseltilmeye çalışılmıştır. Sovyet sinemacılarından da yararlanılmış ve 1934'te "Türkiye'nin kalbi Ankara" adlı film Sovyetler Birliği sinemacılarca çekilmiştir. Bunun yanında "Türk İnkılabında Terakki Hamleleri" adlı bir film daha çekilmiş ve resmi günlerde halka izlettirilmiştir. Günümüzde Türk sineması sınırları aşmış ve çeşitli uluslararası yarışmalarda derece alacak bir düzeye ulaşmıştır.

Özet

1 Atatürk İlkelerinin nasıl bir gelişim süreci geçirdiğini, nasıl tartışıldığını ve hangi ihtiyaçları karşılamak için formüle edildiğini izah edebilecek Atatürk İlkeleri asırlardır Türk milletinin irade-sini ele almak ve kendi kendisinin efendisi olmak yolunda geçirdiği aşamaların yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde hayatı geçirilmiş ve sistemleştirilmiş şeklidir. Yakın tarihimize bakacak olursak; 1700'lü yillardan itibaren askerî ağırlıklı başlayan ve diğer sahalara yayılan reform hareketleri değişik aşamalar kaydetmiştir. Bunlarda cumhuriyetin ilanı ve sonrasında esaslar dile getirilmemiştir. Eksikliği dile getirilip tartışılan hususlar da hayatı geçirilememiştir. Bu süreç 1808'deki Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 İslahat Fermanı, 1876 Meşrutiyet idaresi ile halkın yönetime katılımını adım adım geliştiren bir tarz ortaya koymuştur. Ancak Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet monarşiyi sınırlandıran, halkın yönetime katılımını artırın, demokrasi alanında önemli olan bu gelişmelerin hiçbirisi millet egemenliğini ve dolayısıyla Cumhuriyeti amaçlamamıştır. Cumhuriyeti diğer ilkelerin de ortaya çıkışmasına imkân veren tarzı dolayısıyla örnek olarak görebiliriz.

Cumhuriyet tartışmaları 1860'lı yıllarda görülsse de cumhuriyeti amaçlayan ciddi yaklaşımlar Millî Mücadele yıllarında ortaya çıkmıştır. Nitekim Amasya Tamimi'nde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı" ifade edilmiş; Erzurum Kongresi'nde "millî iradeyi hâkim kılmak esastır" kararı alınmış; millî iradenin gerekliliği üzerinde "milletlerin kendi geleceklerini bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde, merkezi hükümetimizin de millî iradeye tâbi olması zaruridir..." vurgusu yapılarak millet egemenliği esas kabul edilmiştir. Nitekim Sivas Kongresi'nde de benzeri kararlar alınmıştır. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması millî egemenlik ve cumhuriyet yönünde önemli bir adımdır. Aslında TBMM düzeni adı konulmamış bir cumhuriyetti. Cumhuriyetin ilanına ilişkin TBMM görüşmelerinde Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey, bunu şöyle ifade etmiştir: "Hükûmet şeklinin tadadına lüzum yok. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir.

Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazlarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin".

Cumhuriyet, devlet şekli olarak egemenliğin millete ait olmasını, hükümet şekli olarak seçim ilkesini esas almıştır. Diğer bir ifadeyle cumhuriyet yönetenlerin, yönetme yetkilerini yönetenlerden belli süreler için aldığı bir rejimdir. Bu nedenle cumhuriyetle egemenlik düşüncesi arasında yakın bir ilişki vardır. Atatürk'e göre egenlik mutlaka millete ait olmalıdır: Egemenlik millete ait olduğunda cumhuriyetin laiklik, milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık ve devletçilik gibi diğer ilkeler ile birlikte yaşaması, milleti hâkim olarakusatması da söz konusu olabilmiştir.

2 Atatürk'ün harf inkılabını nasıl gerçekleştirdiğini ve halkın eğitim seviyesini yükseltmek için açtığı millet mekteplerinin katkısını değerlendirebilecek Türk dünyası 19. asırın ortalarından itibaren mazur kaldığı esaret ve sömürge durumundan kurtulmak için eğitimin ışığını bütün vatandaşlarına ulaştırmayan gerekliliğini anlamıştı. Bunun için de uyguladığı kullandığı öğretim sistemini ve kullandığı alfabeti modernize etmeye çalıştı. Yazım şekilleri üzerinde denemeler yapıldı. Ancak Osmanlı Devleti gibi ekonomik açıdan olmasa da siyasi açıdan İslam aleminin önderi konumunda görünen bir merkezde bile okur yazar oranını %10 seviyesine çıkarmak mümkün olmadı. Birinci Dünya Savaşı sırasında girişilen denemeler de savaş şartlarında yarınl kaldı. Atatürk, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için en önemli vasıta olarak gördüğü eğitimi yaygınlaştırarak için en önemli adımı Latin harfleri esaslı Türk alfabetesini 1928 yılında hayatı geçirerek atmıştır. Yeni alfabetin uygulamaya konması için kademeli bir yaklaşım önerilerek üç, beş hatta on beş yıllık bir geçiş dönemi teklif edilmekteydi. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, halkın alışkanlıklarını kendiliğinden bırakmayacağıını bildiği için değişimin hızlı ve etkili olması gerektiğini biliyordu. Kanunun çıkarılmasından itibaren bir yıl içinde her kesimde yeni harflerin kullanımını sağlayacak şekilde hareket edildi. Bu tercihin ne kadar isabetli olduğu da ilk on yıllık süre içinde anlaşıldı. Zira 1940 sayımlarında okur yazarlık

orana kadın erkek ortalamasında %20'ler seviyesine ulaşmıştır. Bu hızlı gelişmede Atatürk'ün toplumu kadın/erkek, genç/yaşlı ayrimı yapmadan bir bütün olarak ele alan yaklaşımı belirleyici olmuştur.

Yeni harfleri halka öğretebilmek için büyük bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Normal eğitim yaşını geçmiş vatandaşların da yeni alfabeti, dolayısıyla okuma yazmayı öğrenmek üzere Millet Mektepleri adı verilen okullar açılması kararlaştırıldı. 11 Kasım 1928'de Bakanlar Kurulunca onaylanan "Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi" 24 Kasım 1928'de Resmî Gazete'de yayımlandı. 1 Ocak 1929'da da Millet Mektepleri açılmaya başlandı. İlk yılda 1.075.500 kişi bu okullara katılmış ve 597.010'u belge almıştır. Bu sayı giderek artmıştır. Kapandığı 1936 yılına dek bu okullardan 1.200.000 kişi mezun edilmiştir. Alfabe değişimi sürecinin başlarında kitap, gazete ve dergi basımında bir duraksama yaşanmış ise de bu duraksama devletin de desteğiyle kısa sürede aşılmış ve bir canlanma görülmüştür. 1928 ile 1938 yılları arasını kapsayan 10 yıllık sürede 16.063 kitap basılmıştır.

Türk dilini geliştirmek ve yabancı etkilerden arındırabilmek için yapılan çalışmaları açıklayabilecek

Dil bir milletin kültürel ve siyasi varlığını devam ettiren en önemli unsurdur. Tarih boyunca çeşitli sebeplerle anayurtlarından dünyanın dört bir yanına dağılan Türklerin millî benliklerini korumak için dillerini korumaları gerekliydi. Bu sebeple daha 13. asırda Karamanoğlu Mehmet Bey "divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda Türkçeden" başka bir dilin kullanılmamasını istemiştir. 1876 Anayasasında devletin resmî dilinin Türkçe olduğu vurgulanmasına rağmen Türkçe gelişmemiştir. Bürokraside de kullanılan dil Arapça ve Farsça karışımı yapay bir dildir. Türkçe halkın günlük yaşamında varlığını sürdürdüyordu. Dolayısıyla yönetenle yönetilenler birbirini kolaylıkla anlayamıyordu. Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'ni halka dayanarak kurduğuna göre halkın kullandığı Türkçeye gereken desteği vermesi zamanın ruhuna uygundu. Zira Türkiye Cumhuriyeti milliyetçilik ve halkçılık temeli üzerine inşa edilmiştir.

Türkiye'de eğitimi geliştirmek, okur yazar oranını artırmak için yapılan çalışmalarda karşılaşılan zorluklardan birisi de dildeki Arapça, Farsça sözcük ve yazım kurallarıydı. Asırlardır aynı coğrafyada, aynı dinin mensupları olarak yaşamın getirdiği bir etkileşim ile Arapça ve Farsçanın kelime ve dil bilgisi kuralları da Türkçeyi etkisi altına almıştı. Medreselerde Arapça okutuluyordu. Arapçanın yanında Farsça da Türkçeyi baskı altına almıştı. Osmanlı dönemi Türkçesi Arapça, Farsça ve Türkçenin bir karışımı hâlindeydi. Türkçe bilim ve sanat dili olmaktan uzaklaşmış ve kışırılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde dilin sadeleştirilmesi için bazı çalışmalar yapılmış olsa da önemli bir gelişme kaydedilememiştir. Bu konuda 1911'de Selanik'te çıkarılmaya başlayan Genç Kalemler dergisi Türkçesi bulunan sözcükleri kullanarak bu konuda yeni bir hareket başlatmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp ilk hükûmeti oluşturduğu zaman dilin kamusunun (sözlüğünün) yapılabacağı belirtilmiştir. Ancak içinde bulunulan savaş durumu nedeniyle amaca ulaşamamıştır. "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkışafında (gelışmesinde) başlıca müessisdır (etkendir). Türk dili dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin." "Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır" diyen Mustafa Kemal Paşa 1930'lu yıllarda bu konuya büyük bir önem vermiştir. Atatürk'e göre "Türk demek dil demektir. Milliyetin en belirgin özelliklerinden biri dildir. Türk milletinden diyen insanlar her şeyden evvel mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına (kültürüne), toplumuna mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz."

Atatürk, işte bu düşüncelerle 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumunu oluşturmuştur. Bu cemiyetin çalışmalarıyla Türkçeyi baskı altına alan Arapça ve Farsça sözcükler dilden temizlenmeye başlanmıştır. Onların yerine Türkçe yeni sözcükler konmuştur. Böylece Türk aydını ile halkın arasındaki uçurum kapatılmaya, yönetenler ile yönetilenlerin birbirlerini daha iyi anlamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Halk arasında konuşulan sözcükler derlenerek Türkçenin zenginliği ortaya çıkarılmıştır.

miş, Türkçenin bilim ve sanat dili olması için çabalar yoğunlaştırılmıştır. Bu amaçla kongreler düzenlenmiştir. Türk dilinin diğer dillere kaynaklık ettiğini savunan ve Güneş Dil teorisi adı verilen bir teori ortaya atılmış ise de daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Dil Kurumu vasıtıyla girişilen dilde sadeleştirme çalışmaları başlangıcında dilin tabii gelişme sürecine müdafahale edilmiş olduğu için kısa süre içinde bir anlaması problemi ile karşılaşmıştır. Atatürk'ün Meclis konuşmalarında ve yazışmalarında kullanarak destek verdiği yeni kelimelerle konuşma ve yazmadan 1936 yılında vazgeçerek dili tabii gelişme seyrine bıraklığını biliyoruz. Türk Dil Kurumu hâlen yabancı kökenli kelimelere karşı öz Türkçe karşılıklar üretmekte ve yayın organları vasıtıyla bunu toplumun kullanımına sunmaktadır. Toplumun benimsediği kelimelerin kullanımı yaygınlaşmakta ve kalıcı olmakta, benimsemekleri ise kullanımından düşmektedir. Son zamanlarda bilhassa turizm ve ticaret sektörlerinde ticari kayıtlarla artan yabancı kelimeler ve isimlerin kullanımına karşı da Türk Dil Kurumu Türkçenin kullanımını özendirecek çalışmalar yapmaktadır. Atatürk İş Bankasında bulunan parasından elde edilecek payın bir kısmını Türk Dil Kurumu'na verilmesini vasiyet ederek bu konuda ne kadar ileri görüşlü olduğunu göstermiştir.

Türk tarihinin en eski devirlerine kadar modern anlayışla araştırılıp yazılmasına verdiği önemi değerlendirebileceksiniz

Tarih, insanlığın yarattığı değerleri ortaya çıkararak çağdaş uygarlığa ulaşma ve barış içinde yaşamanın yollarını gösteren bir araçtır. Atatürk “Büyük devlet kuranecdadımız büyük ve şumullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak tetkik etmek Türkliğe ve cihana bildirmek bir borçtur.” sözleriyle Türkiye Cumhuriyeti nesillerine millî bilinc için doğru kaynağı göstermiştir. 17. asırdan beri batı karşısında sürekli gerileyen ve yirminci asırın başında Türk dünyasının diğer yerlerindeki kardeşleri gibi sömürge olmak tehlikesiyle yüz yüze gelen toplumda yayılan umutsızlık, yıldızkılık, karamsarlık duygusunun ortadan kaldırılması bir mecburiyetti. Millî Mücadele günlerinde bile devlet adamı ve aydınların önemli bir kısmında Türk milletinin kendi gücü ile kurtulamayacağı, kurtulsa

bile bağımsız yaşayamayacağı endişesi yaygındı. Amerikan, İngiliz manda ve himayesi arayışları bu sebeple ortaya çıkmıştı. Milletin kendisine güvenmesi, geleceğe güvenle bakabilmesi için kendi tarihindeki büyük başarıların hatırlanması ve yeni nesillere aktarılması gereklidi. Atatürk’ün “Mazide hâkim olamayan bir millet istikbale de hâkim olamaz”, “Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır” sözleri bu dönemin ifadeleri olarak, bağımsızlık savaşının kültürel alanda sürdürülmesinin de şifrelerini veriyordu. Atatürk, Türk tarihini ilk devirlerinden itibaren araştırarak, dünya ve uygarlık tarihindeki yerini tespit etmek, bunun yanında üzerinde yaşanan yurt olarak Anadolu'nun en eski ve yerli halklarının katkılarını ortaya koymak üzere Türk Tarih Kurumunu kurmuştur. Bu çalışmalarla hakim olan düşünceler 1937'de toplanan Uluslararası Tarih Kongresinde tartışılmıştır. Bu görüşlerin benimsenmesinde Batılıların Türkleri küümseyici, aşağılayıcı, ülkenin işgal edilmesinin yaratığı tepkisel tavır etkili olmuştur. O yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarla elde edilen veriler de bu görüşlerin benimsenmesini desteklemiştir. O dönemin esprisine ve bilimsel verilerine uygun olarak oluşturulan Tarih Tezi zaman içinde gerekli düzeltmeler yapılarak Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin itici gücü olmuştur. Yapılan çalışmalar ile Türk tarihinin sadece Osmanlılarla sınırlı olmadığı, Türklerin uygarlık yıkıcıları değil uygarlık taşıyıcıları olduğu, gittikleri yerlere kendi uygarlıklarını da götürdükleri, dünya uygarlığına katkıda bulundukları ortaya konmuştur.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Aşağıdakilerden hangisi Cumhuriyet kavramının içeriğini tam olarak **yansıtmamaktadır**?
  - a. Halk, ahali
  - b. Kamuya ait olan
  - c. Egemenliğin kaynağı halk olan idare
  - d. Devlet başkanının belli süre için halk tarafından seçilmesi
  - e. Demokrasi sistemiyle devlet şeklidir

- 2.** Aşağıdakilerden hangisi halkçılık ilkesinin hedeflerinden **degildir**?
  - a. Halkın refahının arttırılmasına ve sosyal dönemin korunması
  - b. Sosyal gruplar arasında iş bölümü ve dayanışmayı da esas almak
  - c. Sınıf mücadeleinin önlenmesi için adaletli bir gelir dağılımının sağlanması
  - d. Bütün vatandaşların çıkarlarının dengeli bir şekilde gözetilmesi
  - e. Vatandaşlardan bir kısmının menfaatlerini öne çıkarmak

- 3.** Cumhuriyetimizin dayanağı Türk toplumudur. Bu toplumun fertleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olursa, o topluma dayanan cumhuriyette o kadar kuvvetli olur" ifadesi milliyetçilik ilkesinin hangi özelliğini öne çıkarmaktadır?
  - a. Atatürk'ün millet tarifini
  - b. Atatürk'ün milliyetçilikte kuvvete önem verdiği
  - c. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında esasın millî kültür üzerine yapılandırılması gerektiğini
  - d. Atatürk'ün Cumhuriyetçi olduğunu
  - e. Atatürk'ün ırkçılığa yönelikmediğini

- 4.** Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir." tarifi aşağıdakilerden hangilerini **icermez**?
  - a. Atatürk'ün millet ile halk kavramlarını birlikte kullandığını
  - b. Amaç birliğine sahip olmayı
  - c. Coğrafi birliğe sahip olmayı
  - d. Ortak geçmişi sahip olmayı
  - e. Cumhuriyetin kuruluşunu tek bir etnik unsura maletmeyi

- 5.** Cumhuriyet döneminde özel teşebbüs desteklemek için düşünülen Teşvik-i Sanayi kanunu hangi yıl çıkarılmıştır?
  - a. 1913
  - b. 1923
  - c. 1927
  - d. 1928
  - e. 1930

- 6.** Laikliğin Türkiye'de kuruluşunda önemli aşamalardan birini oluşturan Halifeliğin kaldırılması hangi tarihte gerçekleştirilmiştir?
  - a. 1 Kasım 1922
  - b. 3 Mart 1924
  - c. 29 Ekim 1923
  - d. 13 Ekim 1923
  - e. 11 Ekim 1922

- 7.** Türk Dili Tetkik Cemiyeti hangi tarihte kurulmuştur?
  - a. 12 Temmuz 1932
  - b. 1 Ocak 1929
  - c. 1 Kasım 1928
  - d. 15 Nisan 1931
  - e. 12 Ağustos 1930

- 8.** Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti hangi tarihte kurulmuştur?
  - a. 10 Nisan 1931
  - b. 23 Nisan 1930
  - c. 15 Nisan 1931
  - d. 11 Temmuz 1932
  - e. 3 Mart 1924

- 9.** A. Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kazım Akses, Cemal Reşit Rey, Carl Ebert gibi sanatçılar aşağıdakilerden hangisinde faaliyet göstermişlerdir?
  - a. Opera
  - b. Bale
  - c. Tiyatro
  - d. Müzik
  - e. Sinema

- 10.** 1914'te kurulan, ancak gösterilere 1916'da başlayan Darülbedayide rol alan ilk Türk kızı aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Afife Jale
  - b. Bedia Muvahhit
  - c. Adile Naşit
  - d. Safiye Ayla
  - e. Zehra Bilir

Okuma Parçası

Ankara'nın Kişi, Ticareti...

.....

Karlar biraz dinip, morluklar arasından yüz gösterir göstermez emsalsiz bir "ferie" başlardi. Bembeyaz bir ovanın öte ucunda gögün gümüşümsü donukluğu önünde mermer basamaklı bir ehram gibi yükselen Ankara, bakılmaya doyulmaz güzellikte görüñürdü. Dere boyalarındaki ve yamaçlarındaki badem ağaçlarının buz tutmuş dalları, o güneşin altında billur avize kolları gibi ıshıldardı. Uçlarında, sinmiş ve büzülmüş kuşların küçük koyu benekleri tüner beklesirdi. Mini mini binlerce ve binlerce ışık tanelerinden pullarla örülülmüş bir beyaz zemin üzerindeki bu dalların doldurduğu dere boyalarını insan ışıklardan ve ipeklerden yapılmış bir peri bahçesinin rüyasını görüyormuş gibi gözü kamaşarak seyreden.

"Kan, Şehvet ve Ölüm" adındaki kitabında Maurice Barres'in Tuleytile'yi: "Bu gamlı yalnızlığın ortasında Toledo coşkun bir haykırış gibi yükseliyor" diye tasvir eden sözü asıl o Ankara'ya yaraşırdı. Boz bir ufkun önünde, sığlığı kara buza işlemeyen parlak bir güneşin altında evlerinin saçaklarından uzun uzun buz hançerleri sarkan o manzara haftalarca hep o bembeyaz enigma ile öyle, bir daha değişimeyecek gibi dururdu... Ara sıra beyaz tepelerin üstlerindeki ufkun önünde görüldü ki Ayrancı sırtlarından aşağı poturlu beş-on erkek, şalvarlı bir iki kadın önleri sıra iki üç eşek ve bir iri köpekti ibaret bir köylü kafilesi, şehrde doğrularını. Bu insanlar, o berrak ufkun önünde bir perdenin üstüne akseden hayaller gibi saatlere ve ışıklara göre kah çok irileşmiş gördüler, kah da ufalmış silintiler halinde görünürlərdi...

Biraz sonra o kafiledikilerden biri, karların içinde, büyük deniz dalgaları üzerinde yüzey gibi deboleşerek bir gözden kaybolup bir meydana çıkış merkebinin ardı sıra bağ evlerinden birine yaklaştı. Kuşağıının içine yerleşmiş yumruklarını yerlerinden çıkarmaksızın eşegenin boyunu kendi vücuduya bahçeden yana itekleye itekleye pencereye doğru: "Efendi! Hanım! Bal va; alın mı? Yumurta va; ecük de bulgurum var..." diye haykırdı... Çağırılır mı? Çağrılmaz mı? Bakmadan, köpek havlamalarına aldırmadan kapıya yanaşırdı. Karlar altında dumanlı burnu ile bahçeye yeşillik aramaya dalmak isteyen eşegeni değneği ile kapıya doğru dürtükler; hayvanağızin iki yanına asılı eski yük torbalardan birinin içindeki eski bir sepetten taze yumurtalar çika-

rır, bir kaç tutam bulgur çıkarır; kapının önüne çömelir pazarlığa girişirdi.

Pahali bulundu mu:

- Etmen; eylemen; bu zemheride beni Angarayacak in-dirmen. Eşeğim korada, evimde yetim bebe va: taze dul ve beslenecek" gibilerden yürek burkan sözler ederek elindekini satar; odun getirmeyi vaad eder; aldığı para yi koynuna sokuşturur, savuşur giderdi...

Tee haftalar sonra bir gün hiç beklemezden çıka gelir: Size bir yük odun deviriverdim... Söz verdiydika hani... Deha, işte" diye bir eşek yükü ardiç bırakırdı.

Bir sabah, adamın yanı sıra bir de yaşlı başlı, amma güçlü kuvvetli kadın geldi. Yün basmadan eski bir şal-var; erkek "kesik"leri gibi sert ve kalın ayakkabılar; şalvardan başka renk bir basmadan da göğüs iki üç türlü düğmeli bir mintan giymişti. Başı ağızına kadar kalın bir yemeniye sarılı idi. Belinde kemere benzer kalınca bir tülbert kuşak, elinde de bakraç vardı. Namahrem-iğe dikkat ederek bana az buçuk omuz çevirdi. Refikamdan yana döndü. Yoğurt isteyip istemediğini sordu... Aliş veriş bittikten sonra koynundan buruşmuş bir kağıt çıkardı:

- "Güzel gözlü hanım! Şunu bir kez efendine okutun mu?" diye uzattı. Cephedeki oglundan mektup almış; köyün imamı gözünden hasta olduğu için bir haftadır kimseye okutamış... Hanımın yazısı sökmese hayretler içinde kaldı. "Bicer" tarafından oğlu sağlık, selamet haberi; köydeki birçok kimseye isim isim selamlar gönderiyordu. Bunlardan "Niyazi efendi" dediği, iki yaşındaki oğlu imiş..!

İçi rahat etti. Hanıma; "Gözün göğünün dert görmesin" diye dualar edip gitti...

Kaynak: Ruşen Eşref Ünaydin, *Atatürk'ü Özleyiş*, Ankara 2001, s. 97-98

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanınız yanlış ise “Atatürk İlkeleri-Cumhuriyetçilik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanınız yanlış ise “Atatürk İlkeleri-Halkçılık” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanınız yanlış ise “Atatürk İlkeleri-Milliyetçilik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanınız yanlış ise “Atatürk İlkeleri-Milliyetçilik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanınız yanlış ise “Atatürk İlkeleri-Devletçilik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanınız yanlış ise “Atatürk İlkeleri-Laiklik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanınız yanlış ise “Atatürk Döneminde Dil-Tarih ve Kültür Alanındaki Çalışmalar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanınız yanlış ise “Atatürk Döneminde Dil-Tarih ve Kültür Alanındaki Çalışmalar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanınız yanlış ise “Güzel Sanatlardaki Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanınız yanlış ise “Güzel Sanatlardaki Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkler ana yurtlarından çeşitli sebepler ile ayrılmak ve daima batıya doğru ilerleme sürecinde devletler kurmuşlar, daima bir devlet düzeni içinde yaşamışlardır. Bu süreçte kurdukları devletlerde idari yapı ve ordu devamlılığı sağlamak amacıyla temel unsurlar olurken devleti yaşamak için temel olan halkın rahat yaşatmak adına onların gündelik yaşamlarına karışmamışlar, kültür hayatlarını, ticaret, sanat ve zanaatlarını serbestçe yapabilmelerine imkân vermişlerdi. Bürokrasi ve ordu işleriyle devamlı olarak uğraşmak bir süre sonra toplum için bir yaşam tarzı hâline gelmiştir. Devletin buharan ve gerileme döneminde askerî alanda ugranalın başarısızlıkların devlet gelirlerini olumsuz etkilemiştir. Devlet başlangıçta İstanbul'daki bankerlerden borçlanmak durumunda kalmıştı. Osmanlı döneminde de ticaret ve sınırlı miktarındaki sanayi teşebbüsleri gayrimüslim vatandaşların uğraş alanı olmuştur. Kırım Savaşı ihtiyaçlarını karşılamak için ilk defa dış borçlanmanın başlaması, üretim kaynaklı gelir artırıcı açılımların olmaması kısa bir süre sonra devletin borçların faizlerini bile ödeyemeyecek

hale düşmesine yol açmıştır. Kurulan uluslararası deonetim ve vergi toplama kuruluşi Duyun-1 Umumiye devletin ekonomik bağımsızlığını kaybettiğinin de ilanı olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlıdan kalan bu borçları 1950'li yillarda kadar ödemek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet döneminde ekonomik durumu iyileştirmek için tarım kadar ticaret ve sanayii de geliştirmek ihtiyacı duyuldu. Ancak sinai girişimlerin ihtiyaç duyduğu sermaye birikimi yerli girişimcilerde olmadığı için küçük bireysel girişimler dışında kalan, büyük yatırımların devlet tarafından yapılması yoluna gidildi. İkinci meşrutiyet dönemindeki Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927'de tekrar hayata geçirildi. 1929-1930 Ekonomik buharan sonrasında ise devletin ekonomik girişimlerde belirleyici olması bir mecburiyet halinde ortaya çıktı. Daha Lozan görüşmeleri sırasında sermaye sahibi büyük devletler isteklerini Türkiye'ye dayatmak için ekonomik ihtiyaçları kullanmaya çalışmışlardır.

Yeni Türkiye, bütün politikaların üzerinde tam bağımsızlığı gözettiği için devlet ve milletin kısıtlı imkanlarıyla ekonomik kalkınmayı sağlamaya gayret edilmiştir.

Sıra Sizde 2

Atatürk'ün ifadesiyle “Türkiye Cumhuriyeti aynı milletin yeni bir devletidir” Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ve hakimiyet-i millîye esasına dayanması Türk tarihindeki en büyük dönüşümlerden bir tanesidir. Yakın asırlarda görülen inkılap hareketlerinin asker,ulema ve bürokrasi mensupları tarafından isyanlarla engellenmesi sırasında kullanılan “dinin elden gittiği, yapılanların dinde yeri olmadığı” iddiaları en yaygın ve etkili söylemler olarak ortaya çıkmıştı. Geleneksel yapısı itibarıyla alışkanlıklarını vazgeçilmez dinî buyruklar gibi algılanan bir toplum söz konusu idi. Devlet yönetimi de Tanzimat Fermanı ile başlayan dönemde teklif ettiği her yenilik için dine uygunluk ölçütleri bulmaya ve göstermeye dikkat etmiştir. Böyle bir zeminde hakimiyetin kaynağına hanedan mensubiyeti yerine halkın koymak, saltanat, hilafet gibi dinin temeli sanılan kurumlar yerine millet meclisini oturtmak büyük değişimlerdi. Büttün bunlar devletin ve milletin istiklali için yapılması gereken işlerdi. Buna mukabil toplumun geneli eğitim ve kültür seviyesi bakımından bunu hemen algılayacak ve sahiplenecek durumda değildi. Bu durumun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa her adımı şartlar olgunlaşlığında, zamanı müsait olduğunda atmayı bir esas olarak kabul etmiştir. İletişimin yaygınlaşmamış olması da

zorlaştıracı bir etken olarak görülmelidir. Bu aşamada dinin ve dinî söylemlerle toplumsal tepkinin organize edilmesinin engellenmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Dinin ve dinî söylemlerin devlet siyasetinden bireyin düşünce ve inanç dünyasına indirgenmeye çalışmasında bu sebepler etkili olmuştur. Laikliğin israrla vurgulanması, dinin halkın kendi dilinde anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapılması hep bu amaca yönelikti.

Dinin siyasete alet edilmesi tartışmalarının siyaset ve kültür hayatımızda hâlâ en popüler başlıklardan biri olması bu tedbirin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

Sıra Sizde 3

1840'lı yıllarda itibaren tartışın alfabe düzenlemeye yapılması konusu 1920'li yıllarda Türk dünyasının geleneğine yayılmıştı. Azerbaycan'da Latin alfabetesinin kullanılmaya başlaması ve 1926 Bakü Türkoloji Kongresi'nde Rusya Türkleri için Latin kökenli alfabe kullanılmasının kabulü ortamın oluşmaya başladığını göstermektedir. Atatürk bu müsait ortamı dikkate almıştır. Diğer tarafından çevresindekiler değişimin zamana yayılmasını önerirken o “ya üç ay içinde olur veya hiç olmaz” demiştir. Çünkü devletin içerde ve dışarda pek çok problemlerle uğraştığı günlerde çıkacak yeni bir problem bu değişimi yarında bırakabilirdi. Atatürk, Enver Paşa'nın 1914'te ordu içinde başlattığı ıslah çabasının yarılmamasını örnek göstererek; “sonra bizim çalışmamız da Enver'in işine donebilir” sözleriyle kararlılığını göstermiştir.

Sıra Sizde 4

Tarih boyunca türlü sebeplerle yaşanan göçler dolayısıyla hiçbir yerde yerli otokton halkın kalmadığı dünyamızda toplumlar varlıklarını korumak için diğerlerini ötekileştirmek ve düşman görmek anlayışını geliştirmektedir. Türklerin 10. asırda Anadolu'ya gelip burayı yurt edinmeleri üzerine Haçlı Seferleri ile din esasına dayalı olarak başlayan mücadele bilhassa 14. asırda Rumeli'ye geçmeleri üzerine daha da şiddetlenmiştir. İstanbul'un fethi üzerine başlayan yeni dönemde Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılan hakimiyetinin getirilerini din, dil, ırk, renk ayrimı yapmadan bütün vatandaşlarıyla paylaşmıştır. Ancak devletin buhran ve gerileme dönemlerinde “hasta adam” tanımlığı ve son derece jeopolitik önemi haiz Anadolu coğrafyasının rakipleri tarafından paylaşılması tehlikesine maruz kaldığı bilinmektedir. Türklerin medeniyete katkısı olmayan barbarlar olduğu, dolayısıyla geldikleri yere geri göndermek gerektiği iddiaları son dönemlerde sıkça

gündeme getirilen hususlardı. Anlaşılacağı üzere bu tartışmalar emperyalist devletlerin hâkimiyetlerini ve sömürü düzenlerini bu coğrafyaya da yapmak aracı olarak kullanılmaktı. Atatürk Türk halkın büyük özverisi ile cumhuriyeti kurduktan sonra bütün bu iddiaları ilim zemini üzerinden cevaplandırmak istemiştir.

Türkiye'nin en eski ve yerli halkı kimdir?

Türkiye'de ilk medeniyet nerede ve kimler tarafından kurulmuştur?

Türklerin Dünya tarihindeki ve uygurkılık tarihindeki yeri nedir?

Türklerin İslam tarihindeki yeri nedir?

Yukarıdaki temel araştırma başlıklarına bakıldığından bu ihtiyaç ve niyet kolaylıkla görülecektir.

Yapılan çalışmalarda Türk tarihinin sadece Osmanlılarla sınırlı olmadığı, Osmanlı öncelerine kadar uzandığı, Türklerin uygurkılık yıkıcıları değil uygurkılık taşıyıcıları olduğu, gittikleri yerlere kendi uygurlıklarını da götürdükleri, dünya uygurlığına katkıda bulundukları, başta Anadolu ve Irak olmak üzere birçok bölgede uygurkılık kuran ilk milletlerin Türkler olduğu, Anadolu'da yaşayan Türklerin Orta Asya'dan geldikleri ve eski kültür yaratıcılarıyla aynı özellikleri taşıdıkları görüşü kabul edilmiştir.

Bu düşünceler 1937'de toplanan Uluslararası Tarih Kongresinde de tartışılmıştır. Bu görüşlerin benimsenmesinde Batıların Türkleri küçümseyici, aşağılayıcı, ülkenin işgal edilmesinin yarattığı tepkisel tavır etkili olmuştur. O yıllarda mevcut kaynaklara göre yapılan bilimsel çalışmalarla elde edilen veriler de bu görüşlerin benimsenmesini desteklemiştir. O dönemin esprisine ve bilimsel verilerine uygun olarak oluşturulan Tarih Tezi zaman içinde gerekli düzeltmeler yapılarak Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin itici gücü olmuştur.

Sıra Sizde 5

Atatürk, “Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür” sözleriyle yeni devletin oluşumunda millî kültür ögesine büyük bir yer vereceğini göstermiştir. Atatürk'e göre kültür; “bir insan toplumunun devlet hayatında, düşün hayatında yani bilimde, güzel sanatlarda, ekonomik hayatı, yani tarımda ticarette, kara, deniz ve hava taşımacılığında” yapabildiği şeylerin bileşkesiydi. “Kültür zeminle orantılıdır, o zemin milletin karakteridir.” diyen Atatürk, Türk milletinin karakterini ve dehasını ortaya çıkarmak için “Eski dönemin hurafelerinden, özelliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak, millî bir kültür” ile çağı yakalayabileceğimize inanmaktadır.

“Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir” anlayışındaki Atatürk’e göre “sanat güzelliğin ifadesidir. Bu ifade sözle olur ise şiir, name ile olursa musiki, resim ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltıraşlık, bina ile olursa mimarlık olurdu.” “Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icabettiği şeyleri yapmaz, itiraf etmeli ki o milletin tariki terakkide (ilerlemeye) yeri yoktur” diyerek toplumların ilerlemesinde sanatın yerini belirtmiştir. Atatürk, işte bu anlayışla cumhuriyetten sonra güzel sanatların gelişmesine büyük bir destek vermiştir. İlk ve ortaöğretim programlarına resim dersi konmuş, Resim öğretmeni yetiştirmek üzere Gazi Eğitim Enstitüsü açılmış (1926), Sanayi Nefise Mektebi Güzel Sanatlar Akademisi’ne dönüştürülmüş mimarlık ve heykelcilik bölümleri eklenmiştir. Sanatçılar teşvik edilmiş, sergiler açılmış, sergilerden eserler alınarak sanatçılara yardım edilmiştir. Devletin çeşitli kurumları sanatçılara resim ismarlamış ancak içeriğine karışmamıştır. Sanatçılar Millî Mücadele’yi, yapılan devrimleri konu alan çeşitli resimler yapmışlardır. Atatürk’e göre sanat milletin yaşaması ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasındaki ana unsurlardan birisiydi. Zira çağdaşlaşmanın sadece bilim teknoloji ile olmayacağı, insanı insan yapan güzel sanatlar sevgisinin ihmali edilmemesi gerektiğini farkındaydı.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akçura, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1976.
Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara 1989.
Atatürk’ün Bütün Eserleri, XVII (1924-1925), Kaynak Yayıncılıarı, İstanbul 2005.
Atatürkçülük, I, Ankara 1984.
Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.
Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
Çeçen, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1995.
Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I-II, Ankara 2000/ 2003.
Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, İstanbul 2003.
Eroğlu, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1989.
Eroğlu, Hamza, **Atatürk’e Göre Türk Milliyetçiliği**, İstanbul 1981.
Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1927.
Giritli, İsmet, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul 1980.

- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1976.
Güneş, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi-nin Düşünsel Yapısı**, Eskisehir 1985.
Heyd, Uriel, **Türk Ulusuluğunun Temelleri**, (Çev. Kadir Günay) Ankara 1983.
İnan, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Ankara 1969.
İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetin Birinci Sanayi Planı**, Ankara 1972.
İnan, Afet, **Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk’ün El Yazları**, Ankara 2010.
Kubalı, Hüseyin Nail, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1973.
Özkaya, Yücel, “Atatürk ve Halkçılık” **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, s.106.
Özbudun, Ergun, “Atatürk ve Devlet Hayatı”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, II, Ankara 1987.
Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara 1988.
Türkdoğan, Orhan, **Kemalist Modelde Devlet ve Fert İlişkileri**, İstanbul 1982.

4

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 Atatürk döneminde uygulanan dış politikanın hangi esaslara göre şekillendiğini daha iyi açıklayabilecek,
  - 🕒 Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile gerçekleştiremediği Misak-1 Millî hedeflerine adım adım ulaşlığını değerlendirebilecek,
  - 🕒 Uluslararası politikada değişen şartların ülke ve millî çıkarlar yararına nasıl değerlendirildiğini örnekleriyle izah edebilecek,
  - 🕒 Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde rakiplerimiz olan devletlerin kendi millî çıkarlarını sağlamak için Cumhuriyet döneminde de nasıl faaliyet gösterdiklerini izah edebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Barışçılık
- Gerçekçilik
- Statüko
- Revizyonist
- Milletler Cemiyeti

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi II

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası
ve Uygulama Esasları

-
- YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN DİŞ İLİŞKİLERİ (1923-1938)
  - ATATÜRK'ÜN DİŞ POLİTİKADAKİ UYGULAMA ESASLARI
  - LOZAN'DAN KALAN MESELELER VE BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER
  - BALKAN DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER VE BALKAN ANTANTI
  - DOĞULU DEVLETLERLE İLİŞKİLER VE SADABAT PAKTİ
  - TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE GİRİŞİ
  - MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Uygulama Esasları

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN DİŞ İLİŞKİLERİ (1923-1938)

Millî Mücadele süresince Misak-ı Millî'nin gerçekleştirilmesi ve ne pahasına olursa olsun bağımsızlığın esas alındığı dış politika ilkesi çerçevesinde yürütülen diplomasi, I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan Yeni Dünya'nın gereklerine göre şekillenmiştir. Büyük devletlerin aralarındaki anlaşmazlıklarını bilen ve sürekli diyalog kapısını açık bırakan bu diplomasinin, tarihî dost ve düşman kavramları yerine, millî çıkarlar doğrultusunda Avrupalı devletler ve Sovyetler Birliği ile ayrı ayrı görüşerek gerçekçi bir tavır sergilediği görülecektir.

Türkiye'nin modern anlamda bir millî devlet olarak uluslararası alanda mezruiyet kazanması Lozan Konferansı ile gerçekleşmiştir. 1923-30 yılları arasında Türk Dış Politikası, Lozan Konferansı'nda çeşitli nedenlerle kesin olarak sonuçlandıramamış konuların, ulusal çıkarlara uygun biçimde çözümlenmesi üzerine odaklanmıştır. Bu konular İngiltere ile Musul Sorunu, Fransa ile Kapitülasyonlar, Hatay ve diğer sorunlar, Yunanistan ile Ahali Mübadelesi olarak sıralanabilir.

I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler, savaş kazanan devletlerle kaybedenler arasındaki kutuplaşma çerçevesinde şekillenmişti. Galip devletler savaş sonrası oluşturulan uluslararası düzenin devamını isterken; mağlup devletler kendilerine dikte ettirilen ve ağır şartlar taşıyan anlaşmalara tepki gösteriyordu. Mağlup devletler, savaş sonrası anlaşmalar çerçevesinde oluşan statükoyu değiştirmek üzere revizyonist olarak adlandırılan bir tutum benimsemişler, buna karşılık galibiyeler kendilerinin belirlediği mevcut durumun korunmasını sağlama çabalarak, *anti-revizyonist* bir tutum benimsemişlerdir. İki savaş arası dönemde ortaya çıkan bu kutuplaşmada Türkiye, savaştan yenik çıkanlar arasında bulunmasına rağmen revizyonist bir politika izlememiştir. Türkiye'nin böyle bir tutum benimsemesinde şüphesiz, verdiği millî kurtuluş mücadeleisinin zaferle sonuçlanması ve Lozan'da yapılan anlaşma ile Sèvres Antlaşması'nı geçersiz kılacek bir sonucu ulaşmasının etkisi vardır.

Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel sorunlarını incelemeden önce bu dönemde yürütülen dış siyasetin temel ilkelerine kısaca değinmeye yarar vardır. Teorik olarak ele alındığında Türk dış politikasında Asya, Orta Doğu, Batı (Balkanlar) eksenlerini içeren tarihî ve kültürel boyut dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin konuşıldığı jeostratejik konum ve buna bağlı olarak gündeme gelen bölgesel güvenlik perspektiflerini içeren stratejik boyut ve tarihsel, aktüel ve ideolojik yönleri olan içyapısal boyut gibi unsurlar söz konusudur. İlkesel olarak

gerçekçilik, hukuka bağlılık, millî siyaset, yurtta sülh cihanda sülh prensipleri ile yürütülen Türk dış politikasının temel amaçları ise “millî bir devlet kurmak, tam bağımsızlık, taklitçi olmayan bir demokratlaşma ve modernleşme, daha adil bir devletlerarası düzen” olarak formüle edilebilir.

Atatürk ilkelerini ele alırken bu ilkelerin uygulanması sürecine ortaya çıkan esaslara degenmiştir. Bu esasların hemen her uygulama sahasında küçük farklılıklar ile görüldüğünü biliyoruz. 1923-1938 döneminin dış politika uygulamalarına geçmeden önce bu politikalara yön veren esasları ana hatlarıyla irdelemekte fayda vardır.

ATATÜRK'ÜN DİS POLİTİKADAKİ UYGULAMA ESASLARI

Gerçekçilik

Atatürk'ün dış politikası gerçekçidir, maceradan uzak durmayı hedefler. Bu anlayışa uygun olarak, Türk milletinin gücünü ve imkânlarını bilmek kadar, karşısındaki devletlerin ne yapacaklarını veya ne yapamayacaklarını, gerçekçi ve doğru şekilde değerlendirmiş olan bir uygulama görülür. Şüphesiz bu gerçekçilik, şartlar ne olursa olsun sonuna kadar direnmeyi öngören cesur ve onurlu duruştan taviz vermeyen bir gerçekçilikdir. Asla, teslimiyetçilik ve yıldızlık yoktur.

Tam Bağımsızlık

Bağımsızlık ilkesi ile diğer ülkelerle olan ilişkilerde genç cumhuriyetin bağımsızlığının korunmasına özen gösterilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı döneminin iktisadî, siyasî, malî, kısacası her yönden dışa bağımlı yönetimlerini görmüş olan yeni Türkiye'nin kurucu kadrosu için, kurulan devletin gerçek bağımsızlığı en onde gelen amaçtır. Bu bağımsızlık siyasi, iktisadi, mali, askerî ve kültürel açıdan bağımsızlığı ve bunlardan ödün verilemezdi. Bu ilkeden hareketle, gerek Millî Mücadele süresince Batılı devletlerle yapılan görüşmelerde gerekse Lozan Barış görüşmeleri sonrasında, bağımsızlık ilkesine gölge düşürebilecek her konuda kararlı davranılmıştır.

Barışçılık

Atatürk dönemi dış politikasının bir başka özelliği ise barışı esas almasıdır. Bu nın en güzel örneği, Millî Mücadele yıllarında verilmiştir. Savaş ortamı içerisinde bile görüşmeler yoluyla barışın sağlanması için her türlü çaba sürdürmüştür. Atatürk'ün barışçılığı yine onun söylediği “*Yurtta Sülh Cihanda Sülh*” söyleyle Türk dış politikasının bir ilkesi haline gelmiştir. Bu temel yaklaşımı uygun olarak bölgesinde barışı korumada üzerine düşeni gerçekleştiren genç cumhuriyet, teslimiyetçi ve pasifist bir politika da izlememiştir. Yani, barış içinde yaşamak için gerekli hazırlıkları yapmak, gereklse barış için savaşa hazır olmak kararlılığıyla hareket edilmiştir.

Akılcılık

Akılcılık ilkesi doğrultusunda yeni devlet uluslararası hukuka bağlı kalmıştır. Atatürk Türkiye'sinin dış politika anlayışı ideolojik doğmalara, ön yargılı sapantılara değil, akıl üzerine oturtulmuştur. Uluslararası ilişkilerde, tarihî dostluk ve tarihî düşmanlık yerine, değişen şartlar ve karşılıklı yarar ilişkileri esas alınmıştır. Nitekim Atatürk bu doğrultuda, siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenleri çok farklı olan ülkelerle dostluklar kurabilmiştir.

Yukarıda sayılan esaslara, şüphesiz uluslararası adil bir düzen kurma, sömürgeciliğe karşı oluş ve hukuka bağlılık gibi hususlar da eklenebilir. Bunların dışında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak anlamında Türkiye'nin güvenliğinden duyduğu endişe onun dış politikasına etki etmiştir. 1923-30 yılları arasında Batı ile olan problemlerinden dolayı Türkiye, Batılı ülkelere mesafeli durmuş, Sovyetlere ise nispeten mütereddit yaklaşmıştır. 1930 sonrasında ise İtalya'nın yayılmacı politikalarından duyduğu endişelerden ötürü, İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler içine girmiştir.

Güvenlik Politikası ve İttifaklar Sistemi

Mustafa Kemal, cumhuriyetin kendini koruyabilmesi için ulusal ve uluslararası güvenlik önlemlerini almanın gerekliliğini görmüştü. Bu bakımdan, askerî harcamalar ve ordunun modernleştirilmesi, ülkenin ekonomik yapılanması ile eş zamanlı olarak yürütülmüştür.

Başın korunmasında gösterdiği hassasiyet, hiç de pasif bir dış politikayı ön görmemekteydi; tam tersine bunun yanında gösterilen kararlılığın, güvenlik ile ilgili hazırlıkların yapılması ile tamamlanabileceğine olan inanç, aktif bir dış politikayı da beraberinde getirdi. Başın korunması için Türkiye'nin salt kendi gücünün yetersiz kalabileceği durumlarda ülkenin güvenliğini sağlamak için uluslararası politikanın gereği olarak yürütülecek denge politikaları çerçevesinde bölgesel başın korunması için başka devletlerle ittifaklar yaparak ülkenin güvenliğini sağlamak ilke olarak benimsendi. Ülkenin kendini savunacak güç ve iradeye sahip olması gerektiğini Atatürk şöyle vurgulamıştır: "Bugün vardığımız başın ebedi baş olacağına inanmak safdillik olur. Bu o kadar önemli bir gerçektir ki, ondan bir an bile gaflet, milletin hayatını tehlkiye sokar. Şüphesiz hukukumuza, şeref ve haysiyetimize saygı gösterildikçe mukabil saygıda asla kusur etmeyeceğiz. Fakat ne çare ki, zayıf olanların hukukuna saygıının noksan olduğunu veya hiç saygı gösterilmeyi çok acı tecrübelerle öğrendik. Onun için her türlü ihtimallerin gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikmeyeceğiz".

Bütün bunlara ek olarak Türk dış politikasına yön veren etkenlerden bir diğeri ise Türkiye'nin coğrafi konumuna bağlı olarak yani Türkiye'nin Sovyetlerle komşu oluşu, Boğazların Türkiye'nin kontrolünde oluşu ve Türkiye'nin ekonomik ve stratejik açıdan önemli bir Orta Doğu ülkesi oluşu gibi nedenlerle dış politika belirlenmesinde bu konuma bağlı politikalar üretilmiştir.

Nihayet, Türk dış politikasını etkileyen bir diğer unsur olarak, Türkiye'nin incelediğimiz dönemde yaşadığı ekonomik zorlukları da eklemek gerekmektedir. Özellikle, 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik bunalım ve bunun Türkiye'ye yansıması da, bu yöneliş etki etmiştir. Türkiye 1923-30 yılları arasında özel girişim yoluyla kalkınmayı esas alan politikaları uygulamaya koymuşsa da 1930 sonrasında devletçiliğe yönelmiştir. Ama bu yöneliş, Türkiye'yi, katı devletçi Sovyet modeline değil, tam tersine o günlerde Batı'da yaygınlaşan sınırlı devlet müdahaleciliğine ve dolayısıyla Batılı sermayeye yöneltmiştir.

LOZAN'DAN KALAN MESELELER VE BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER

Türk heyeti Lozan'a giderken savaş sahasında galip gelmiş ve istilacı kuvvetleri de-nize dökmüş olmanın avantajını kullanma imkânına sahipti. Ancak uzun savaş yıllarının etkisiyle çok kötüleşen ekonomik şartların ve yetişmiş, üretici insan gücü açısından büyük sıkıntılar içindeydi. Bu durumun farkında olan muhatapları şart-

larını kabul ettirebilmek için Türk heyetini son noktaya kadar zorlamışlardı. Bu durum karşısında görüşmelerde ara verilmiş, heyet Türkiye'ye dönerek Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Hükümeti bilgilendirmek ihtiyacını hissetmişti. TBMM'de mevcut şartların mücadedeledeki yol haritası olan Misak-1 Millî'ye tam olarak uymadığı gerekliliği ile direnmektedir. Ancak anlaşma olmaz ise savaşa devam etmek için gereken birikim de son savaşlarda tüketilmiştir. Bu durumun bilincinde olan TBMM son kararını millete bırakmak için seçim kararını olarak çalışmalarını sonlandırmış, oluşturulan İkinci dönem TBMM üyeleri Lozan konusunda yetkili kılınmışlardır. Lozan'da kabul edilmek durumunda kalınan şartların beklenenleri tam olarak karşılamadığının bilincinde olan Atatürk ve çalışma arkadaşları bundan sonraki süreçte değişen dış politika şartlarını ustaca kullanarak millete verilen sözlerin yerine getirilmesine çalışmışlar ve çok büyük oranda da başarılı olmuşlardır.

Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda artan Alman nüfuzu, Hicaz demiryolu projesi ve I. Dünya Savaşı'nda yaşananlar, 19. yüzyıl geleneksel İngiliz siyasetinin tamamıyla değişmesine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun artık paylaşılması noktasında bir karara doğru gidişi beraberinde getirmiştir. İngiltere 1877-78 Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun doğusunda Ermenistan ve Kürdistan kurmanın yanında, batısını da genişletilmiş Yunanistan'a bağlamayı ve İstanbul'da da Osmanlı hanedanı altında küçük bir Türk Devleti oluşturmayı düşünmektedir. Ancak, Anadolu'daki Millî Mücadele ile kazanılan zaferi, Türkiye'nin bağımsızlığının uluslararası platformda tanındığı Lozan Antlaşması'nın takip etmesiyle iki ülke arasında yaşanan en önemli sorun Lozan Barış Antlaşması'nda uzlaşılamayan ve çözümü ikili görüşmelere bırakılan Musul meselesi olmuştur.

Musul, sahip olduğu zengin petrol kaynakları nedeniyle 19. yüzyıl sonlarından itibaren Batılı devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin diğer üyelerini, Musul'un kendisine verilmesi konusunda ikna etmiştir. Osmanlı topraklarının paylaşılmasını esas alan ve I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalar doğrultusunda İngiltere bölgeye olan ilgisini hayatı geçirmiş ve Türk birlilerinin kontrolünde olan bölgeyi Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak 15 Kasım 1918 tarihinde işgal etmiştir. Ancak, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Misak-1 Millî belgesinde Musul, vatanın bir parçası sayılmış ve Anadolu'da kurulan hükümet her platformda bu bölgeyi Türkiye'den koparan şartları içeren Sevr Antlaşması'nı tanımadığını açıklamıştır. İngilizlerin Mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal ettilerini Musul'da, halkın işgale tepki gösterdiği ve bölgedeki Müslüman ahalinin İngilizlere karşı direnişe geçtiği, sonrasında yine Anadolu'daki harekete bağlılık gösterdiği görülmüştür. Buna rağmen Nisan ayında toplanan San Remo Konferansı'nda, Fransa ile İngiltere arasında yapılan görüşmelere bağlı olarak, İngiltere'nin Fransa'ya Avrupa ve Orta Doğu'da vereceği desteği karşılık Musul'u kendi kontrolüne aldığığini görüyoruz. Türk Millî Mücadelesi'nin başarıya ulaşmasından sonra başlatılan Lozan görüşmelerinde İngiltere, Milletler Cemiyeti tarafından belirlenmiş Irak Mandateri sıfatıyla Musul'u Türk'lere bırakmamak konusundaki ısrarını sürdürmüştü. Antlaşmanın tehlikeye girmemesi için, Musul sorununun daha sonra taraflar arasında yapılacak ikili görüşmeler yoluyla haldeledilmesine dair İngiltere'nin görüşü, Türkiye tarafından da uygun görülmüştü.

Musul meselesi ile ilgili olarak Lozan Barış Konferansı'nda yapılan tartışmalarla, Musul Türkiye için asgari vatan sınırlarını ifade eden, Misak-1 Millî'nin

vazgeçilmez bir parçası olarak görülmüştür. Buna mukabil İngiltere için zengin petrol yatakları, İngiliz sömürgesi olan Hindistan'a giden yolun güvenliği ve Orta Doğudaki çıkışları açısından stratejik ve ekonomik bir bölge idi. Musul ile ilgili olarak Lozan'daki Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa, Türk tezini siyasi, tarihî, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri açılardan geniş bir şekilde açıklamıştır. Türk tezi, Musul ve Süleymaniye bölgeleri halkın büyük çoğunluğunun Türk olduğunu ve bu nedenle Türkiye sınırları içerisinde kalması gerektiği yönündeydi. İsmet Paşa'nın bu anlayışla bölgede halk oylaması yapılması yönündeki teklifi de Lord Curzon tarafından, "Bölge halkın rey verme alışkanlığı olmadığı ve plebisitin amacını anlayamayacakları" gerekçeyle kabul görmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitirilmesinde etkili olan Wilson Prensipleri'nin en önemli maddesi milletlerin kaderleri için kendi tercihlerinin belirleyici olması esasına dayanan "Self-determinasyon" ilkesi idi. Osmanlı Devleti de bu noktadan hareketle savaşı bitirmek için müraaat etmişti. TBMM'de Misak-ı Millî'de bu yöntemi kabul etmişti. Savaş sırasında hararetle savundukları bu ilkeden İngiltere'nin bu aşamada vazgeçmesinin sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

1

İsmet Paşa'nın tüm ısrarlarına rağmen Lozan'da Musul konusuyla ilgili Türk görüşünün kabul ettirememesi, TBMM'de 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumda milletvekillerinin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Gelişmeleri eleştiren milletvekilleri, Musul sorununun çözümünün daha sonraya bırakılmasının Musul'u terk etmek anlamına gelebileceği, sorunun Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'a havale edilmesinin Musul'u İngiltere'ye vermek anlamına geldiği yönünde değerlendirmeler yapmışlar, Musul'un Türkiye'den ayrılmmasını onaylamadıklarını bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki açıklaması ise şöyledir. "Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonra talik etmek demek, ondan sarfınazar etmek demek değildir. Belki, bunun istihsalı için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumu zu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek; bu mümkünür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız." Görüleceği üzere muhalefetin tepkisine rağmen başta Mustafa Kemal Paşa ve Türk hükûmetinin, o günkü şartlarda Musul sorununu daha sonraya bırakmayı uygun görmektedirler. Öte yandan bu süreçte İngilizler de boş durmamışlardır. Lozan Barış Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra Süleymaniye'yi bombalamışlar ve işgal etmişlerdir. Diğer taraftan, bölgedeki Hristiyan Asuri kabilelerini silahlandıracak Türkiye'ye karşı silahlı hareketlere sevk etmişlerdir.

Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde: "Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorunun, dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollardan çözüleceği" hükmü yer alıyordu. Bu hükmü gereği, Türk-İngiliz görüşmeleri 1924 yılı Mayıs ayında başlamıştır. Bu konferansta Türkiye nüfus açısından siyasi, tarihî, coğrafi, askerî ve stratejik nedenlere dayalı haklı gerekçelerini öne sürerken İngiltere, Musul'un kendi mandaterliği altındaki Irak'a bırakılması konusunda ısrarını sürdürmüş ve bunun yanında, Türkiye'den Hakkâri'ye kadar uzanan toprak talebinde bulunmuştur.

Bu durumda, konferans 5 Haziran 1924 tarihinde bir sonuca varmadan dağılmıştır. Lozan Antlaşması'nın ilgili hükmü, bu görüşmelerin başarısızlığı durağında, sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini öngörüyor. Başlangıçta, üyesi olmadığı, üstelik tamamen İngiliz kontrolünde olan bir organizasyondan

kendisi lehine bir karar çıkmayacağına olan inancından dolayı tereddüt geçiren Türkiye, sonunda sorunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesine razı oldu.

Musul sorunu, Milletler Cemiyeti konseyi tarafından 30 Eylül 1924'te görüşülmeye başlandı. Bu görüşmeler sürerken Türk-İngiliz ilişkileri iyice gerginleşti ve Milletler Cemiyeti Türkiye ile İngiltere arasındaki sınır anlaşmazlığına, 29 Ekim 1924 Türkiye-Irak geçici sınırını tespit ederek çözüm buldu. Daha sonra sorunu çözmek üzere, ilgili devletlerle görüşmeler yapmak için bir uluslararası komisyon oluşturuldu.

Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kurulan komisyon, "Musul'un İngiltere mandası altındaki Irak'ın bir parçası sayılması gerektiğini ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırın da Brüksel'de belirlenmiş bulunan çizgiden geçeceğini" bildiren bir karar alarak, bu kararı Konseye iletti. Türkiye, Komisyonun bu kararını tanımadığını ve Konseyin bu biçimde kesin bir karar alma yetkisinin bulunmadığını belirterek, bağlayıcı bir karar için ilgili tarafların olumlu oylarının alınması gerektiğini bildirdi.

Ancak Konsey, 16 Aralık 1925 tarihinde üçlü komisyonun raporunu benimsedi. Bu sırada Türkiye'de iç siyasi hayatı yaşayan bir takım olumsuzlukların yanı sıra, ülkenin doğusunda Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyani'nın bastırılması için uğraş veriliyordu. Türkiye, her şeye rağmen, bu kararı hemen tanımadı. Ancak, Musul sorunu ile Türkiye bir kez daha Millî Mücadele döneminde olduğu gibi uluslararası platformda yalnız kaldığını ve Batılı devletlerin savaş yolu ile elde edemediklerini, baskın yolu ile elde etmeye çalışıklarını gördü. Bu yalnızlıktan kurtulmak için 17 Aralık 1925'te Sovyetlerle bir tarafsızlık ve saldırmasızlık anlaşması imzaladı.

Misak-1 Millî sınırları içerisinde yer alan Musul'u geri almak için Türkiye açısından, güçे başvurmaktan başka çare kalmamıştı. Bununla birlikte ülke içerisinde yaşanan yeni yapılanma ve yukarıda degindigimiz Şeyh Sait İsyani gibi iç nedenlerle Misak-1 Millî'den taviz sayılabilen geri adımı atmak zorunda kalan Türkiye, 5 Haziran 1926'da yaptığı anlaşma ile (Türkiye, İngiltere ve Irak Hükûmeti) Musul'u, İngiltere'nin mandasındaki Irak'a bıraktı. Buna karşılık, Türkiye'ye Musul petrollerinden 25 yıl süre ile %10 pay verilecekti. Ancak, daha sonra yapılan bir düzenleme ile Türkiye bu paydan 500.000 İngiliz lirası karşılığında vazgeçmiştir.

KİTAP

Musul meselesini çeşitli yönleri ile değerlendirebilmek için Atatürk Araştırma Merkezi'nce yayımlanan *Misak-1 Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara 1998, adlı kitabı okuyabilirsiniz.

Başlangıçta Türk-Rus ilişkileri konusunda endişe duyan ve Türkiye'nin Bolşeviklerin etkisi altında dış politikalarını belirlediklerini dile getiren İngiliz kalmayı, yaşayan süreç içerisinde bunun doğru olmadığını anlamıştır. Mustafa Kemal, hem Batı ülkeleri ile iyi ilişkiler içerisine girerek hem de Sovyet Rusya ile dost kalarak bunu başarmıştır. Özellikle, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden sonra yeni Türkiye'nin dış politikadaki imajı, komşuları ile iyi geçinen, bağımsızlığını korumada kararlı, ortak savunma paktları oluşturma ve bölgesinde güvenliğin korunmasından yana, kısacası dünya barışını korumaya yönelik bir tavır olarak takdir edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Lozan sonrası sorunları görüşmeler yolu ile halletmesinin önemi özellikle vurgulanmıştır. Çünkü Almanya ve İtalya'nın saldırgan tavırlar sergilediği, bir dönemde Türkiye'nin değişen dünya şartlarını ileri sürerek görüşmeler yolu ile Boğazların statüsünü istediği yönde değiştirmesi herkes tarafından takdir edilmiştir.

1932 yılından sonra barıştan yana olan Türkiye imajı dünyada giderek kuvvetlenmiş ve bu yeni imajı ile Ankara'nın, gerek komşuları ile ortak savunma paktları kurmak ve güvenlik antlaşmaları yapmak gerekse uluslararası platformlarda üstlendiği yapıçı ve aktif rolün dünya barışına katkısı sıkça vurgulanmaya başlamıştır.

Türkiye'nin savaşı kanun dışı ilan eden Briand-Kellog Pakti'na katılması (1929 Ocak), yine bu tarihte bir İngiliz filosunun İstanbul'u resmi olarak ziyareti ve 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması Türk-İngiliz ilişkilerinin önemli gelişmelerindendir. Yine, Türk İngiliz ilişkilerinin gelişmesinde İngiltere'nin Türkiye'nin Boğazlar ile ilgili değişiklik önerisini desteklemesi etkili olmuştur.

Diğer taraftan İngiltere, özellikle Almanya'nın ekonomik açıdan Türkiye'yi etkisi altına alma ihtimaline karşı da harekete geçmiş ve boğazların silahlandırılması işini bir İngiliz firması üstlenmiştir. Yine, 1936 yılında Karabük Demir ve Çelik İşletmeleri'nin kuruluşunu da bir İngiliz firması üstlenmiştir.

1936 yılında diğer gelişmeler, İngiliz Kralı VII. Edward'ın İstanbul ziyareti ve buna mukabil, İngiliz kralının taç giyme törenine katılmak üzere İsmet İnönü'nün İngiltere ziyareti, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesine katkı yapmıştır. 1937 yılında Türkiye'nin dostluk veya tarafsızlık anlaşması fikrine sıcak bakmayan İngiltere, 1938 yılında Türkiye'ye on milyon Sterlinlik kredi verilmesini öngören bir anlaşma imzalamıştır. Bütün bu gelişmeler, 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan karşılıklı yardım anlaşmasıyla, ilişkilere yeni bir boyut kazandıracaktır.

1936'da İtalya'nın Balkanlar ve Orta Doğu'da tehditlerini artırması üzerine, önce Fransa'yla anlaşan İngiltere, bir İtalyan saldırısı karşısında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti vermiştir. İspanya'nın bu garantiyi reddetmesine karşılık, diğer devletlerle birlikte, Türkiye bu garantiyi kabul etmiştir. Ayrıca, bu üç devlet de İngiltere'ye garanti vermiştir. Bu karşılıklı garantiler sisteme Akdeniz Pakti adı verilmiştir.

Akdeniz Pakti ile Türkiye, İtalyan tehlikesine karşı İngiltere'ye bağlanmış oluyordu ki bu yeni Türkiye'nin İngiltere ile olan münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Fakat İngiltere, kendi garantisini mahfuz (saklı) tutarak Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi kendisine vermiş oldukları garantilerden affetmiştir. Bunun anlamı; İngiltere bir saldırıyla uğrarsa bu devletlerin yardım mecburiyeti olmayacağı, fakat İngiltere bu devletlere yardım edecekti. Buna karşılık, bu devletler de, kendi garantilerini saklı tutarak İngiltere'yi verdiği garantilerden affettiklerini bildirdiler. Karşılıklı tek taraflı garanti durumu kısa sürdü. İtalya, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek için teşebbüse geçince, Türkiye bu tek taraflı garanti durumuna son verdi. Fakat artık, Türk-İngiliz münasebetleri iyileşme yoluna girmiş bulunuyordu. Bu ilişki, 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakı ile sonuçlanmıştır.

Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay'ın Anavatana Katılması

Savaş sonrası ortaya çıkan durumu belirleyen ülke olan İngiltere ile gerek Orta Doğu, gerekse Avrupa politikasında anlaşmazlık yaşayan Fransa, başından beri Anadolu'daki hareket ve onun lideri olan Mustafa Kemal ile İngiltere dışında temas yolu aramış ve kurulan bu ilişkiler sonucu, 20 Ekim 1921'de Ankara antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sadece Türkiye Suriye sınırını çizmekle kalmamış, aynı zamanda Türk-Fransız ilişkilerini de düzenlemiştir.

Türkiye ile Fransa arasındaki meseleler Ankara Anlaşmasının gerektirdiği komisyon çalışmaları yapılmadığı için bir müddet daha askıda kalmıştır. İkili ilişkiler ancak Mayıs 1926'da imzalanan *Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi* ile

rayına oturtulabilmistiştir. Buna göre, taraflar aralarındaki anlaşmazlıklarını barişçi yollarla çözecekler ve taraflardan birine silahlı bir saldırısı hâlinde, diğer tarafsız kalacaktır. Bu antlaşma 18 Şubat 1926'da parafe edilmekle beraber, Fransa hemen imzaya yanaşmamış, Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul anlaşmazlığının çözümlenmesini beklemiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kararını kabule karar verdikten sonra Fransa, sözleşmeyi 30 Mayıs 1926'da imzalanmıştır.

Türkiye ile Fransa arasında sorun olan diğer bir konu ise Türkiye'deki Fransız misyoner okulları konusudur. Türk hükümeti hazırladığı bir yönetmelikle, yabancı okullarda okutulan Tarih ve Coğrafya gibi derslerin Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından okutulması ilkesini getirmiştir. Fransa ise buna itiraz etmiştir.

Bunun dışında, Fransa ile Türkiye arasında sorun olan diğer bir konu ise Osmanlı borçları konusudur. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin en fazla borç aldığı ülke Fransa idi ve Lozan Konferansı'nda borçların ödeme şeklinin, borçlu olunan ülke ile Türkiye arasında yapılacak görüşmeler sonucu çözüme kavuşturulmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda, 1928'de belirlenen ödenecek miktar ve ödeme takvimi bir formüle bağlanmıştır. 1929 dünya ekonomik buhranına bağlı olarak ödeme güçlüğü sonrası Türkiye borç ödemesini ertelemek istemiş, ancak buna yapılan itirazlar sonucu Nisan 1933'te Paris'te yeni bir borç sözleşmesi imzalanmıştır.

Türkiye ile Fransa arasında diğer bir sorun ise, Adana-Mersin demiryolunun satın alınmasıyla ilgilidir. Türkiye'nin iktisadi bağımsızlık politikası doğrultusunda 1929'da çıkarılan bir kanunla, Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin demiryolunu satın almak istemiştir. Bunun üzerine Fransa'yla yaşanan sorun, 1929 Haziran'da yapılan bir anlaşma ile çözüme kavuşmuş ve Adana-Mersin demiryolu Türkiye'ye teslim edilmiştir. Bu anlaşmaların ortaya çıkmasında ve Hatay meselesinde Fransa'nın düzelen Türk-İngiliz münasebetlerini göz önüne aldığı söylenebilir.

1930'lu yıllarda iki ülke ilişkileri Hatay sorunu etrafında şekillenmiştir. İskenderun Sancağı (burası daha sonra Hatay adıyla anılacaktır)'nda Türkler nüfusun yoğunluğunu teşkil ettikleri için bu bölge Misak-ı Millî hudutları içinde idi. Ancak, 20 Ekim 1921'de Fransa ile yapılan Ankara İtilâfnamesi ile İskenderun Sancağı Türklerine özerklik kazandırılmıştı. Fransa'ya bırakılan Suriye, Lübnan ve Sancak'taki manda yönetimi Milletler Cemiyeti tarafından 29 Eylül 1923'te tasdik edilmiştir. Böylece bölgede oluşturulan bu Fransız "mandat" yönetimi birtakım düzenlemelerle 1936 yılına kadar devam etti. 1936 Nisanı'nda Fransa'da yapılan seçimleri kazanan Halk Cephesi Hükümeti, aynı zamanda o sıralarda Avrupa'da olmuş bulunan buhranların da etkisiyle Suriye ve Lübnan ile olan ilişkilerini düzenleme yoluna gitti. Bu çerçevede Fransız hükümetinin girişimleriyle 9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasında bir *Dostluk ve İttifak Antlaşması* parafe edildi. 25 yıllık bir süre için yapılan bu anlaşmaya göre Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşturacak ve Milletler Cemiyeti üyeliğine aday olacaktı.

Antlaşmanın üçüncü maddesine göre Fransa, Suriye'den çekilirken Sancak'taki hak ve yükümlülüklerini yeni Suriye hükümetine devredecekti. Ancak bu hükümet rağmen Sancak bölgesinin özel statüsü korunmaktaydı. Bu antlaşma ve uygulaması ise Sancak'taki Türkler arasında ve Türkiye'de endişe uyandıracak, bunun üzerine Türkiye'nin temsilcisi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti Meclisinin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda bu mesele ile ilgili olarak Fransa Hükümeti ile ikili görüşme teklifinde bulunacak ve yapacaktır. Suriye'nin Fransız mandasına girmesinden sonra da Sancak'ın statüsü devam etmiştir. 9 Eylül'de imzalanan anlaşmada, Sancak'ın kaderi de Suriye hükümetine bırakılmış ve Suriye, Sancak'la ilgili tüm sorumlulukları Fransa'dan devralmıştır. Şüphesiz bu yeni

durum, hem Sancak'ta yaşayan Türkleri, hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni rahatsız etmişti. Zira yukarıda vurgulandığı üzere Sancak'ta Türkler çoğunluktaydı ve Türkiye'nin, Sancağı Suriye'ye terk etmemek hususundaki kararlılığı bizzat Mustafa Kemal tarafından dile getirilmişti. Türk hükümeti 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile bu durumu protesto etti. Türkiye, Fransa'dan Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın ayrı bir bölge olan İskenderun Sancağı'na da tanınmasını istediler. Fransız hükümetinin 10 Kasım'da verdiği cevabı notada, Türk görüşünün kabul edilemeyeceği bildiriliyordu. Türkiye'nin bu meselenin halledilmesi konusundaki ısrarı üzerine, Sancak meselesinin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırıldı. Konu 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında görüşüldü ve İsviç Temsilcisi Sandler rapor yazıcı olarak tayin edildi.

Sandler, hazırladığı raporda Sancak meselesinin çözümü için bir Komisyon kurulmasını teklif etti ve bu teklif kabul edildi. Böylelikle Sancak'ı, ayrı varlık olarak kabul eden *Sandler Raporu* adıyla anılacak olan rapor, 27 Ocak'ta Konseyde oy birliği ile kabul edildi. İngiltere'nin aracılığı üzerine 26 Ocak 1937'de iki hükümet arasında bir ilke anlaşmasına varıldı. İngiltere'nin iki ülke ilişkilerinde arabuluculuk etmesinin nedenlerine bakılacak olursa; Akdeniz dengesi açısından önemli iki ülkenin arasının açılmasını istemeyiği, Türkiye ile ilişkilerin düzeltmesi ve Türkiye'nin sorunu barış yolu ile halletmesini onaylaması düşüncesinin geldiği görülmektedir. Bu prensip anlaşmasıyla İskenderun Sancağı, yeni adıyla Hatay, içişlerinde bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği hâlinde olan bir statüye kavuşturuluyor ve bir Anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" teşkil ediyordu. Sancak'ın dış işleri, bazı şartlar altında Suriye hükümeti tarafından idare edilecekti. Türkçe resmi dil olacaktı.

29 Mayıs 1937'de Sancak'ın millî bütünlüğünü teminat altına alan ve Türkiye-Suriye sınırını tespit eden antlaşmalar yapıldı. Bu antlaşmalar, tarafların Paris'te karşılıklı olarak birbirlerine onay belgelerini verdikleri gün yani 22 Temmuz 1937'de yürürlüğe girecektir. Bu antlaşmalarla beraber Konseye kabul edilen Sancak statüsü ve anayasası da taraflarca kabul edilmekteydi. Bu antlaşmalardan birincisine göre, Sancak'ın toprak bütünlüğünün güvence altına alınması, Sancak tehdit edildiğinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne derhal bilgi verilmesi, tarafların iş birliği ve görüşmelerine devam etmesi, acil ve özel durumlarda tarafların iş birliğinde bulunması gerekiyordu. Bunun yanı sıra Genelkurmayların önceden hazırlıklar yapması, tarafların Milletler Cemiyeti Konseyi denetleme görevi yaparken öğretülerine saygılı olması hükümleri gibi hükümler yer almaktaydı. Antlaşmanın ikincisinde ise 3 Mayıs 1930 tarihli Son Sınır Protokolü ile tespit edilmiş Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak tanıdıkları ve onun dokunulmazlığını güvence altına aldıları, ülkeleri üzerinde birbirlerine karşı kıskırtmaları önleyecekleri ifade edilmektedir.

Ancak, Sancak'ın bu yeni statüsü uygulanırken bazı sorunlar çıktı. 1937 Antlaşmalarına göre 15 Nisan 1938'e kadar Sancak'ta seçimlerin yapılması gerekmektedir. Sancak için hazırlanan anayasa ile yapılan antlaşmaların uygulanması aşamasında problemler çıkmıştır. Nitekim Sancak'taki Fransız temsilcisi ile diğer Fransız görevliler anlaşma ve anayasanın uygulanmasını engelleyici davranışlar içine girdiler. Sancak'ta seçimlerin yapılması sırasında böylesine haksızlıkların ortaya çıkması üzerine Türkiye duruma müdahale ederek, seçim sisteminin düzeltmesini istedi. Ocak 1938'de seçim sistemi değiştirildi. Bu sıralarda Avrupa'da savaş tehlikesi gittikçe daha belirgin bir hâle geliyor, saflar daha da netleşiyordu. Fransa, Orta Doğu'da güçlü bir devlet hâline gelen Türkiye'ye yanaşıyordu. Sancak'ta 9 Haziran'da seçimler tekrar başladı. Gelişmelerin bu şekilde seyretmesi üzerine

seçimleri yakından takip eden Türkiye, Sancak'taki durumun Türkler lehine düzeltilemesi için harekete geçmeye karar verdi. 3 Temmuz 1938'de Sancak'ta sükûnet ve asayışi sağlamak üzere 6.000 kişilik bir kuvvet kurulması ve bunun 1000'inin Sancak'tan, geri kalanın Türkiye ve Fransa tarafından sağlanmasını öngören bir antlaşma imzalandı. Anlaşmadan iki gün sonra, Türk kuvvetleri Hatay'a girdi. Türkiye'nin Fransa ile yaptığı antlaşma ve Türk askerinin Sancak'a girişi Suriye'de tepkilere sebep oldu. Ağustos'ta yapılan seçimler sonucunda 40 milletvekilinden 22'sini Türkler kazandı. Bütün milletvekilleri Meclis'te Türkçe yemin ederek göreveye başladılar. Meclis Sancağı Türkçe adıyla Hatay Devleti adını verdi.

Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra, 29 Haziran 1939'da Hatay Meclisi son toplantılığını yaparak, oy birliğiyle Anavatan'a katılma kararını alacaktır.

SIRA SİZDE

2

Türkiye'nin Hatay'ın anavatana katılışını sağladığı süreçte başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Fransa ile savaş yapma noktasına geldiğini gördük. Bu çerçevede Türkiye'nin 1930'lu yıllarda dış politikasına yön veren 'yurta sulu, cihanda sulu' ilkesini nasıl değerlendirmeliyiz? Tartışınız.

Türk-Yunan İlişkileri

Türk-Yunan ilişkilerinde Yunanistan'ın 20.yüzyıl başlarındaki dış politikasının amacını, Anadolu'da Rum nüfusun yaşadığı bölgelerin Yunanistan'a ilhâki, diğer bir deyişle *Megali Idea* kapsamında Yunanlıların kaybettikleri toprakların elde edilmesi teşkil etmiştir. Bu politikanın, yani anavatan dışında yaşayan soydaşların bulundukları toprakları devlet sınırlarına dâhil etme politikasının (irredantizm/kurtarımcılık) savunusunu uzun yıllar başbakanlık mevkiinde oturan, Lozan Barış görüşmelerinde Yunanistan temsilcisi olan, Liberal Parti başkanı Eleftherios Venizelos yapmıştır.

Yunanistan I. Dünya Savaşı'na Başbakan Venizelos'un önderliğinde İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmiştir. Savaşın sonunda kazanan devletler safında yer alan Yunanistan'ın, 1919 Paris Barış Konferansı'nda vaat edilen toprakların elde edilmesi yönünde giriştiği ve 1922'de Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanan Türk Millî Mücadelesi, Yunan tarihine "Küçük Asya Felaketi" olarak geçmiştir. Bu felaketin sorumlusu olarak, Küçük Asya kuvvetleri komutanı ve diğer bazı siyasiler idam edilirken 1922 sonrasında Yunanistan yaklaşık on yıl boyunca askerî darbe ve müdahalelere sahne olacaktır.

Lozan Barış Antlaşması sonrasında savaşan iki taraf olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ilişkiye yön veren temel meseleler, Lozan görüşmeleri sırasında imzalanan *Türk-Yunan Ahali Mübadelesine Dair Sözleşme*'nin tatbiki ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunların çözümünde yoğunlaşmıştır.

Nüfus Mübadelesi

Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan önce 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukularla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu" mübadelesine dair sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Tarihte ülkeler arasındaki bu tür nüfus değişimleri gönüllülük esasına dayanmışken, Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen bu nüfus değişimi, ilk zorunlu nüfus değişimi olarak tarihteki yerini almıştır.

Nüfus Mübadelesi Sözleşme'sinin uygulanması ile ilgili olarak, Türk ve Yunan temsilcilerden oluşan bir heyet oluşturulmasına karar verilmiştir. Ekim 1923 tarihinde çalışmalarına başlayan komisyonun denetiminde bir yıllık süre içerisinde Türkiye'deki Ortodokslarla Yunanistan'daki Müslümanların değişimini sağlanmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu nüfus değişiminin önemli bir istisnası vardır: Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları mübadeleye tabi olmamışlardır. Bunun dışında Orta Anadolu'da yaşayan Türkçe konuşan, Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti yanında yer alarak Papa Eftim liderliğinde Yunan işgaline ve Rum ayaklanmalarına karşı koyan Karamanlı Ortodoks Türkler de kendilerinin mübadele dışı tutulacağı fikrine sahipken, anlaşmada özellikle dini kimliğe atıf yapılmış olması dolayısıyla, mübadeleye tabi tutularak Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Yunanistan'da mübadillerin yaşadığı uyum sürecinde, özellikle Türkçeden başka bir dil konuşmamaları ve âdet, gelenek, görenek ve taşıdıkları öz Türkçe isimleri ile Karamanlı Ortodoksların Yunan toplum yapısına uyumları daha da zor olmuştur.

Sözleşmeye göre, elde tam olarak istatistikî bir veri olmamakla birlikte, yaklaşık 1.200.000 Ortodoks Anadolu'dan Yunanistan'a, Yunanistan'da yaşayan 500.000 Müslüman Türk de Anadolu'ya zorunlu olarak göç etmişlerdir. Göç her iki taraf açısından sosyal ve ekonomik alanlarda çeşitli sorunlar yaratmıştır. İlişkilerdeki asıl mesele, Mübadele sözleşmesinin ikinci maddesinden kaynaklandı. Buna göre, Mübadele İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. Madde: "1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul şehremaneti daireleri (İstanbul belediye sınırları) içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar İstanbul Rumu" ve yine "1913 tarihli Bükrerş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardı". Bu maddenin uygulanması ile ilgili olarak ortaya çıkan anlaşmazlık, iki ülkeyi savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Söz konusu anlaşmazlık Türk-Yunan ilişkilerinde etabili (yerleşik veya oturmakta olan) meselesi olarak tarihe geçmiştir.

Etablı Meselesi

Yukarıda belirtildiği gibi, Karma Komisyonun kurulması ve mübadele sürecinin başlaması ile mübadele dışı kalacak İstanbul Rumları ile ilgili olarak uzun süre yaşanacak bir gerginlik ortaya çıkmıştır. İstanbul'da bulunan Rumlardan kimlerin gerçekten burada mütemekkin (ikâmet eden, etablı) nüfusu olduğu meselesi ile ilgili olarak, iki devlet farklı tezler ortaya koymuşlardır. Türkiye açısından uygulamada Türk kanunlarının esas alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, sadece 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediye sınırları içinde "yerleşik bulunan" Rumların İstanbul Rumu kabul edilebileceği savunuluyordu. Yunanistan ise mümkün olduğunda fazla sayıda Rum'u İstanbul'da bırakmak amacıyla, belirtilen tarihten önce her ne sebeple olursa olsun İstanbul'da bulunan Rumların mübadeleden muaf tutulması gerektiğini ileri sürmektedir. Karma Komisyon mesele ile ilgili bir sonuca ulaşamayınca anlaşmazlık Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmüş, ancak bir sonuç alınamamıştır. İki ülke ilişkilerinin gerilmesi ile Yunanistan, Batı Trakya Türklerinin mallarını müsadere ederek bunları Anadolu'dan gelen Rumlara vermiştir. Türkiye de buna cevap olarak, İstanbul Rumlarının mallarına el koymustur. 1926 yılında Atina'da imzalanan antlaşma da ikili ilişkilerde yaşanan gerginlige çözüm getirememiştir. Sonuç itibariyle iki ülke 10 Haziran 1930 yılında Ankara'da bir antlaşma imzalamışlardır. Antlaşmaya göre doğum yerleri ve geliş tarihleri ne olursa olsun İstanbul'da bulunan Rumlar mübadeleden muaf tutulmuşlardır. Mübadillerin ayrıldıkları ülkelerde bıraktıkları malların mülkiyet hakkı bırakılan ülkeye ait olacaktır.

Patrikhâne Meselesi

Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan Barış Konferansı'nda tartışılan bir diğer konu, İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'nin Türkiye topraklarında kalıp kalmaması olmuştur. Lozan müzakerelerinde Patrikhane meselesi, mübadele meselesinin ele alındığı zamanda gündeme gelmişti. Patrikhane meselesi evvela Lord Curzon'un başkanlığını yaptığı Ülkeler ve Askeri Meseleler Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda görüşüldü. İsmet Paşa bu oturumda Türkiye'deki bütün Rumların mübadeleye tabi tutulmasını ve buna bağlı olarak Patrik ve Patriklik makamının da Türkiye'den çıkarılmasını istedi. İsmet Paşa, 12 Aralık 1922 tarihinde mübadele alt komisyonunda yapmış olduğu konuşmadada: "Patrikhane, önce Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, sonra da sınırlarının genişlemesi için her türlü faaliyette bulunmuştur. Bugün gelinen noktanın asıl sorumlusu" dedikten sonra, Patrikhane'nin siyasi bir kurum olduğuna dikkat çekerek, Patrikhane'nin sınır dışına çıkarılmasında ısrar etmiştir. Ancak, Türkiye'nin Patrikliğin ülkeden çıkarılması yönündeki tekliflerine Yunanistan ile birlikte diğer Avrupalı devletler de itiraz etmişlerdir.

Sonuçta, antlaşma metninde yer almamakla birlikte Venizelos'un, o an için görevde bulunan Türkiye ile iyi ilişkiler kurma taraftarı olmayan Patrik IV. Meletios'un görevden uzaklaştırılacağı ve bundan sonra Patrikhane'nin tüm siyasi hak ve yetkilerinden arındırılarak sadece dini bir kurum olacağı, sözü ile anlaşmaya varılmış ve Fener Rum Patrikhanesi Türkiye'de kalmıştır. Lozan Antlaşması'yla Patrikhanenin bir antlaşma hükümlü ile değil, tasarruf hakkı Türk devletinde saklı kalmak kaydıyla tek taraflı olarak Türkiye'de kalmasına izin verilmiştir. Buna göre: Patrikhane bir Türk kurumu olup Patrik ve burada görevli memurları da dahil olmak üzere Türk memurlarıdır. Patriğin tayin ve denetimi Türk hükûmeti tarafından yapılacaktır ve 1923 öncesi bütün imtiyazları kaldırılmıştır; sadece din işleriyle ilgilenecektir.

Yunanistan Lozan Antlaşması'nda çizilen çerçeveye rağmen Türkiye'deki patriklik seçimlerine müdahale etmemiştir. 17 Aralık 1924'te seçilen yeni patrik VI. Konstantinos Arapoğlu, Bursa doğumlu olup 1921 tarihinde İstanbul'a gelmiş, 1924 yılında Terkos Metropolidi olarak da İstanbul'a yerleşmiş biri olarak mübadeleye tabi bir kişiydi.

Türkiye'nin bu duruma itiraz etmesi karşısında, Yunanistan meseleyi uluslararası Adalet Divanı'na götürmeye çalışırken Türkiye, Patrikhane'nin bir Türk kurumu olduğuna dikkat çekerek, iç işlerine dışarıdan müdahale edilmesine izin vermeme konusunda kararlılık göstermiş, Konstantinos Arapoğlu'nun sınır dışı edilmesine karar vermiştir. Patrik Arapoğlu'nun kişisel olarak Milletler Cemiyeti'ne müracaatı üzerine Cemiyetten meselenin ikili ilişkiler çerçevesinde halledilmesi çağrısı çıktı. Bunun üzerine Türk hükûmeti anılan Patrik ile ilgili aldığı karardan vazgeçmemiş, ancak, Patrik dışında diğer piskoposların da mübadeleye tabi tutulması isteyi geri çekmiştir. Türkiye'nin bu kararlı tavrı karşısında 1925 yılı Mayıs ayında istifa eden Konstantinos Arapoğlu'nun yerine, Vasilios Yeorgiadis mübadele dışı bir kişi olarak Patrik seçilmiştir. 1924 yılı ve sonrasında bir yıllık bir süreçte yaşanan Patriklik meselesinde tüm dünyaya Türkiye'nin Patrikhane'nin bir Türk kurumu olduğu, evrensel statüsünün tanınmadığı ve dini bir meseleden dolayı içişlerine karışılmayacağı mesajının verilmesi, Türk dış politikası açısından büyük bir öneme sahiptir.

1928 yılına gelindiğinde Türkiye dış politikasında barışçı ve mevcut durumu korumayı hedefleyen (statükocu) bir anlayışla hareket ederken, yıl ortasında Yunanistan'da yapılan seçimleri Venizelos kazanmıştır. Venizelos, dış politikada geçmişten tamamen farklı bir siyaset takip ederek komşu ülkelerle olan meselelerini barışçı ve statükocu bir anlayışla çözmeyi tercih etmiştir. Bunda, özellikle İtalya ve Bulgaristan'ın Akdeniz ve Balkanlarda yayılmacı siyaset takip etmesinin ve bu bağlamda, Bulgaristan'ın Makedonya ve Batı Trakya ile ilgili konularda Yunanistan'la sorunlar yaşamاسının önemli bir etkisi vardır. Sonuçta, 1930'lu yıllar, Türk-Yunan ilişkilerinde yakınllaşma esasına dayanan yeni bir dönem olmuştur.

Balkanlar'da, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya'nın katıldığı, Küçük Antant adı verilen bir antlaşma ile etkin olmaya çalışan Fransa karşısında Arnavutluk ile bir pakt imzalayan İtalya, bu pacta Türkiye ve Yunanistan'ı da katarak Balkanlarda etkin olmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede önce Türkiye-İtalya, daha sonra da Yunanistan-İtalya arasında Tarafsızlık, Uzlaşturma Antlaşması imzalanmışsa da bu yakınlışmanın bölgede kesin bir istikrar sağlayacağıının, hem Türkiye hem de Yunanistan tarafından fark edilmesiyle Venizelos ve Mustafa Kemal arasında bir yakınllaşma başlamıştır. Tarafların karşılıklı olarak meselelerin barışçı yollarla çözümü gereği mesajları vermeleri sonucunda 10 Haziran 1930 tarihinde mübadele meselesinden doğan siyasi ve ekonomik meselelere son noktayı koyan Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri yerleşmiş (établissement) kavramı içine dâhil edilmişlerdir. 1 Temmuz 1930'da Ankara Antlaşması'nın tasdiği ve uygulamanın başarıyla sonuçlanmasılarından sonra Türkiye ve Yunanistan için politik yakınlık yol açıldı. İki ülke arasındaki dostça bir dizi politik jest antlaşma imzalanana kadar birbirini izledi. 1 Temmuz 1930'da Ankara Antlaşması'nın onaylandığı gün İsmet Paşa, Venizelos'u Ankara'ya davet etti.

Aynı yılın 27 Ekim-1 Kasım tarihleri arasında Venizelos'un, Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşturma ve Hakemlik Antlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına Dair Protokol ile İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması imzalanmıştır. 1932 yılında Yunanistan, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğine destek verirken, yine anılan yılda ve bir sonraki yılda karşılıklı olarak başbakanların ziyaretlerini, Venizelos'un, Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış ödülüne aday göstermesi takip etmiştir. Yine 1933 yılında iki ülke arasındaki bu yakınlık bağlamında Samimi Anlaşma Belgesi adıyla yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Artan İtalyan tehditesinin etkisiyle iki ülke ilişkilerindeki bu olumlu gelişmeler, iki ülkeyi daha da yaklaştırılmış ve Balkanlar'da bir iş birliğinin oluşumunda ve 1934 yılında Balkan Antanti'nın imzalanmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

1937 yılında ise Yunanlı bir heykeltıraşın yapmış olduğu Atatürk Heykeli ve Selanik Belediyesi'nin satın aldığı Atatürk'ün evi Türkiye'ye hediye edilmiştir. İki ülkenin üniversitelerinde karşılıklı olarak kursüler açılsa da ilişkilerdeki bu olumlu ortam II. Dünya Savaşı ile birlikte sona erecektir.

Türk-İtalyan İlişkileri

Lozan'dan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, Millî Mücadele sırasındaki dostça tutumları da göz önüne alınarak, İtalyanlarla iyi münasebetler tesis edilme yoluna gidildi. Ancak, ekonomik alanda gelişen iyi münasebetler siyasi alanda aynı görüntüyü vermedi. Mussolini'nin, İtalya'da iktidara geldiği ilk andan itibaren, Roma İmparatorluğu'nu canlandırmak için sömürgecilik ve yayılmacılık

politikasına yönelmesi, Büyük İtalya, Bizim Deniz, Akdeniz gibi kavramlarla ortaya çıkması, Türkiye'de de endişe uyandırmıştır. Musul sorununun görüşülmesi sırasında, özellikle İngiltere'nin kıskırtmasıyla Mussolini'nin Türkiye karşıtı konuşmaları olmuştur. Ancak Musul sorununun halledilmesi sonrasında İtalya ve Türkiye arasında dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalanmıştır.

4 Ocak 1932 tarihinde iki ülke arasında Anadolu sahillerine yakın ada ve adacıkların durumunu açıklığa kavuşturan bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Bodrum körfezindeki Kara adanın Türkiye'ye ait olduğu kabul edilmiş ve Meis ile kıyı arasında ve bu bölgede bulunan adacıkların adları tek tek telaffuz edilerek hangi ülkeye ait olduğu belirtilmiştir. Bu arada, yine Mussolini'nin 19 Mart 1934'te ikinci beş yıllık faşist kongresinde söylediği "Bizim geleceğimiz Doğudadır" sözü Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1935 yılında İtalya'nın Habsistan'a saldırması ise ikili ilişkilerde güvensizliğin yeniden doğmasına sebep olmuştur. Bu saldırısı üzerine Milletler Cemiyeti, İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri aldı ve barışın korunmasından yana olan Türkiye de ekonomik açıdan zarar görmesine karın bu tedbirlerle katıldı.

İngiltere ile İtalya'nın yakınlaşması ve Ocak 1937'de Akdeniz ile ilgili olarak bir anlaşmaya varmaları, Türkiye ile İtalya'nın da yakınlaşmasına yol açmıştır. Yapılan Akdeniz anlaşması ile İtalya, Akdenizde mevcut durumu kabul ettiğini bildirmiş, böylece, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik bir politika takip etmeyeceğini açıklamıştır. Öte yandan, Türkiye'nin, İtalya'nın Montrö Sözleşmesi'ni imzalaması yanında, Hatay yüzünden Fransa ile yaşadığı sorunlarda İtalya'nın dostluğuna ihtiyacı vardır. Bu bağlamda, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano Şubat 1937 tarihinde karşılıklı yaşanan sorunları görüşmeler yoluyla halletme girişiminde bulunmuşlardır. Bu görüşmeler, net bir anlaşma ile sonuçlanmasa da İtalya ve Türkiye arasındaki iyi ilişkilerin başlangıcı olmuştur.

İtalyan tehditlerine karşılık İngiltere'nin garanti vermesi ve Akdeniz Paktı'nın ortaya çıkması siyasi havanın yeniden yumuşamasını sağladı. Öte yandan statükoyu değiştirmemeyi karşılıklı olarak garanti etmeleri Türkiye'yi büyük ölçüde rahatlattı. Fakat 10-11 Eylül 1937'de İspanyol iç savaşы dolayısıyla artan denizaltı korsanlığına karşı çıkan İtalya'nın isteğine rağmen Türkiye, İngiltere ile birlikte hareket etti ve yönünü Batıya çevirerek, Batı ile uzlaşma doğrultusunda politikalar geliştirmeye başladı. Türk-İtalyan ilişkilerinin 1923-1938 döneminde diploması alanında sorunlar yaşanırken ticari ilişkilerin arttığını da işaret etmeliyiz.

Türk-Sovyet İlişkileri

26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın V.I. Lenin'e gönderdiği mektubu Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıcı olarak göstermek makul bir tezdir; bu mektupta iki hükümet arasında diplomatik ilişkilerin tesisi teklif ediliyor ve Anadoludaki harekete Sovyetlerin destek vermesi, emperyal devletlere karşı müşterek bir mücadelenin gerekliliğinin altı çiziliyordu. Böylelikle Türk hükümetini ilk tanıyan devlet olarak Sovyetlerle ilişkiler tesis edilmiş, özellikle 1920 yılı Temmuz'unda Moskova'da başlayan ve Ağustos'ta devam eden müzakereler Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bu müzakereler Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ve Sovyet Rusya Dış ilişkiler Komiseri Çiçerin idaresinde yürütülmüştür. Ancak bu ilk Moskova müzakereleri başarıya ulaşamamıştır; zira Çiçerin Van ve Bitlis civarının Ermenilere bırakılmasını istemiştir. Yapılan görüşmeler Şubat 1921'e kadar sürmüştür ve 19 Şubat 1921'de Ali Fuad (Cebesoy) Bey Büyükelçi olarak Moskova'ya gönderilmiştir. 26 Şubat'ta Yusuf Kemal Bey başkanlığında ye-

niden başlayan görüşmeler ise 16 Mart 1921'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'ni beraberinde getirmiştir.

Bu süreçte eski İttihatçılar da Enver Paşa'nın öncülüğünde Türkistan coğrafyasında Sovyetler aleyhine faaliyetlere başlamışlardı. Diğer yandan Mustafa Suphi öncülüğündeki Türk komünistler de aynı dönemde Moskova'dan Kırım'a, oradan da Anadolu'ya geçiyorlardı. 1919-1923 arasında Sovyetler ile Türkler arasındaki ilişkilerin birçok farklı boyutu vardı; bununla beraber, tarihî şartlar incelendiğinde, 1919-1930 devresi olaylarının bu iki devletin birbirine yaklaşmasını zaruri hâle getirdiği kolayca anlaşılmaktadır. Yine burada da tarihî sürece uygun bir tavır vardır. Nitelik Lozanda halledilemeyen sorunlara karşı Batılı devletlerin tavrı, Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkilerinde belirleyici olmuştur.

Sovyet Rusya'nın ilk on yılında takip ettiği dış politika, Batılı güçler arasındaki çıkar çatışmalarını kullanmayı bilen nispeten akıcı ve dinamik bir politikaydı. Buna rağmen iki çelişkili faktörü uzlaşturma çabalarında Bolşevikler ciddi sorunlarla karşılaşlardır: İhtilâli yayma ihtiyacı (axiomatic) ve tanınmış sınırlar dâhilinde var olmayı garanti altına alma ihtiyacı (prosaic). Bolşevikler, Trotsky tarafından kuramsallaştırılan "sürekli devrim" ilkesini benimseyerek başlangıçta bu gücünün üstesinden gelmeyi başardılar. Buna göre kapitalist zincirdeki "zayıf halka" olan Rusya'da tesis edilen sosyalizm rejimi, Batılı ülkeler ve komşu ülkelere sirayet etmedikçe rejimin istikbâli teminat altına alınamazdı. Trotsky'nin ideolojiden beslenen bu formülünün karşısına zamanla politikanın gerçek şartları (*realpolitik*) çıkacaktır. İdeoloji ile *realpolitik* arasındaki çelişki, özellikle 1923 sonrasında Sovyet-Türk ilişkilerine de yansıyacaktır.

1917 ile 1923 arasında Rusya'da Sovyet Devrimi, Türkiye'de ise Millî Mücadele yöneticileri arasında oluşan tabii ittifakı ve 1923 sonrası dönemde Stalin'in yavaş yavaş iktidara yerleşmeye başlamasıyla, Türkiye'de kurulan yeni millî devletin devletlerarası sisteme Batı'ya yakın bir safta yer almasını bu açıdan okumak gerekmektedir. Sovyet dış politikasının 1923 sonrası dönemde ulusal araçları daha fazla kullanarak *realpolitik* çizgisine kaymasının Türkiye ile ilişkileri de belirlemeye başladığı görülecektir. Bilhassa bu dönemden itibaren genel olarak Orta Doğu'nun Sovyet diplomasisi veya komünist sızma için çok daha az olanak sağladığı ortaya çıkacaktır. Bölge ülkeleri ile ticari ilişkiler geliştirmek ve İngiltere başta olmak üzere Batı nüfuzunu dengelemeye yönelik teşebbüsler etrafında gelişen ilişkilerin genel çizgisini, gerek Türkiye'de gerekse de İran'da sol hareketlerin şiddetle bastırılması dahi etkilemeyecektir.

Daha, Ankara'da Millî Hükümetin kurulmasından önce, Sovyetler Birliği Türkiye ile de ilgilenmiş, gerçekleştirmek istedikleri Dünya Proleter İhtilalinde Türkiye'nin yer alabileceğini düşünmüştür. Bu ihtilalin gerçekleşmesi için iki ayrı politika tespit edilmişti. Endüstrileşmiş toplumlarda ihtilali sanayi işçileri (proleterler) Komünist Partilerinin önderliğinde yapacaklar; Orta Doğu ve Asya'da ise bu olgu gelişmediğinden, ihtilalin öncülüğünü Emperyalizme karşı kurtuluş savaşısı veren Milliyetçi Burjuvazi üstlenecek, çekirdek hâlindeki Komünist Partileri de, bu millî kurtuluş mücadelesini bir proleter ihtilali hâline çevirecekti.

Sovyet Rusya, 1919 Martından itibaren Türkiye'ye bu açıdan bakmış ve bu konudaki ümitlerini Türk millî mücadeleleri boyunca devam ettirmiştir. Hatta Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yayın organı *İzvestiya* gazetesinde, Türk millî mücadeleisinin Asya'daki ilk Sovyet ihtilali olduğunu ilan etmişlerdi.

Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan mücadeleyi yürüten lider kadro ise tamamen farklı düşünüyordu. Sovyetlerden yardım alabilmek gayesiyle

kontrol altında tutulmak şartıyla komünist propagandalara bir süre göz yumulmuş ve resmî Türkiye Komünist Fırkası (Partisi) kurulmuştur. Durum tehlikeli bir hâl alınca da, resmî Türkiye Komünist Fırkası kapatılmış ve takibata geçilmiştir.

Millî Mücadele sırasında Türk-Sovyet münasebetlerinin ilgi çekici bir yönü de, Sovyetlerin Mustafa Kemal'in Batılılarla uyuşma ve uzlaşması ihtimalinden duydukları endişedir. Çünkü Türkiye Batılılarla uzlaştığı takdirde Sovyetlere daha fazla dayanma mecburiyetinden kurtulacaktı. Bu bağlamda, Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Paris ve Londra'ya yaptığı ziyaretler, buralarda verdiği demeçler ve nihayet İtalya, İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalar Sovyetlerde tepkiyle karşılanmış, hatta Ankara'yı bu yüzden protesto etmişlerdir. Fransızlarla 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalandığında da, aynı durum ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Komünist faaliyetlere karşı sert tepkinin başlaması üzerine, Stalin ve Orjonikidze yardımın kesilmesini istemişlerse de, Lenin ve Trotskiy yardımın sürdürülmesini kararlaştırmışlardır.

Millî Mücadele sonrası Lozan Barış Konferansı döneminde Boğazlar meselesi dolayısıyla Sovyetler konferansa özellikle ilgi göstermiş, Boğazlar Meselesi tartışılırken Konferansa davet edilmiştir. Türkiye, Batılılar karşısında yalnız kalmamak için, Sovyetlerin Konferansa katılmasını özellikle istemiştir. Sovyet heyetinin yâimlâdiği muhtıradâ "büyük devletlerin tüm alanlarda, bu arada ekonomi ve maliye konularında olmak üzere, siyasi bağımsızlık ve egemenlik hakkının Türkiye'ye tanınması talebi dile getirilmiştir." Konferansta Sovyet Rusya'yı Dışişleri Komiseri Çiçerin temsil etmiştir. Sovyetlerin Konferansta hassasiyet gösterdikleri temel konu Boğazların, Karadeniz'e kiyisi olan devletler haricindeki devletlerin harp gemilerine kapalılığı meselesiydi. Temmuz 1923'te varılan uzlaşma ile Boğazlar askerden arındırıldı ve Karadeniz'e kiyisi olan devletler dışındaki devletlerin de belli bir tonajdaki harp gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanındı. Tabiatıyla bu sonuç Sovyetlerin bekentilerini karşılamadı.

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından Avrupa'daki savaş buhranlarının başladığı devreye gelinceye kadar, Türk-Sovyet münasebetleri üç unsurun tesiri altında gelişmiştir: Ticari münasebetler, komünizm meselesi ve Türkiye'nin Batı ile münasebetlerini düzeltmesi ve geliştirmesi. Sovyetler Birliği, ticari ve ekonomik münasebetler yoluyla Türkiye'yi nüfuzu altında tutmaya çalışmıştır. Buna karşılık Türkiye, dış ticaretini Sovyetlerin tekeli altına sokmaktan kaçınarak, Batı ile ticari münasebetlerini geliştirmeye özen göstermiştir.

Komünizm meselesine gelince, Lozan'dan sonra Türkiye millî varlığına kavuşunca, komünizme karşı daha hassas davranışmış ve bu işi daha sıkı tutmuştur. Komünizm meselesi ile Sovyet-Türk münasebetlerini birbirinden ayrı tutmaya dikkat eden Türk hükümetinin bu tutumu Sovyetleri hoşnut bırakmamıştır. Sovyetler ise ikili ilişkileri, Türkiye'deki komünizm propagandası ile birlikte değerlendirmiştir. Nitekim 1929'da Pravda'da bu husus açıkça dile getirildiği için, Türk hükümetinin organı durumunda bulunan *Milliyet* gazetesi 6 Temmuz 1929'da buna, "Dünyanın hiçbir davası, Türkiye nasyonallizminin daha az mukaddes sayılmasına sebep olamaz" biçiminde ilginç bir cevap verecektir. Esasında Lozan müzakereleri sürecinde ve Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihlerde iki ülkede yaşanan birtakım gelişmeler, resmen açıklanmamakla beraber, iki tarafta da bir burukluk yaratmıştı. Keza Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1924'te Meclis'te yaptığı konuşma bu burukluğu üstü kapalı da olsa yansitmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın zikrettiği zorluklar Kafkasya'da Türk kökenli ve Müslüman halkların maruz kaldıkları kötü muameleler ve Türkiye'deki Rus Ticaret Temsilciliğinin statüsü, konsolosluk

antlaşması müzakereleri, belki de hepsinden daha ciddî bir sorun olma potansiyeline sahip olan Türkiye'deki komünist faaliyetlerdi.

En önemli mesele ise 1923'te Türkiye'de komünizme karşı başlayan takibat ve sonucundaki tutuklamalardır. Sakarya zaferinden sonra yapılan tutuklamalarдан sonra bu ikincisiydi. 1923 seçimleri öncesinde Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, müşterek mülkiyete dayanan bir sosyal inkilaba çağırınan beyannamelerle seçim propagandasına başladı. Bu parti aslında değişik isim altında devam eden Türkiye Komünist Partisi'dir. Bu propagandalar beraberinde tutuklamaları da getirdi. Vatan ihaneti suçuyla yargılanan 21 kişi sonuçta serbest bırakıldılsa da bu süreç elbette Rusya'da bir reaksiyona yol açmıştır.

Ticaret alanında olduğu gibi siyasi alanda da Türkiye'nin Batılı devletlerle uzlaşma yoluna girmesi ve dış politikasını yavaş yavaş Sovyet tekelinden kurtarmaya başlamasının, bu devlet tarafından hoşnutsuzlukla karşılaşması normaldi. Türkiye'nin dış münasebetlerinden duydukları endişelere rağmen, Sovyetler Birliği milletlerarası durumu kendileri için henüz güvenli görmediklerinden Türkiye'ye önem vermeye devam etmişlerdir. Musul anlaşmazlığı sırasında, Türk-İngiliz münasebetlerinin gerginliği, buna karşılık 1 Aralık 1925'te İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya'nın imzaladıkları *Locarno Antlaşması*'yla Almanya'nın Batılıların yanında yer alması ihtimali, 17 Aralık 1925'te Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Saldırımsızlık antlaşmasının imzalanması sonucunu vermiştir. Her şeyden önce teklif Rusya'dan gelmişti. Üç yıl için imzalanmış olan bu anlaşmaya göre taraflardan birine, bir veya birkaç devlet tarafından yöneltilen bir askeri hareket hâlinde diğer tarafsız kalacak ve taraflardan hiçbiri birbirlerine saldırmayacakları gibi, birbiri aleyhine yönelen ittifak veya siyasi anlaşmalara katılmayacaklardı.

Türkiye için olduğu kadar, Türkiye'nin Batılılara katılmasından duyduğu endişe bakımından Sovyet Rusya için de tatmin edici olan bu anlaşmaya göre Türkiye, Rusya'ya bilgi vermeden ve bazı hâlde de onun rızasını almadan Batı devletlerinden herhangi birisiyle anlaşma yapmayacaktı. Bu antlaşma 1929'da yeni bir hüküm eklerek yenilenmiştir. Buna göre, taraflar karadan ve denizden komşu bulundukları devletlerle birbirlerine danışmaksızın herhangi bir siyasi anlaşma yapmama esasını kabul etmişler ve söz konusu anlaşma 1945 Mart'ında Sovyetler Birliği tarafından feshedilinceye kadar yürürlükte kalmıştır. Eğer bu antlaşma yürürlükte kalsaydı, Türkiye'nin NATO'ya girebilmesi söz konusu olmayıabilirdi. Esasında Rusya Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs taleplerinde bulunarak anlaşmayı feshetmekle Türkiye'nin serbest hareket etmesini imkân vermiştir.

Türkiye - Rusya ilişkilerini her yönüyle değerlendirebilmek için Atatürk Araştırma Merkezi'nin yayımladığı *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştayı Bildirileri Ankara, 14-15 Mayıs 2010)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayanlar: Dr. İlyas KAMALOV, Dr. İrina SVİSTUNOVA) Ankara 2011, kitabını okuyabilirsiniz.

KİTAP

Türk ve Sovyet ilişkilerinde karşılıklı yaşanan özellikle iktisadi ve ticari konular daki sorunlar, 1927 tarihli ticaret antlaşması ile çözüme ulaşmış, ardından, Sovyetlerin isteği ile Cenevre'de toplanan silahsızlanma konferansına Mart 1928 tarihinde Türkiye de davet edilmiştir. Yine, savaşa ve saldırganlığa karşı hazırlanmış bir belge olan *Litvinov Protokoli*'ne Nisan 1929 tarihinde Türkiye de katılmıştır.

1930'lu yıllarda uluslararası ilişkilerde Sovyetler, Türkiye'nin dayandığı tek ülke olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte Türk-Sovyet ilişkileri 1932 Nisan'ında Sovyetlerin daveti ile gerçekleşen Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanının

Moskova'yı ziyareti ilişkilere yeni bir boyut katmış ve bu ziyaret sonrasında Sovyetler Türkiye'ye sekiz milyon dolarlık bir kredi sağlamıştır. Takip eden yıllarda, yine Türk-Sovyet ilişkileri sıkı bir iş birliği çerçevesinde devam edecektir.

SIRA SİZDE

3

Atatürk gerek Millî Mücadele yıllarında gerekse sonrasında yaptığı çeşitli konuşmalarla Bolşevik sistemi benimsemedigini, komünizmin Türkiye'de yayılmasına karşı olduğunu ortaya koymuş bir devlet adamıdır. Ancak gerek savaşlarında gerekse sonrasında Türkiye'nin dış politika konularında, ekonomi ve kültür - sanat faaliyetlerinde en yoğun işbirliği yaptığı devletin Sovyetler Birliği olduğu görülmüyör. Bu tercihin sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetinin 1932 senesi 24 Nisan-10 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirdiği Rusya gezisi bu süreçteki en önemli gelişmelerden biriydi. Bu gezideki Türk heyeti, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Araş'ın yanı sıra, Tarım, Sağlık ve Eğitim Bakanlıklarını temsilcilerinden oluşmaktadır. Ağırlığın ekonomik ve kültürel ilişkilere verildiği bu görüşmelerin sonunda iki ülke arasındaki ilişkilerin değişen dünya şartlarına bağlı olarak geliştirilmesine olan inanç dile getirilmiştir. Ardından 1933 yılında K.E.Voroşilov başkanlığındaki Sovyet heyeti, iade-i ziyarette bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10.yılı dolayısıyla yapılan törenlere de katılmışlardır. Bu heyette SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı L.M.Karahan, Eğitim Halk Komiseri A.S.Bubnov ve daha başka önemli isimler de vardı. 1935 yılının Temmuz ayında İsmet Paşa başkanlığında bir ziyaret daha gerçekleşmiştir. Bu ziyaretler seklen önemli olsa da 1933 sonrası başlayan süreci tersine çevirememiştir.

Fotoğraf 4.1

1930'lu yılların ortalarına kadar Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler son derece yakındı. Sovyet Mareşali Voroşilov Cumhuriyetin Onuncu yılı kutlamaları sırasında Atatürk ile.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

BALKAN DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER VE BALKAN ANTANTI

Balkanlar, Pan-Slavizm ve Pan-Germanizm akımlarının kendilerine nüfuz sahası yaratma çabaları verdikleri tam bir çatışma alanı idi. Özellikle, Rusya'nın tarihî emeli olan Akdeniz'e inme planı, bölgede Romenlerin, Bulgarların, Sırpların ve Rumların kendi devletlerini kurma ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarla bağıını kesme isteklerini gerçekleştirmelerine katkı sağlamıştır. Büyük güçlerin I. Dün-

ya Savaşından sonra Balkanları da içine alan Doğu Avrupa coğrafyasındaki nüfuzlarını kaybetmeleri, bölgedeki devletlerin dış sınırlamalardan bağımsızlaşlığı yeni bir durum yarattı. Balkanlarda savaş sonrası dönemde oluşan güç boşluğunu etnik kimlik ve milliyete dayalı millî yapılanmalar doldurdu. Bu bölgelerde "self-determinasyon" galip Batılı Güçlerin de savunduğu bir siyasi tercihi.

1924'ten itibaren her bir Balkan devletinin siyasi sistemi belirlendi ve bu devletlerde daha önce mevcut olmayan yeni kurumlar oluşturuldu. Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya'da siyasi yapı monarşi olarak devam etti. Sırbistan hanehanı öncülüğündeki Yugoslavya'da ve karmaşık bir millî yapılanma gösteren Romanya'da merkeziyetçilik ve federasyon tartışmaları görüldü. Yunanistan'da monarşiden cumhuriyetçiliğe doğru bir değişim meydana geldi. İki savaş arası dönemde Balkan tarihi, millî bütünlüğe sağlamaya ve millî devletler oluşturma yönündeki çabalara tanıklık etti. Bu dönemde Balkan siyasi coğrafyasının bir diğer özelliği, totaliter rejimlerin faşizm ve komünizm akımlarını bu coğrafaya yayma teşebbüslerine sahne olmasıydı.

Lozan Barış Antlaşması sonrasında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Yunanistan dışında Balkan ülkeleri ile sorunu kalmamıştır. Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye ve Balkan devletleri ile bir pact kurma fikrini gündeme getirdiğini görüyoruz. Yine bu bağlamda Türkiye, Arnavutluk (19 Aralık 1923), Bulgaristan (18 Ekim 1925) ve Yugoslavya (28 Ekim 1925) ile Dostluk Antlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüstü Aras "Balkanlar, Balkan halklarına aittir" sözünden hareketle, Balkan Paktı'nın kurulması yönündeki fikrin hayatı geçirilmesi için çaba sarf etmiştir. Balkanlarda, özellikle Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümlenmesinden sonra meydana gelen yakınllaşma, bölgede bir işbirliği havası doğurmuştur denilebilir.

1929'dan itibaren ortaya atılan Balkan Birliği fikri çeşitli organizasyonlarla uygulamaya konulmuştu. Ancak, bunun siyasi alana intikal etmesi pek kolay olmamıştır. Arnavutluk ve Bulgaristan'ın mevcut statükoyu değiştirmekten yana (*revizyonist*) olmaları, buna karşılık Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın statüko taraftarı bulunmaları anlaşmayı geciktirmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ekonomik buhranlarla karşılaşan ve geniş topraklar kaybederek Balkan ülkeleri içinde savaştan en zararlı çıkan devlet Bulgaristanıdı. Bulgarların Makedonya meselesini çözümlemek amacıyla Romanya ve Yugoslavya ile yaptığı temaslar bir netice vermemiştir. Bulgaristan'da 1923 darbesiyle Başbakan Stambulski'nin iktidardan uzaklaşmasından sonra yeni yöneticiler, onun uzlaşma politikasını terk ettiler. 1927'den sonra ise Bulgaristan'ın revizyonist bir politika takip etmeye başlaması, Balkanlarda iş birliğini zorlaştıran sebeplerden biri olmuştur. İşbirliğinin gecikmesindeki diğer önemli sebep de Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin iyi olmayı idi. Ancak 1930'da Ahali mübadelesi ile ilgili anlaşmadan sonra ilişkiler düzelmeye başlayınca, Balkan Devletleri arasında bir yakınlama mümkün olabilmıştır. Türkiye, bundan sonra Balkan Antanti'na varan görüşmelerde son derece aktif bir tutum takındı.

Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesinden sonra, 1930-1933 yılları arasında Bulgaristan'ın da katıldığı Balkan Konferanslarında yeni fikirlerin ortaya atılması ve karşılıklı anlaşmanın yaratılması konularında bazı gelişmeler sağlanmıştır. Ancak İtalya'nın baskıları sonunda Arnavutluk ve Bulgaristan delegeleri konferanstan çekilmişlerdir. Bulgaristan'ın Balkan Birliğine katılmasını engelleyen iki mesele vardı: Azınlıkların haklarının korunması (Makedonya'da önemli miktarda Bulgar azınlığı vardı), digeri ise Ege Denizi'ne çıkabilmek için Bulgaristan'a bir mahreç

(çıkış) verilmesi. Ancak 1933'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan ve tarafların Trakya sınırını garanti eden Samimi Anlaşma Misası, bu imkânı ortadan kaldırmıştı.

Türkiye'nin davetine rağmen pactı kendilerine karşı bir oluşum gibi değerlendiren Bulgarlar, Balkanlarda statükonun korunmasını amaçlayan bir iş birliğine yanaşmamışlardır. Öte yandan, Türk-Yunan Anlaşması Romanya'yi harekete geçirmiştir, Başbakan Titulescu'nun Ankara'yı ziyareti sırasında, 17 Ekim 1933'te, Türkiye ile Romanya arasında *Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Anlaşması* imzalanacaktır. Romanya, Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden endişe duyduğu ve kendi deniz ticareti de Boğazlardaki serbest geçişe bağlı bulunduğu için, bu anlaşmayı menfaatlerine uygun bulmuştur. Türkiye'nin yaptığı bu ikili anlaşmalar, Bulgaristan'da tepkiyle karşılandı ve Bulgar basını Türkiye aleyhinde bir kampanya başlattı. Bulgaristan'ın Balkanlarda mevcut durumun korunmasına bu kadar tepki göstermesi Yugoslavya'yı endişeye sevk etti. Türk Dışişleri Bakanı'nın Belgrad'ı ziyareti sırasında, 27 Kasım 1933'de, bir *Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması* imzalandı.

1933 yılında bu gelişmelerin ortaya çıkması tesadüf eseri olmamıştır. Zira, aynı yıl Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, Avrupa'da revizyonist gelişmelere zemin hazırlamıştı. Balkanlardaki Alman ve İtalyan baskısı giderek artıyordu. Arnavutluk, İtalya'nın kontrolü altına girmiştir. Bu durumda Balkanlarda Türkiye'nin önderliğini yaptığı statükocu devletler, aralarında yaptıkları ikili anlaşmaları birleştirerek dört devletin katılımıyla *Balkan Paktı*'nı imzaladılar (9 Şubat 1934).

Bu anlaşma ile Türkiye-Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya sınırlarını karşılıklı olarak garanti ediyorlar, birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle birlikte bir siyasi harekette bulunmamayı ve herhangi bir siyasi anlaşma yapmamayı taahhüt ediyorlardı.

Antant ile birlikte imzalanan bir gizli anlaşmaya göre, taraflardan biri Balkanlı olmayan bir devletin saldırısına uğrarsa ve Balkanlı bir devlet de saldırına yardım ederse diğer taraflar bu Balkanlı devlete karşı birlikte savaşa gireceklerdi. Fakat Türkiye, eğer bir Romen-Rus çatışması çıkarsa Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyet Rusya'ya bildirmiştir, Yunanistan ise protokolün kendisini İtalya ile bir çatışmaya götürmeyeceği konusunda teminat vermiştir. Bu gibi sebeplerle zayıf doğan anlaşma, etkili bir iş birliğinin doğmasını sağlayamamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin dış politikasında bölgede barış ve güvenliğe ne kadar önem verdiği göstermesi bakımından Balkan Paktı dikkat çekici bir anlaşmadır.

DOĞULU DEVLETLERLE İLİŞKİLER VE SADABAT PAKTİ

Bilindiği gibi, emperyalist Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye ve onun lideri Mustafa Kemal, Batılı devletlerin sömürgelerinde verilecek bağımsızlık savaşları için örnek teşkil etmiştir. Başlangıçta Afganistan ile 1 Mart 1921 tarihinde imzalanan *Dostluk Antlaşması*, daha sonra 1928 yılında *Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*'na dönüştürülmüştür. Afgan Kralı Amanullah Han, Türkiye'yi ziyareti sonrasında, Atatürk döneminde modernleşen Türkiye'yi her açıdan model aldılarını ifade etmiştir.

Benzer biçimde, Osmanlı modernleşme çabalarından başlayarak Türkiye'yi takip eden İran ile ilişkiler Millî Mücadele döneminde başlamış bunu, 22 Nisan 1926 tarihli *Dostluk ve Güvenlik Antlaşması* ve 5 Kasım 1932 tarihli *Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması*'nın imzalanması takip etmiştir. Afganistan örneğinde olduğu gibi, 1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye'yi

ziyaret etmiş Türkiye'de gerçekleştirilen modernleşmeden ve Atatürk'ten çok etkilenderek, ülkesinde de benzeri bir değişimini başlatmıştır.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Doğu Akdenizde İtalya tehdidini ortaya çıkarırken, İtalya'nın Asya'da bazı hedeflere yöneldiğini belirtmesi de Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye bağlanmaya götürmüştür, öte yandan Orta Doğu devletleriyle iş birliği yapmak ve bazı savunma tedbirleri almak zorunda bırakmıştır. Daha İtalyan-Habeş anlaşmazlığının başında, İtalya'nın bölgedeki yayılmacı emellerine karşı tedbirler almak ihtiyacını duyan Orta Doğu devletlerinden İran'ın teşebbüsü üzerine, Cenevre'de 2 Ekim 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiştir. Türkiye tarafından hararetle desteklenen bu anlaşmayı uygulama alanına sokabilmek hemen mümkün olmadı. Ancak İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı ve Türkiye ile İran arasındaki hudut meseleleri halledildikten sonra bu mümkün olabildi. 1937 yılında İran ile Türkiye arasında çeşitli konularda iş birliğini amaçlayan anlaşmaların imzalanmasından sonra Orta Doğu'da Türkiye'nin faaliyetleri arttı. 7 Nisan 1937'de Mısır ile bir Dostluk Anlaşması imzalandı. Nihayet, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarını Türkiye'nin gayretteyle ortadan kalktı. Bu esnada, Afganistan da anlaşmaya katılacağını bildirince, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayı'nda Türkiye-İran-Irak ve Afganistan arasında *Sadabad Paktı* adını alan anlaşma imzalandı.

5 yıl süreyle imzalanan bu anlaşmayla taraflar; Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellog Paktına bağlı kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlara saygı göstermeyi, birbirlerine karşı herhangi bir saldırıyla girişmemeyi taahhüt ediyorlardı. Öte yandan bu ittifak karşılıklı yardım ve askeri yükümlülükler içermiyordu. Böylece Türkiye, batıda ve doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar varlığını sürdürün Pakt, 1955'te Bağdat Pakti'nin kurulması üzerine önemini yitirecektir. 1979 yılında Afganistan'da kurulan yeni rejim ve 1980 tarihinde yaşanan İran-Irak Savaşı Paktı ortadan kaldırın gelişmeler olacaktır.

Fotoğraf 4.2

İran Şahı Rıza Pehlevi 1934'te Türkiye ziyaretinde Atatürk ile birlikte (Şah'ın solundaki komutan Fahrettin Altay'dır,

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Türkiye'nin Balkanlarda ve Orta Doğu'da oluşturulan güvenlik ve iş birliği anlaşmalarında belirleyici ve sürükleyici ülke olduğu görülmektedir. Söz konusu devletler daha kısa bir süre önce aynı büyük devletin çatısı altında yaşamaktaydı. Bu devletlerin ayrılışları savaş ve isyanlar ile olduğu dikkate alındığında Atatürk Türkiye'sinin bu anlaşmalar sürecindeki belirleyiciliğinin sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Benzeri bir ilişki ve süreç karşılıklı sorunları olmasına rağmen Irak ile yaşanmış ve Irak ile imzalanan iyi komşuluk anlaşmasını takiben 1931 yılında Irak Kralı Faysal Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Benzeri örnekleri Hicaz Kralı ve Ürdün Emiri'nin Türkiye'yi ziyaretleri ve yine karşılıklı sorunları olmasına rağmen Suriye ve Lübnan ile yürütülen ilişkilerde de görmek mümkündür.

Fotoğraf 4.3

Orta Doğu'da Osmanlı Devletinden ayrılarak kurulan devletlerin liderleri Türkiye'deki gelişmeyi yerinde görmek üzere Atatürk'ü ziyaret etmişlerdi. Ürdün Kralı Abdullah'ın 1937 yılındaki ziyaretinde karşılanışı.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE GİRİŞİ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası düzen, silahsızlanma, anlaşmazlıkların barış ve görüşmeler yolu ile çözme ve uluslararası hukuka saygılı bir biçimde iş birliğini öneriyordu. Türkiye'nin savaş sonrasında galip devletlerin kontrollünde olduğunu bilerek katılmakta acele etmediği Milletler Cemiyeti, aslında Versailles Antlaşması ile kurulan savaş sonrası dönemin devamını amaçlayan bir örgüttü. Türkiye'nin Cemiyetin ilkeleriyle doğrudan bir sorunu olmamasına rağmen, Lozanda halledilemeyen Musul meselesinin halli sırasında yaşananlar dolayısıyla bir çekincesi vardı. Türkiye'nin haklılığına rağmen İngiltere'nin cemiyetteki baskınlığını nedeniyle kendi isteği doğrultusunda karar aldırması, Türkiye'nin de bu kararı kabul etmek durumunda kalması, Türkiye'nin Cemiyet algısında önemli bir sorun yaratmıştır. Yine Türkiye'nin Sovyetler ile kurduğu ilişki göz önüne alındığında, Türkiye Cemiyete girerken, Sovyetlerin Cemiyet dışında kalması bir sorun olarak görülmüyordu.

Türkiye'nin Mustafa Kemal önderliğinde yürüttüğü çok taraflı dış politika, Misak-ı Millî konusunda Lozanda tam anlamlı tatmin olmasa da savaş sonrası dünya düzeninde hoşnut ülkeler arasında, yani statükocu devletler safında yer almıyordu. Türkiye sorunlarını karşılıklı görüşmeler ve uluslararası mutabakatla gerçekleştirme yolunu seçiyordu. İki savaş arası dünyada Milletler Cemiyeti ilkelerinin ihlal edildiği bir ortamda, Türkiye'nin barışçı tavrı Batılı ülkelerin, özellikle de İngiltere'nin takdirini kazanıyordu. Ayrıca Türkiye, 1928 tarihli Briand-Kellogg Misakını imzalamış ve silahsızlanma konferansına da katılmıştı.

Türkiye'nin cemiyete girişi, anılan bu gelişmeler sonrasında, İspanya temsilcisinin girişimi ve Yunan temsilcisinin desteği üzerine, üyelerin çoğunluğunun 6 Temmuz 1932'de Genel Kurula sunduğu önergenin oy birliğiyle kabulüyle gerçekleşmiştir. Süreç, 18 Temmuz 1932 yılında Genel Kurulun oy birliğiyle aldığı kararla tamam-

lanmıştır. Dış politikasını Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı süreçte bile Cemiyetin ilkeleri doğrultusunda belirleyen ve uygulayan Türkiye, üye olduğunda da Cemiyet misakına sadık kalmış ve Cemiyetin kararlarını özenle uygulamaya çalışmıştır.

MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Lozan Barış Konferansı'nda, Boğazlar sözleşmesi ile ilgili hükümler tartışılarken Türk heyetinin tüm itirazı ve gayretlerine rağmen, Türkiye'nin egemenlik haklarıyla çelişkili iki madde sözleşmeye dahil edilmiştir. Bunlardan ilki, boğazlar trafigini düzenleyecek ve buradan geçecek vasıtaların denetlemesi görevlerini üstlenecek Boğazlar Komisyonunun kurulmasıdır. Türkiye'nin kendi sınırları içinde ve ülke bütünlüğünün korunması için stratejik değerde bir bölgenin uluslararası bir kuruluşun yönetimine bırakılması, bölgede egemenlik haklarının sınırlanırılması anlamına gelmekteydi. Diğer madde ise Türkiye'nin güvenliği için oldukça önemli olan Boğazlar ve Marmara'nın askerden arındırılması ve silahsızlandırılmasıdır. Türkiye bu iki maddeyi kabul ederken, bunu "sulhu elde etmek için zareerle katıldığı bir fedakârlık" olarak dile getirdi. Ancak silahların azaltılması ve silahsızlanmanın sağlanması amacıyla, 1925 Locarno Antlaşması ve 1932-34 Cenevre Genel Silahsızlanma Konferansı yapılmış olmasına rağmen, beklenen sonuç elde edilememiştir.

Diğer taraftan, Milletler Cemiyeti'nin üyesi ve Boğazlar konusunda garantör devletlerden olan Japonya'nın Mançurya'ya karşı saldırgan bir politika izlemesi ve anılan Cemiyetin bu devlete karşı herhangi bir yaptırıım uygulatamaması sonucunda bu devletin Milletler Cemiyetinden ayrılması, Türkiye'yi endişelerini giderme ve bu amaçla Boğazlardaki silahsızlandırma kaydını kaldırma çabalarına sevk etmiştir.

Kasım 1932'de İngiliz hükûmetince hazırlanan ve Aralık ayında Fransa, Almanya, İtalya, ABD ve İngiltere tarafından kabul edilen ve "herkes için eşit güvenlik sistemi çerçevesinde silahlanma eşitliğini tanıyan" Mac Donald planının kabul edilmesiyle Türkiye, Boğazların silahsızlandırılması ile ilgili hükümlerin iptal edilmesini ilk kez ve resmen talep etmiştir. Ancak Türkiye'nin talebi silahsızlanma konferansı ile doğrudan ilgili görülmediği için kabul edilmemiştir. Türkiye'nin talebi reddedilmekle beraber, özellikle İngiltere hükûmetinin stratejik sorunlar gündeme Türk Boğazlarının da girmesine neden olmuştur. Nitekim, Amirallik Dairesi, "Lozan Konferansı'ndan sonra koşulların değiştiğine işaret etmekle beraber, Boğazları tahkim etmenin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iş birliğine ve böyle bir gelişmenin bu hükümete büyük bir askeri güç kazandıracağına dikkat çekmiştir.

Buna rağmen Türk hükûmeti, Boğazları silahlardan arındırma ve askersiz hâle getirme yükümlülüğünden kurtulmak için her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. 1933-1936 yılları arasında belireni çeşitli fırsatları kullanarak konuyu gündeme tutmuş ve girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin neticesinde, İngiltere Türkiye'nin Boğazlar konusunda yaptığı girişimleri daha fazla engelleymeyeceğini anlamıştır. Nihayet 29 Ocak 1936'da, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin uygun yöntemlerle Boğazlar sorununu gündeme getirmesi hâlinde, İngiltere'nin silahlanma fikrine karşı çıkmamasını kararlaştırdı. Mart 1936'da İngiliz Hariciye Nazırı Eden'i ziyaret eden Tevfik Rüştü Aras, İtalya'nın Oniki Adaları askeri yönden güçlendirmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirdi. Bu hamlenin Süveyş Kanalı'na ve Çanakkale Boğazı'na hükmetmek amaçlı olduğun dikkat çeken Aras, İtalya'nın Çanakkale Boğazı'na birkaç saatlik mesafede böylesine güçlendirilmiş adalara sahip olmasına karşın Türkiye'nin savunmasının engellemesinin tahammül edilemezliğine işaret etmiştir.

Tevfik Rüştü Aras, 8 Nisan'da Sir P.Lorraine ile yaptığı görüşmede Lozan sonrası gelişmelere işaret ederek Türkiye'nin dış politikasını iki temel olgu üzerine inşa etmeye çalıştığını belirtmişti: Uluslararası güvensizlik, Avrupa'daki savaş tehlikesi. İtalyanların On İki Adalarda tâhkimatı ve Doğu Akdeniz'de yürüttükleri saldırgan siyasetleri statükoyu ciddi biçimde tehdit ediyordu. Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesi ile Türkiye'ye verilen teminat şu sebeplerle geçersiz kılınmıştı: a-Japonya Milletler Meclisi'nden çıkmıştır b-Kendisine uygulanan yaptırımların devam etmesi hâlinde İtalya uluslararası terminatlara bağlı kalmayı reddetmiştir. Dolayısıyla uluslararası yükümlülüklerde tek taraflı reddetme yaygınlaşmaktadır; Bu durumda hâliyle Türkiye de kendi topraklarının ve Boğazların güvenliği için harekete geçecektir.

10 Nisan'daki Mustafa Kemal ile P.Lorraine arasındaki görüşmede de Boğazların statüsü konusunda garantör devletlerden İtalya'nın, Türkiye'nin notasına yönelik muhtemel tepkileri üzerinde konuşulmuştur.

Bu gelişmeler ışığında Türk Hükümeti, İngiliz, Fransız, İtalya, Yunan, Bulgar, Japon, Romen, Sovyet ve Yugoslav Hükümetlerini Montreux (Montrö)'de yeni bir görüşmeye davet etmiş ve 10 Nisan 1936'da "rebus sic stantibus" (şartlar değişmiştir) prensibine dayanan bir nota vererek, genel tavrını açıklamıştır. Türkiye'nin bu notasına diplomatik çevrelerden gelen tepkiler farklı olmakla birlikte, genelde olumlu görüldüğü ve sert bir tepkiyle karşılaşmadığı dikkat çekmektedir. Konuya alakadar devletlerden alınan mutabakatlardan sonra Türkiye daha çok İngiltere ile Cenevre ve Londra merkezli yürüttüğü hazırlık çalışmalarıyla teknik ayrıntılar ve konular üzerinde çalışmalarını sürdürdü. Dışişleri Bakanı T.R.Arás, Cenevre'de İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmelerde, Milletler Cemiyeti için 15 Haziran'da planlanan acil zirve toplantısından sonra 22 Haziran'da Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini önerdi.

Konferans, 22 Haziran 1936'da başladı. Konferansın ilk oturumları Türkiye'nin hazırladığı antlaşma taslağının okunması ve görüşülmesiyle geçti. 25 Haziran'da sorunlar Teknik Komiteye devredildi. Konferansa katılan ülkelerin Türk tasarısını incelemesini tamamlanmasından sonra İngiltere heyeti, 6 Temmuz'da yapılan 6.Oturum'da karşı tasarısını sunmuştur. İngilizler, Lozan sözleşmesinde olduğu gibi bütün gemiler için serbest geçiş prensibine dayanan bir düzeni önererek bu rejimin Boğazlar Komisyonu tarafından kontrol edilmesi hususunda ısrar etmişlerdir. Daha çok İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Karadeniz konularındaki rekabetlerini bu konferansa taşımışından kaynaklanan gerginlik, Fransız delegesi Poul Boncour'un arabuluculuk gayret ve girişimleriyle çözümlenmiştir. Türk delegasyonu da Rus taleplerine karşı bu devletin savaş gemilerinin Akdeniz'e geçmelerindeki tonaj sınırlamasını kaldırıldığı yönünde bir önerge vermiş ve Sovyetler tatmin edilmiştir. Yapılan uzun tartışmalardan sonra, 15 Temmuz günü uzlaşmaya varıldı. Üç gün içinde de nihai metin üstünde anlaşıldı. 20 Temmuz 1936'da ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi düzenlenen törenle imzalandı. Sözleşmeye ek olan protokol hükümleri gereğince aynı gün gece yarısı 30 bin kişilik bir Türk gücü Boğazlar bölgесine girdi. Böylece Atatürk döneminde Lozan'ın getirdiği önemli bir kısıtlama daha ortadan kaldırılmış oluyordu.

29 madde, dört ek ve bir protokolden oluşan Montrö Sözleşmesi'nin ilk maddesi, imzacıların genel kural olarak ulaşım özgürlüğü ilkesini benimsediklerini belirtmektedir. Bu özgürlükten, ticaret ve savaş gemilerinin savaş ve barış zamanında ve Türkiye kendini yakın bir savaş tehdidine maruz hissettiği zamanda nasıl faydalanaçıkları belirtilmiştir. Savaş durumunda Türkiye'nin savaşan taraf olup olmamasına göre, gemilerin geçişi farklı şartlara bağlanmıştır. Günümüzde Bo-

ğazlardan geçen gemi trafiğinin denetimsizliğinin yarattığı sorun sözleşmenin 2. maddesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre:

“Barış zamanında, ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, (sağlık denetimi dışında), hiç bir formaliteye tabi tutulmaksızın Boğazlardan geçiş ve gidiş-geliş tam özgürlüğünden yararlanacaklardır. Boğazların bir limana uğramaksızın transit geçerken, Türk makamlarınca alınması işbu sözleşmenin I sayılı ekinde öngörülen vergilerden ve harçlardan başka, bu gemilerden hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır. Kılavuzluk ve yedekçilik istege bağlı kalmaktadır”.

Sözleşmenin günümüzdeki tartışmalar açısından değişimini öngören son hükümleri de önemlidir. 28. madde Sözleşme'nin geçerlilik süresinin 20 yıl olacağını tespit ettikten sonra, ulaşım özgürlüğü ilkesinin sınırsız olduğunu belirtmekte ve feshi için imzacılardan birinin ön bildirimde bulunmasını yeterli görmektedir. Oysa Sözleşme'nin düzeltilmesi çok daha zor ve zahmetlidir. 29. maddeye göre Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden başlayarak, her beş yıllık dönemin sona ermesinde, imzacılardan her biri Sözleşme'nin bir veya bir kaç hükümunu değiştirme talebinde bulunabilir.

Bu talebin 14. ve 18. maddelerin değişmesi için en az bir başka imzacı, diğer maddelerin değişimi isteniyorsa en az iki diğer imzacı devlet tarafından desteklenmesi zorunludur. Önerilerin üstünde diploması yoluyla bir karara varılamazsa, imzacılar toplanacak bir konferansta kendilerini temsil ettireceklerdir. Konferans ancak oy birliği ile karar verebilecektir. Boğazlardan bir seferde gececeğin savaş gemisi miktarı ile Karadeniz'de bulunabilecek toplam yabancı savaş gemisi tonajının değişmesi söz konusu olduğunda kıyı devletlerin içinde yer alacağı dörtte üç çoğunluk yeterli olacaktır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, geçerlilik süresi olan 20 yılı doldurmuş olmasına rağmen hâlen yürürlüktedir. Boğazlardan her tür yabancı geminin geçiği, boğazlar üzerinde Türkiye'nin kontrolünün tabi olduğu esaslar bu anlaşmaya göredir.

Günümüzde çok büyük hızla artan gemi tonajları ve taşınan maddelerin cins ve mahiyeti boğazın iki yakasının emniyetine ciddi manada tehdit oluşturmaktadır. Bilhassa istege bağlı kılavuzluk hizmetlerinin boğaza kıyası olan şehirlerin emniyeti için mecburi hâle getirilmesi gerekmektedir.

Özet

Atatürk döneminde uygulanan dış politikanın hangi esaslara göre şekillendiğini daha iyi açıklayabilecek

Atatürk döneminde uygulanan dış politika ülkenin son yıllarda yaşadığı devamlı savaşlar, isyanlar ve ekonomik çöküntüleri dikkate alan bir anlayışla yönetilmiştir. Bu anlayış, gerçekçi, barışçı, tam bağımsızlıkçı ve ülke güvenliği için bölgesel ittifaklar kurmak şeklinde uygulama alanına yansımıştır. Gerek Millî Mücadele'nin esasını oluşturan Misak-1 Millî belirlenirken gerekse savaşlardan sonra mütareke ve barış anlaşmaları için görüşmeler yapılrken bir an önce ülkeyi barışa ulaştırmak hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak önceki nüfus yapısı ve coğrafi alanı elde etmeye çalışmak gibi bir hayalciğe gitmeyen Atatürk ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Mondros Mütarekesi imzalandığı andaki sınırları korumayı hedefleyerek uluslararası hukuk çerçevesinde faaliyet gösterdi. Bunu yaparken savaş meydanlarında halkın büyük fedakârlıklarıyla kazandığı başarıyı ekonomik, kültürel ve siyasi alana yayarak bağımsızlığını perçinlemeye çalıştı. Türk milletinin ortaya koyduğu iddianın barış ortamında insanlığa ve dünya medeniyetine katkı sağlamak olduğu bir yandan bölgesel iş birlikleri kurmadı öncü olmakla gösterildi. Diğer taraftan dünya devletlerinin oluşturmuş olduğu uluslararası paktlara ve anlaşmalara katkı sağlayarak diğer devletler için de örnek oluşturuldu. Hatay'ın Türkiye'ye katıldığı ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin bekłentisine uygun şekilde düzeltilmesi bu esaslar etrafında mümkün olabilmiştir.

Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile gerçekleştiremediği Misak-1 Millî hedeflerine adım adım ulaştığıni değerlendirebilecek

Türkiye bütün çabalarına karşın belirlediği Misak-1 Millî hedeflerinin hepsini Lozan'da gerçekleştirememiştir. Musul, Hatay, ve Boğazlar bölgesinin kontrolü gibi hususlar bu konuda akla gelen ilk örneklerdir. Osmanlı devletinin borçlarının ödenmesi, gümrük vergilerinin 1929 yılına kadar belirlenememesi gibi sıkıntılardan içinde aşılmıştır. Ancak Musul meselesi İngiltere'nin savaşı devam ettireceği görüldüğü için Türkiye'nin o günün şartlarında bunu göze

alması elde edilen kazanımların da tehlkeye düşmesi demek olduğu için ısrar edilememiştir. Emperyalist devletlerin 21. asırda dahı bu bölge lerin tabii kaynakları için savaşa girişikleri göz önüne alındığında Türkiye'nin o zamanki tereddüdü anlaşılabilecek bir durumdur. Hatay'ın ana vatana katılması Akdenizde değişen dengele ri iyi takip etmek ve İngiltere'nin Fransa üzerine baskısını sağlamak önemli bir kazanımı savaş riski olmadan elde etmeyi mümkün kılmıştır. Tabiidi ki bu aşamalarda Türkiye pasif bir politika izlememiştir. Yurtta sulh, Cihanda sulh ilkesi etrafında şekillenen politikanın en dikkat çekici özelliği Türkiye'nin çıkarları ve güvenliği söz konusu olduğunda savaşı göze alabildiğini ilgili taraflara göstermek olmuştur. Atatürk'ün Hatay görüşmeleri sırasında hasta olmasına kar şın Mersin'e kadar gidip askerî geçit törenleri düzenlemesi tüm dünyaya Türkiye'nin neler yapabilecegi hakkında bir fikir vermek için olmuş tur. Türkiye'nin güvenliği açısından son derece önemli olan Boğazlar bölgesinin kontrol edilmesi de barışçı ortamlarda uluslararası uyuşma elde edilebilen bir kazanım olmuştur. Bütün bu süreç içerisinde basın yayın organları ve dış politikanın diğer unsurları ile ülke çıkarlarının her şeyin üstünde tutulduğu mesajı verildikten sonra gereklise savaşmaktan da çekinilmeyeceği gösterilmiştir.

Uluslararası politikada değişen şartların ülke ve millî çıkarlar yararına nasıl değerlendirildiğini örnekleriyle izah edebilecek

Türkiye'nin güvenliğinden duyduğu endişe onun dış politikasını büyük oranda belirlemiştir. 1923-30 yılları arası Batı ile olan problemlerinden dolayı Türkiye, Batılı ülkelere mesafeli durmuş, Sovyetlere ise yaklaşmıştır. Lozan dahil olmak üzere bu süreçte Sovyetler Birliği'nin diplomatik desteği sağlanmıştır. 1930 sonrasında ise, İtalya'nın yayılmacı politikaları ve Akdeniz bölgesinde hâkimiyet kurma çabalarının yaratığı uluslararası endişeyi doğru değerlendirek İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmıştır. Türkiye'nin istikrarı ve bölgedeki tarihî ve kültürel etkinliği dolayısıyla İngiltere ve Fransa gerek Hatay gerekse Boğazların kontrolü meselesinde Türkiye'nin isteklerini daha ilimli karşılamışlardır.

Sovyetler ile ilişkiler örneğinde; Ankara'da Millî Hükümetin kurulmasından önce, Sovyetler Birliği Türkiye ile de ilgilenmiş, gerçekleştirmek istedikleri Dünya Prolete İhtilalinda Türkiye'nin yer alabileceğini düşünmüştür Orta Doğu ve Asya'da ise işçi sınıfı gelişmediğinden, ihtilalin öncülügünnü Emperyalizme karşı kurtuluş savaşı veren Milliyetçi Burjuvazi üstlenecek, çekirdek hâlindeki Komünist Partileri de, bu millî kurtuluş mücadelesini bir işçi sınıfı ihtilali haline çevirecekti.

Sovyet Rusya, 1919 Martından itibaren Türkiye'ye bu açıdan bakmış ve bu konudaki ümitlerini Türk Millî Mücadelesi boyunca devam ettirmiştir. Hatta Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yayın organı *İzvestiya* gazetesinde, Türk Millî Mücadelesi'nin Asya'daki ilk Sovyet ihtilali olduğunu ilan etmişlerdi.

Türkiye ise Sovyetlerden yardım alabilmek gayesiyle, kontrol altında tutulmak şartıyla komünist propagandalara bir süre göz yumulmuş ve resmi Türkiye Komünist Fırkası (Partisi) kurulmuştur. Durum tehlikeli bir hâl alınca da, resmi Türkiye Komünist Fırkası kapatılmış ve takibata geçilmiştir.

Millî Mücadele sırasında Türk-Sovyet müna-sebetlerinin ilgi çekici bir yönü de Sovyetlerin Mustafa Kemal'in Batılılarla uyuşma ve uzlaşması ihtimalinden duydukları endişedir. Çünkü Türkiye Batılılarla uzlaştığı takdirde Sovyetlere daha fazla dayanma mecburiyetinden kurtulacaktı. Bu bağlamda, Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Paris ve Londra'ya yaptığı ziyaretler, buralarda verdiği demeçler ve nihayet İtalya, İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalar Sovyetlerde tepkiyle karşılanmış, hatta Ankara'yı bu yüzden protesto etmişlerdir. Fransızlarla 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalandığında da aynı durum ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Komünist faaliyetlere karşı sert tepkinin başlaması üzerine, Stalin ve Orjonikidze yardımın kesilmesini istemişlerse de Lenin ve Trotskiy yardımın sürdürülmesini kararlaştırmışlardır.

Millî Mücadele sonrası Lozan Barış Konferansı döneminde Boğazlar meselesi dolayısıyla Sovyetler konferansa özellikle ilgi göstermiş, Boğazlar Meselesi tartışılırken Konferansa davet edilmiştir. Türkiye, Batılılar karşısında yalnız kalmamak için, Sovyetlerin Konferansa katılmamasını özellikle istemiştir. Sovyet heyetinin yayılmıştı muhtıradada "büyük devletlerin tüm alanlarda, bu arada ekonomi ve maliye konularında olmak üzere, si-

yasi bağımsızlık ve egemenlik hakkının Türkiye'ye tanınması talebi dile getirilmiştir. Batılı devletler ile yakınlaşmaya başladığı süreçte dahi Türkiye Rusya ile ekonomik ilişkilerini başarıyla devam ettirerek ağır sanayi tesislerinin kurulmasında bu ülkeden aldığı kredileri de kullanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde rakiplerimiz olan devletlerin kendi millî çıkarlarını sağlamak için Cumhuriyet döneminde de nasıl faaliyet gösterdiklerini izah edebilecek

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren 'sürekli devrim' mantığı içinde hareket ederek etrafındaki ülkelere 'rejim ihraç etme' arayışında olduğunu biliyoruz. Türkiye'nin batı ülkeleri ile yakınlaşmasına tepki gösterirken ilişkilerin tamamen kopmamasına, Türkiye'nin tümüyle Batı'ya yönelmemesine dikkat etmişlerdir. Bu süreç içinde Türkiye'nin başbakanlık düzeyinde yaptığı gezilerde kendi gelişmişliklerini ve sistemlerinin üstünlüğünü göstermeyi önemsemişlerdir. Siyasi ilişkilerin eski samimiyetini kaybetmeye başladığını süreçte ise kültür ve sanat çalışmalarına ağırlık vererek Türkiye'deki düşüncenin ortamını etkilemeye çalışmışlardır.

Aynı şekilde Fransa da Hatay dolayısıyla Suriye Türkiye ilişkilerinde belirleyici olmaya çalışırken eğitim kurumlarındaki kontrolü elden bırakmak için büyük çaba sarf etmiştir. İstiklal Harbi sürecinde yaşanan her türlü olumsuzluğa karşın barış döneminde Balkanların istikrarını her şeyin önüne koyan Türkiye'ye karşı Yunanistan da Patrikhane meselesi gerekse etablı meselesinde ilişkileri savaş aşamasına kadar germekten geri durmamışlardır. Bu diğer batılı devletler açısından da böyledir. Mesela patrikhane konusunda Türkiye "Patrikhane, önce Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, sonra da sınırlarının genişlemesi için her türlü faaliyette bulunmuştur. Bugün gelinen noktanın asıl sorumlusudur" dedikten sonra, Patrikhane'nin siyasi bir kurum olduğuna dikkat çekerek, Patrikhane'nin sınır dışına çıkarılmasında ısrar etmiştir. Ancak Türkiye'nin Patriklığın ülkemde çıkarılması yönündeki tekliflerine Yunanistan ile birlikte diğer Avrupalı devletler de itiraz etmişlerdir. Bütün bunlar devletlerarası münasebetlerde kalıcı dostluklar ve düşmanlıklar olmadığını, esas olanın ülke menfaatleri ve ortamin müsaitliğini kullanmak şeklinde anlaştığını bize göstermektedir.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Aşağıdaki sorunlardan hangisi Lozanda çözüme kavuşturulmuştur?
- Musul Sorunu
  - Hatay Sorunu
  - Boğazlar Sorunu
  - Kapitülasyonlar
  - Etablı Sorunu
- 2.** Balkan Paktına üye olmayan devletin adını işaretleyiniz.
- Yunanistan
  - Türkiye
  - Yugoslavya
  - Romanya
  - Bulgaristan
- 3.** Boğazlarda Türk hakimiyetini kesinleştiren antlaşmayı işaretleyiniz.
- Sevr Antlaşması
  - Lozan Antlaşması
  - 1926 Türk-İngiliz Antlaşması
  - Montrö Antlaşması
  - 1934 Balkan Paktı
- 4.** Lozan Antlaşmasında Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı olarak verdiği bölge aşağıdakilerden hangisidir?
- Batı Trakya
  - Karaağaç
  - İmroz ve Bozcaada
  - Doğu Trakya
  - Edirne
- 5.** İtilaf Devletlerinin Lozan Barış görüşmelerine İstanbul Hükümetinin de katılmasını istemesi üzerine TBMM aşağıdaki tedbirlerden hangisini almıştır?
- Hilafeti kaldırılmıştır
  - TBMM barış görüşmelerine katılmıştır
  - Savaşa devam kararı alınmıştır
  - Saltanat kaldırılmıştır
  - Yeni Anaya yapılmıştır
- 6.** 1930'lu yıllarda Türk dış politikasını yeni arayışlara iten faktör hangisidir?
- Dünya barışının sağlanması arzusu
  - İngiltere ile dostluğun artması
  - Sovyetlerin toprak talebinde bulunması
  - İtalya'nın yayılmacı emelleri
  - Balkan ülkeleri arasında işbirliği eğilimi
- 7.** Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin oluşumunda rol aldığı dış politik gelişmelerden biri **değildir**?
- Balkan Antanti
  - Briand-Kellog Paktı
  - Sadabat Paktı
  - Montrö Boğazlar Sözleşmesi
  - Ahali Sözleşmesi
- 8.** Aşağıdakilerden hangisi Türk-İngiliz ilişkilerini doğrudan ilgilendiren bir konu **değildir**?
- Musul sorunu
  - Milletler Cemiyeti'ne üyelik
  - Hatay sorunu
  - Akdeniz Paktı'nın kurulması
  - 1939 ittifakı
- 9.** Aşağıdakilerden hangisi Atatürk döneminde **gerçekleşmemiştir**?
- Sadabat Paktı
  - Balkan Paktı
  - Yalta Konferansı
  - Lozan Antlaşması
  - Montrö Boğazlar Sözleşmesi
- 10.** 10 Haziran 1930 tarihli antlaşma ile Yunanistan'la aramızdaki hangi sorun çözülmüştür?
- Doğu Trakya
  - Etablı Sorunu
  - Savaşa son verilmesi
  - Tüm sorunlar çözülmüştür
  - Patrikhane sorunu

Okuma Parçası

KEMALİST MODEL

Muzaffer bir milliyetçilik, ama belirtmek gerekir ki, dış dünyaya karşı hiçbir şekilde saldırgan olmayan bir milliyetçilik. Şüphesiz iki harp arasında bazı Türk düşünürleri hâlâ Jön Türklerin meşhur, irredantist tasarılarını hatırlatmaktan zevk almaktadırlar; Yeni Cumhuriyetin okullarında Ziya Gökalp'in Pantürkist şirleri korkutmağa devam etmektedir; ama Kemalist Hükûmet ise bütün gelip geçici yayılmacılığa karşı kendisini şiddetle savunmakta ve sadece tek bir gayesi bulunduğunu vurgulamaktadır: Lausanne Antlaşması'yla çizilmiş millî hudutlar içinde modern bir devlet yaratmak.

Zamanın diğer otoriter rejimlerin ekserisinin tersine, Türk rejimi savaştan değil, kararlılıkla barıştan yana-dır. "Barış" ve "kardeşlik" kelimeleri, Mustafa Kemal'in bütün konuşmalarında sık sık kullandığı kelimelerdir. Hitler'in Almanya'sı ile Moussolini'nin İtalya'sı var-gücü ile silahlanmakta ve bunun üstesinden geleceğine dair iradesini en yüksek yerden ilan etmekte iken, Kemalist Türkiye, Avrupa'nın büyük güçleri ile olduğu kadar, komşuları Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, İran, Irak, Suriye ve Sovyetler Birliği ile de dostluk antlaşmaları imzalamaktadır. 1919-1922 yıllarının büyük düşmanı Yunanistan ile olan yakınlama özellikle şaşırtıcıdır: 1937'de, Ankara'yı resmi ziyareti sırasında, Yunan diktatörü Metaxas, iki ülke arasında "ebedi kardeşliği" teklif edecek kadar ileri gidecektir. Türkiye Cumhuriyetinin de Alsace-Lorraine'ı vardır. Fransızların yerleşmiş oldukları İskenderun Sancağı ve İngilizlerin bırakmak istemedikleri Musul vilayeti. Zaman zaman bu iki sorun kamu oyunda heyecanın yükselmesine sebep olmaktadır. Fakat o devirlerde başka ülkelerde olduğu gibi büyük toplumsal heyecanlar doğurmamıştır. Gerçekten, Fransa ve İngiltere ile olan sorunlarını çözmek için Ankara hükûmeti, çabucak itidal siyasetine ve diplomasisinin rastlantılarla bırakma metoduna başvurmuştur. İngilizlere karşı, aksine başarısızlığa razı olmak gerekmistiştir: 1925'te, Milletler Cemiyeti, Londra Hükûmetinin savunduğu hususlar lehinde meseleyi ele almış, Musul Irak'a bağlanmış ve İngiliz mandasına bırakılmıştır. Fransızların karşısında, tersine, Kemalistlerin "sağduyusu" karşılığını almakla sonuçlanacaktır: Fransa ile yıllarca süren, çok kere gürültülü gizli pazarlıklardan sonra, 1938'de, İskenderun Sancağı Türkiye'ye bağlanması yolunda ilk adım olarak müstakil bir devlet olacaktır.

Barış ve ilerleme: Genç Cumhuriyet'in sloganları olacaktır bunlar. Tabiatıyla her ihtilal gibi Kemalist ihti-tilalin de acımasız zamanları olmuştur. Ama bir bütün olarak yeni Türk rejimi, diğer İslam ülkeleri için ger-çekleştirilmesi göz kamaştırıcı bir emsal teşkil eden, daha ziyade zecri (zorlayıcı) tedbirlerin ölçülü kullanımlığı bir nevi aydın bir zorbalık gibi ortaya çıkmaktadır. "Ankara, bütün Müslümanların yeni Mekke'si oldu" diye yazacaktır, 1930'lu yıllarda Kemalist rejimi öven-lerden birisi. Ama işler sanıldığı kadar basit değildir. Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği eser, İslam dünyasında ortak bir tasvip görmekten uzaktır. Özellikle, dinciler kesiminde Kemalizm, genel bir kaide olarak çok kötü intiba sahibidir. Fakat, ilericiler ise "Türk hârikası"na hayranlıklarını saklamamaktadırlar. Kâbil'den Rabat'a kadar bu aydınlar, gözlerini Anadolu Başkenti üzerinden ayırmamakta ve bunu kendi ülke-lerinde uygulama ve böylece halkın özgürlüğünün temellerini atma ateşi ile yanarak, Kemalist deneyimi coşku ile takip etmektedirler.

Koleleştirmiş ve sömürgelerleştirmiş ülkeler için bir model yaratıklarının bilincinde olan Mustafa Kemal ve arkadaşları, ilerleme ve bağımsızlık yoluna doğru yaptıkları yürüyüşlerinde İslam dünyasının manevi liderliğini üstlenme ihtiyasını çok erken beslemiş gibi görünümektedirler. "Bizim özgürlük hedefimiz, tüm milletlerin özgürlüğü ve halklar arasında eşitsizli-ğin kaldırma gayesine mâtuf manevi bir hareket sahası sağlamalıdır... İhtilalimizin cihanşümül anlamının bilincinde olmalıyız. Tarihin böyle bir döneminde, dünyanın böyle nâzik bir bölgesinde, olayların öylesine aktığı bir zamanda yaşıyoruz ki, millet olarak ayakta durmak için, Türk milleti, dünyanın her noktasında millî bağımsızlığın zaferini sağlamlaştırmak zorundadır." Rejimin büyük ideologlarından birinin ifadesi olan Kemalist devrim ihracı lehindeki bu sözler Ankara Hükûmetinin hedeflerini açıklamaktadır. Yeni Türkiye bir kılavuz, bir örnek olmakla yetinemez, Mustafa Kemal'in doktrininin yayılması için faal bir şekilde çalışmalı, büyük devletlere karşı, Afrika ve Asya'nın ezilmiş memleketlerinin başını çekmelidir. Tohum olarak red ve anlaşmazlık yörünge sine Üçüncü Dünya'yı -o tarihte bu tâbir daha icat edilmemişti- şimdiden yerleştirmek söz konusudur.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

Anadolu Hükümetinin özgürlükleri için mücadele eden halklara tavsiye ettiği reçete nisbeten basittir. Hemen hemen büyülü birkaç formüldür bu: “altı ok”, fakat özellikle modernleşme, laikleşme, Batı'nın kültürü, teknolojisi ve ilimlerine büyük yatırıım. Adeta, hasımla kendi silahlarıyla çarpışmak. Kendi inançlarını dünya-ya yaymak için Cumhuriyet Hükümeti, yirmili yılların ortalarından itibaren, bütün propaganda kaynaklarını kullanmakta tereddüt göstermemiştir: ticaret ve sanat sergileri, dokümanter filmler, modern Türkiye'nin yaratılmasına ilişkin broşür ve kitaplar, bazı ülkelerin gençlerine tahsil bursları tahsis vs. Bu propaganda gayretlerine, Akşam ve Cumhuriyet gazetesinin Fransızca dilinde çıkan nüshaları ki, Cumhuriyetinki, iki harp arasının en iyi gazetesi- ve Türkiye Gazetesi etkili bir şekilde katkıda bulunmuştur. 1934'ten itibaren, Kemalistlerin özellikle resmi doktrinin yayılmasına vakfedilen iki periodik yayını olacaktır: Kemalist Türkiye ve Ankara. Bol resimli ve lüks baskılı bu iki mecmuanın herbiri yurt dışında Kemalizmin tanıtılması ve aktif bir propaganda “aracılığı ile” diğer milletler ve Türk milleti arasında kültürel ilişkilerin ve bağların kurulmasına çalışmak gâyesine tahsis edilecektir...

Kaynak: Paul Dumont, **MUSTAFA KEMAL**, (Tercüme eden: Zeki Çelikkol) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 129-132.

1. d	Yanınız yanlış ise “Lozan'dan Kalan Meseleler ve Batılı Devletlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanınız yanlış ise “Balkan Devletleriyle İlişkiler ve Balkan Antanti” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanınız yanlış ise “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanınız yanlış ise “Balkan Devletleriyle İlişkiler ve Balkan Antanti” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanınız yanlış ise “Lozan'dan Kalan Meseleler ve Batılı Devletlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d	Yanınız yanlış ise “Balkan Devletleriyle İlişkiler ve Balkan Antanti” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanınız yanlış ise “Doğulu Devletlerle İlişkiler ve Sadabat Paktı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanınız yanlış ise “Lozan'dan Kalan Meseleler ve Batılı Devletlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c	Yanınız yanlış ise “Lozan'dan Kalan Meseleler ve Batılı Devletlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanınız yanlış ise “Lozan'dan Kalan Meseleler ve Batılı Devletlerle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Birinci Dünya Savaşı'nın bitirilmesinde etkili olan Wilson Prensiplerinin en önemli maddesi milletlerin kaderleri için kendi tercihlerinin belirleyici olması esasına dayanan "Self-determinasyon" ilkesi idi. Osmanlı Devleti de bu noktadan hareketle savaşı bitirmek için müracaat etmişti. TBMM'de Misak-1 Millîde bu yöntemi kabul etmişti. Anadolu'da, Batı Trakya'da ve Arapların yoğun yaşadığı yerlerde bu ilkenin uygulanmasını Misak-1 Millî'ye koymuştu. Musul ile ilgili olarak Lozan'daki Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa, Türk tezini siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askerî açılarından geniş bir şekilde açıklamıştır. Türk tezi, Musul ve Süleymaniye bölgeleri halkın büyük çoğunluğunun Türk olduğunu ve bu nedenle Türkiye sınırları içerisinde kalması gerektiği yönündeydi.

Buna mukabil İngiltere için Musul, zengin petrol yatırımları, İngiliz sömürgesi olan Hindistan'a giden yolun güvenliği ve Orta Doğu'daki çıkarları açısından stratejik ve ekonomik bir bölge idi. Orta Doğu 20. ve 21. yüzyılın en stratejik madenleri olan petrol ve doğalgaz bakımından dünya mevcudunun yarısından fazlası bu bölgede bulunmaktadır. İsmet Paşa'nın bu anlayışla bölgede halk oylaması yapılması yönündeki teklifi de Lord Curzon tarafından, "Bölge halkın rey verme alışkanlığı olmadığı ve plebisitin amacını anlayamayacakları" gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu gelişmekte karşılıkta özelde İtilaf Devletlerinin, genelde ise bu coğrafyaya tarihin çeşitli zamanlarında medeniyet getirme iddiasıyla gelip tabii kaynaklarını sömürmek gayesinde olan devletlerin samimi olmadıklarını söylemiyoruz. Self determinasyon prensibinin bölgedeki toplulukların bağımsızlıklarını sağlamaktan çok mevcut devlet yapılarını yıkmak amaçlı ortaya atıldığı gösteren bu tavır Rusların Türkistan'da yaptıklarından farklı değildir. 21. asırda bölgeye demokrasi getirmek iddiasındaki müdahaleler ise askeri istila, milyonlarca insanın hayatını, yerini, yurdunu kaybetmesiyle neticelemiştir, istilacı devletler ise petrol ve doğalgaz gibi bölge kaynaklarının yönetiminde söz sahibi olarak geri dönmüşlerdir.

Sıra Sizde 2

"Yurtta Suh, Cihanda Sulh" politikası asla sinmiş, sınırları dışıyla ilgisiz, sınırları içinde de kendi aleyhine olacak gelişmelere dahi ses çıkarmayan pasif bir politika değildir. Atatürk, Lozan'da uzun müzakerelerden sonra ortaya çıkan neticede bazı eksiklikler olmasına karşın kabulünden yana olmuştur. Çünkü Türkiye son on yılın çok büyükavaşların yıkımlarına maruz kalarak geçirmiştir. Eğitim öğretim seviyesi çok düşüktü. Zaten sınırlı olan yetişmiş insan gücünün önemli bir kısmı birinci dünya savaşında kaybedilmiştir. Dünyada genel olarak Türkleri bölgeden kovmak heveslileri aktif durumdaydı. Büyük Taarruz ile Yunan kuvvetlerini yurttan atabilmek için Sakarya'dan sonra bir yıl hazırlanmak gerekmisti. Öztle devlet ve millet elindeki birikimin sonuna gelmiş durumda idi. Böyle bir zeminde içte ve dışta barış istemek son derece akılçıl, gerçekçi ve ülke şartlarına uygun bir politika seçimi olmuştur. İçte uygulanan ekonomik kalkınma hareketi, ulaşım sektörünün millileştirilmesi, eğitimin geliştirilmesi gibi hamleler ile Türkiye kısa sürede bölgesinde önemli bir devlet hâline gelmiştir. Bu noktada Lozan'da elde edilemeyen hakların alınması için bölgesel ve küresel politik gelişmeler yakından takip edilerek barış eksenli bir siyasetin mimarı olmak hedeflenmiştir. Bu çalışmalar ile bölgesel işbirlikleri oluştururlurken ülkenin çıkarları da gözetilmiştir. Şartların uygun olduğu Hatay meselesinde İngiltere'nin desteği alındıktan sonra Fransa'ya gerekirse savaşın göze alındığı mesajı verilmiştir. Atatürk bunu dahi devletin emniyetini riske atmadan yapmıştır. Kendisine yakın bir gazetede yayımlattığı başyazilar ile hem İngiliz hem de Fransız diplomasisine kararlılığımızı göstermiştir. Kuran Gazetesindeki beş makale Türkiye'nin hakkı olanı almak için savaşmaktan çekinmeyeceğini söyleyken, İngiliz diplomasisine de Fransızların gerceği görmesine yardımcı olması gerektiği mesajı verilmiştir. Sonuçta Fransa Akdeniz'deki İtalyan yayılmacılığına karşı bölgeye önemi artan Türkiye'nin bekentilerini olumlu yönde cevaplandırmıştır. Türkiye savaş yıkımına uğramadan Hatay'ın ana vatana katılımını sağlamıştır.

Sıra Sizde 3

Atatürk gerek Millî Mücadele yıllarında gerekse sonrasında yaptığı çeşitli konuşmalarda Bolşevik sistemi benimsediğini, komünizmin Türkiye'de yayılmasına karşı olduğunu ortaya koymuş bir devlet adamıdır. Gerçekten de Atatürk daha Millî Mücadele yıllarında Sovyetlerin askerî ve mali yardımına en fazla ihtiyaç duyulduğu sıralarda dahi Bolşevizm ve komünizme karşı olduğunu ifade etmiştir. Bu konudaki fikirlerini Meclisteki mevcut sistemin ne olduğunu, hangi sisteme benzediğini soranlara karşı verdiği cevapta açıklamıştır: "Hakikatte hakim olan ve her şeyi idare eden makam Millet Meclisidir. Zannıma göre, yeryüzünde buna benzeyen diğer bir hükümette vardır. Şurasını unutmamalı ki bu idare tarzı bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşevikiz, ne de Komünist. Ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Kısaca bizim hükümet şeklimiz tam bir demokrat hükümettir ve lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye adlandırılır. Bu hükümet doğrudan doğruya milletin arzularını tatmine hizmet eder ve millet ve memleketin idaresine bizzat sahiptir" diyordu. Ancak unutulmamalıdır ki Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılıp millet iradesine sahne olduğu günlerde halkın bütününe desteği henüz alınamamıştı. İtilaf devletleri kadar sürecin bir iktidar mücadelesine dönüştüğünü düşünen İstanbul Hükümetinin de engellemeleri vardı. Böyle bir zeminde Çarlığa ve onun Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki batı emperyalizmine karşı destek arayan Bolşevikler ile işbirliği son derece akıcı bir yaklaşım olmuştur. Bolşeviklerden silah ve Buhara'dan temin ettikleri para yardımı alınabilmiştir. Karşılığında açlık tehlikesindeki Rusya'ya tahil yardımı yapılmıştır. Batılı devletler bu süreçte Anadolu'nun paylaşılması konusunda anlaşmalar yapıyorlardı. Bu sürecin yarattığı güvensizlik kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin devam etmeyeceği bekłentisinde olan Batı dünyasına karşı Bolşevikler ile iş birliği yapmaktan başka bir yol o sıralarda görülmemiştir. Diplomatik ve ekonomik yardımlar kadar bu süreçte kültür ve sanat alanlarında da Sovyetler Birliği ile iş birliği gerçekleştirılmıştır. Türkiye her alanda gelişme ve zenginleşme ihtiyacında olan bir devlet olarak bunu tek bir kaynaktan değil bulabildiği ve kendisine zarar vermeyecek her kaynaktan temin etme politikası uygulamıştır. Batı dünyası ancak 1930'ların ortalarından itibaren Türkiye'ye yakınlaşmışlardır. Bu süreçte de Sovyetler ile ekonomik ilişkilerin devam ettirilmiş olması hükümet için esasın Türk milleti ve devletinin faydası olduğunu göstermektedir.

Sıra Sizde 4

Türkiye'nin Balkanlarda ve Orta Doğu'da oluşturulan güvenlik ve iş birliği anlaşmalarında belirleyici ve sürükleyiçi ülke olduğu görülmektedir. Söz konusu devletler daha kısa bir süre önce aynı büyük devletin çatısı altında yaşamaktaydı. Bu devletlerin ayrıllıkları savaş ve isyanlar ile olmuştur. Bilhassa Balkan Savaşları sırasında yaşananlar toplumun hafızasında silinmez etkiler bırakmıştır. Savaş sürecinde yaşanan zorunlu göç sürecinde insanlar canlarını kurtarmak için bütün birikimlerini, evlerini, tarlalarını, hayatları boyunca biriktirdiklerini orada bırakarak Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmışlardır. Bu süreçte onları göçe zorlamak isteyenlerin insanlık dışı muamelelerine maruz kalmışlardır. Aynı şekilde Anadolu'daki Yunan işgalii sırasında maruz kalınan mezalim de dönemin kaynaklarına yansımıştır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde kurulmuş bütün devletler ile ikili ve çoklu iyi ilişkiler içinde olmak için çaba sarf etmiştir. Cumhuriyeti kur'an kadronun doğum yerleri itibarıyla bakıldığından önemli bir kısmının doğum yerleri yeni devletin sınırları dışında kalmıştır. Buna mukabil başta Atatürk olmak üzere hepsi geçmiş, yaşanan olumsuzluklara takılmak yerine geleceği inşa etmek için çalışmışlardır. Geçmişin olumsuzluklarının yükünü düşüncelerinde taşımak yerine barışın hakim olduğu bir dünya kurmayı tercih etmişlerdir. Zaten savaşlardan yorgun düşmüş halkı bir de bu tür düşmanlıklar ile yormak pek de akıl kârı değildir. Türk milleti uzun tarihi boyunca dünya ve insanlığa önemli katkılar sağlamış bir millettir. Anadolu coğrafyasının geopolitiği, hakim konumda olduğu Orta Doğu coğrafyasının tarih boyunca dil, din ve kültürlerle merkez olmanın yanında uluslararası güç mücadelelerine sahne olmasıyla öne çıkmaktadır. Burada sonsuza kadar var olmanın şartlarından birisi de Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar üçgeninde siyaseti kontrol etmektir. Osmanlı döneminde devletin kontrol ettiği yerlerdeki gelişmelerin Cumhuriyet zamanında da siyasetle, kültürle, diplomasıyla kontrol altında tutulması devletin ve milletin emniyeti için bir gereklilikdir. Nitekim Atatürk Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi organizasyonlar ile buraları kontrol edecek bir pozisyonda olmuştur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akşin, Abtülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991.
- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kalmuoyu (1919-1922)**, Ankara 1975.
- Anzerlioğlu, Yonca, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Ankara 2003.
- Aras, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim**, İstanbul 1945.
- Ari, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç, 1923-1925**, İstanbul 1995.
- Armaoğlu, Fahir, "Atatürk'ün Dış Politika Prensipleri", **Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı**, Ankara 1992.
- Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara 1973.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Cilt II, Ankara 1992.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-III, Ankara 1997.
- Balcioğlu, Mustafa, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt II, Ankara 2004.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara 1995.
- Biondich, Mark, **The Balkans, Revolution, War, and Political Violence since 1878**, Oxford 2011.
- Carr, Edward Hallet, **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929**, (çev. Levent Cinemre), İstanbul 2010.
- Demirözü, Damla (Yunancadan Çeviren), **Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, (Türkçe basımı derleyen Herkul Milas), İstanbul 2001.
- Erdal, İbrahim, **Mübadele-Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925**, İstanbul 2006.
- Esmer, Ahmet Şükru, **Siyasi Tarih 1919-1939**, Ankara 1953.
- Gönlübol, Mehmet-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1918)**, Ankara 1997.
- Gönlübol Mehmet - Sar, **Cem Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara, 1982.
- Göyüncü, Nejat, "Musul, Misak-1 Milliye Dâhil midir, Değil midir?", **Misak-1 Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara 1998.
- Gürün, Kâmurhan, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara 1986.
- Gürün, Kâmurhan, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 2010.
- Hatipoğlu, Murat, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan, 1923-1954**, Ankara 1997.
- Jivkova, Ludmila, **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939, İstanbul 1978.**
- Kolesnikov, Aleksandr, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Ankara 2010.
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara 1978.
- Kandemir, Feridun, **Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul 1965.
- Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara, 1956.
- Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı- Belgeler**, Cilt I/1/1, Ankara 1978.
- Meray, Seha (çev.), **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: II, Cilt 2. 1973.
- Meray, S. L.-Olcay, Osman, **Montreux Boğazlar Konferansı**, Ankara 1978.
- Oran, Baskın (Ed.), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Cilt I, Ankara 1990.
- Oran, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Ankara 1986.
- Öke, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara 1992.
- Sarınay, Yusuf, "Bati Trakya Türkleri", **KÖK Araştırmalar**, Cilt II, Sayı I (2000).
- Sofuoğlu, Adnan, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, 1996.
- Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara 1992.
- Şahin, Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul 1980.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.4, Ankara 1985.
- Volkan, Vamik- Itzkowitz, Norman, **Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular**, İstanbul 2002.
- Yazıcı, Nevin, **Petrol ÇerçEVesinde Musul Sorunu 1926-1955**, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Mustafa, **İngiliz Basını ve Atatürk Türkiye'si**, Ankara, 2002.

5

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan devletçi ekonomik politikaların gereklilikleri ve uygulama şekilleri ile neticelerini görerek başarılı olup olmadıklarını değerlendirecek,
  - 🕒 Demokrat Parti dönemindeki ekonomik anlayışın uygulamada ne kadar hayatı geçirilip geçirilemediğini ve sebeplerini sorgulayabilecek,
  - 🕒 1960 darbesinden sonra hayatı geçirilen planlı ekonomi dönemindeki hedef ve neticeleri irdeleyerek planlı ekonomik hayat konusunda yöneticilerin gerçekçi olup olmadığını izah edebilecek,
  - 🕒 Siyasi devamlılığın ekonomik programların başarı veya başarısızlığında ne kadar etkili olduğunu örneklerini görerek yapılan ekonomik düzenlemelerin gerekliliklerini anlayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Enflasyon
- Devalüasyon
- Planlı Ekonomi
- Ekonomik İstikrar
- Cari Açık
- Dış Borç

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi II

1938'den 2002'ye Ekonomik
Gelişmeler

- II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA VE SONRASINDA EKONOMİK DURUM (1939-1950)
- DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)
- PLANLI KALKINMA DÖNEMİ
- BÜYÜK SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER EŞLİĞİNDE ALTINCI PLAN DÖNEMİ (1990-1994) YEDİNCİ BEŞ YILLIK PLAN DÖNEMİ (1996-2000)
- 2000 YILINDA EKONOMİK GELİŞMELER: SIYASAL İSTİKRAR EKONOMİK İSTİKRARSIZLIK

1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA VE SONRASINDA EKONOMİK DURUM (1939-1950)

Devletçiliğin Duraklama Yılları (1939-1945)

Atatürk sonrasında kurulan Dr. Refik Saydam Hükümeti'nin programında üç konu öncelik taşıyordu: Demiryolu yapımının devamı, denk bütçe politikası ve 'devletçilik' ilkesine bağlılık.

Avrupa'da savaş başlayınca Türk hükümeti bir milyon genç insanı silahaltına almıştır. Sanayi ve hizmetler sektöründe yetişmiş iş gücü kitleyi üretim ve verimliliğin düşmesine yol açmıştır. Toplam talep hızla artarken toplam arz yetersiz kalınca fiyatlardaki artış denetimden çıkmıştır. 1929 Büyük Bunalımı'nın tersine bu kez tarım ürünlerinin fiyatları sürekli yükselmiştir. Örneğin buğdayın fiyatı 13.5 kuruşтан 100 kuruşa, zeytinyağının fiyatı 85 kuruştan 350 kuruşa çıkmıştır.

Aşağıda verilen tablodan da görülebileceği gibi ekonomi yüksek enflasyon ile küçülme yani "stagflasyon" süreci içinde kalmıştır.

Yıllar	Büyüme (%)	Enflasyon (%)
1939	6,9	4,8
1940	-4,9	22,7
1941	-10,3	40,7
1942	5,6	92,1
1943	-9,8	74,0
1944	-5,1	22,8
1945	-15,3	54,1

Tablo 5.1
Savaş Yıllarının
Ekonomik
Göstergeleri

Savaş yıllarında yaygın hâle gelen mal kıtlıkları çok sayıda üretici ve aracının karaborsa yoluyla hızla zengin olmasına fırsat yarattı. 26 Ocak 1940'ta hükümete olağanüstü koşullar karşısında ulusal ekonomiyi ve savunmayı ilgilendiren konularda geniş yetkiler veren Millî Koruma Kanunu yürürlüğe kondu. Savaşın üçüncü yılında yani 1942'de ülkede karaborsa ve stokçuluk kontrol edilemez oldu. Bu nedenlerle Ocak 1942'de önce Ankara'da sonra İstanbul'da ekmek karneye bağlandı. Bu uygulama Eylül 1944'e kadar devam ettirilerek haksız kazanç peşinde koşanlara tepki gösterildi. Türkiye savaş döneminde krom ve bor gibi stratejik önemi haiz

madenleri yüksek fiyattan satma imkanı bulmuştur. Savaşan taraflar, arasındaki rekabetten yararlanarak ordusunu takviye etmiştir.

Bu dönemde Avrupa'da kamu ile özel sektör tam bir dayanışma ve iş birliğinin en iyi örneğini verirken, Türkiye'de bu iki kesim arasında çatışmalar Kasım 1942'de güç göstergesine dönüştü. Başbakan Şükrü Saracoğlu'na destek veren CHP Meclis Grubu 12 Kasım 1942'de "Varlık Vergisi"ni kabul etti. Olağanüstü ekonomik ve mali koşullar çerçevesinde "bir defaya mahsus" olarak yapılan düzenlemeyle; piyasadan para çekerek enflasyonla mücadele etmek, savaş yıllarının şartlarından yararlanarak 'çok para kazanmış ancak bu kazancın vergisini vermemiş olanlardan' vergi almak ve devlet gelirlerini artırmak amaçlanmıştı.

Bu uygulama ile 3877'si yabancı olan 114 bin kişiye vergi tahakkuk ettirildi. Büyük çoğunluğu azınlıklardan olmak üzere, yükümlülerin %70'i İstanbulda yaşamakta idi. Ancak içten ve dıştan gelen yoğun baskilar karşısında Hükümet 1943 yılında bu uygulamayı durdurdu.

Savaşın ilk dört yılı boyunca Türkiye'nin dış ticaret hacmi daralmıştı. Ancak 1943 yılından itibaren savaş öncesi düzeye ulaştı. 1939-1946 arasında yaşanan dalgalanmaya rağmen dış ticaret sürekli fazla vermişti. Aynı dönem içinde tarım ve sanayi sektörlerinde toplam üretim, toplam talebi karşılamakta yetersiz kaldıktan, enflasyon ve karaborsa ile mücadele başarılı olmamıştı. Küçük bir azınlık hızla zenginleşirken büyük çoğunluk yoksullaşmıştır.

Devletçiliğin Gerileme Dönemi (1946-1950)

II. Dünya Savaşı'nın son bulduğu (Mayıs 1945) günlerinde Türkiye'de "siyaset güç" ile "ekonomik güç" arasındaki çatışma yeni boyutlar kazanıyordu. Örneğin Hükümet, karşı koymalara aldırmış etmeden "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nı çıkarmıştı. Yasa özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerin arazilerinin bir kısmının kamulaştırılmasını öngörmektedir. Temel amaç topraksız çiftçileri toprak sahibi yapmaktır. Ancak yasanın çıkışmasına ve uygulamaya konmasına karşı çıkan büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaosmanoğlu gibi politikacılar muhalefetlerini sürdürdüler.

Ülkede her türlü yokluğun, kıtlığın ve yoksullüğün nedenini "devletçilik" olarak gösteren bu politikacılar, yoksul halkın kitlelerinin umudu oldular. Mevcut düzenlemelerin demokratikleştirilmesi talebiyle; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü imzalarıyla verilen "dörtlü takrir" in reddedilmesi üzerine 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdular ve 21 Temmuz 1946'da yapılan erken genel seçimlerde 62 milletvekili ile Meclise girmeyi başardılar.

Seçim sonrasında istifa eden Şükrü Saracoğlu yerine Recep Peker yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Peker Hükümeti dünyada meydana gelen yeni siyaset, askeri ve ekonomik dengeleri de dikkate alarak ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde ve sanayileşme hedeflerinde yeni düzenlemelere girdi. Örneğin gerçekçi kur politikası arayışı içinde 7 Eylül 1946'da 1 ABD doları karşısında %50 oranında devalüe edildi. 1 ABD doları 2,8 TL oldu. Ancak Peker Hükümeti devalüasyona ve büyük sermayeye verilen tavizlere karşın, kamuoyunda aradığı desteği bulamadı. Zira dış ticaret açık vermeye devam etti. ABD'den beklenen mali destek sağlanamadı. Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki siyasi çekişmelerin yarattığı istikrarsızlık öyle boyutlardaydı ki ülkede ekonomik istikrara yönelik mümkün olmuyordu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerde hâkem pozisyonunda olacağını ilan edip çekişmelere müdahale etmesi üzerine Peker

Hükümeti istifa edince Eylül 1947'de yeni hükümeti Hasan Saka kurmuştur. Fakat ülkede siyasal ve ekonomik istikrar sağlanamıyordu. CHP karşıtı akımların toplumun her kesiminde ve ülkenin her yerinde Demokrat Parti etrafında toplanmasıyla Hükümet iş yapamaz hâle gelmişti. Muhalefetin ve İstanbul basınının baskı ve karşı çıkışlarına dayanamayan Hasan Saka Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır.

CHP'nin 27 yıllık tek parti yönetiminin son hükümetini Şemsettin Günaltay, Ocak 1949'da kurdu. Artık ülkede iktisadi konular değil, siyasal konular ve reformlar tartışıliyordu. Bu tartışma ve çatışmalar 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan demokratik seçimle son buldu. Oyların %53'ünü alan Demokrat Parti tek başına iktidarı olmuştu.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960)

Başbakan Adnan Menderes Hükümetinin göreve başlamasından bir ay sonra, 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı başlamıştır. Savaşla birlikte uluslararası piyasalarda ham madde ve tarım ürünleri fiyatları hızla yükselmiştir. Bu beklenmedik koşullar Menderes Hükümetinin tarım sektöründe üretimi artırımıza yönelik önlemleri hızla yürürlüğe koymasına olanak vermiştir. Ardından hükümet üç temel iktisadî hedefini de şöyle açıklamıştı: 1) Tarıma öncelik verilecek, 2) Sanayileşme özel kesim öncülüğünde yürütülecek, 3) Dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahaleleri asgari düzeye indirilecek.

Tarım Sektörüne Öncelik

Menderes Hükümeti partisinin iktidara gelmesinde büyük payı olan köylü kesimi memnun etmek için, ilk yıllarda başlıca şu önlemleri yürürlüğe koymuştur:

- Yeni toprakların tarıma açılması sağlandı. Özellikle Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'da meraların sürülmESİNE ve tahıl ekimine göz yumuldu. Bu durum tahıl üretimini artırırken hayvancılığı sınırladırmıştı.
- Çiftçinin ürettiği buğday dünya fiyatları üstünde bir fiyatla alınırken, fiyat artıları tüketicilere yansıtılmadı. Toprak Mahsulleri Ofisi aradaki farkı sürekli karşılamak zorunda bırakıldıktan zarardan kurtulamadı. Ofis, açıklarını Merkez Bankasına borçlanarak kapatıyordu. Bu uygulama enflasyonu besleyen bir kaynağı dönüştü.
- Tarımın makineleşmesi hızlandırıldı. Elverişli koşullarla sağlanan dış kaynakla traktör ithalatı büyük ölçüde artırıldı. Yaşanan hızlı makineleşme tarımda iş gücü fazlası doğurdu. Bulundukları yerlerde istihdam edilemeyen işsizler büyük kentlere göçe zorlandı.

Bu üç temel politika yanında ucuz kredi, düşük vergi, uygun iklim koşulları ve elverişli ihraç fiyatlarıyla hükümet, çiftçinin refahını 1953 yılının sonuna dek artırmayı başarmıştı. Ancak, 1954 yılından itibaren elverişsiz hava koşulları, tarımsal üretimin azalmasına ve ekonominin tarıma dayalı iç ve dış dengelerinin bozulmasına neden olmuştu. Ülke ihraç ettiği bazı tarım ürünlerini ithal eder hâle gelmişti. Bu gelişmenin etkisiyle dış ticaret açığı giderek büyümüşü. Bu şekilde ‘tarıma dayalı büyümeye modeli’ işlemez hâle gelince hükümet tarım yerine sanayiye öncelik vermek zorunda kaldı.

Özel Sektor Öncülüğünde Sanayileşme

Devletçilik döneminde kurulan sınai tesisler, 1950'li yıllara gelinceye dek bir ‘uygulamalı okul’ görevini yerine getirdiler ve her düzeyde sanayici yetişmesine katkıda bulundular. Tarımdan ve ticareten zengin olan ailelerin bir kısmı ban-

ka kurmakla yetinirken bir kısmı da sanayiye girmiştir. Örneğin 1950-1960 yılları arasında 20 özel banka kurulmuştu. Nasıl ki ‘devletçilik’ döneminin temel kuru mu Sümerbanktı, “Neo-liberal” dönemin temel finansal kurumu da Türkiye Sınai Kalkınma Bankasıdır. 1950’de kurulan bu banka, özel kesime orta ve uzun vadeli sanayi yatırım kredisi vermek üzere, büyük ticaret bankalarınca örgütlenmiştir. Banka onayladığı projelerin ithal girdileri için, döviz sağladığı gibi yatırımcıya teknik yardım da veriyordu. Dünya Bankasının teknik ve mali yardımlarından yararlanan banka, 1960 yılına dek “ithal ikamesi” stratejisine uygun olarak kurulan ve daha çok tüketim mali üreten sınai işletmelere destek vermiştir.

1954 yılından itibaren baş gösteren döviz darboğazını aşmak için, Hükümet, ithalatta liberalizme son verdi. İthal ikamesi yoluna gidilmesi için KİT'lere yeniden yatırım yapma yetkisi verildi. Oncellikle kutlu çekilen iki temel malın, şeker ve çimentonun üretimi ele alındı. Devlet yeniden Türkiye'de fabrika kurmaya ve işletmeye başladı. Artık sanayi sektöründe kamu ve özel kesim işbirliği içindeydiler.

Dış Ekonomik İlişkilerde Liberalleşme

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın faaliyete geçmesiyle özellikle ABD çıkışlı sermaye Türkiye'ye gelmeye ve özel kuruluşlarla iş birliği yapmaya başlamıştı. Böylece Türkiye 'Dolar Bölgesi'ne katılmış oluyordu. Menderes Hükümeti, OEEC (Organization for European Economic Cooperation) ve ABD'nin ekonomik ve teknik yardımları olmadan ülkenin kalkınamayacağı görüşündeydi. Bu nedenle ve Batılı devletlerin telkinlerine uyarak dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme süreci başlatılmıştı. Dönemin başında Kore Savaşı'nın yarattığı hava, izlenen dışa açılma politikalarının olumlu sonuçlar vermesini sağlamıştı. Koşullar tersine dönünce ve ekonominin iç ve dış dengeleri bozulunca hükümet dış ekonomik ilişkileri dene tim altına almak zorunda kalmıştı.

Menderes Hükümeti döviz darboğazını aşmak için ithalatta liberalasyona (dış ticaret serbestliği) son verdikten sonra şu önlemleri yürürlüğe koymuştu: Gümrük vergisinde değer esasına geçilmesi, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, ithal malları fiyat kontrol dairesinin kurulması ve Millî Koruma Kanunu'nun uygulamaya konulması. Ülke 1958 yılının ortalarında döviz darboğazı nedeniyle ithalat ve yatırım yapamadığı gibi kurulu tesisleri de girdi yokluğundan çalışıramaz hâle gelmişti. Bu durum iç piyasada mal kıtlıklarının, enflasyonun ve işsizliğin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

SIRA SİZDE

1

Türkiye savaş dönemindeki beklenmedik gelişmelere karşı ekonominin kontrol etmek üzere 1940'ta Millî Korunma Kanunu getirmiştir. Ekonomide serbestliğe gidilmesinin ardından kısa bir süre sonra yeniden aynı kanuna ihtiyaç duyulmasının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

Ağustos 1958 İstikrar Kararları

Menderes Hükümeti zor durumda olan ekonominin kurtaramayacağını anlayınca üyesi bulunduğu Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndan (OEEC) teknik ve mali yardım talep etmişti. Kuruluşun uzmanlarının hazırladıkları rapor Türkiye'ye bir ‘istikrar paketi’ olarak verilmişti. Hükümetçe benimsenerek uygulamaya koyulan istikrar önlemleri söyleydi:

- Türk lirasının değeri düşürülecek ve “katlı kur” sisteme geçilerek ihraç malının cinsine göre prim uygulanacak. İthalatta ek olarak 6,2 T prim tahsil edilerek, 1 \$ 9 T olacak. Böylece dolar bazında %120'ye yakın bir oranda devalüasyon (değer düşürme) yapılacaktı.

- Para arzı sıkı kontrol altına alınacak. Bu nedenle emisyon (sürüm) hacmi ve kredi hacmi daralacak ve kredi politikasında seçici olunacak.
- Kamu iktisadi kuruluşlarının ürünlerinin fiyatları yükseltilecek ve açıkları kapatılacak. Dolayısıyla kamu transfer harcamaları da azaltılacak.
- İthalat rejimi yeniden düzenlenecak, ihtiyaçlar için üç aylık kotalarla ve bir program içinde yürütülecek.
- Bütçe denkliği için gelir artırılırken harcamalar kısıtılacak.
- Yatırım projelerinde verimli ve kısa vadeli olanlara öncelik verilecek.

Yürürlüğe konan istikrar önlemleri karşılığında OEEC ülkelerine olan ve vadisi gelmiş 400 milyon dolar borcun ertelenmesi sağlanırken; 359 milyon dolar kadar yeni kredi alınmıştır. Beklediği krediyi sağlayamayan Menderes Hükümeti, bu kez Doğu Bloku ülkeleriyle takas yoluyla ticarete girişmişti.

Aşağıda verilen tablodan da görülebileceği gibi, dönemin ilk yarısında yüksek büyümeye hızlı düşük enflasyon ile sağlanmıştı. Oysa 1954 yılından itibaren ekonomi düşük büyümeye hızlı, yüksek enflasyon süreci içine girmiştir.

Yıllar	Büyüme (%)	Enflasyon (%)
1950	9,4	-10,2
1951	12,8	6,2
1952	11,9	1,0
1953	11,2	2,9
1954	-3,0	10,0
1955	7,9	7,6
1956	3,2	16,5
1957	7,8	18,9
1958	4,5	14,8
1959	4,1	19,8
1960	4,4	5,4

Tablo 5.2

Dönem sonuna göre ülkenin toplam 1 milyar dolar dış borcu vardı. Bu borçların %43'ü devlet %39'u da konsolide (vadesi uzatılmış) ticari borçlardı. Hükümet dış borç bulamadığı için toplam borç sınırlı kalmıştı.

PLANLI KALKINMA DÖNEMİ

Planlı Döneme Geçiş

Askerî yönetimin “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” adını taşıyan 8 Temmuz 1960 tarihli açıklamasının “Plansız bir yatırım politikası ve suistimaller” başlıklı ikinci kısmında ekonomik durum şöyle eleştiriliyordu:

“Düşük iktidarın takip ettiği iktisadi ve mali politika maalesef memleketi mali bir uçuruma sürüklemiştir. Her iktidar memleketinin kalkınması için çalışmak ve eserler meydana getirmek mevkiiindedir. Ancak bu kalkınmanın her şeyden önce plana, bir hesaba dayanması gerekmektedir. Eski iktidarın ‘görülmemiş kalkınma’ diye vasiplandırıldığı kalkınma hiçbir plan ve hesaba istinat etmiyordu.” Uygulanacak politikalarda bu eksikliği gidermek amacıyla asker ve sivil yöneticilerin ortak görüş ve çalışmaları çerçevesinde ülke kalkınmasının belli planlara göre yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Bu amaçla öncelikle bir teşkilat kurulması çalışmaları başlatılmıştır.

Yerli ve yabancı uzmanların çalışmaları sonunda hazırlanan Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş ve görevlerini belirleyen yasa tasarısı Hükümet ve Millî Birlik Komitesi'nce onaylanmış ve Ekim 1960'da yürürlüğe girmiştir. Kısa adı DPT olan planlama örgütüne yasa iki temel görev vermiştir: Birincisi, Hükümete iktisadi ve sosyal konularda danışmanlık yapmak; ikincisi ise "Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak". Görülüyör ki 1961 Anayasası DPT'yi bir anayasal kuruluş (madde 129) sayarken, 'kalkınma planlarının hazırlanmasını' da bir görev olarak vermiştir.

DPT örgütleşmeyi ve kadrolaşmayı tamamladıktan sonra 'Plan Hedefleri ve Stratejisi'ni hazırlayıp Haziran 1961'de Yüksek Planlama Kuruluna sunmuştur. Bu belgeden Türkiye'nin seçtiği ve başlattığı planlı kalkınmanın temel özelliklerini belirlemek mümkün olmaktadır:

- Özgürlekçü ve çoğulcu demokrasi içinde kalkınma planı yapılacak,
- On beş yıllık perspektif içinde beş yıllık planlar hazırlanacak,
- Karma ekonomi düzeni içinde 'plan' kamu kesimi için emredici, özel kesim yönünden yol gösterici nitelik taşıyacak,
- Plan tüm sektörleri kapsayan "makro plan" niteliğinde olacak.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan genel seçim sonrasında İsmet İnönü başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi - Adalet Partisi koalisyon hükümeti kurulmuştu. Hükümet 'Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı' öncesinde 1962 yılını kapsayan bir 'geçiş programı' hazırlayıp yürürlüğe koymuştu. Koalisyon hükümetinin hazırladığı 1963-1967 dönemini kapsayan ilk beş yıllık "Makro Plan" in yürürlüğe konmasının yılı dolmadan İnönü Hükümeti istifa etmiştir. Koalisyon dağıldıktan sonra İsmet İnönü yeni hükümeti bağımsızlarla kurdu. Ulusal tasarrufları arttırmak yönünde vergi ve KİT reformlarını gerçekleştiremeyecek hükümet, 1963 yılı için bütçede yatırımların payını %32 oranında öngördüğü hâlde gerçekleşme %23 oranında oldu. Planın ikinci yılında yurt dışına giden işçiler döviz göndermeye başladı. Bu arada plandan ürken yerli ve yabancı sermaye çevreleri ilk iki yılın uygulamasını gördükten sonra tavır değiştirmiştir.

Özellikle 1 Aralık 1964'te AET ile imzalanan Ankara Antlaşması Hükümete itibar kazandırmıştı. Fakat içerisinde siyasal istikrarsızlık yeni boyutlar kazanmaya başladı. 29 Kasım 1964'de Adalet Partisi Genel Başkanlığı'na seçilen Süleyman Demirel, kısa bir süre sonra mecliste etkili bir siyasal tavırla İnönü Hükümeti'nin bütçesinin reddedilmesini sağlayıp İsmet İnönü'nün istifa etmesine yol açtı. Bunu üzerine Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında tarafsız bir hükümet kuruldu ve ülkeyi 20 Ekim 1965'te erken genel seçimlere götürdü. Seçimler sonunda Süleyman Demirel'in başkanlığındaki Adalet Partisi çoğunluğu sağladı. Demirel Hükümeti kendi iktisadi ve sosyal hedeflerini planın son iki yılında yıllık programlarla uygulamaya koymayı uygun görmüştü.

Antikomünist sloganlara büyük önem veren Demirel Hükümeti, Ürgüpü Hükümeti'nin Sovyetlerle kurduğu ekonomik ilişkileri geliştirmekte sakınca görmemiştir. Planın öngördüğü temel sanayi projelerinin gerçekleştirilmesinde kuzey komşumuzdan teknik ve mali yardım sağlanmıştır. Bu projeler arasında İslkenderun Demir Çelik, Bandırma Sülfirik Asit, Artvin Orman Ürünleri, Seydişehir Alüminyum Tesisleri ve İzmir Aliağa Rafinerisi gibi ağır sanayi projeleri yer almıştır. Batı Avrupa'nın mali desteği gelmeyince, Planın kaynak sorunu Sovyet yardımıyla çözülmüştü. Bunun sonucu ve diğer koşulların da elverişli olmasıyla 1966 yılında oldukça yüksek büyümeye hızı (%12) gerçekleşmiştir.

Fotoğraf 5.1

15 Ağustos
1967 Seydişehir
Alüminyum
Fabrikası temel
atma töreninde
dönemin Başbakanı
Süleyman Demirel
Çumra Belediye
Başkanı Ali Çoban
ve ilgililer ile
birlikte- Fabrikanın
son zamanlardaki
görünüşü.

Sovyetler Birliği ile İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ciddi diplomatik sıkıntılar yaşanmasına karşın her iki ülke yönetimlerinin büyük mali bütçelere sahip projelerde iş birliği yapmasının sebepleri neler olabilir? Tartışınız

SIRA SİZDE

Plan dönemi başında, yani 1962 yılında sabit fiyatlarla (1968 fiyatlarıyla) GSMH içinde tarımın payı %34,6 iken sanayinin payı %16,7 idi. Dönem sonunda bu paylar sırasıyla %29,3 ve %20,7 olmuştur. 'Kalkınma özdeştir sanayileşme' ilkesine uygun olarak sanayi sektörü büyürken tarımın payı azalmıştır. Sanayide ithal ikamesine ve kamu kesimine ağırlık veren bir strateji uygulanmıştır. Birinci planın en ilginç sonuçlarından biri, özel sektör sınai yatırımlarının yıllık veya toplam olarak plan hedeflerini aşmış olmasıdır.

Yıllar	Büyüme Hızı %	Enflasyon %	İthalat (Milyon\$)	İhracat (Milyon\$)
1963	9,7	4,3	687,6	368,0
1964	4,1	1,2	537,2	410,7
1965	3,1	8,1	571,9	463,7
1966	12,0	4,8	718,2	490,5
1967	4,2	7,6	684,6	622,3

Tablo 5.3
Birinci 5 yıllık plan
döneminin temel gös-
tergeleri

Tablodan da görülebileceği gibi Birinci Plan döneminde, ekonomide istikrar içinde hızlı büyümeye sağlanmış ve enflasyon oranı ortalama %5,3 civarında gerçekleşmiştir. Ancak ülke kalkınmasını hızlandıracak temel reformlar (vergi, KİT, toprak, sağlık ve eğitim gibi) ihmal edilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)

Birinci Planın son iki yılını başarıyla tamamlayan Demirel Hükümeti'nin 1967 yılında İkinci Plan hazırlıklarını yaparken iki önemli kozu vardı. İşçi dövizlerinin yıldan yıla artması ve Sovyet Rusya'nın teknik ve mali yardımının devam etmesi. Üstelik özel sektörün tedirginliği giderilmiş ve deneyimli bir teknokrat kadro oluşturulmuştur. Bu elverişli koşullar içinde hazırlanıp 1 Ocak 1968'de yürürlüğe giren İkinci Plan yıllık ortalama büyümeye hızını %7 olarak öngörmüştü.

Demirel Hükümeti özel olarak sınaâ yatırımları, genel olarak tüm özel sektör yatırımlarını desteklemeyi kolaylaştırmak ve yasallaştırmak için 933 sayılı Kalkınma Planı'nın Uygulanması Esaslarına Dair Kanun'u yürürlüğe koymuştur. Bu yasa

uyarınca DPT içinde ‘Teşvik ve Uygulama Dairesi’ Ocak 1968’den itibaren, ‘Teşvik Belgesi’ dağıtmaya başlamıştı. Bu belgeyi alan girişimciler kredi ve döviz bulmakta devletten yardım gördüğü gibi, ‘vergi indirimi’ ve ‘yatırım indirimi’nden de yararlanıyorlardı. Yasanın uygulanmasıyla ortaya çıkan tartışmaları ana muhalefet partisi Anayasa Mahkemesi’ne götürdü. Mahkeme yasanın tartışmalara yol açan maddelerini iptal etmişti.

İkinci planın ikinci yılı dolarken 12 Ekim 1969’da genel seçime gidildi. Süleyman Demirel ve partisi çoğunuğu sağlayarak iktidarda kalmıştı. Ancak Demirel Hükümeti İkinci Plan’ın ilk yılında ülkenin uzun vadeli çıkarları yerine oy getiren, seçim kazandıran kısa vadeli iktisat politikaları uygulamakta israrlı olmuştu. Bu durum ekonomiyi ve rejimi 1970’den itibaren darboğazlara sürüklemeye başlamıştı. İthal ikamesine ve korumacılığa dayalı sanayileşme nedeniyle ülke döviz darboğazına girmiştir. İlk tedbir olarak Ağustos 1970’té, %66 oranında devalüasyon yapıldı. Bu düzenlemeyle 1 dolar 15 türk lirasına yükseldi. Fakat giderek artan siyasal, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar sokaklara taşımaya başlayınca Hükümet denetimi sürdürmemek hale düşmüştü. 12 Mart 1971’de Silahlı Kuvvetler duruma müdahale ederek, siyasal ve sosyal çatışmalara son vermiştir.

19 Mart 1971’de yeni hükümeti kurmakla Prof. Nihat Erim görevlendirildi. Erim daha çok deneyimli bürokratlara ağırlık veren bir hükümet kurdu. Başbakan Erim giderek daha çok yetki istemeye başlayınca Meclis’in güvensizliği ile karşılaştı. 17 Nisan 1972’de istifa etmek zorunda kaldı. Fakat teknik kadro yeni bir perspektife göre Üçüncü Plan’ı hazırlamaya devam etti.

İkinci Plan döneminin üçüncü hükümetini Ferit Melen kurmuştu. Bu dönemde ilginç olduğu kadar önemli ekonomik olaylar yaşanmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen, İkinci Plan’da öngörülen ortalama büyümeye hızına ulaşılmış, yani gerçekleşme %7 olmuştur. Verilen tablodan da görüleceği gibi, ilk üç yılda gerçekleşen büyümeye hızı ortalamanın altında kalırken son iki yılda ortalamanın üzerindedir.

Tablo 5.4
İkinci plan döneminin gerçekleşen temel göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret (milyon \$)	İşçi dövizleri (milyon \$)
1968	6,7	3,2	-267,2	+107
1969	5,4	7,2	-264,4	+141
1970	5,8	6,7	-359,1	+273
1971	10,2	15,9	-494,2	+471
1972	7,4	18,0	-677,6	+740

İkinci Plan’da sanayi sektörü için öngörülen ortalama büyümeye hızına ulaşamadı. Oysa hükümet bu dönemde sanayileşmeyi özel sektör eliyle sürdürmek için her türlü özendirici ve destekleyici önlemleri almıştı. Ancak dönemin siyasal çalkantılarla dolu olması, yerli ve yabancı özel sermayenin ‘bekle gör’ politikası izlemesine yol açmıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

Nihat Erim Hükümeti zamanında yeni bir perspektife göre hazırlanmış bulunan Üçüncü Planı Ferit Melen Hükümeti Ocak 1973’té yürürlüğe koymuştur. Planın öngördüğü temel hedefler 22 yıllık bir perspektife uygun olarak belirlenmişti. Yani planlı dönem başlatılırken belirlenmiş 15 yıllık perspektif plan anlayışı terk edilmiştir. AET ile imzalanan Katma Protokol uyarınca 22 yıl sonra gümrük duvarlarının

tamamen kalkması öngörülümüştü. Bu açıdan plan hızlı sanayileşmeyi ve tüketim malları yerine ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazandığı bir sanayi yapısına ulaşmayı hedef almıştı. Bu ana hedefin Türkiye'yi 1995'te 1970'li yılların İtalyasının sahip olduğu sanayileşmişlik düzeyine çıkaracağı hesaplanmıştı. Yani GSMH'nın oluşumunda tarım %11,6 sanayi %35 ve hizmetler %53,4 olacaktı. Bu yapısal değişim için yıllık büyümeye hızı %7,9 olarak belirlenmişti.

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret (milyon \$)	İşçi dövizleri (milyon \$)
1973	5,4	20,5	-769	1183
1974	7,4	19,9	-2245	1426
1975	8,0	10,1	-3338	1312
1976	7,9	15,6	-3168	983
1977	3,9	24,1	-4043	982

Tablo 5.5
Üçüncü plan dönemi
ve gelişmeler

Üçüncü Plan döneminde GSMH'nın ortalama yıllık büyümeye hızı %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Oysa öngörülen hedef %7,9 idi. Böylece hedefin altında bir büyümeye hızı gerçekleşirken, tablodan da görüldüğü gibi yıllık büyümeye hızında büyük dalgalar malar olmuştur. Bu olumsuzluk birinci derecede tarım sektörünün doğa koşullarına büyük çapta bağlı kalmasından kaynaklanmıştır. Plan döneminde ortalama olarak 'tarım' %3,5 oranında büyümüştür. Sınırlı büyümeye rağmen çift rakamlı enflasyon yerleşmiştir. Ayrıca yine bu plan döneminde dış ekonomik ilişkilerde 'şok' etkisi yapan büyük iniş çıkışlar olmuştur. 1974 yılında bir yandan 'petrol krizi' diğer yandan 'Kıbrıs Barış Harekâti' dış açığın yaklaşık üç misli büyümeye neden olmuştur. Bu eğilim sonucu dış ticaret açığının GSMH'ya oranı 1975 yılında planlı dönemin en yüksek orana, %8,7'ye çıkmıştır. Bunun diğer yüzü ekonomi tarihimize ilk defa ihracatın ithalatı karşılaşma oranı %29,6'ya düşmüştür.

Bu olumsuz gelişmeler yanında çok önemli olumlu gelişmeler de olmuştur. Örneğin 1973 yılında işçi dövizlerinde giriş %50 civarında artmış ve dış ticaret açığını bu döviz gelirleriyle karşılamak mümkün olmuştur.

Plan dönemi sonunda (1977) Türkiye'nin toplam dış borçları 11.439 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. Bunun %58'i kısa, geri kalanı da orta ve uzun vadeli dış borçtur. Bu dönemde ülke vadesi gelen dış borçlarını ödeyemez hâle gelmiştir.

Dördüncü Plan Dönemi (1979-1983)

Üçüncü Planın son yılı olan 1977 yılı içinde IV. Plan hazırlıkları, Süleyman Demirel'in başında bulunduğu İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti tarafından başlatılmıştı. Ancak anılan hükümet 31 Aralık 1977'de görevi bırakmıştır. Ecevit'in başkanlığında kurulan yeni hükümet önce 1978 yılı için bir yıllık geçiş programı hazırlayıp yürürlüğe koymuş ve daha sonra da bu tabandan hareket ederek Dördüncü Planın hazırlıklarını başlatmıştır. Ancak planı hazırlayıp yürürlüğe koyan hükümet ve teknik kadro daha planın birinci yılı tamamlanmadan Kasım 1979'da görevden ayrılmak zorunda kalmıştı. Çünkü 14 Ekim 1979 ara seçimlerinde başarısız olan Ecevit istifa etmiştir. Süleyman Demirel altıncı kez başbakan olurken Turgut Özal'ı da Başbakanlık Müsteşarlığına ve DPT Müsteşar Vekilliğine getirmiştir. Birlikte '24 Ocak Kararları' diye anılan istikrar programını hazırlamışlardır.

Dördüncü Planı hazırlayan Hükümet ve teknik kadronun bir yıl geçmeden görevden ayrılmış olmaları planın uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştı. Sonraki hükümetler yıllık programlarla kendi iktisadî ve sosyal politikalarını belirleme yoluna gitmişlerdir.

Tablo 5.6
Dördüncü plan döneminin temel göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (Top.Eş.F.)	Dış Açık (milyon \$)	İşçi dövizleri (milyon \$)	Turizm (milyon \$)
1978	2,9	52,6	-2311	923	127
1979	-0,4	63,9	-2808	1694	185
1980	-1,1	107,2	-4999	2071	212
1981	4,1	36,8	-4231	2490	277
1982	4,5	27,0	-3097	2187	261
1983	3,3	30,5	-3508	1554	283

Plan döneminin ilk iki yılında enflasyon kontrolden çıkmış, 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan istikrar tedbirlerine rağmen ekonomi tarihimizde ilk kez 1946'da %104 olan üç rakamlı enflasyon 1980'de %107 olmuştu. Sanki ülke savaş içindedeymiş gibi anılan yıllarda büyümeye hızı negatif sonuç vermiştir. Yaşanan döviz kıtlığı Kasım 1979'da petrol fiyatlarının 24 dolara çıkışıyla daha da büyümüş, yatırımların ertelenmesine, üretimin daralmasına, mal kıtlıklarının ve kuyruklarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. ‘Yer altı ekonomisi’ (kaçak ithalat ve ihracat) büyük boyutlara ulaşmıştır. Her iktisadî faaliyyette hemen hemen resmî ve karaborsa olarak ‘iki fiyat’ olmuştu. Yasa dışı eylemlerden ürkten iş adamları iş yerlerini satarak veya kapatarak, hatta yurt dışına kaçarak, kendilerini kurtarma yoluna gitmeye başladılar. TÜRK-İŞ ve DİSK arasında sendika rekabeti kontrolden çıktıığı için, 12 Eylül 1980 sonrası kurulan hükümet her türlü sendikal faaliyetleri askıya almış ve daha sonra DİSK'i kapatmıştır. Sanayileşme durmuş, işsizlik büyük boyutlara ulaşmıştır.

Silahlı Kuvvetlerin desteğiinde kurulan Bülent Ulus Hükümeti, 1981 yılı başından itibaren ‘çalışma barışını’, ‘can ve mal güvenliğini’ sağlayıp, ‘kayıt dışı ekonomisi’ kontrol altına alınınca, ulusal ekonominin makro göstergeleri hızla ve büyük ölçüde olumlu yönde gelişme gösterdi. Enflasyon oranı büyük oranda düşmüştü, büyümeye hızı negatif iken %4,1'lik pozitif bir orana yükselmişti. Dış ticaret açığı ihracatta sağlanan önemli artışla küçülmüştü. Çok daha önemlisi İran-Irak arasında 1980 yılı sonunda başlayan ve hızla genişleyen savaş, Türkiye'nin bu iki sınır komşusuna yönelik ihracatının hızla artmasına olanak vermiştir. Ayrıca “petrol zengini” Körfez Ülkelerinden de büyük mal ve hizmet talebi gelmiştir.

Dördüncü Plan döneminde 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan ‘İstikrar Programı’nın mimarları Başbakan Süleyman Demirel ile müsteşarı Turgut Özal idi. Bugün ‘24 Ocak Kararları’ diye anılan bu istikrar programının kısa vadede öngördüğü hedefler söyleydi: Mal darlıklarını gidermek, kuyrukları kaldırmak, enflasyonu aşağıya çekmek, ihracatı artırarak dış ticaret açığını küçültmek, büyümeye hızını pozitif yapmak ve yükseltmek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak...

Yukarıda belirttiğimiz gibi anti-enflasyonist ve dışa açılmayı özendiren bu önlemler 1981 yılının başından itibaren olumlu sonuçlar vermiştir. Ayrıca 1981 yılında özel sektörün beklediği iki yeni uygulama başlamıştı. Merkez Bankası 30 Nisan'dan itibaren “günlük döviz kuru” ilanına başlamıştır. 30 Temmuz'da da Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Dördüncü Plan dönemi kapanırken ülke yeniden çoğulcu demokrasiye dönmüştü. Enflasyon aşağı çekilmiş, ihracat GSMH'nın %11'i düzeyine çıkmış fakat temel

çarpıklıklar işsizlik, tekelleşme, hayatı ihracat ve gelir dağılımında dengesizliklerin artması önlenememiştir.

Beşinci Plan Dönemi (1985-1989)

1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan ilk genel seçimlerde (6 Kasım 1983) Turgut Özal'ın başkanı olduğu Anavatan Partisi seçimi kazanmış ve I. Özal Hükümeti Aralık 1983'de göreve başlamıştır. Beşinci planın Ocak 1984'te yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Özal kendi partisinin ve kurduğu hükümetin programına uygun bir 'plan' hazırlamak ve zaman kazanmak için önce 1984 yılını kapsayan bir 'geçiş programı' hazırlayıp yürürlüğe koymuştur. Ardından da 1985-1989 yıllarını kapsayacak biçimde Beşinci Planın hazırlıklarına girişmiştir.

Beşinci Plan dönemi planlama tarihimizin en istikrarlı dönemidir. Çünkü ilk kez bir siyasi iktidar veya bir hükümet hazırladığı planı beş yıl kesintisiz ve arızasız uygulama olanağı bulmuştur.

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (Milyon \$)	Cari İsl. Açığı (Milyon \$)
1984	5,9	50,3	3623	1807	-1407
1985	5,1	43,2	3385	1714	-1013
1986	8,1	29,6	3648	1634	-1465
1987	7,4	32,0	3967	2021	-806
1988	3,7	68,3	2673	1755	+1596
1989	1,9	69,6	4167	3040	+961

*Tablo 5.7
Beşinci Plan dönemi sonunda ekonomik durum (milyon \$)*

Özal Hükümeti 1984 yılı başından itibaren iki temel hedefe yönelik önlemlere öncelik vereceğini her firsatta belirtmişti: 1) Enflasyonu aşağıya çekmek, 2) Ödemeler bilançosu sorununu çözmek. Devlet müdahalelerinin asgariye indirilip 'serbest piyasa ekonomisinin erdemlerine bağlı kalarak yürürlüğe konan temel iktisat politikalari şunlardı:

Sıkı para politikası ve mevduata pozitif reel faiz verilmesi,
Özel yabancı sermayenin tüm faaliyet alanlarına girişinin serbest bırakılması,
KİT'lerin özelleştirilmesine başlanması,
Kamu yatırımlarının altyapı alanlarında yoğunlaştırılması,
Günlük döviz kuru ilanına geçilmesi,
Döviz işlemlerinde büyük ölçüde serbestiye geçirilmesi,
İthalatta serbestliğe (liberasyon) geçilmesi, yasakların ve miktar kısıtlamalarının istisnai kaldırılması,

Ihracatın çok yönlü olarak teşvikine devam edilmesi,
Altın ithalatının ve ihracatının serbest bırakılması, İstanbul Menkul Değerler Borsasının açılması ve işlemeye başlaması.

Özal Hükümeti'nin uygulamaya koymaya çalıştığı "dişa açık büyümeye modeli" ve başlıcalarını yukarıda sıraladığımız politikaların ortak hedefi piyasa ekonomisine geçiş hızlandırmak ve tamamlamaktı. Fakat hükümet bu kararları uyum içinde taviz vermeden uygulamayı sürdürmemiştir sık sık değişikliklere gitmek durumunda kalmıştı.

Beşinci Planın hedefleriyle gerçekleşme sonuçlarını karşılaştırdığımızda ortaya çıkan olumsuz gelişmeleri söyle sıralamak mümkündür:

- 1983 yılı sonunda, enflasyon oranı %30 civarındaydı. Beşinci Plan döneminin son yılı olan 1989'da bu oran %69,6'ya çıkmıştı.

- Halkın büyük çoğunluğunun (orta direğin) özverisine dayandırılan ekonomik büyümeye hızı ortalama %5,1 düzeyinde gerçekleşmişti. Oysa plan hedefi %6,3 idi.
- Özal Hükümeti Beşinci Plan döneminde sanayileşmeyi özel sektörün kararlarına bırakarak, kamu kesimini enerji, haberleşme, otoyol ve konut gibi altyapı yatırımlarına yöneltmişti. Fakat sanayi sektöründe istikrar içinde büyümeye olmamış ve planlanan hedefin altında kalınmıştı.
- Hükümetin ihracata yönelik mal üretenleri değil de doğrudan ihracatçıyı, yani aracı desteklemesi, sınai yatırımlar üzerinde caydırıcı etki yapmıştır. Bu uygulama kısa zamanda ve çok sayıda “hayalî ihracatçı”nın ortaya çıkmasına yol açmıştır.
- Türkiye 1970-1989 yılları arasında çift rakamlı enflasyondan kurtulamamış bir ülkedir. Oysa Beşinci Plan döneminde sanayileşmiş ülkelerde enflasyon oranı %5 civarındadır. Adı “serbest piyasa ekonomisi” olan ülkelerde eğer enflasyon veya hayat pahalılığı düşürülemiyorsa, o ülkede gelir dağılımı hızla tüm boyutlarıyla bozuluyor demektir. Bu açıdan Beşinci Plan dönemi ‘zenginin daha zengin, yoksulun daha yoksul olduğu dönemlerden biri olmuştur.

BÜYÜK SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER EŞLİĞİNDE ALTINCI PLAN DÖNEMİ (1990-1994)

Planlı kalkınma döneminde ilk kez bir başbakan, yani Turgut Özal, uyguladığı planı izleyen ikinci planı da hazırlamak olanağına kavuşmuştu. Ancak Altıncı Plan yürürlüğe girmeden Turgut Özal Cumhurbaşkanı oldu ve Kasım 1989'da Başbakanlıktan ayrıldı. Başbakanlığa Yıldırım Akbulut atandı. Dolayısıyla Altıncı Planın uygulamaya konması Akbulut Hükümeti'nce gerçekleştirildi. Fakat her düzeyde ekonominin yönlendirilmesinde ve yönetiminde Cumhurbaşkanı Özal etkili ve belirleyici olmaya devam etti.

Altıncı Planın üretim; genel denge, kamu finansmanı ve ödemeler dengesi konusunda belirleyici hedefleri Beşinci Plandan farklı değildi. Dışa açık büyümeyin yıllık ortalama %7 düzeyinde gerçekleşeceği öngörülümüştü.

Türkiye Altıncı Planın birinci yılını tamamlarken dünyada siyasal, ekonomik ve askerî dengeler altüst olmuştu. Doğu Bloku ülkeleri başta Sovyet Rusya olmak üzere teker teker sosyalizmi terk ettiklerini ve Batı tipi çoğulcu demokrasiye geçmeye karar verdiklerini ilan etmeye başlamıştı.

Demirel-İnönü Koalisyonu

20 Ekim 1991'de yapılan erken genel seçiminde hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadı. Seçimden birinci parti olarak çıkan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, TBMM'de üçüncü parti durumunda olan Erdal İnönü'nün başkanlığındaki Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile (SHP) koalisyon hükümeti kurdu. Hükümet Meclis'ten güvenoyu alarak 30 Kasım 1991'de görevi başladı.

Koalisyon Hükümeti hem demokratikleşme konularında hem de ekonomik konularda halka taahhüt ettiklerini gerçekleştirememiştir. Böylece halkın büyük çoğunluğu açısından 1992 yılı, ekonomi için kaybedilmiş bir yıl sayılabilir. Ülkede vergilendirilmeyen gelir sahipleri, vergi kaçırınlar, her türlü haksız kazanç elde edenlerin refahı hızla yükselmiştir. Bir de sendikalı işçilerin refahı artmaya devam etmiştir.

17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal geçirdiği bir 'kalp krizi' sonucunda vefat etmiştir. Anayasası'nın 102. maddesi uyarınca TBMM, Başbakan Süleyman

Demirel'i Cumhurbaşkanı seçmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, 14 Haziran 1993'te Cumhuriyet'in 50. Hükümetini kurmakla Tansu Çiller'i görevlendirmiştir.

Fotoğraf 5.2

Turgut Özal ve Süleyman Demirel Cumhuriyet tarihimizin 1960-2000 arası döneminin iki önemli siması bir arada. Her ikisi de cumhurbaşkanlığı yapan devlet adamlarıdır.

Büyük Kriz ve Ekonomik Seferberlik Yılı (1994)

Altıncı Planın son yılı olan 1994 yılına girilirken Türkiye içte ve dışta ülkeyi parçalamaya çalışan örgütlü güçlerle mücadele etmekteydi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da can ve mal güvenliği kalmadığı için bu bölge illerine yönelik ticaret asgariye inmiş, yatırımlar durmuştu. Merkez Bankası para piyasalarındaki yönlendirme ve denetim görevini yapamayınca spekülatörler etkili olmaya başlamıştır. Mali piyasalarda yaşanan çalkantılar yetmezmiş gibi, Hükümet 27 Mart 1994'te Yerel Yönetimler Seçimini yapmak durumunda kalınca ülke 'seçim ekonomisi' havasına girmiştir. Seçimlerden iki üç parti RP ve MHP kazançlı çıkmıştır. RP Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını kazanmıştır. Koalisyon hükümeti siyasi prestijini korumuş fakat mali piyasalardaki çalkantıları dizginleyememiştir. Bankalar yıllık faiz oranını %115'e çıkarınca Hazine'nin vadesi gelen iç ve dış borçlarını ödeyemek için daha yüksek faizle borçlanması gerekiyordu. Bu durum kısa vadeli dış sermaye girişini hızlandırırken artan ithalatla dış sermaye tekrar dışarıya gidiyordu.

5 Nisan Kararları

Yükselen kamu açıklarına bağlı olarak artan iç faiz oranları sıcak para girişini hızlandırmış ve TL^n 'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olmuştu. Bu gelişme Türk ekonomisinin hızla rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Sonuçta yüksek kamu açıklarından kaynaklanan ekonominin iç dengesizlikleri, dış dengede de hızla bir bozulmaya neden olmuştu. İthalat hızla artmış, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açığı önemli bir boyuta ulaşmıştı. Bunun üzerine Başbakan Tansu Çiller 5 Nisan günü "Olağanüstü İstikrar Tedbirleri"ni açıklamıştır. Bu programın üç ana hedefi vardı:

- Enflasyonu hızla düşürmek, Türk lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artısını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözetlenen sürdürülebilir bir temele oturtmak;

- Bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmek;
- Kamu açıkları hızla aşağı çekilirken kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve yeniden örgütlenmesini sağlamak; üretim yapan süb-vansiyon dağıtan bir devlet yapısından piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemesini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçmektir.

Sıralanan bu amaçlara ulaşmak için “Ekonomik Önlemler Uygulama Planı” gerekli önlemleri iki bölümde toplamıştı: İstikrar programı ve yapısal önlemler.

5 Nisan Kararlarının Yol Açılığı Gelişmeler

Hükümetin açıkladığı istikrar tedbirlerine rağmen, kâr peşinde koşan yabancı ve yerli mali kuruluşları dizginlemek mümkün olmamıştır. Uluslararası mali kuruluşların Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi, Merkez Bankası rezervlerinin azalmasına devam etmesi ve para piyasalarında likidite fazlası bulunması, 6 Nisan günü doların 40 bin TL'ye yükselmesine neden olmuştur.

Bankalar üç aylık hazine bonosu faizlerine paralel olarak, üç aylık mevduat faizini %140'a çıkardılar. Hükümet Türk lirasına güveni artırmak ve tasarrufların bankalara dönmesini sağlamak amacıyla 6 Mayıs 1994'te bankalardaki tüm mevduatların sigorta kapsamına alındığını ilan etmiştir. Ardından bankalar arasında faiz yarışı başlamış ve küçük bankalar 3 aylık faizi %160'a kadar çıkarmıştır.

Hazine 13 Haziran'da mali tarihimizin en yüksek 'şok faizi'ni uygulayarak yıllık bileşik faizi %406 olan üç aylık %200 faizli hazine bonosu çıkarmıştır. Bu şok faizle döviz piyasaları bütünüyle durgunluğa itilmiştir. Böylece Haziran - Aralık döneminde Hükümet IMF'ye beyan ettiği kur hedefi olan 1 \$ = 38 bin TL'yi tutturmayı başarmıştır. Ağustos ayı sonuna gelindiğinde büyümeye dışında tüm göstergelerde olumlu gelişmeler olduğu görülmüştür. Özellikle ihracatın hızlanması Merkez Bankası rezervlerinin üstüne çıkması ve döviz piyasalarında istikrar sağlanması Hükümet'in itibarını artırmıştır. Bu gelişmede Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Stand - By anlaşmasının 8 Temmuz'da yürürlüğe girmesinin olumlu ve çok yönlü etkileri olmuştur.

Tablo 5.8
Altıncı Plan Döneminin Değerlendirilmesi (1990-1994)
Altıncı Plan döneminde ekonomik durum (Milyar \$)

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (Top. %)	Dış Ticaret Açığı	Cari İşlemler Açığı	Toplam Dış Borç
1990	9,4	48,6	-9,3	-2,6	49,0
1991	0,3	59,2	-7,5	0,3	50,5
1992	6,4	61,4	-8,2	-0,9	55,6
1993	8,1	60,3	-14,1	-6,4	67,4
1994	6,1	149,6	-5,2	2-0	65,6
1995	8,0	64,9	-14,1	-2,3	73,2

Altıncı Plani hazırlayan Özal Hükümeti ortalama yıllık %7 oranında bir büyümeye hızı öngörmüştü. Büyümeye hızı yıldan yıla büyük dalgalanmalar göstermiştir. 1979 ve 1980'de yaşanan negatif büyümeye, '1994 bunalımı' nedeniyle Plani'nin son yılında bütün acı sonuçlarıyla yeniden yaşamıştır. Bu gerilemede tarım sektöründe yaşanan kuraklığa bağlı daralma yanında, sanayide ithal mallarının fiyatlarının ve kredi faizlerinin büyük sıçrama göstermesi birinci derecede etkili olmuştur.

Dış ekonomik ilişkilerde 1994 yılı başına kadar TL'nin yabancı dövizler karşısında değer kazanması ithalatı cazip hâle getirirken, ihracatı caydırılmış ve dış ticaret açıkları dizginlenemez olmuştur. Ancak 1994 yılında yapılan devalüasyonla TL'nin büyük değer kaybetmesi, durumu tersine çevirmiştir. İthalat daralmış, ihracat rekor düzeyde yükselserek 18 milyar dolara çıkmıştır.

Altıncı Planın sonunda Türkiye üç rakamlı enflasyon ve negatif büyümeye dolaşıyla 'stagflasyon' içinde ayakta durmaya çalışmıştır. İç borçlar 800 trilyonu, dış borçlar 65 milyar doları aşmış, işsizlik ve yokşullaşma devam etmiştir. Küçük bir azınlık ise faiz, temettü, kira ve kâr gelirlerini katlamaya devam olanağı bulmuştu. "Kayıt dışı ekonomi" giderek büyümüş, 'çeteler' ulusal ekonomik kaynakların kullanımında ve paylaşımında yönlendirici olmayı sürdürmüştü.

Ülkelerin ekonomik hayatlarını programlarken dikkate alması gereken dış şartların yanında ülke içinde bazı kesimlerin istismarını da dikkate almak zorunda kalmalarının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

3

1995 Geçiş Programı

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1995 - 1999 yıllarını kapsayacak biçimde hazırlanıp, 1 Ocak 1995'te yürürlüğe konması gerekiyordu. Oysa ülke 1994 yılında ekonomi tarihimizin en büyük krizini aşmak için olağanüstü önlemler yürürlüğe koymuştu. Yaşanan büyük kriz sonrasında dengeler yeniden kurulmadan ileriye dönük hedef ve kararlar ortaya koymak mümkün olmayacağı düşünüldüğünden planın yürürlüğe girmesini bir yıl erteleyen yasal bir düzenleme yapıldı. Ardından 1995 Yılı Geçiş Programı hazırlanarak yürürlüğe konuldu.

1994 Büyük Ekonomi Krizi'nı aşmak ve ekonominin makro dengelerini oluşturmak yönünde önlemleri içeren '1995 Geçiş Programı'nın temel sonuçları üzerinde etkili olan biri olumlu, diğeri olumsuz iki önemli gelişme 1995 yıl içinde cereyan etmiştir. Olumlu gelişme 6 Mart 1995'te Avrupa Birliği ile 'Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasıdır. Yılın ilk yarısında piyasalar bu anlaşmanın getirdiği iyimser yorumların etkisinde kalmıştır.

Olumsuz gelişme yılın ikinci yarısından itibaren ülkenin siyasal belirsizliklere doğru sürüklenemeye başlaması ve sonunda 24 Aralık'ta erken genel seçime gidilmesidir. Bu yüzden yılın son üç ayında kamu harcamaları kontrolden çıktı. Ayrıca parlamento ve hükümet arasında iş birliği olmadığı için, 1996 Mali Yılı Genel ve Katma Bütçelerinin yasallaşması mümkün olmamış ve üç aylık 'Geçici Bütçe' ile devletin yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sonuç ülkenin iç ve dış piyasalarda itibar kaybetmesine yol açtığı için borçlanmanın maliyetini yükselmiştir.

YEDİNCİ BEŞ YILLIK PLAN DÖNEMİ (1996-2000)

Yedinci Plan 'demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve liberalizm' gibi kavramların ortak değerler olarak önem kazandığı, mal ve finans piyasalarının, bilgi ve teknolojinin ülke sınırlarını aştığı, ekonomik ve bir anlamda da siyasal ve kültürel bir küreselleşmeye doğru gidildiği bir dönemde hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması Planla birlikte yürürlüğe girmekte ve yeni bir dönemi başlatmaktadır.

Plan geçiş yılı olarak kabul edilen 1995 yılının ilk yarısı içinde DYP-CHP Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlandı.

Yedinci Planın ve Gümrük Birliği'nin Birinci Yılı (1996)

Türkiye ve Türk halkı için 1 Ocak 1996 sadece yeni bir yılın başlama tarihi değildi. Bu tarihte ülke ekonomisi için alınan çok önemli iki karar yürürlüğe girdiyordu: Birincisi “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” diğeri ise “Gümrük Birliği Anlaşması” idi. Plan’ın ilk uygulama yılının programını yani “1996 Yılı Programı”nı Tansu Çiller’in başında bulunduğu koalisyon hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koymuştu. Ancak 28 Haziran 1996’da RP ile DYP Koalisyon Hükümeti Necmettin Erbakan’ın başkanlığında kuruldu. Tansu Çiller hükümette Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldı.

Başbakan Erbakan 18 Ekimde yaptığı açıklamada ‘denk bir bütçe tasarısını’ Meclise sunduklarını ilan etti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir başbakan matematiksel olarak gelirleri kadar harcama yapacaklarını gösteren bir bütçe tasarı hazırladıklarını ilan ediyordu. Kamu harcamalarında bir azalma eğilimi yok, vergi gelirlerinde olağan dışı bir artış öngörülülmüyor, geriye vergi dışı kamu gelirlerinde önemli bir artışa dayanan bir denklik kalmıyordu.

- Yedinci Plan GSMH’ın büyümeye hızının %5,5 - 7,1 aralığında bir oranda kalmasının diğer makro hedeflerle tutarlı olacağını öngördü. Ancak Türkiye 1995 yılında olduğu gibi 1996 yılında da program ve plan hedefinin üstünde %7,1’lik bir büyümeye hızı gerçekleştirdi.
- 1995 yılında %65,5 olan enflasyon 1996 sonunda %84,9 oldu. Toplam harcamaların dizginlenmemesi, ‘ekonominin soğutulamaması’, açıklanması zor bir sonuç doğuruyordu: Yüksek enflasyon, yüksek büyümeye hızını besliyordu.
- Türkiye 1996 yılında Avrupa Birliği ülkelerinden ithal ettiği sanayi mallarına sıfır gümrük uygularken üçüncü ülkelere karşı ‘Ortak Gümrük Tarifesi’ yürürlüğe koydu.

Gümrük Birliği Antlaşması’nın birinci yılında, AB ülkelerinden yapılan ithalattaki artış oranı toplam ithalata göre daha hızlı bir gelişme gösterirken aynı ülkelerde yapılan ihracattaki artış oranı toplam ihracat artışının gerisinde kalmıştır. Kısacası yıllardır tekstil ürünleri ihracatlarının beklediği ‘ihracat patlaması’ gerçekleşmemiştir.

Toplam dış borçların GSMH’ya oranı 1996’da %44’e inerken, iç borçların GSMH’ya oranı %21’e yükselmiştir. Toplam dış borçlar içinde kamu payı azalma eğilimi gösterirken özel bankaların ve şirketlerin payı 1996’da artma eğilimini sürdürmüştür.

Toplam iç borçlar anapara ve faiz olarak 1996 yılında %158 oranında artarak 4,804 trilyona yükselmiştir.

Yedinci Planın İkinci Yılı ve Refahyol Hükümeti (1997)

Yedinci Plan’ın ikinci yılı uygulama programını Refahyol Koalisyon Hükümeti hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur.

Türkiye 1997 yılına iyimser beklentiler içinde girmiştir. Para ve sermaye piyasalarında çok olumlu gelişmeler yaşanıyordu. Örneğin İMKB’de ilk kez ‘Bileşik Endeks’ bir dolar düzeyini yakalamıştır. Hükümet ‘denk bütçe’ uygulamaları çerçevesinde yeni kaynak ararken daha uygun koşullarda borçlanma olanağına kavuşmuştur.

Anayasa’nın 118. maddesine göre oluşan ve görev yapan Millî Güvenlik Kurulu’nun ‘28 Şubat Kararları’ açıklandıktan sonra Türk ve Dünya kamuoyu, Silahlı Kuvvetler üst kademesinin, mevcut durumdan ne derece rahatsız olduğunu ve hangi karşı tedbirlerin alınmasını israrla istediklerini öğrenmiştir. Silahlı Kuvvetler üst kademesinin müdahale edebileceği düşüncesiyle Tansu Çiller Koalisyon Protokolü’nde

yazılı olduğu gibi ‘dönüşümlü başbakanlık’ ilkesi uyarınca başbakanlığı kendisine bırakması için Necmettin Erbakan’ı ikna etmiştir. Erbakan, cumhurbaşkanına istifasını sunmuş ancak cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir. Nitekim Mesut Yılmaz başkanlığındaki 55. Hükümet 13 Temmuz günü yapılan oylamada 281 oy ile (256 Hayır) güvenoyu aldı. Koalisyon dışarıdan destekleyen CHP tam kadro ‘Evet’ oyu kullanarak bunalımın aşılmasına büyük destek vermiştir.

Mesut Yılmaz Hükümeti'ne TBMM dışından, iç ve dış piyasalardan da destek gelmiştir. İMKB Bileşik Endeksi rekor düzeyde yükseldirken dış mali çevrelerden olumlu yorumlar gelmeye başlamıştır.

Yedinci Planın Üçüncü Yılı ve Anasol Hükümeti (1998)

Türkiye 1997 yılını tamamlayıp 1998 yılına girerken karşı karşıya bulunduğu iç ve dış sorunları Mesut Yılmaz'ın başında bulunduğu ‘azınlık koalisyon hükümeti’ ile aşmaya çalışıyordu. Belli ilkeler çerçevesinde CHP'nin dışarıdan hükümete verdiği destek ile TBMM'nin yasama görevini sürdürmesi sağlanıyordu. Siyasetin gündeminde Refah Partisinin kapatılma davasının sonucu yer alırken ekonomi'nin gündeminde enflasyonun aşağıya çekilmesi öne çıkyordu. Gümruk Birliği Anlaşması'nın ikinci yılı olan 1997 yılı tamamlandığında Türkiye ekonomisinin belirleyici makro göstergeleri söyleydi:

- Türkiye ekonomisi yüksek enflasyona karşı Plan'ın öngördüğü azami %6.6 oranın üstünde büyümeye devam ediyordu. 1996 yılında %7.1 olan büyümeye hızı, 1997'de %8'e çıkmıştı. 1997 yılında ‘kayıt dışı ekonomi’nin bavul ve sınır ticaretinin beslediği iç ve dış talep, sanayi katma değerinin hızlı büyümесini sağlamıştı.
- Mesut Yılmaz Hükümeti'nin yılın ikinci yarısında aldığı anti-enflasyonist önlemler yetersiz kalmış ve 1997 yılı sonunda enflasyon %91 düzeyine çıkmıştı. Önceki yıl %84,9 ile kapanmıştı.

Kamuoyunda yoğun tartışmalara yol açan ‘Vergi Reformu Kanun Tasarısı’ TBMM'de 36 gün boyunca tartışıldıktan sonra 22 Temmuz 1998 tarihinde kabul edilmiş ve 29 Temmuz'da yürürlüğe girmiştir. Türk Vergi Sistemi'ne yenilikler getiren bu yasa özellikle vergi tabanının genişlemesini sağlayacak önlemler getirmektedir.

Mesut Yılmaz Hükümeti verilen gensoru sonunda 25 Kasım 1998'de düşürülmüştür. Gerekçe Türk Ticaret Bankasının özelleştirilmesine bazı bakanların ve hatta başbakanın bilgisi dâhilinde “mafya”的 kârışmış olmasıydı. Önce olayın kendisi, sonra Hükümetin düşmesi, piyasalarda “şok” yaratmıştır. Hükümetin düşmesi 1999 mali yılı bütçe görüşmelerini sahipsiz bırakmış, mali tarihimize ikinci kez altı aylık “geçici bütçe” hazırlanması ve uygulanması zorunluluğu doğmuştur. Ayrıca ülkeyi 18 Nisan 1999'da yapılacak erken genel seçimlere götürecek bir hükümete ihtiyaç vardı.

Nitekim 56. Cumhuriyet Hükümeti'ni ANAP ve DYP'nin desteği ile DSP genel başkanı Bülent Ecevit kurmuş ve 16 Ocak 1999'da güvenoyu almıştır. Ecevit Hükümeti döneminde bölücü örgüt PKK'nın elebaşı İtalya'da meydana olmuş ve gözaltına alınmıştır. Komünist Partisi lideri D'Alema'nın başkanlığındaki İtalyan Hükümeti, Türkiye'nin iade isteğini geri çevirmiştir. Bunun üzerine Türkiye genelinde her düzeyde İtalyan malları boykot edilirken ekonomik ilişkiler de askıya alınmıştır.

1997 yılının ortasında Asya'da patlak veren finansal krizin, 1998 Ağustosunda kendini Rusya'da yeniden göstermesi sonucunda; dünya üretiminde ve ticaretinde daralma olmuştur. Bu durum Türkiye'nin iç ve dış makro dengeleri üzerinde olum-

suz etkiler yapmıştır. Yıl sonunda büyümeye hızı %3,8 olurken enflasyon oranı %54,3'e düşmüştür.

1999 Yılı: Deprem ve Ekonomik Kriz (1999)

Bülent Ecevit yirmi yıl sonra yeniden Başbakan olurken, (16 Ocak 1999) kurulan 56. Hükümetin temel görevi ülkeyi 18 Nisan 1999'da yapılacak erken genel seçimlere götürmektı. Yurt içinde ve dışında Ecevit'in Başbakanlığı olumlu karşılanmış. Şubat ayı başından itibaren IMKB'de rekord yükselişler başlamıştır. 16 Şubat günü PKK elebaşıının Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi ülkede ulusal bayram havası yaratmıştır. Bu olay ve PKK terörünün kontrol altına alınması, Ecevit Hükümeti'nin süratle Doğu ve Güneydoğu illerini kapsayan 15 maddelik "yardım ve yatırım paketini" açıklamasına ortam yaratmıştır. Bu önlemlerin başlıcaları şöyledi:

- Altyapı eksikliklerinin giderilmesinin hızlandırılması,
- Yarım kalmış yatırımların tamamlanmasının sağlanması,
- Yeni yatırımlara uzun vadeli ucuz kredi verilmesi,
- Köye dönüşlerin kolaylaştırılması ve hayvancılığın teşvik edilmesi,
- Uzman personel, eğitim ve sağlık hizmetleri açığının kapatılması.

18 Nisan seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Hükümeti kurmakla, Mecliste 136 milletvekili ile birinci parti olan DSP'nin Lideri Bülent Ecevit'i görevlendirmiştir. Uzun görüşmelerden sonra hazırlanan "koalisyon protokolü" çerçevesinde DSP, MHP ve ANAP koalisyonu kurulmuştur. Başbakan Ecevit'in 35 bakanından oluşturduğu 57. Hükümeti Cumhurbaşkanı 28 Mayıs 1999 tarihinde onaylamıştır.

Ekonomide yaşanan durgunluğu aşacak önlemlerin tespiti, ilgili kesimlerle görüşülerek, öncelikli olarak ele alınmış, Haziran ve Temmuz aylarında siyasal, sosyal ve ekonomik alanda yenilikler ve değişiklikler getiren yasaları yürürlüğe konmuştur.

Yürürlükteki Bankalar Kanununda önemli değişikler yapan 4389 sayılı "Bankalar Kanunu" 23 Haziran tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun, 2. maddesinde "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu", "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu" ve "Kurul Başkanlığı" organlarını getirmektedir. Türk Bankacılık Sistemi artık idari ve mali özerkliğe sahip, tüzel kişiliği olan bir "Kurum"un yönetim ve denetimine bırakılmaktadır.

Uluslararası tahkime olanak sağlayan Anayasa değişikliği 14 Ağustos tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece Anayasanın devletleştirme ile ilgili 47'inci, idarenin eylem ve işlemlerine karşı yargı denetimini düzenleyen 125'inci ve Danıştay'ın örgütlenmesiyle yetkilerini kapsayan 115'inci maddeleri yeniden düzenlenmiş oldu. Bu değişiklik ile Anayasa'ya ilk kez "özelleştirme" kavramı girerken, uluslararası sözleşmelerden doğan uyuşmazlıkların ulusal veya uluslararası tahlkim yoluyla çözülmesine olanak sağlanmıştır.

17 Ağustos Depremi: Toplumsal ve Ekonomik Yıkım

17 Ağustos 1999 tarihinde Türkiye, merkezi Kocaeli olan ve tüm Marmara Bölgesini içine alan 7.4 şiddetinde büyük bir doğal yıkımla karşı kalktı. Yüzyılın depremi olarak nitelenen "17 Ağustos Depremi" sonunda, resmi rakamlara göre ülke 18 bin 243 insanını kaybetmiş binlerce insan sakat kalmış, ailesini, evini ve işini kaybetmiştir. Toplumsal düzeyde kaybedilen üretim, servet, iş gücü altyapı, vergi kaybı, gibi unsurları katarak yapılan hesaba göre (DPT) ülkenin kaybı 10 milyar dolar olmuştur. Ülke sanayi üretiminin âdet merkezi olan Marmara Bölgesi'nin

büyük yıkıma uğraması, 1999 yılının ikinci yarısında “büyüme hızının” negatif olmasına ve işsizliğin artmasına yol açmıştır. Bölgenin altyapısının ve konutlarının yeniden inşası için iç ve dış kaynaklardan oluşan bir “Deprem Fonu” oluşturulmuştur.

Eylül 1999'da yürürlüğe giren 4447 Sayılı “Sosyal Güvenlik Yasası” iki önemli yenilik getirmiştir. Birincisi ile Sosyal Sigortalar Kurumuna bağlı olarak çalışanlarda emeklilik yaşı erkeklerde 60, kadınlarda 58'e çıkarılmış, ikincisi ile de “İşsizlik Sigortası” kurumlaştırılmıştır.

17 Ağustos'ta Marmara Bölgesi'nde ve 12 Kasım'da Bolu-Düzce'de meydana gelen büyük depremlerin yol açtığı “ekonomik kayipları” karşılamak yönünde 26 Kasım 1999 tarihinde (4481 sayılı) “Deprem Vergisi” çıkarılmıştır. Bu yasa ile bazı yeni yükümlülükler getirilirken, bazı vergi yasalarında da değişikliğe gidilmiştir. Amaç depremlerin ardından yapılması gereken olağanüstü harcamaları karşılamak için kamu gelirlerini artırmak idi.

Enflasyon Düşürme Programı

T.C. Merkez Bankası, tarihi bir adım atarak 10 Aralık günü kamuoyuna açıkladığı “Enflasyon Düşürme Programı”na göre, 2000 yılı sonuna kadar TL'nin dolar karşısındaki değerindeki değişimler gün, ay ve yıl olarak önceden belirlenmişti. Belirlenen tarifeye göre 1 Ocak 2000'de dolar TL 542.182 ve 31 Aralık'ta TL 649.661 olacaktır. Bu hesaplama belli bir kur sepetine (1 dolar = 0,77 Euro) göre yapılmıştı.

IMF'ye verilen “niyet mektubu”nda enflasyon oranı (TEFE) 2000 yılında %20, 2001 yılı sonunda %10 ve 2002 yılında yani üç yıllık programın sonunda, oran %5'e düşmüş olacaktı.

T.C. Merkez Bankası Başkanı programın dört temel unsurunu şöyle açıklamıştı:

- Sıkı maliye politikası,
- Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası,
- Kur ve para politikası,
- Siyasi iradenin desteği.

Başkanın bu açıklamaları mali piyasalarda çok olumlu gelişmelere yol açmış, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında tarihi rekor kırılmış ve endeks 11467 olurken işlem hacmi 615 trilyon (1175 milyon dolar) liraya ulaşmıştır. Bono ve mevduat faizleri hızla düşmüştür.

Yumuşatılmış “döviz kuru çapası” ile yine esnetilmiş “para kurulu” uygulamaları üzerine oturtulmuş olan Program, iki alt döneme ayrılmıştı. Üç yıllık dönemin ilk 18 aylık döneminde enflasyona ilişkin bekentilerin program hedefleri ile uyumlu hâle getirilmesine çalışılırken; döviz kuruna ilişkin risklerin ve belirsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar öngörülümüştü. İkinci 18 aylık dönemde döviz kuruna uygulanan sınırlamalar azaltılırken, para politikası araçlarının daha etkin biçimde kullanılması uygun bulunmuştur.

Türkiye T.C. Merkez Bankasının ilan ettiği “Para ve Kur Programı”nı ve mali piyasalarda yarattığı olumlu etkileri konuşurken, 10 Aralık 1999 tarihinde Avrupa Birliği Helsinki Zirvesi'nden “Türkiye diğer aday ülkelerle eşit koşullarda Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edildi” haberi geldi. Haber genel olarak Türkiye'yi, özel olarak da mali piyasaları memnun etmemiştir. Helsinki Belgesinde Türkiye için Katılım Öncesi Stratejisinin temel uygulama aracı olan bir “Katılım Ortaklısı Belgesi” hazırlanması öngörülmüş ve AB Komisyonu'nun Türkiye ile yapacağı görüşmelerden sonra belgeyi hazırlayacağı vurgulanmıştır.

1999 yılının son haftasına girilirken Bakanlar Kurulu yürürlükteki Bankalar Kanunu'nun 14. maddesi çerçevesinde beş tane ticaret bankasını Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devrettiğini açıkladı. 22 Aralık tarihli kararla Egebank, Esbank, Sümerbank, Yaşarbank ve Yurtbank Fon'a devredilirken; Kavala Holdinge ait Bileşik Yatırım Bankası tamamen kapatıldı. Daha önce Fon'a bırakılan Ekspresbank, İnterbank ve Türkbank ile Fon'daki banka sayısı böylece sekize olmuş oldu.

2000 YILINDA EKONOMİK GELİŞMELER: SİYASAL İSTİKRAR EKONOMİK İSTİKRARSIZLIK

Türkiye 2000 yılına üç olumlu gelişmenin verdiği morale girmiştir. Birincisi, Avrupa Birliği'ne Aday Ülke Statüsü kazanmıştır. İkincisi "Enflasyonu aşağıya çekme programı" yürürlüğe konmuştur. Üçüncüsü üçlü koalisyon hükümeti uyum içinde çalışıyordu ve siyasal istikrarı sürdürmekteydi. Ayrıca hükümetin yürürlüğe koyduğu üç yıl vadeli "İstikrar programı" tüm kesimlerden destek almıştır. Çünkü bu "program" vazgeçilemez sosyoekonomik hedefler belirlemiştir:

- Üç yıl sonunda enflasyonu tek haneli orana indirmek,
- Reel faizleri sıratle aşağıya çekmek,
- Kamu finansman dengesini sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak,
- Ekonomide sürdürülebilir bir büyümeye ortamını tesis etmek,
- Yapısal reformları hızla gerçekleştirmek.

Bu genel çerçevede, Yedinci Plan döneminin son yılı ve Gümrük Birliği uygulamalarının beşinci yılı olan 2000 yılında meydana gelen başlıca olumlu ve olumsuz sosyoekonomik gelişmeler ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

- Ocak ve Şubat aylarında para ve sermaye piyasalarında "Türk mucizesi" olarak nitelenen çok olumlu gelişmeler olmuştur. Hükümet son 15 yılın en düşük faiz oranı olan %37'den hazine bonosu satmış ve repo faizi %26 olmuştur. Ayrıca IMKB endeksi 17512 gibi rekor düzeye yükselmiş, Hazine 9 Şubat günü tarihî bir ihaleyle 2,3 katrilyon lira değerinde tahvil satmıştır.
- Türk Bankacılık Sistemi'nde başlı başına önemli bir yenilik sayılan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kuruluna atamalar 30 Mart'ta tamamlanmış ve 7 üyeden oluşan Kurulun çalışmaya başlaması sağlanmıştır. Başkanlığı Maliye eski Bakanı Zekeriya Temizel ve II. Başkanlığı da Maliye Bakanlığı eski müsteşarı Biltekin Özdemir atanmıştır.
- Hükümet özelleştirme alanında 2000 yılının Nisan ayında büyük ihaletleri gerçekleştirme cesaretini göstermiştir. Önce TÜPRAŞ'ın %31,5'i halka satılmıştır. Toplam 37 bin 370 tasarrufçu kuruluşu ortak olmuştur. Bu önemli ihaleden 10 gün sonra (17 Nisan'da) dünyada yankı uyandıran tahminlerin çok üstünde bir fiyatla (2525 milyon dolar) 3.GSM, İş Bankası-TELEKOM Italia Konsorsiyumu'na satılmıştır. Nisan ayı Özelleştirme İdaresi için çok bereketli olmuş, 24 Nisan'da ülke akaryakıt dağıtımının %53'ünü gerçekleştiren Petrol Ofisi (1941'de kurulmuştu) 1260 milyon dolara İş Bankası-Doğan Holding Şirketler Grubu Ortak Girişimi'ne satılmıştır.
- Türkiye siyasi tarihinde bir ilki gerçekleştirerek (16 Mayıs) asker ve politikacı olmayan (Anayasa Mahkemesi Başkanı) Ahmet Necdet Sezer'i cumhurbaşkanı seçmiştir. Sezer TBMM'de bulunan beş siyasi partinin ortak teklifi üzerine 3.turda 330 oy ile cumhurbaşkanı seçilmiştir.
- Bir "ilk"te iş dünyasında sosyal güvenlik alanında gerçekleşmiştir. Haziran ayı başından itibaren 25 Ağustos 1999'da yürürlüğe giren 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Yasası uygulaması başlamış ve sigortalı işçilerden prim kesilmeye

geçilmiştir. Bu uygulama ile 1988'den beri Zorunlu Tasarruf adı altında üç-retterden kesinti yapılmasına son verilmiştir.

- Yılın ilk altı ayı tamamlandığında ekonomi "istikrar içinde büyümeye" sürecinde başarıyla ilerliyordu. Yurt içi talepten büyük ölçüde etkilenen büyümeye hızı altı ay sonunda %8,1'e ulaşmıştı. Bu yüksek büyümeye hızı ithalatta %30'u aşan bir artışa yol açmıştı. Petrol fiyatlarında süren artışlar (26 dolar) toplam ithalatın şişmesinde belirleyici olmuştu.

Üçlü koalisyon hükümetinin uyum içinde çalışması "istikrar programı"nın olumlu sonuçlar vermesini hızlandırmıştır. Temmuz ayı sonunda banka faizleri 21 yıl önceki düzeylerine indi. Ve repoda gecelik faiz tek rakamlı faiz oranına gerilemiştir.

2000 yılının sonu yaklaşırken, T.C. Merkez Bankasının uyguladığı "Para ve kur" politikası karşısında yeniden yapılanmaya gidemeyen bankalar sistemin dışına çıkarılmışlardır. Örneğin Türk Bankacılık Sisteminin patronu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu Başkanı Zekeriya Temizel 27 Ekim günü yaptığı açıklamada, ETİBANK ve BANKKAPITAL'in Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu'na devir edildiğini bildirmiştir. Böylece Kurulun denetimine girmiş olan banka sayısı 10'a yükselmiştir.

Kasım 2000 Mali Krizi

Kasım ayının son haftasında bankacılık sisteminden kaynaklanan ve tüm mali piyasalara güveni sarsan önemli bir kriz yaşandı. Sistem içinde kötü yönetilen banka sayısı arttıkça kriz yeni boyutlar kazandı.

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devir edilen banka sahip ve yöneticilerinin tutuklanması, elli kelepçeli televizyon ekranlarında görünümleri, tüm mali piyasalarda korku ve paniğe yol açmıştır. Bu telaşla bankalar açık pozisyonlarını kapatmak için yoğun bir şekilde döviz toplamaya girişmiştir. Bu gelişme yabancı tasarrufçuların da kaçışını hızlandırdı.

Krizin ilk iki gününde (27-28 Kasım) T.C. Merkez Bankasından 3 milyar dolar çekilmiştir. Piyasalarda τ sıkıntısı başlayınca Bankalararası Para Piyasası'nda gecelik repo faizi %200'e yükselmiştir. Yüksek faizden yararlanmak için hisse senedi satışları hızlanınca İMKB'de endeks yılın en düşük düzeyine inmiştir. Ancak döviz kurlarında ciddi dalgalanma olmamıştır.

Tamamen bankacılık sisteminin kötü işleyişinden ve cılız yapısından kaynaklanan kriz derinleşerek Aralık ayının başına kadar gelmiştir. T.C. Merkez Bankasının müdahaleleri etkisiz kalınca, 1 Aralık Cuma günü mali tarihimizde ilk kez gecelik repo faizi %1700'e yükselmiştir. İMKB tam bir şok yaşamış ve endeks %26 oranında düşerek 7977'e inmiştir.

Hafta boyunca sistemden döviz çıkışı devam ederken orta büyülükteki bankalar büyük bir τ sıkıntısı içine girdi. Ellerindeki kamu kâğıtlarını satmaya kalınca iç faizler hızla yükseldi. TCMB sadece döviz karşılığında τ verebileceğini ilan etmişti. TCMB döviz sıkıntısını aşmak için ivedi IMF'den yardım istedi ancak yardım zamanında gelmemiştir.

IMF'nin tereddütleri yüzünden Türk özel sermayeli bankaların beşinciisi olan DEMİR BANK fon yetersizliği nedeniyle yükümlülüklerini yerine getiremez hâle geldi ve Bankacılık Kurulu (BDDK) tarafından 6 Aralık da Fon'a devr edildi. Aynı gün PARK Yatırım Bankı faaliyet izni kaldırıldı.

Sonunda IMF istikrar paketine beklenenin üstünde destek kredisi vereceğini ilan etti. Kısa sürede piyasalarda olumlu gelişmeler başladı. IMF'ye yeni krediler karşılığında 62 maddelik "3.Ek Niyet Mektubu" verilmesi krizin büyük ölçüde aşıldığına işaret etti.

Yedinci Plan Döneminin Değerlendirilmesi (1996-2000)

Türkiye sanki değişmez kaderiymiş gibi “Yedinci Plan” döneminde de siyasal, sosyal ve ekonomik dalgaların yaşadı. Planın son yılı olan 2000 yılında, üç yıllık “İstikrar Programı”nın birinci yılı olarak yürürlüğe konan kararların olumlu ve olumsuz gelişmeleri yaşandı. Yine iki bin yılı ile “Gümrük Birliği” uygulamalarının beşinci yılı tamamlanmış oldu. Hükümet 1996-2000 döneminde meydana gelen gelişmeleri dikkate alarak 2001 yılında yürürlüğe girecek şekilde “Sekizinci Plan’ı hazırlayıp TBMM’nin onayına sundu.

Türkiye ekonomisinin 20. yüzyılın sonunda ulaştığı düzeyi ve karşı karşıya bulunduğu sosyo-ekonomik sorunları anlamak için aşağıda düzenlenen tabloda yer alan “makro göstergeler” e bakiımız gerekecektir.

Tablo 5.9
Yedinci Plan Döneminde Ekonomik Durum

Yıllar (%)	Büyüme (%)	Enflasyon (Milyar Dolar)	Dış Açık (Milyar Dolar)	Cari Açık (Milyar Dolar)	Dış Borç
1996	7,1	84,9	-20,4	-2,4	80
1997	8,0	91	-22,3	-2,6	85
1998	3,9	54,3	-19,0	+1,9	97
1999	-6,4	62,9	-14,0	-1,4	103
2000	6,1	32,7	-26,6	-10,5	120

Türkiye 1960’lı yılların başından bu yana uyguladığı beş yıllık kalkınma planları ve “istikrar programları” ile istikrar içinde büyümeye sürecini yakalamaya çalışmaktadır. Ancak Yedinci Plan döneminin göstergelerine baktığımızda Türkiye’nin gelecek beş yıllarda da bu istikrarı yakalamaya yönelik çalışmalarını yoğun biçimde sürdürmesi gerektiği görülmektedir.

Yedinci Plan döneminde içten ve dıştan kaynaklanan olumsuz gelişmeler nedeniyle öngörülen yıllık ortalama büyümeye hizasına ulaşamadığı gibi 1999 yılında %6,4 oranında ekonomide gerileme olmuştur.

Ülkede fiyat istikrarını sağlama yönünde yürütülen mücadele sadece 2000 yılında olumlu sonuç vermiş ve enflasyon uzun yıllar sonra 1987 yılı düzeyine indirilmiştir.

Ancak fiyatları aşağıya çekmeyi sağlamada araç olarak kullanılan “kur çapası” veya kur politikası dış ekonomik ilişkilerde dengeleri altüst etmiştir. Zira 2000 yılında ülke ekonomi tarihinin en büyük “dış ticaret” ve “cari işlemler” açığı ortaya çıkmış ve ülke daha çok dış borç aramak zorunda kalmıştır.

Oysa Türkiye Ocak 1996’da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması çerçevesinde Avrupa Birliğine yönelik ihracatında özellikle tekstil ve hazır giyimde, bir “patlama” olacağı beklenisi içindeydi. Tam tersine AB ülkelerinden yapılan toplam ithalatımızda büyük artış olmuş ve Avrupa malları büyük mağazaları doldurmuştur. Son beş yılda AB ile mal ticaretimizde her yıl ortalama 11 milyar dolar üzerinden toplam 55 milyar dolar açık verilmiştir. Ayrıca anlaşma gereği olarak kaldırılan gümrük vergilerinin yol açtığı önemli vergi kaybı olmuştur.

SIRA SİZDE

Yapılan planların yanı sıra Avrupa Birliğine bir şekilde katılma fikriyle ülkenin içine düşürülen ekonomik sıkıntılardan kurtulmak beklenisinin karşılanamadığı görülmektedir. Böyle bir ortamda takip edilecek politikalar neler olabilir? Tartışınız.

Türkiye'nin AB'den beklediği telafi edici mali yardımlar gelmediği gibi öngörülen yabancı sermaye girişi de artmamış, azalmıştır. Buna karşılık büyük mağazaçılık firmaları büyük kentlerin tüketim malları ticaretini ele geçirerek, Türkiye'yi AB'nin 6. büyük pazarı hâline getirmiştirlerdir. Kısacası "Gümrük Birliği"nin ilk beş yıl içindeki işleyişi Türkiye'ye yarar yerine zarar getirmiştir.

Türkiye XXI. yüzyıla Avrupa Birliği tam üyeliğine aday ülke olarak girerken, üç temel iktisadi sorunu çözmemenin veya aşamamanın ciddi sıkıntılarını yaşamaktadır. Bunlar, "enflasyon tek haneli rakama indirmek", "kamu finansman dengesini sağlamak" ve "cari işlemler açığını kontrol altına almak"tir. Türkiye siyasal istikrar yanında ekonomik istikrarı sağladığı oranda, AB nezdinde veya uluslararası düzeyde saygın bir ülke durumuna gelebilecektir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (2001-2005)

Sekizinci Planı Bülent Ecevit'in başında bulunduğu hükümet hazırladı. Plan, enflasyonu AB kriterleri ile uyumlu düzeye düşürmeye, ekonomide sürdürülebilir bir büyümeye ortamı tesis etmeyi ve AB'ne tam üyelik hedefi doğrultusunda ekonominin rekabet ve uyum gücünü artırmayı öne çıkarmaktadır. Bu çerçevede planın belirlediği makro hedefler şöyledir:

Plan döneminde yıllık ortalama olarak GSYİH %6,5 ve GSMH %6,7 oranında büyüyecek.

Plan, üç yıllık istikrar programının 2000-2002 hedeflerine uygun olarak, enflasyon oranı (TEFE) 2000 yılı sonu itibarıyla %20, 2001 yılı sonunda %10, ve 2002 sonunda %5 düzeyine inecektir.

Plan döneminde yıllık nüfus artış hızı düşmeye devam edecek ve 2000 yılında yaklaşık 3000 dolar olan kişi başına gelir, 2005 yılı sonunda 4300 dolar seviyesine yükselsecek.

İhracat yılda ortalama %11 oranında artarak dönem sonunda 46 milyar doları, ithalat ise %10 oranında genişleyerek 2005 sonunda 79 milyar doları aşacak.

Anılan dış ekonomik gelişmeler sonunda 2005 yılı cari açığı 7,7 milyar dolar düzeyinde kalacak.

Sekizinci Plan'ın temel hedefleriyle ilgili politikalar ve araçlar, yürürlüğe girmeden Kasım 2000 krizi ile gündemden düştüler. Çünkü hükümet günü kurtarma uğrası içine girdi. Özellikle bankacılık kesiminin yaşadığı krizin giderek derinleşmesi ekonominin yeni bir krize karşı duyarlı hâle getirdi. Piyasalarda tam bir belirsizliğin yaşandığı, kırılgan ekonomik ortam içinde Türkiye 2001 yılı Ocak ayına girdi.

Şubat 2001 Krizi

Ecevit Hükümeti Ocak ayından itibaren kamu harcamalarını kısmak için tüm kamu kesiminin personel alımını ve dış kredi kullanmalarını Hazinenin onayına bağladı. Hazine, güvensizlik nedeniyle yıl sonu enflasyonunun çok üstünde bir faiz oranından (%67) borçlandı. Ziraat ve Halk Bankasının görev zararlarından kaynaklanan Hazinenin 20 milyar dolar civarındaki borcunun 6.750 milyon doları Ocak ayı başında çıkarılan özel tertip devlet tahvilleri ile kapatıldı. Daralan iç talebe bağlı olarak 12 aylık enflasyon 14 yıl sonra ilk kez %30'un altına (%28,3) indi. Bu ortamda 19 Şubat 2001'de cumhurbaşkanı ile başbakan arasında meydana gelen karşılıklı sert tartışma sonrasında kurul tarihinde ilk kez başbakanın toplantıyı terk etmesi ve içerde olup bitenleri basına açıklamasıyla Türkiye'de mali piyasalar alt üst oldu. İMKB endeksi %14,6 oranında düşerken repo faizleri %760'a yükseldi. Dövizde geçişin hızlanmasıyla birlikte Merkez Bankasından 7,6 Milyar dolar çekildi. Kriz;

20, 21, 22 Şubat günlerinde de derinleşerek sürdürdü ve ekonominin tüm dengelerini alt üst etti. İki büyük kamu bankası olan Ziraat ve Halk bankası tarihlerinde ilk kez takas işlemlerinde 3 milyar dolar açık verdiler. Üç gün içinde Merkez Bankası rezervleri 27,9 milyar dolardan 22,6 milyara indi. Bankalararası Para Piyasası'nda gelçilik faiz oranı önce %3000'e, sonra %7500'e çıkarken, Hazine %144 faiz ile borçlanabildi. Krizi aşmak için Merkez Bankası IMF'nin de onayını alarak 21 Şubat gecesi döviz kurlarının dalgalanmaya bırakıldığını ilan etti. Uygulamanın ilk gününde ₺ %40 civarında değer kaybetti. Bu sonuç bir anda devletin dış borç toplamının %50'sinden 29 katrilyon artmasına neden oldu. MB satış kuru (ABD Doları) 19 Şubat'ta 686.500 iken 23 Şubat'ta ₺920,00 düzeyine çıktı.

Şubat 2001 krizi ile "Döviz Çipası" na dayalı "Enflasyon Düşürme Programı" terk edilmiş oldu. Şubat krizinin tamamen döviz piyasalarından kaynaklanan bir kriz olması, IMF'nin mali desteğini, piyasalara güven vermesi açısından zorunlu hâle getirdi. Ancak Türkiye'nin borçlarını geri ödeyememe riski olduğu kanısına varan IMF ek kaynak vermedi. Bu şekilde iyice derinleşen kriz karşısında 57. hükümetin önünde üç temel seçenek vardı: Borçlarını para basarak ödemek, borçlarını ödeyemeyeğini ilan etmek (Moratoryum), güçlü bir ekonomik reform programı hazırlayıp dış kaynak sağlamak.

Ecevit Hükümeti krizi aşmak için sıralanan olanaklılarından üçüncüsünü seçti ve programı hazırlamak üzere Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Dr. Kemal Derviş'i acele Türkiye'ye davet etti. 2 Mart 2001'de ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı olarak görevi başlayan Derviş hemen "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ni hazırlamaya başladı.

Kemal Derviş ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Devlet Bakanı Derviş, piyasaların Haziran ayı sonunda normale dönmesini sağlayacak "acil önlemler" olarak nitelendiği, krizden çıkış paketini 14 Mart 2001 günü açıkladı. Belirlenen üç aşamalı "kurtuluş planı" şöyle tanımlanmıştı:

Bankacılık sektörüne ilişkin önlemler süratle yürürlüğe konarak mali piyasalarda belirsizlik azalacak ve kriz ortamından çıkışılacak.

Döviz kurunun ve faizin belirli bir istikrar kazanması sağlandıktan sonra ekonomik karar birimlerine orta vadeli bir perspektif kazandırılacak.

Makroekonomik dengeler yeniden oluşturularak ekonomide yılın ikinci yarısından itibaren büyümeye geçiş ortamı sağlanacak.

Bakan Derviş bu üç temel strateji ile krizi aşmaya çalışırken enflasyonla mücadelenin de kararlılıkla devam edeceğini açıkladı. Hazırlanan program 15 Nisan'da dünya ve Türk kamuoyuna açıklandı. Programda yer alan makroekonomik göstergeler söyleydi:

Büyüme 2001'de - %3, 2002'de %5 ve 2003'de ise %6 olarak gerçekleşecek. Enflasyon oranı ise 2001'de %57,6 (TEFE), 2002'de %16,6 ve 2003'de %12,4 olacak. Önce daralan sonra istikrar içinde yeniden büyüyecek ekonomide cari işlemler açığının üç yıl üstüne bir milyar dolar civarında açık vereceği öngörülüdü.

IMF'ye sunulmak üzere hazırlanan programda genel amaca yönelik beş ayrı hedef belirlenmişti:

Döviz kuru rejiminin terk edilmesiyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle gidermek.

İktisadi etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek.
Makroekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak.
Sürdürülebilir büyümeye ortamı yaratmak.

Kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı bozukluklarını düzeltmek...

Belirlenen bu temel hedeflere ulaşılması ve ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda IMF ve Türk kamuoyu, TBMM ile Bakanlar Kurulunun uyum içinde çalışmasını zorunlu görüyordu. Özellikle kamu kesiminde yeni düzenlemelerin hızla yapılması ve reform kanunlarının zamanında çıkarılması programın olmazsa olmaz koşulu idi.

IMF, 15 Mayıs 2001 tarihinde Türkiye'nin programını onaylayarak, Dünya Bankası ile birlikte Türkiye'ye beklenenin çok üstünde 19 milyar dolar kredi vermemi taahhüt etti. Kredinin ilk dilimi olan 3,9 milyar dolar 18 Mayıs günü Merkez Bankasının hesabına aktarıldı.

Programın başarısı ve istikrarın kalıcılığı için medyanın "Kemal Derviş Kanunları" diye nitelendirdiği reform yasa tasarıları hızla TBMM'de kabul edildi.

Nihayet Haziran ayında düşmeye başlayan enflasyonun Temmuz'da da düşmesi piyasaları rahatlattı. "Dalgalı Kur'a bağlı gerçekleşen devalüasyon, turizm ve ihracatı özendirmekte, ithalatı kısmaktaydı. Yılın ilk 6 ayında ihracatta %13 civarında artış olurken, ithalatta %16 oranında bir daralma oldu. Bu arada birçok banka TMSF'ye devredildi. BDDK Ağustos ayı sonu itibarıyla TMSF'ye devredilen bankaların getirdiği mali yükün 16,3 katrilyon ₺ olduğunu açıkladı.

11 Eylül'de ABD'nin kendi evinde vurulması üzerine piyasalar yeniden sarsıldı. New York Borsası üç gün kapalı kaldı. Açıldığından Dov-Jones endeksi %7,2 kadar düştü. İstanbul'da İMK'de ise üç gün içinde %15 düşüş oldu. Eylül ayı sonuna gelindiğinde Türkiye'den çıkan döviz miktarı 10 milyar doları aştı. Yılın ikinci yarısında hızlanarak devam eden bankacılıkta yeni düzenlemeler yıl sonuna kadar devam etti.

Göstergeler	2000	2001
Büyüme Hızı GSMH %	6,3	-9,5
Enflasyon (TÜFE) %	39	68,5
İstihdam (milyon kişi)	20,6	20,4
Dış Açık (milyar \$)	-26,8	-10
Cari Açık (milyar \$)	-9,8	+3,4
Dış Borç Stoku (milyar \$)	119	114
Dış Borç Stoku / GSMH (%)	59	79
İç Borç Stoku / GSMH (%)	29	69
ABD Doları (T Bin olarak)	648	144

Tablo 5.10
2001 Yılı Ekonomik Göstergeleri

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının İkinci Yılında (2002) Gelişmeler

2002 yılı başında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde yeni düzenlemeler yapıldı. Dalgalı döviz kuru uygulamalarına devam edilirken, ekonominin şoklara karşı dayanaklılığını artırılması ve krizle-re karşı kırılganlığının azaltılması yönünde önlemler öne çıkarıldı. Bu çerçevede TCMB %35 enflasyon (TÜFE) hedefine uygun sıkı para politikası uygularken, Maliye Bakanlığı %6,5 oranında "faiz dışı fazla" hedefine bağlı kalacağını açıkladı. Bu üç temel ilkeye dayandırılan istikrar programı yıl için büyümeye hızını %3 olarak öngördü. Programa tam destek veren IMF'den 16 milyar dolar ek kaynak sağlandı. 2002 yılı sonunda Türkiye'nin yeniden istikrar içinde büyümeye sürecine girdiği aşağıda verilen makro göstergelerden anlaşılmaktadır.

Tablo 5.11
2002 Yılında
Temel Ekonomik
Göstergeleri

Göstergeler	2001	2002
Büyüme Hızı GSMH (%)	-9,5	7,8
Enflasyon (TÜFE) %	68,5	29,4
İstihdam (milyon kişi)	20,4	20,4
Dış Açık (milyar \$)	-10	-15,7
Cari Açık (milyar \$)	+3,4	-1,5
Dış Borç Stoku (milyar \$)	114	131
Dış Borç Stoku / GSMH (%)	80	70,6
İç Borç Stoku / GSMH (%)	69,2	54,5
Faiz Dışı Fazla / GSMH	6,4	4,4

Ecevit Hükümeti siyasal iktidarı 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimler sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisinin kurduğu Abdullah Gül Hükümeti'ne devrederken, krizden çıkışmış, büyümeye sürecine girmiş bir ekonomi bırakmıştı. Piyasalar AKP iktidarını coşkuyla karşıladı. TL değer kazandı. Hazine 7-9 puan eksigile borçlandı. İMKB'de endeks %10 oranında yükseldi ve işlem hacminde 1,7 katrlı yon TL ile rekor kırdı.

2000'lerin ilk on yılında ekonomik gelişmelerin dünyada yaşanan savaş sıkıntıları ve ekonomik çalkantılara rağmen olumlu yönde devam ettirildiği görülecektir.

Özet

İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan devletçi ekonomik politikaların gerekçe ve uygulama şekilleri ile neticelerini görerek başarılı olup olmadıklarını değerlendirecek

İkinci Dünya Savaşı başlarında hükûmetin bir milyon genci silah altına alması tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe yetişmiş iş gücü eksikliğine sebep olmuştur. Bu sebeple üretim azalmış, verimlilik düşmüştür. Toplumun talebi artarken üretim yetersiz kalınca fiyatlardaki artış deneğinden çıkmıştır.

Savaş yıllarda tarım alanında pek çok temel ürününde görülen mal kıtlıkları çok sayıda üretici ve aracının karaborsa yoluyla hızla zengin olmasına imkân vermiştir. Bu durum ne kadar süreceği belli olmayan savaş ortamında sayıca dünyanın sayılı güçlerinden biri olan Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için hükûmeti harekete geçirmiştir. Yukarıda izah edilen düşüncelerle 26 Ocak 1940'ta Hükûmete ulusal ekonomiyi ve savunmayı ilgilendiren konularda geniş yetkiler veren Millî Koruma Kanunu yürürlüğe kondu. Buna mukabil 1942 yılına gelindiğinde, ülkede karaborsa ve stokçuluk kontrol edilemez olmuştu. Bu nedenle Ocak 1942'de önce Ankara'da sonra İstanbul'da ekmek karneye bağlandı. Bu uygulama Eylül 1944'e kadar devam ettirilerek haksız kazanç peşinde koşanlara tepki gösterildi. Bu dönemde Avrupa'da kamu ve özel sektör tam bir dayanışma ve iş birliğinin en iyi örneğini verirken, Türkiye'de bu iki kesim arasında çatışmalar Kasım 1942'de güç gösterisine dönüştü. Başbakan Şükrü Saracoğlu'na destek veren CHP Meclis Grubu 12 Kasım 1942'de "Varlık Vergisi"ni kabul etti. Olağanüstü ekonomik ve mali koşullar çerçevesinde "bir defaya mahsus" olarak yapılan bu düzenlemeyle; piyasadan para çekerek enflasyonla mücadele etmek, savaş yıllarının şartlarından yararlanarak "çok para kazanmış ancak bu kazancın vergisini vermemiş olanlardan" vergi almak ve Devlet gelirlerini artırmak amaçlanmıştı.

Bu uygulama ile 3877'si yabancı olan 114 bin kişiye vergi tahakkuk ettirildi. Büyük çoğunluğu azınlıklardan olmak üzere, yükümlülerin %70'i İstanbullu idi. Sanayi ve ticaret hayatını Osmanlı

döneminden beri kontrol etmeye devam eden gayrimüslim çoğunluğun büyük oranda etkilediği bu uygulamada belirlenen vergi miktarına itiraz hakkının olmayacağı bir takım haksızlıklara yol açmıştır. İçten ve dıştan gelen yoğun baskılardır karşısında hükûmet 1943 yılında bu uygulamayı durdurmak zorunda kalacaktır.

Savaşın ilk dört yılı boyunca Türkiye'nin dış ticaret hacmi daralmıştı. Ancak 1943 yılından itibaren savaş öncesi düzey aşındı. 1939-1946 arasında yaşanan dalgalanmaya rağmen dış ticaret sürekli fazla vermiştir. Aynı dönemde tarım ve sanayi sektörlerinde toplam üretim, toplam talebi karşılamakta yetersiz kaldığından, enflasyon ve karaborsa ile mücadele başarılı olmamıştı. Küçük bir azınlık hızla zenginleşirken büyük çoğunluk yoksullaşmıştır.

Demokrat Parti dönemindeki ekonomik anlayışın uygulamada ne tür sorunlar yarattığını, beklenilerin hayatı geçirilip geçirilemediğini ve sebeplerini sorgulayabilecek

Menderes Hükûmeti partisinin iktidara gelmesinde büyük payı olan köylü kesimini memnun etmek için, ilk yıllarda tarım alanına öncelik ve ağırlık vermiştir. Bu çerçevede yeni toprakların tarıma açılması sağlanmıştır. Toprak reformu yapılmadan özellikle Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'da meraların sürülmemesine ve tahil ekimine izin verilerek tahıl üretimi artırılmıştır. Ancak bu yaklaşım otlakların büyük oranda azalması dolayısıyla hayvancılığı sınırlandırmıştı.

Çiftçinin üretimini artırdığı buğday dünya fiyatları üzerinde bir fiyatla alınmasına karşın, fiyat artışları tüketicilere yansıtılmadığından aradaki farkı karşılayan Toprak Mahsulleri Ofisi zarar etmiştir. Ofis, aickalarını Merkez Bankasına borçlanarak kapattığından enflasyonu besleyen bir kaynağına dönüşmüştü.

Demokrat Parti döneminde tarımda makineleşme hızlandırıldı. Elverişli koşullarla sağlanan dış kaynakla traktör ithalatı büyük ölçüde artırıldı. Buna mukabil yaşanan hızlı makineleşmenin doğduğu iş gücü fazlası kırsal alanda farklı sahalara yöneltilemedi. Bulundukları yerlerde istihdam edilemeyen işsizler büyük kentlere göçe zorlandı.

Bu üç temel politika yanında ucuz kredi, düşük vergi, uygun iklim koşulları ve elverişli ihraç fiyatlarıyla Hükümet, çiftçinin refahını 1953 yılının sonuna dek artırmayı başarmıştı. Ancak uygulanan politikalar büyük oranda dış kredi desteğiyle ithal makineleşmeye dayanmaktadır. Hayvancılığın gelişme sahisi kapatılmıştı. Tarım sahasında verim aynı zamanda iklim koşullarına bağlıydı. 1954 yılından itibaren elverisiz şartlar her sahada kendini göstermeye başladı. Kredi imkânları daraldığı için yaşanan döviz sıkıntısı, tarım makinelerinin yedek parça, bakım, onarım ve yenilemelerinde yaşanan eksiklikler ve hava koşullarındaki olumsuzluklar, tarımsal üretimin azalmasına ve ekonominin tarıma dayalı iç ve dış dengelerinin bozulmasına neden oldu. Ülke ihraç ettiği bazı tarım ürünlerini ithal eder hale geldi. Bu gelişmenin etkisiyle dış ticaret açığı giderek büydü. Bu şekilde ‘tarıma dayalı büyümeye modeli’ işlevsiz hâle gelince hükümet tarım yerine sanayiye öncelik vermek zorunda kaldı.

Sanayi alanında da 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası eliyle özel sektör teknik ve mali açıdan desteklenmişti. Banka onayladığı projelerin ithal girdileri için, döviz sağladığı gibi yatırımcıya teknik yardım da veriyordu. Dünya Bankasının teknik ve mali yardımlarından yararlanan banka, 1960 yılına dek “ithal ikamesi” stratejisine uygun olarak kurulan ve daha çok tüketim mali üreten sınai işletmelere destek vermiştir. 1954 yılından itibaren baş gösteren döviz darboğazını aşmak için Hükümet, ithalatta serbestliğe son verdi. İthal ikamesi yoluna gidilmesi için KİT'lere yeniden yatırım yapma yetkisi verildi. Oncellikle kitleyi çekilen iki temel malın, şeker ve çimentonun üretimi ele alındı. Devlet yeniden Türkiye'de fabrika kurmaya ve işletmeye başladı. Artık sanayi sektöründe kamu ve özel kesim iş birliği içindeydi. Yeniden ilk yıllardaki karma ekonomi sistemine dönülmüştü.

AMAC 3 1960 Darbesi'nden sonra hayatı geçirilen planlı ekonomi dönemindeki hedef ve neticeleri irdeleyerek planlı ekonomik hayat konusunda yöneticilerin gerçekçi olup olmadığını izah edebilecek Demokrat Parti dönemi “hiçbir plan ve hesaba dayanmayan iktisadi ve mali politikalar ile ülkeyi mali bir uçuruma sürüklemiş” olmakla suçlanmıştır. Ülke kalkınmasının belli planlara göre

yürüttülmesi için öncelikle bir teşkilat kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Yerli ve yabancı uzmanların çalışmaları sonunda hazırlanan Devlet Planlama Teşkilatının kuruluş ve görevlerini belirleyen yasa tasarısı Hükümet ve Milli Birlik Komitesi'nce onaylanmış ve Ekim 1960'da yürürlüğe girmiştir. Teşkilatın görevi hükümete iktisadi ve sosyal konularda danışmanlık yapmak ve Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak olarak belirlenmiştir.

DPT örgütleşme ve kadrolaşmasını tamamlandıktan sonra ‘Plan Hedefleri ve Stratejisi’ni şu esaslara göre belirlemiştir:

- Özgürlekçü ve çoğulcu demokrasi içinde kalınma planı yapılacak,
- On beş yıllık perspektif içinde beş yıllık planlar hazırlanacak,
- Karma ekonomi düzeni içinde ‘plan’, kamu kesimi için emredici, özel kesim yönünden yol gösterici nitelik taşıyacak,
- Plan tüm sektörleri kapsayan “makro plan” niteliğinde olacak.

Ancak bütün bunlar masa başında belirlenen esaslardı. Siyasi hayatın son derece değişken şartları, siyasetteki istikrarsızlığın ve belirsizliğin ekonomik hayatın gelişmelerine olumsuz etkileri dikkate alınmamıştır. Koalisyonlar, azınlık hükümetleri, partiler arası güç ve iktidar kavgaları arasında devamlılığı sağlayamayan planların getirisi daima bekentilerin altında kalacaktı. Birinci planı hazırlayan CHP-AP koalisyonu birinci yılında bozulmuş İnönü'nün bağımsızlarla kurduğu hükümetin performansı da bekentilerin altında kalmıştır. Sonraki dönemlerde siyasi hayatı devamlılık sağlandığı ölçüde ortaya kovan hedeflere yaklaşılmıştır. Planlı ekonomi dönemlerinin bütününde planı yapan ile uygulayanın aynı hükümet olabildiği örnek yok denecek kadar az olmuştur. İkin-ci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidine karşı dahil olunup ekonomik desteği alınmaya çalışılan Batı dünyası ve ABD ile ilişkilerde gerçekçi olunmamıştır. Uluslararası ilişkilerde belirleyici faktörün uluslararası menfaatleri olduğu ilkesi olduğunu 1964'te acı bir şekilde gören Türkiye'nin farklı siyasi arayışları ekonomik ilişkilere de büyük ölçüde yansıyacak ve ülke menfaatine kullanılacaktır.

Antikomünist söyleme sahip Demirel Hükümeti, Ürgüplü Hükümetinin Sovyetlerle kurduğu ekonomik ilişkileri geliştirmekte sakınca görmemişti. Planın öngördüğü temel sanayi projelerinin gerçekleştirilmesinde kuzey komşumuzdan teknik ve mali yardım sağlanmıştı. Bu projeler arasında İskenderun Demir Çelik, Bandırma Sülfirik Asit, Artvin Orman Ürünleri, Seydişehir Alüminyum Tesisleri ve İzmir Aliağa Rafinerisi gibi ağır sanayi projeleri yer almıştı. Batı Avrupa'nın mali desteği gelmeyince, Planın kaynak sorunu Sovyet yardımıyla çözülmüşü. Bunun sonucu ve diğer koşulların da elverişli olmasıyla 1966 yılında oldukça yüksek büyümeye hızı (%12) gerçekleşmişti.

Plan dönemi başında, yani 1962 yılında sabit fiyatlarla (1968 fiyatlarıyla) GSMH içinde tarımın payı %34.6 iken sanayinin payı %16.7 idi. Dönem sonunda bu paylar sırasıyla %29.3 ve %20.7 olmuştur. 'Kalkınma özdeştir sanayileşme' ilkesine uygun olarak sanayi sektörü büyürken tarımın payı azalmıştır.

 Siyasi devamlılığın ekonomik programların başarı veya başarısızlığında ne kadar etkili olduğunu öneklerini görerek yapılan ekonomik düzenlemelerin gerekçelerindeki anlayabilecek bilgi ve beceriye sahip olabileceksiniz

Türkiye'nin 1963 yılında başlattığı planlı ekonomik kalkınmanın en başarılı uygulaması 1985-1989 yıllarını kapsayan beşinci plan dönemi olmuştur. 1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan ilk genel seçimlerde Turgut Özal'ın başkanı olduğu Anavatan Partisi seçimi kazanmış ve I. Özal Hükümeti Aralık 1983'te göreve başlamıştır. Beşinci Planın Ocak 1984'te yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Özal kendi partisinin ve kurduğu hükümetin programına uygun bir plan hazırlamak ve zaman kazanmak için önce 1984 yılını kapsayan bir 'geçiş programı' hazırlayıp yürürlüğe koymuştur. Ardından da 1985-1989 yıllarını kapsayacak biçimde Beşinci Planın hazırlıklarına girişmiştir.

Beşinci Plan dönemi planlama tarihimizin en şanslı dönemidir. Çünkü ilk kez bir siyasi iktidar veya bir hükümet hazırladığı planı beş yıl kesintisiz ve arızasız uygulama olanağı bulmuştur. Dışa açık bir büyümeye hedefleyen ve enflasyon ile birlikte büyümeyi öngören bu dönemde işçi dö-

vizlerinin de katkısıyla bütçe dengelenebilmiştir. Bundan sonraki dönemlerde yine kısa süreli ve koalisyon hükümetleri ülkeyi yönetmiş ancak devamlılık sağlanamayan programlar ile ülke, gelir dağılımındaki adaletsizliğin hızla arttığı, sosyal huzursuzlukların baş gösterdiği, iç ve dış müdahaleler ile dengesi her an bozulabilecek bir hâle gelmiştir.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Lozan Antlaşması'na bağlı olarak yapılan "Ticaret Sözleşmesi"ne göre Türkiye hangi yıla kadar gümrük tarifelerini değiştirmeye hakkından yoksundu?
  - a. 1926
  - b. 1927
  - c. 1928
  - d. 1929
  - e. 1930

- 2.** Devletçilik modelinin ana ögesi ve hedefi aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Devlet öncülüğünde planlı sanayileşme
  - b. Tarıma öncelik verilerek kalkınma
  - c. Sanayileşmenin özel kesim öncülüğünde yürütülmesi
  - d. Dış ekonomik ilişkilerde Devlet müdahalelerinin asgarî düzeye indirilmesi
  - e. Yüksek enflasyon eşliğinde dışa açık kalkınma

- 3.** Aşağıdakilerden hangisi II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerinde yarattığı olumsuzluklar arasında **sayılamaz**?
  - a. Avrupa'da savaş başlayınca Türk hükümeti bir milyon genç insanı silah altına almıştır.
  - b. Türkiye savaş döneminde krom ve bor gibi stratejik önemi haiz madenleri yüksek fiyattan satma imkanı bulmuştur.
  - c. 1929 Büyük Bunalımı'nın tersine bu kez tarım ürünleri fiyatları sürekli yükselmiştir. Örneğin bugdayın fiyatı 13.5 kuruşтан 100 kuruşa, zeytin yağıının fiyatı 85 kuruştan 350 kuruşa çıkmıştır.
  - d. Savaş yıllarında yaygın hale gelen mal kitlikleri çok sayıda üretici ve aracının karaborsa yoluyla hızla zengin olmasına fırsat yaratmıştır.
  - e. Sanayi ve hizmetler sektöründe yetişmiş işgücü kitliği üretim ve verimliliğin düşmesine yol açmıştır. Toplam talep hızla artarken toplam arz yetersiz kalınca fiyatlardaki artış denetimden çıkmıştır.

- 4.** 12 Kasım 1942'de TBMM'de kabul edilen Varlık Vergisi ile aşağıdakilerden hangisi **amaçlanmamıştır**?
  - a. Tedavülden para çekerek Enflasyonla mücadele etmek
  - b. Savaş yıllarda çok para kazanmış olanlardan vergi almak
  - c. Devletin gelirlerini artırmak
  - d. Çiftçiyi korumak
  - e. Ticaret hayatında yerleşmeyi artırmak

- 5.** Menderes Hükümeti zor durumda olan ekonomiyi kurtaramayacağını anlayınca üyesi bulundukları hangi teşkilattan teknik ve mali yardım talep etmiştir?
  - a. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC)'ndan
  - b. Avrupa Ekonomik Toplulgundan (AET)
  - c. Dünya Bankasından
  - d. Uluslararası Para Fonu (IMF)'ndan
  - e. Sovyetler Birliğinden

- 6.** Birinci beş yıllık kalkınma planı hangi dönemi kapsamaktadır?
  - a. 1938-1942
  - b. 1945-1950
  - c. 1953-1957
  - d. 1963-1967
  - e. 1957-1961

- 7.** Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hangi perspektif plan anlayışına uygun olarak hazırlanmıştır?
  - a. 10 yıllık perspektif plan anlayışına
  - b. 15 yıllık perspektif plan anlayışına
  - c. 20 yıllık perspektif plan anlayışına
  - d. 22 yıllık perspektif plan anlayışına
  - e. 5 yıllık perspektif plan anlayışına

- 8.** Aşağıdakilerden hangisi Dördüncü Plan döneminde 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan 'İstikrar Programı'nın kısa vadede öngördüğü hedefler arasında **yer almamaktadır**?
  - a. Mal darlıklarını gidermek, kuyrukları kaldırmak
  - b. Enflasyonu aşağıya çekmek
  - c. Büyüme hızını pozitif yapmak ve yükseltmek
  - d. Devletçi ekonomiye işlerlik kazandırmak
  - e. İhracatı artırarak dış ticaret açığını küçültmek

- 9.** Gümrük Birliği Anlaşması hangi tarihte yürürlüğe girmiştir?
  - a. 1 Ocak 1996
  - b. 1 Ocak 1995
  - c. 1 Ocak 1994
  - d. 1 Ocak 1998
  - e. 1 Ocak 2000

- 10.** Aşağıdakilerden hangisi Hükümetin 2000 yılında yürürlüğe koyduğu üç yıl vadeli "İstikrar programı" vazgeçilemez sosyo-ekonomik hedeflerinden biri **değildir**?
  - a. Üç yıl sonunda enflasyonu çift haneli oranlarda tutmak
  - b. Reel faizleri süratle aşağıya çekmek
  - c. Kamu finansman dengesini sağlıklı ve sürdürilebilir bir yapıya kavuşturmak
  - d. Ekonomide sürdürülebilir bir büyümeye ortamını tesis etmek
  - e. Yapısal reformları hızla gerçekleştirmek

Yaşamın İçinden

“-HARVARD ÜNİVERSİTESİ BAKER VAKFI PROFESÖRÜ KAPLAN:

“2023 İHRACAT HEDEFLERİ İÇİN KALİTELİ, DÜŞÜK MALİYETLİ MARKALAR OLUŞTURUN”, “11 YIL SONRAKİ İHRACAT HEDEFİNİZİN GERÇEKLEŞMEŞİ İÇİN YENİ STRATEJİLER OLUŞTURMALISINIZ”

29 Mayıs 2012 Salı 21:31

İSTANBUL, Harvard Üniversitesi Baker Vakfıdan Profesör Robert Kaplan, Türkiye'nin 2023 ihracat hedeflerine ulaşabilmesi için yeni stratejiler oluşturmazı gerektiğini belirterek, “Hedefiniz için şu anki gerçekleşmenizi dörde katlamamanız gerekiyor. Bu, kilogram başı maliyetlerinin de artacağı anlamına gelmektedir” dedi.

Kaplan, Türkiye'nin 2023 ihracat hedeflerine ulaşabilmesi için, tasarımlı olan, iyi kaliteli, düşük maliyetli, yüksek hacimli marka ürünler oluşturulmasının önemini de vurguladı.

Türkiye ihracatçılar Meclisi'nin (TİM) 2023 Stratejisti Robert Kaplan, TİM'in ev sahipliğinde gerçekleştirilen “2023'e Giderken Değer Yaratmak ve Liderlik” temalı toplantıda konuştu.

Kaplan, Türkiye'nin 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat hedefi için katılımcılara, “Strateji Ofisi”nin nitelikleri, strateji yönetimi ve koordinasyonda kritik başarı faktörleri, en iyi uygulama örnekleri hakkında bilgi verdi. Financial Times tarafından, 2005 yılında, iş dünyasının en önemli 25 düşünüründen biri seçilen Kaplan, Türk ekonomisinin büyüdüğünü, tüketicilerin zenginleştiğini, dolayısıyla ihracatçı firmaların da Türkiye'ye geleceğini söyledi.

Türkiye'nin ihracat hedefine ilişkin önerilerde bulunan Kaplan, “11 yıl sonraki ihracat hedefinizin gerçekleşmesi için yeni stratejiler oluşturmalarınız. Hedefiniz için şu anki gerçekleşmenizi dörde katlamamanız gerekiyor. Bu, kilogram başı maliyetlerinin de artacağı anlamına gelmektedir. Kamu üzerine düşeni yapacak, ulaşım, hava alanı, enerji, demir yolu yatırımları gibi yatırımları yapmalı” diye konuştu.

-“Motive edilmiş çalışanlar, şirkete değer katar”

Kaplan, firmaların mali-fiziki varlıklarının iyi olmasının önemine dikkati çekerek, müşteri ilişkileri, bilgi, kültür, çalışan yeterlilikleri ve motivasyon gibi maddi olmayan varlıkların da strateji planlamasına dahil edilmesinin önemli olduğunu dile getirdi.

Kaplan, “Maddi olmayan varlıklara yatırım yapmayan şirketler hedeflerinden geri kalmaktadır. Sadece mali durum sizleri yanlıtlabilir” uyarısında bulundu.

Kaplan, Türkiye'de strateji yönetimi konusunda başarılı olan firmaları da övdü.

Liderliğin, firmaların başarısına katkıları hakkında da Kaplan, “Liderlik olmazsa, vizyon olmaz ve devamlı tekrarlar olur. Bu da başarısızlığa neden olur. Kimse başarısız bir firmada çalışmak istemez. Başarılı bir firma da çalışmak insanları motive eder. Motive edilmiş çalışanlar, şirkete değer katar. Liderlik vizyonu bu yüzden başarı için çok önemli” şeklinde konuştu.

-“İyi kaliteli, düşük maliyetli, yüksek hacimli marka ürünleri oluşturun”-

Kaplan, Türkiye'nin 500 milyar dolar ihracat hedefine ulaşması için stratejik bakış açısının oluşturulması ve içeriğinde bilgi ve tasarımını olan, iyi kaliteli, düşük maliyetli, yüksek hacimli marka ürünlerin oluşturulması gerektiğini de sözlerine ekledi.

Kaynak: Birlesikbasın.com adresinden alınmıştır.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ve Sonrasında Ekonomik Durum (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ve Sonrasında Ekonomik Durum (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “II. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında Ekonomik Durum (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “II. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında Ekonomik Durum (1939-1950)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise “Planlı Dönem” konusunu gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Planlı Dönem” konusunu gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Planlı Dönem” konusunu gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise “Yedinci Beş Yıllık Plan Dönemi (1996-2000)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “2000 Yılında Ekonomik Gelişmeler: Siyasal İstikrar Ekonomik İstikrarsızlık” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarda olabilecek acil ihtiyaçlar için ekonomik hayatın üretim, satış, mal cinsi ve miktarını kontrol etmek üzere Millî Korunma Kanunu'nu çıkarmıştı. Savaş yıllarda ortaya çıkan olumsuz şartların etkilerini azaltmak, bu şartları kendi çıkarları için kullanarak toplumun ortak ihtiyacına yönelik mal ve hizmetlerden fazla para kazanmak isteyenlere karşı birtakım vergiler koyarak, yaptırımlar getirmiştir. Savaştan sonra ise Demokrat Parti yönetimi savaş ihtimali düşünülererek yapılan mali tasarruf birikimi, yabancı sermaye girişi, Marshall yardımı ve dış kredilerin yanı sıra tarımda makineleşmenin ve olumlu iklim şartlarının yarattığı üretim artışını toplumun savaşlarında çektiği sıkıntıların bir an önce giderilmesine yönelik uygulamalar ile takviye ederek önemli ölçüde refah sağlamayı başarmıştır. Ancak söz konusu refah ortamı toplumun beklenilerini ve dolayısıyla tüketimi hızla artırmasına mukabil üretimin 1954 sonrasında aynı şekilde artırılmaması pek çok malda temin etme sıkıntısını ve karaborsayı yeniden gündeme getirecektir. Devletin elindeki kaynakları kullanarak yaptığı yatırımların belli bir plan dahilinde olmaması, dış kredilerin ise 1953'ten itibaren giderek azalması ekonomik hayat için risk oluşturmaktaydı. Başlanan işlerin tamamlanması büyük oranda dış krediye dayandığı gibi tamamlanıp üretme geçmesinin gecikmesi de hükümeti ekonomik hayatı müdahale etmek üzere Millî Korunma Kanunu'nu yeniden hayata geçirerek zorunda bırakmıştır. Tipki savaş yıllarındaki gibi stok yapmak, ithal edilen malları gümükte bekletip piyasaya vermeyerek darlık yaratmak gibi eylemlere karşı ağır yaptırımlar getirilmiştir. Bu durum ticaret ve sanayide toplum ve devlet dayanışmasının henüz oluşmadığını gösterdiği kadar, yapılan işlerin belli bir plan, program ve bütçe imkânları dahilinde olması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.

Sıra Sizde 2

Devletler arası ilişkilerde duygusallığa yer yoktur, belirleyici husus tarafların ihtiyaçları ve temel politikaları doğrultusundaki çıkarlardır. Dostluklar da düşmanlıklar da ebedi değildir. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği daha kuruluşlarında birbirlerine askerî, mali ve siyasi destek sağlayan devletlerdi. 1930'lu yılların ortalarına kadar bu ilişki kültür ve sanat alanına da yayılarak devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin uluslararası şartlar çerçevesindeki tercihleri yönünü Batıya

çevirmesiyle neticelenmiştir. Savaş yıllarda müttefik veya rakip devletlerin pozisyonları sıkça değişmesine karşın neticede Türkiye Rusya'nın da müttefikleri olan Amerika ve İngiltere ile yakın ilişkiler içerisinde girmiştir. Savaştan sonra ise Sovyetler Birliği'nin doğu Anadolu ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmek şeklinde ortaya çıkan yaklaşımı iki devleti birbirinden uzun süre ayırmıştır. Bu gün Sovyet akademisyenlerin dahi anlamakta ve izah etmekte güçlük çektileri bu tavır ancak 1950'li yılların ortalarında terk edilmiştir. Ancak Türkiye yönetimi batı dünyası ile olan ilişkilerini neredeyse bir teslimiyet hâlinde devam ettirmektedir. Menderes Hükümeti de iktidarının son yılında ABD ve bağlı kuruluşları kredi desteğini kestiği zaman Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi düşünmüştü. Ancak buna imkân bulamadan 27 Mayıs Darbesi söz konusu olmuştu. Dış politika gelişmeleri ve bilhassa Kıbrıs meselesiinde batı dünyası ve bilhassa yakın müttefik olarak görülen ABD'nin onur kırcı tavırları Türkiye yönetimini dış politikasını gözden geçirmeye yöneltmiştir. Bu çerçevede Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki hükümet de Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Siyaseten Demokrat Parti'nin mirasını sahiplenen komünizm karşıtı söylemleri ön plana çıkan Adalet Partisi Hükümeti ise Ürgüplü Hükümeti'nin Sovyetlerle kurduğu ekonomik ilişkileri geliştirmekte sakınca görmemişti. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının öngördüğü temel sanayi projelerinin gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliğinden teknik ve mali yardım sağlanmıştır. Bu projeler arasında İskenderun Demir Çelik, Bandırma Sülürük Asit, Artvin Orman Ürünleri, Seydişehir Alüminyum Tesisleri ve İzmir Aliağa Rafinerisi gibi ağır sanayi projeleri yer almıştır. Bunun sonucu ve diğer koşulların da elverişli olmasıyla 1966 yılında %12 gibi oldukça yüksek büyümeye hızı gerçekleşmiştir. Politik, ekonomik, kültürel ilişkileri uluslararası boyutta tek bir kaynağa bağlamanın zararlarını Türkiye tarihi boyunca görmüştür. 21. yüzylda her manada ilişkileri çeşitlendirme yoluna giren ülkenin hemen her hususta alternatiflerini de hazırlaması gereklidir.

Sıra Sizde 3

Ekonomi politikalarını belirlerken ülkelerin kaynakları, imkânları, iş gücü verimliliği, toplumun talebi, tasarrufu, üretim arzı, tüketim fazlası ve pazar değerleri dikkate alınmaktadır. Ancak uluslararası alandaki siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisi kadar ülke içindeki

şartlar da dikkate alınmalıdır. Belli bir kesimin mevcut şartların imkân verdiği boşluklardan daima yararlanlığı toplumun diğer kesimlerini düşünmediği görülmüştür. Türkiyeörneğinde savaş şartlarını istismar eden ticaret ve sanayi kesimi görüldüğü gibi 1980'li yıllarda ortaya çıkan "Kayıt dışı ekonomi" de önemli ölçüde bir gelir kaybını ortaya koymuştur. Piyasada eksikliği görülen malları karaborsaya dönüştürecek 'çeteleler' her zaman görülmektedir. Buna karşın toplumun bütün olarak menfaatini esas alan vatandaşlık bilinciň bireylere verilmesi gerekmektedir. Her vatandaşın mali bakımdan devlete ve topluma karşı görevlerini eksiksiz yerine getirmesini sağlayacak eğitim anlayışının hayatı geçirilmesi gerekmektedir. Devlet ülkenin ekonomik kaynaklarının kullanımında ve paylaşımında yönlendirici olmalıdır. Buna mukabil bireyler de bu yükümlülüklerin paylaşımında olduğu gibi refahın da eşit paylaşımının takipçisi olmalıdır.

Sıra Sizde 4

Türkiye yaklaşık 50 yıldır Avrupa Birliği'ne girme tartışmalarını yapmaktadır. Tarafların samimiyeti ise daimi tartışma konularından biri hâline gelmiştir. Ancak birliğe girmenin neler getireceği konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapılmadığı yaşanan hayal kırıklıklarından anlaşılmaktadır. Türkiye'nin birliğe girişi ile ekonomik sorunlar başta olmak üzere neredeyse bütün problemleri hallolacakmış bekentisine girilmiştir. Nitekim Türkiye'de çoğunluk Ocak 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması çerçevesinde Avrupa Birliği'ne yönelik tekstil ve hazır giyim ihracatında büyük bir artış olacağı beklenişindeydi. Beklentilerin tersine AB ülkelerinden yapılan toplam ithalatımızda büyük artış olmuş ve Avrupa malları büyük mağazaları doldurmuştur. Son beş yılda AB ile mal ticaretimizde her yıl ortalama 11 milyar dolar üzerinden toplam 55 milyar dolar açık verilmiştir. Ayrıca anlaşma gereği olarak kaldırılan gümrük vergilerinin yol açtığı kayıp büyük olmuştur.

Türkiye'nin AB'den beklediği telafi edici mali yardımlar gelmediği gibi öngörülen yabancı sermaye girişisi de artmamış, azalmıştır. Buna karşılık büyük mağazacılık firmaları büyük kentlerin tüketim malları ticaretini ele geçirerek, Türkiye'yi AB'nin 6. büyük pazarı hâline getirmiştir.

Türkiye'nin kendi insan ve tabii kaynakları, genç nüfusu ve hızla artan eğitimli ve kaliteli iş gücü ile ekonomik problemlerini çözmeye gerekmektedir. Avrupa Birliğinin din ve ya kültür bağlantısı dışında üye alacağı zaman birliğe yapacağı katkıyı ciddi manada sorgula-

makta olduğu görülmektedir. Türkiye'yi yönetenler ise birliğe katılmayı Türkiye'nin problemlerini halledecek sihirli değnek olarak görme yanlışı içindedirler. Tıpkı yüz yılın başında yaşanan "meşrutiyetin ilanı =devletin dertlerinin çaresi" algısı gibi. Oysa siyasi ve ekonomik devamlılığını sağlamış bir Türkiye hem kendi vatandaşları hem de insanlık için büyük bir değer olacaktır. Tipki 1930'larda takip edilen istikrarlı ve barışçı politikalar dolayısıyla milletler cemiyetine çağrılması gibi Avrupa Birliği'ne de katılmak için davet edilecektir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aysan, Mustafa, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul 1980.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi I, II**, Gerçek yayınları, İstanbul.
- Çavdar, Tevfik, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet Yayınları, 1971.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler**, Ankara Temmuz 1996.
- Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu yayını, 1994.
- Fındikoğlu, Z.F., **Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi**, İÜ İktisat Fakültesi yayınları, 1946.
- Kuruç, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, SBF yayınları, Ankara 1988.
- Manisalı, Erol, **Avrupa Çıkmazı**, Otopsi Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Ökçün, Gündüz, **Osmanlı Sanayii 1913, 1915**, SBF Yayınları, 1970.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri**, DİE Yayınları 1995.
- Tezel, S. Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları Ankara 1986.
- Tokgöz, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, (1914-2011) Ankara 2011.
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1900-1918)**, Yurt Yayınları 1982.
- T.C.Merkez Bankası, Yıllık Rapor, Ankara 1998.
- T.C.Merkez Bankası, Yıllık Rapor Ankara 2003.
- Ülken, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 1982.
- Yeniay, İ.Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları**, İktisat Fakültesi yayını, 1964.

6

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 İkinci Dünya Savaşı sırasında takip edilen savaş dışı kalma politikasının uluslararası dinamiklerini daha iyi değerlendirebilecek,
  - 🕒 Türkiye'nin Batı Bloku'na yakınlaşma çabalarının arka planında geçen olayları ve sebeplerini sorgulayabilecek,
  - 🕒 Kıbrıs'ın Türk dış politikasındaki temel konulardan biri haline gelmesinin sebeplerini analiz edebilecek,
  - 🕒 Türk dış politikasında çok yönlü uygulamaların gerekçelerini ve artı ve eksilerini daha realist bir şekilde açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Yalta Konferansı
- Nato
- Kıbrıs Meselesi
- Bloklaşma
- Soğuk Savaş
- Tek Kutuplu Dünya

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi II

Türk Dış Politikasında
(1938-2002) Dönemi

- İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE TÜRK DİŞ POLİTİKASI
- II. DÜNYA SAVAŞI'NDA DİŞ POLİTİKA
- TÜRK DİŞ POLİTİKASI İÇİN ZOR YILLAR (1945-1947)
- BLOKLAŞMA EKSENİNDE DİŞ POLİTİKA (1947-1964)
- TÜRKİYE-AB VE KIBRIS
- DİŞ POLİTİKADA ÇOK YÖNLÜLÜĞE GEÇİŞ ÇABALARI (1964-1980)
- 12 EYLÜL DARBE'Sİ'NDEN SONRA DİŞ POLİTİKA
- 1991-2002 TEK KUTUPLU DÜNYADA DİŞ POLİTİKA

Türk Dış Politikasında (1938-2002) Dönemi

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDEN TÜRK DİŞ POLİTİKASI

Türkiye'nin uluslararası alanda egemen ve bağımsız bir devlet olarak tescil edilmesinin cumhuriyetin ilanından önce 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla gerçekleştiğini biliyoruz. Türkiye bu antlaşmayla kendi meşruiyetini Avrupali büyük güçlere kabul ettirmiştir. Bununla birlikte başta İngiltere ve Fransa olmak üzere I. Dünya Savaşı'nın galibi devletlerle ilişkilerinde 1930'lara ortalarına kadar çeşitli sorunlar yaşamıştır. Bunların başında Irak sınırının belirlenmesi (Musul sorunu), Osmanlı borçları ve Türkiye'deki yerleşiklerin statüsü (établissement sorunu) gibi Lozan'da çözülemeyen sorunlar gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra Batı dünyasıyla yakın ilişkiler kurmamasının çeşitli ve anlaşılabılır sebepleri vardır. Her şeyden önce Türkiye'yi yönetenler modern bir ulus devlet kurma ideali çerçevesinde gerçekleştirdikleri reformlar nedeniyle daha ziyade ülke içine odaklanmışlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında işgal güçleriyle ve onların uluslararası alandaki destekçileriyle yaşanan olumsuz olayların izleri hatırlarda canlı idi. Başta Sovyetler Birliği'nin kurulması olmak üzere uluslararası ortamda yaşanan birtakım çok önemli gelişmeler de Türkiye ile Avrupa devletleri arasında yakın bir iş birliği ortamı kurulabilmesine izin vermemiştir.

ABD'de başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Ekonomik Buhranı sonrasında yaşanan büyük ekonomik çöküntü, devletlerin dış politika önceliklerinde de büyük değişikliklere yol açmıştır. Özellikle 1933'te Almanya'da Nazi Partisinin (Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi) iktidara gelmesinin ardından, uluslararası ilişkilerin doğası tamamen değişmiştir. 1920'lerin ikinci yarısına hâkim olan barış ve uluslararası iş birliği umitleri, yerini bunalımlara, çatışmacı bir dış politika anlayışına ve yeni bir dünya savaşının hazırlıklarına bırakmıştır. Bu çerçevede, I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalarla kurulan uluslararası statükodan memnun olmayan Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeler, dengelerin kendi lehlerine değiştirilmesi yönündeki "revizyonist" taleplerini artırmıştır. Bu tutum, Lozan Antlaşması'yla uluslararası meşruiyetini tescil ettirmiş olan Türkiye'nin de aralarında bulunduğu "statükocu" güçleri rahatsız etmiş ve bu ülkeler birer tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye de, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere I. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin devamından yana olan "statükocu" güçlerle ilişkilerini tedrici bir biçimde geliştirmeye çalışmıştır.

Cumhuriyetin ilanından itibaren, dış politika ağırlıklı olarak iki temel ilke üzerine oturtulmuştur: Statükoculuk ve Baticılık. Aslında bunlar 19. yüzyıldan bu yana Osmanlı İmparatorluğu tarafından da benimsememiş iki ilkedir. Statükoculuk, yeni kurulan Türkiye'nin Lozan Antlaşması'yla oluşturulan statükoyu koruma hedefini ve kayısını yansıtırken Baticılık bir yıyla toplumun ve devletin modernleştirilmesi ülküsünü, bir yıyla da Türkiye'nin Avrupa devletler sisteminin eşit ve egemen bir üyesi olma hedefini yansıtmaktadır. Bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından güncellenerek, geliştirilen bu ilkeler, Türkiye'nin 1930'ların başından itibaren dış politikasının yeniden şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Revizyonizme karşı Balkan Paktı (1934), Sadabad Paktı (1937) gibi bölgesel oluşumlara öncülük yapılmıştır. Özellikle yayılmacı hedefleri olan faşistlerin yönetimindeki İtalya'dan duyulan kaygılar, Türkiye'yi yönetenlerin, zaten Baticılık ilkesi çerçevesinde doğal müttefik olarak gördükleri İngiltere ve Fransa'yla ilişkileri geliştirmesinde hayli etkili olmuştur. Bu durum ise Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı yıllarından beri yakın ilişkiler kurdugu, hatta 1925'te bir Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması yaptığı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkilerinin yavaş yavaş eski düzeyini yitirmesine yol açmıştır.

Dünya süratle yeni bir büyük savaşa yaklaşırken Türkiye uluslararası ortamdan da yararlanmak suretiyle 1932'de dönemin en önemli uluslararası örgütü Milletler Cemiyetine (MC) üye olarak kabul edilecek, 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni Türkiye'nin lehine değiştiren Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasını sağlayacak ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye iltihakını gerçekleştirecektir. 1930'lar aynı zamanda, Türkiye'nin uluslararası alandaki varlığının perçinlendiği bir dönemdir.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA DİS POLİTİKA

1939 Nisanında İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesi, Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'yle ilişkilerinin ivme kazanmasına yol açmıştır. Çünkü İtalya'nın Akdeniz'de yayılma politikasından derin bir endişe duyan Türkiye bu politikanın Arnavutluk'un işgaliyle uygulamaya sokulduğunu görmüştür. İngiltere ve Fransa söz konusu işgal üzerine, Yunanistan'a ve Romanya'ya yaptığı gibi Türkiye'ye de tek taraflı güvence vermeyi teklif etmiştir. Türkiye reddettiği bu teklifin yerine, İngiltere ile karşılıklı yükümlülükler dayalı bir ittifak antlaşması imzalanması için müzakere sürecinin başlatılmasını önermiştir. Zira savaş hızla yaklaşırken Türkiye, İngiltere, Fransa ve SSCB ile dostluğunu geliştirmeyi hedeflemektedir. Ankara, bu üç ülkenin Almanya ve İtalya'ya karşı birleşmelerinin kendi yararına olacağını değerlendirmektedir. Fakat diğer yandan Moskova, Berlin'le ilişkilerini düzeltmeye girişmiş, iki ülke arasında gizli diploması trafiği yoğunlaşmıştır.

Nitekim 23 Ağustos 1939'da Almanya ve SSCB arasında bir Saldırımsızlık Paktı imzalanmış, ardından Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başlamıştı. Böylece Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla ittifakını Sovyet dostluğuyla pekiştirme ve bağıdaştırma politikası istenmeyen biçimde sonuçlanmıştır. Yine de dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu 22 Eylül'de Moskova'ya giderek son bir girişimde daha bulundu. Saracoğlu burada Sovyet tarafının Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi talebiyle karşı karşıya kaldı. Saracoğlu'nun Moskova ziyareti Türkiye'nin SSCB'yi kendi yanına çekme politikasının sonucuz kalmasının yanı sıra, SSCB'nin Boğazların statüsüyle ilgili görüşleri sebebiyle de Ankara'da olumsuz bir algıya sebep oldu. Bu tarihten itibaren Ankara Hükümeti, Türk Boğazlarıyla ilgili ulusal egemenliğe aykırı talepleri olan SSCB'den sürekli olarak kuşku duyacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin Sovyetler Birliği'nin söz konusu taleplerinden endişelenmelerinin başka ne gibi sebepleri olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

1

SSCB'yi de yanına almaktan ümidiğini kesen Türkiye, 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile "Üçlü İttifak" olarak bilinen Karşılıklı Yardım Antlaşması'ni imzalanmıştır. Antlaşmadaki en önemli husus, Türkiye'nin bir Avrupa devleti tarafından başlatılan savaşın Akdeniz'e yayılması hâlinde İngiltere ve Fransa'ya yardım yükümlülüğü altına girmesi idi. Buna mukabil Türkiye kendisini Sovyetler Birliği ile çatışmaya götürecek yolları kapamak hassasiyetini koruyordu. Nitekim, Antlaşma'ya bağlı iki numaralı protokol buna dairdi. Burada söz konusu antlaşmadan doğan yükümlülüklerinin Türkiye'yi SSCB ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklemesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme zorlama-yacığı ifade edilmektedir. Bu hükmü, savaşa katılma yükümlülüğünden kurtulmak isteyen Türkiye tarafından sıklıkla ileri sürelecektir. Haziran 1941'e kadar SSCB ile Almanya arasında bir ittifakin söz konusu olması Türkiye'nin işini kolaylaştırıyordu. 1939 Ekim'inde İtalya'nın savaşa girmesiyle savaş Akdeniz'e yayılmış olsa da Türkiye, kendisini SSCB ile bir savaşa sürükleyeceği gereklisiyle Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa'ya yardım etmekten kaçınmıştır. Dahası 18 Haziran 1941'de Almanya ile bir saldırmasızlık antlaşması imzalayarak, bu ülkenin kendisine saldırmasının da önüne geçmeye çalışmıştır. Almanya'nın 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırmasıyla iki ülke arasındaki ittifak durumu ortadan kalktı. SSCB ile İngiltere arasında, bu kez Almanya'ya karşı yeni bir ittifak kurulduktan sonra dahi Türkiye, bütün baskılara rağmen, çeşitli gereklilikler ileri sürerek, savaş dışı kalma durumunu sürdürmeye çalışmıştır. Türkiye'nin bu çabalarına mukabil İngiltere ve Amerika da savaş bitmeden işe dahil olması gerektiğini vurguluyordu. Bu meyanda İngiltere Başbakanı Churchill, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmek üzere Türkiye'ye de gelmiştir.

Ankara, güvenlik bakımından uygun görülmediği için 30-31 Ocak 1943 Adana Yenice'de yapılan görüşmelerdeki amaç 1942'de yoğunlaşan Alman baskısından bunalan Sovyetler Birliği'nin yükünü hafifletmek ve Almanların kuvvetlerini farklı cephelerde meşgul etmek şeklinde özetlenebilir. Heyetler olarak yapılan görüşmelere Türkiye adına: İsmet İnönü, Şükrü Saracoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak, Numan Menemencioğlu; İngiltere adına: W.Churchill, Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Dışişleri Müsteşarı A. Codogan, Gen.Kur.Baş. A.Brooke, İran ve Irak Komutanı M.Wilson katılmışlardır.

Churchill'in İsmet İnönü'yu ikna için Türkiye'nin Rusya endişesini ve savaş sonrasında olabilecekleri de gündemde getirdiği toplantıda Cumhurbaşkanı'nın Türk ordusunun böyle bir savaş için silah ve teknoloji olarak hazırlıksız ve yetersiz olduğunu ileri sürmesi üzerine istenilen her tür silahın ve eğitiminin verilmesi gündemde gelecektir. Ancak kendisi de asker kökenli olan ve ordunun durumuna vakıf olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü durumu idare etmesini bilecektir.

Fotoğraf 6.1

*1 İnönü ve Churchill
Yenice'de Türkiye'ni
savaşa girmekteki
tereddütlerini
gidermek için
görüşüştüler.*

*Kaynak:
Mersinyenice.bel.tr*

Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'nin savaş içindeki hukusallıktır ve siyasal durumunu belirleyen bir antlaşmadır. İttifak Antlaşması hükümlerinden açıkça görüldüğü gibi Türkiye savaşta tarafsız değil, savaş dışı bir müttefik devlettir. Buna rağmen Türkiye'nin savaş esnasında Almanya'ya krom madeni satmaya devam etmesi ve bazı Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermesi, müttefiklerinin zaman zaman tepkisini çekmiştir. Hatta bu tutumu sebebiyle Türkiye'yi cezalandırmak isteyen İngiltere ve ABD, Türkiye'ye yaptıkları askerî yardımını kesmişlerdir. Bu ülkelerin Türkiye'den duydukları şüphe ve rahatsızlık, savaş sonrasında da bir süre devam edecek ancak Soğuk Savaş'ın başlamasıyla son bulacaktır.

Türkiye'nin savaş dışı statüsü savaşın sonuna kadar sürdürmemiştir, Yalta Konferansı'nda alınan kararlar uyarınca Türkiye 1945 Şubat'ında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Bu askerî bir eylemden ziyade, Birleşmiş Milletler teşkilatına kurucu üye olabilmek için takınılmış hukuki ve siyasi bir tutumdan ibarettir.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin temel hedefleri, savaşa katılmamak ve topraklarının işgale uğramasını engellemek olmuştur. Savaşa girmesi karşılığında gerek Müttefik gerek Mihver devletlerinin yaptığı toprak kazanımı önerilerini ise reddetmiştir. Türkiye'yi yönetenler Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Cumhuriyet'in kurulduğu son on yıllık savaş döneminin yıkımlarını yaşamışlardır. Buna ilaveten ülkenin ekonomik ve askeri olarak çok zayıf olduğunu bildiklerinden, savaşa girmenin Türkiye açısından sonu felaketle sonuçlanabilecek bir macera olacağı değerlendirilmesini yapmışlardır. Üstelik yeni kurulan devlet, içteki reformları henüz tam olarak gerçekleştirememiştir. Bu da savaşa katılmama politikasının çok açık bir biçimde benimsenmesine yol açmıştır.

Fotoğraf 6.2

İnönü, Kahire toplantısına da katılacak ancak ülke adına verdiği kararı değiştirmeyecektir. Roosevelt, İnönü ve Churchill Kahire toplantılarında bir arada.

Bunun neticesinde Türkiye savaşın bittiği dönemde, bir yalnızlık ve Batıdan dışlanılmışlık hissiyatı yaşamaktadır. Müttefik devletler içinde Türkiye konusunda en sert düşüncelere sahip olan SSCB, savaş sonrasında sınır revizyonu ve Boğazlara ilişkin yeni düzenlemeler yapılması hususundaki görüşlerini ilke olarak ABD ve İngiltere'ye benimsetmeyi başarmıştır. Böylece savaşın bitmesinin hemen ardından Türk diplomasisi için zor yıllar başlamış oluyordu.

TÜRK DİS POLİTİKASI İÇİN ZOR YILLAR (1945-1947)

SSCB'nin Boğazlar meselesi ile ilgili olarak ilk adımı savaş daha tam olarak bitmeden atması, Montrö'yu değiştirmekle ilgili kararlılığını göstermektedir. Öncelikle Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i çağırarak, 1925 yılında imzalanan 20 yıl süreli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın uzatılmayacağını bildirdi. Sovyet Dışişleri Bakanı bunun sebebi olarak da savaş sırasında meydana gelen köklü değişiklikler olduğunu gösterdi. Türkiye'nin anlaşmanın yenilenmesi için ne gibi Sovyet talepleri olduğunu öğrenmek istemesi üzerine, bu kez Haziran 1945'te Sarper ve Molotov arasında ikinci bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede Molotov, Türkiye'nin doğu sınırlarında SSCB lehine değişiklik, Boğazların ortak savunulması ve Montrö Sözleşmesi'nin yenilenmesi konularındaki Sovyet isteklerini Sarper'e iletti. Sarper bu istekleri kesin bir dille reddetti. Aslında temel Sovyet talebinin Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ve Boğazların Karadeniz'e kıyıda olmayan ülkelere kapatılması olduğu açıklık. Doğu sınırlarında değişiklik isteği, bu temel talebi güçlendirmek ve Türkiye üzerinde baskı oluşturmak için eklenmiş olmalıdır.

SSCB, ilk girişimini yaptıktan sonra Temmuz ve Ağustos 1945'te yapılan Postdam Konferansı'nda konuyu Müttefiklerin gündemine soktu. Görüşmelerde ABD, Sovyet görüşlerine yakın dururken İngiltere toprak ve Boğazlarda üs talebi ni desteklemediğini bildirdi. Fakat konferans sonunda Montrö'nün değiştirilmesi konusunda görüş birliği ortaya çıktı. Bu durum Türkiye'yi son derece rahatsız etti.

Montrö'nün değiştirilmesi yönündeki ilk yazılı talep de SSCB'den değil, ABD ve İngiltere'den geldi. Kasım 1945'te bu devletler, değişiklik taleplerini birer diplomatik nota vererek Türkiye'ye ilettiler. Türkiye ise zaman kazanma yolunu seçerek konunun uluslararası gündemden çıkışmasını beklemektedir.

8 Ağustos 1946'da bu kez SSCB bir nota vererek Montrö Antlaşması'yla ilgili değişiklik önerisini Türkiye'ye ilettir. 22 Ağustos'ta verilen Türk karşı notasında da Sovyet isteklerinin en önemlileri reddedildi.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde çok büyük bir kriz yaratılan ve Türkiye'de 1939'dan beri serpilen komünizm endişesini zirveye taşıyan Sovyet istekleri, 1946 yılı ortalarından itibaren ABD ile SSCB arasında iyice belirginleşen görüş ayrılıkları sayesinde anlamsızlaşmıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık iki yıl boyunca ciddi olarak hissettiği Batıdan dışlanılmışlık durumu, ABD ve SSCB'nin birbirlerine karşı uzun yıllar devam edecek bir ideolojik çekişme içine girmesiyle ortadan kalktı. "Soğuk Savaş"ın başlaması, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin yeniden ve bu kez tarihte hiç olmadığı kadar gelişmesine imkân sağladı.

SIRA SİZDE

2

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlar rejimi ile değişiklik bekletilerine ABD ve İngiltere'nin destek vermesinin nedeni ne olabilir? Tartışınız.

BLOKLAŞMA EKSENİNDE DIŞ POLİTİKA (1947-1964)

Türkiye 1945-1947 döneminde Batı yönündeki açık tercihi çerçevesinde ve SSCB'den duyduğu kaygıların da büyük etkisiyle ABD ve İngiltere'yle ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. ABD ve İngiltere başlarda bu girişime istenilen vermediye de 1946 ortalarından itibaren uluslararası ortamın değişimine paralel biçimde Türkiye ile ilişkilerini geliştirdiler. İki ülke, Türkiye'nin en fazla ihtiyaç duyduğu şeyi, yani SSCB'ye karşı desteği sundular. Böylece Türkiye, 1947'den sonra bir tarafta ABD, diğer tarafta SSCB liderliğinde oluşan ideolojik küresel bloklaşmada, Batı ülkeleriyle birlikte ABD'nin yanında yer aldı.

KİTAP

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri hakkında Rusya ve Azerbaycan arşivlerinde neler var diye merak ediyorsanız Cemil Hasanlı'nın kaleme aldığı *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk - Sovyet İlişkileri 1939-1953*, (çeviri Ali Asker, Bilgi Yayınevi Ankara 2011, adlı kitabı okuyabilirsiniz.

Türkiye'nin Batı Bloku'nu tercih etmesini sadece Sovyet tehdidiyle açıklamak mümkün değildir. Bu durum Türk dış politikasının en önemli unsurlarından Bağıtılık ilkesinin de doğal sonucudur. Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren ülkenin geçirdiği sosyo-ekonomik evrim ve iç siyaset tercihleri, Bağıtılık dış politikanın belirlenmesi ve uygulanması için uygun zeminini sağlamıştır. Özellikle palazlanan burjuvazinin tercihi, liberal dünyayla bütünlleşme yönündeydi. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla oluşan ideolojik çatışmaya ve küresel çapta rekabete dayalı uluslararası ortam, dış politikada sıkıntılardan yaşayan Türkiye'nin çıkarına olmuştu. Böylece Türkiye hem güvenlik endişelerini gidermiş ve statükoyu korumuş hem ekonomik, siyasi ve askeri destek alma fırsatı bulmuş hem de 19. yüzyıl başlarından itibaren temel dış politika hedeflerinden olan Batı dünyası içinde yer alma hedefini yakalayabilmiştir.

Türkiye'nin Batı Bloku içindeki yeni konumu açısından en önemli adımlar dan ilki, 1947 yılında ABD Başkanı Harry Truman tarafından ilan edilen Truman Doktrini'nin kabulüdür. Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak nitelenen Truman Doktrini,

rini, Türkiye ve Yunanistan'a "uluslararası komünizme" (dolayısıyla SSCB'ye) karşı askerî yardım verilmesini öngörmektedir. ABD'nin dünya hâkimiyeti bağlamında harekete geçtiğini gösteren ve Türkiye'de ABD'ye askerî bağımlılığın başlangıcını da oluşturan bu Doktrin, Türk yöneticileri arasında çok büyük bir memnuniyete sebep oldu. 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Antlaşması'yla da askerî yardımın hukuksal çerçevesi oluşturuldu.

Türkiye'nin Batı Bloku'na eklenmesinde ikinci önemli adım 1947 Haziran'ında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından ilan edilen Marshall Planı çerçevesinde ABD'den ekonomik yardım alınmasıyla atılmıştır. Plan, ABD'nin II. Dünya Savaşı nedeniyle büyük bir yıkama uğrayan Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapmasını öngörmektedir. Türkiye de -fiilen savaşa girmemiş olmasına rağmen- bu yardımdan yararlanmak istedİ. ABD yönetimi içindeki bazı yetkililerin Türkiye'nin savaşa girdiğini, bu nedenle yardımdan yararlanılmaması gerektiği yönünde görüş bildirmelerine rağmen Türkiye de plana dahil edildi. Böylece Türkiye 1948-1952 döneminde yaklaşık 350 milyon dolar tutarında ekonomik yardım alarak özellikle tarımda makineleşme, karayolları yapımı, maden işletmelerinin modernleştirilmesi alanlarında ilerleme kaydetti. Marshall yardımları bir yandan Türkiye'nin kalkınmasına katkı yaparken diğer yandan da ABD'ye ekonomik bağımlılığı artırdı. Türkiye'nin ekonomi politikalarının, Washington'dan gelen telkinlerle şekillendirilmesi alışkanlığının başlangıç noktasını oluşturdu.

Bu tarihten itibaren Türkiye, siyasal, ekonomik ve askerî destek sağlamak amacıyla ABD liderliğinde kurulan bütün ilgili örgütlere katılmak ve Batı'dan aldığı desteği daha da artırmak yönünde bir politika izledi. Bunu yaparken kendi Avrupalı kimliğini öne çıkardı; Asyalılığı ise reddetti. Nitekim Asya Devletleri Konferansı'na katılma davetini reddeden Türkiye, 1949'da Avrupa Konseyi'ne üye yapıldı. 1948'de kurulan İsrail devletini, ABD'nin de cesaretlendirmesiyle 1949'da tanıyan ilk Müslüman ülke oldu. İlerleyen dönemde, Bağlantısızlar hareketine mesafeli duruş ve Cezayir'in bağımsızlığı oylamasında BM'de "red" oyu verme gibi tavırlar da dış politikayı olabildiğince blok tutumuyla uymaşturma çabası olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin ekonomik ve dış politikalarını ABD ve Avrupa merkezli hâle dönüştürmesinin tek nedeni Osmanlı Devleti zamanından beri uygulanan Batıcılık politikası mıdır? Başka sebepleri olabilir mi? Tartışınız.

SIRA SİZDE

3

Dış politikadaki bu tavırın, iç politikaya da yansımaları oldu. Batı Avrupa'da esen komünizm karşıtı rüzgârlara paralel olarak, Türkiye'deki sol hareket baskın altına alındı. Batı dünyası içinde yer alma isteğinin bir göstergesi olarak, çok partili hayatı zaten savaşın hemen ertesinde, 1946'da geçilmiş, "açık oy, gizli sayım" ifadesiyle Türk siyaset tarihine gelecek çok partili seçimler yapılmıştı. Ekonomide daha liberal politikalar izlenmeye başladı.

Batı'yla bütünlleşme tercihi -sol eğilimli ve SSCB'ye sempatiyle bakan küçük bir grup haricinde- Türkiye'deki siyasal aktörlerin tamamına yakını tarafından benimsenmişti. İktidardaki CHP'nin ABD ile yakınlaşma çabaları, en büyük muhalefet partisi DP başta olmak üzere diğer siyasi kesimler tarafından da paylaşılmıştı. Özellikle dış politika konuları, 1950'lerin sonuna kadar iç siyasetteki çok büyük ayırilıklara ve mücadelelere rağmen, partiler üstü olarak görülecek ve iki büyük parti olan CHP ve DP arasında âdetâ adı konulmamış bir mutabakat oluşacaktır. 1947'den 1964'e kadar süren dönemde farklı siyasal eğilimlerdeki iktidarlarla (CHP,

DP, 27 Mayıs Darbesi sonrasında kurulan askerî yönetim, koalisyonlar) rağmen, Blok politikasına mutlak uyum yönündeki dış politika çizgisi küçük değişikliklerle birlikte sürdürülecektir. Türk dış politikasında, Batı Bloku'na (dolayısıyla ABD'ye) mutlak uyum, Türkiye'nin geopolitik önemini öne çıkartarak Batı'dan daha fazla siyasi, askerî ve ekonomik destek almayı hedefliyordu. Orta Doğu'da komünizm tehlikesini öne sürerek Batı'nın sözcülüğünü yapmak, denge politikasını tamamen terk etmek ve tüm dünya sorunlarına ve dinamiklerine sadece Blok çerçevesinden bakmak biçiminde özetlenecek bu yaklaşım, doğal olarak Türkiye'nin ABD'ye bağımlılığını gün geçtikçe artıracaktır.

Türkiye'nin Nato'ya Girişи

Türkiye'nin 1949'da kurulan NATO'ya (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyeliği Batı Bloğu'na eklenmesinin en önemli adımı oldu. Türkiye, örgütün kurulduğu 1949'dan itibaren üye olmak için girişimlerde bulundu. Mayıs 1950'de CHP Hükümeti ve Ağustos 1950'de ise yeni kurulan Demokrat Parti Hükümeti'nin yaptığı başvurular reddedildi. İttifakin özellikle Kuzey Avrupalı üyeleri Türkiye'nin üyeliğe kabulünün orgüte gereksiz bir yük ve sorumluluk getireceğini düşünmekteydi. NATO üyeliğinin sağlanması için DP döneminde çabalar yoğunlaştırıldı. Hatta bunun için Birleşmiş Milletlerin çağrısı üzerine, saldırgan Kuzey Kore birliklerine karşı, Güney Kore'nin yanında savaşmak üzere Kore'ye 1950'de bir Türk birliği gönderildi. Hükümet Kore'ye asker gönderme kararını, yürürlükteki 1924 Anayasası'nın, yurt dışına asker göndermek konusunda TBMM'ye bir yetki vermemiş olmasından dolayı, bir Bakanlar Kurulu kararıyla aldı. Daha sonraki anayasalarda, bu yetki de münhasırın TBMM'ye verilecektir.

1951 yılında şartların değişmesi; (SSCB'nin nükleer kapasitesinin artması, Yugoslavya'nın SSCB ile ilişkilerinin bozulması, Çin'de ve Kore'de görüldüğü gibi komünizmin yayılmasından duyulan endişe) gibi nedenlerle Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması fikri taraftar kazandı. Yapılan görüşmeler sonucunda her iki ülke de 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye oldular.

NATO üyeliği Türkiye'yi askerî olarak da Batı Bloku'nun bir üyesi hâline getirdi. Bu süreçte Türk ordusu hızla Amerikan silahlarıyla donatıldı, eğitimden savunma stratejisine kadar her alanda NATO standartları ve uygulamaları benimsendi. Bunun yanı sıra Türkiye'nin birçok yerinde, NATO kararları ve ABD'yle yapılan ikili anlaşmalara dayalı biçimde, esas olarak Amerikalılarca kullanılan NATO üsleri ve tesisleri kuruldu. Binlerce Amerikan askerî ve sivil personeli ülkeye geldi. Türkiye'deki Amerikan askerî varlığı ve bunlardan kaynaklanan sorunlar özellikle 1960'ların ortalarından itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinin en temel meselelerinden biri olacaktır. Bununda ötesinde, Türkiye'nin NATO üyeliği ve ABD ile ilişkileri iç siyasetin de önemli gündem maddelerinden birini oluşturacaktır.

KİTAP

**Türk Devlet adamlarının Türkiye'nin Nato'ya girişinden bekleyenlerini okumak için
Mehmet Saray'ın hazırladığı, *Türkiye'nin Nato'ya Girişи*, 3.Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları Belgesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, adlı kitabı okuyabilirsiniz.**

1950'ler Türk dış politikasında ABD eksenli davranış biçiminin en yoğun biçimde görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu süreçte Türkiye, özellikle Ortadoğu gelişmelerini yeterince bağımsız şekilde gözlemleyememiştir. Ortadoğu'da 1950'lerde yükseliş geçen Arap milliyetçiliğinin antiimperialist ve sosyalist söylemi, Türki-

ye tarafından SSCB'nin Ortadoğu'ya sizme politikalarının yeni bir yöntemi olarak görülmüştür. Yeni bağımsızlığını kazanan ve sömürgeci geçmişten kopmak isteyen Mısır, Suriye gibi ülkelerdeki Batı karşıtı, Arap milliyetçisi yönetimler ise takip etmeye başladığı politikalar dolayısıyla Türkiye'yi bölgede âdetâ "ABD'nin bölgesel temsilcisi" gibi yorumlamışlardır. Bilhassa, Pan-Arabizm (Arap Birliği) düşüncesinin öncü isimlerinden Mısır Lideri Cemal Abdünnesir'in Türkiye'ye yaklaşımı olumsuzdu. Türkiye'nin İsrail'le diplomatik ilişkiler kurması ve anlaşmalar yapması tepki çekiyordu. 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı gibi ABD yanlısı oluşumlara önderlik etmesi ve 1957'de Suriye'ye müdahale tehdidine bulunması, Orta Doğu'da ABD'ye mesafeli ülkelerdeki olumsuz Türkiye algısını derinleştirmiştir. Mısır'la İsrail-İngiltere ve Fransa arasında 1956'da yaşanan Süveyş krizinden sonra, ABD Başkanı Dwight Eisenhower'in 1957'de ilan ettiği; talep eden Orta Doğu ülkelerine ABD'nin askeri yardım yapmasını öngören doktrini desteklemesi de Mısır başta olmak üzere bazı bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesine engel olmuştur. Bu durum, 1960'ların ortalarında aşağıda debynilecek olan yeni dış politika anlayışının benimsenmesine kadar devam edecektir.

Bu dönemde Türkiye-SSCB ilişkileri de hayli sorunludur. SSCB'de Stalin'in 1953'te ölümünden sonra iktidara gelen yeni yönetim, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye karşı izlenen politikanın yanlışlığını görerek, taleplerinden vazgeçtiğini bildirmesine rağmen artık kendisini Batı Bloku'yla özleştirmiş olan Türkiye'den sıcak bir karşılık görmemiştir. Türkiye'nin SSCB karşısındaki bu mesafeli tavrı 1950'lerin sonunda değişme eğilimine girmiştir. ABD yönetiminin, Türkiye'nin daha fazla ekonomik yardım talebine olumsuz yaklaşması, Menderes yönetiminin SSCB ile en azından ekonomik açıdan temas kurmaya çalışmasına yol açmıştır. 1960 yılında ilişkileri daha iyi bir noktaya çektebilmek için Başbakan Menderes'in Moskova'yı ziyaret etmesi planlandıysa da 27 Mayıs Askerî Darbesi sebebiyle bu ziyaret gerçekleşmemiştir. Türkiye-SSCB ilişkilerinin gelişmesi ancak 1964 sonrasında olacaktır.

TÜRKİYE-AB VE KIBRIS

Türkiye-AB İlişkileri

Batıcılık ilkesi çerçevesinde Batı dünyası kurumlarına üyelik her zaman dış politikasının en önemli önceliklerinden biri olmasına rağmen, Türkiye 1950'lerde oluşmaya başlayan ve AET'nin (Avrupa Ekonomik Topluluğu) temelini oluşturan Avrupa ekonomik bütünlüğe başta kayıtsız kalmıştır. Bunun temel sebepleri; Türkiye'nin o dönemde uluslararası örgütlenmelere daha çok güvenlik odaklı bakması, ekonomik yardımlarını ABD'den temin etmesi ve Avrupa'daki örgütlenmenin başarı şansını düşük görmesi idi. Bu çerçevede, Türkiye 1957 Roma Antlaşması'yla kurulan AET'ye üyelik konusunda adım atmadi. Fakat 1950'lerin sonlarına doğru ABD'den ekonomik yardım alınmasında karşılaşılan zorluklar ve Kıbrıs meselesi sebebiyle ilişkilerde sorun yaşadığı Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusunda bulunması, Türkiye'nin fazlaca bir hazırlık yapılmadan AET'nin kapısını çalması sonucunu doğurdu. Özellikle Yunanistan'ın AET'ye başvurusu Türk dış işlerinde büyük bir heyecan yaratmıştı. İki ülke arasındaki rekabette geri planda kalmak istemeyen Ankara hiç vakit kaybetmeden, Atina'yı takip ederek, Ağustos 1959'da AET'ye müracaat etti.

Türkiye'nin müracaatı AET'de memnuniyetle karşılandı. Fakat Eylül 1959'da başlayan görüşmelerde Türk tarafının ekonomik yardımlar konusunda hayli talepkâr

olması ve hazırlıksızlığı sürecin yavaşlamasına sebep oldu. AET'nin Yunanistan'la ön görüşme faslından görüşme fasına geçilme kararı alması, Türk tarafında tepki doğurdu. Türkiye'nin girişimleri sonucunda AET 1960 Mayıs'ında Türkiye ve Yunanistan'la aynı anda görüşmelere başlanması kararını aldı. Fakat 27 Mayıs askerî Darbesi bu kararın uygulanmasını geciktirecekti.

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren Millî Birlik Komitesi (MBK), yayılmış olduğu bildiride dış politikada hiçbir değişiklik olmayacağı, Türkiye'nin bütün uluslararası yükümlülüklerini yerine getireceğini ilan etmişti. Nitekim AET ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ortaklığın kurulması yönünde Türkiye'nin kararlı olduğu, yeni yönetim tarafından Avrupa başkentlerine iletildi. Avrupa ülkelerinin başta Fransa olmak üzere Türkiye'deki askerî yönetimden rahatsızlık duymaları ilişkilerin sürdürülmesine olumsuz etkide bulunduysa da 1961-1963 döneminde görüşmelere devam edildi. Sonunda iki taraf arasında 12 Eylül 1963'te Ankara'da bir Ortaklık Anlaşması imzalandı.

1964 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye ile AET / AB arasındaki ilişkilerin temel belgesi olma niteliğini taşıyan Ankara Anlaşması'yla Türkiye'nin hazırlık, geçiş ve son dönem olarak adlandırılan süreçlerden sonra AET'yle gümrük birliğine girmesi öngörülümüştür. Türkiye'nin AET'ye tam üyeliği ise tarafların birbirlerine danışacakları bir konu olarak düzenlenmiş, AET tarafı tam üyelik için Türkiye'ye açık kapı bırakmıştır. Tam üyelik öncesinde kurulan ortaklık ilişkisi çerçevesinde Türkiye ve AET karşılıklı yükümlülükleri yerine getirme sözü vermişlerdir. Fakat 1970'li yıllarda yaşanan küresel gelişmeler, AET'nin kabuk değiştirmeye başlaması ve Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, tarafların karşılıklı olarak bazı yükümlülüklerini yerine getirmelerini geciktirecektir. Bu bağlamda Türkiye Ankara Anlaşması'na ek protokolden (1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol) kaynaklanan, AET ülkelerinin ticari ürünlerine uygulanan gümrük vergilerinin belli bir süre içinde sıfırlanması yükümlülüğünü yerine getiremeyecek, Katma Protokolü 1978'de askiya alacaktır. Dahası, bu alandaki en büyük rakip olarak görülen Yunanistan, AET'ye tam üyelik başvurusu yaparken davet edildiği hâlde Türkiye üyelik için başvurmayacak, Yunanistan'ın 1981'de AET'ye tam üye olmasına birlikte de Türkiye için işler çok daha zorlaşacaktır.

Kıbrıs Sorunu

Bu dönemde Türk dış politikası gündemine giren en önemli hususlardan biri de Kıbrıs meselesiştir. Lozan Antlaşması'yla Kıbrıs Adası üzerindeki bütün hükümlilik haklarından vazgeçen Türkiye'nin gündemine Kıbrıs meselesinin girişi 1950'lerde olmuştur. Ada'yı kontrol eden İngiltere'ye karşı iki savaş arası dönemde başlayan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen sömürgecilik karşıtı ve milliyetçi direniş, Kıbrıslı yavaş yavaş Türk kamuoyunun gündemine sokmuştur. Bunun temel sebebi Kıbrıs nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Türklerin varlığıdır.

Türkiye kamuoyunda Kıbrıs konusunda artan hassasiyete rağmen Türk hükümetleri başlangıçta soruna kayıtsız görünümsüllerdir. Hatta 1950'de dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü gazeteciler tarafından sorulan bir soruya verdiği cevapta "Türkiye'nin Kıbrıs sorunu diye bir sorunu olmadığını" belirtmiştir. Bu tutumun benimsenmesinde, bu dönemde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin de hayli yakın olmasının büyük etkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin bu dönemdeki temel politikası Ada'nın İngiltere kontrolünde kalmasının desteklenmesidir.

Fakat 1950'lerin başından itibaren Ada'daki durumun gerginleşmesine paralel biçimde Türk kamuoyunda Kıbrıslı olan ilginin artması sebebiyle Ankara konuya daha

yakından ilgilenmeye başlamıştır. Adaðadaki Rumlar, Yunanistan'la birleşme (enosis) hedefi çerçevesinde örgütlenmiş ve silahlı mücadele başlatmışlardır. Bu durum Adaðan tamamen çikmak istemeyen ïngiltere'nin Türkiye'yi sorunun bir tarafı olarak devreye sokma hedefiyle birleşmiştir. 1954'ten itibaren Türkiye, Ada'nın ïngiliz kontrolünde kalmasını, eðer bu mümkün deðilse Türkiye'ye katılması gerektiğini öne süren bir politika izlemeye baþladı. Böylece Kıbrıs meselesi Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin de en önemli gündem maddesi hâline gelmiş ve ikili ilişkilere gerilimli bir döneme girilmiştir. 6-7 Eylül 1955'te, "Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve Yunanlılar tarafından bomba atıldığı" yalan haberinin İstanbul gazetelerinde yayımlanması üzerine, zaten Kıbrıs sebebiyle hassasiyet taşıyan halk, devletin istihbarat aðı içindeki bir grup tarafından provoke edilmiş ve İstanbul'da gayrimüslimlere ait binlerce dükkân yağmalanmıştır. Zarar görenlerin büyük bölümünün Rum Ortodoks Türk vatandaşları olması, Türkiye-Yunanistan gerginliğini arttırmıştır.

1955'ten 1959'a kadar Adaðadaki kriz daha da büyümüştür. Enosis isteyen silahlı Rumların sadece ïngiliz hedeflerine değil, Türklerde saldırlılar düzenlemeleri Türkiye'deki rahatsızlığı turmandırmıştır. Artık Türkiye, Kıbrıs konusunda "taksim" tezini ileri ñûrmeye başlamıştır. Ada'nın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılmasına dayanan bu yeni tez, Ada'nın tamamının kendisine bağlanması isteyen Yunanistan tarafından kabul edilmemiştir. Söz konusu dönemde ïngiltere ve ABD tarafından ortaya atılan çözüm önerileri de taraflarca benimsenmemiştir. Sonunda ABD'nin NATO'nun güney kanadındaki iki müttefik arasındaki ilişkileri derinden etkileyen bu sorunu çözmek amacıyla daha etkili bir diploması izleme kararı aldı. ABD'nin temaları sonucunda tarafların (Türkiye ve Kıbrıslı Türkler ile Yunanistan ve Rumlar) bir süreliğine kendi tezlerinden vazgeçmeleri sağlandı. 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları sonucunda bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Uluslararası alanda örneğine pek rastlanmayan, kendine özgü (*sui generis*) bir devlet olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde bütün siyasi ve yönetsel kurumlar Rumlar ile Türklerin orantılı olarak temsili çerçevesinde yapılandırılmıştı. Londra Antlaşması'na bağlı olarak Türkiye, ïngiltere ve Yunanistan arasında imzalanan Garanti Antlaşması ile adadaki anayasal düzen üç devletin garantisini altına alındı. Antlaşma uyarınca Adaðadaki anayasal düzenin bozulması hâlinde her üç devlet de müstereken ya da tek tek askeri müdahalede bulunabileceklerdi. Garanti Antlaşması, Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâti'nin temel hukuki dayanağını oluþturacaktır.

Kıbrıs konusunun Türkiye'nin dış politikasında etkili biçimde yer alması sürecine ayrıntılı olarak tanıklık etmek için Melek Firað'ın hazırladığı 1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Ankara 1997, adlı çalışmayı okuyabilirsiniz.

KİTAP

DIŞ POLİTİKADA ÇOK YÖNLÜLÜĞE GEÇİŞ ÇABALARI (1964-1980)

1962'de ABD ile SSCB arasında yaşanan Küba Füze Krizi hem uluslararası sistem hem de Türk dış politikası üzerinde son derece etkili olmuştur. SSCB'nin Küba'ya nükleer füze yerleştirme girişimi, ABD'nin sert tepkisiyle karşılaşmış, dünyanın bir nükleer savaşa en fazla yaklaştığı bir kriz ortaya çıkmıştır. Kriz, ABD ile SSCB arasında yapılan gizli pazarlıklarla sonuçlandırılmış, bu tarihten sonra, ABD ve SSCB arasında, "Yumuþama" (detant) adı verilen, gerginliklerin nispeten azalmaya başladığı bir dönemde girilmiştir. Bu durum, II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası alandaki konumunu ABD-SSCB gerilimi üzerinden tanımlamakta olan Türkiye'nin, dış politikasında bazı yeni yöneliklerin taraftar toplamasına imkân vermiştir.

Küba Krizi sonrasında başlayan “Yumuşama”, blok politikasının gevşemesi çerçevesinde blok içi güçlerin blok liderlerinden daha özerk politikalar izleyebildikleri bir uluslararası ortamı doğurmuştur. Bu sayede devletler dış politikalarını blok lideri ülkelerin politikalarından daha farklı bir bağlamda belirleme ve izleme şansı bulabilmışlardır.

Diger taraftan, ABD ile SSCB arasında krizin çözümü için yürütülen pazarlığın en önemli konularından birinin Türkiye olması da Türk dış politikasını oluşturanları derinden etkilemiştir. ABD, SSCB'nin Küba'ya füze yerleştirmemesi karşılığında Türkiye'ye 1950'lerin sonunda yerleştirdiği Jüpiter füzelerinin sökülmüşünü kabul etmiştir. Bu pazarlığı yürütürken Türkiye'ye hiçbir şekilde bilgi verilmemiştir. Krizin aşılmasıının ardından Jüpiter füzelerinin demode oldukları ve Türkiye'nin güvenliğinin Doğu Akdeniz'de konuşlandırılacak Polaris denizaltılarıyla sağlanacağı açıklaması yapılmıştır. Türkiye'deki füzelerin sökülmüşinden sonra ABD ve SSCB arasındaki pazarlık ortaya çıkmış, Türk yöneticilerinin zihinlerinde ABD hakkındaki ilk önemli kuşkular belirginleşmiştir. ABD'nin kendi çıkarları çerçevesinde Türkiye'yi devre dışı bırakması siyasi alanda fazlaca dillemdirilmese de derin bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir.

Amerika ile İlişkilerin Gerilmesi

Türk hükümetlerinin ABD ve NATO'ya duyduğu mutlak sempatinin kökten sorgulanmasını sağlayan gelişme ise Küba Krizi'nden iki yıl sonra, 1964'te Kıbrıs sorunun yeniden alevlenmesiyle ortaya çıkacaktır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından çok kısa bir süre sonra Rumlar, anayasal yapının değiştirilmesi suretiyle Ada'daki Türklerin kazanılmış haklarının sınırlandırılması talebini dile getirmeye başladılar. Talep, Kıbrıslı Türkler ve Türkiye tarafından kesin bir dille reddedildi. 1962'den itibaren Ada'daki durum tekrar gerginleşmeye başladı ve Rumlar Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması isteyen, silahlı EOKA örgütü vasatisıyla Türkler'e yönelik şiddet eylemlerine ve katliamlara girişiler. Türkiye, bu duruma karşı ABD'nin ve Birleşmiş Milletlerin desteğini almak istediyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine, Türklerin Kıbrıs'ta karşı karşıya kaldığı “yok edilme” tehdidinin ortadan kaldırılması için Ada'ya askerî müdahale yapılması seçeneği benimserek, hazırlıklara başlandı. Fakat ABD Başkanı Lyndon Johnson, 5 Haziran 1964'te Başbakan İsmet İnönü'ye, “Johnson Mektubu” adıyla tarihe geçecek bir mektup göndererek, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale ihtimalini ortadan kaldırdı. Diplomatik teamüllere uygun olmayan ve müttefikler arası ilişkilerde hiç kullanılmayan bir dille kaleme alınmış olan Johnson Mektubu, Türkiye'nin sert bir biçimde uyarılarak müdahaleden vazgeçirilmesi amacıyla yazılmıştı. Johnson Mektubu'nda; Türkiye'nin Kıbrıs'a, ABD'ye danışmadan müdahale etmesinin uygun olmadığı; müdahale sonucunda Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanabilecek silahlı çatışmanın NATO tarafından mazur görülemeyeceği belirtiliyordu. SSCB'nin Kıbrıs'a yapılacak bir askerî harekâti fırsat bilerek, Türkiye'ye saldırması durumunda, NATO üyesi devletlerin Türkiye'yi savunmayabilecegi uyarısı yapıyordu. Mektupta ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede Amerikan silahlarını ve teçhizatını kullanılmamasının 1947 Türk-Amerikan Askeri Yardım Anlaşması'na aykırı olduğu dile getiriliyordu.

Fotoğraf 6.3

Kıbrıs'taki Enosis terörüne Türk halkına yönelik bir katliama dönüşmesi Türkiye'de büyük tepki yaratmıştır.

Kaynak: tsk.tr.

ABD Başkanı bu mektupla hem NATO'nun Türkiye'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyebileceğini hem de Amerikan silahlarının sadece NATO hedefleri çerçevesinde kullanılabileceğini, dolayısıyla Türkiye'nin bu silahların "gerçek sahibi" olmadığını vurguluyordu. Bu durum Türkiye'nin NATO'ya katılmasının temel nedenleri olan güvenliğini sağlama ve koruma hususlarında derin şüpheler yaşammasına sebep oldu.

Türk yöneticilerinde büyük bir tepki çeken ve mutlak blok politikasının Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olduğunu akıllara getiren Johnson Mektubu'ndan sonra dış politikanın yeniden kurgulanması gerekliliği ortaya çıktı. Bu çerçevede, "çok yönlü dış politika" olarak adlandırılan bir çizgi yavaş yavaş benimsendi. Türkiye kendi millî çıkarlarının Batı ve özellikle ABD ile örtüşmeyebileceğini gördü. Yöneticiler SSCB ve Doğu Bloku ile üçüncü dünya ülkelerine karşı blok politikası çerçevesinde izlenen dış politikanın, Türkiye merkezli olarak yeniden kurulması gerekliliğini değerlendirmeye başladı. Türkiye böylece, başta SSCB'yle olmak üzere bütün uzak durduğu ülkelerle ilişkilerini hızla geliştirme çabası içine girdi. Ayrıca doğrudan taraf olunmayan meselelerde tarafsız kalarak, taraf ülkelerle ilişkilerini bozmamak da yeni politikanın bir boyutunu oluşturmaktaydı.

Bu yeni dış politika yaklaşımını Türkiye'nin Batıcı çizgisinden bir kopuş olarak nitelendirmek doğru olmadığı gibi çok yönlülükle çabalayı, Türkiye'nin tamamen tarafsız ve bağlantısız bir dış politika çizgisi benimsemesi olarak da görülemez. Yeni dış politika bir yandan, Batı ittifakı içinde kalmaya devam eden Türkiye'nin, diğer yandan dış ilişkilerini çeşitlendirme ve dış politikayı blok politikası ipoteğinden kurtarma çabası olarak yorumlanabilir.

Rusya ile Yakınlaşma

Yeni dış politika anlayışının etkisini en çabuk gösterdiği alanlardan biri SSCB ile ilişkilerin seyridir. 1965 ve 1966 yılında yapılan karşılıklı üst düzey ziyaretlerle ilişkiler hızla geliştirilmiştir. Türkiye'yi ABD'den uzaklaştırarak, kendi yanına çekmek isteyen SSCB Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan önemli anlaşmaların imzalanmasında hayli istekli davranışmıştır. Batı ülkelerinden sağlanamayan imkânlarla Seydişehir Alüminyum ve İskenderun Demir Çelik Fabrikası gibi önemli tesisler Sovyet ekonomik ve teknik yardımlarıyla yapılmıştır. Türkiye'nin SSCB ile ekonomik yakınlaşması 1970'lerde de artarak sürdürmüştür. Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâti'ndan sonra ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlaması SSCB ile yakınlaşma çabalarına ivme kazandırmıştır. SSCB'nin Türkiye'ye verdiği ekonomik destek yıllar içinde hızla artmış, 1972'de imzalanan İyi Komşuluk İlkeleri Bildirisini ve 1978'de imzalanan İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği Bildirisini ile Türkiye-SSCB ilişkilerinin ulaştığı seviye somutlaştırılmıştır.

İlginç biçimde, SSCB ile ilişkilerin yoğunlaştırılması, Türkiye'de sol bir siyasi partinin değil, 27 Mayıs Askerî Darbesiyle kapatılan DP'nin yerine kurulan Adalet Partisinin iktidar yıllarında başlamıştır. Komünizme karşı sağ çizgiye sahip olan AP'nin SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesindeki politik kararlılığı hiç değişmemiştir. Daha sonraki yıllarda iktidara gelecek olan daha sağdaki Milliyetçi Cephe (MC) koalisyon hükümetlerinin bile, bütün antikomünist söylemlerine rağmen, SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesini destekledikleri görülmektedir. Bu durum Türk dış politikasının yeni çizgisinin tutarlılığını yansitan önemli bir göstergedir.

Türkiye SSCB'nin yanı sıra diğer Doğu Bloku ülkeleriyle ve Doğu Bloku dışındaki sosyalist ülkelerle de ekonomik ve nispeten siyasi ilişkilerini 1960'lardan itibaren hızla geliştirmiştir. Özellikle, Kıbrıs sorunu nedeniyle BM'de yapılan oylamalarda üçüncü dünya ülkelerinin desteğini sağlamak için yoğun bir çaba gösterilmiştir. Çoğunluğu Afrika ve Asya'da yer alan üçüncü dünya ülkeleriyle diplomatik temaslar arttırlı, 1950'lerde var olan üçüncü dünya hareketinin kommunizmin desteklenmesinin bir başka yolu olduğu yönündeki yanlış bakış açısı Türkiye tarafından tamamen terk edilmiştir.

Çok yönlü dış politikaya geçme çabaları, ister istemez Türk-Amerikan ilişkilerinin yoğunluğunun kısmen azalmasına ama da önemli iki ülke arasında, daha önceki yıllarda rastlanmayan tarzda, gerilimler yaşanmasına da yol açmıştır.

Ankara-Washington hattında yaşanan dalgaların, 1960'larda Türkiye'nin geçirdiği sosyoekonomik dönüşümün ve 1961 Anayasası'nın sağladığı siyasal atmosferden etkilenmiştir. Bu durum kamuoyunun dış politika karşısındaki duyarlılığının görülmektedir ölçüde artmaya başlamasıyla da yakından ilintilidir. Bunun sonucunda bilhassa radikal sol fikirlerle tanışan üniversite gençliği Türkiye'nin Batı bağlantısını açık bir biçimde eleştirmeye başlamıştır. 1961 yılında yapılan seçimlerde parlamentoa ilk defa bir sosyalist partinin (Türkçe İşçi Partisi/TİP) girmesi sonucunda TBMM kürsüsünde Türk-Amerikan ilişkileri ve NATO üyeliği sorgulanır olmuştur.

Aynı yıllarda, Türkiye'deki Amerikan askerî varlığı ve bu varlığın hukuksal dayanığı olan ikili anlaşmalar kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Hızla örgütlenen Amerikan karşıtları, Türkiye'deki Amerikan varlığına yönelik şiddet hareketlerine de girişmiştir. Bunun sonucunda ABD Türkiye'deki askerî, kültürel ve siyasi görünümünü azaltma yolunu seçmiştir. Kamuoyunun baskısıyla çoğu TBMM onayı olmadan, gizli biçimde yapılmış Türk-Amerikan ikili anlaşmalarının tek bir anlaşma altında toplanması çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların sonunda 1969'da Türkiye ile ABD arasında Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması (OSİA) imzalanmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye yönelik ABD'nin askerî ve ekonomik yardımlarında önemli azalmalar meydana gelmiştir.

1960'ların sonundan itibaren, "Haşhaş/Afyon Sorunu" Türk-Amerikan ilişkilerinin gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Bu dönemde ABD'de artan uyuşturucu kullanımını sebebiyle ABD Başkanı Richard Nixon uyuşturucuya mücadeleyi en önemli hedeflerinden biri hâline getirmiştir. ABD yönetimi ülkeye giren uyuşturucunun en önemli kaynaklarından birinin Türkiye olduğunu düşünmekteydi. Bu çerçevede Türkiye'deki haşhaş üretiminin tamamen yasaklanması istenmekteydi. Türkiye'de haşhaş üretiminin geçimini sağlayan yüz binlerce insan olduğundan, Başbakan Süleyman Demirel bu talebi kabul etmek istemedi. Fakat ABD'den gelen baskının ağırlaması sonucunda Demirel Hükümeti 1970'te üretimi üç il ile sınırlamayı kabul etmek zorunda kaldı. ABD ise üretimin tamamen yasaklanması istemekteydi. 12 Mart 1971'deki askerî müdahaleden sonra kurulan ara hükümetin

başbakanı olan Nihat Erim ABD baskılara daha fazla dayanamayarak, Türkiye'de haşhaş ekimini 1972'den itibaren tamamen yasakladı. Bu kararın alınmasında Erim Hükümetinin dışarıdaki ve içteki meşruiyetini ABD'nin desteğiyle sağlama isteğinin de hayli etkisi bulunmaktaydı.

Yasaklama kararı, Türk kamuoyunda büyük tepki çekti ve Amerikan karşıtı havayı daha da yoğunlaştırdı. Ara dönemin sona ermesini sağlayan 1973 genel seçimlerinde MHP haricindeki bütün partiler yasak kararını kaldıracaklarını seçim beyannamelerinde taahhüt ettiler. Seçimlerden sonra kurulan CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin önemli icraatlarından biri de 1 Temmuz 1974'te yasağı kaldırma oldu. Yasağın kaldırılması ABD Kongresi'nde büyük bir tepkiyle karşılandı. Türkiye'ye yönelik bir ambargo kararı alındı. Tam bu sırada Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâti'ni gerçekleştirmesi sonucunda ambargo kararı Kıbrıs meselesiyle de ilişkilendirildi.

Kıbrıs Barış Harekâti'nı takiben ABD'nin Ocak 1975'te uygulamaya koyduğu ambargo kararı, Türk-Amerikan ilişkilerinde en sorunlu yılların başlamasına sebep olmuştur. Türkiye'nin askeri ve ekonomik açıdan zor durumda kalmasıyla Türkiye'deki Amerikan karşılığı daha güçlenmiştir. Amerikan yönetiminin karşı çıkışına rağmen Kongre tarafından alınan ambargo kararı, Türk hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye ambargo kararına, OSIA'yı feshetmek suretiyle ülkedeki Amerikan üslerinin faaliyetlerini kısıtlayarak karşılık vermiştir.

1975'ten ambargonun kaldırıldığı Eylül 1978'e kadar görev yapan tüm Türk hükümetlerinin temel hedefi ambargonun kaldırılması yönünde çaba göstermek olmuştur. 1978'de iktidara gelen CHP Hükümeti de ambargonun kaldırılması için çaba sarf etmiştir. ABD ambargosu, Türk ordusunun operasyonel kabiliyetlerine çok büyük darbe vurmuş, Yunanistan'la Ege sorunları yüzünden ortaya çıkan krizlerde Türkiye'nin durumunu zorlaştırmıştır. 1978'de ambargo kaldırılsa bile Kongrede özellikle Rum ve Ermeni lobilerinin faaliyetleri sonunda, ABD'nin Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapacağı yardımında 7/10 oranını uygulama kararı alındı. Bu kararla Türkiye'ye yapılacak her 10 birim yardım için Yunanistan'a da 7 birim yardım yapılması benimsenmesi, Ankara'da memnuniyetsizlikle karşılanmıştır.

Türkiye'nin artan ekonomik zorluklarının aşılması yolunda, Batı ülkelerine daha güçlü mesajlar vermek için yeni dış politik manevralara da başvurulmuştur. Özellikle 1978'de gündeme getirilen "Yeni Ulusal Savunma Doktrini" dikkat çekicidir. Türkiye'ye yönelik tehdidin Kuzey'den (SSCB kastediliyor) değil, Batı'dan (Yunanistan kastediliyor) geldiği tezine dayalı bu yaklaşım Türkiye'nin NATO üyeliğini ve Batı bağlantısını örtülü bir biçimde sorgulayan unsurlar içeriyordu. Hiçbir zaman tam olarak uygulanmaya konulmasa da ihtiyaç duyulduğu takdirde, Türkiye'nin dış politikasını daha da revize edebileceği Batılı başkentlere iletmekeydi.

Ambargonun 1978'de kaldırılmasından sonra Türk-Amerikan ilişkilerinde eski sıcaklık tabiatıyla hemen oluşmadı. Bunun sağlanması, ABD'nin Türkiye'nin bekłentilerini karşılama yolunda daha önemli adımlar atmasıyla olacaktır. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgali gibi gelişmeler Türkiye'nin ABD'nin bölgedeki faaliyetleri açısından sahip olduğu stratejik önemi artıracaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin siyasal ve ekonomik olarak içinde bulunduğu istikrarsızlıktan çıkartılması Batı için tekrar büyük önem kazanacaktır.

Kıbrıs'a "Barış Harekâti"

Türk dış politikası gündemine 1950'lerde bir daha hiç çıkmamacasına giren Kıbrıs sorunu yukarıda dephinildiği gibi Rumların anayasal düzeni değiştirme çabaları ve Ada'daki Türklerle yönelik saldırıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye 1964'teki müdahale girişiminden sonra 1967'de de müdahale kararını almış ama Rum yönetiminin geri adım atması üzerine müdahale gerçekleştirmemiştir. Zaten Türkiye'nin o dönemdeki askerî durumu Ada'ya yönelik bir müdahalenin büyük kayıplar phasına gerçekleştirilmesi sonucunu doğurabilirdi. Ada'daki durum 1967'den sonra biraz düzelse de kesin bir çözüme ulaşılmadı. Yunanistan'da 1967 yılında darbeye iktidara gelen Albaylar Cuntası, Yunanistan'ın Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'a verdiği koşulsuz desteği devam ettirmemiştir. Makarios'u üçüncü dünyacılı ve bağımsızlıkçı bulan Cunta, Makarios'un yerinden edilmesini ve böylece Ada'nın Yunanistan'a kolayca bağlanmasını hedeflemektedir. 15 Temmuz 1974'te Yunanistan tarafından desteklenen Nikos Sampson tarafından Ada'da bir askerî darbe yapıldı ve Makarios Kıbrıs'ı terk etmek zorunda kaldı. Başbakan Bülent Ecevit ve Başbakan Yardımcısı Necmeddin Erbakan bu gelişmeye sert tepki gösterdiler. İngiltere ve Yunanistan'a anayasal düzenin değiştirildiği, bu nedenle Ada'ya ortaklaşa müdahale edilmesi teklif edildi. Görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine 20 Temmuz 1974'te Türk ordusu Kıbrıs Barış Harekâti'nin ilk safhasını başlattı. ABD müdahaleye çok sıcak bakmasa da Türk Hükümeti'nin kararlılığı karşısında etkili olamadı. Dünya kamuoyu Kıbrıs'taki darbeye hiç olumlu baktamamış, darbenin arkasında Albaylar Cuntası'nın olduğunu anlamıştı.

Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı iki aşamada gerçekleştirildi. Birinci Harekât üç gün sürdü ve Türk ordusu Girne'den Lefkoşe'ye uzanan bir alanı kontrol altına almayı başardı. Türkiye BM'nin ateşkes kararını kabul etti fakat Ada'ya askerî yiğinak yapılmaya devam edildi. Birinci Harekât dünya kamuoyu tarafından desteklenmeye, Türkiye'nin garanti antlaşması çerçevesinde anayasal düzeni yeniden tesis etmek amacıyla Kıbrıs'a müdahalesi uluslararası hukuka uygun görülmekteydi.

Fotoğraf 6.4

Türk ordusu Kıbrıs Türkü'nün varlığını korumak için Kıbrıs'ta.

Kaynak: tsk.tr.

Harekâtın ardından Temmuz ve Ağustos aylarında Cenevre'de yapılan konferanslarda soruna bir çözüm bulunması için müzakereler yürütüldü. Türkiye'nin Ada'da oluşturulacak kantonlara dayalı çözüm önerisini Rum tarafınca hemen kabul edilmemesi nedeniyle 14 Ağustos'ta Kıbrıs Barış Harekâti'nin ikinci safhası başlatıldı. Türk ordusu Ada'nın üçte birinden fazlasını 3 gün içinde kontrolü altına aldı.

Sorun böylece fiili durum yaratılması yoluyla çözülmüş oluyordu. Birinci harekât'ın aksine ikinci harekât, ABD başta olmak üzere dünya kamuoyu tarafından meşru görülmedi. Rum lobisinin de etkili biçimde çalışmasıyla Türkiye'yi "işgalci" olmakla suçlayanların sayısında bir artış yaşandı.

Ada'da yaşayan Türklerin yaşama ve varlıklarını yurtlarında devam ettirme hakkını savunmakta olan Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kalmasının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasıyla Ada'da iki kesimlilik fiilen yaratılmış oldu. 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurularak bağımsızlık ilan edildiyse de bu devlet Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tanınmadı. İki taraf arasında 1975'te başlayan ve fasılalarla devam eden görüşmelerde kimi zaman umut ışığı yansa da hiçbir sonuç elde edilemedi. Kıbrıs konusu günümüze kadar çözülemeyen bir sorun olarak Türkiye'nin dış politika gündeminin en önemli maddelerinden biri olacak, Güney Kıbrıs Rum yönetiminin 2004'te Avrupa Birliği'ne üye olmasıyla Türkiye-AB ilişkilerini de derinden etkileyen bir sorun hâline gelecektir.

1974'ten sonra Türk-Yunan ilişkilerinin ağırlık merkezi Kıbrıs sorunundan Ege sorunlarına kaymıştır. İki ülke arasında, karasuları, hava sahası, kıt sahanlığı, Ege adalarının Yunanistan tarafından silahlandırılması, FİR (Uçuş Bilgi Bölgesi) hattı gibi konulardaki görüş ayrılıkları özellikle 1970'lerin sonundan itibaren ciddi krizlere yol açmıştır. 1978 ve 1987'de iki ülke Ege sorunları nedeniyle savaşın eşiğine gelmiştir. İki ülke arasındaki sorunlar tarafların sorunlara bakış açılarındaki derin farklılıklar nedeniyle müzakere konusu bile olamamıştır. 1974'te NATO'nun askerî kanadından ayrılan Yunanistan'ın 1978'den itibaren dönme girişimleri Türkiye tarafından veto edilmiştir. Türkiye'nin temel isteği Ege'deki komuta-kontrol sahalarının belirlenmesiydi. Türkiye vetosunu 12 Eylül darbe yönetimi döneminde kaldırılmıştır. Amerikalı NATO komutanı Orgeneral Rogers, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'i Yunanistan'ın NATO'ya dönüsü konusunda ikna etmiş, komuta-kontrol sahası meselesinin Türkiye'nin istediği gibi çözüleceği garantisini vermiştir. Türkiye, Yunanistan'ın NATO'ya dönmeye izin vermesine rağmen, Rogers'in Egelarındaki taahhütleri hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Türkiye'nin çok yönlü dış politikası Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında da önemli değişiklikler meydana getirdi. Türkiye öncelikle Arap devletlerinin çوغunun yoğun tepkisini çeken, bölgede Batı yanlısı örgütlenmelere öncülük etme olarak algılanan politikasını terk etti. Bölgeye yönelik körük körüğe Batı yanlısı söylem yumoşatıldı. ABD'nin bölgeye yaptığı müdahalelere destek verilmemeye başlandı. İsrail'le ilişkiler sürdürmekle birlikte, eski sıcaklık azaltılmış, Türkiye uluslararası alanda Filistin davasına çok daha açık bir destek vermeye başlamıştı. 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşlarında Arap tarafı desteklendi. ABD'nin Türkiye'deki üslerinin Arap-İsrail Savaşlarında kullanılmasına izin verilmedi. Türkiye 1972'de kurulan İslam Konferansı Örgütüne, anayasal sorunlara rağmen özel bir statüyle üye oldu. Bunlarla birlikte, Türkiye çözümü çok zor Arap-İsrail anlaşmazlığının kendisini yıpratmasını önlemek amacıyla sorunu uzaktan ve mümkün olduğunda tarafsız bir şekilde izlemeyi tercih etmiş, sorunun aktif bir tarafı olmaktan özenle kaçınmıştır.

12 EYLÜL DARBESİ'NDEN SONRA DİS POLİTİKA

1979'dan itibaren yumuşamanın yerini, İkinci Soğuk Savaş olarak adlandırılan ve ABD ile SSCB arasındaki gerilimin tırmanışa geçmesine sahne olan gelişmelere bırakması, blok politikalarının belirleyiciliğini tekrar gündeme getirdi. Blok üyesi ülkelerin blok liderlerine bağımlılığını artırarak, daha özerk dış politika izleyebilmek için manevralar yapabilme imkânlarını daralttı. Bu çerçevede, Türkiye'nin 1970'ler boyunca kademeli biçimde artan dış politikadaki görece özerkliği, genel uluslararası dinamiğin etkisiyle azaldı.

Buna ek olarak, Türkiye'nin özellikle 1970'lerin ikinci yarısında girdiği büyük siyasal ve ekonomik kriz ülkenin Batı bağlantısını zayıflatmıştı. Hâlbuki uluslararası alandaki yeni gerilimler, ABD'nin istikrarlı bir Türkiye'ye olan ihtiyacını artırmıştı. 12 Eylül Askerî Darbesi ve sonrasında kurulan askerî yönetim, ABD tarafından hiç vakit kaybedilmeden desteklendi. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde hızlandırılmış bir tamiratın yaşandığı bu süreçte, ABD Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu siyasal, ekonomik ve askerî desteği verdi. AET'nin aksine, ABD bu yıllarda Türkiye'de demokrasinin durumunu, insan hakları ihlallerini ve siyasi alanda tesis edilen askerî vesayeti hiç sorgulamadı.

ABD ile ilişkilerde yaşanan bu "yeniden isınma" dönemi, 1983'te yapılan çok partili seçimlerle Türkiye'de sivil yönetim geçişten sonra da sürdü. İktidara gelen Anavatan Partisinin (ANAP) "yeni-sağ" yaklaşımı, ABD'nin o yıllarda izlediği politikalarla çok büyük bir uyum içindeydi. Dahası Başbakan Turgut Özal, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir.

1980'lerde Türkiye üzerindeki Amerikan etkisi tekrar artmaya başlamakla birlikte, bu durumun, hiçbir şekilde, 1964 öncesi tek yönlü dış politikaya dönüş olarak yorumlanması mümkün değildir. "Çok yönlülük" tercihi değişimmemecesi dış politikanın merkezine oturmuştur. Dış politikada ABD'nin ağırlığında bir artış olmakla birlikte, bu temelde dünya dengelerindeki değişimin bir sonucu olmuştur.

Bu durumun en temel göstergesi, 12 Eylül askerî yönetimi gibi net bir komünizm karşılığı söylemi bulunan bir dönemde bile, SSCB ile ilişkilerde ciddi bir sorun yaşanmamış, tersine Türkiye'ye yönelik Sovyet yardımının sürekli artmış olmasıdır. Benzer politikalar Özal döneminde de sürdürmüştür, SSCB'den doğal gaz alımı gibi milyarlarca dolarlık projeler hayatı geçirilmiştir.

Turgut Özal'ın başbakanlığı sırasında, ekonomik ve ticari konuların dış politikanın oluşturulmasında eskiye nazaran daha belirleyici hâle gelmesi söz konusu olmuştur. Aslında ilk olarak 1978-1979'da iktidarda bulunan Ecevit hükümeti tarafından uygulamaya sokulan ve savunulan bu yaklaşım Türkiye'nin ikili ilişkilerinde ekonomik meselelere çok daha fazla önem verilmesi gereği tezine dayanmaktadır. Bu durum Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararlarıyla benimsediği yeni ihracata dayalı büyümeye modelinde de karşılık buldu. Türkiye ihracatını artırmak için yeni pazarlar arayışındaydı. Pazar arayışları da ikili ilişkilerde ekonomik boyutun önemini artırmaktaydı. Özellikle Özal döneminde başlayan, dış gezilere işadamlarının götürülmesi uygulaması hızla benimsendi ve bundan sonraki dönemlerde tüm hükümetler tarafından uygulandı.

Dış politikanın ekonomik boyutunun yükselişi, kendisini Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinde de gösterdi. Orta Doğu'daki özellikle muhafazakâr Arap rejimleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye bunda başarılı olmuştur. Petrol krizi sonrasında hızla zenginleşen Arap sermayesini Türkiye'ye çekmek, Arap ülkeleri pazarlarına daha fazla ihracat yapabilmek ve daha avantajlı koşul-

larda petrol satın alabilmek gibi ekonomik hedefler, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını şekillendiren etkenler oldu. 12 Eylül sonrasında Türkiye'nin, ABD'nin "yeşil kuşak" politikaları çerçevesinde muhafazakârlaştırmaya çalışılması da bu dinamığın içe dönük yansımalarını oluşturdu.

1980'lerde Türkiye'nin ekonomi odaklı yeni politikasının en başarılı biçimde İran ve Irak ile ilişkilerde uygulandığı görülmektedir. İki ülke arasında 1980'de başlayan savaşta tarafsız kalan Türkiye her iki ülkeye de büyük miktarlarda ihracat yaparak ekonomisini düzeltme yolunda büyük avantaj sağlamıştır.

Türkiye'nin dış politikasının 1964-1980 döneminde yeniden kurgulanmasının doğal sonuçlarından biri de İsrail'le ilişkilerin soğumasıdır. İsrail'in Kudüs'ü 1981'de başkent ilan etmesini tanımayan Türkiye, ilişkileri 2. katip seviyesine düşürdü ve Kudüs'teki başkonsolosluğunu kapattı. İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgal etmesini şiddetle kınadı. Filistinlilere daha fazla destek verildi ve Türkiye İslam Konferansı Örgütünde ilk defa çok etkili bir rol oynamaya başasına girdi.

12 Eylül yönetimi, Baticı dış politika uygulamalarında büyük bir değişiklik yapmamasına rağmen, içerisindeki bazı uygulamalarıyla Türkiye'nin Batı Avrupa'daki imajının son derece olumsuz bir hâle gelmesine yol açmıştır. 12 Eylül yönetiminin antidemokratik, insan haklarına tamamen aykırı uygulamaları sonucunda Türk dış politikasını da etkileyen bir insan hakları sorunu ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye'nin özellikle Avrupa devletleriyle ilişkilerinde büyük sıkıntılar yaratmıştır. Askerî yönetim tüm Batılı ülkeler tarafından tanınsa da insan haklarının yoğun bir biçimde ihlal edilmesi sebebiyle zamanla Avrupa ülkelerinden tepkiler yükselsemeye başlamıştır. Bu durum hem Türkiye'nin ikili ilişkilerinde hem de AET, Avrupa Konseyi gibi kurumlarla ilişkilerinde büyük sorunların çıkmasına neden olmuştur. İnsan hakları meselesi Türkiye'nin AET'ye üyelik sürecini durdurmak isteyen Avrupalı ülkeler tarafından da Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanılmıştır.

Türkiye -AET ilişkilerinde 1970'lerin sonunda büyük bir tıkanma yaşanmıştır. Ecevit Hükümeti'nin aksine, Demirel Hükümeti'nin 1980 sonbaharında tam üyelik başvurusu için hazırlık yaptığı sırada gerçekleşen askeri darbe, sürecin tamamen kesintiye uğramasına neden olmuştur. Aslında askeri yönetim tam üyelik sürecinin tamamlanması yönünde bir politika izlenmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Ancak Türkiye'nin siyasi durumunu gerekçe gösteren Avrupalı ülkeler Ankara Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini bile yerine getirmemişlerdir. Üstelik 1981'de tam üye olmasının ardından, Yunanistan Türkiye'nin tam üyelik sürecini baltalamak için her türlü gayreti göstermiştir. Özal yönetiminin 1987'de AET'ye tam üyelik başvurusu yaparak donan ilişkileri tekrar canlandırma politikası ise çok sınırlı sonuçlar vermiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren Doğu Bloku ülkelerinde başlayan demokratikleşme hareketleri ve rejim değişiklikleri, AET'nin öncelikle bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye ağırlık vermesine yol açmıştır. Türkiye'nin üyeliği konusu ise sürekli süruncemedede bırakılmıştır. Bu dönemde AET'nin Türkiye'ye tavsiyesi, demokratikleşmeye ve ekonomik reformlara hız vermek ve tam üyelikten önce gümrük birliğini tamamlamak olmuştur. Tam üyelikten bir süreliğine umidiyi kesen Türkiye gerçekten de gümrük birliğine yoğunlaşacak ve taraflar arasında 1 Ocak 1996'dan itibaren gümrük birliği tesisi edilecektir. Fakat artık Avrupa Birliği (AB) adını almış olan örgütün, Türkiye'ye genişleme perspektifi içinde yer vermemesi, 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nden sonra ilişkilerin gerilmesine yol açacaktır. AB'nin 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye "aday ülke" statüsü vermesiyle 2000'li yıllar boyunca Türkiye'nin siyasi ve ekonomik hayatını yakından etkileyecək "AB Gündemi" yeniden ortaya çıkacaktır.

K İ T A P

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri hakkında etraflı bilgi almak için Rıdvan Karluk'un hazırladığı, Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul 2007 adlı çalışmayı okuyabilirsiniz.

SIRA SİZDE

5

Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin yaklaşık yarı asırda fazla bir süredir devam eden müzakerelere rağmen neticesinin belirsizliğini korumasında Türkiye'nin sorumluluklarını yerine getirmemesinden başka sebepler de etkin olabilir mi? Tartışınız.

1991-2002 TEK KUTUPLU DÜNYADA DİŞ POLİTİKA

Doğu Bloku'nun, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla simgeleştirilen siyasi ve ekonomik çöküşü ve 1991'de SSCB'nin dağılması sonrasında yepyeni bir uluslararası manzara ortaya çıkmıştır. İki kutuplu dünya düzeninin sağladığı bloklar arası denge düzeni yerini karmaşaya, belirsizliğe ve bölgesel sıcak çatışmalara bırakmıştır. Türkiye, Soğuk Savaş'ın kazanan tarafında yer almاسına ve Yeni Dünya Düzeni Türkiye'ye yeni fırsat alanları sunmasına rağmen, uluslararası ortamın getirdiği belirsizlikler ve alışılmadık tehditler yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Öncelikle vurgulanması gereken husus, Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra Türkiye'nin bir süreliğine Batı için geopolitik önemini yitirme tehlikesinin baş göstermiş olduğunu. SSCB yıkıldıktan sonra ABD açısından Türkiye'nin stratejik önemi nispeten azalmış, Türkiye'ye verilen askeri ve ekonomik yardımlar dramatik bir biçimde düşmüştür. Fakat Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'daki öngörülemeyen gelişmeler ve silahlı çatışmalar, Türkiye'nin önemini gerçekte azalmadığını göstermiştir. Özellikle 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra ABD'nin Türkiye'ye duyduğu ilgi yeniden canlanmıştır. Türkiye'nin 1991'deki Körfez Savaşı'nda ABD'ye verdiği tam destek Türk-Amerikan ilişkilerinde 1990'lı yılların başından itibaren yeni bir bahar havası esmesine yol açmıştır. Fakat Irak'ın kuzeyinde meydana gelen gelişmeler ve bölgede oluşan otorite boşluğunun, terör örgütleri tarafından, Türkiye'yi hedef alan saldırular için kullanılmaya başlanması, bu bölgede ABD desteğiyle bir Kürt devleti kurulacağı yönündeki endişelerin yükselmesine sebep olmuştur. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Clinton yönetiminin Türkiye'ye başta Türkiye'nin AB'yle ilişkileri ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası olmak üzere çeşitli alanlarda verdiği destek, Türk-Amerikan ilişkilerinde kuşkuların bir süreliğine aşılmasına yol açmıştır. Bu süreçte iki ülke arasında bir "stratejik ortaklık" olduğu bile dile getirilmiştir. Bu kapsamında Türkiye de, ABD'nin NATO'nun yeniden yapılandırılması ve örgüté yeni üyelerin kabulü çabalarına destek olmuştur. İkili ilişkiler, ABD Kongresi'nde Ermeni iddialarını yasalaştırmaya dönük çabalarla Çekiç Güç'ün Irak'taki faaliyetleriyle ya da ABD firmalarının Türkiye'ye silah satışının bazı şartlara bağlanmasıyla zaman zaman gölgelense de esasen 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgaline kadar büyük sorunlar yaşanmadan sürdürülecektir.

Terör konusu özellikle 1990'lardan itibaren Türkiye'nin hem iç siyasetinde hem de dış politikasında çok merkezi ve belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. ABD ile ilişkilerden AB ile ilişkilere kadar her alanda bu sorunun yansımalarını bulmak mümkündür. Sorunun ilişkileri en çarpıcı şekilde etkilediği alan Türkiye-Suriye ilişkileridir. 1980'lerden itibaren terör örgütlerine destek veren Suriye, terör kartını Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmak suretiyle su sorunu ve Hatay konusunda Türkiye karşısında elini güçlendirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin 1998'de Suriye'ye karşı, askeri gücünü öne çıkararak yürütüğü "kontrollü tımandırma" politikasının başarıya ulaşmasıyla bu ülkenin terör örgütüne desteği son bulmuştur. Suriye

ile ilişkiler bu tarihten sonra 2000'ler boyunca hızla gelişecek ve Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılımının önündeki önemli engellerden biri ortadan kalkacaktır.

Terör sorununun etkisi bağlamında ele alınabilecek bir alan da Türkiye-Rusya ilişkileridir. 1991'de SSCB'nin yıkılmasından sonra ABD'nin de desteğiyle Kafkasya ve Orta Asya'ya girmeye çalışan Türkiye, Moskova'nın tepkisini çekmiştir. Özellikle 1993'ten sonra Rusya'nın ilan ettiği "Yakın Çevre Doktirini"yle bölgede yeniden etkinlik kurması Türkiye'nin Türk dünyasına planladığı şekilde açılımını sekteye uğratmıştır. Moskova zaman zaman terör kartını Türkiye'ye karşı kullanabileceği mesajlarını üstü kapalı olarak vermekten kaçınmamıştır.

1990'lardan boyunca Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye ile Rusya arasında bir güç mücadelesi yaşanmıştır. İki ülke Bosna, Kosova bunalımlarında olduğu gibi zaman zaman siyasi olarak karşı karşıya gelseler de bu durum ticari ilişkilerde büyük bir patlama yaşamasına engel olmamıştır. Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin bölgede Rusya'yı daha fazla dikkate alan politikalar izlemeye başlaması iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri de geliştirmiştir.

Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerine yakın bir ilgi göstermeye başladı. Bu Cumhuriyetlerin tümünün bağımsızlığını 1991'de tanıyan Türkiye, özellikle Türk Cumhuriyetleriyle yoğunlaştırılmış bir iş birliği çabası içine girdi. Bu yıllarda, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" söylemi Türk dış politikasında öncelik kazandı. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİB), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ve Türk Dünyası kurultayları gibi girişimler, Türkiye'nin Avrasya'daki etkinliğini artırmaya dönük çabalar olarak göze çarptı. Türk dünyasıyla ilişkilerde, Türkiye'nin hazırlıksızlığı, ekonomik yetersizlikleri, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini kaybetmek istememesi ve bazı Orta Asya ülkelerinin liderlerinin işbirliğine yeterince açık olmamaları gibi sebeplerle istenen düzeye ulaşılamadı. Yine de başta ticaret, eğitim ve kültür alanı olmak üzere, Türkiye'nin bu bölge ülkeleriyle ilişkilerinde önemli mesafeler almıştır. ABD'nin de desteklediği Azerbaycan'la enerji iş birliği ise Türkiye'nin 1990'larda bu bölgedeki en önemli hamlesi olarak öne çıktı. Diğer tarafından, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal eden Ermenistan'la ilişkiler, tanımının ötesine geçmedi. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollarla çözümü için yürütülen çabalara destek vermekle birlikte, Azerbaycan'ın yanında yer aldı. Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurmadı ve sınır kapılarını açmadı.

1990'larda Türk-Yunan ilişkilerinde de büyük gelgitler yaşandı. Kimi zaman ıliman bir siyasi iklimde cereyan eden ilişkiler, 1996'da Ege Denizi'ndeki aidiyeti sorunlu Kardak kayalıklarından dolayı iki ülkenin savaşın eşigine gelmeleriyle kopma noktasına kadar gelmiştir. Dahası, Suriye gibi Yunanistan'ın da Türkiye'yi hedef alan terör faaliyetlerine destek olması 1997-1998 yıllarında ikili ilişkilerde çok derin çatlaklara yol açmıştır. Yine de 1999 sonbaharından itibaren Yunanistan'ın Türkiye'nin AB tarafından "aday ülke" ilan edilmesini engellemekten vazgeçmesinden sonra ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu durum Kıbrıs sorunuyla ilgili 2002'de başlayan ve çözüme en çok yaklaşan Annan Planı görüşmelerinin başlamasında hayli etkili olacaktır. 1999'dan bugüne taraflar arasında Ege sorunlarının çözümü için de, Dışişleri Bakanlıkları eliyle istişarı görüşmeler yürütülmektedir.

Türk dış politikasının Orta Doğu ayağına bakıldığına ise 1991'de bölgede Araplarla İsailliler arasında yeniden başlatılan barış sürecinin Türkiye'nin bölgeye yaklaşımında temel belirleyici olduğu söylenebilir. Çünkü barış süreci Türkiye'ye Araplarla ilişkilerini bozmadan İsrail'le yakınlaşma fırsatı vermiştir. İsrail'le ilişkiler hızla geliştirilmiş, özellikle Suriye'ye karşı bir denge unsuru olarak yoğun iş birliğine

gidilmiştir. Bilhassa 28 Şubat döneminde, Türk siyasetinde etkisini hissettiren üst düzey askerî yöneticiler, İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesine özel önem attetmişlerdir. Suriye ile ilişkilerin düzeltilmesi ve ardından Orta Doğu barış sürecinin 2000'de başlayan İkinci İntifada nedeniyle sekteye uğraması gibi sebeplerle Türkiye-İsrail ilişkileri yavaş yavaş eski sıcaklığını kaybetmiştir.

Diğer taraftan, Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ın kuzeyinde tesis edilen "uçuşa yasak bölge" ve bu bölgenin denetlenmesi için Türkiye'de konuşlandırılan çok uluslu askerî güç (Çekiç Güç) Türk iç siyasetinin 1990'lardaki harareti konularından biri hâline gelmiştir. Bazı siyasi partiler tarafından terör örgütüne yardım etmekle itham edilen Çekiç Güç'ün görev süresinin uzatılmasına ilişkin TBMM'de yapılan tartışmalar siyasi gündemden eksik olmamıştır.

Genel olarak 1990'lar, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası Yeni Dünya Düzeni'ni algılamaya çalıştığı ve bu yeni düzen içinde kendini konumlandırma çabası içine girdiği bir dönem olmuştur. Yeni dönem hem yeni fırsatları hem de yeni tehditleri Türkiye'nin önüne getirmiştir. Türk hükümetleri, bir yandan içerisindeki ekonomik sorunlarla ve terörle mücadele ederken diğer yandan da uluslararası ortamındaki varlıklarını sağlamlaştırmaya dönük adımlar atmaya çalışmıştır. 1990'lı yılların sonunda, Türkiye'nin AB ile ilişkileri, tarihinde ilk kez, ABD ile ilişkilerinden daha önemli hâle gelmiş, Türkiye 2000'lere bu dış politik öncelik değişikliğiyle girmiştir.

Özet

İkinci Dünya Savaşı sırasında takip edilen savaş dışı kalma politikasının uluslararası dinamiklerini daha iyi değerlendirebilecek

İtalya'nın Akdeniz'de yayılma politikasından derin bir endişe duyan Türkiye Arnavutluk'un işgalinden büyük rahatsızlık duymuş ve kendisini Batı Bloku'na yaklaştıracak adımları atmaya başlamıştır. İngiltere'nin diğer bölge ülkelerine yaptığı gibi Türkiye'ye de tek taraflı güvence vermemi teklifi reddedilerek İngiltere ile karşılıklı yükümlülüklerde dayalı bir ittifak antlaşması imzalanması için müzakere sürecinin başlatılmasını önermiştir. Zira savaş hızla yaklaşırken Türkiye, İngiltere, Fransa ve SSCB ile dostluğunu geliştirmeyi hedeflemektedir. Ankara, bu üç ülkenin Almanya ve İtalya'ya karşı birleşmelerinin bölge barışına katkı sağlayacağını düşünüyordu. Ancak 23 Ağustos 1939'da Almanya ve SSCB arasında bir Saldırımsızlık Paktı imzalanmış, ardından Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başlamıştı. Böylece Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla ittifakını Sovyet dostluğuyla pekiştirmeye ve bağdaştırma politikası istenmeyen biçimde sonuçlanmıştır. Yine de dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu 22 Eylül'de Moskova'ya giderek son bir deneme de daha bulundu. Saracoğlu burada Sovyet tarafının Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi talebiyle karşı karşıya kaldı. Bu tarihten itibaren Ankara Hükümeti, Türk Boğazlarıyla ilgili ulusal egemenliğe aykırı talepleri olan SSCB'den sürekli olarak kuşku duyacaktır.

SSCB'yi de yanına almaktan ümidiğini kesen Türkiye, 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile "Üçlü İttifak" olarak bilinen Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzalanmıştır. Antlaşmadaki en önemli husus, Türkiye'nin bir Avrupa devleti tarafından başlatılan savaşın Akdeniz'e yayılması hâlinde İngiltere ve Fransa'ya yardım yükümlülüğü altına girmesiydı. Buna mukabil Türkiye kendisini Sovyetler Birliği ile çatışmaya götürecek yolları kapamak hassasiyetini korumuştur. Antlaşma'ya bağlı iki numaralı protokol ile söz konusu antlaşmadan doğan yükümlülüklerinin Türkiye'yi SSCB ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklemesine neden olacak ya da böyle bir

sonucu verecek bir eyleme zorlamayacağı ifade edilmekteydi. 1939 Ekim'inde İtalya'nın savaşa girmesiyle savaş Akdeniz'e yayılmış olsa da Türkiye, kendisini SSCB ile bir savaşa sürükleyebileceği gereğesiyle Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa'ya yardım etmekten kaçınmıştır. Almanya'nın 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırmasıyla iki ülke arasındaki ittifak durumu ortadan kalktı. SSCB ile İngiltere arasında, bu kez Almanya'ya karşı yeni bir ittifak kurulduktan sonra dahi, Türkiye, bütün baskılara rağmen, çeşitli gerekçeler ileri sürerken, savaş dışı kalma durumunu sürdürmeyi başarmıştır.

Türkiye'nin Batı Bloku'na yakınlaşma çabalarının arka planında geçen olayları ve sebeplerini sorgulayabilecek,

Türkiye'nin Millî mücadele döneminde askerî ve mali yardım aldığı ve gıda yardımı yaptığı Sovyetler Birliği ile uzaklaşması ve adeta hasım hale gelmesinin ardında bu devletin Çarlık döneminin kalan beklenileri yatkınlıkta. 1925'te imzalanmış olan dostluk ve tarafsızlık anlaşmasına samimiyle uyan Türkiye, diploması alanındaki işbirliğini kültür-sanat alanına da yayarak Sovyetler ile dostluğu ne kadar önemsemiğini füllen de göstermişti. Ancak Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i çağırarak, 1925 yılında imzalanan 20 yıl süreli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın uzatılmayacağını bildirdi. Sovyet Dışişleri Bakanı bunun sebebi olarak da savaş sırasında meydana gelen köklü değişiklikler olduğunu gösterdi. Türkiye'nin anlaşmanın yenilenmesi için ne gibi Sovyet talepleri olduğunu öğrenmek istemesi üzerine, bu kez Haziran 1945'te Sarper ve Molotov arasında ikinçi bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede Molotov, Türkiye'nin doğu sınırlarında SSCB lehine değişiklik, Boğazların ortak savunulması ve Montrö Sözleşmesi'nin yenilenmesi konularındaki Sovyet isteklerini Sarper'e ilettili. Sovyet yöneticilere göre; İstiklal Harbi sırasında imzalanan anlaşmalar o zamanki şartların dayatmasıyla imzalandığından değiştirilmeliydi. Sarper bu istekleri kesin bir dile reddetti. Aslında temel Sovyet talebinin Mont-

rö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ve Boğazların Karadeniz'e kıyıdaş olmayan ülkelere kapatılması olduğu açıklır. Doğu sınırlarında değişiklik isteği bu temel talebi güçlendirmek ve Türkiye üzerinde baskı oluşturmak için eklenmiş olmalıdır.

SSCB yönetimi, Temmuz ve Ağustos 1945'te yapılan Postdam Konferansı'nda konuyu Müttefiklerin gündemine soktu. Görüşmelerde ABD, Sovyet görüşlerine yakın dururken İngiltere top-rak ve Boğazlarda üs talebini desteklemediğini bildirdi. Fakat konferans sonunda Montrö'nün değiştirilmesi konusunda görüş birliği ortaya çıktı. Bu durum Türkiye'yi son derece rahatsız etti. Montrö'nün değiştirilmesi yönündeki ilk yazılı talebin SSCB'den değil, ABD ve İngiltere'den gelmesi Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı uluslararası baskıyı ve yalnızlığını da gösteriyordu. Söz konusu devletlerin Kasım 1945'te değişiklik taleplerini birer diplomatik notayla iletmelerine karşın Türkiye, zaman kazanma yolunu seçerek konunun uluslararası gündemden çıkışmasını beklemektedir.

8 Ağustos 1946'da bu kez SSCB, bir nota vererek Montrö Antlaşması'yla ilgili değişiklik önerisini Türkiye'ye ilettı. 22 Ağustos'ta verilen Türk karşı notasında da Sovyet isteklerinin en önemlileri reddedildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmelerde her iki talebin de Türkiye'nin egemenlik haklarına saldırısı olduğu, Türk milletinin sınırlarını sonuna kadar koruyacağı en üst düzeyde dile getirilmiştir. Söz konusu tehdit ve Türkiye'nin yalnızlığından doğan tedirginlik 1946 yılı ortalarından itibaren ABD ile SSCB arasında görüş ayrılıklarının çıkışlarıyla önemini yitirmiştir. Sovyetler ancak 1953'de Stalin'in ölümü üzerine iktidar değişikten sonra taleplerini geri çektilerini ilan edeceklerdir.

 Kıbrıs'ın Türk dış politikasındaki temel konulardan biri hâline gelmesinin sebeplerini analiz edebilecek Lozan Antlaşması'yla Kıbrıs Adası üzerindeki bütün hükümrilik haklarından vazgeçen Türkiye'nin gündemine Kıbrıs meselesinin girişi 1950'lerde olmuştur. İngiltere, Ada'yı kontrolüne karşı ortaya çıkan sömürgecilik karışı ve milliyetçi direnişten rahatsız olarak Kıbrıs'ı yavaş yavaş Türk kamuoyunun gündemine sokmuştur.

Bunun temel sebebi Kıbrıs nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Türklerin varlığıdır. 1950'lere kadar Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin hayli yakın olması Türkiye'nin meseleye kayıtsız kalmasına etki etmiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki temel politikası Ada'nın İngiltere kontroldünde kalmasının desteklenmesidir.

Ada'daki Rumların Yunanistan'la birleşme (enosis) hedefi çerçevesinde örgütlenip silahlı mücadele başlatmaları, Ada'dan tamamen çıkmak istemeyen İngiltere'nin Türkiye'yi sorunun bir tarafı olarak devreye sokma hedefiyle birleşmiştir. 1954'ten itibaren Türkiye, Ada'nın İngiliz kontroldünde kalmasını eğer bu mümkün değilse Türkiye'ye katılması gerektiğini öne süren bir politika izlemeye başladı. Böylece Kıbrıs meselesi, Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin de en önemli gündem maddesi hâline gelmiş ve ikili ilişkilere gerilimli bir döneme girilmiştir.

1955'ten 1959'a kadar Ada'daki kriz daha da büyümüştür. Enosis isteyen silahlı Rumların sadece İngiliz hedeflerine değil, Türklerde saldırlılar düzenlemeleri, Türkiye'deki rahatsızlığı turmandırılmıştır. Artık Türkiye, Kıbrıs konusunda "taksim" tezini ileri sürmeye başlamıştır. Ada'nın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılmasına dayanan bu yeni tez, Ada'nın tamamının kendisine bağlanması isteyen Yunanistan tarafından kabul edilmemiştir. Söz konusu dönemde İngiltere ve ABD tarafından ortaya atılan çözüm önerileri de taraflarca benimsenmemiştir. NATO'nun güney kanadındaki iki müttefik arasındaki ilişkileri derinden etkileyen bu sorunu çözmek amacıyla daha etkili bir diplomasi izlemeye başlayan ABD'nin temasları sonucunda tarafların (Türkiye ve Kıbrıslı Türkler ile Yunanistan ve Rumlar) bir süreliğine kendi tezlerinden vazgeçmeleri sağlanmıştır. 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları sonucunda bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde bütün siyasi ve yonetisel kurumlar Rumlar ile Türklerin orantılı olarak temsili çerçevesinde yapılandırılmıştı. Londra Antlaşması'na bağlı olarak Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında imzalanan Garanti Antlaşması ile Ada'daki anayasal düzen üç devletin garantisini altına alındı. Antlaşma uyarınca Ada'daki anayasal düzenin bozulması hâlinde her üç devlet de müstereken ya da tek tek askerî müdahalede bulunabileceklerdi.

Garanti Antlaşması, Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâti'nın temel hukuki dayanağını oluşturacaktır.

Gelinin noktadan memnun olmayan Rumların anayasal düzeni değiştirme çabaları ve Ada'daki Türkler'e yönelik saldırıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye, 1964'te 1967'de müdahale kararını almış ama Rum yönetiminin geri adım atması üzerine müdahale gerçekleştirmemiştir. Yunanistan'da 1967 yılında darbeye iktidara gelen Albaylar Cuntası, Yunanistan'ın Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'a verdiği koşulsuz desteği devam ettirmedi. Makarios'u üçüncü dünyacı ve bağımsızlıkçı bulan Cunta, Makarios'un yerinden edilmesini ve böylece Ada'nın Yunanistan'a kolayca bağlanmasıını hedeflemektedir. 15 Temmuz 1974'te Yunanistan tarafından desteklenen Nikos Sampson tarafından Ada'da bir askerî darbe yapıldı ve Makarios Kıbrıs'ı terk etmek zorunda kaldı. Türkiye bu gelişmeye sert tepki gösterdi. İngiltere ve Yunanistan'a anayasal düzenin zorla değiştiğidir, bu nedenle Ada'ya ortaklaşa müdahale edilmesi teklif edildi. Görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine 20 Temmuz 1974'te Türk ordusu Kıbrıs Barış Harekâti'nin ilk safhasını başlattı. ABD müdahaleye çok sıcak bakmaya da Türk Hükümeti'nin kararlılığı karşısında etkili olamadı. Dünya kamuoyu Kıbrıs'taki darbeye hiç olumlu baktı, darbenin arkasında Albaylar Cuntasının olduğunu anlamıştı.

Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâti iki aşamada gerçekleştirildi. Birinci aşamada Türk ordusu Girne'den Lefkoşa'ye uzanan bir alanı kontrol altına almayı başardı. Harekâtın ardından Temmuz ve Ağustos aylarında Cenevre'de yapılan konferanslarda soruna bir çözüm bulunması için müzakereler yürütüldü. Türkiye'nin Ada'da oluşturulacak kantonlara dayalı çözüm önerisini Rum tarafından kabul edilmemesi nedeniyle 14 Ağustos'ta Kıbrıs Barış Harekâti'nin ikinci safhası başlatıldı. Türk ordusu Ada'nın üçte birinden fazlasını 3 gün içinde kontrolü altına aldı. Sorun böylece filî durum yaratılması yoluyla çözülmüş oluyordu.

1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasıyla Ada'da iki kesimlilik filen yaratılmış oldu. 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurularak bağımsızlık ilan edildiyse de

Türkiye'nin koşulsuz siyasi ve mali destek verdiği bu devlet Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tanınmadı. İki taraf arasında 1975'te başlayan ve fasılalarla devam eden görüşmelerde iki tarafı da memnun edecek bir neticeye ulaşılıamadı. Kıbrıs meselesi, Güney Kıbrıs Rum yönetiminin 2004'te Avrupa Birliği'ne üye olmasıyla, Türkiye-AB ilişkilerini de derinden etkileyen bir sorun haline gelmiştir.

Türk dış politikasında çok yönlü uygulamaların gereçlerini ve artı ve eksilerini daha realist bir şekilde açıklayabilecek

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra maruz kaldığı Sovyet tehdidi dolayısıyla Batı Bloku'na dahil olmaya çalışmıştır. 1947 yılında Amerika Birleşik Devletleri'yle yakın işbirliğine girmiştir. Bu iş birliği sürecinde ise kendi çapında gerçekleştirtiği millî kalkınma hamlelerini de bir yana bırakarak savunma ve teknolojik gereksinimlerini bu ülkeden karşılamaya başlamıştır. Demokrat Parti hükümetleri sırasında avantaj ve dezavantajları sorgulanmadan daha da geliştirilen ilişkiler 1950'li yılların ikinci yarısında bozulmaya başlamıştır. 1962'de ABD ile SSCB arasında yaşanan, Küba'ya Nükleer Füze Yerleştirme Krizi hem uluslararası sistem, hem de Türk dış politikası üzerinde son derece etkili olmuştur. Sovyetler ile yapılan pazarlıklarda ABD'nin Türkiye'ye bilgi vermeden, Türkiye'deki füzelerle ilgili kararlar alması Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinde kuşkular yaratmış bu devlet ile olan münasebetleri sorgulama ihtiyacı doğurmuştur. Türk hükümetlerinin ABD ve NATO'ya duyduğu mutlak sempatinin kökten sorgulanmasını sağlayan gelişme ise Küba Krizi'nden iki yıl sonra, 1964'te Kıbrıs sorunun yeniden alevlenmesiyle ortaya çıkacaktır. 1962'den itibaren Ada'daki durum Rumlar Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması isteyen silahlı EOKA örgütü vasıtıyla Türkler'e yönelik şiddet eylemlerine ve katliamlara giriştiler. Türkiye, bu duruma karşı ABD'nin ve Birleşmiş Milletlerin desteğini almada başarılı olamadı. Bunun üzerine, Türklerin Kıbrıs'ta karşı karşıya kaldığı "yok edilme" tehdidinin ortadan kaldırılması için Ada'ya askerî müdahale yapılması seçeneği benimsenerek, hazırlıklara başlandı. Fakat ABD Başkanı Lyndon Johnson, 5 Haziran 1964'te

Başbakan İsmet İnönü'ye, "Johnson Mektubu" adıyla tarihe geçecek bir mektup göndererek, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale ihtimalini ortadan kaldırdı. Diplomatik teamüllere uygun olmayan ve müttefikler arası ilişkilerde hiç kullanılmayan bir dille kaleme alınmış olan Johnson Mektubu'nda; Türkiye'nin Kıbrıs'a, ABD'ye danışmadan müdahale etmesinin uygun olmadığı; müdahale sonucunda Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanabilecek silahlı çatışmanın NATO tarafından mazur görülemeyeceği belirtiliyordu. SSCB'nin Kıbrıs'a yapılacak bir askerî harekâti fırsat bilerek, Türkiye'ye saldırması durumunda, NATO üyesi devletlerin Türkiye'yi savunmayıabileceği uyarısı yapıyordu. Mektupta ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinde Amerikan silahlarını ve teçhizatını kullanılmamasının 1947 Türk-Amerikan Askeri Yardım Anlaşması'na aykırı olduğu dile getiriliyordu. Bu durum Türkiye'nin NATO'ya katılmasının temel nedenleri olan güvenliğini sağlama ve koruma hususlarında derin şüpheler yaşamasına sebep oldu. Türk yöneticilerinde büyük bir tepki çeken ve mutlak blok politikasının Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olduğunu gösteren Johnson Mektubu'ndan sonra dış politi-

kanın yeniden kurgulanması gerekliliği ortaya çıktı. Bu çerçevede, "çok yönlü dış politika" olarak adlandırılan bir çizgi yavaş yavaş benimsendi. Türkiye kendi millî çıkarlarının Batı ve özellikle ABD ile örtüşmeyeceğini gördü. Yöneticiler, Orta Doğu, SSCB ve Doğu bloku ile üçüncü dünya ülkelerine karşı blok politikası çerçevesinde izlenen dış politikanın, Türkiye merkezli olarak yeniden kurulması gerekliliğini değerlendirmeye başladı. Türkiye böylece, başta SSCB'yle olmak üzere bütün uzak durduğu ülkelerle ilişkilerini hızla geliştirme çabası içine girdi. Ayrıca doğrudan taraf olunmayan meselerde tarafsız kalarak, taraf ülkelerle ilişkilerini bozmamak da yeni politikanın bir boyutunu oluşturmaktaydı. Bu yeni dış politika yaklaşımını Türkiye'nin Batıcı çizgisinden bir kopuş olarak nitelendirmek doğru olmadığı gibi çok yönlülük çabaları, Türkiye'nin tamamen tarafsız ve bağlantısız bir dış politika çizgisi benimsemesi olarak da görülemez. Yeni dış politika bir yandan, Batı ittifakı içinde kalmaya devam eden Türkiye'nin, diğer yandan dış ilişkilerini çeşitlendirme ve dış politikayı blok politikası ipoteğinden kurtarma çabası olarak görülmeli dir.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Türkiye ile SSCB arasında 1925 yılında imzalanan ve SSCB'nin Mart 1945'de uzatmayacağını bildirdiği anlaşma aşağıdakilerden hangisidir?
- Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması
  - Montrö Antlaşması
  - Balkan Paktı
  - Lozan Boğazlar Sözleşmesi
  - Lozan Antlaşması
- 2.** Türkiye'yi uluslararası alanda egemen ve bağımsız bir devlet olarak tescil eden belge aşağıdakilerden hangisidir?
- Roma Antlaşması
  - Ankara Anlaşması
  - Zürih ve Londra Antlaşmaları
  - Lozan Antlaşması
  - Kuzey Atlantik Antlaşması
- 3.** Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ın kuzeyinde tesis edilen "uçusa yasak bölge" ve bu bölgenin denetlenmesi için Türkiye'de konuşlandırılan çok ulusu askerî yapılanmaya ne ad verilir?
- Çekiç Güç
  - Uçuş Bilgi Bölgesi
  - Yeni Ulusal Savunma Doktrini
  - İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği Bildirisi
  - Enosis
- 4.** Türk-Amerikan ikili anlaşmalarının tek bir anlaşma altında toplanması çalışmaları çerçevesinde 1969'da Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşma aşağıdakilerden hangisidir?
- Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması
  - Katma Protokol
  - Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması
  - Bükreş Anlaşması
  - Paris Anlaşması
- 5.** Aşağıdaki isimlerden hangisi Pan-Arabizm (Arap Birliği) düşüncesinin öncü isimlerindendir?
- Dwight Eisenhower
  - Cemal Abdünnesir
  - Kral Faysal
  - Kral Faruk
  - Emir Abdullah
- 6.** Aşağıdakilerden hangisi NATO üyeliğinin Türkiye'ye askerî olarak etkilerinden birisi **değildir**?
- NATO üsleri ve tesislerinin kurulması
  - Onbinlerce Amerikan askerî ve sivil personelin Türkiye'ye gelmesi
  - Türk ordusunun Amerikan silahlarıyla donatılması
  - Askeri anlamda eğitimden savunma stratejisine birçok alanda NATO standartları ve uygulamalarının benimsenmesi
  - Türkiye'ye yaklaşık 350 milyon dolar tutarında ekonomik yardım sağlanması
- 7.** Türkiye'de ABD'ye askeri bağımlılığın başlangıcını oluşturan Amerikan doktrini aşağıdakilerden hangisidir?
- Nixon Doktrini
  - Truman Doktrini
  - Carter Doktrini
  - Monroe Doktrini
  - Bush Doktrini
- 8.** Aşağıdakilerden hangisi Baticılık ilkesi çerçevesinde Türk dış politikasının en önemli önceliklerinden birisidir?
- Bati dünyası kurumlarına üye olmak
  - Bağlantısızlar Hareketine dahil olmak
  - Asya Devletleri Konferansı'na katılmak
  - İslam Konferansı Örgütü'ne üye olmak
  - Varşova Paktri'na üye olmak
- 9.** Aşağıdakilerden hangisi Stalin dönemi SSCB dış politikasının Türkiye'den talepleri arasında **yer almaz**?
- Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi
  - Boğazların Karadeniz'e kıyıdaş olmayan ülkelere kapatılması
  - Türkiye'nin doğu sınırlarında SSCB lehine değişiklik
  - Boğazların ortak savunulması
  - Türkiye'nin ABD ve İngiltere'yle ilişkilerini değiştirmesi
- 10.** Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin 1945-1947 dönemi dış politikasında Batı yönündeki açık tercihiinin nedenidir?
- SSCB'den duyduğu kaygılar
  - Yunanistan ile yaşadığı sorunlar
  - Bağlantısızlar Hareketi'ne dahil olabilmek
  - Yugoslavya'nın SSCB ile ilişkilerinin bozulması
  - Mısır, Suriye gibi ülkelerdeki Batı karşılığını önleyebilmek

Okuma Parçası

Soğuk Savaşın Sonu, Reagan ve Gorbaçov

“... 1991’de demokrasiler soğuk savaşı kazanmışlardı. Fakat mümkün olduğunu hayal ettiklerinden çok daha fazlasını başardıktan sonra, Soğuk savaş üzerine ilk tartışma tekrar başladı. Sovyetler Birliği gerçekten bir tehlike oluşturmuş muydu? Soğuk Savaşın bütün yorucu çabaları harcanmadan da bu savaş ertelenemez miydi? Soğuk Savaş, uluslararası düzenin temel uymana sık sık müdaħale eden, aşırı heyecanlı politika üretenlerin mi bir eseriymi?

1990 Ocak ayında Time dergisi, Gorbaçov'u "Son On Yılın Adamı" ilan etti ve bu fırsatın yararlanarak bu tezin temellerini açıklayan bir yazı yayınladı. "Son kırk yılın büyük tartışmasındaki güvercinler baştan sona haklıydılar" diyordu yazar. Sovyet İmparatorluğu hiçbir zaman fiilen bir tehdit oluşturmamıştı. Amerikan politikası, ya ilgisizdi veya Sovyet ayaklanması geciktirdi. Demokrasilerin kir yıldan uzun zamandan beri devam eden politikası, hiçbir önemli başarı göstermemiştir. Sovyet dış politikasındaki değişiklikler de onların eseri değildi. Eğer gerçekten hiçbir şey yapılmamışsa ve olaylar kendiliklerinden olmuşsa, Sovyet İmparatorluğunun çöküşünden de çıkarılacak bir ders yoktu. Özellikle de Soğuk Savaşın son erməsini zorunlu hale getirdiği yeni bir dönemin yaratılmasında, Amerika'nın katılımına da gerek yoktu. Amerikan tartışması tam bir çember oluşturdu. Bu Amerika'nın izolasyon politikasının eski şarkısıydı. Amerika soğuk savaşı kazanmamıştı; fakat Sovyetler Birliği savaşı kaybetmişti; bu nedenle kırk yıllık çaba gereksizdi; çünkü Amerika onları kendi hallerine bırakmış olsaydı, her şey yine aynı derecede iyi gelişecekti, belki de daha iyi olacaktı.

Aynı mantığın başka bir versiyonuna göre, gerçekten bir Soğuk Savaş vardı ve bu kazandı; fakat zafer, Doğu-Batı anlaşmazlıklarının etrafını saran jEOstratejik önlemlere bakılmaksızın demokrasi düşüncesinin kendisine aitti. Bu da gerçeklerden kaçışın başka bir versiyonuydu. Politik demokrasi ve özgürlük düşüncesinin, özellikle Doğu Avrupa'da itici bir güç olduğuna kuşku yoktur. İnananların kaba kuvvetle bastırılması, yöneten grupların moralleri zayıflayınca daha da zor olmaya başladı. Fakat morallerinin bozulmasının nedeni, öncelikle sistemin durağanlaşmasından ve komünist yüksek tabakasının gittikçe artan şekilde uyanmasından; rütbeleri ne kadar yüksekse gerçekleri bilme olasılığı da o kadar çok oluyordu. Uzun ve acımasız tarihleri boyunca nihai amaçları olarak ilan ettikleri

mücadeleyi, sistemleri kaybediyordu. Bu bir yumurta tavuk hikayesi idi. Demokratik fikir, komünizme karşı muhalefeti destekledi; fakat komünist dış politikasının ve sonuçta komünist toplumunun çöküşü olmadan bu kadar çabuk başarı sağlayamazdı.

Bunlar, "kuvvetlerin karşılıklı durumu" analizine alışık ve Amerikan gözlemcilerinden daha kolaylıkla Sovyetlerin çöküşünün sebeplerini keşfeden uluslararası ilişkilerin Marksist yorumcularının görüşLERİDİ. 1989'da "London School of Economics"in Marksist profesörü Fred Halliday; güç dengesinin Amerika'nın lehine değiştiğini söyledi. Halliday, bu durumu bir trajedi olarak değerlendirdi: fakat kendi ülkesine ve liderlerine bu işte başarı payı çıkarmakta isteksiz davranışan ve kendilerine eziyet eden Amerikalılar gibi davranışmaya, uluslararası politikadaki bu önemli değişikliğin Reagan yıllarında gerçekleştiğini doğruladı. Amerika, Sovyetlerin Üçüncü Dünya ile ilişkilerinin maliyetini o kadar çok artırdı ki, "Sosyalizm Savunmada" başlıklı bir bölümde Halliday, Gorbaçov'un "yeni düşünme" girişimini, Amerikalıların baskısını yataştırmak için yapılan bir hareket olarak yorumladı.

Bu yöndeki en güçlü tanıklık Sovyet kaynaklarından geldi. 1988'de başlamak üzere, Sovyet bilim adamları, yumuşamanın bozulmasında Sovyet sorumluluğunu kabul etmeye başladılar. Amerikan kritiklerinden daha iyi bir şekilde yumuşamanın temellerini anlayan Sovyet yorumcuları, yumuşamanın, Washington'un Moskova'yı, mevcut askeri ve siyasi statükoyu değiştirmekten vazgeçirmek için bir yol olarak bulduğuna işaret ettiler. Bu sözsüz anlaşmayı bozan ve tek taraflı kazançlar peşine olan Brejnev liderliği, Reagan'ın yılların tepkisini davet etti ki, bu da Sovyetler Birliğinin baş edemeyeceği bir tepkiydi.

Böyle Sovyet "revizyonist" yorumların ilki ve en energetik olanı, Dünya Sosyalist Sistemi Ekonomisi Enstitüsü'nde profesör olan Vyacheslav Daşichev'den geldi. 18 Mayıs 1988 tarihli Literaturnaya Gazeta'da yayımlanan bir yazında, Daşichev, "Breznev liderliğinin tarihi yanlış hesaplaması ve yetersiz yaklaşımının" dünyanın bütün büyük devletlerinin Sovyetler Birliğine karşı koalisyon yapmasına neden olduğunu ve Sovyetler Birliğinin bunun sonunda çıkan silahlanma yarışına dayanamadığını belirtti. Bu yüzden Sovyetlerin dünya toplumlarından kendisini uzak tutarken, bir taraftan da onu yıkma çalışması şeklindeki geleneksel politikasını terk etmesi gerekiyordu. Daşichev şöyle yazıyordu:

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

...Bati'nın gördüğü şekliyle Sovyet liderliği yumuşamayı kendi askeri kuvvetlerini güçlendirmek, Birleşik Devletlerle ve genel olarak bütün diğer karşı devletlerle askeri bakımından eşitliği yakalamak için aktif olarak kullanıyordu. Bu daha önce benzeri olmayan tarihi bir gerçekti. Vietnam felaketi ile kötüümüşen Birleşik Devletler, Sovyetlerin Afrika, Yakındoğu ve diğer bölgelerdeki nüfuz genişlemesine hassas bir şekilde tepki gösterdi.

Geri besleme etkisinin görülmESİ, Sovyetler Birliği'ni dış politika ve ekonomi bakımından olağanüstü kötü bir duruma soktu. Başlıca dünya büyük devletlerini karşısına aldı. Birleşik Devletler, Britanya, Fransa, Federal Alman Cumhuriyeti, İtalya, Japonya, Kanada ve Çin. Bu devletlerin geniş üstün potansiyeline karşı olmak, SSCB'nin olanaklarını aşan tehdikeli bir iştİ.

Kaynak: Henry Kissinger, **Diplomasi**, (çeviren İbrahim H. Kurt) İş Bankası kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2004, s. 777-779

1. a	Yanıtınız yanlış ise “Türk Dış Politikası İçin Zor Yıllar (1945-1947)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise “İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise “1991-2002 Tek Kutuplu Dünyada Dış Politika” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise “Dış Politikada Çok Yönlüğe Geçiş Çabaları (1964-1980) konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise “Bloklaşma Ekseninde Dış Politika (1947-1964)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise “Bloklaşma Ekseninde Dış Politika (1947-1964)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise “Bloklaşma Ekseninde Dış Politika (1947-1964)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise “İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Türk Dış Politikası İçin Zor Yıllar (1945-1947)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise “Türk Dış Politikası İçin Zor Yıllar (1945-1947)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkiye ve Rusya yaklaşık 5 asırdır devam eden komşuluk ilişkileri boyunca çok sayıda savaş yaptılar. Rusya'nın bu süreçteki faaliyetleri Kazan ve Astrahan gibi Türk hanlıklarının işgali ile başlayıp on dokuzuncu asırda Türkistan Hanlıklarının istilasıyla devam etti. Aynı dönemde Balkanlar'da uygulamak istediği Panslavist politikalar Osmanlı Devleti'nin ve halkın çok zor zamanlar geçirmesine yol açtı. 1877-1878 savaşında uğradığı ağır Osmanlı Devleti'ni temellerinden sarsmışdı. Birinci Dünya Savaşı'nda da iki millet rakipti. Bu süreçte yaşanan olumsuzlukların hatırlarını taze idi. Türk millî mücadelede TBMM Hükümeti ile Bolşevik idaresi arasındaki yardımlaşma ve iyi ilişkiler hemen her sahaya yayılmıştır. Rusya ile ilişkilerin bozulmaya başladığı dönemde dahi Türkiye yaptığı anlaşmalara kendisini Rusya ile çatışmaktan alıkoyacak hükümler koydurmayı özen göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafların bütün baskularına karşın Türkiye savaşa girmemeyi başarmıştı. Ancak uluslararası denklemin diğer tarafındaki devletler de daha Birinci Dünya Savaşı sırasında rakip olduğu ülkelerdi. Dolayısıyla Türkiye birinci Dünya Savaşında tarafsız kalması istenmesine karşın taraf olmuş ve yenilmiştir. İkinci Dünya Savaşında taraf olması ve savaşması istenmesine karşın tarafsızlığını korumuştu. Ancak savaşa girmemiş olmasına karşın yeterince gelişmemiş ekonomi ve sanayisi dolayısıyla da büyük oranda savaştan etkilenmişti. Bu aşamada uluslararası alanda destek bulmadan yeni bir savaş Türkiye için yıkım olacağından yöneticiler derinden endişelenmişlerdir.

Sıra Sizde 2

Uluslararası ilişkilerin temel kuralı daimi dostlukların olmadığı gibi daimi düşmanlıkların da olmayacağı公平dır. Ülkeler arasındaki her tür ilişkilerin temel belirleyicisi menfaattir. Uluslararası ilişkilerde duygusallığa yer yoktur. Ülkeler çıkarlarına en uygun politikayı takip ederler. Zaten ülkeler ve milletlerarası savaşlar da bu menfaatlerin çakışmasından ortaya çıkmaktadır. Devletler oylara çıkarları doğrultusunda bakmaka ve ilişkileri bir bütün hâlinde görmek yerine çıkar eksenli değerlendirmektedir. Uluslararası ilişkilerin bu zaafi milletlerarası temasların taşeması gereken samimiyet, dürüstlük ve insan hak ve özgürlüklerine saygı gibi temel insanı değerlerin sadece sözde kaldığı bir çifte standartlar ortamı oluşturmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinden itibaren siyasi olarak aktın ilişkiler kurmaktan kaçındığını, Lozan Anlaşmasını imzalamadığını, diplomatik ilişkiler kurmak konusunda da tereddüt gösterdiğini biliyoruz. Bu coğrafyada Türkiye'nin önemini değerlendirmek konusunda İngiltere'nin yol göstericiliğinde hareket ettiğini savaş sonrası dönemde de gelişmeler ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği ile iki kutuplu dünya düzeninde karşı karşıya geldiği zaman Türkiye'nin Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlar coğrafyasındaki önemini anlayacaktır. Ancak bu dönemde de uluslararası siyasetin doğasına uygun olarak kendi çıkarlarını daima ön planda Görerek, Türkiye Cumhuriyeti'nce daima önemsenen samimi iş birliği ve dostluk kavramına pek de uygun davranışmamışlardır. İngiltere de esas olarak bölgedeki hâkimiyetini devam ettirmek politikasında kullanabileceği piyonlar arayan bir siyaset takip etmekle meşhur bir devlettir. Almanya'nın Avrupâdaki hızlı ilerlemesi karşısında Rusya'nın başlıca kuvvet olduğu inancı ile Türkiye'nin endişelerini dikkate almadan daha önce yapılmış anlaşmaları hice sayarak Rusya'nın beklenenlerine olumlu cevap vermişlerdir. Daha önce Birinci Dünya Savaşı sıralarında yapılan gizli anlaşmalarla İstanbul ve Marmara Bölgesi'nin Rusya'ya verilmesine destek verdiklerini biliyoruz. İngiltere belli bir dönem Rusya'nın Akdeniz'e inmesine, Basra Körfezi'ni kontrol ederek Hindistan'ı tehdit etmesine karşı bir set oluşturmak politikasını takip etmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti ile ittifaklar yapmıştır. Ancak ihtiyacının kalmadığını gördüğü anda kendisi devleti yıkmak için politikalar geliştirmiştir.

Sıra Sizde 3

Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin yerine dünyanın süper gücü hâline gelen ABD ile iyi ilişkiler içinde olmayı dış politikasının merkezine almıştır. Aynı şekilde Balkanlar ve Orta Doğu'da, Kafkaslarda barış ortamı oluşturmayı kendi iç yapısındaki düzenlemeler, iyileştirmeler için zaruri görüyordu. Savaştan sonra ABD'nin bölge ülkelerine Truman Doktrini çerçevesinde mali ve askeri yardım yapması Türk yöneticileri arasında çok büyük bir memnuniyyete sebep oldu. 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Antlaşması'yla da askeri yardımın hukuksal çerçevesi oluşturuldu.

Türkiye'nin Batı Bloku'na eklenmesinde ikinci önemli adım 1947 Haziran'ında ABD Dışişleri Bakanı

George Marshall tarafından ilan edilen Marshall Planı çerçevesinde ABD'den ekonomik yardım alınmasıyla atılmıştır. Plan, ABD'nin II. Dünya Savaşı nedeniyle büyük bir yıkımı uğrayan Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapmasını öngörmektedir. Türkiye de -filden savaşa girmemiş olmasına rağmen- bu yardımın yararlanmak istedî. ABD yönetimi içindeki bazı yetkililerin Türkiye'nin savaşa girmedigini, bu nedenle yardımın yararlanılmaması gerektiği yönünde görüş bildirmelerine rağmen Türkiye de plana dahil edildi. Böylece Türkiye 1948-1952 döneminde yaklaşık 350 milyon dolar tutarında ekonomik yardım alarak özellikle tarımda makineleşme, karayolları yapımı, maden işletmelerinin modernleştirilmesi alanlarında ilerleme kaydetti. Marshall yardımları bir yandan Türkiye'nin kalkınmasına katkı yaparken diğer yandan da ABD'ye ekonomik bağımlılığı artırdı.

Bu tarihten itibaren Türkiye, siyasal, ekonomik ve askerî destek sağlamak amacıyla ABD liderliğinde kurulan bütün ilgili örgütlerde katılmak ve Batı'dan aldığı desteği daha da artırmak yönünde bir politika izledi. Bunu yaparken kendi Avrupalı kimliğini öne çıkardı; Asyalılığı ise reddetti. Nitekim Asya Devletleri Konferansı'na katılma davetini reddeden Türkiye, 1949'da Avrupa Konseyi'ne üye oldu. 1948'de kurulan İsrail devletini, ABD'nin de cesaretlendirmesile 1949'da tanıyan ilk Müslüman ülke oldu. İlerleyen dönemde, Bağlılösizler Hareketi'ne mesafeli duruş ve Cezayir'in bağımsızlığı oylamasında BM'de "red" oyu verme gibi tavırlar da, dış politikayı olabildiğince blok tutumuyla uyumlaştırma çabası olarak değerlendirilebilir.

Bu yardımların en önemli etkisi Türkiye'nin Atatürk döneminde başlattığı millî savunma sanayi hamlesini kesintiye uğratması, demiryollarına verilen önemini karayollarına çevrilmesi gibi ülke kalkınmasında kendi gücüne, millî kaynaklarına dayanmak yerine dış desteklere bağımlılık yaratmıştır. İthal mal, teknoloji ve bilgi kullanımı yaygınlaşmıştır. Üretici güç olmak yerine pazar olmak durumunu ortaya çıkarmıştır. Devlet yöneticilerinin kolaya kaçmaları şeklinde ortaya çıkan bu tercih millete zaman, güç ve kendine inancını kaybettirmiştir. Devlet ve millet idaresinde kendine, gücüne, birikimine güvenmek yerine dış destekler ile geleceğin tasaranamayacağını hem 1950'li yıllarda hem de 1960'larda çok net biçimde göstermiştir.

Sıra Sizde 4

Kıbrıs'ın 1877-1878 Savaşı'ndan sonra ara buluculuk faaliyeti yapacağı vaadiyle İngiltere tarafından ele geçiril-

mesine kadar yaklaşık dört asırdır burada devam eden Türk varlığı burada her türlü medeniyet eserini de ortaya koymuş, farklı unsurlara her türlü özelliğini yaşatma imkânı sağlamıştı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan adayı Yunanistan ile birleştirme çabaları burada yaşayan Türklerin göçe zorlanması, öldürülmesi şeklinde terör olarak ortaya çıkmıştır. Yunanistan'a tarihî Batı kültürlerinin sahibi imajıyla yaklaşan Batılı devletlerin hemen her konuda olduğu gibi Kıbrıs meşesinde de "şımarık çocuk" kimliğindeki Yunanistan'a ve taleplerine sempatiyle yaklaştığı pek çok olayda görülmüştür. Kıbrıslı Rumlar Enosis adını verdikleri Yunanistan ile birleşmek ideali için acımasızca cinayetler işleyerek adayı Türklerden temizlemeye başlamışlardır. Türkiye vatandaşları, soydaşları olan insanların can, mal ve yaşamalarını güvence altına almak için uluslararası anlaşmaların kendisine verdiği hakkı kullanmıştır. Ada'ya yapılan barış harekatının ilk aşamasında Rumları ve Yunanistan'ı barışa razı etmek mümkün olmayınca Türkiye harekatın ikinci aşamasını başlatmak ve fiili durum yaratmak zorunda kalmıştır. ABD başta olmak üzere Avrupa'dan bu aşamada protestolar yükselmiştir. Aynı protestoların adadaki Türkler katledilirken gösterilmemesi batı dünyasının Türklerle uyguladığı çifte standartın en açık göstergesidir. Batılı devletler ve toplumlar kendi inanç ve kültür ailesinin dışındaki ülke ve milletlere maalesef daima ikinci sınıf insan muamelesi yapmaktadır. Türklerin ve Müslümanların Orta Doğu'da, Uzak Doğu'da, Çin'de maruz kaldığı baskilar karşısında medeni olma ! iddiasındaki dünyanın sessiz kalması bu çifte standart anlayışından kaynaklanmaktadır.

Sıra Sizde 5

Batıcılık ilkesi çerçevesinde Batı dünyası kurumlarına üyelik her zaman dış politikasının en önemli önceliklerinden biri olmasına rağmen, Türkiye 1950'lerde olumaya başlayan ve AET'nin (Avrupa Ekonomik Topluluğu) temelini oluşturan Avrupa ekonomik bütünlüğe başta kayıtsız kalmıştır. Bunun temel sebepleri; Türkiye'nin o dönemde uluslararası örgütlenmelere daha çok güvenlik odaklı bakması, ekonomik yardımlarını ABD'den temin etmesi ve Avrupa'daki örgütlenmenin başarı şansını düşük görmesi idi. Gerçekten de bu dönemde Avrupa Birliği düşüncesinin arkasındaki en etkin güç ABD idi. Bu çerçevede Türkiye, 1957 Roma Antlaşması'yla kurulan AET'ye üyelik konusunda adım atmadi. Fakat ABD'den ekonomik yardım alınmasında karşılaşılan zorluklarla karşılaşmaya başladığı sırada Kıbrıs meselesi sebebiyle ilişkilerde sorun

yaşadığı Yunanistanın AET'ye üyelik başvurusunda bulunması, Türkiye'nin fazlaca bir hazırlık yapılmadan AET'nin kapısını çalması sonucunu doğurdu. Özellikle Yunanistanın AET'ye başvurusu Türk dış işlerinde büyük bir heyecan yaratmıştı. İki ülke arasındaki rekabette geri planda kalmak istemeyen Ankara hiç vakit kaybetmeden, Atina'yı takip ederek Ağustos 1959'da AET'ye müracaat etti.

Türkiye'nin müracaatı AET'de memnuniyetle karşılandı. Fakat Eylül 1959'da başlayan görüşmelerde Türk tarafının ekonomik yardımlar konusunda hayli talepkâr olması ve hazırlıksızlığı sürecin yavaşlamasına sebep oldu. AET'nin Yunanistan'la ön görüşme faslından görüşme faslına geçilme kararı alması, Türk tarafında tepki doğurdu. Türkiye'nin girişimleri sonucunda AET, 1960 Mayıs'ında Türkiye ve Yunanistan'la aynı anda görüşmelere başlanması kararını aldı. Fakat 27 Mayıs Askerî darbesi bu kararın uygulanmasını geciktirecekti.

27 Mayıs Darbesi'ni gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi (MBK), yayılmıştıgı bildiride dış politikada hiçbir değişiklik olmayacağı, Türkiye'nin bütün uluslararası yükümlülüklerini yerine getireceğini ilan etmişti. Nitekim AET ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ortaklığın kurulması yönünde Türkiye'nin kararlı olduğu, yeni yönetim tarafından Avrupa başkentlerine iletildi. Avrupa ülkelerinin başta Fransa olmak üzere Türkiye'deki askerî yönetimden rahatsızlık duymaları ilişkilerin sürdürülmesine olumsuz etkide bulunduysa da 1961-1963 döneminde görüşmelere devam edildi. Sonunda iki taraf arasında 12 Eylül 1963'te Ankara'da bir Ortaklık Anlaşması imzalandı.

1964 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye ile AET / AB arasındaki ilişkilerin temel belgesi olma niteliğini taşıyan Ankara Anlaşması'yla Türkiye'nin hazırlık, geçiş ve son dönem olarak adlandırılan süreçlerden sonra AET'yle gümrük birliğine girmesi öngörülmüştür. Türkiye'nin AET'ye tam üyeliği ise tarafların birbirlerine danışacakları bir konu olarak düzenlenmiş, AET tarafı tam üyelik için Türkiye'ye açık kapı bırakmıştır. Tam üyelik öncesinde kurulan ortaklık ilişkisi çerçevesinde Türkiye ve AET karşılıklı yükümlülükleri yerine getirme sözü vermişlerdir. Fakat 1970'li yıllarda yaşanan küresel gelişmeler, AET'nin kabuk değiştirmeye başlaması ve Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, tarafların karşılıklı olarak bazı yükümlülüklerini yerine getirmelerini geciktirecektir. Bu bağlamda Türkiye, Ankara Anlaşması'na ek protokolden (1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol) kay-

naklanan, AET ülkelerinin ticari ürünlerine uygulanan gümrük vergilerinin belli bir süre içinde sıfırlanması yükümlülüğünü yerine getiremeyecek, Katma Protokolü 1978'de askıya alacaktır. Dahası, bu alandaki en büyük rakip olarak görülen Yunanistan, AET'ye tam üyelik başvurusu yaparken davet edildiği hálde Türkiye üyelik için başvurmayacak, Yunanistan'ın 1981'de AET'ye tam üye olmasıyla birlikte de Türkiye için işler çok daha zorlaşacaktır. 1980 Askerî Darbesinin ardından Türkiye'nin siyasi durumunu gerekçe gösteren Avrupali ülkeler Ankara Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini dahi yerine getirmemişlerdir. Üstelik 1981'de tam üye olmasının ardından Yunanistan, Türkiye'nin tam üyelik sürecini baltalamak için her türlü gayreti göstermiştir. Özal yönetiminin 1987'de AET'ye tam üyelik başvurusu yaparak donan ilişkileri tekrar canlandırma politikası ise çok sınırlı sonuçlar vermiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren Doğu Bloku ülkelerinde başlayan demokratikleşme hareketleri ve rejim değişiklikleri, AET'nin öncelikle bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye ağırlık vermesine yol açmıştır. Türkiye'nin üyeliği konusu ise sürekli sürüncemede bırakılmıştır. Bu dönemde AET'nin Türkiye'ye tavsiyesi, demokratikleşmeye ve ekonomik reformlara hız vermek ve tam üyelikten önce gümrük birliğini tamamlamak olmuştur. Tam üyelikten bir süreliğine ümidi kesen Türkiye gerçekten de, gümrük birliğine yoğunlaşacak ve taraflar arasında 1 Ocak 1996'dan itibaren gümrük birliği tesis edilecektir. Fakat artık Avrupa Birliği (AB) adını almış olan örgütün, Türkiye'ye genişleme perspektifi içinde yer vermemesi, 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nden sonra ilişkilerin gerilmesine yol açacaktır. AB'nin 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye "aday ülke" statüsü vermesiyle 2000'li yıllar boyunca Türkiye'nin siyasi ve ekonomik hayatını yakından etkileyebilecek "AB Gündemi" yeniden ortaya çıkacaktır.

Ana hatlarıyla özetlenen Türkiye'nin Avrupa Birliği yolculuğundaki gecikme sadece Türkiye'nin dersini çalışmaması, ev ödevlerini yapmamasından kaynaklanmadığı bir gerçektir. Avrupa milletlerindeki kültür anlayışı ve tarihlerinden günümüze devam ettirilen olumsuz bir Türk ve Türkiye imajı, bu neticeye etki eden hususlar arasında sayılmalıdır. Türkiye de bu imajı ortadan kaldıracak bir proje üretmemiştir. Avrupa Birliği ülkeleri ancak kendileri ihtiyaç duylarsa Türkiye'yi kabul edeceklərdir. Zira Balkanlar'ın Hristiyan ülkeleri şartları yerine getirmelerine bakılmaksızın birliğe dahil edilmişlerdir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Çeviren Ahmet Fethi, 2. B., İstanbul 1996.
- Altan, Mehmet. **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul 2001.
- Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 11. B., İstanbul, t.y.
- Armaoğlu, Fahir. **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara 1991.
- Bağcı, Hüseyin. **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara 1990.
- Bilge, Suat. **Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, İstanbul 1992.
- Birand, Mehmet Ali. **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası**, 2. B., İstanbul 1986.
- Cölaşan, Emin. **12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası**, 11. B., İstanbul 1984.
- Dağı, İhsan D. "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut," **Türkiye ve Avrupa**, (yay. haz.) Atilla Eralp, Ankara 1997.
- Erhan, Çağrı. "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar," **AÜSBF Dergisi**, C. 51, S. 1-4, (Ocak-Aralık 1996).
- Erhan, Çağrı. "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı," **AÜSBF Dergisi**, C. 51, S. 1-4, (Ocak-Aralık 1996).
- Erhan, Çağrı. **Beyaz Savaş Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Ankara 1996.
- Fırat, Melek M. **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara 1997.
- Gönlübol Mehmet - Ülman Haluk. "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965," **AÜSBF Dergisi**, C. XXI, No:1, (Mart 1966).
- Gönlübol, Mehmet (et. al.). **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara 1996.
- Halle, Louis J. **The Cold War As History**, New York and Evanston, Harper & Row, 1967.
- Harris, George. "Cross-Alliance Politics: Turkey and the Soviet Union," **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol.XII, 1972.
- Harris, George. **Troubled Alliance: Turkish American Relations in Historical Perspective 1945-1971**, Washington DC, American Enterprise Institute, 1972.
- Hasanlı, Cemil. **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Ankara 2011.
- Kürkçüoğlu, Ömer. **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara 1972.
- Oran, Baskın. (editör) **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.I ve CII, İstanbul 2001.
- Rustow, Dankwart. **Turkey America's Forgotten Ally**, New York&London, Council On Foreign Relations Press, 1989.
- Sander, Oral. "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri," **AÜSBF Dergisi**, C.35, No:35, (Temmuz Aralık 1982).
- Tellal, Erel. **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçeveinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Ankara 2000.
- Uzgel, İlhan. **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, Ankara 2004.
- Ülman, A. Haluk. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-I," **AÜSBF Dergisi**, C.23, No:3, (1968).
- Ülman, A. Haluk ve Oral Sander. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-II," **AÜSBF Dergisi**, C. 27, No:1, (1972).
- Vali, Ferenc A. **Bridge Across the Bosphorus**, Baltimore and London, John Hopkins Press, 1971.

7

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 Günümüzde çokça eleştirilen İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki iç politika uygulamalarının gerekçelerini irdeleyecek,
  - 🕒 Savaş sonrasında ortaya çıkan politika değişikliklerini ve çok partili hayatı geçiş sürecinin aktörlerini ve tavırlarını sorgulayabilecek,
  - 🕒 Halkın oyu ile iktidara gelen Demokrat Partinin iç politikadaki uygulamaları hakkında bilgi sahibi olarak askerî darbeyle biten dönemi değerlendirebilecek,
  - 🕒 Darbeler sonrasında Türkiye'nin siyasi ve sosyal gelişmelerine yön veren arayışları günümüz ile karşılaştırabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Çok Partili Hayat
- İkinci Dünya Savaşı
- Darbeler
- İktidar - Muhalefet Çekişmeleri
- Ekonomik Darlıklar

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi II

Atatürk'ten Sonra Türkiye

- II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNİN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK UYGULAMALARI
- ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE 1950-1960 (DEMOKRAT PARTİ) DÖNEMİ
- 1960 DARBESİ'NDEN SONRA TÜRKİYE
- 12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRK SİYASETİNDE GELİŞMELER
- 12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE

Atatürk'ten Sonra Türkiye

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNİN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK UYGULAMALARI

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından başlayarak günümüz'e kadar uzanan süreçte Türkiye'de oluşan idari ve siyasi yapının kendine has özellikler taşıyarak gelişliğini söylemeliyiz. İsmet İnönü, 11 Kasım 1938'de yapılan seçimlerde parti grubu ve millet meclisinin büyük desteğiyle Cumhurbaşkanı olmuştu. Usulen görevinden istifa eden Celal Bayar'ı yeniden hükümeti kurmakla görevlendiren yeni Cumhurbaşkanı küçük değişiklikler ile mevcut durumun devam ettirileceği mesajını vermiştir.

26 Aralık'ta yapılan olağanüstü Kurultayda ise İsmet İnönü "millî şef ve değişmez genel başkan" sıfatını almış, Atatürk' "Ebedî Şef" olarak kabul edilmiştir. Tek parti idaresindeki siyasi yapıda genel başkan, ölüm, görevini yapamayacak derecede ağır hastalık veya kendi isteğiyle istifa etmek dışında değişmez olarak kabul edilmiştir. Böylece hızla yaklaşan İkinci Dünya Savaşı arifesinde devletin üst yönetim kademesini güçlendirerek otoritesini tartışılmaz hâle getirmek hedeflenmekteydi. Ancak alınan bu karar daima hükümetin yanında yer alan basın yayın organlarında dahi eleştiri konusu olmuştur.

Fotoğraf 7.1

Atatürk ile 1920'lardan itibaren Cumhuriyet'in her safhasında bulunan İsmet İnönü onun vefatıyla Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olmuştur.

Atatürk döneminde çeşitli sebeplerle aktif siyaset ve görev yapamayan Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi isimler bu süreçte öne çıkarılırken Atatürk'ün son döneminde yanında yer alan ve İsmet İnönü'ye muhalif oldukları bilinen isimler de siyaset ve idare sahnesinin dışına itildiler. Bununla birlikte siyaset sahnesine yeniden çıkardığı küskünlerle yaptığı bir anlaşma ile İsmet İnönü de rejimin kalıcılığına verdiği önemi ortaya koymuş oluyordu. Cumhuriyet ve inkılapları korumak ve devam ettirmek için "Atatürk'ü korumak ve şahsı ile uğraşmamak" ilkesinde uzlaşmıştı. 30 Haziran 1939'da ise Hatay'ın Türkiye'ye katılması gerçekleşti. Atatürk'ün büyük ölçüde hazırladığı bu sürecin İnönü döneminin ilk günlerinde tamamlanması sevindirici bir olay olmuştur.

Müstakil Grup: Hükümetin faaliyetlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde kontrol edilmesini sağlamak amacıyla oluşturulan grup. Müstakil grupta kurultay tarafından seçilecek 21 milletvekili görev alacaktır. Grup üyeleri parti meclisi toplantılarını görüş bildirmeden ve oy kullanmaksızın izleyecek TBMM toplantılarında ise grubun görüşlerini dile getirip düşünceleri çerçevesinde oy kullanacaklardır. Parti genel başkanı müstakil grubunda başkanıdır.

29 Mayıs 1939 tarihli Beşinci Olağan Kongrede 1936'da başlatılan "parti-devlet özdeşliğinden" vazgeçilmesi ve hükümet çalışmalarını kontrol etmek için "müstakil gurup" kurulması Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile denenmiş olan demokratikleşme çabalarına dönüşün bir işaret olarak değerlendirilebilir. Ancak değişmez genel başkanlık için 'Millî Şef'in dört yılda bir seçimle belirlenmesinin otoritesine zarar vereceği' endişesinin dile getirilmesi hem mevcut dönemin yaygın anlayışını hem de bundan sonraki süreç hâkim olacak zihniyete işaret etmesi bakımından önemlidir. 1946'da vazgeçilecek olan bu uygulama, bölge ve sınıf esasına göre parti kurmayı yasaklayan hükmün kaldırılması ile de desteklenecektir.

Yeni dönemin ilk kısmı Atatürk'ün vefatından önce gelişini öngördüğü II. Dünya Savaşı ortamında geçmiştir. 1911'den başlayarak on yıl devam eden savaş sürecinden sonra "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesini takip ederek ülke içinde yenilenme ve yeniden yapılanma çabası gösteren cumhuriyet idaresi savaşın son günlerine kadar tarafsızlığını korumuştur. Her iki tarafın devamlı baskılara karşı savaşın son günlerine kadar devam ettirilen tarafsızlık kadar, yeni kurulmakta olan dünyada Türkiye'nin de yerini almasını sağlayacak adımlar atılmıştır. Nitekim 23 Ocak 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek oluşturulacak Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucu üyesi olmak üzere San Francisco Konferansı'na katılma hakkı kazanılması zikre değer diploması hamleleri olarak değerlendirilebilir. Çok partili hayatı geçilmesi kararı konferansa gönderilen temsilci vasıtasiyla davet sahiplerine duyurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında gelişmeler, iş birliği yapılan ve yapılmak istenen devletlerin savaşa katılmaya zorlayan tavır, baskı ve zorlamaları yeni yönetimin 1950'ye kadar olan ekonomik, idari, siyasi ve sosyal tercihlerini âdetâ dayatmıştır.

SIRA SİZDE

1

Birinci Dünya Savaşı'nda büyük kayıplara uğrayan, Millî Mücadele sonrasında ise Lozan'da Misak-ı Millî hedeflerini tam olarak gerçekleştiremeyen Türkiye'nin yöneticilerinin bu aşamada İngiltere/Rusya ve Amerika Birleşik Devletlerince kendilerine yapılan savaşa katılma tekliflerini kabul etmeye sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

Devlet gelişmelerin yönüne göre her an ortaya çıkabilecek bir savaşa girme ihtimaline karşı yaklaşık bir milyon genci silah altına almak zorunda kalmıştı. Nüfusun en dinamik kesiminden önemli bir kısmının üretim sahasından çekilipti tüketici konumuna getirilmesinin ortaya çıkardığı olumsuz ekonomik etkiler ise toplumun her kesiminin şikayetine sebep olmuştur. Ülke savaş döneminin ağır ekonomik şartlarından büyük oranda etkilenirken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "kadınları dul, çocukları öksüz bırakmadığı" savunusu yapmasına karşın "bir kilo şekeri beş liraya yedirdiği" ithamından kurtulamamıştır.

Fotoğraf 7.2

*İsmet İnönü
Cumhuriyetin ilk
yıllarından itibaren
tarım kesiminin
meseleleriyle
ilgilenmişti.*

*Kaynak: Atatürk
Araştırma Merkezi
Arşivi*

Savaş dönemi siyasi ve sosyal uygulamalarını ekonomik uygulamalardan soutlamak mümkün görülmemektedir. Köy Enstitülerinin kurulup yaygınlaştırılması, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve nihayet Çiftçiye Topraklandırma Kanunu savaş ortamında idari, siyasi ve sosyal manada yeniden yapılandırma çalışmaları olarak da görülebilecek mahiyettendirler.

Milli Korunma Kanunu, savaş ihtiyaçlarıyla doğrudan ilgili maden ve sanayi sahasında hangi malın ne miktar üretileceğine karar verme yetkisiyle hükûmete ekonomik hayatın her yönünü kontrol etme imkânı veriyordu. Kanun, alınan kararlara bağlı olarak işçilere ücretli çalışma mecburiyeti getirmek, hafta tatilini iptal etmek, istismarcıları hapis ve sürgünle cezalandırmak gibi geniş yetkileri hükûmete vermektedir. Bunun yanı sıra tarım alanında da hangi ürünün nerede, ne miktarda ekileceği devlet tarafından belirlenebilecekti. Devlet ekilmeyen arazileri de işletmeye açmak yetkisine sahipti. Bu kontrol olanağına karşın istismarların önlenememesi ve yönetiminin en üst düzeyde bundan şikayet etmesi sürecin başarılı yönetilemediğinin de dolaylı olarak ifadesi olmalıdır. Nitekim İnönü de 1 Kasım 1942 tarihindeki TBMM açış konuşmasında “şuursuz bir ticaret havası”, “haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası” ve “elinden gelse soluduğumuz hava-yı ticaret malzemesi yapmaya kalkışan gözü doymaz vurguncu tüccar”ların milletin yaştısını zora soktuğundan şikayet etmiştir. İnönü, “ticaretin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanıtmamak” gerektiğini ifade etmek ihtiyacını hissetmiştir.

Gerçekten de savaş yıllarda küresel ve bölgesel ekonomik dalgalanmaların iyi yönetilememesinden kaynaklanan belirsizlik ortamı pek çok kesim tarafından istismar edilmiştir. Fırsatçı kesimlerin sağladığı haksız kazançları vergilendirmek amacıyla çıkarılan kanunlar muhataplarının büyük tepkisine neden olmuştur.

Savaş döneminin ekonomik şartlarını istismar ederek elde ettikleri yüksek kazançların vergisi vermeyenleri hedef aldığı açıklanan **Varlık Vergisi** uygulama aşamasında birçok suistimalleri de beraberinde getirmiştir.

18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Kanun. Umumi veya kısmi seferberlik, devletin bir harbe girme ihtiyali ve diğer ülkelerin katıldığı savaşta halkın ve ordunun ihtiyaçları için gereken bütün sınai ve ticari faaliyetleri denetleme yetkisinin hükûmete verilmesi esasına dayanmaktadır.

11 Kasım 1942'de çıkarılan 4305 sayılı Yasa ile savaş ortamından yararlanarak yüksek kazançlar elde etmesine karşın aynı oranda vergi vermeyen mülkellerden vergi almak hedeflenmiştir. Ticaret sahasında yer alan kesim büyük oranda gayrimüslim vatandaşlardan olduğu için bu yasa aynı zamanda ticaret piyasasındaki Türk varlığını artırmak için de bir vesile olarak görülmüştür. Yasa 15 Mart 1944'te yürürlükten kaldırılmıştır.

4 Haziran 1943'te çıkarılan 4429 sayılı Yasa ile sınai ürünlerden %12 diğerlerinden %8 olarak vergi alınmasının öngörülüdür düzenlemeye. Vergi oranının daha sonra bütün ürünlerden %10 olarak alınmasına karar verilecektir. Osmanlı dönemi aşşarının geri getirildiği şeklinde eleştirilmiştir.

Toprak Mahsulleri Vergisi ise büyük yekün tutan savaş harcamalarının yatkın millet fertleri arasında düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamaya için maliyetinin birkaç katı artan tarım ürünlerinden vergi alınması zarureti ile açıklanmıştır. Muhatap aldığı büyük toprak sahiplerinin ve ithalat-ihracat işiyle uğraşan büyük tüccar kesiminin tepkisine sebep olmuştur. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ise her kesimden büyük toprak sahiplerini rahatsız etmiştir. Bu durumun savaş sonrası oluşan çok partili hayatı etkilediği değerlendirmeleri de yapılmaktadır.

Atatürk'ün "miras yoluyla parçalanmayacak ölçüde her çiftçi ailesinin yeter miktarda toprak sahibi yapılmasını "rejimin sağlam temeli" olarak nitelemesine karşın bekentilerin altında kalan toprak dağıtımları ve niteliği dikkate alınırsa yeni dönemin kazanımlarını daha dikkatli değerlendirmek gereklidir.

Fotoğraf 7.3

Cumhurbaşkanı İnönü Harbiye ziyaretinde. Arkasında oturan Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp'tır.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Fikir hayatı bakımından ise Rusya ve Almanya'nın savaştaki pozisyonlarına göre aşırı sağ ve sol kesimin dönem dönem takibata uğramış olmaları durumun hükümet bakımından nezaketini ortaya koymaktadır. Krom ihracatı dolayısıyla Almanya, savaş döneminde bile önemli bir ekonomik ortak olarak önemini sürdürmüştür. Sovyetler Birliği ise Türkiye üzerindeki tarihî yayılma bekentilerine karşın aynı safta savaşmaya zorlayan bir dost ülke görünümündeydi. Türkiye'yi İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle birlikte savaşa girmeye ikna edemeyen Rusya, tarihî bekentileri için savaş sonrasında açıkça harekete geçecektir.

Nitekim savaşın bitimine yakın günlerde Sovyetler Birliği'nin Doğu Anadolu ve Boğazlar üzerinde kontrol hakkı iddia etmesi Türkiye'nin 1939 itibarıyla yaptığı yön tercihini Batı lehine sağlamıştır bir etken olmuştur. Türkiye savaşın bitimine yakın Almanya ve Japonya devlet-

lerine savaş ilan ederek San Francisco Konferansı'na katıldı. Çok partili siyasi hayatı benimsediğini duyan Türkiye, Birleşmiş Milletler çatısı altına katılmayı tercih etmiştir.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

Çok partili siyasi hayatı yaşama geçirmek, "bila kayd ü şart hakimiyet-i milliye" düşteru ile yola çıkan, demokratik bir cumhuriyet idealini ortaya koyan Türkiye Cumhuriyeti için dönüm noktalarından biridir. Atatürk'ün hedeflediği çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmadaki en önemli adımlardan biri olan çok partili parlamenter hayatı geçiş ancak İkinci Dünya Savaşı sonunda gerçekleştirilebilmiştir. Atatürk'ün çok istemesine rağmen siyaset adamlarının sürecin hassasiyetini layingi ile degerlen-

dirememeleri başta olmak üzere çeşitli sebeplerle hayatı geçiremediği çok partili demokratik hayatı İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonra geçilebilmiştir. Bu sürecin halkın oyu ile hükümeti kuracak partiyi belirlemesi aşamasına kadar gelmesinde demokratik idarelerin hakim olduğu dış politik şartların yönlendirmesi söz konusu ise de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün büyük katkısı olmuştur.

İsmet İnönü'nün millî hâkimiyet anlayışının en açık ve öz anlatımı onun 1 Kasım 1945'te Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışında yaptığı konuşmada görürlür. Çok partili sürecin henüz başlangıcında yaptığı bu değerlendirme demokrasi anlayışı başlığı altında toplayabileceğimiz düşüncelerinin özeti mahiyetindedir. Konuşmasında kişi ve aile hâkimiyetinin belirleyici olduğu altı asırlık bir devlet anlayışı ve geleneğinden yepeni bir döneme geçiş aşamasında yaşananları bir zarruret olarak niteleyen İnönü, devletin temel karakteri olarak demokrasiye dikkat çekmekteydi "Devletin karakterinin bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur".

Söz konusu ortamda yapılan inkrätilerin halkın oy birliği ile gerçekleştirilmesinin beklenmeyeceğine işaretle: "İlk devirlerinde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve devletin laik bir Cumhuriyet olmasını ve Latin harflerini bütün bunları açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insaflı hiç kimse bekleyemezdi" diyen İnönü, yapılanların millet temsilcilerinin kararlarına dayandığını da hatırlatmaktadır: "Bütün bu devrimlerin yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmemiş, hepsi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetleri ve hesap sormaları önünde yenilmiştir." İnönü, söz konusu dönemi değerlendirirken "bütün büyük devrimlerin 1923'ten 1939'a kadar meydana geldiği ve altı seneden beri de bir cihan harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalıdır" diyerek gerek şekil gerekse içerik olarak büyük değişimlerin çok kısa bir sürede gerçekleştiğini hatırlatmak ihtiyacını duymuştur.

Gerçekten de "Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir". Yapılan her işte ve harcamada Millet Meclisinin kontrolünün bulunduğuna dikkat çeken İnönü, sistemin tek eksığının muhalefet partisi olduğunu ancak bunun da Türkiye'nin kendine özgü şartlarına göre gerçekleşeceğini vurguluyordu: "Bizim tek eksığımız hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması büyük talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır".

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ifadesiyle "Demokrasinin her millet için müsterek prensipleri olduğu gibi her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardi" ve "millet kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendisi için özelliklerini bulmaya mecburdu". 1945 Kasım'ından itibaren Türkiye Cumhuriyeti ve Türk milleti demokrasinin kendine özgü özelliklerini bulma süreci başlamıştır. Bu aşamanın da dönemin devlet adamlarının anlayışına göre şekillendirildiğine işaret etmeliyiz. Zira Cumhurbaşkanı bu konuşmayı yaparken 7 Temmuz 1945 tarihinde **Nuri Demirag** adlı sanayicinin birinci meclis dönemi muhaliflerinden bazı şahsiyetleri yanına alarak kurduğu Milli Kalkınma Partisini yok saymıştır. Muhalefet partisi yine Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinden çıkacaktı.

SIRA SİZDE

2

Cumhurbaşkanının bir yandan tek eksigimiz bir muhalefet partisinin olmaması derken resmi makamlara müracaat ederek kurulmuş bir partiyi yok saymasının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

Bu dönemin bir ileri hamlesi olarak çok partili siyasi hayatı geçişin adımları atılmaya başlandı. Parti içi tartışmalar basında geniş biçimde yer almaya başladı. Savaş dönemi uygulamalarını açıkça tenkit eden Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Haziran 1945'te Anayasa'nın millî egemenlik ilkesine işlerlik kazandırılması ve parti hayatının demokrasiye uygun şekilde düzenlenmesi için "dörtlü takrir" verdiler. Parti içi tartışmaları başlatan bu adım net bir karara ulaşmadı. Ancak takrir sahipleri Partiden atıldılar. Cumhuriyet Halk Partisinde üst düzey görevler yapmış bu dört milletvekili 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurdu.

Fotoğraf 7.4

Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar ve Fuat Köprülü, Atatürk ile bir sohbet esnasında görülmüyor.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi

Kuruluş aşamasında Atatürkün Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunda yaptığı gibi iki taraf; Cumhurbaşkanı İnönü ve Demokrat Partinin başkanı Celal Bayar "laiklik ve cumhuriyetçilik" ilkelerine sahip çalışmada anlaştılar.

Çok Partili Hayata Geçişte Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz Beyannamesi

Demokrat Partiyi takiben sosyalist, liberal, İslamcı eğilimler taşıyan çok sayıda parti kurulmasına karşın Milli Kalkınma Partisi, Millet Partisi ve Hürriyet Partisi seçimlerde öne çıktılar. Böylece başlayan çok partili siyasi hayat, önceki deneyimlerin aksine kalıcı oldu. Parti yöneticilerinin ve siyasetçilerin önemli bir kısmının zihniyet olarak hazır olmadığı söylem ve eylemleriyle ortada olmasına karşın bizzat Cumhurbaşkanı İnönü tarafından 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'yle çok partili siyasi hayat "devlet meselesi" olarak kabul ve edildi.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı sıfatı ile yayınladığı beyanname Atatürk dönemindeki başarısız iki denemeden 15 yıl sonra girişilen çok partili demokratik hayat denemesinin başarıya ulaşmasında önemli bir yere sahiptir. Beyannamede ortaya konan fikirler Türk siyasi hayatı ve demokrasi düşüncesinin gelişimi açısından yüz yılın başından itibaren yaşanan problemlere ve çözüm önerilerine işaret etmektedir.

12 Temmuza kadar geçen bir buçuk yıllık süre içerisinde muhalefet partisinin faaliyetine devam etme yolunda aktif bir halk desteği mahrum oluşu, dolayısıyla iktidarın müsamaha ve izni ile devam etmek zorunda kalışı işlerin normal seyrinde gitmesinin önündeki en önemli engel olarak görülmeliidir. Demokrat Partinin Başkanı Bayar ilk günlerdeki propagandalarının yarattığı sıkıntılar karşısında partinin durumunu: "İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı" sözleriyle tanımlamaktadır. Zira henüz halk desteği yoktu.

Demokrat Partinin kuruluşu sırasında yapılan görüşmeler gerek halk arasında gerekse bir kısım partililer arasında "danişkılı dövüş=muvazaa" söyletilerinin yayılmasına yol açmış, bu yoldaki suçlamalar partinin ikiye ayrılmasına yol açacak kadar etkili olmuşlardır. Parti yöneticilerini suçlayanlar daha sonra ayrılarak Millet Partisini kuracaklardır. Demokrat Partinin yöneticileri halk arasında yaşılan bu suçlamanın asılsız olduğunu gösterebilmek amacıyla normalden daha sıkı bir muhalefet yapmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan iktidar partisi yöneticileri Demokrat Partinin kuruluşunu tamamen kendi lütufları olarak görüyordular. Bunların ilimli bir muhalefet bekledikleri Demokrat Partinin eleştirilerine katlanamayarak eleştirileri anarşi yaratmakla suçlamaya başlamaları ve tavırlarını sertleştirmeleri netice almayı daha da güçlendirmektedir.

Hükümet ve muhalefet eleştirilerinin sertleşmesi üzerine feshedilen 1930 Serbest Firka deneyiminde hükümet başkanı sıfatıyla bulunan cumhurbaşkanı, tecrübesini bu olayda son derece verimli bir şekilde kullanarak aynı hataların yapılarak sürecin kesintiye uğratılmasına izin vermemiştir. Demokratik sürecin devam şartının kendini tamamen haklı, karşısındakini tamamen haksız görmemekten geçtiğinin altını çizmiştir: "karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun hakikat payı da vardır" sözleriyle her iki tarafı da sorumlu tutan İnönü, her iki tarafa karşı eşit mesafede durduğunu göstermektedir. Kanun sınırları içinde çalışan muhalefet partisinin iktidar partisinin şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır" derken ne muhalefetin iddialarını tamamen kabul etmiş ne de hükümetin karşı iddialarını tamamen reddetmiştir.

İnönü, "İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir" derken uzun zamandır tek bir partinin uygulamalarına göre çalışmış, devlet ile özdeleşmiş bir partinin ferdi olarak davranışmış bürokratların içine düştükleri sıkıntıya işaret etmektedir. Bu noktada halkın nezdinde devleti temsil eden bürokrasi kadrosunun da yeni sürece alışmalarının zaman alacağına dikkat çekiyordu. Devletin bürokratlarına: Huzur ve asayı sağlarken muhalif meşru müesseselere karşı da tarafsız eşit muamelenin bir mecburiyet olduğunu hatırlatan devlet başkanı, bunu güvenli siyasi hayatın temel şartı olduğunu vurgulamaktaydı. Bununla birlikte farklı amaçlar taşıyarak partiye girenlerin suistimallerini etkisiz bırakmanın partilerin sorumlulukları olduğunu dile getirmektedir. Bundan önceki iki denemedede de yeni parti kurucularının ülke çapında teşkilat kadolarını oluştururken yeterli hassasiyeti göstermemelerinin kurulma-ya çalışılan çok partili siyasi ortamı başarısızlığa iten en önemli sebeplerden biri olduğunu bilen İnönü, yöneticilerin sorumluluğunu hatırlatmaktadır.

Diğer taraftan bürokrasının devlet idaresindeki etkin konumunu hiçbir zaman göz ardı etmeyen İnönü, iktidara kim geçerse geçsin, “bürokrasının hak ve itibar yönünden adil bir muameleye maruz kalacağını temin etmek zorunda” olduğunu altını çizmektedir.

İnönü'nün en üst düzeydeki devlet meselelerinin gelişimi ve en tepedeki makam olarak kendi yaptıkları hakkında vatandaşlarına bilgi vermesi önemlidir. İşlerin sadece Meclis bünyesinde cereyan ettiği bir gelenekten sonra bu tavır farklı bir sürecin yaşandığını gösteren bir simge olarak değerlendirilebilir.

Cumhurbaşkanı iki parti arasında karşılıklı emniyetin oluşmasını hedeflemekte, bunu aynı zamanda ülkenin de emniyeti meselesi olarak göstermektedir. Söz konusu emniyet hem iç hem de dış politik duruma işaret etmektedir. Zira daha önceki parti denemelerinde halkın hemen her bakımdan iki parçaya ayrıldığı, kahvehaneleri ve hatta camilerini ayırdığı, particiliğin ayrımcılık manasına alındığı bir ortam yaşamıştı ki denemelerin başarısızlığının altında yatan en önemli sebeplerin başında gelmektedir. Diğer taraftan çok partili siyasi hayatın başlamasında etkili olan dış politik gelişmeler de ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit eder boyutta idi. Nitekim hükümetin Amerika Birleşik Devletleri ile uzun zamandır müzakere et yardım anlaşması beyannamenin yayılmasından hemen sonra imzalanmıştır.

İnönü arzuladığı ortamı şöyle tarif etmekteydi; “Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından emin (müsterih) olacaktır; İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir”.

Demokrasinin kavram olarak temelini oluşturan bu üç esasın hayatı geçirilebilmesi pek de kolay bir iş değildir. Türkiyeörneğinde zorluğun çoğullukla alışkanlıkların kuvvetinden kaynaklandığını bilen İnönü, “iktidar ve muhalefeteki liderlerin samimi yardımları ile bu güçlükleri yeneceğini” ifade etmekteydi. Cumhurbaşkanı'na göre çok partili hayatı başarmak kişisel bir mesele olmaktan

çıkıp bir devlet ve millet meselesi hâline gelmiştir. Bunun için siyasi hayatının bütün birikimini ortaya koymakta, geçmişte yaşanan başarısızlıkların temelinde yatan sebepleri tespit ederek aynı hataların bir daha tekrarlanmaması için devreye girmektedir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin yayılmasından kısa bir süre sonra (yaklaşık iki ay) muhalefete karşı sert tavırlar takınan Recep Peker'in istifa etmesi ve yerine daha ilimli bir siyasetçi olan Hasan Saka, hükümeti kurmaya memur edilmiştir. Bu arada yeni Başbakanın

belirlenmesi sürecinde muhalefet partisi başkanının da fikri sorularak partilerarası ilişkilerde yeni bir sayfa açılması hedeflenmiştir.

17 Kasım- 4 Aralık tarihleri arasında faaliyet gösteren Yedinci Büyük Kurultayda da parti tüzüğünde demokratikleşme yolunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Halka dönük uygulamalar açısından laiklik ve inkılapçılık ilkesi çerçevesinde radikal uygulamalardan vazgeçme kararı alınması önemlidir. İnönü, çalışmalarının gerekçelerini kongre delegelerine de anlatmıştır. Siyasi hayatı temel ilkenin devlet idaresinde kuvvetli bir hükümet olması, karşısında açık bir muhalefetin de bulunması gerektiğini belirten İnönü, bu noktada muhalefet partisinin olmamasını bir eksiklik olarak görmüş, iktidar makamlarının kalıcı olmadığını hatırlatmıştır.

Fotoğraf 7.5

Cumhuriyeti hükümetlerinde çeşitli bakanlıklarda bulunmuş olan Recep Peker çok partili döneminin ilk başbakanı olmuştur.

Kendisinin devreye girmesini “zchuret” olarak niteleyen İnönü, vatandaşın onun partilere karşı eşit konumda olmasını bir emniyet unsuru kabul ettiğini, tarafsız kalacağı için de cumhurbaşkanı kaldığı sürece partideki bütün yetkilileri kullanacak bir genel başkan vekilinin seçilmesi gerektiğini delegelere hatırlatmıştır. Bütün iyi niyetine ve çevresindeki insanlar üzerindeki büyük karizmasına rağmen çeşitli sebeplerin engellemesiyle Atatürk'ün başarıyla sonuçlandıramadığı çok partili hayatın iktidarı halkın oyu ile değiştirecek seviyeye gelmesinde İsmet İnönü'nün zamanında müdafahesi ve partiler arası ilişkilerdeki dengeleyici rolü gerçekten de etkili olmuştur.

Çok partili siyasi hayat, iki parti yöneticileri arasındaki çekişmelere, muhalefet partisinin hürriyet misakı, husumet andı gibi uç söylemlerine rağmen iktidar partisini de olabildiğince ilmlilaştırdı. Değişmez genel başkanlığın kaldırılması, sınıf ve bölge esasına göre parti kurulmasını engelleyen düzenlemelerin kaldırılması gibi siyasi; üniversitelere idari özerklik verilmesi, Basın Yasası'nın liberalleştirilmesi gibi sosyal düzenlemeler gerçekleştirerek ortam da yumuşatıldı. 27 yıllık tek parti döneminin aksine bir turlu seçim, gizli oy açık tasrif gibi kazanımlarla süslenen süreç, iktidar partisini laiklik ve inkılâpcılık konusundaki radikal söylemlerini yumusatmaya, Osmanlı döneminin hatırlarını yok saymaktan vazgeçmeye, din eğitimi konusunda halkın ihtiyaçlarını karşılayacak adımları atmaya zorlamıştır.

Milletvekili seçimlerinde ise merkez teşkilatın belirleyiciliğine karşı yerel tercihlerin etkisiyle delegelerin öne çıkmaya başladığı bu süreçte yerleşik otoriter anlayışların önemli ölçüde liberalleştiği de dikkat çekmektedir. Bütün bu yumuşamalar iktidar partisine seçimlerde %40 oy getirmiş olmasına karşın çoğuluk usulü geçerli olduğu için Demokrat Parti %53 oy ile milletvekilliklerinin %83'ünü almayı başarmıştır.

Ortamda yumuşama ve demokrasi yolundaki gelişme 14 Mayıs 1950 seçimleriyle zirveye ulaştı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde iktidar halkın oyu ile el değiştirdi.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE 1950-1960 (DEMOKRAT PARTİ) DÖNEMİ

Çok partili sisteme geçişin dördüncü yılında yapılan seçimlerle iktidarın el değiştirmesi Türkiye ile ilgilenen ülkelerde büyük ilgi uyandırmıştır. Türk İnkılabının fikri kaynaklarından Fransa'da “Türkler bilinçli yapmışlar ise dört yılda dört yüz yıllık gelişme kaydettikleri” yorumları yapılmıştır.

22 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar'ın parti başkanlığını bırakması ile cumhurbaşkanının partisiz olması şeklen de olsa sağlanmış oldu. Hükümeti Adnan Menderes kurarken Refik Koraltan, TBMM başkanlığına seçildi. Yeni hükümet dış politikada değişiklik olmayacağı, mevcut szlere bağlılığın devam edeceğini ilan ederken ekonomide yabancı sermayeye imkân tanınacağı, üretimin artırılmasına çalışılacağı belirtildi. Sosyal meselelere ağırlık verilerek işçilerin grev haklarının verileceği, ücretli izin ve tatil hakkı tanınmasının yanı sıra genel af kanunu çıkarılması vaat ediliyordu. Antidemokratik bütün kanunların elden geçirileceği belirtilirken temel hak ve hürriyetler konusunda da anayasal düzenlemeler yapılacaktı. Demokrat Partinin Eylül ayında yapılan Belediye seçimlerinde 600 belediyenin 560 tanesini kazanması destegen köklü olduğunu ortaya koymustur. Nitekim Ekim ayında yapılan ve İl Genel Meclis Üyeleri seçiminde de 67 ilden 55'inde çoğunluğu Demokrat Parti kazanarak ülke başında kendine duyulan güveni her kesime göstermiştir.

Hükümetin 14 Temmuz 1950 tarihinde çıkardığı Af Kanunu olumlu karşılanmasına karşın toplumsal barış açısından şartları tam olarak hazırlanmadığı için beklenen etkiyi gösterememiştir. İşçilerin mali ve sosyal haklarını iyileştirme hedefi ile 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulmuştur. Eylül 1950'de eğitime siyaset sokulmasını önlemek adına öğretmenlerin politika yapmaları yasaklanırken üniversitelerdeki siyasi fikir hareketleri kontrol altına alınmaya çalışıldı. Üniversite hocalarının da siyaset yapmaları önlandı. Okullarda din derslerinin mecburi hâle getirilmesi muhalefetin tepkisini çekerken kamuoyunun hassas olduğu din konusu iktidar ve muhalefet arasında daimi bir polemik konusu hâline gelecektir.

Demokrat Parti'nin ilk yıllarında tarımda makineleşme ve uygun iklim koşullarının desteğiyle ürün artışının sağlanması ve kırsal kesimdeki kitlelerde göreceli bir zenginlik ve refah ortamı oluşturmuştur. Ancak makineleşmenin ithale dayalı olması ve zaman içinde yedek parça sıkıntısı başta olmak üzere çiftçilere sağlanan destegin devamlı olamaması gibi etkenlerle iyimserlik yerini tedirginlige bırakacaktır.

1950-1960 döneminde iktidar ve muhalefet söylemleri, şikayetleri aynı kalmış ancak tarafların rolleri değişmiştir. Seçim sisteminde uygulanan yöntemin değiştirilmesi, iletişim araçlarının iktidarın tekelinden kurtarılması beklenisi aynı kaldı. Mahallî yöneticilerin iktidarın sözcüsü gibi davranışlarına, mecliste muhalefete söz hakkı verilmemesine kadar şikayetler aynı kaldı. Ancak bu dönemde şikayetçi olan taraf değişmişti. Ülke 27 yıl tek başına yönetmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi yeniden iktidara geldiğinde söz konusu değişiklikleri yapacağını ilan ediyordu. CHP'nin seçimi kaybedip iktidardan düşmesine karşın parti yönetiminin aynı kalması parti içi muhalefetin şiddetlenmesine yol açtı.

SIRA SİZDE

3

Hükümetin kendisinin şikayet ettiği ve iktidar olması hâlinde değiştireceğini söylediğι hususları işbaşına geçtiğinde olduğu gibi bırakması, aynı söylemi yeni muhalefet partisinin tekrarlamasının sebebi sizce neler olabilir? Tartışınız.

Demokrat Parti yönetimi de ilk güven oylamasında 192 çekimserle karşılaştı. Demokrat Parti yöneticileri de partilerinin özünde CHP'ye muhaliflerin ittifakı olduğu gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kalmıştır. İttihat Terakki Partisinin II. Abdülhamid'e muhalefetinden itibaren âdetâ kronikleşen iktidara karşı olmakta birleşen muhaliflerin işbaşına gelince hemen farklı gruplara ayrılmaları burada da aynı şekilde ortaya çıkmıştır.

Demokrat Partinin, CHP'ye ait malların devletleştirilmesi tehdidini de kullanarak muhalefeti etkisizleştirme çabaları tedirginlik yaratmıştır. 15 Aralık 1953'te kanun çıkarılması iktidar muhalefet ilişkilerini son derece olumsuz etkiledi. Demokrat Parti iktidarının başında ordunun üst kademesinde değişiklikler yaparak eski dönem ile bağlantısı olmadığını düşündüğü isimleri ordu yönetimine getirmiştir. Demokrat Partinin gerçekten iktidar olma çabaları olarak değer kazanmakla birlikte neticeye etki edemediği görülecektir.

1950-1954 arası dönemdeki ekonomik rahatlama sandığa da yansındığı için Demokrat Parti 1954 seçimlerinde oy oranını artırrarak (%57) meclisin tek hâkimi hâline geldi. Ancak bu durum hükümetin basın, üniversite ve muhalefeti dikkate almama eğilimini güçlendirdi. Bu manzara muhalefet kadar tarafsız kesimleri de endişeye sevk edecek bir noktaya yöneldi. Yargı ve üniversitede 25 yılını dolduranları geçici olarak görevden alma ve bir dönem sonra emekli etme yetkisinin yanına devlet memurlarının da geçici olarak işten el çektirme yetkisinin hükümette toplanması bu endişeleri güçlendirdi. Yapılanları yargı ve bürokrasiyi hükümet

denetimine almak olarak niteleyen muhalefet acil bir güç birliği arayışına yönelik Demokrat Parti içindeki muhalefeti de güçlendirmektedir. Nitekim parti içi demokrasi ve basın politikaları konusundaki kaygılarını cumhurbaşkanı ile paylaşmaları da netice getirmeyince, parti içi muhalifler Hürriyet Partisini kurarak siyasete yeni bir çatı altında devam kararı almışlardır.

1955 Kıbrıs olayları iktidar ve muhalefeti bir araya getirmiştir. Ancak düzenleyenleri net olarak ortaya çıkarılamayan 6-7 Eylül olayları dokuz ay sürecek bir sıkıyönetim sürecini doğuracaktır. Yunanistan ile ilişkileri gerginleştireceği gibi uluslararası alanda Türkiye için olumsuz bir imaj oluşturacaktır. Siyasi parti toplantıları için izin alma zorunluluğu kadar toplantıların resmi görevlilerin de katılımıyla yapılacak yolundaki hukum muhalefeti sisteme yönelik eleştiri ve öneriler konusunda yeni alternatifler ortaya koymaya yöneltmiştir. Anayasa değişikliğiyle iki meclisi sistemin getirileceği, 1950 sonrası çıkan demokrasi karşıtı kanunların iptal edileceği, seçimlerde yapılan yolsuzlukların cezalandırılacağı, hayat pahalılığı ile mücadele ve eski yöneticilerin icraatlarına yönelik soruşturmalara süratle sonuçlandırılacağı bütün muhalefet taraflarının ortak ajandası olarak ilan edildi.

Demokrat Parti içinde de basında yer alan tenkitlerin ispat edilmesine imkân verilmesini isteyen muhalefet gurubu güç kazanırken hükümet, gazeteciler üzerindeki kontrolünü artırma yoluna gitti. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisinden oluşan muhalefet kanadı ise 1957 seçimleri öncesinde demokrasiyi gerçekleştirmek için “yeni bir anayasa yapılması, seçimlerde nispi temsil sisteminin uygulanması, Senato kurulması, işçilere grev hakkının verilmesi ve hürriyetlerin garanti altına alınması” esaslarında uzlaştı. Bu aşamada muhalefetin önceliğinin hükümetin icraatının kontrol edilmesi olduğu görülmektedir. Hükümet partisinin önceliği ise tabii olarak iktidarda kalmak idi ve bunu sağlamak için bir takım düzenlemeler yaptı. Seçim öncesi son altı ayda parti değiştirenlerin seçime girmeleri engellendiği gibi seçim ittifakını ortadan kaldıracak düzenlemeler yapıldı. Bütün bu çekişmeler ortamında muhalefet partisinin adaylarının %85'inin parti teşkilatı tarafından belirlenmiş olması seçim sonuçlarını değiştirecek kadar etkili olmasa da parti içi demokrasinin gelişmesi bakımından altı çizilecek bir gelişmedir.

Hürriyet Partisi hükümetin başına yönelik tavırına karşı çıkan Demokrat Parti içindeki muhalif milletvekillерinin 20 Aralık 1955'te kurduğu parti, 1957 seçimlerine katılarak dört milletvekilliği kazanan parti 1958'de kendini feshetmiştir.

Fotoğraf 7.6

Demokrat Parti Başkanı Menderes bir mitingde katılan halkı selamlarken

Ekonomik olumsuzlukların da öne çıkmaya başlamasıyla 1957 erken genel seçimlerinde Demokrat Partinin oyların %47.70'i ile 424 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi ise %40 oy ile 178 milletvekili, Millet Partisi %7.19 oy ile 4, Hürriyet

Partisi ise %3.85 oy ile 4 milletvekili çıkarabildi. Mevcut seçim sistemi dolayısıyla ortaya çıkan bu manzara çok partili sürecin başında değiştirilmek istenilen bir sistemin sonucu idi.

Hükümetin muhalefeti ve destek olan kaynakları engellemeye yönelik tedbirleri arttırdığı bu dönemde basın ve muhalefet kadar onlara destek olan diğer kesimlere karşı tavır aldı. Meclis çalışmalarını tamamen hükümetin kontrolü altına verecek düzenlemeler muhalefetin meclis çalışmalarını boykot etmesine rağmen kabul edildi. Anayasa hukukçularının hükümetin düzenlemelerinin anayasaya aykırı olduğunu iddiasıyla bu tartışmalara katılması üniversiteyi de sürecin bir parçası haline getirdi.

Seçimlerden sonra bazı subayların hükümete karşı komplot hazırlığında oldukları iddiası ortalığı karıştırdı. Subayların mali durumlarını iyileştirme çabalarının onları siyasete karışmaktan uzak tutacağı beklenişindeki hükümet çevreleri şaşkınlığa uğradı. Ancak iddiasını ispatlayamayan ihbarçı subay cezalandırıldı. 1957-1960 dönemi %200'lük bir enflasyon ile ekonomik bozulmalar konusunda hükümet için ciddi bir ihtar olurken muhalefet dış yardım olmaksızın hükümetin ekonomi çarkını döndüremeyecek durumda olduğunu iddia etmeye başlamıştır. İlişkilerde gelinen bu nokta hükümetin muhalefete karşı tavrını sertleştirmesine de etki etmiştir. Nitekim hükümet, muhalefetin faaliyetlerini bir düşmanlık göstergesi olarak nitelleyecek ve devlet memurlarının da üye olabileceği "vatan cephesi" kurulması çağrısı yapacaktır. Devlet memurlarının siyaset yapmasını engellemek için düzenlemeler yapan hükümetin bu hamlesi siyasi çekişmenin geldiği noktayı göstermek bakımından anlamlıdır. Muhalefetin en etkili yayın organı Ulus Gazetesi geçici olarak kapatılırken Cumhuriyet Halk Partisi başkanının illerdeki propaganda gezilerinde çeşitli şekillerde problemler yaşanmaya başlamıştır. 1954-1958 döneminde hüküm giyen gazeteci sayısının 238'e ulaşması ise sıkıntının boyutları hakkında bir fikir verecektir.

1959 yılı gerginliklerle doludur. Millet Partisi Başkanı Osman Bölkübaşı yaptığı bir konuşma dolayısıyla hapis cezasına çarptırılırken, hükümet muhalefetin vatandaşları isyan ve ihtilale teşvik ettiğini iddia ediyordu. Buna mukabil muhalefet de hükümeti dini siyasete alet etmekle suçluyordu. Hızla kötüye giden gelişmelerin sonunu ise İsmet İnönü'nün "şartlar tamam olduğu zaman ihtilaller milletler için bir haktır" sözü göstermiştir. İktidar ve muhalefet ve toplumun geneli için gidilen yol bir çikmaz sokaktı. Halkın oyu ile seçilen bir partiye iktidarı devredebilme erdemini göstererek tarihe geçen siyaset ve devlet adamları darbeyi meşrulaştıran bir söyleme yönelmişlerdi. Bu durum Türkiye'deki iktidar kavgasının geldiği noktayı göstermektedir. Karşılıklı olarak zaman zaman diyalog arayışları olmuşsa da hükümet, muhalefetin halkın ve askeri kıskırtma faaliyetlerini soruşturmak için bir "Tahkikat Komisyonu" kurarak muhalefet ile arasındaki diyalog kapısını kapamıştır. Hükümetin komisyonu eleştirenleri meclis çalışmalarından men etmesi hem anayasa hukukçuları hem muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Üniversite öğrencilerinin protesto yürüyüşlerinin İstanbul ve Ankara'da yoğunlaşması sıkıyönetim ilanı ile karşılaşmış ancak harp okulu öğrencilerinin de hükümet aleyhindeki yürüyüşlere katılması işleri içinden çıkmaz bir şekle sokmuştur.

Hükümet gelen tepkiler ve ortamın iyice gerilmesi üzerine Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını bitirdiğini, sıkıyönetimin normale doneceğini açıklayarak ortamı yumuşatmaya çalıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi ise seçim kanununda düzenlemelerin yapılmasını isteyen muhalefet önergesini gündemine alındıktan sonra tatil girmiştir. Ancak bu noktada ordunun aktif mesaisinin başladığı

Vatan Cephesi: 12 Ekim 1958'de Başbakan Adnan Menderes'in çağrısıyla kurulan Vatan Cephesi'nin toplumsal ve siyasi kamplamayı tetikleyen bir işlev gördüğü belirtilmektedir.

Tahkikat Komisyonu: 18 Nisan 1960 tarihinde, muhalefet ve basının faaliyetlerini denetlemek amacıyla kurulan Meclis komisyonudur. 27 Mayıs Darbesinden hemen önce faaliyeti hükümet tarafından durdurulmuştur.

göründü. Kurmay Albay Alpaslan Türkeş'in 27 Mayıs sabahı radyodan okuduğu bildiri ile "Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştı".

İktidar ve muhalefet partilerinin yönetici ve taraftarlarının demokrasinin temel evrensel değerlerini içselleştirememelerinden kaynaklanan siyasi ve sosyal çatışmalar Türk siyasi hayatında resmi veya gayriresmî belli aralıklarla tekrar edilecek bir müdahale alışkanlığını ortaya çıkardı. Siyasetçilerin kendi aralarında demokratikleşme sürecinin tıkanıklıklarını aşamadıkları noktada devreye asker girmektedir.

1960 DARBESİ'NDEN SONRA TÜRKİYE

On yıllık dönemde yapılan üç ayrı seçimde çoğunluğu elde ederek hükümetler kurulan Demokrat Partinin bu başarısının getirdiği kendine aşırı güven ve muhalefeti yok sayma anlayışı siyaseti ve toplumu adım adım toplumsal kamplasma ve çatışmaya doğru götürmüştür. İsmet İnönü'nün 1930 Serbest Fırka deneyiminin sonunda dile getirdiği gibi "karşı tarafa toleransız iktidar ve sorumsuz muhalefet anlayışı" elde edilen büyük kazanımların sistemleşmesine ve kalıcı hâle gelmesine katkısını sınırlamıştır.

Bununla birlikte art arda üç seçimde milletten hükümet kurma yetkisini alan bir partinin ordunun müdahalesiyle iktidar koltuğundan indirilmesi, yöneticilerinin de sanık sandalyesine oturtulması demokratikleşmenin kavramsal ve pratik olarak içselleştirilemediğinin inkâr götürmez kanıtı olarak yakın dönem tarihimize yerini almıştır.

İktidar muhalefet ilişkilerinin gösterdiği eleştiriye ve birbirine tahammülsüz-lük manzarası yeni dönemin söyleminde de suçlanacaktır. Milli Birlik Komitesi'nin başına getirilen Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel müdahalenin amacını "Türkiye'de demokrasinin yeniden ortaya çıkarılması" olarak açıklayacaktır. Komite, yol haritasında ilk adımları yeni bir seçim kanunu hazırlamak, bütün partilerin iştirak edeceği bir genel seçim yaparak süreci normalleştirmek olarak ilan etmiştir.

Gerçekten de ilk olarak kapatılan üniversiteler açıldı, basın yasağı kaldırıldı ve bir anayasa komisyonu oluşturuldu. Hareketin herhangi bir parti ya da grubun lehine yapılmadığı, dış politikada ise mevcut anlaşmalara sadık olunduğu beyanıyla devlette devamlılık vurgusu yapıldı. Demokrat Parti yöneticileri ise halkın iç savaşa sürüklemek, anayasayı ihlal etmek gibi ağır suçlamalarla "vatana ihanet" ithamıyla mahkemeye verildi.

Ancak gücü eline alan Milli Birlik Komitesi'nin de farklı düşüncelere tolerans göstermediği ortaya çıktı. Komitenin 147 öğretim üyesini yetersiz ve reform düşmanı oldukları suçlamasıyla üniversitelerden atma kararı kamuoyu ve bilhassa üniversiteleri ayağa kaldırdı. Hocalar ancak 1963'te okullarına dönebildiler. Kendi içinde idarenin sivilere devredilmesi sürecinin yürütülmesi konusunda fikir ayıllıkları yaşayan MBK bir kısım üyelerini emekli ederek sürgüne gönderdi.

Milli Birlik Komitesi: 27 Mayıs 1960'ta ordunun idareye el koyduktan sonra oluşturduğu 38 kişilik komite.

Türkiye'de iktidarı kontrol etme gücüne kavuşan oluşumların farklı fikirlerin savunulmasından rahatsız olmalarının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

Ülkede vergi adaletini sağlamak, toprak reformunu desteklemek gibi temel politik tercihler ortaya konurken yeni anayasa oluşturma çabalarına da hız verildi. MBK üyeleri, Meclisteki muhalefet partilerinin temsilcileri, barolar, basın organları, ticaret odaları, sendikalar, üniversitelerden gelen temsilcilerden oluşturulan Kurucu Meclis 6 Ocak'ta faaliyete geçerek ilk iş olarak 12 Ocak 1961'de siyasi parti faaliyetlerine izin verdi. Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi gibi Demokrat Parti

mirasçısı olduğunu iddia eden partilerin yan sıra Türkiye İşçi Partisi de bu süreçte kuruldu. Böylece yeni isimlerin siyaset sahnesine çıkışlarının yolu açıldı. Ancak önceki siyasi partilerin mirasını takip eden oluşumlara engel olunamadı. Seçimlerin nispi temsil usulüyle yapılması ve Anayasa Mahkemesinin kuruluşu kabul edildi. 9 Temmuz'da yapılan anayasa referandumuna seçmenler %83 oranında katıldı. Anayasa %60,4 evet oyu ile kabul edilirken %39,6'lık hayır oyu ciddi bir hoşnutsuzluğa da işaret ediyordu. 12 Temmuz'da ise Türkiye'nin AET'ye girme önerisi reddedildi.

Genel seçimler için hazırlık yapan partilerin üzerinde uzlaştıkları konular bir bakıma on yıllık tartışmaların satır başları niteliğindeydi: Atatürk reformlarının korunması, dinin siyasete alet edilmemesi, bölücü propaganda yapılmaması, aşırı sağ, sol ve ırkçılığa, totalitarizme ve ayrımcılığa karşı gelinmesi gibi. Tabii Milli Birlik Komitesi'nin kararlarının eleştirisi de yapılmayacaktı!

Yassı Ada'da yapılan yargılamalar sonucunda Mahkeme; 15 ölüm, 32 müebbet hapis, ve çok sayıda 4-15 yıl arası hapis cezasına hükmetmişti. Celal Bayar'ın ölüm cezası yaşı durumundan dolayı hapse çevrilmiştir. DP Hükümeti'nin başbakanı, maliye bakanı ve dışişleri bakanı haklarında verilen idam kararları 16-17 Eylül'de infaz edildi. Böylece Türk siyasi tarihine seçimle gelen bir yönetimin askerî müdahale ile mahkemedede sonlandırılması gibi demokrasi kavramıyla hiçbir şekilde uzlaşmaz not düşündü. Diğer yandan ise Türk siyasi hayatında günümüze kadar sürecek bir Demokrat Parti mirası tartışması da başlatılmış oldu.

Fotoğraf 7.7

1990'da çıkarılan 3623 sayılı Kanun ile itibarı iade edilen Menderes 17 Eylül 1990'da Vatan Caddesi başında yaptırılan anıt mezarı nakledildi.

Genel seçim sonuçları hiçbir partiye tek başına iktidar imkânı vermeyince ilk koalisyon hükümeti CHP-AP tarafından 20 Kasım 1961'de kuruldu. Taraflar; planlı kalkınma, özel teşebbüsün desteklenmesi, enflasyon ve işsizlikle mücadele toprak reformunun uygulanması, yabancı sermayenin desteklenmesi ve yapılmış olan uluslararası anlaşmalara sadık kalınması gibi daha sonra klişe olarak her koalisyon hükümetinin programında görülecek esaslar üzerinde anlaşımlardır.

MBK siyaset sahnesini tasarlama çalışırken subaylar arasında huzursuzluklar ortaya çıktı. Ankara Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir, kendine bağlı küçük rütbeli subaylar ile idareye el koyma girişiminde bulundu. Ancak ordunun diğer kesimleri hükümetin yanında yer aldığı için başarılı olamadı. Talat Aydemir, 20 Mayıs'taki ikinci ihtilal girişiminde yakalanarak yargılanı ve idam edildi.

Hükümet üniversiteden atılan hocaların geri dönmesini sağladı. Meclisteki bütün partilerin iş birliğiyle "komünizm ile mücadele komisyonu" kuruldu. Özel sektör hükümete destek mesajları yayılmarken İnönü de ekonomik açınlıklar müjdesi vermektedir. Bu sırada DP Hükümetince 16 Aralık 1953'te el konulan malları CHP'ye

geri verildi. AP'nin Hükümet'ten ayrılmadan sonra İnönü başkanlığında kurulan koalisyon ve azınlık hükümetleri ülkenin meselelerini yönetmeye çalışıyordu.

1964 yılında Kıbrıs meselesi uluslararası gündemin ilk sırasına çıkarken Türkiye, ABD ile müdahaleye izin gerginliği yaşadı. Müttefikleri tarafından yalnız bırakılan Türkiye için neredeyse tek bir merkeze bağlamış olduğu uluslararası ilişkilerini yeniden düzenleme ihtiyacını derinden hissetti. Bu gelişme üzerine büyük ümitler ile gerçekleştirilmiş olan NATO üyeliği de tartışmaya açılcaktır.

Kasım 1964 itibarıyla Adalet Partisi başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, bütçe görüşmelerinde hükümetin istifasını sağlayarak hızlı başladığı siyasi kariyerinde bundan sonra belirleyici aktörlerden biri hâline gelecekti. Türkiye İşçi Partisinin toplum kesimleri arasındaki gelir adaletsizliği zeminindeki eleştirilerini sınıf kavgası yaratmaya çalışmak olarak değerlendirip şiddetle karşı çıkan Demirel, komünizm propagandası yapıldığını iddia ediyordu.

15 Eylül 1965 seçimlerinden sonraki dönemde parlamentoda çoğunluğu sağlayan AP Hükümeti de ülkedeki gidişi değiştirememiştir. Komünizm, basın suçlarının affı, yabancı sermayenin desteklenmesi, Batı'nın içinde olup hiçbir devletin uydusu olmama tartışmaları hızla sürüyordu. Ordu mensuplarının mali durumlarının iyileştirilmesine karşın üniversite öğrencilerinin başlattığı Amerikan karışlığı, sağ-sol tartışmaları hızla silahlı çatışmalara kadar gidecektir.

Mecliste iktidar-muhalefet partisi milletvekilleri birbirlerine tacizde bulunurken üniversitelerde de öğrenciler süratle politikayla iç içe bir hâle geliyorlardı. Daha çok burs, üniversite hastanelerinin yaygınlaştırılması, okul yönetiminde temsil edilme gibi istekler ile başlayan öğrenci eylemleri okul şartları ve mezuniyet sonrası iş bulma imkânlarının kısıtlılığından ülkenin yönetimine, rejime yönelik, güvenlik güçleri ile çatışmaya kadar gidiyordu. Haziran 1968'de Meclis önünde toplum polisinin müdahale ettiği eylemde bir öğrenci hayatını kaybetmiştir. Genelde sol görüşlü öğrencilerin yaptığı eylemler Amerikan karışlığını öne çıkararak araba yarmak, bomba atmak seviyelerinde idi. Sol gruplara karşı Millî Türk Talebe Birliğinin toplumun çeşitli kesimlerinin de desteğini alan eylemleri ortamı olabildiğince gergin hâle getiriyordu. Hükümetin kanun yoluyla engelleme çabalarına mukabil ölümlü olaylar arttığı gibi çeşitli yerlerde vatandaş desteği görülmeye başlandı.

CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in tarımsal kalkınma için ortaya attığı "toplak işleyenin su kullananın" ilkesi yeni tartışmalar açtı. Meclisteki milletvekili kavgalarına paralel olarak üniversite gençliği olaylarında silah kullanımı ve can kaybı artıyordu. Enflasyonun hızla artışı geniş toplum kitleleri arasındaki hoşnutsuzluğu arttırırken ülkenin her yanında insanlar siyasi, sosyal ve ekonomik bakımlardan gelecekten ümitsiz bir hâle geliyordu. İşçi grevlerinin arttırdığı toplumun tedirginliği orduya da yansındı. Bütün bu tartışmalar arasında İstanbul'un iki yakasını birleştirecek olan Boğaziçi Köprüsü'nün temeli 20 Şubat 1970 tarihinde atılmıştı.

Fotoğraf 7.8

*İsmet İnönü
uzun yaşamının
çok büyük bir
bölmünü siyasetle
iç içe geçirmiş bir
devlet adamıdır.*

*Kaynak: Atatürk
Araştırma Merkezi
Arşivi*

Basında çatışmaların durdurulamaması hâlinde ordunun müdahaleyeceği uyarıları çıkmaya başladı. Öğrenci örgütlenmeleri silahlı eylem yapmak, adam kaçırma noktasına geldiğinde 12 Mart 1971 tarihli Askerî Muhtıra verildi. Başbakan Demirel istifa etti.

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E TÜRK SİYASETİNDE GELİŞMELER

12 Mart Muhtırası'yla siyasete yapılan uyarı nihai darbeye dönüşmek için bir on yıl bekleyecektir. Başbakanın istifa edip kenara çekilmesine mukabil CHP lideri İnönü, Muhtıra'nın parlamento hayatının devamını engellediğini belirterek sert tepki göstermiştir. Bununla birlikte partiler üstü bir hükümet teklifine de destek vermiştir. AP, CHP, Güven Partisi ve parlamento dışından alınan destekle 27 Mart'ta Nihat Erim başkanlığında bir 'Teknokratlar Hükümeti' oluşturuldu.

Yeni hükümet ilk olarak asayiş meselesine el attı. Şehir gerillaları hâlinde faaliyet gösteren Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu militanlarının adam kaçırma, banka soyma eylemleri devletin istihbarat kurumlarının yardımlarıyla durdurulmaya çalışıldı. 11 ilde ilan edilen sıkıyönetimin hedefinde ideolojik terör eylemlerini bitirmek, laik cumhuriyeti tehdit edecek faaliyetleri kontrol altına almak, bölücü terör faaliyetlerini engellemek ve Kıbrıs'a olası bir müdahale için zemin hazırlamak vardı. Basın yayın organları, sendikalar ve üniversitelerdeki siyasi gençlik örgütlerinin faaliyetlerine kısıtlamalar getirildi ve Türkiye İşçi Partisi kapatıldı.

Fotoğraf 7.9

Devletler Hukuku Profesörü Nihat Erim, çok partili hayatın başında yaşanan tartışmalarda yaptığı "muhalafetin ileri gitmesi durumunda demokrasi heykelinin üzerine bir kırmızı şal örtülebileceği" uyarısı ile dikkat çekmişti.

Kaynak: Genel ağ sayfaları

Erim Hükümeti seçimle gelmediği için rahat kararlar almak, siyasi endişelerden uzak bir yaklaşımla ekonomik durumu düzeltmek iddiasındaydı. Toprak, eğitim ve vergi reformları, petrol ve değerli madenlerin devletleştirilmesi, ağır sanayinin kurularak montaj yapmaktan kurtulmak gereği, tarımın modernleştirilerek ortak pazarla rekabet edecek hâle getirilmesi ilk sırada yapılabilecek işler olarak sayılıyordu. Ancak reformlardan etkilenecek kesimlerin tepkileri hükümetin devamını engelledi. Hedeflerine ulaşamayacağını gören Erim Hükümeti 3 Aralık 1971'de istifa etti.

Nihat Erim, reform paketinin belli çevreler için rahatsız edici öğelerini çıkarmış olarak bir hafta sonra tekrar hükümeti kurdu. Tarım ve ekonomi reformu, madenlerin millileştirilmesi olmadan yola çıkan yeni hükümet ise Ceza Yasası ve devlet güvenlik mahkemelerinin kurulması önerilerine pek tepki almazken kanun hükmünde kararnamelerle yönetimi sürdürme isteğine her kesimden tepki gelince yeniden istifa yolunu seçti.

Suat Hayri Ürgüpü ve Ferit Melen ve nihayet Naim Talu ile geçirilmeye çalışılan dönemde anarşiden sorumlu olduğu düşüncesiyle üniversitelerin ve akademisyenlerin pasifleştirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapıldı. Dönemin en önemli değişimi ise Bülent Ecevit'in 14 Mart 1972'de CHP genel başkanlığına seçilmesi oldu. Aydin vesayetine karşı çıkararak "halkın da kendi çıkarlarının nerde olduğunu pekiyi sezdiğini, şimdidiye kadar devrimcilere oy vermemesinin gericiliğinden değil,

devrimcilerin kendisinden kopuk olduğunu görmesinden kaynaklandığını kabul etmemiz gereklidir" diyen Ecevit delegelerin büyük desteğini almıştır.

Buna paralel olarak muhtıra ile kapatılan Milli Nizam Partisi yerine Milli Selamet Partisi kurulmuştu. Yeni parti de ekonomik sıkıntılarından bunalan toplumun dinî motiflere daha yakınlaştığı düşüncesiyle İslami söylemleri öne çıkarmıştır. Cumhurbaşkanlığına ise orduya rağmen büyük partilerin iş birliği sonucu yine asker kökenli Fahri Korutürk seçilmiştir.

1973 genel seçimlerinin sonucu Türkiye'yi koalisyonlara mecbur etmiştir. Uzun arayışların sonunda 25 Ocak 1974'te kurulabilen CHP ile MSP arasındaki ilk koalisyon düşünce suçlarına af, demokratik düzenlemeler, tarım ve vergi reformu, sanayinin bölgeler arasında dengeli dağıtımlı, elektrik üretiminde su ve kömür kullanmak, petrol başta olmak üzere madenlerin üretimini devlet kontrolüne almak gibi kapsamlı ve iddialı hedeflerini öne koyarak yola çıktı. Koalisyon ortaklarının parti tabanları ve basından gelen eleştirilere rağmen genel af ve haşaş ekimine izin vererek işe başlaması ülke genelinde bir iyimserlik doğurmıştır. Anayasa'nın 141 ve 142. maddelerinin kaldırılması konusunda yaşanan anlaşmazlık da Kıbrıs Barış Harekatı dolayısıyla dondurulmuştur. Türk dış politikasını bundan sonra âdetâ ipotek altına alacak olan harekât iki aşamada adada yaşayan Türk toplumunun güvenliğini sağlamıştır. Buna mukabil harekâtın kazanımlarını paylaşmada anlaşamayan hükümet ortağı iki parti koalisyonu bozarak yeni bir hükümet krizi yaratılar.

Sadi Irmak'ın başkanlığında teknokrat ağırlıklı çözüm arayışı partilerden destek bulamadığı için yürümedi. Nihayet 31 Mart 1975'de Süleyman Demirel'in başkanlığında Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisinin işbirliğinde Milliyetçi Cephe Hükümeti kuruldu. Hükümet programı dengeli bölgesel kalkınma, iş hayatına yönelik düzenlemeler ve tarım sahasında iyileştirmeler yapmayı hedeflerken öğrenci olayları silahlı sağ-sol çatışmaları hâlinde gelişmeye başladı.

Hükümet partileri devlette kadrolaşma çabalarını sürdürürken dışında CHP milliyetçi cepheye karşı siyasi mücadeleyi bütün hızıyla geliştirmiyordu. Hızla artan siyasi ve toplumsal kamplasma iktidarı sağ, muhalefeti de bütün sol faaliyetlerin hamisi hâline getirmiştir. Siyasetteki bu bölünmüşluğun devletin her kademesinde yansımaları görülecektir. 12 Eylül Mütahalesi öncesi öğretmen, memur, polis gibi meslek gurupları başta olmak üzere hem toplum hem de işçi-memur kesimi tam bir bölünmüşlük manzarası gösterecektir. Koalisyon hükümetleri deneyimi, güçlü parlamento desteğine sahip, köklü önlemler alabilen tek parti hükümetleri ile ülkenin meselelerinin aşılabileceğini gözler önüne sermiştir.

Sağ kesim partilerin komünizm, sol partilerin ise faşizm tehdidi ile halkın uyarıları, DİSK'in Taksim'deki 1 Mayıs 1977 mitinginde çıkan oylarda 34 kişinin hayatını kaybetmesi toplumun her kesiminde önemli bir sarsıntı yaratmıştır. Koalisyonlardan beklediğini bulamayan seçmenin 5 Haziran 1977 seçimlerinde üç parti etrafında toplandıkları görüldü. Ancak yine tek parti iktidarı yoktu. Seçimlerden birinci parti olarak çıkan CHP'nin kurduğu azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca Süleyman Demirel, MSP ve MHP desteğiyle ikinci "Milliyetçi Cephe" hükümetini kurmuştur. Toplumsal siyasi şiddetin hız kesmediği bu dönemin ilk 15 gününde 26 siyasi cinayetin işlenmiş olması diğer politikaların da etkinliğini sınırlandırıyordu. 11 Aralık 1977 yerel seçimlerinden sonra güven tazelemek isteyen hükümet düştü.

Bu karmaşa sürecinin uzun süreli sayılabecek hükümetini AP'den istifa eden bağımsız milletvekilleriyle CHP kurdu. Ancak sokaktaki kavga aynıyle mecliste devam ederken şiddeti biraz daha artmıştı. Hükümet toplum polisine takviye olarak

“mavi bereli” özel kuvvetleri devreye soktu. Bu dönemde terör üniversite ve basın mensuplarına yönelik daha fazla ses getirmeye çalıştı. Siyasi örgütlenme ve şiddet liselere kadar etkisini yamıştı. Üniversite öğretim üyeleri, gazeteciler terörün hedefi olmaya başladılar. Her gün otobüs duraklarının, kahvehanelerin kurşunlandığı, can kayıplarının eksik olmadığı, kendi hâlindeki vatandaşların bile sabah evden çıkmak hane halkı ile helalleştiği bir belirsizlik ortamı yaşamaya başlamıştı. Toplumun temel ihtiyaç maddelerini teminde yaşadığı zorluklar, temel gıda maddeleri için uzayan kuyruklar, yeniden hortlayan karaborsa, günlük yaşantıdaki altyapı eksikliğini daha bir görünür kılmaktaydı. Hükümetin normal yollardan süreci idare etmek için direnmesine karşın Sivas, Malatya, Bingöl’de yaşanan mezhep çatışması kıskırtmaları toplumsal birlilikte yok etmeye yönelmişti. Birtakım karanlık odakların 22 Aralık 1978 de Maraş’ta mezhep farklılığını körkileyerek çıkarttıkları çatışma 100’den fazla ölü ve 1000 civarında yaralı ile bardaşa taşırın damla oldu. Ancak zırhlı birliklerin müdahalesi ile durdurulabilen bu çatışmalardan sonra hükümet 25 Aralık 1978 günü 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı.

Ancak ilginç bir şekilde sıkıyönetimin de siyasi çatışmalar ve ölümlere engel olmadığı görüldü. Muhalefet hükümeti askerin faaliyetini engellemekle suçluyordu. Darbeden sonra da askerin aynı şikayetini dillendirmesi ilginç bir uyum olmuştur. Ekonomik dengeler alt üst olmuştu. Geniş toplum kitlelerinin can, mal, inanç konularında tedirginliği artmıştı. Hükümet, meclisteki siyasi desteği en alt seviyeye inmiş bir hâlde Uluslararası Para Fonu (IMF)’na müracaat etmek zorunda kaldı.

Fotoğraf 7.10

Gazetenin eski başbakanlardan birinin öldürülmesi haberi üzerine siyasetçilerin tavrını “yine üzüntü demeçleri verdiler” şeklinde aktarması dönemin içine düştüğü ruh hâlini gösteren bir örnektir.

Ancak bu son hamle ile yeterli siyasi desteği tükettiği ara seçimlerde ortaya çıkan hükümetin istifası kaçınılmaz oldu. B.Ecevit'in 16 Ekim'de istifasının ardından bütün sağ partilerin desteği ile Demirel azınlık hükümeti kuruldu. Günde ortalama 20 vatandaşımızın hayatını kaybettiği o günlerde eski Başbakanlardan Nihat Erim ve DİSK Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmemeleri anarşı ve terörün ulaştığı boyutu gösteren üç olaylardır. Mezhep çatışmalarının hız kesmeden devamının yanı sıra ülkenin her yerinde devletin güvenlik güçlerinin giremediği kurtarılmış bölgeler ortaya çıkmıştır. Artan hayat pahalılığının yanında Avrupa'dan daha önce döviz göndererek ekonomiye destek olan işçilerin de dönemek zorunda kalmaları ekonomiyi iyice zora sokmuştur. Başbakanın ifadesiyle: "ülke 70 cent'e muhtaç bir hâle gelmiştir".

Kıbrıs Barış Harekâti'ndan sonra maruz kalınan Amerikan ambargosu, dış ilişkilerin kötüleşmesinden etkilenen kredi musluklarının kapanması, radikal kararlar almayı bir zaruret hâline getirdi. 24 Ocak kararları ile iki aşamada yapılan %73'lük değer düşürme ile uluslararası mali piyasaların beklenisi karşılaşarak dışarıdan kredi alınmaya çalışıldı. Anarşik olayların engellenemediği sıkıyönetim ortamında siyâsiler arasındaki kısır çatışmaların da her kademeyle yayılmış olması geleceği belirsizleştiriyordu. Lider seviyesindekilerin hiçbir şartta bir araya gelmeye inadının siyaset kanalını tıkanması üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'na dayanarak 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuşlardır.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE

Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarından oluşan Millî Güvenlik Konseyi "devletin temel kurumlarının işlevsiz hâle getirildiği, siyâsilerin kısır çekismelerinin ülkeyi sıkıntılardan kurtarmak için gerekli tedbirlerin alınmasına engel olduğu, toplumda Atatürkçülük yerine irticai ve sapkin ideolojilerin hakim olduğu" suçlamalarını yaparak meclis ve hükümeti feshetti ve milletvekillерinin dokunulmazlıklarını kaldırdı. Tüm yurtta sıkıyönetim ilan edilerek yurt dışına çıkışlar yasaklandı. Konsey, iktidar ve muhalefetin aktif yöneticilerinin hepsini gözaltına alarak çok sayıda dava açmıştır. Daha sonra çıkarılacak siyasi partiler kanunuyla kapatılan partilerin üst düzey yöneticilerine yeni dönemde siyaset yasağı getirilecektir. Seçimlerde ülke genelinde oy barajı sistemi getirilerek küçük partilerin Meclise girmeleri önlenmeye çalışılması demokratik açıdan eleştirilen bir tavır olmakla birlikte geçerliğini 21. asır seçimlerinde de sürdürerek bir yöntem olarak iktidardaki partilerin vazgeçemediği bir uygulama olarak demokrasi tarihimize geçmiştir.

Bülent Ulusu'nun Başbakan ve Turgut Özal'ın ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olduğu dönemde yaşanan banker skandallarının yanı sıra bölge insanına getirilen kültürel yasaklamalarla Güney Doğu'daki terör toplumsal destek bulmaya başlamış, asayiş problemleri hemen bitirilememiştir. Önceki darbede olduğu gibi bu aşamada da Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik saldırıların önleneceği, sosyal ve ekonomik reformların hayatı geçirileceği gündeme gelmiştir.

Büyük şehirlerdeki asayiş meselesinin köyden kente kontrollsüz göçten kaynaklandığına dayanan bir varsayımla varoşlar kontrol edilmeye ve kademeyle olarak temel alt yapı hizmetleri götürülmeye çalışıldı. Problemlerin 1961 Anayasası'nın çok serbest anlayışından kaynaklandığı düşüncesinden hareketle hazırlanan yeni Anayasa ve Konsey Başkanı Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığının %92 gibi yüksek bir oyla kabul edilmesi vatandaşların darbe öncesi ortamdan ne kadar şikayetçi olduklarını en iyi anlatacak göstergelerden biridir.

Üniversiteler ve yerel yönetimlerde şekli ve idari mahiyette tek tiplilik ve kontrol düzeni getirilmeye çalışılan bu dönemde Atatürk ilke ve inkılaplarının ilmi metotlarla araştırılıp halka ve gençliğe aktarılması görevini getirmek üzere Atatürk Araştırma ve Atatürk Kültür Merkezleri kurulmuş, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarıyla birlikte Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altında bir araya getirilmiştir.

3 Mart 1983'te kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi faaliyetler serbest bırakılmakla birlikte önceki dönemde genel başkan, yönetim kurulu üyesi veya milletvekili olanlara siyasi yasak getirildi. Okul, kişi ve adalet kurumunu siyasetten uzak tutma anlayışıyla yapılan düzenlemeler önceye nispetle politika-ya ilgisiz bir toplum yaratma hedefini göstermektedir. Konseyin veto yetkisini de kullanarak siyasi hayatı tercihini şekillendirme çabalarına karşın

Turgut Özal'ın ülkede mevcut dört eğilimi birleştirme iddiasındaki Anavatan Partisi 1983-1991 yıllarında ülkeyi yönetme yetkisini milletten almıştır.

Turgut Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemi uzun süreli yüksek enflasyonun bir neticesi olarak ortaya çıkan gelir dağılımı adaletsizliğini ortadan kaldırmak ve bir orta sınıf oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak parti kadrolarının kendi arasında anlaşmazlığa düşmelerinin de etkisiyle bu proje uzun soluklu olamadı. Ekonomide devletin özel kesimin istediği her alandan hemen çıktıığı, hangi yolla olursa olsun ihracat yapmak ve para kazanmak düşüncesinin ahlaki değerlerden bağımsız olarak hedef seçildiği bir dönem yaşanmıştır. ABD'nin 1991 Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında uygulamalarından ekonomik olarak etkilenen ülkede enflasyonun artması, grevlerin başlaması, orta direğin çökmesine yol açarken idari ve siyasi bakımlardan artan ümitsizlik kitlelerin dine sığınma ihtiyacını tetiklemiştir.

Siyasi yasaklıların yapılan 1987'de yapılan referandumla siyasete dönümlerini takiben yapılan seçimler yeniden koalisyonlar devrini başlatmıştır. Eski liderlerin siyasi tabanlarını temsil eden yeni partilerde devam etmesinin istisnası 1985'te eşi Rahşan Ecevit tarafından kurulan Demokratik Sol Partinin başına geçerek Cumhuriyet Halk Partisine rakip olan Bülent Ecevit oldu. Ecevit, klasik Cumhuriyet Halk Partisi söylemlerinden farklı yaklaşımlarıyla 90'lı yılların siyasi hayatında etkin rol oynamaya devam etti. 1991 seçimlerinden sonra Türk siyasi hayatının mevcut iki büyük partisinin: Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Partinin bir araya gelmesi ile başlayan süreç iki binli yılların başına kadar devam edecektir. Bu dönemde de terör olayları toplumun her kesiminden kurbanlar alarak devam etmiştir. Devlet bürokrasisinin azaltılması, ceza kanununda yapılan değişiklikler düşünce hayatının da öünü açacak özellikler taşıyordu. Hükümetin "ülke insanları arasında ayrim gözetmeden herkesin anadili, kültürü, tarihi, folklorunu araştırıp geliştirmesi ve yaşatmasını temel hak ve özgürlükler" olarak müttalaa etmesi toplumsal barışı destekleyecek mahiyette idi.

Körfez Savaşı'nın doğrudan ve dolaylı etkileri kadar 1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Kadar Türk Dünyası" gibi iddialı söylemlerin altı doldurulmadığı için Türkiye'nin bölgесel güç olma hayalleri gerçekleştirilemedi. Seçimlerdeki baraj engeline karşı ittifaklar yapan partilerin hemen her düşünceyi meclise taşımaları Türk demokrasisi adına sınırlı bir kazanım olarak ifade edilebilir. Ancak siyasi cinayetlerin önlenmemesi yanında doğuda gelişen ayrılıkçı terör faaliyetlerinin sosyal ve kültürel zeminine yönelik tedbir söylemlerinin etkili bir şekilde uygulanamaması sıkıntılara gelecek yıllara taşınmasına yol açmıştır. Her ne kadar devletin ekonomik alanda küçültülmesi, düşünce suçlarına karşı anayasada düzenlemeler yapılarak uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olunması gibi adımlar atılmış, otovolar ile ulaşım sektöründe önemli gelişmeler yaşanmışsa da düzenli ve planlı topyekûn bir kalkınmanın gerçekleştirildiğini söylemek zordur. Özal'ın yakın tarih konularını atıf yaparak Türkiye'nin artık tarihiyle barışması gereği yolundaki vurgusu sosyal meselelere tarihî ve kültürel arka plan olarak Osmanlı tarihinin öğrenilmesi ihtiyacını besledi. Onun Türk Cumhuriyetlerine yaptığı 12 günlük uzun geziden dönüşü sonrasında 17 Nisan 1993'te aniden vefat etmesi tüm yurta üzüntü yarattığı gibi ölüm sebebi de daimi bir tartışma konusu olmuştur.

Özal'ın vefatıyla başlayan Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde de koalisyonlar, seçim barajları tartışmaları öne çıktı. Doğu Anadolu'da etkin yeryer siyasi partilerin meclise girememelerinin de katkısıyla bölge halkından destek almaya başlayan terör örgütüne karşı mücadele gündemin ana başlıklarından birini oluşturmuştur.

5 Nisan 1994 kararları olarak tarihe geçen ekonomik önlemler, getirilen yeni vergiler ve paranın değer kaybı toplumun büyük kesimlerinin daha da fakirleşmesini simgeliyordu. Bu dönem de terör faaliyetlerinin engellenerek bölgeye yatırım götürme çabalarına sahne olmuştur. 1995 seçimlerinden sonra hiçbir partinin milletten hükümet kuracak kadar destek alamadığı ortamda Bülent Ecevit'in dışarıdan desteklediği çok kısa süreli Doğru Yol/Anavatan Koalisyonu'ndan sonra 28 Haziran 1996'da Refah Partisi Doğru Yol Koalisyon Hükümeti kuruldu.

Refah Partisi, Doğru Yol Partisi Koalisyonunda Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı sırasında basına yansıtılan üç dinî söylemler üzerine Milli Güvenlik Kurulu 28 Şubat 1997'de hükümeti uyardı. Laiklik karşıtı eylemlerin engellenmesi, eğitimde 8 yıllık kesintisiz sisteme geçilmesi gibi istekler hükümet tarafından da kabul edildi. MGK'nın bu uyarısı darbeden önceki son hamle olarak post-modern bir darbe şeklinde vasisflandırıldı. Başbakan Necmeddin Erbakan'ın aralarındaki koalisyon protokolü gereği başbakanlığı koalisyon ortağına devretmek için istifa etti. Ancak Cumhurbaşkanı Demirel yeni hükümeti kurma görevini koalisyonun diğer ortağı yerine Anavatan Partisi Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi.

Siyasi ortamın gerginliğini dikkate alarak farklı kombinasyonlarla kurulan ANAP/DSP/DTP Koalisyonu sırasında terör örgütüne yardım eden Suriye ile savaşın eşiğine gelindi. Koalisyon, politik hesaplaşmalar dolayısıyla bozulunca bu defa DYP ve ANAP desteğiyle Bülent Ecevit'in başkanlığında DSP azınlık hükümeti kuruldu. İki sağ partinin desteğiyle sol bir partinin azınlık hükümeti kurması Türk demokrasi hayatında önemli bir gelişme olarak nitelendirilebilir. Bu süreçte Ecevit'in dinî değerlere saygılaiklik söylemi ve samimiyeti geniş toplum kesimlerine ulaşmayı başardı. 18 Nisan 1999 seçimlerinde DSP birinci parti oldu. Cumhuriyet döneminin ilk partisi olan Cumhuriyet Halk Partisinin ilk defa Meclis dışında kaldığı bu dönemde Ecevit'in başbakanlığında ANAP ve MHP ile koalisyon kuruldu.

Merkez sol, merkez sağ ve daha sağda üç partiden oluşan hükümetin, aşırılıkları törpülenmiş farklı eğilimlerin bir arada buluşarak ülke yönetebileceklerini gösteren önemli bir deneyim olduğunu söyleyebiliriz. Bu gelişme Türk siyasetinin farklılıklarını hazmedebilen bir noktaya geldiğini göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Ekonomik sıkıntılardan halli bu hükümetin de en önemli gündem maddesi olmuştur. 2000 yılındaki ekonomik kriz üzerine hükümet, Dünya Bankasında üst düzey görevde bulunan Kemal Derviş'i ekonomiden sorumlu devlet bakanlığına getirerek onun hazırladığı ekonomik programı hayatı geçiridi. Ekonomik göstergelerin düzelmeye başla-

Fotoğraf 7.11

Bülent Ecevit
ilerlemiş yaşına ve
sağlık sorunlarına
karşın siyasi
kariyerinin sonunda
yeni partisinin
başında seçim
kazanıp Başbakan
olarak mücadeleşini
taçlandırmıştır.

diğer sırada koalisyon üyeleri arasında politik çıkarların öne çıkarılmasından kaynaklanan sorunlar ve başbakan ile cumhurbaşkanı arasında yaşanan tartışmalar vesilesiyle sonlanan DSP, ANAP ve MHP koalisyonundan sonra 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi başlamıştır.

Fotoğraf 7.12

*Abdullah Gül
ve Recep Tayyip
Erdoğan ikilisi
2002'den itibaren
başbakanlık ve
cumhurbaşkanlığı
görevlerini
üstlenerek
Türkiye'yi
yönetmektedirler.*

14 Ağustos 2001'de kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi, 3 Kasım 2002 seçimlerinde en yüksek oyu alarak Abdullah Gül başkanlığında 58. Hükümeti kurmuştur. Okuduğu bir şiir dolayısıyla siyasi yasaklı olan Partinin kurucu başkanı Recep Tayyip Erdoğan, siyasi yasağının kalkmasından sonra 15 Mart 2003'te 59. Hükümetin başbakanı olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri döneminde Türkiye'nin ekonomik, siyasi, ve sosyal alanlarda yeniden gelişme gösterdiği bir süreç başlamıştır. 21. yüzyılın ilk on yılında yapılan üç genel seçimde de gittikçe artan bir oy oranı ile iş başına gelen hükümetlerin uygulamaları demokratikleşme, sivilleşme ve çağdaşlaşma yolunda istikrarla ilerleyen bir Türkiye manzarası göstermeye başlamıştır. Türkiye, dünya ölçüğünde ve bilhassa Orta Doğu'da yaşanan küresel ve bölgesel çatışmalara, iç ve dış kaynaklı siyasi, sosyal ve ekonomik büyük sorunlarına rağmen Cumhuriyetin 100. kuruluş yıl dönümünde ekonomik ve siyasi alanda dünyada önemli bir güç olma hedefine doğru yürümektedir.

Özet

Günümüzde çokça eleştirilen İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki iç politika uygulamalarının gerekçelerini irdeleyeceğiz.

Atatürkün vefatının ardından onun uzun süre başbakanlığını yapmış olan İnönü Cumhurbaşkanı olmuş ve 26 Aralık 1938'de yapılan olağanüstü Kurultay'da "millî şef ve değişmez genel başkan" sıfatını almıştır. Atatürk' "Ebedî Şef" olarak kabul edilmiştir. Tek parti idaresindeki siyasi yapıda genel başkan, ölüm, görevini yapamayacak derecede ağır hastalık veya kendi isteğiyle istifa etmek dışında değişmez olarak kabul edilmiştir. Böylece hızla yaklaşan İkinci Dünya Savaşı arifesinde Devletin üst yönetim kademesini güçlendirerek otoritesini tartışılmaz hale getirmek hedeflenmiştir.

Atatürk döneminde çeşitli sebeplerle aktif siyasette yer almayan Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi isimler bu süreçte öne çıkarılarak bir kadirbilirlik gösterilirken Atatürk'ün son döneminde yanında yer alan ve İsmet İnönü'ye muhalif oldukları biliñen isimler de siyaset ve idare sahnesinin dışında bırakılmışlardı. Bununla birlikte siyaset sahnesine yeniden çıkan isimlerle de cumhuriyet ve inkılapları korumak ve devam ettirmek için "Atatürk'ü korumak ve şahsi ile uğraşmamak" ilkesinde uzlaşılmıştı. Böylece devletin üst yönetiminde hem kendine güven hem de kırgınlıkların olmadığı gösterilerek birlik duygusuna vurgu yapılmıştır. Hükûmet ısrarla savaş dışı kalmaya gayret etmiştir. Zira 1911'den başlayarak on yıl devam eden savaşlardan sonra "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesini takip edilerek ülke içinde yeniden yapılanma çabası devam ediyordu. Savaş dışı kalmak dünyadaki gelişmelerden uzak kalmak olarak anlaşılmamalıdır. Nitekim 23 Ocak 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek oluşturulacak Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucu üyesi olmak üzere San Francisco Konferansı'na katılma hakkı kazanılmıştır. Savaş ihtimali Devleti yaklaşık bir milyon genci silah altına almak zorunda bırakmıştır. Nüfusun en dinamik kesiminden önemli bir kısmının üretim sahasından çekiliп tüketici konumuna getirilmesinin ortaya çıkardığı olumsuz ekonomik etkiler ise toplumun her kesiminin şikayetine

sebep olmuştur. Toplumun her kesiminin aynı şekilde sorumlu davranmadığı ve savaş ortamını şahsi çıkarları için istismar ettiği bu dönemde çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile devlet savaş ihtiyaçlarıyla doğrudan ilgili maden ve sanayi sahasında hangi malın ne miktar üretileceğine karar verme yetkisini Hükûmete vermiştir. Kanun alınan kararlara bağlı olarak işçilere ücretli çalışma mecburiyeti getirmek, hafta tatilini iptal etmek, istismarcıları hapis ve sürgünle cezalandırmak gibi geniş yetkileri hükûmete vermektedir. Bunun yanı sıra tarım alanında da hangi ürünün nerede, ne mikarda ekileceği devlet tarafından belirlenebilecekti. Devlet ekilmeyen arazileri de işletmeye açmak yetkisine sahipti. Bu kontrol olanağına karşın istismarların önlenmemiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü de 1 Kasım 1942 tarihindeki TBMM açış konuşmasında "şuursuz bir ticaret havası", "haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası" ve "elinden gelse soluduğumuz havayı ticaret malzemesi yapmaya kalkışan gözü doymaz vurguncu tüccar"ların milletin yaşıntısını zora soktuğandan şikayet etmiştir. İnönü, "ticaretin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımadık" gerektiğini ifade etmek ihtiyacını hissetmiştir. Temel gıda maddelerinin karneye bağlılığı, yeterli beslenmemek ve temizlenmemekten kaynaklanan hastalıklar yaygınlaştığı savaş yıllarda çıkarılan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalar burzluklardan kaynaklanmıştır.

Savaş sonrasında ortaya çıkan politika değişikliklerini ve çok partili hayatı geçiş sürecinin aktörlerini ve tavırlarını sorgulayabilecek

Atatürk'ün çok istemesine rağmen siyaset adamlarının aceleciliği ve dönemin şartlarını yeterince değerlendirememeleri başta olmak üzere çeşitli sebeplerle hayatı geçiremediği çok partili demokratik hayatı İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra geçilebilmiştir. Bu sürecin halkın oyu ile hükümeti kuracak partiyi belirlemesi aşamasına kadar gelmesinde çok partili demokratik sistemlerin hakim olduğu dış politik şartların yönlendirmesi söz konusu ise de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün katkısı büyük

olmuştur. İnönü Cumhuriyetin ilk günlerinden beri yapılanları da dönemin şartları ile izah ederek yeni şartları düzlenmemiştir. Yapılan bütün devrimlerin yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmediğini, hepsinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kontrolü ve onayı ile gerçekleştiğinin altını çizmiştir.

Gerçekten de "Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir". İnönü, çok partili demokratik sisteme geçişin de Türkiye'nin kendine özgü şartlarına göre gerçekleşteceğini vurguluyordu: "Demokrasinin her millet için müsterek prensipleri olduğu gibi her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardi" ve "millet kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendisi için özelliklerini bulmaya mecburdu". 1945 Kasım'ından itibaren Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Milleti demokrasının kendine özgü özelliklerini bulma süreci başlamıştır. Bu aşamanın da dönemin devlet adamlarının anlayışına göre şekillendirildiğine işaret etmeliyiz. Zira Cumhurbaşkanı 1 Kasım 1945'te Meclis'te mevcut sistemin özü itibarıyla demokratikliğini, tek eksığın muhalefet partisi olduğunu belirtirken 7 Temmuz 1945 tarihinde kurulan Milli Kalkınma Partisini yok saymıştır. Muhalefet partisi yine Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinden çıktıktı.

Yeni anlayışın ilk hamlesi olarak Parti grubu içindeki tartışmalar basında geniş biçimde yer almaya başladı. Hükümetin ekonomi politikalarını ve çıkartmak istediği Kanunlara dönük eleştiriler ve tenkitler kamuoyuyla paylaşılmaya başlandı. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Haziran 1945'te Anayasa'nın millî egemenlik ilkesine işlerlik kazandırılması ve parti hayatının demokrasiye uygun şekilde düzenlenmesi için "dörtlü takrir" verdiler. Parti içi tartışmaları başlatan bu adım net bir karara ulaşmadı. Ancak takrir sahipleri Partiden atıldılar. Cumhuriyet Halk Partisinde üst düzey görevler yapmış bu dört milletvekili 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partiyi kurdu. Kuruluş aşamasında Atatürk'ün Serbest Cumhuriyet Firkasının kuruluşunda yaptığı gibi iki taraf; Cumhurbaşkanı İnönü ve Demokrat Partinin başkanı Celal Bayar "laiklik ve cumhuriyetçilik" ilkelerine sahip çıkmada anlaşma sağladılar.

Demokrat Partiyi takiben sosyalist, liberal, İslami eğilimler taşıyan çok sayıda parti kurulmasına karşın Millî Kalkınma Partisi, Millet Partisi ve Hürriyet Partisi seçimlerde öne çıktıkları. Böylece başlayan çok partili siyasi hayat, önceki deneymilerin aksine kalıcı oldu. Parti yöneticilerinin ve siyasetçilerin önemli bir kısmının zihniyet olarak hazır olmadığı söylem ve eylemleriyle ortada olmasına karşın bizzat Cumhurbaşkanı İnönü tarafından 12 Temmuz 1947 beyannamesiyle çok partili siyasi hayat "devlet meselesi" olarak kabul edildi. Hükümet ve muhalefet eleştirilerinin sertleşmesi üzerine feshedilen 1930 Serbest Fırka deneyiminde hükümet başkanı sıfatıyla bulunan Cumhurbaşkanı İnönü, tecrübesini bu olayda son derece verimli bir şekilde kullanarak aynı hataların yapılmasına izin vermemiştir. Demokratik sürecin devam şartının kendini tamamen haklı, karşısındakini tamamen haksız görmemekten geçtiğinin altını çizmiş: "Karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun hakikat payı da vardır" sözleriyle her iki tarafı da sorumlu tutan İnönü, her iki tarafa karşı eşit mesafede durduğunu göstermektedir. Kanun sınırları içinde çalışan muhalefet partisinin iktidar partisinin şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır" derken ne muhalefetin iddialarını tamamen kabul etmiş, ne de hükümetin karşı iddialarını tamamen reddetmiştir.

İnönü, bunu yaparken uzun zamandır tek bir partinin uygulamalarına göre çalışmış, devlet ile özdeleşmiş bir partinin ferdi olarak davranışmış bürokratların içine düştükleri sıkıntının da farında olduğunu göstermiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi bu yeni sürecin doğrudan etkisi altında 17 Kasım- 4 Aralık tarihleri arasında faaliyet gösteren yedinci büyük kurultayında parti tüzüğünde demokratikleşme yolunda önemli değişiklikler yapmıştır. Halka dönük uygulamalar açısından laiklik ve inkılapçılık ilkesi çerçevesinde radikal uygulamalarдан vazgeçme kararı alınması önemlidir. İnönü, çalışmalarının gerekçelerini kongre delegelerine de anlatmıştır. Siyasi hayatı temel ilkenin devlet idaresinde kuvvetli bir hükümet olması, karşısında açık bir muhalefetin de bulunması gerektiğini belirten İnönü, bu noktada muhalefet partisinin olmamasını bir eksiklik olarak görmüş, iktidar makamlarının kalıcı olmadığını hatırlatmıştır.

Halkın oyu ile iktidara gelen Demokrat Parti'nin iç politikadaki uygulamaları hakkında bilgi sahibi olarak askerî darbeyle biten dönemi değerlendirebilecek

Demokrat Parti'nin kurduğu hükümet dış politikada değişiklik olmayacağı, mevcut szlere bağlılığın devam edeceğini ilan ederken ekonomide yabancı sermayeye imkân tanınacağı, üretimin artırılmasına çalışılacağı belirtildi. Sosyal meselelere ağırlık verilerek işçilerin grev haklarının verileceği, ücretli izin ve tatil hakkı tanınmasının yanı sıra genel af kanunu çıkarılması vaat edilmişti. Antidemokratik bütün kanunların elden geçirileceği belirtilirken temel hak ve hürriyetler konusunda da anayasal düzenlemeler yapılacak sözü verilmektedir. Demokrat Partinin Eylül ayında yapılan Belediye seçimlerinde 600 belediyenin 560 tanesini kazanması halkın desteğinin rastgele olmadığını göstermiştir. Nitelikim Ekim ayında yapılan ve İl Genel Meclis Üyeleri seçiminde de 67 ilden 55'inde çoğunuğu Demokrat Parti kazanarak ülke çapında kendine duyan güveni her kesime göstermiştir. Hükümetin 14 Temmuz 1950 tarihinde çıkarıldığı Af kanunu olumlu karşılanması üzerine toplumsal barış açısından şartları tam olarak hizırlanmadığı için beklenen etkiyi göstermemiştir. İşçilerin mali ve sosyal haklarını iyileştirmeye hedefi ile 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulmuştur. Eylül 1950'de eğitime siyaset sokulmasını önlemek adına öğretmenlerin politika yapmaları yasaklanırken Üniversitelerdeki siyasi fikir hareketleri kontrol altına alınmaya çalışıldı. Üniversite hocalarının da siyaset yapmaları önendi. Okullarda din derslerinin mecburi hâle getirilmesi muhalefetin tepkisini çekerken kamuoyunun hassas olduğu din konusu iktidar ve muhalefet arasında daimi bir polemik konusu haline gelecektir.

Demokrat Partinin ilk yıllarda tarımda makineleşme ve uygun iklim koşullarının desteğiyle ürün artışının sağlanması ve kırsal kesimdeki kitlelerde refah ortamı oluşturmuştur. Ancak makineleşmenin ithale dayalı olması ve zaman içinde yedek parça sıkıntısı başta olmak üzere çiftçilere sağlanan destegin devamlı olamaması gibi etkenlerle iyimserlik yerini tedirginliğe bırakacaktır. 1950-1960 döneminde gerek iktidar ve gerekse muhalefetin söylem ve şikayetlerin aynı kaldığını

ancak tarafların rollerinin değiştigini söylemeliyiz. Seçim sisteminde uygulanan yöntemin değiştirilmesi, iletişim araçlarının iktidarın tekelinden kurtarılması bekentisi aynı kaldı. Mahalli yöneticilerin iktidarın sözcüsü gibi davranışlarına, mecliste muhalefete söz hakkı verilmemesine kadar şikayetler yapılmaya devam edildi. Ancak bu dönemde şikayetçi olan taraf değişmişti. Ülkeyi 27 yıl tek başına yönetmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi yeniden iktidara geldiğinde söz konusu değişiklikleri kendisinin yapacağını ilan ediyordu. CHP'nin seçimi kaybedip iktidardan düşmesine karşın parti yönetiminin aynı kalması ise parti içi muhalefetin şiddetlenmesine yol açmıştır.

Demokrat Parti yönetimi de hükümetin istediği ilk güven oylamasında 192 çekimserle karşılaşmıştır. Demokrat Parti yöneticileri de partilerinin özünde bir fikir birliği olmadığını, kadroyu bir araya getiren ana etkenin CHP'ye muhalefetleri olduğu gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Türk siyasi tarihinde İttihat Terakki Partisinin II. Abdülhamid'e muhalefetinden itibaren ádeten kronikleşen iktidara karşı olmadan birleşen muhaliflerin işbaşına gelince hemen farklı gruplara ayrılmaları sendromu burada da aynı şekilde ortaya çıkmıştır.

Demokrat Partinin, CHP'ye ait malların devletleştirilmesi tehdidini de kullanarak muhalefeti etkisizleştirme çabalayı tedirginlik yaratmıştır. 15 Aralık 1953'te kanun çıkarılması iktidar muhalefet ilişkilerini son derece olumsuz etkiledi. Tarafların birbirlerine karşı tavrında hoşgöründen eser kalmadı. Demokrat Parti iktidarının başında ordunun üst kademesinde değişiklikler yaparak eski dönem ile bağlantısı olmadığını düşündüğü isimleri ordu yönetimine getirmiştir. Bu girişim Demokrat Partinin gerçekten muktedir olma çabalarından bir örnek olarak değer kazanmakla birlikte neticeye etki edemediği görülecektir.

Demokrat Parti 1954 seçimlerinde oy oranını artırarak (%57) meclisin tek hâkimi hâline geldi. Ancak bu durum hükümetin basın, üniversite ve muhalefet partilerini dikkate almama eğilimini güçlendirdi. Başbakanın söylemlerine yansyan bu anlayış muhalefet kadar tarafsız kesimleri de endişeye sevk edecek bir noktaya geldi. Yargı ve üniversitede 25 yılını dolduranları geçici olarak görevden alma ve bir dönem sonra emekli etme yetkisinin yanına devlet memurla-

rının da geçici olarak işten el çekirme yetkisinin hükümette toplanması bu endişeleri güçlendirdi. Yapılanları yargı ve bürokrasiyi hükümet denetimine almak olarak niteleyen muhalefet acil bir güç birliği arayışına yönelmişti. Bu kararlar Demokrat Parti içindeki muhalefeti de artırıtmaktaydı. Nitekim Demokrat Partinin içindeki muhalifler demokrasi ve basın politikaları konusundaki kaygılarını Cumhurbaşkanı ile paylaşmak onun destegini almak yoluna gittiler. Bu girişimler somut bir netice vermeyince Hürriyet Partisini kurdular.

Hükümetin siyasi parti toplantıları için izin alma zorunluluğu getirmesi kadar toplantıların resmi görevlilerin de katılımıyla yapılacağı yolundaki hüküm de muhalefeti sisteme yönelik eleştiri ve öneriler konusunda yeni alternatifler ortaya koymaya yöneltmiştir. Anayasa değişikliğiyle iki meclisli sistemin getirileceği, 1950 sonrası çıkan demokrasi karşıtı kanunların iptal edileceği, seçimlerde yapılan yolsuzlukların cezalandırılacağı, hayat pahalılığı ile mücadele edilerek eski yöneticilerin icraatlarına yönelik soruşturmaların sürttle sonuçlandırılacağı bütün muhalefet taraflarının ortak ajandası olarak ilan edildi. Bununla birlikte Demokrat Partinin aşırılıklarını sınırlamak için bir araya gelen muhalefet taraflarının İsmet İnönü'nün öne çıkışlarından duydukları rahatsızlık çalışmalarının etkinliğine azaltmaktadır.

Demokrat Parti içinde de basında yer alan tenkilerin ispat edilmesine imkân verilmesini isteyen muhalefet gurubu güç kazanırken hükümet, gazeteciler üzerindeki kontrolünü artırma yoluna gitti. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisinden oluşan muhalefet kanadı ise 1957 seçimleri öncesinde demokrasiyi gerçekleştirmek için "yeni bir anayasa yapılması, seçimlerde nispi temsil sisteminin uygulanması, Senato kurulması, işçilere grev hakkının verilmesi ve hürriyetlerin garanti altına alınması" esaslarında uzlaştı.

Hükümet muhalefeti ve destek olan tarafları engellemeye yönelik tedbirleri artırdığı gibi basın ve muhalefet kadar onlara destek olan diğer kesimlere karşı tavır aldı. Meclis çalışmalarını tamamen hükümetin kontrolü altına verecek düzenlemeler muhalefetin meclis çalışmalarını boykot etmesine rağmen kabul edildi. Anayasa hukukçularının hükümetin düzenlemelerinin anayasaya aykırı olduğunu iddiasıyla bu tartış-

malara katılması üniversitede sürecin bir parçası hâline getirdi. 1957-1960 dönemi %200'lük bir enflasyon ile ekonomik bozulmalar konusunda hükümet için ciddi bir ihtar olurken muhalefet dış yardım olmaksızın hükümetin ekonomi çarkını döndüremeyecek durumda olduğunu iddia etmeye başlamıştır. İlişkilerde gelinen bu nokta hükümetin muhalefete karşı tavrını sertleştirmesine de etki etmiştir. Nitekim hükümet, muhalefetin faaliyetlerini bir düşmanlık gösterisi olarak niteleyecektir ve devlet memurlarının da üye olabileceği "vatan cephesi" kurulması çağrısı yapacaktır. Devlet memurlarının siyaset yapmasını engellemek için bir sıra düzenlemeler yapan hükümetin bu hamlesi siyasi çekişmenin geldiği noktayı göstermek bakımından anlamlıdır. Muhalefetin en etkili yayın organı Ulus Gazetesi geçici olarak kapatılırken Cumhuriyet Halk Partisi başkanının illerdeki propaganda gezilerinde mahalli yöneticilerin engellemeye yönelik tavalarının yarattığı çeşitli problemler basına yansımaya başlamıştır. 1954-1958 döneminde hükm giyen gazeteci sayısının 238'e ulaşması ise sıkıntının boyutları hakkında bir fikir verecektir.

1959 yılı gerginliklerle doludur. Millet Partisi başkanı Osman Böyükbaşı yaptığı bir konuşma dolayısıyla hapis cezasına çarptırılırken, hükümet muhalefetin vatandaşları isyan ve ihtilala teşvik ettiğini iddia ediyordu. Buna mukabil muhalefet de hükümeti dinî siyasete alet etmekle suçluyordu. Hızla kötüye giden gelişmelerin sonunu ise İsmet İnönü'nün "şartlar tamam olduğu zaman ihtilâller milletler için bir haktır" sözü göstermiştir. İktidar ve muhalefet ve toplumun geneli için gidilen yol bir çıkmaz sokaktı. Halkın oyu ile seçilen bir partide iktidarı devredebilmek erdemini göstererek tarihe geçen siyaset ve devlet adamları darbeyi meşrulaştıran bir söyleme yönelmişlerdi. Bu durum Türkiye'deki iktidar kavgasının geldiği noktayı göstermektedir.

Karşılıklı olarak zaman zaman diyalog arayışları olmuşsa da Hükümet, muhalefetin halkı ve askeri kıskırtması olarak nitelediği faaliyetlerini soruşturmak için "tahkikat komisyonu" kurarak muhalefet ile arasındaki diyalog kapısını kapamıştır. Hükümetin komisyonu eleştirenleri meclis çalışmalarından men etmesi hem anayasa hukukçuları hem muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Üniversite öğrencilerinin

protesto yürüyüşlerinin İstanbul ve Ankara'da yoğunlaşması sıkıyonetim ilanı ile karşılanmış ancak harp okulu öğrencilerinin de hükümet aleynindeki yürüyüşlere katılması işleri içinden çıkışmaz bir şekele sokmuştur. Ardından da ordu idareye müdahale etmiştir.

Darbeler sonrasında Türkiye'nin siyasi ve sosyal gelişmelerine yön veren arayışları günümüz ile karşılaşabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız

İktidar ve muhalefet taraflarının ortaya koyduğu eleştiriye ve birbirlerine karşı tahammüslük manzarası yeni dönemin söyleminde de suçlanmıştır. Milli Birlik Komitesinin başına getirilen Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel müda-halenin amacını “Türkiye'de demokrasinin yeniden ortaya çıkarılması” olarak açıklayacaktır. Komite, yol haritasında ilk adımları yeni bir seçim kanunu hazırlamak, bütün partilerin iştirak edeceği bir genel seçim yaparak süreci normalleştirme olarak ilan etmiştir.

Gerçekten de ilk olarak kapatılan üniversiteler açılmış, basın yasağı kaldırılmış ve bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur. Hareketin herhangi bir parti ya da grubun lehine gerçekleştirilmemişti, dış politikada ise mevcut anlaşmalara sadık olunduğu beyanıyla devlette devamlılık olgusuna vurgu yapıldı. Demokrat Parti yöneticileri ise halkın iç savaşa sürüklemek, anayasayı ihlal etmek gibi ağır suçlamalarla; “vatana ihanet” it hämiyle mahkemeye verildi.

Ancak Komitenin de gücü eline aldıktan sonra farklı düşüncelere hoş görüp yaklaşmadığı ortaya çıktı. Komitenin 147 öğretim üyesini yetersiz ve reform düşmanı oldukları suçlamasıyla üniversitelerden atma kararı kamuoyu ve bilhassa üniversitelerden büyük tepki almıştır. Atılan Hocalar ancak 1963'te okullarına dönebildiler. İdarenin sivilere devredilmesi sürecinin yürütülmESİ konusunda kendi içinde fikir ayrılıkları yaşayan MBK, bir kısım üyelerini emekli ederek sürgüne göndermiştir.

Yeni dönemde ülkede öteden beri şikayet konusu olan vergi adaletsizliğini gidermek, toprak reformunu desteklemek gibi temel politik tercihler ortaya konurken yeni anayasa oluşturma çabalarına da hız verilmiştir. MBK üyeleri, Meclis'teki muhalefet partilerinin temsilcileri, barolar, basın organları, ticaret odaları, sendikalar ve uni-

versitelerden gelen temsilcilerden oluşturulan Kurucu Meclis, 6 Ocak'ta faaliyete geçti. Kurucu Meclis ilk iş olarak 12 Ocak 1961'de siyasi parti faaliyetlerine izin verdi. Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi gibi Demokrat Parti mirasçısı olduğunu iddia eden partilerin yanı sıra Türkiye İşçi Partisi de bu süreçte kuruldu. Böylece yeni isimlerin siyaset sahnesine çıkışlarının yolu açıldı. Ancak yeni kurulan partilerin kısmının önceki siyasi partilerin mirasını takip etme söylemlerinin önüne geçilemedi. Seçimlerin nispi temsil usulüyle yapılması ve Anayasa Mahkemesinin kuruluşu kabul edildi. 9 Temmuz'da yapılan anayasa referandumuna seçmenler %83 oranında katıldı. Anayasa %60,4 evet oyu ile kabul edilirken %39,6'lık hayır oyu ciddi bir hoşnutsuzluğa da işaret ediyordu. 12 Temmuz'da ise Türkiye'nin AET'ye girme önerisi reddedildi. Genel seçimler için hazırlık yapan partilerin üzerinde uzlaştıkları konular bir bakıma on yıllık tartışmaların satır başları niteliğindeydi: Atatürk reformlarının korunması, dinin siyasete alet edilmemesi, bölücü propaganda yapılmaması, aşırı sağ, sol ve ırkçılığa, totalitarizme ve ayrımcılığa karşı gelinmesi gibi. Tabii Milli Birlik Komitesinin kararlarının eleştirisi de yapılmayacaktı! Yaşanan olumsuz deneyimden gereken dersler çıkarılmış gibi görünmekteydi. Hükümeti Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi kurdular.

Bu sırada DP Hükümetince 16 Aralık 1953'te el konulan malları CHP'ye geri verildi. AP'nin hükümetten ayrılmadan sonra İnönü başkanlığında kurulan koalisyon ve azınlık hükümetleri ülkenin meselelerini yönetmeye çalışıyordu.

1964 yılında Kıbrıs meselesi uluslararası gündemin ilk sırasına çıkarken Türkiye ABD ile müdahaleye izin gerginliği yaşadı. Müttefikleri tarafından yalnız bırakılan Türkiye, neredeyse tek bir merkeze bağlı olduğu uluslararası ilişkilerini yeniden düzenleme ihtiyacını derinden hissetti. Bu gelişme üzerine büyük ümitler ile gerçekleştirilmiş olan NATO üyeliği de tartışmaya açılabaktır.

15 Eylül 1965 seçimlerinden sonraki dönemde parlamentoda çoğunluğu sağlayan AP Hükümeti de ülkedeki siyasi ve sosyal istikrarı sağlayamamıştır. Komünizm, basın suçlarının affi, yabancı sermayenin desteklenmesi, batının içinde olup hiçbir devletin uyodusu olmama tartışmaları hızla sürüyordu. Ordu mensuplarının mali durumları-

nin iyileştirilmesine karşın üniversite öğrencilerinin başlattığı Amerikan karşılığı, sağ-sol tartışmaları hızla silahlı çatışmalara kadar gidecektir. Mecliste iktidar-muhalefet partisi milletvekilleri birbirlerine tacizde bulunurken üniversitelerde de öğrenciler sıratle politikayla iç içe bir hâle geliyorlardı. Daha çok burs, üniversite hastanelerinin yaygınlaştırılması, okul yönetiminde temsil edilme gibi istekler ile başlayan öğrenci eylemleri okul şartları ve mezuniyet sonrası iş bulma imkânlarının kısıtlılığından ülkenin yönetimine, rejime yönelmeye, güvenlik güçleri ile çatışmaya kadar gitmeye başlamıştı. Haziran 1968'de Meclis önünde toplum polisinin müdahale ettiği eylemde bir öğrenci hayatını kaybetmiştir. Sol görüşlü öğrencilerin yaptığı eylemler genelde Amerikan karşılığını öne çikaran, araba yarmak, bomba atmak seviyelerinde idi. Sol gruplara karşı Millî Türk Talebe Birliğinin toplumun çeşitli kesimlerinin de desteğini alan eylemleri ortamı olabildiğince gergin hâle getiriyordu. Hükümetin kanun yoluyla engelleme çabalarına mukabil ölümlü olaylar arttığı gibi çeşitli yerlerde vatandaş desteği görülmeye başlandı.

CHP genel sekreteri Bülent Ecevit'in tarımsal kalkınma için ortaya attığı "toplak işleyenin su kullananın" ilkesi toplumda ve basında yeni tartışmalar açtı. Meclisteki milletvekili kavgalarına paralel olarak üniversite gençliği olaylarında silah kullanımı ve can kaybı artıyordu. Enflasyonun hızla artışı geniş toplum kitleleri arasındaki hoşnutsuzluğu arttırırken ülkenin her yanında insanlar siyasi, sosyal ve ekonomik bakımlardan gelecektan ümitsiz bir hâle geliyordu. İşçi grevlerinin arttığı toplumun tedirginliği orduya da yansındı. Bütün bu tartışmalar arasında güzel şeyler de oluyordu. İstanbul'un iki yakasını birleştirecek olan Boğaziçi Köprüsü'nün temeli 20 Şubat 1970 tarihinde atılmıştı.

Basında çatışmaların durdurulamaması hâlinde ordunun müdahale edebileceği uyarıları çıkmaya başladı. Öğrenci örgütlenmeleri silahlı eylem yapmak, adam kaçırma noktasına geldiğinde 12 Mart 1971 tarihli askerî muhtıra verildi. Başbakan Demirel istifa etti.

Başbakanın istifa edip kenara çekilmesine mu-kabil CHP lideri İnönü, muhtıranın parlamento hayatının devamını engellediğini belirterek sert tepki göstermiştir. Bununla birlikte partiler üstü

bir hükümet teklifine de destek vermiştir. AP, CHP, Güven Partisi ve parlamento dışından alınan destekle 27 Mart'ta Nihat Erim başkanlığında bir 'Teknokratlar Hükümeti' oluşturuldu.

Yeni hükümet ilk olarak asayış meselesine el attı. Şehir gerillaları hâlinde faaliyet gösteren Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu militanlarının, adam kaçırma, banka soyma eylemleri devletin istihbarat kurumlarının yardımcılarıyla durdurulmaya çalışıldı. 11 ilde ilan edilen sıkıyönetimin hedefinde ideolojik terör eylemlerini bitirmek, laik cumhuriyeti tehdit edecek faaliyetleri kontrol altına almak, bölgücü terör faaliyetlerini engellemek ve Kıbrısa olası bir müdahale için zemin hazırlamak vardı. Basın yayın organları, sendikalar ve üniversitelerdeki siyasi gençlik örgütlerinin faaliyetlerine kısıtlamalar getirildi ve Türkiye İşçi Partisi kapatıldı.

Erim Hükümeti seçimle gelmediği için rahat kararlar almak, siyasi endişelerden uzak bir yaklaşımla ekonomik durumu düzeltmek iddi-asındaydı. Toprak, eğitim ve vergi reformları, petrol ve değerli madenlerin devletleştirilmesi, ağır sanayinin kurularak montaj yapmaktan kurtulmak gereği, tarımın modernleştirilerek ortak pazarla rekabet edecek hâle getirilmesi ilk sırada yapılacak işler olarak sayılıyordu. Ancak reformlardan etkilenecek kesimlerin tepkileri hükümetin devamını engelledi.

Hedeflerine ulaşamayacağını gören Erim Hükümeti 3 Aralık 1971'de istifa etti. Suat Hayri Ürgüplü ve Ferit Melen ve nihayet Naim Talu ile geçiştirilmeye çalışılan dönemde anarşiden sorumlu olduğu düşüncesiyle üniversitelerin ve akademisyenlerin pasifleştirilmesini sağlayacak düzenlemeler yapıldı. Dönemin en önemli değişimi ise Bülent Ecevit'in 14 Mart 1972'de CHP genel başkanlığına seçilmesi oldu. Aydin vesayetine kararlı olarak "halkın da kendi çıkarlarının nerde olduğunu pekiyi sezdiğini, şimdije kadar devrimcilere oy vermemesinin gericiliğinden değil, devrimcilerin kendisinden kopuk olduğunu görmesinden kaynaklandığını kabul etmemiz gerekir" diyerek ciddi bir özelestiri yapan Bülent Ecevit delegelerin büyük desteğini almıştır.

Buna paralel olarak muhtıra ile kapatılan Millî Nizam Partisi yerine Millî Selamet Partisi kurulmuştur. Yeni parti de ekonomik sıkıntılardan bunalan toplumun dini motiflere daha yakınlaşlığı

düşüncesiyle İslami söylemleri öne çıkarmıştır. Cumhurbaşkanlığına ise ordu'ya rağmen büyük partilerin iş birliği sonucu yine asker kökenli Fahri Korutürk seçilmiştir.

1973 genel seçimlerinin sonucu Türkiye'yi koalisyonlara mecbur etmiştir. Uzun arayışların sonunda 25 Ocak 1974'te kurulabilen CHP ile MSP arasındaki ilk koalisyon düşünce suçlarına af, demokratik düzenlemeler, tarım ve vergi reformu, sanayinin bölgeler arasında dengeli dağıtım, elektrik üretiminde su ve kömür kullanmak, petrol başta olmak üzere madenlerin üretimini devlet kontrolüne almak gibi kapsamlı ve iddialı hedeflerini öne koyarak yola çıktı. Koalisyon ortaklarının parti tabanları ve basından gelen eleştirilere rağmen genel af ve haşaş ekimine izin vererek işe başlaması ülke genelinde bir iyimserlik doğurmuştur. Anayasasının 141 ve 142. maddelerinin kaldırılması konusunda yaşanan anlaşmazlık da Kıbrıs Barış Harekâti dolayısıyla dondurulmuştur. Türk dış politikasını bundan sonra âdetâ ipotek altına alacak olan harekât iki aşamada adada yaşayan Türk toplumunun güvenliğini sağlamıştır. Buna mukabil harekâtın kazanımlarını paylaşmadan anlaşamayan hükümet ortağı iki parti koalisyonu bozarak yeni bir hükümet krizi yarattılar.

Sadi Irmak'ın başkanlığındaki teknokrat ağırlıklı çözüm arayışı partilerden destek bulamadığı için yürümedi. Nihayet 31 Mart 1975'de Süleyman Demirel'in başkanlığında Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin iş birliğinde Milliyetçi Cephe Hükümeti kuruldu. Hükümet programı dengeli bölgesel kalkınma, iş hayatına yönelik düzenlemeler ve tarım sahasında iyileştirmeler yapmayı hedeflerken, öğrenci olayları silahlı sağ-sol çatışmaları halinde gelişmeye başladı.

Hükümet partileri devlette kadrolaşma çabalarını sürdürürken dışında CHP milliyetçi cepheye karşı siyasi mücadeleyi bütün hızıyla geliştiriyor. Hızla artan siyasi ve toplumsal kamplasma iktidarı sağ, muhalifeti de bütün sol faaliyetlerin hamisi hâline getirmiştir. Siyasetteki bu bölünmüşliğin devletin her kademesinde yansımaları görülecektir. 12 Eylül müdaħalesi öncesi öğretmen, memur, polis gibi meslek gurupları başta olmak üzere hem toplum hem de işçi-memur kesimi tam bir bölünmüşlük manzarası gösterecektir. Koalisyon hükümetleri deneyimi, güçlü

parlamento desteğine sahip, köklü önlemler alabilen hükümetler ile ülkenin meselelerinin aşılabeğini gözler önüne sermiştir.

Sağ kesim partilerin komünizm, sol partilerin ise faşizm tehdidi ile halkın uyarmaları, DİSK'in Taksim'deki 1 Mayıs 1977 mitinginde çıkan olaylarda 34 kişinin hayatını kaybetmesi toplumun her kesiminde önemli bir sarsıntı yaratmıştır. Koalisyonlardan beklediğini bulamayan seçmenin 5 Haziran 1977 seçimlerinde üç parti etrafında toplandıkları görüldü. Ancak yine tek parti iktidarı yoktu. Seçimlerden birinci parti olarak çıkan CHP'nin kurduğu azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca Süleyman Demirel, MSP ve MHP desteğiyle ikinci "Milliyetçi Cephe" hükümetini kurmuştur. Toplumsal siyasi şiddetin hız kesmediği bu dönemin ilk 15 gününde 26 siyasi cinayetin işlenmiş olması diğer politikaların da etkinliğini sınırlandırıyordu. 11 Aralık 1977 yerel seçimlerinden sonra güven tazelemek isteyen hükümet düştü.

Bu karmaşa sürecinin uzun süreli sayılabilen hükümetini AP'den istifa eden bağımsız milletvekilleriyle CHP kurdu. Ancak sokaktaki kavga aynıyle mecliste devam ederken şiddet biraz daha artmıştı. Hükümet toplum polisine takviye olarak "mavi bereli" özel kuvvetleri devreye soktu. Bu dönemde terör üniversite ve basın mensuplarına yönelik daha fazla ses getirmeye çalıştı. Siyasi örgütlenme ve şiddet liselere kadar etkisini yaydı. Üniversite öğretim üyeleri, gazeteciler terörün hedefi olmayla başladılar. Her gün otobüs duraklarının, kahvehanelerin kurşunlandığı, can kayıplarının eksik olmadığı, kendi halindeki vatandaşların bile sabah evden çıkarken hane halkı ile helalleştiği bir belirsizlik ortamı yaşamaya başlamıştı. Toplum temel ihtiyaç maddelerini teminde yaşadığı zorluklar, temel gıda maddeleri için uzayan kuyruklar, yeniden hortlayan karaborsa, günlük yaşantıdaki altyapı eksikliğini daha bir görünür kılmaktaydı. Hükümetin normal yollardan süreci idare etmek için direnmesine karşın Sivas, Malatya, Bingöl de yaşanan mezhep çatışması kışkırtmaları toplumsal birlikteliği yok etmeye yinelmiştı. Birtakım karanlık odakların 22 Aralık 1978'de Maraş'ta mezhep farklılığını körükleyerek çatıştıkları çatışma 100'den fazla ölü ve 1000 civarında yaralı ile bardaşa taşıran damla oldu. Ancak zırhlı birliklerin müdahale-

lesi ile durdurulabilen bu çatışmalardan sonra hükûmet 25 Aralık 1978 günü 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı.

Ancak sıkıyönetim de siyasi çatışmalar ve ölümlere engel olamadı. Muhalefet hükûmeti askerin faaliyetini engellemekle suçluyordu. Darbeden sonra ordu yetkililerinin de aynı şikâyeti dillendirmesi ilginç bir uyum olmuştu. Ekonomik dengeler alt üst olmuştu. Geniş toplum kitlelerinin can, mal, inanç konularında tedirginliği artmıştı. Hükûmet, meclisteki siyasi desteği en alt seviyeye inmiş bir hâlde Uluslararası Para Fonu (IMF)'na müracaat etmek zorunda kaldı.

B. Ecevit'in 16 Ekim'de istifasının ardından bütün sağ partilerin desteği ile Demirel azınlık hükûmeti kuruldu. Günde ortalama 20 vatandaşımızın hayatını kaybettiği o günlerde eski başbakanlardan Nihat Erim ve DİSK başkanı Kemal Türkler' in öldürülmeleri anarşî ve terörün ulaştığı boyutu gösteren üç olaylardır. Mezhep çatışmalarının hız kesmeden devamının yanı sıra ülkenin her yerinde devletin güvenlik güçlerinin giremediği kurtarılmış bölgeler ortaya çıkmıştır. Artan hayat pahalılığının yanında Avrupa'dan daha önce döviz göndererek ekonomiye destek olan işçilerin de dönmek zorunda kalmaları ekonomiyi iyice zora sokmuştur. Başbakanın ifadesiyle: "Ülke 70 cent'e muhtaç bir hâle gelmiştir".

Kıbrıs müdahalesinden sonra maruz kalınan Amerikan ambargosu, dış ilişkilerin kötüleşmesinden etkilenen kredi musluklarının kapanması, radikal kararlar almayı bir zaruret hâline getirdi. 24 Ocak kararları ile iki aşamada yapılan %73'lük değer düşürme ile uluslararası mali piyasaların bekłentisi karşılaşarak dışarıdan kredi alınmaya çalışıldı.

Anarşik olayların engellenemediği sıkıyönetim ortamında siyâsiler arasındaki kısıt çatışmaların da her kademeye yayılmış olması geleceği belirsizleştirmiştir. Lider seviyesindekilerin savaş dışında hiçbir şartta bir araya gelmemeye inadının siyaset kanalını tikanması üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'na dayanarak 12 Eylül 1980'de yönetim el koymuşlardır.

12 Eylül yönetimi de "devletin temel kurumlarının işlemez hâle getirildiği, siyâsilerin kısıt çeşmelerinin ülkeyi sıkıntılarından kurtarmak için gerekli tedbirlerin alınmasına engel olduğu, toplumda Atatürkçülük yerine irticai ve sapkin ideolojilerin hakim olduğu" suçlamalarını yaparak

meclis ve hükûmeti feshetti ve milletvekillерinin dokunulmazlıklarını kaldırdı. Tüm yurta sıkıyönetim ilan edilerek yurt dışına çıkışlar yasaklandı. Çıkarılan siyasi partiler kanunuyla kapatılan partilerin üst düzey yöneticilerine siyaset yasağı getirilecektir. Seçimlerde ülke genelinde oy barajı sistemi getirilerek küçük partilerin Meclise girmeleri önlenmeye çalışılması demokratik açıdan eleştirilen bir tavır olmakla birlikte geçerliliğini 21. asır seçimlerinde de sürecek bir yöntem olmuş, iktidardaki partilerin vazgeçemediği bir uygulama olarak demokrasi tarihimize geçmiştir. Yeni dönemde yaşanan banker skandallarının yanı sıra bölge insanına getirilen kültürel yasaklamalarla Güney Doğu'daki terör toplumsal destek bulmaya başlamış, asayiş problemleri hemen bitirilememiştir. Önceki darbede olduğu gibi bu aşamada da Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik saldırıların önleneceği, sosyal ve ekonomik reformların hayatı geçirileceği gündeme gelmiştir. Büyük şehirlerdeki asayiş meselesinin köyden kente kontrollsüz göçten kaynaklandığına davanın bir varsayımla varoşlar kontrol edilmeye ve kademeli olarak temel alt yapı hizmetleri götürülmeye çalışıldı. Problemlerin 1961 Anayasası'nın aşırı serbestlikçi anlayışından kaynaklandığı düşüncesinden hareketle hazırlanan yeni anayasa ve Konsey başkanı Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığının %92 gibi yüksek bir oyla kabul edilmesi vatandaşların darbe öncesi ortamdan ne kadar şikâyetçi olduklarını en iyi anlatacak göstergelerden biridir.

Üniversiteler ve yerel yönetimlerde şekli ve idari mahiyette tek tiplilik ve kontrol düzeni getirilmeye çalışılan bu dönemde Atatürk ilke ve inkılaplarının ilmi metotlarla araştırılıp halka ve gençliğe aktarılması görevini yerine getirmek üzere Atatürk Araştırma ve Atatürk Kültür Merkezleri kurulmuş, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarıyla birlikte Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altında bir araya getirilmiştir.

3 Mart 1983'te kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi faaliyetler serbest bırakılmakla birlikte önceki dönemde genel başkan, yönetim kurulu üyesi veya milletvekili olanlara siyasi yasak getirildi. Okul, kişi ve adalet kurumunu siyasetten uzak tutma anlayışıyla yapılan düzenlemeler önceye nispetle politikaya ilgisiz bir toplum yaratma hedefini ortaya koymuştur.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Aşağıdakilerden hangisi İsmet İnönü döneminin ilk icraatlarından **sayılamaz**?
  - a. Atatürk döneminde çeşitli sebeplerle aktif siyaset yapamayan Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi şahsiyetlerin öne çıkarılması.
  - b. Atatürk'ün son döneminde yanında yer alan ve İsmet İnönü'ye muhalif oldukları bilinen siyasetçilerin siyaset dışına itilmesi.
  - c. İsmet İnönü milli şef ve değişmez genel başkan sıfatını alması.
  - d. Atatürk "Ebedi Şef" olarak kabul edilmesi.
  - e. Celal Bayar'ın Başbakanlık görevinden alınması.

- 2.** Aşağıdaki uygulamalardan hangisi ikinci dünya savaşı sırasında kabul **edilmemiştir**?
  - a. Köy Enstitülerinin kurulması
  - b. Milli Korunma Kanunu
  - c. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
  - d. Varlık Vergisi
  - e. Toprak Mahsulleri Vergisi

- 3.** Aşağıdakilerden hangisi Demokrat Parti içinde oluşan muhalif milletvekilleri tarafından kurulmuştur?
  - a. Millet Partisi
  - b. Hürriyet Partisi
  - c. Türkiye İşçi Partisi
  - d. Milli Kalkınma Partisi
  - e. Milli Nizam Partisi

- 4.** Aşağıdakilerden hangisi 1950-1960 arası dönemde yaşanan politik cepheleşmenin unsurlarından biri **olmamıştır**?
  - a. Cumhuriyet Halk Partisinin mallarının devletleştirilmesi
  - b. Tahkikat komisyonu
  - c. Ezanın yeniden Arapça okutulması
  - d. Vatan Cephesinin kurulması
  - e. Siyasi parti toplantılarının devlet görevilerinin katılımıyla yapılması mecburiyetinin getirilmesi

- 5.** Türkiye'de çok partili siyasi hayatın ilk koalisyon hükümeti hangi partiler arasında kurulmuştur?
  - a. Demokrat Parti - Cumhuriyet Halk Partisi
  - b. Adalet Partisi - Cumhuriyet Halk Partisi
  - c. Adalet Partisi - Milli Selamet Partisi
  - d. Cumhuriyet Halk Partisi - Milli Selamet Partisi
  - e. Demokratik Sol Parti - Anavatan Partisi - Milliyetçi Hareket Partisi

- 6.** 12 Mart Muhtirasından sonra Demirel hükümetinin istifası üzerine kurulan teknokratlar hükümeti hangi siyasetçi tarafından kurulmuştur?
  - a. Nihat Erim
  - b. Recep Peker
  - c. Şükrü Saracoğlu
  - d. Bülent Ulusu
  - e. Turgut Özal

- 7.** "Genel seçimler için hazırlık yapan partilerin üzerinde uzlaştıkları konular bir bakıma on yıllık tartışmaların satır başları niteliğindedir: Atatürk reformlarının korunması, dinin siyasete alet edilmemesi, bölgücü propaganda yapılmaması, aşırı sağ, sol ve ırkçılığa, totalitarizme ve ayrımcılığa karşı gelinmesi..." Yukarıdaki konular hangi dönemin bekentisini yansımaktadır?
  - a. 1946-1950
  - b. 1950-1960
  - c. 1980-1990
  - d. 1960-1971
  - e. 1993-2000

- 8.** Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997 tarihinde hükümeti uyararak Laiklik karşıtı eylemlerin engellenmesi, eğitimde 8 yıllık kesintisiz sisteme geçilmesi gibi isteklerde bulunduğu koalisyon hükümeti aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Doğru Yol Partisi-Anavatan Partisi Koalisyonu
  - b. Refah Partisi -Doğru Yol Partisi Koalisyonu
  - c. Doğru Yol Partisi- Sosyal Demokrat Halkçı Parti Koalisyonu
  - d. Cumhuriyet Halk Partisi - Milli Selamet Partisi Koalisyonu
  - e. Demokratik Sol Parti- Milliyetçi Hareket Partisi- Anavatan Partisi Koalisyonu

Yaşamın İçinden

“

Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın son röportajı

9. Uluslararası baskılara karşın haşhaş ekiminin serbest bırakılması ve Kıbrıs Barış Harekatının gerçeklestirilmesi hangi koalisyon hükümetinin yönetiminde olmuştur?

- a. Demokratik Sol Parti - Milliyetçi Hareket Partisi- Anavatan Partisi Koalisyonu
- b. Doğru Yol Partisi - Sosyal Demokrat Halkçı Parti Koalisyonu
- c. Cumhuriyet Halk Partisi - Milli Selamet Partisi Koalisyonu
- d. Doğru Yol Partisi - Anavatan Partisi Koalisyonu
- e. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP, MHP, MSP, CGP)

10. 1981-1993 yılları arasında başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yapan, ekonomik ve siyasi kararları kadar ölümü de büyük tartışma yaratılan siyasetçi ve devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Celal Bayar
- b. Bülent Ecevit
- c. Süleyman Demirel
- d. Necmettin Erbakan
- e. Turgut Özal

Turgut Özal'ın ölmeden hemen önce şuan A Haber danışmanı olan Atilgan Bayar'a verdiği Türkiye için hala tartışılan konuları içeren röportajı yayınlandı.

A Haber'de yayınlanan röportajda Özal'ın Türkülük, terörle mücadele, millet tartışması, seçilmiş valiler ve başkanlık sistemi hakkında düşünceleri yer alıyor. Röportajda Özal'ın "Türk dedığınız kimdir? Orta Asya'dan geldi diyoruz değil mi? Peki bakiyorum ortada Türk olarak bir grup yok." sözleri dikkatleri çekerken, değindiği birçok konu günümüzde yaşanan tartışmalara cevap niteliği de taşıyor.

ÖZAL'IN RÖPORTAJININ SATIRBAŞLARI

TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye'nin bu meseleyi çözmesi lazım. Daima ayağınızın altında bir büyük taş; sizi götürmez bir tarafa... Birçok taraftan da şu veya bu biçimde gagalanırsınız. Onun için diyorum ki bu mesele çözülecektir. Çözümeye mahkumdur. Türkiye'nin büyümесini, ilerlemesini, gelişmesini düşünen herkes, çözüme yardımcı olacaktır.

Bu çözüm, artık vatan millet Sakarya hikayeleriyle olamaz. Burada mantıklı, geçerli, değişen dünya şartları içerisinde çözümümüzü oturtmamız lazım. Ama Türk milleti-Kürt milleti gibi bir ayırma katyeni gidermeyiz. Biz netice itibarıyla hepsine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı diyoruz.

Bu mesele çözülür. Sabırlı olursak, zaten Türkiye o kadar güzel entegre oluyor ki... Bakınız Irak entegre olamıyor. Türkiye böyle değil.

Türkiye'de coğumuz ekseriyetle aynı mezhepteniz. İkincisi, göç hareketi ile zaten yüzde 60-65'i Ankara'nın batısında oturuyor. Biz bu meseleyi çözeriz. Ben öyle görüyorum. Bu arada kanlı hadiseleri önlemek lazım.

SEÇİLMİŞ VALİLER TARTIŞMASI

Türkiyede genel olarak valiler seçimle gelirse, hangi bölgede hangi halk seçerse o seçilir. Biz o bölgeye belediye reisini dışarıdan mı tayin ediyoruz?

Yarın eğer Valiler de seçimle gelirse bazıları bunun karşısındadır, ama bir oturup düşünmek lazım. O takdirde hangi bölgeden seçiliyorsa o insanlardan seçilir.

TÜRKLÜK TARTIŞMASI

Türk dedığınız kimdir? Orta Asya'dan geldi diyoruz değil mi? Peki bakıyorum ortada Türk olarak bir grup yok. Orada Azeri var, Türkmen var, Özbek var, Kazak var, Kırgız var. Nerede Türk? Göç edenler de isim itibarıyla Özbek ve Türkmen boyları ağırlık olarak. Biz bunlara Oğuz Boyları diyoruz.

Türk kelimesi hatta bir tarihçinin yazdığını göre o bölgede oturan insanların tümüne yabancı kavimlerin verdiği isim bugün dikkat ederseniz, Avşar derler. Türkmen derler. Bunlar orijinal isimleri. Osmanlı'nın kayı aşireti de öyle bir Oğuz Boyudur. Biz bunun hep sine birden, Osmanlı içerisinde veya Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan herkese Türk demişiz. Yoksa, aslında Türk dedığınız zaman da onu spesifiye etmeniz lazım. Türkmen mi, Özbek mi, Avşar mı?

BAŞKANLIK SİSTEMİ

Parlamenten sisteminde Başkanlık Sistemi'ne geçersek, bu parlamento'nun denetleme görevini, yani asli görevini yapması demektir. bizim gibi ülkelerde, biraz da tabiatı icabı milli yapısı çok çeşitli yerlerden gelen bir ülkede parlamentoda birtakım tıkanıklıklar, zorluklar vardır. Gruplaşmaların çok olacağı bellidir. Hatta şehirlerde, hatta bölgelerde dayalı gruplaşmalar da olabilir. Şu mahzuru da gördüm parlamente sistemin, esas itibarıyla icranın denetlenmesi vardı. İcrai iyapabilmek lazım. Bugünkü parlamenten sistem bu denetlemeyi iyi yapamaz. Çünkü koalisyon olarak dahi olsa parlamente粒子 parti grupları hakim olur. Ancak azınlık hükümeti olur. O da mümkün değil.

Bu vaziyette hükümetin aleyhine bir denetleme o parlamento'dan geçmez. bizim zamanımızda da böyleydi. Bu sistemin önemli mahzurlarından biri budur. Yasama yapan Parlamento'nun icradan tamamıyla ayrılması lazım. Bu nasıl olacak? Başkanlık sistemi olmadığı zaman, hükümet parlamento içinden seçiliyor. Bakanın hep iki vasfi var, ya devlet adamı vasfi ya siyasetçi vasfi. Benim tecrübe şunu gösterdi. Parlamento'da siyasi vasif hep ön plana çıkar. Halbuki Başkanlık sisteminde devlet adamı vasfi ön plana çı-

kar, çünkü seçilme endişesi yoktur. O cumhurbaşkanı ile gelir, onunla gider. Bu olduğu zaman devlet adamı vasfi ön plana çıkar. Bir nevi 'check and balance'tır.

MİLLET TARTIŞMASI

Benim millet mefhumum bize okullarımızda öğretilen gibi değil, belki size de öğretilen gibi değil. Irkı, dini, dili bir olanlar milleti meydana getirirler diye öğretilmişdir. Ben o kanaatte değilim. Bunlar farklı olabilirler. Netice itibarıyla aynı gayeden heyecan duyan insanlar demektir millet. Bir spor müsabakasında ya da bir Nobel mükafatı kazanılmasında aynı heyecanı duyabiliyor musunuz, o millete mensupsunuz. Bu vatandaşlıktır ve o toprağı sevmektir. İnsanları sevmektir. Bütün vatandaşları da kendisi gibi kabul etmektir. Böyle bir anlayışınız varsa, hoşgörü anlayışınız da varsa, biz bir millet oluruz. Daha modern bir millet oluruz.

Kaynak: Ahaber WEBTv.18 Ocak 2013

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Döneminin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Uygulamaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Döneminin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Uygulamaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Cumhuriyeti'nde 1950-1960 (Demokrat Parti) Dönemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise "Türkiye Cumhuriyeti'nde 1950-1960 (Demokrat Parti) Dönemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "1960 Darbesi'nden Sonra Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise "12 Mart'tan 12 Eylül'e Türk Siyasetindeki Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise "1960 Darbesi'nden Sonra Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül 1980'den 21. Yüzyıla Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise "12 Mart'tan 12 Eylül'e Türk Siyasetindeki Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise "12 Eylül 1980'den 21. Yüzyıla Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'yi yönetenlerce daha önce kaybedilen yerleri almak için bir fırsat olarak görülmemiştir. Zira çoğunluğu asker olan idareci kadro on yıllık savaş sürecinde milletin maddi ve manevi büyük kayıplara uğradığını bizzat görmüştür. Ordunun durumunu da yakinen bilmektedirler. Savaşın yıkımlarına, yokluklarına şahit olanların aynı durumu yeniden gündeme getirmesi pek beklenebilir bir durum değildir. Rusya ve İngiltere'nin bütün ısrarlarına karşın ordunun savaşacak kabiliyetle olmadığını, modern silahların yokluğunu öne sürmeleri sadece savaşa girmemek için değildir. Kurtuluş savaşında sadece Yunan ordusuna karşı taarruz edebilmek için bir sene hazırlık yapıldığını hatırlarsak tereddüden gerçek sebebi daha kolay anlaşılacaktır. Öte yandan savaşa girmemesine mukabil yapılan hazırlıklar dahi devletin ekonomisini önemli ölçüde sıkıntıya sokmuştur. Hükümet ekonomik hayatı kontrol etmek için kanunlar çıkarmıştır. Ancak ticaret ve sanayi kesiminin istismarını önleyememiştir. Bu çerçevede çıkarılan Milli Korunma, Varlık, Toprak Mahsulleri vergileri de toplumun her kesiminin büyük tepkisini çekmiştir. Bir milyon civarında insanın silah altına alınması hem üretim kapasitesini düşürmüştür, tüketici durumuna gelen bu insanların masrafları bütçe için ayrı bir yük oluşturmuştur.

Diğer taraftan karaborsanın engellenmemesi, yetersiz gıda almanın neticesinde ortaya çıkan beslenme bozuklıklarının yanı sıra temizliğe dikkat edilmemesinden kaynaklanan salgın hastalıklar da halkın durumunu zora sokmuştur. Çiçek ve tifüs hastalıklarının dönemin karikatür dergilerinin başlıca konusu hâline gelmiştir. Ekmek ve et karneye bağlanmıştır. Şehirlerde devlet memuruna karaborsaya düşen un, zeytinyağı, şeker, makarna, pamuklu kumaş gibi temel ihtiyaç maddeleri dağıtımını yapılarak yaşam şartları mümkün mertebe iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak nüfusun 3/4'ünün yaşadığı kırsal kesimde insanlar kendi üretikleriyle ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken mamul madde temininde büyük sıkıntılardır. Sosyal hayat açısından da kırsal kesimin şartları şehirlere nispetle daha zordu. 1938-1943 arası dönemde tüketim mallarının fiyatları beş kat artarken gelirlerin yerinde sayması sosyal gelişmenin önünde önemli bir engel olmuştur.

Bu tarihlerde tam bir tarım ülkesi olarak nitelendirebileceğimiz Türkiye'de üretim yetersizliği dolayısıyla tahil ithali yapılmak durumunda kalınması üzerinde düşünülmeli gereken bir veridir. Öte yandan sadece İstanbul'da Kızılay'ın sosyal desteğiyle geçenen insan sayısının

85.000'e çıktıgı haberinin gazetelere yansması sürecin iyı yönetilemediğinin göstergeleri arasında sayılabilir. Buna mukabil 1930 iktisadi buharanının aksine yetersiz tarımsal ürün elde edilmesi ve bütçenin yaridan fazlasının askeri ihtiyaçlar için kullanılması ekonominin dengesini bozmıştır. Savaşa girmeden maruz kalınan etkiler ile ekonomik ve sihi ve sosyal hayatı büyük zorluklar yaşıyan Türkiye'nin kendisine önerilen çıkarlara kanarak savaşa girmemesi en akılçıl yol olmuştu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu konudaki ısrarı döneminde halkın "bir kilo şekeri beş liraya yedirdin" eleştirisine konu olmuşsa da o, "kadınları dul, çocuklarını öksüz bırakmadım" cevabı ile önemli bir gerçege işaret etmiştir.

Sıra Sizde 2

Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisini kurarken bunun millete demokrasinin gereklerini öğretebilecek bir okul vazifesini görmesi beklenişini de ifade etmiştir. Osmanlı döneminden itibaren firma (parti) = tefrika (ayrılık) olarak ortaya çıkmış, çatışmalar kardeş kavgasına kadar gitmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti idaresi hakim olmakla birlikte Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak korunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmamıştır. Siyaset sosiologlarının da kanaati bu yönüdedir. İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan ayrılıkların bir daha olmaması için de sürecin kontrollü olarak geçirilmesi tercih edilmiştir. Bu çerçevede biri tabii olarak ortaya çıkmış, diğeri Atatürk'ün isteği ile iki muhalefat partisi denemesi yaşanmıştır. Ancak siyasetçilerin iktidar hırsı dolayısıyla beklenen yumuşak geçiş gerçekleştirilememiştir. Cumhurbaşkanı İnönü de tek parti döneminde yapılan her işte Millet Meclisinin kontrolünün bulunduğuna dikkat çekerken sistemin tek eksiginin muhalefat partisi olduğunu ancak bunun da Türkiye'nin kendine özgü şartlarına göre gerçekleşeceğini vurgulamak ihtiyacı hissetmiştir. "Bizim tek eksigimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması büyük talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları seviye hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır". Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ifadesiyle "Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardi" ve "millet kendi bünyesine ve karakterine göre

demokrasinin kendisi için özelliklerini bulmaya mecburdu". 1945 Kasımından itibaren Türkiye'nin çok partili demokratik yaşamın hakim olduğu Batı Bloku içinde yer alma kararı Türkiye Cumhuriyeti ve Türk milleti demokrasinin kendine özgü özelliklerini bulma sürecini başlatmıştır. Bu aşamanın da dönemin devlet adamlarının anlayışına göre şekillendirilmek istenmiştir. Cumhurbaşkanı sistemin tek eksiği muhalefet partisi olmaması derken 7 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirag adlı sanayicinin birinci meclis dönemi muhaliflerinden bazı şahsiyetleri yanına alarak kurduğu Milli Kalkınma Partisini yok saymıştır. Kendilerine danışılıp izin alınmadan üstelik birinci meclis döneminin muhalefet isimleriyle oluşturulan bir partiyi yok sayan Cumhurbaşkanı muhalefet partisinin tanıdığı bildiği isimler tarafından kurulmasını yeğlemiştir. Kisacası muhalefet yine Cumhuriyet Halk Partisinin içinden çıktıktı.

Parti içi tartışmaların başında geniş biçimde yer alınmasına izin verilerek toplum parti içindeki ayrılıklar hakkında bilgilendirilmeye başlandı. Savaş dönemi politikalarının açıkça tenkit edildiği bu zeminde Hikmet Bayur, Celal Bayar, Refik Koraltan, Emin Sazak, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Cavit Oral gibi isimler öne çıkmıştır. Bu sürecin dönüm noktası Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan dörtlüsünün 7 Haziran 1945'te Anayasa'nın millî egemenlik ilkesine işlerlik kazandırılması ve parti hayatının demokrasiye uygun şekilde düzenlenmesi için teklif vermesi olacaktır. Parti içi tartışmaları başlatan "dörtlü takrir" net bir karara ulaşamadı. Ancak takrir sahipleri Partiden atıldılar. Cumhuriyet Halk Partisinde üst düzey görevler yapmış bu dört milletvekili 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurdular. Bazi değerlendirmelere göre de kurmaya yönlendirildiler. Partinin başkanı Celal Bayar başta olmak üzere bu isimler İsmet İnönü'nün de birlikte çalıştığı, tanıdığı kişilerdi. Nitekim parti programı ortaya konurken Celal Bayar ile görüşerek "laiklik ve cumhuriyetçilik" konusunda fikir birliğine vardıklarını biliyoruz. Bu tavır bize Atatürk'ün de Fethi Bey'e Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurarken "laiklik ve cumhuriyet konusundaki beraberliklerini" kamuoyuna ilan etmesini hatırlatmaktadır. Böylece başlayan çok partili siyasi hayat, önceki deneyimlerin aksine kalıcı oldu. Parti yöneticilerinin ve siyasetçilerin önemli bir kısmının zihniyet olarak hazır olmadığı söylem ve eylemleriyle ortaya çıktı. Ortam demokrasi heykelinin üzerine kırmızı bir şal atmak" noktasına kadar da geldi. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü doğrudan sürece müdahale ederek 12 Temmuz 1947 beyannamesiyle çok partili siyasi hayatı "devlet meselesi" olarak ilan etti. Gerek Bayar'ı gerekse hükümet başkanlarını gerektiğiinde destekleyerek, gerektiğiinde frenleyerek sürecin seçimler yoluyla gelişmesini sağladı.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı sıfatı ile yayımladığı beyanname Atatürk dönemindeki başarısız iki denemeden 15 yıl sonra girişilen çok partili demokratik hayat denemesinin başarıya ulaşmasında önemli bir yere sahiptir. Beyannamede ortaya konan fikirler Türk siyasi hayatı ve demokrasi düşüncesinin gelişimi açısından yüzyılın başından itibaren yaşanan problemlere ve çözüm önerilerine işaret etmektedir.

Sıra Sizde 3

Gerçekten de Demokrat Parti 1946 -1950 muhalefet yıllarında eleştirdiği, seçim sisteminde uygulanan çoğuluk esasının değiştirilmesi, radyo ve gazeteler gibi iletişim araçlarının iktidarın tekelinden kurtarılması, mahalli yöneticilerin iktidarın sözcüsü gibi davranışlarına, mecliste muhalefete söz hakkı verilmemesi gibi hususlarda kayda değer bir değişiklik yapmadı. Zira bu hususlar hükümette olanın kullanmayı tabii bir hak olarak gördüğü şeylerdi. Çok partili hayatın yaşanmaya başlandığı İkinci Meşrutiyet döneminden beri politika yapıcıların ve partilerin anlayışında hakim olan husus "ben hükümet isem düşündüğümü yaparım, benden başka kimseyin ne düşündüğü önemli değildir. Diğerleri hükümet olduklarıda düşündüklerini yapsınlar!" şeklindeydi. Bu anlayış demokrasi kavramının tam olarak anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de demokrasi düşüncesinin söylem olarak yüzülden beri konuşulmasına karşın farklı anlayış ve yaklaşımları yok saymak, dikkate almamak yüzünden çok zaman kaybedildiğini söylemek mümkündür. İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetiminin zor zamanlarında Talat Paşa'nın "birader bırakalım biraz da onlar denesinler, onlar da bu vatanın evlatları değil mi?" şeklinde ifade ettiği durum dahi muhalefetin dikkate alınması değil kendi çaresizliklerinin ifadesi olmuştur. Demokrasi anlayışı ancak kendi iktidarı sırasında bile güç sahiplerinin muhalefet olanları ve fikirlerini dikkate alması ile gelişebilecek bir hassasiyettir.

Sıra Sizde 4

Türkiye'de iktidar ve muhalefet ilişkilerindeki temel görünüm gücü elinde tutan kişi ya da kuruma karşı her ne gereğe ile olursa olsun eleştiri getiren, muhalefet edenlerin bir araya gelebilmeleridir. Onları bir arada tutan sadece iktidarda olana muhalefettir. Ondan sonra yapılacaklar hakkında genellikle belirli bir program yoktur. II. Abdülhamid ile Jön Türkler arasındaki mücadelede kadar İttihat ve Terakki iktidarındaki muhalefeti de bir arada tutan aynı gereğe olmuştur. Muhalifler iktidara geldiklerinde bekleniler çok farklı olduğu kadar ortak bir program da olmadığı için parçalanmalar

yaşanmıştır. Çok partili hayatın ilk denemelerinin yaşandığı İkinci Meşrutiyet dönemi de Millî Mücadele günlerine kadar sürecek bir ittihatçı-tilafçı kavgasına sahne olmuştu. Serbest Fırka olayında da benzer bir düşünceyle hareket edilmiştir.

Demokrat Partinin Cumhuriyet Halk Partisine muhalefetini tanımlarken Menderes'te "Partimiz CHP'ye karşı olan herkesin partisidir" sözleriyle bu gerçeği ifade etmiştir. 1960'ta da Ordu'nun siyasete müdahale gerekçesi "Türkiye'de demokrasinin yeniden ortaya çıkarılması" olarak açıklanmıştır. Oluşturulan Millî Birlik Komitesi, yol haritasında ilk adımları yeni bir seçim kanunu hazırlamak, bütün partilerin iştirak edeceği bir genel seçim yaparak süreci normalleştirmek olarak ilan etmiştir. Gerçekten de ilk olarak kapatılan üniversiteler açıldı, basın yasağı kaldırıldı ve bir anayasa komisyonu oluşturuldu. Hareketin herhangi bir parti ya da grubun lehine yapılmadığı, dış politikada ise mevcut anlaşmalara sadık olduğu beyaniyla devlette devamlılık vurgusu yapılmıştır. Demokrat Parti yöneticileri de "halkı iç savaşa süreklemek, anayasayı ihlal etmek" gibi ağır suçlamalarla "vatana ihanet" ithamıyla mahkemeye verilmiştir.

Ancak gücü eline alan Komitenin de farklı düşüncelere tolerans göstermediği kısa sürede ortaya çıkmıştır. Komite "yetersiz ve reform düşmanı" oldukları suçlamasıyla 147 öğretim üyesini üniversitelerden atma karar almıştır. Bu tavrı kamuoyu ve bilhassa üniversiteleri ayağa kaldırmasına mukabil Hocalar ancak 1963'te okullarına dönen bilmışlardır. Komite aynı tavrı kendi kadrosu için de almıştır. Nitekim idarenin sivilere devredilmesi sürecinin nasıl işleyeceğini konusunda fikir ayrılıkları yaşayan MBK bir kısım üyelerini emekli ederek sürgüne göndermiştir. Gücü eline geçirenin her yaptığına tartışmasız, sorgusuz sualsız kabul ettirmek isteği Türkiye'de yaygın bir görüşüne sahiptir. Politikacı, aydın, asker ya da sivil iktidar sahibi olanların kendi düşünce ve tercihlerini tek doğru olarak görmeleri bu coğrafyaya has bir anlayış gibi görülmektedir. Ancak Demokrasi düşüncesi bu yaklaşımı ret etmeyi gerektirmektedir. Zira halkın çoğunluğunun desteğini alanların azınlıkta kalanların düşünce ve tercihlerine saygı olma mecburiyeti vardır. Farklı olanı ve düşüneni yok sayma lüksü yoktur. Çok partili dönemdeki politikacıların bu konuda kendini sorgulama alışkanlığı yaygın olarak görülen bir şey değildir. Ancak bu konuda önemli bir özelestiriörneğini 14 Mart 1972'de partisinin genel başkanlığına seçilen Bülent Ecevit'in yaptığı söyлемek mümkün görünmektedir. Ecevit, politikacıların kendi doğrularını halka dayatmasına karşı çıkararak "halkın da kendi çıkarlarının nerde olduğunu pekiyi sezdigiini, şimdiye kadar partilerine oy verme-

mesinin gericiliğinden değil, partilerinin kendisinden kopuk olduğunu görmesinden kaynaklandığını kabul etmemiz gereklidir" diyerek delegelerin büyük desteğini almıştır. Bundan sonraki süreçte de halkın tercihlerini dikkate alan söylemler geliştirerek siyasi kariyerinin sonunda seçim kazanmayı başarmıştır.

Verdiğimiz örnekler demokrasi kavramının henüz yerince içselleştirilemediğini, bir yaşam ve davranış biçimi hâline dönüştürülemediğini göstermektedir. Toplumun geneli bu yaklaşımı içselleştirene kadar benzer sıkıntılardan yaşanmaya devam edeceğini söylemek gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Sıra Sizde 5

Türkiye çok partili hayatı geçtikten sonra da önceki dönemlerin problemlerini yaşamaya devam etmiştir. Siyasi tartışmalar ıktidarın eleştiriye tahammülsüzlüğü, muhalefetin sınırsız eleştiri özgürlüğü olarak görülmesi etrafında yoğunlaşmaktadır. Sosyal ve kültürel tartışmalar ise dinin siyasete alet edilmesi, eğitim sisteminin millileştirilememesi, mezhep farklılıklarının istismarı, çağın gereklerine cevap verecek bir kültür politikasının oluşturulamaması gibi üst başlıklar etrafında dönüp durmaktadır. Ekonomik problemlere gelince, iş hayatında çalışma barışının sağlanamaması, üretimin artırılmaması, istihdama yönelik yatırımların olmaması, vergi kanunlarındaki adaletsizlik, gelir dağılımindaki eşitsizlikler söz konusudur. Bu konular neredeyse cumhuriyetin başlangıcından beri içinde dönüp durduğumuz bir kısır döngüdeki tartışma konularımız olarak değişimizi korumaktadır. Türkiye'nin sorunlarının her dönem devam etmesi, çözüm üretilememesi toplumda belli konularda karamsarlık, ümitsizlik ve bezginlikler yaratmaktadır. Ancak demokratik, laik sosyal bir hukuk devleti olma iradesini temel hedef olarak daha başından ortaya koymuş olan Türkiye Cumhuriyeti ve halkın bunu başaracak kabiliyete sahiptir.

Ancak bir önceki tartışmada da belirtildiği üzere ortaya konan hedeflerin gerekini sekilden çok içerik bakımından yapmamızız. Sosyal ve kültürel sahadaki problemlerin pek çoğu daha önce de söyleldiği gibi farklı düşünceleri anlamaya çalışmak yerine yok saymaktan, dikkate almamaktan kaynaklanmaktadır. Demokrasi anlayışının toplumun her kesimine, en küçük birimden büyüğünne kadar yerleşmesi ile bu problemlerin halli çok daha kolaylaşacaktır. Siyasi ve ekonomik problemler ise Türkiye'nin jeopolitik konumu, toplum yapısı ve hayattan bekleyenleri doğru analiz ederek yapılacak çalışmalarla ihtiyaç göstermektedir. Tam bu noktada Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasındaki şu hususları hatırlamakta fayda vardır. "Bizim yo-

lumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağırdan çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve istirap kaydeden yapraklarından çıkardığımız derslerdir. Elimizdeki programın ruhu bizi yalnız bir kısım vatandaşla alakalı kalmaktan men eder. Biz, bütün Türk milletinin hadimiyiz.” Gerçekten de ülkemizin karşı karşıya kaldığı sıkıntılardan temelinde tarihi mirasımız, kültürümüz, toplum yapımız ve ülkemizin bulunduğu coğrafyanın yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle stratejik konumu yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde sorumlu mevkide olanlar politika üretirken yurdumuzun coğrafi konumunu, milletimizin kendine has kültürel özelliklerini daima dikkate almalı ve bilhassa bu coğrafyada yaşanan olaylardan dersler çıkarmalıdır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ahmad, F., **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980** (terc, Ahmet Fethi) İstanbul 1994.
- Ahmad, F. ve B. Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1970**, İstanbul 1976.
- Akandere, O., **Milli Şef Dönemi**, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945, İstanbul 1998.
- Akar, R., **Varlık Vergisi**, İstanbul 1992.
- Altuğ, K., **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara 1973.
- Aşgın, S., **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)**, Ankara 2000.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara 1997.
- Aydemir, Ş. S., **İkinci Adam II-III**, İstanbul 1968.
- Baban, C., **Politika Galerisi/Büstler ve Portreler**, İstanbul 1970.
- Barutçu, F. A., **Siyasi Anılar I-III** (yayına hazırlayan Mustafa Everdi), Ankara 2001.
- Bilâ, H., **CHP 1919-1999**, İstanbul 1999.
- Bilge, S., **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Ankara 1992.
- Cemal, H., **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul 1999.
- Cumhuriyet, Milliyet, Tercüman** gazetelerinin 1938-2000 yılları arası sayıları.
- Eraslan, C., **Türkiye'de Çok Partili Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyannamesi” Atatürk Yolu**, cilt 6 sayı 22, Ankara 1998.
- Eroğul, C., **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara 1998.

- Goloğlu, M., **Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**, İstanbul 1982.
- Gündüz, A., **Hatıralarım** (dinleyen ve yazan İhsan İlgar), İstanbul 1973.
- İnalcık, H., **Rönesans Avrupası** -Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- İnönü, İ., **Hatıralar II** (Hazırlayan Sabahattin Selek), Ankara 1987.
- İnönü'nün **Söylev ve Demeçleri**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara 1946.
- Kaçmazoğlu, H. B., **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Karpat, K., **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal-Ekonominik-Kültürel Temeller**, İstanbul 1996.
- Kocatürk, U., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1999.
- Koçak, C., **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, Ankara 1974.
- Sertel, S., **Roman Gibi**, İstanbul 1969.
- Soyak, H. R., **Atatürk'ten Hatıralar, I-II**, İstanbul 1973.
- Tezel, Y. S., **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**, İstanbul 1994.
- Timur, T., **Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946**, Ankara 1993.
- Toker, M., **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara 1990.
- Toker, M., **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, DP Yokuş Aşağı (1954-1957)**, Bilgi Yayınevi Ankara 1991.
- Toker, M., **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Bilgi Yayınevi Ankara 1991.
- Tunaya, T. Z., **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1969.
- Turan, Ş., **İsmet İnönü - Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- Uran, H., **Hatıralarım**, İstanbul 1968.
- Yetkin, Ç., **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul 1983.
- Yalçın, D. ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2008.

8

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- 🕒 İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sosyal ve kültürel uygulamaların gelişim şeklini ve burada etkili olan siyasi dinamikleri sorgulayabilecek,
  - 🕒 Çok partili hayatı geçişin ilk on yılında iktidar muhalefet çekişmelerindeki ana başlıklardan din- siyaset ilişkisini ana hatlarıyla öğrenecek ve sonraki dönenlerdeki uygulamalar ile kıyaslayabilecek,
  - 🕒 Çok partili hayatı geçmişen sonraki iktidar muhalefet çekişmelerindeki ana başlıklardan sosyal hayatın ve siyasi gelişmelerin önemli belirleyicilerinden işçi ve öğrenci hareketlerini öğrenecek ve sonraki dönemlerde tekrar yaşanan problemlerin toplum hayatındaki tahribatını yorumlayabilecek,
  - 🕒 Demokrasinin sıkılıkla kesintiye uğramasına karşı belli eksenlerde yoğunlaşan tartışmaların değişimmemesinin toplumda yarattığı bezginlik ve ümitsizliğin kültür sahasına yansımalarını irdeleyebilecek,
  - 🕒 Yirmi birinci yüzyıla girerken Türkiye'nin kültür sanat alanındaki durumunu ana hatlarıyla öğrenerek günümüzdeki gelişmelerin çağdaş gelişmeler karşısındaki seviyesini değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Millî Korunma
- Demokrasi
- Din-Siyaset İlişkisi
- Ordu-Siyaset İlişkisi
- İşçi Hakları
- Anarşî
- Terör
- Öğrenci Olayları

İçindekiler

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II

1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler

- II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDAKİ SOSYAL VE KÜLTÜREL GELİŞMELER
- DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA TARTIŞMALAR/GELİŞMELER
- 1960-1980 DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL TARTIŞMALAR / GELİŞMELERİ
- 1980-2000 DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL TARTIŞMALAR/ GELİŞMELER

1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDAKİ SOSYAL VE KÜLTÜREL GELİŞMELER

Türkiye'nin Atatürk reformlarıyla içine girdiği sosyal ve kültürel gelişim dönemi- ni incelerken tek parti döneminin 1946'ya kadar uygulamaları ve sonrasında iki ana kategori olarak değerlendirmek gerekecektir. Zira İkinci Dünya Savaşı dönemi iktidarın alışageldiği yaklaşımla halkın pek fazla dikkate almadan yapılan uygulamaları ile savaşın, doğrudan ve dolaylı etkileriyle şekillenmiştir. 1946'da başlayan dönem ise iktidarın devam etmesi için birinci derecede dikkat edilmesi gereken göstergeyi halkın ilgi ve beğenisine çevirmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminde 1930 yılına kadar yapılanların halka istenildiği şekilde ulaşmadığını gören devlet, bun- dan sonra halka ulaşacak tek yolun kendi kontrolünde olmasını yeğlemiştir. Devlet cumhuriyeti, ilke ve inkılaplara devam ettirmek amacıyla halka ulaşmak, ona rejimi anlatmak için kurduğu Halkevlerinde her şeyi kontrol eden kuşkucu ve sakınmacı bir anlayışla hareket etmiştir. Endişelerin şekillendirdiği kontrolcü anlayış ilkelerde daha radikal uygulamalar ile döneme damgasını vurmuştur. Savaş gelişmeleri- ne göre ırkçılık-turancılık ve komünistlik devlet takibatına uğrayan fikir akımları olarak öne çıkmışlardır. 1940 tarihinde yapılan bir düzenlemeye, rejimin halka ulaşmak için bulduğu en etkin yol olan halkevlerinde kütüphanelere dinî içerikli ve inkılabin ideolojisine uymayan siyasi yayınların girmesi yasaklandı. 1942'de gazete- lerde dinî içerikli yazı dizilerinin yayını kontrol altına alınmaya başlandı.

Bilhassa savaş yıllarda hangi haberin hangi gazetedede, ne şekilde yayınlana- cağı doğrudan hükûmet ve devlet başkanlığınınca belirlenebiliyordu ki dönemin etkin gazetecilerinden Metin Toker'in ifadesiyle devlet başkanı İsmet İnönü "ağ- zından çıkan sözün kanun olduğu" bir konumdaydı.

Başlangıçta heyecan ile halka gidişi organize etmeye çalışan Halkevlerinin faaliyetleri zaman içinde gevşemiştir. İkinci Dünya Savaşı sıralarında ise ancak şehir merkezine gelebilen vatandaşların dertlerini ulaştırdığı yerlere dönüsen halkevlerinin taşra ile bağlantısı neredeyse tamamen kesilmiştir. Partiden alınan ekonomik yardım faaliyetlere bağlı olduğu için halkevleri idarecileri gerek her kesimden çok sayıda üye göstermek gerekse faaliyetlere katılan vatandaş sayılarını abartmak yoluna gitmeye başlamışlardır.

1930'lardan beri geliştirilen köy eğitmenleri projesinin nihai şekli köy enstitü- leri ise köye yönelik hizmetlerinden daha çok kuruldukları yöredeki kültürel ve toplumda yerleşik gelenek ve dini anlayışa aykırı görülen uygulamaları ile gün-

Köy Enstitüleri: 17 Nisan 1940, tarih ve 3803 no.lu yasa ile kuruldu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün himayesi altında, Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in desteği ile dönemin ilköğretim genel müdürlü İsmail Hakkı Tonguç'un idaresinde çalıştı. Eskişehir, İzmir, Kırklareli, Edirne, Kastamonu, Adana, İzmit, Antalya, Balıkesir, İsparta, Kars, Malatya, Kayseri, Samsun, Trabzon, Ankara, Konya, Sivas, Erzurum, Aydın ve Diyarbakır'da kuruldu. 27 Ocak 1954 tarihinde 6234 No.lu yasa ile enstitüler, öğretmen okullarına dönüştürüldü.

dem oluşturacaktır. Bunun yanı sıra savaş döneminde meslek okullarının öne çıkarıldığını, öğretmenlerin durumlarının iyileştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz.

Nüfusun % 80'i köylerde yaşayan ülkede gençleri bulundukları mahallerde eğitip üretici yaparak köyden şehre göçü engellemeyi hedefleyen **Köy Enstitüleri** deneyimi İsmail Hakkı Tonguç'un çabaları ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in desteğiyle ortaya çıkmıştı. Daha 1930'lu yıllarda Atatürk'ün işaretle başlayan köy çocukların eğitimi çalışmaları, köyü geliştirmek, köylünün üretimini daha bilinçli yapmasına destek olmak amacı da taşıyan Köy Enstitüleri ile en üst düzeye erişmiş oluyordu. Öğrencilerin teorik derslerden daha çok kırsal hayatı dönük olarak uygulama esaslı öğrenmelerine dayanan eğitim Atatürk'ün daha I.Maarif Kongresinde ortaya koyduğu; eğitimin ameli olması esasına da uygundu. Bu doğrultuda öğrencilerin kalacakları yerleri kendilerinin yapması ve temel ihtiyaçlarını kendilerinin karşıtlamasına yarayacak temel bilgiler veriliyordu. Ders programlarında Türkçe ve kültür derslerinin yoğunluğu dikkat çekerken öğrencilerin hepsinin kabiliyetine uygun bir müzik aleti çalması hedeflenmiş, müzik ve tiyatro çalışmalarına önem verilmiştir. Buralardan mezun olan öğretmenler köylerde vazife alarak köylünün yoresinin şartlarına uygun, kaliteli üretim yapmasına yardımcı olacaktır. Böylelikle köylüler bulundukları yerde geçimlerini sağlayarak şeirlere göç etmek arayışına girmeyeceklerdi. Enstitüler kısa zamanda dikkate değer bir gelişme göstermiş olmakla birlikte görev yaptıkları kırsal ortamın sosyolojik şartlarını dikkate almamalarından kaynaklanan tepkiler ile karşılaşmaktan kurtulamamışlardı.

Fotoğraf 8.1

Köy Enstitüleri projesinin en büyük destekçisi Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, uygulamalı tarım dersinde öğrencileri izliyor.

Kaynak: Genel ağ
Vikipedia

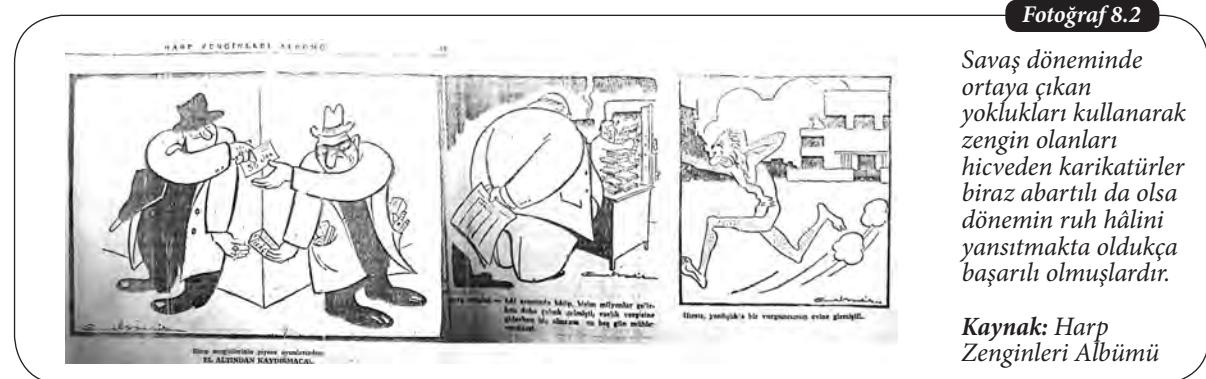

SIRA SİZDE

1

Gerek Atatürk'ün gerekse onda sonra devlete yöneten kadroların köy çocukların eğitimine verdikleri önemini sebepleri neler olabilir? Tartışınız

Bunun yanı sıra gelişme dönemlerinde şekillenen eğitim şekli ve ideolojik tercihi kadar iktidar partisiyle oluşan organik bağlılığıyla tepki çekmiş ve çok partili dönemdeki ilk iktidar değişikliğinde kapatılmıştır.

Fotoğraf 8.2

Savaş döneminde ortaya çıkan yoklukları kullanarak zengin olanları hiceden karikatürler biraz abartılı da olsa dönemin ruh hâlini yansıtma konusunda oldukça başarılı olmuşlardır.

Kaynak: Harp Zenginleri Albümü

Büyük şehirlerde ekmeğin ve temel ihtiyaç maddelerinin karneye bağlanması yaşamı zorlaştırmıştır. Uygulama 1942 yılının Ocak ayında başlamıştır. Diğer taraftan karaborsanın engellenmemesi, yetersiz gıda almanın neticesinde ortaya çıkan beslenme bozukluklarının yanı sıra temizliğe dikkat edilmemesinden kaynaklanan salgın hastalıklar da halkın durumunu zora sokmuştur. Çiçek ve tifüs hastalıklarının dönemin karikatür dergilerinin başlıca konusu hâline geldiğini söyleyebiliriz.

Şehirlerde karaborsaya düşen un, zeytinyağı, şeker, makarna, pamuklu kumaş gibi temel ihtiyaç maddelerinin karneyle dağıtımı yapılarak devlet memurlarının yaşam şartları mümkün mertebe iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak nüfusun $\frac{3}{4}$ 'ünün yaşadığı kırsal kesimde insanlar kendi üretikleriyle ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken mamul madde temininde büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Kırsal kesim yaşadığı zorlukların da etkisiyle hükümetten gittikçe uzaklaşmaya başlamıştır. Sosyal hayat açısından da kırsal kesimin şartları şehirlere nispetle daha zordu. 1938-1943 arası dönemde tüketim mallarının fiyatları beş kat artarken gelirlerin yerinde sayması sosyal gelişmenin önünde önemli bir engel olmuştur.

Bu tarihlerde tam bir tarım ülkesi olarak nitelendirebileceğimiz Türkiye'de üretim yetersizliği dolayısıyla tahlil ithali yapılmak durumunda kalınması, üzerinde düşünülmesi gereken bir veridir. Öte yandan sadece İstanbul'da Kızılay'ın sosyal desteğiyle geçen insan sayısının 85.000'e çıktıığı haberinin gazetelere yansımıası sürecin iyi yönetilemediğinin göstergeleri arasında sayılabilir.

Fotoğraf 8.3

Zeytinyağı ve pirinçin kolay bulunmaz maddeler hâline gitti harp döneminde yetersiz beslenme ve temizlenememe salgın hastalıklara yol açtığı için belediyeler hamama girişü ücretsiz hâle getirmek ihtiyacı hissetmişlerdi.

Kaynak: Harp Zenginleri Albümü

Fotoğraf 8.4

Yiyecek fiyatlarındaki artış kadar hükümetin dağıtımını kontrol altına almak zorunluluğunu hissettiği kağıt sıkıntısı da karikatürlere yansımıştır.

Kaynak: Harp Zenginleri Albümü

Buna mukabil 1930 iktisadi buhranının aksine yetersiz tarımsal ürün elde edilmesi ve bütçenin yarıdan fazlasının askerî ihtiyaçlar için kullanılması hükümetin zorlukları arasında sayılmalıdır. Savaşın sonunda oluşturulacak yeni düzende yer alabilmek için girişilen çok partili düzen deneyimi halkın, dolayısıyla halkın békentilerini de öne çıkaracaktır. Tek parti döneminin uygulamada çoğunlukla halkın *halka rağmen* şeklinde tezahür eden halkçılığı ise bu dönemde *halk için halk ile beraber* şeklinde dönüşmeye mecbur olmuştur.

Bu dönüşüm sürecinin baş konusu ise halkın din anlayışı olmuştur. İktidar ve muhalefetin tartışıkları yegâne mevzu halkın dini hassasiyetinin istismarı olmuştur. Çok partili dönemin başlangıcında yer alacak aktörler ile laiklik ve cumhuriyetçilik taraftarlığı konusunda ön uzlaşı sağlayan iktidar partisi ilk genel seçimlerin ardından 1947 kongresinde laiklik ve inkılapçılık ilkelerinde radikal uygulamalarдан vazgeçme kararı almış durumunda kalmıştır. 1940'lı yılların hatırlarında dinî faaliyetlerin topluca icra edilmesinden duyulan endişe, Kur'an'ın camilerde dahi öğretilemesine sıcak bakılmaması gibi çarpık bir durum ortaya çıkmıştı. Bilhassa kırsal kesimde bu durumun yarattığı sakıncalar Türkiye Büyük Millet Meclisinde dile getirildiği zaman da parti yöneticilerinin tepkisini çekmiştir.

Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanvekillerinden Faik Ahmet Barutçu anlarında 3 Haziran 1942 Çarşamba günü "Millet Meclisinde köy mekteplerinin teşkilatlandırılması kanunu görüşülürken inkılapтан sonra ilk defa olarak mekteplerde dinî terbiye lüzumundan" bahsedildiğini aktarmaktadır. Kendisi de eski bir hoca olan Rasih Kaplan -Millî Şef'ten rica ediyoruz, bunun zamanı gelmişir. Köy çocukların dinî terbiyelerini daha ziyade ihmalle devam edilmemek lazımdır dierek din işini medeni bir cüretle kursuya getiren ilk mebus olmuştur". Barutçu, söz konusu isteğin Besim Atalay tarafından desteklenerek takrir verilmesi ve Sivas mebusu Abdurrahman Naci'nin bu milletvekillерini desteklemesi üzerine Meclis reis

vekilinin ‘çoğunluk kalmadı’gerekçesiyle toplantıyı bitirdiğini belirtmektedir. Faik Ahmet Barutçu’nun “grup reis vekillerinden Hilmi Uran da Besim Atalay'a takririni geri alďrmakla hadise başladığı noktada söndürüldü.” ifadesi dönemin yöneticilerinin olaya bakışını göstermesi bakımından önemlidir.

Demokrat Partinin 1946'da kurulmasından sadece altı ay sonra yapılan seçimlerde gösterdiği başarı, hükümetin de halkın yaşayışını yakından ilgilendiren politikalarını gözden geçirmesi gerektiğini gösterdi. 1947'de toplanan 7. Kurultayda bir durum değerlendirmesi yapılarak, dinî meseleler -ilk defa- gündeme alınarak konuşuldu ve tartışıldı. Türk gençliğine milliyet bilinci vermek için padişah turbelerinin açılması İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından teklif edildi.

Bundan dolayı söz konusu kurultay, Türkiye'de din devlet ve siyaset ilişkileri bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 1948'de İmam ve Hatip yetiştirmek amacıyla ‘kurslar’ açılmış aynı yıl bütçe görüşmeleri esnasında Diyanet mensuplarının ücretlerinin iyileştirilmesi kararı çıkmıştır.

Şemseddin Günaltay hükümeti döneminde ise hem seçim sisteminde demokratikleşme hem de dinî meselelerde halkın hassasiyetlerinin olabildiğince dikkate alındığı uygulamalar görülecektir. Bu cumleden olarak 1949'da ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına din dersleri konulmuştur. Padişah turbelerinin açılması, nitelikli din adamları yetiştirebilmek için Ankara Üniversitesi'nin bünyesinde İlahiyat Fakültesinin faaliyete geçirilmesi ilk elde sayılabilcek uygulamalardandır. “Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve geniş düşünüşlü din adamlarının yetişebilmesi için gerekli şartları hazırlamak...” gibi ikili amaçla açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk dört yılı boyunca ders programları arasında Kur'an-ı Kerim'e yer verilmemiştir. Ancak 1953-1954 öğretim yılında yapılan yeni programda ‘Kur'an ve İslam Dini Esasları’ adlı bir ders yer almıştır.

1945'te Millî Kalkınma Partisi ile başlayan çok partili hayat sürecinde 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Partisi, Türk Muhafazakar Partisi gibi çeşitli yönleri belirgin siyasi yapıların ortaya çıkması yeni dönemde fikir ve siyaset hayatının çok renkli geçeceğini göstermiştir.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA TARTIŞMALAR/GELİŞMELER

21 Ekim 1950'de okullarda din dersi mecburiyeti getirilmiştir. Meclis grubu ve Demokrat Parti teşkilatlarından seçim döneminde basına yansyan ve dönemin hükümeti tarafından tepki gören radikal beklentiler iktidar değişikliğinden sonra daha yüksek sesle söylemeye başlamıştır. Parti yönetimi ‘Arapçanın okullarda öğretilmesi, ortaokullarda din derslerinin konması ve yeni imam hatip okulları-

Fotoğraf 8.5

Tek parti dönemi
CHP iktidarının
son başkanı
olan Şemseddin
Günaltay uzlaşmacı
tavri bilim
adımı kimliği ile
iktidar-muhalefet
arasındaki
tartışmalı pek çok
konuda orta yolu
bulma başarısı
gösterdi.

nın açılması gibi istekleri reddetmişti. Müslüman kimliğin yanında Türk olduklarını da hatırlatarak gereğiğinde güvenlik güçlerini devreye sokarak tavrını ortaya koysa da kısa sürede ülke genelinde Atatürk'ü koruma kanunu çıkarmayı gerektirecek bir manzara görülecektir.

Ülke genelinde Atatürk heykellerine yapılan saldırular on ayda 15'e ulaşması kadar iktidar partisinin örgütlerinde inkılaplardan geri dönülmesi konularının tartışılması gibi hususlar tepki yaratmıştır. Atatürk ve eserini her yönden muhafaza etme ve ileri götürme iddiası taşıyan İnönü döneminin hemen ertesinde görülen bu manzara, idealin toplumca benimsenmesi hususunda hiçbir şey yapılmadığını, iddiaların söylem boyutunda kaldığını da göstermektedir. İlk icraat olarak ezanın yeniden Arapça okutulmasını mecliste oy birliği ile kabul ettiren Menderes Hükümeti okullarda din dersini mecburi hale getirirken, hedeflerinin "Atatürk'ün başarılarını orijinal hâliyle korumak yerine başarıyı getiren amaca uygun bir şekilde geliştirmek olduğunu" ifade edecektir.

Fotoğraf 8.5a

Dönemin islamci Dergileri

Fotoğraf 8.5b

Dönemin islamci Dergileri

Atatürk'ün büst, heykel, abide ve Anıtkabire yönelik saldırıların bir yıldan beş yıla, Atatürk'ün hatrasına alenen hakaret edenlerin bir yıldan üç yıla kadar hapis ile cezalandırılmasını öngören 5816 sayılı 25 Temmuz 1951 tarihli kanun.

Diyanet İşleri Başkanlığı fetvalarıyla komünizm aleyhtarlığını ortaya koyan hükümetin muhalefet ile anlaştığı belki de tek konu buydu. Menderes din istismarı ve irtica karşısında en etkili politikanın maddi refahı artırmak olduğunu iddia etmekteydi: "yollar köylere kadar uzandıkça, elektrik ve su köylere kadar geldikçe, traktörler ve sair makineler köylünün hayatımasına girdikçe, kalkınması ve seviyesi yükselen bu insanlar hurafelere kapılmayacaklardır". Ancak bu dönemde bizzat iktidar partisi toplumun Müslüman olduğu kadar Türk de olduğunu hatırlatmak ihtiyacı hissederken İslam Demokrasi Partisi ve daha sonra Millet Partisi dini siyasete alet etmek suçlamasıyla kapatılmış, İslamcı içerikte yayın yapan Sebilürreşad, Büyük Doğu gibi dergiler hakkında soruşturma açılmıştır. Bunlara ilaveten 25 Temmuz 1951'de "Atatürk'ü Koruma Kanunu" çıkarılarak muhalefetin eleştirisi ve tenkitlerinin önüne geçilmek istenmiştir.

Etkili bir toplumsal örgüt olan Halkevleri ve kırsal kesimlerin ihtiyacını karşılayacak Köy Enstitüleri, Cumhuriyet Halk Partisinin kontrolünde oldukları ve "solcu düşüncelerin bütün propagandalarıyla bu kurumlara girdiği gereklisiyle" kapatılırken dinin siyasete alet edilmesini önlemek amacıyla 23 Temmuz 1953'te "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Kanunu" çıkarılmıştır. Tarafların bu konudaki

açmazı bizzat Menderesin şu ifadelerine yansıyacaktır: "camilerin tamiri için para harcayınca muhalefet din sömürüsü diyorlar, yapmayınca camileri ihmali etmekle suçluyorlar..." Göründüğü üzere toplumun din hassasiyetine mukabil istismar edilebilecek derecedeki bilgisizliği çok partili hayatı geçiş sürecinin yumuşak karnını oluşturmaktaydı. 1957 seçimleri arifesinde ise hükümetin camilere yaptığı bağış miktarı istismar vesilesi olarak muhalefetin diline düşecektir. Başbakan Menderes'in seçim propagandasına göre ise 7 yılda 15.000 cami yapılmış 86 cami onarılmıştı. 1959 yılında ülkenin her yerinde görüldüğü ifade edilen din istismarını engellemeye yönelik nitelikli din adamı yetiştirmek için Yüksek İslam Enstitülerinin açılmasına başlandı. Ancak bu girişim de muhalefet tarafından yeniden din istismarı olarak eleştirildi. CHP'nin iktidar döneminin sonunda aynı amaca yönelik olarak başladığı din derslerinin devlet okullarında okutulması ve imam hatip kurslarıyla İlahiyat Fakültesinin açılması gibi hamlelerin bir devamı olarak algılanabilecek faaliyetlerin eleştiri konusu edilmesi dönemin siyaset yapma anlayışını göstermesi bakımından önemli bir işlev sahiptir.

Türkiye'de çok partili hayatın hemen her safhasında din ve dinî konuların siyasetin en önemli konusu hâlinde tartışılmamasının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

Sosyal Hayata Dair Tartışmalar/Gelişmeler

Demokrat Parti programı yeni dönemde sosyal meselelere ağırlık verileceğini gösteren işaretler ile doluydu. İşçilere grev, ücretli izin ve tatil hakkı verilmesi, umumi af çıkarılması, fırsat eşitliğinin, hakim teminatının sağlanması ve antodemokratik kanunların gözden geçirilmesi gibi. Umumi af ve ücretli hafta sonu tatilinin gerçekleştirilmesine karşın sendikalı işçilere grev hakkının verilmesi hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte 31 Temmuz 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun kurulması işçi haklarının alınması mücadeleisinin bundan sonra daha örgütü bir şekilde yapılacağı beklenisini yaratmıştır. Grev hakkı beklenisine mukabil hükümetin ilk hedef olarak hızlı kalkınmayı göstermesi ilginçtir. Sol görüşlere karşı açıkça ortaya konan çekince bu dönemde olumsuz görülen her düşünce ve bekleniyi komünizm ile ilişkilendirme tavrını öne çıkarmıştır.

Çalışma bakanlığı İstanbul'daki işçiler için "ıssızlık sigortası" verileceğini açıklarken grev hakkını tanıdıklarını ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak bir grev kanunu için çalışlıklarını ancak ne zaman verileceğini bilmediğini ifade etmekteydi. Sendikaların taleplerinin olumlu karşılanmadığı bu dönemde işçi grevleri zaman zaman oldukça sert biçimde bastırılmıştır. İşçi sendikalarının yanı sıra Gazeteciler Sendikası da hükümetin kapatma kararına maruz kalmıştı. Demokrat Parti'nin son dönemi de artan enflasyona karşı zam ve işçilerin grev hakkı taleplerini "zamanın erken olduğu" gerekçesiyle reddetmesiyle geçmiştir. Ancak bu aşamada genellikle hükümete yakın tavırlar sergileyen Türk-İş'in de vergi adaleti, ücretlerin yetersizliği ve işçilere grev hakkı talepleriyle tartışmada taraf olması beklenilerin haklılığını gösteren bir ölçüt durumundadır.

İşçi ve işveren hak ve ilişkileri konusunda temel hakları düşünce bazında tanıyan siyasetçilerin kanunlaştırma çabalarındaki gevşeklik on yıllar içinde çözüle-

Fotoğraf 8.6

31 Temmuz 1952'de kurulan Türkiye'nin ilk büyük işçi sendikaları konfederasyonudur. Türk-İş hükümetlerin iş hayatına dönük çalışmalarında katkı sağlayan bir oluşumdur.

cektir. Ücretli hafta sonu tatili ile başlayan sendikalaşmayı teşvik eden gelişmelerle karşın grev hakkı için henüz erken değerlendirmesi yapılmaktadır. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)in hükümet ile işçiler arasındaki ilişkilerde etkili olmaya çalıştığı bu dönemde yapılmaya çalışılan grevler hükümetin sert tepkisiyle engellenmişse de hükümet, grev hakkını reddetmediklerini ancak verilme zamanını tayin etmediklerini belirterek zaman kazanmaya çalışıyordu. Tabii muhalefet de işçinin grev hakkının yanında olduğunu ilan ederek seçim beyannamelerinde vaatlerde bulunarak gelişmelere taraf olmaya çalışıyordu.

1960-1980 DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL TARTIŞMALAR / GELİŞMELERİ

1960 müdahalesinden sonra hem Millî Birlik Komitesi (MBK)nin hem hükümet hem de muhalefetin söyleminde dinin siyasete alet edilmemesi ana ilke olarak yer almıştır. MBK en büyük amaçlarının “dini gerici siyasi eylemlerin aleti hâline sokmadan saf ve lekesiz kilmak” olduğunu belirterek siyasetçilerin seçim öncesi ve sonrasında dini kullanmayacaklarını ilan etmelerini istiyordu. Halkın bilgilendirilmesi sayesinde yakın gelecekte Kur'an'ın Türkçe okunması talebinin halktan geleceğine inandığını dile getiren Komite, Kasım 1959'da kurulan Yüksek İslam Enstitüsü'nde reform yapılarak iktisat, ekonomi, medeni hukuk ve sosyoloji gibi konuların da ders programlarına eklenmesine karar vermiştir. Din görevlilerinin mali haklarında iyileşme yapılmasını da öngören Komite, öğrencilerin müspet ilimleri de öğrenmeleri halinde taassuba kaçmalarının önüne geçilebileceğini düşünmüştür. Komitenin din sahasındaki önemli bir adımı ise Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi çalışmalarını başlatması olmuştur. Din adamları ve profesörlerden oluşan bir heyetin 6-7 ay içinde tercümemi tamamlayacağı umuluyordu. Din eğitiminin din adamlarına bırakılması kabullenilerek, halkın büyük bir çoğunluğu bir araya geldiği Cuma namazlarını daha etkili kılabilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Hutbeler dergisi çıkarılmaya başlandı. “Batı kültürünü ve dillerini bilen, eğitimli ilerici din adamları yetiştirmek iddiaları dile getirildi. Ancak gerek siyasi partilerin oy kaygısı gerekse dinî cemaatlerin siyasi idareyle iş ilişkileri bu uzlaşının sözde kalmasına sebep oldu.

9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilen Anayasa ile devlet demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olarak kabul edilmiştir. Bu anayasa ile yumuşak bir kuvvetler ayrılığı gerçekleştirilmiştir. Yasama görevi Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosuna verilmiştir. Temel hak ve hürriyetler konusunda daha ayrıntılı olan yeni anayasa ile Anayasa mahkemesi kurulmuştur. İşçilerin “iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahip oldukları” kabul edildi. Bu hakların kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin haklarının kanunla düzenleneneceği belirtildi. Buna ek olarak ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakkının kanunla düzenleneceği anayasada yer aldı.

İkinci İnönü Hükümeti din eğitimi hususunda yeniden bir yapılanmaya gidecek müftü ve imamların eğitiminin iyileştirilmesiyle dinin siyasete alet edilmesinin önüne geçilebileceğini ümidi dile getirdi. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti İmam Hatip Okullarını bitirenlerin ilkokul öğretmeni olabileceklerini açıklarken Adalet Bakanlığı da komünizmin ülkeye girişinin önündeki en büyük engelin toplumun dini olduğunu belirtiyordu. Muhalefetin dini siyasete alet ediyorlar diyecek hükümeti eleştirdiği Ekim 1966'da “Türkiye'de Diyanet ve Laiklik” üzerine düzenlenen bir toplantıda laikliğin İslamiyeti yok ettiğine dair iddialar seslendi rıldı. Hemen akabinde “alevi partisi” olarak tanımlanan Birlik Partisi kuruldu.

Hükümet, komünist liderlerin kitaplarının çevirilerini yayinanlayan yayıncıları hapis cezalarıyla karşılaşırken muhalefet, iktidarın tavrını "halkın dikkatini iktisadi ve mali bunalımlardan uzaklaştırmak için komünizm belasını yaratmış" olmak şeklinde tarif ediyordu. Toplumun din konusunda içine sokulmaya çalışıldığı ayrlıklar ilk neticesini Elbistan'da vermiş görünümektedir. Şii vatandaşların düzenlediği Ehlibeyt gecesinde Sünni-Şii çatışması yaşanmıştır.

Devletin temellerinin din esasına oturtulmasının engellenmesi çabaları iktidar, muhalefet ve ordu yönetimini meşgul ederken toplum, din konusunda son derece hassas olduğunu gösterecektir. Hükümet Yüksek İslam Enstitüleri açarak batı kültürü ve dillerini de bilen aydın ve ilerici din adamları yetiştirmeyi hedeflediklerini ilan ediyordu. Yargıtay da adlı yıl açılış törenlerinde Türkiye'nin İslam devleti olmayacağına dile getirerek siyasetin öne çıkarmaya çalıştığı konulara tepki veriyordu. Halk ise bilhassa küçük yerleşim yerlerinde dine karşı bir hareket söylentisinde dahi olaylar çıkarıyordu. Nitekim Osmaniye'de Kur'an yağılığı haberi üzerine halk olaylar karışmış İçişleri Bakanlığı duruma müdahale etmek zorunda kalmıştı. Muhalefet, bilhassa Doğu Anadolu'da kanun ve düzenin olmadığını, devlet yönetiminin yerine parti yönetiminin geçirilmeye çalışıldığını, dinin de siyasete alet edildiğini dile getiriyordu. Genelkurmay ise "devletin temel nizamlarını dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla" kurulan Mücadele Birliği adlı bir örgütü ortaya çıkardığını bildiriyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise sağ-sol çatışmalarında kullanılan din motifine farklı yaklaşarak çatışmaların dinle değil ekonomik çıkarlarla ilgili olduğunu iddia etmekteydi. Gericileri destekleyenlerin gerçekten yerli ve yabancı çevrelerce sürdürülen kâr mücadeleşine katıldıklarını iddia eden Ecevit, yabancı sömürgecilerin kendi ekonomik üstünlüklerini sürdürmek için yaptıkları savaşa yüce bir anlam katmak, kutsal bir görünüş vererek halkın da katmak için dini kullandıklarını savunuyordu. Aradan geçen yıllarda ortaya çıkan bazı bilgiler bu yaklaşımın üzerinde daha dikkatli durulması gerektiğini gösterecektir.

Göründüğü üzere iktidar, muhalefet, asker, sivil her kesim kendi önceliğini karşı tarafa dayatmaya çalışıyor, diğerlerinin yaptıklarını istismar olarak niteliyor. Böyle bir zeminde toplumsal barışın, kalkınmanın olması mümkün değildi.

Fotoğraf 8.7

1966-1973 arası dönemde görev yapan beşinci cumhurbaşkanı Cevdet Sunay genelkurmay başkanlığı da yapmıştır. Sunay'ın mesajı basında ilk haber olarak yer almıştır.

Bu ortamda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın yeni yıl mesajında olabilecek kötü durumlar için toplumun her kesiminin dikkatini çekmişti. Cumhurbaşkanı aydınları da uyararak gericilerin ülkeye hâkimiyetlerinin milleti geriye götüreceğini; aşırı solun hâkimiyetinin ise sadece hürriyetlerin kaybedilmesine ve karanlık bir dikta

rejiminin içine düşmeye değil, aynı zamanda millî egemenlik ve bağımsızlığın da tehlkiye girmesine sebep olacağını ilave etmişti.

Cok partili siyasi hayatın başından itibaren Türkiye'de siyasetin en önemli ve vazgeçilmez aracı olarak dinin yer aldığı söylemek mümkündür. Halkın bu konulardaki bilgisizliği ise istismarın gerisindeki en önemli sebep olarak gösterilebilir.

Çalışanların sosyal haklarıyla ilgili tartışmalar/gelişmeler:

İşçi sendikaları, Demokrat Parti döneminde tanınmayan grev hakkı için MBK döneminde de her firsattan istifade etmeye çalışılar. Ancak özel sektörün hükümet politikalarını desteklediği ortamlarda bu konuda mesafe alınamayacağı da açıktı. Türkiye İşçi Partisinin sendikaların hizmet yönü ile ilgili söylemleri işçi kesiminin kafasını karıştırırken ortaya koyduğu samimiyet vurgusu toplumda pek çok kesimin dikkatini bu konuya çekecektir. Zonguldak'ta maden işçilerinin grevi hem sendikaları hem de toplumu kamplara ayırmak bakımından ilginç bir örnek teşkil etmiştir. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu kanunsuz ve komünist desteğiyle yapıldığı iddiasıyla karşı çıkan diğer sendikalar ve gençlik örgütlerinin desteği öne çıktı. Ana muhalefet partisi kendini sosyal güvenlik ve reform isteyen, ilerici fikirlere sahip kimselerin partisi olarak tanımlıyordu. Buna mukabil bu bekłentileri komünizm propagandası olarak gören iktidardaki Adalet Partisi ise programını komünizm karşıtlığı üzerinde kuruyordu.

Bu dönemde grev girişimlerine polis yerine askerlerin müdahale etmeye başladı. Öğrenciler arasındaki fikir tartışmalarının sağ-sol tartışmaları hâline gelerek toplumsal barişa ölçüde tehdit oluşturmaya başladığı bir zemin ortaya çıktı. Gençlerin 'devrimci', 'ülkü' veya 'akinci' tanımlamalarıyla gruplara ayrıldığı ortamda tarafsız kalmayı kabul etmeyen bir baskı ortamı oluşmuştur. Gruplar kendilerine katılmayanların öbür grup üyesi olduğu inancı ile şiddet uygulama yoluna gidiyorlardı. Gerçekten de ekonomik şartların giderek kötüleştiği, temel ihtiyaç maddelerinin temininde sıkıntısı yaşandığı bu dönemde bir kısım gençlik kimliğini siyasi çekişmelere taraf olarak bulmaya çalışıyordu. Diğer bir kısım gençlik ise çeşitli dinî cemaatlere dâhil olarak, geçimini sağlayacak bir iş imkânı arayarak kendilerine bir yön çizmeye gayret ediyordu. Memur kesiminin de ilerleyen yıllarda bilhassa sendikalaşma tercihlerinde rakip iki kesim hâline dönüştüğü görülecektir. Öğrenci olaylarında can kayıplarının yaşanması, doğu, güneydoğu illerinde mezhep farklılıklarının körkulenmesinden kaynaklanan çatışmalar ülkenin genelinde bir ümitsizlik havasını yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde yerel ve genel seçimlere katılım oranının hızla düşmesi de bu ortamla doğrudan ilişkilidir.

Fotoğraf 8.8

Hemen her okulda yaşanan olaylardan dolayı sağ veya sol grupların zorladığı boykotlar olağan hale gelmişti.

1970'li yıllarda endüstri, teknik ve meslek liselerine önceye nispetle ağırlık verildiği görülmektedir. Buna mukabil öğretmen yetiştirmeye konusundaki temel kuruluşlar olan Eğitim Enstitüleri partiler arası mücadelenin sahnesi hâline gelmiştir. Bilhassa 1978-1980 arası dönemdeki hükümetler birkaç aylık eğitimden geçirdikleri öğrencileri öğretmen sıfatıyla eğitim camiasına dahil etmekten çekinmeyerek Türkiye Cumhuriyetinin temel müesseselerinden birini daha gündelik veya dönemlik siyasetlerine alet etmişlerdi.

Türkiye bu süreçte giderek farklı güçlerin oyun alanı hâline gelen bir ülke hâline dönüşmekteydi. Ülkede hızla artan gelir dağılımı adaletsizliği had safhaya çıkmıştı. Bu durum genelde hükümete yakın duran işçi konfederasyonlarını dahi sosyal patlamalara sebep olacağı uyarısında bulunmaya zorluyordu. 1960 müda-halesinden sonra verileceği bildirilen ancak iyi ve doğru kullanılması gerekiğinin altı çizilen iş hayatına dönük haklar 24 Temmuz 1963 Toplu İş Sözleşmesi, Grev, Lokavt ve Sendikalar Kanunu ile yürürlüğe girmiştir. İşçilerin hakikaten kendi çıkarlarını koruma kültürünü geliştirmesine yardım edecek şekilde kullandıkları bu hak 1970 muhtırasından sonra askıya alınacaktır.

Müdahaleden sonraki yıllarda da düzelse göstermeyen gelir dağılımı ve işsizliğin, yoksulluğun artışı toplumun her kesiminde ortaya çıkan kutuplaşmaları artırıp keskinleştirmiştir. Siyasilerin iktidar mücadeleşinin her türlü ilke ve prensipten arındırıldığı bu dönemde insanların sabah evden çıkışken aileleriyle helles-tikleri bir belirsizliği de beraberinde getirmiştir. Dinî cemaatlerin artışı, gruplaşma ve kutuplaşmaları beslerken kötü niyetli en ufak bir kıskırtmada çatışmaları devletin dahi kontrol edemeyeceği bir noktaya götürmüyordu. 1974 Koalisyonu ge-nel af, vergi barışı, eğitimde fırsat eşitliği, tarımı geliştirme, gelir dağılımı eşitliği gibi özlenen hususları gündemine almışsa da 20 Temmuz Kıbrıs Çıkartması ve neticesinde ortaya çıkan uluslar arası tecrit edilmişlik ekonomik durumu içinden çıkmaz hâle sokmuştur. Milliyetçi Cephe dönemlerinde ise iktidar-muhalefet partilerinin ilişkilerindeki keskinlik memuru, polisi, öğrencisi bütün kesimlere yayılarak bir çatışma ortamı yaratmıştır. Mezhep çatışmaları ile geliştirilen çatışma kültürü 1980 Darbesini getirmiştir.

Sosyal ve Kültürel Sahada Tartışmalar/Gelişmeler

Bu dönemde iktidar muhalefet tartışmalarının temelinde iş ve işçilerin siyasi ve sosyal hakları konuları yer almaktadır. Hükümetlerin işçilerin haklarına ve sosyal güvenlik sisteme yönelik söylemleri bir nevi zaman kazanmaya yönelikti. Grev hakkı tanınacaktı ancak doğru kullanılmayı dolayısıyla işçi kesiminin bu hakkı istismarı endişesi söz konusu ediliyordu.

Diğer yandan sosyal yapıyı güçlendirmeyi amaçlayan MBK tarafından adalet, dürüstlük ve demokrasi ilkelerini ayakta tutmak, hür düşünce ve müspet ilim ışığı altında halkın maneviyatını yükseltmek amacıyla partiler üstü bir kültürel örgüt olarak Türk Kültür Derneği 17 Ağustos'ta kuruldu. Hükümet 30 Ağustos'ta Hal-kevlerini bu derneğin yönetimine devretti. Türk Ocaklarından Halkevlerine, Hal-kevlerinden Türk Kültür Derneğine geçiş, iktidarların kendilerini halka anlatmak ve meşruiyet kazanmak yolundaki çabalarının son ürünü olarak değerlendirilebi-lir. Silahlı ya da silahsız güçlerin meşruiyeti halk desteği içinde aramaları Atatürk'ün kayıtsız şartsız millet egemenliği ilkesinin fiilen hayatı geçmiş olmasının göstergedisi olarak kabul edilebilir.

MBK başkanı Gürsel kötü niyetle çalışmamak kaydı ile bir sosyalist partinin ku-rulmasına izin verilebileceğini, bunun ülke için de faydalı olacağını belirtmekteydi.

Haftalık Yön Dergisi, 20 Aralık 1961 tarihinden 30 Haziran 1967 tarihine kadar 222 sayı çıkmış ve dönemin siyasi hayatını etkilemiştir. YÖN Gazetesi'nde yayınlanan bildiride imza sahipleri: "Türk halkının, çok çeşitli iktisadi, siyasi ve sosyal sorunlar ortasında, kendisini bütün özlemlerine kavuşturacak bir yön aramakta olduğuna dikkat çekmişlerdi.

Fotoğraf 8.9

Bildirinin
yayınlandığı ilk
sayının kapağı.

sadece komünizmi değil aynı zamanda Kürtçülük ve ırkçılığı da kontrol altına almak için gerekli olduğunu bildiriyordu

Radikal sol aydınların ilk organize teşebbüsleri olarak Yön Dergisi 150 imzalı bir bildiri ile yayın hayatına başladı.

Ülke meselelerinin tartışılmaya başlandığı ortamda TİP başkanı da düzeni eleştirmeye başlamıştı. Ona göre Birinci Beş Yıllık Plan hedeflerini sosyal adalet bakımından yetersizdi, özel sektörde gereğinden fazla ayrıcalıklar tanınmıştı. Aybar, Ceza Kanununun 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesini talep ediyordu. Zira yabancı dillerden tercüme de dâhil komünizm propagandası yaptığı düşünülen yayınlar söz konusu maddeyle cezalandırılıyordu.

24 Temmuz 1963'te, askeri hareketten üç yıl sonra Toplu İş Sözleşmesi, Grev, Lokavt ve Sendikalar Kanunu Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu tarih İşçi Bayramı olarak kabul edildi. Diğer taraftan toprak reformu yüzünden Devlet Planlama Teşkilatıyla hükümetin arası açıldı.

Türkiye'de devlet ve toplum hayatının her cephesinde önemli bir rol oynayacak olan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) 1 Mayıs 1964 tarihinde kuruldu. Yazılı basın ise Amerika'nın Kıbrıs meselesinde Yunanistan tarafına meyletmesi ve mali ve teknik imkânsızlıklara karşı "başkalarının vermediğini millet yapar" kampanyasını destekleyerek Türk Donanma Cemiyeti'nin kurulmasına katkı sağladı.

1965 seçimlerinden Adalet Partisinin başarıyla çıkması basında Amerikan aleyletleri tavırları ön plana çıkarttı ancak üniversite hocalarını ikiye böldü. Nitekim bir kısım üniversite öğretim üyesi Amerika'nın Kıbrıs ve Vietnam'da takip ettiği politikaları suçladılar. Bu hocalar Türkiye'nin de dış politikasını değiştirek bağımsızlık savaşını veren ülkeleri desteklemesini istiyorlardı. Bu talebin karşısında hükümetin uygulamalarını ve mevcut durumu olumlu bularak destekleyen univer-

Fotoğraf 8.10

13 Şubat 1967'de
Türk-iş'ten
ayrılan sendikalar
tarafından kurulan
DİSK iş hayatındaki
siyasi gelişmelerin
içinde yer aldı.

site öğretim üyeleri de vardı. Nitekim onlar da Türkiye'nin uydu değil, müttefik ülke olduğunu, Türkiye'nin üçüncü dunyanın bir parçası olmayacağı vurguluyorlardı. Bütün bu tartışmalar o dönemde çalışmalarındaki nüfusu askere alan ülkeler içinde ikinci sırada yer alan Türkiye'nin, NATO üyelerinin en fakiri ancak ordu büyüğünü bakımından üçüncü olduğu gerektiğini değiştirmiyordu.

Bu dönem sosyal hareketlenmelerin hız kazandığı, mahiyet değiştirdiği gelişmelere sahne olacaktır. Nitekim İzmir'de tekstil işçileri kendi sendikalarının işverenle yaptığı anlaşmaları kabul etmeyerek greve gidebilmişlerdi. Mevcut sendikaların işçi kesiminin bir kısmının beklenelerini karşılamaması üzerine Devrimci İşçi Sendikalıları kuruldu. 12 Şubat'taki kuruluşun arkasında Türk-İş'in grevler hulusunda işverenlerin yanında yer alması önemli bir etken olarak sayılabilir.

TİP yöneticileri diğer partilerin kendilerine yönelik komünist suçlamalarına karşın kendilerinin iktidara geldiklerinde demokratik Türk sosyalizmini kuracaklarını açıklıyordu. Düşüncenin yerlileştirilmesi ihtiyacının yöneticiler bazında hissedildiğini gösteren bu durum ülkedeki fikir hayatının gelişimi bakımından önemli bir işaret olarak değerlendirilmelidir. TİP başkanı Aybar da sosyalizmin her yere aynı şekilde kopya suretiyle uygulanamayacağının altını çizerek Türkiye'de de sosyalizmin "oturdukları yerden kitap okuyarak değil, Türkiye'nin gerçeklerini hesaba katarak kurulacağını belirtiyordu.

Türkiye Kömür İşletmeleri işçi meselelerinin daima ön planda olduğu bir merkez olarak dikkat çekmekteydi. İşletme müdürü işçilerin siyasallaştırıldığını, bölgeye asker ve polis gönderilmesi gerektiğini belirten raporu partiler arasında büyük tepki görmüştür. 22 Eylül'de Amerikan üyeleri içinde çalışan Türk işçilerinin grev dalgası başladı. Hükümet bunları erteleme yoluna gittiye de Danıştay er-telemeyi kaldırarak grevi başlattı. Bu esnada köylülerin problemleri ve tepkileri de basında yer bulmaya başlamıştır. Nitekim Antalya'da toprak kavgası olmuş 57 köylü tutuklanmışlardır.

Türkiye'de çok partili dönemde işçi kesiminin taleplerinin muhalefet partilerinin programlarında yer almasına karşın iktidar olduklarında verilmemesinin sebepleri neler olabilir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

İşçi kesiminde de farklı ve etkili eylemler söz konusu olmaya başlamıştı. Artık işçiler kendilerini temsil etmediğine inandıkları sendikaların imzaladığı sözleşmeleri tanımayarak greve gidiyor ve istedikleri şartlarda toplu sözleşmeler imzalıyorlardı. Batı Avrupa devletlerinin işçi talebi işte bu ortamda hükümete rahat bir nefes aldırdı. Zira hızla artan işsizlerin sayısı azalacak, bunların gönderecekleri dövizler ise ekonomiye katkı sağlayacaktı.

Fotoğraf 8.11

Türkiye'den Almanya'ya Göç (1961-2011)
Migration von der Türkei (1961-2011)
Migration from Turkey (1961-2011)

İstediğiniz = We asked
İşgündündü = for workers, etc.
karşımızda = human
insanlar = beings
geldi = showed up

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Almanya'da 50 Yıl
50 Jahre in Deutschland

GÖÇTÜRKLER

Belli bir eğitim ve hazırlıktan geçirilmeden çoğunuğu kırsal alanlardan giden ve pek çok problemlerle karşılaşan insanlarınımızın Almanya yolculuğu ancak 50. yılında bilimsel araştırmalara konu olmuştur.

Kaynak: fotoğraf.ntvmsnb.com

Hükümeti en fazla ve etkili eleştiren Türkiye İşçi Partisi arasında sosyalizm anlayışı yüzünden bölünmeler baş göstermeye başladı. Genel Başkan Mehmet Ali Aybar anlayışlarının Rus Bolşevizmine benzemediğini Türkiye'nin şartlarına göre çözümler ve söylemler geliştireceklerini iddia ederken muhalifleri onun sosyalizme ters düşüğünü iddia etmektediler. İşçiler Sümerbanktaki grevi ısrarla sürdürürken Türk-İş yetkilileri özel sektörü grevi teşvik etmekle suçlamaktaydı CHP lideri İsmet İnönü, firtınalı bir döneme girildiği için yetkilileri uyarmaktaydı. Parti sanayide de imalat yerine montaj ve ambalaj sanayı kurmanın ülkenin kalkınmasında engel teşkil ettiği tenkidini getiriyordu. Hükümetin Anayasal Nizamı Koruma Kanunu çıkarma çabalarına Türk-İş de karşı çıkararak kanunun ne düzeni koruyacağını ne de olayları durdurabileceğini dile getiriyordu. Üniversite öğretim üyeleri de tasarıının gereksiz olduğu, anayasadaki temel hak ve hürriyetleri sınırladığı yolunda eleştirileri öne çıkarıyorlardı. Aynı çizgide hükümetin TRT kanununu da sadece iktidارın sesini duyurmaya bir vesile olarak görüyorlardı.

D-8 "Developing Eight". Savaş yerine barış, çatışma yerine diyalog, çifte standart yerine adaleti, üstünlük yerine eşitliği, sömürge yerine adil düzeni, baskı ve tahakküm yerine, insan hakları hürriyet ve demokrasiyi esas alan bir anlayış ile sektörler arası işbirliğini öngören bir organizasyondur. Daimî sekretaryası İstanbul'dadır.

1969 Seçimlerinden sonra sosyal yapıdaki huzursuzlıkların ilk işaretini Çorlu'da köylülerin işgal ettikleri bir çiftlikten askerî birliklerin yardımıyla çıkışılması veriyordu. Türkiye'de toplam nüfusun %1'i çalışan nüfusun ise %2 si 1961-1969 yılları arasında yurt dışına gitmişti. Gittikleri yerde uyum problemleri doyayıyla çok sıkıntı çeken bu insanların gönderdikleri döviz miktarı Türkiye'nin 1969 ithalatının %70'ini karşılamaktaydı. İçerde ise köyden kente göç bütün hızıyla sürüyordu. Bu işsizliğin daha da artacağıının işaretiydi. Zira yeni iş sahaları açılmadığı gibi mevcutların daha verimli çalıştığını gösteren bir bilgi de yoktu. Büyük şehirlerdeki fabrikalarda da işçiler ücret ve sosyal imkânların iyileştirilmesi için grev yaparken artık polisle hatta askerle karşı karşıya kalıyorlardı.

Bu aşamada Türkiye'nin batı ile ilişkileri konusunda farklı bir bakış ve teklif ortaya atıldı. Millî Nizam Partisi Türkiye'nin Ortak Pazar'a girişine tarihi, dinî ve kültürel farklar nedeniyle karşı çıktı. Türk aydınınyı yillardır meşgul eden batılılaşma meselesini partinin başkanı Necmettin Erbakan farklı bir boyutta tartışmaya açmıştı: 'Türkiye batıya göre geri, doğuya göre ileriye. Dolayısıyla batılı ortak pazarla bugünkü hâliyle girerse sömurge olacaktır'. Türkiye doğulu ülkelerin ortak pazarına girmeli ve lider olmalıydı. Necmeddin Erbakan'ın bu düşüncesi kendisinin başbakanlığı sırasında Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'nın katılımıyla 15 Haziran 1997'de kabul edilen İstanbul Deklarasyonu ile hayata geçecektir.

Fotoğraf 8.12

1970'li yılарın başında CHP ile ve sonrasında AP ve MHP ile yaptığı koalisyonlarla Türk siyasi hayatında önemli roller oynayan Necmettin Erbakan 1996-97'de başbakan oldu.

Mecliste kabul edilen Sendikalar Kanunu yeni bir huzursuzluk kaynağı hâline geldi. Üyelerinin en az 1/3'ü sigortalı olmayan sendikaların federasyon kurmalarını yasaklayan kanun DİSK'i önemli ölçüde etkilemekteydi. İstanbul'daki sendika-

lar kanunun onaylanması hâlinde kanlı olayların olabileceği tehdidinde bulunuyorlardı. Fabrikalarda pasif direnişin başlaması ve hızla yayılması üzerine DİSK ve TİP liderleri işçileri tahrir suçundan tutuklanmışlardı. İşçi ve sendika kesiminin bütün tehditlerine karşın Senato da sendikalar yasasını kabul etti. Bu sırada Türk-İş ve DİSK'le ilgili olmayan sekiz sendika İstanbul'da Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK)nu kurdular. 23 Haziran 1970 tarihinde kurulan MİSK'in faaliyetleri 1980 Askerî Darbesiyle durduruldu. Bir anlamda işçi yapılanmaları da merkez sağ ve sol olmak üzere üç ana kategoriye bölünmüştür.

1980-2000 DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL TARTIŞMALAR/GELİŞMELER

1980 müdahaleinden sonra da önceki deneyimlerin tekrarını yaşayan ülkede asayışın belli oranda sağlanmış olması dahi memnuniyet yaratmıştır. Anavatan Partisi ve sonrasında koalisyon hükümetleri toplumsal barışa katkıda bulunacak söylemler geliştirmiş olmalarına karşın uygulamada sıkıntıların giderilmesini sağlayacak, köklü çözümleri getirecek adımlar atılmamıştır. Ordu yönetiminin âdeten on yılda bir sivil siyasete düzen verdiği bir manzara sıkıntıların devam edeceğini habercisi olmuştur. Darbeler modern, postmodern, e-muhtıra şekillerinde de olsa bir gelenek hâlini almıştır.

Ekonominin sıkıntılar devam etmiş, Türk lirasının değer kaybına uğramasına mukabil yeni iş alanlarının yeterince açılamaması ülkede refahın artmasına engel oluşturmıştır. Yüzyılın sonunda gerek ordu - siyaset gerekse kurumlar arası ilişkiler gelişen görsel ve yazılı iletişim kanalları sayesinde şeffaflaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede öncelikle iletişim olmak üzere kültür alanındaki gelişmeleri ana hatlarıyla inceleyelim.

Görüntülü Dünya/İletişim

Radyo: Türkiye'nin sosyal ve kültürel yaşamını etkileyen gelişmeler içerisinde en etkili olanı şüphesiz 1990'lı yıllarda hızla gelişen radyo ve televizyon olayıdır. İstanbul Radyosu 1927'de İstanbul Sirkeci'deki Büyük Postane'nin bodrum katında yayına başlarken, Ankara Radyosu da aynı yıl Ankara'da da Ulus'ta kurulan bir stüdyoda hizmet girmiştir. Ankara Radyosu 29 Ekim 1938'de verici ve stüdyo imkânları ile İstanbul Radyosunu ikinci plana itmişti. İzmir'de Belediyyenin kurduğu İzmir Radyosu da 1948'de yayın hayatına başlamıştır. Radyo'nun Türkiye'de nüfusun yarısına yakınına ulaşabilmesi 1960'lı yıllarda olmuştur ki günlük yayın süresi 12-13 saat civarındaydı.

Matbuat Umum Müdürlüğü, Basın Yayın Genel Müdürlüğü gibi yapılar içinde çalışmalarını sürdürden Radyo, 1961 Anayasası ile tarafsız ve özerk statü kazanmıştır. 1 Mayıs 1964'te yürürlüğü giren TRT yasası ile büyük bir atılım yapmıştır. Öyle ki bu tarihte iki milyon olan alıcı sayısı %150 artarak 1980'de 4.5 milyona ulaşmıştır. 1982 Anayasası'ndan sonra yeni düzenlemeler ile yapısı geliştirilen ve bir üst kurul ile desteklenen TRT 1984'te canlı yayın yapmaya başlamış 1985'ten itibaren bilhassa müzik programlarının canlı yayınına ağırlık vermiştir. Bu yıllarda kanunen tek müesseseye olmasına karşın özel radyo ve televizyonların da birer birer yayın hayatına girdikleri görülmüştür. Türkiye'deki kültürel alışkanlığın bir yansıması olarak "kervan yolda düzülür" ya da "istimi arkasından gelir" sözlerini doğrular şekilde 1994'te yayın hayatını düzenleyen kanun çıktıığında faaliyette olan radyo sayısının 500'ü geçtiği ifade edilmektedir. Aynı şekilde özel televizyonlar da 1990'lardan itibaren yayın hayatına geçerek toplum hayatına yön vermeye başlayacaklardır.

SIRA SİZDE

4

İletişim alanı küreselleşen dünyada etkin olmanın en işlevsel yollarından birisi olmakla birlikte Türkiye'de devletin gerekli kanuni düzenlemeleri yapmadan toplum-daki gelişmelerin gerisinden gelmesinin sebepleri neler olabilir? Tartışınız

Ülkede sosyal ve kültürel yaşamı derinden etkileyen en önemli adım TRT'nin tekeli sürerken başlayan özel radyo ve televizyon yayıcılığının 1990'lardaki hızlı gelişimidir. Özel radyolar 1989 Mayıs'ında yerel seçimlerin akabinde belediyelerden başlayarak kurulmaya başlanmıştır, 1992'de 500'e ulaşan sayılarıyla kamuoyunu bilgilendirme hususunda önemli bir yer edinmiştir. 1993'te frekans farklılığı, hava ulaşımından antenlerin etkilenmesi, dini, bolicü ve genel ahlaka aykırı yayınların kontrol edilememesi gibi nedenlerle kısa süre yayınları durdurulan özel radyolar seçim kampanyalarında halka ulaşmanın ve yönlendirmenin etkili bir yolu olduğu fark edilince yeniden yayına başlamışlardır. 1994 yılı itibarıyla lisans başvurusunu yapan radyo sayısı 1600 civarındaydı. Radyo ve televizyonların yayın esaslarını düzenleyen kanun 13 Nisan 1994 tarihinde Mecliste kabul edilmiştir. 2000'li yıllarda radyo, hemen hemen her toplum kesiminin takipçilerine ulaşmada kullandığı bir iletişim aracı olarak etkinliğini devam ettirmektedir. Dinî, felsefi, tarihî, siyasi, sosyal, etnik, kültürel ve bilhassa müzik ağırlıklı radyolar toplum hayatını ilgilendiren her alanda ve konuda yayınlar yapılmaktadır.

Televizyon: Televizyon yazılı basından daha fazla kitleye ulaşmak ve etkilemek bakımından toplumu yönlendirme, dönüştürme vasıtaları arasında en önde yer almaktadır. 31 Ocak 1968'de deneme yayınına başlayan TRT Televizyonu, yâyna haftada 3 gün, üçer saat olarak başladı ve 1 yıl sonra haftada 4 güne çıktı. 1970'de İzmir Televizyonu, ardından 1971'de İstanbul Televizyonu faaliyete geçti. 1973'de ise Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün cenaze töreni naklen yayınlandı. 20 Temmuz 1974'te başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan tüm Türkiye ve Avrupa TRT yayınlarıyla haberdar oldu. Eurovision Şarkı ve Beste Yarışması'na Türkiye, ilk kez 1975'de TRT'nin organizasyonuyla girdi. 1978'de ilk kez su altı kameraları kullanılarak "Derinlerdeki Geçmiş" adlı belgesel renkli film çekildi.

TRT günümüzde 14 televizyon kanalı, 7 ulusal, 6 bölgesel, 2 uluslararası radyo kanalı, trt.net.tr ve trt.world.com üzerinden 35 dil ve lehçede Türkiye'ye ve dün-yaya yayın yapmaktadır.

1974 yılında haftanın her günü gerçekleştirilen yayınlar ülke nüfusunun %55'i (19 milyon) ve ülke yüz ölçümünün %28 i (210.861 km²) tarafından izlenir oldu. Televizyonunun Türkiye'ye gelişinin 10. yılında PTT merkezlerine kayıtlı televizyon alıcı sayısı 2 milyon 250 bine ulaştı. Yurt içinden verilen ve yurtdışında alınan eş güdüm, yayın, kayıt ve kurgu işlemleri yapabilecek kapasitede olan Eurovision bağlantı merkezi 1982 yılında hizmete girdi. Giderek artan yayın saatleri ile birlikte ekran, 31 Aralık 1981 yılından itibaren renklenmeye başladı ve 1984 yılında tamamen renkli yayına geçildi. 1986 yılında TRT-2 yayın hayatına başladı. 1987'de TRT-1 ve TRT-2 programları uydu yoluyla bütün Türkiye'ye ulaştı. TRT-3 ve GAP-TV, 1989 yılında hizmete girdi ve TRT'nin kanal sayısı 4'e çıktı. 1990'da ise eğitim ağırlıklı TRT-4 kuruldu.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 1990'a kadar beş ayrı kanaldan yayın yapan tek oluşum olarak iktidarların elinde kamuoyuna yön vermede etkili bir araç olarak kullanılıyordu. TRT televizyonu 1990'da kurulan Avrupa ve kuzey Afrika'yı hedefleyen TRT INT(International) in 1992'den itibaren Türkistan coğrafyasındaki ülke-

leri ve toplumları hedefler hâle gelmesiyle etki alanını Çin Seddi'ne kadar yaymak imkânı buldu. 1993'te Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik programların yer aldığı TRT- AVRASYA kanalı, 1995'te ise TBMM TV yayına girdi.

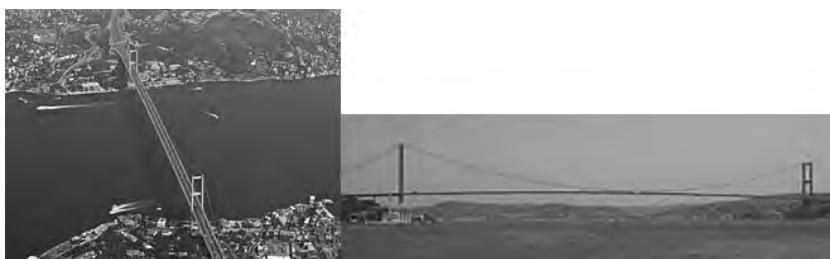
Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye dışından yapılan yarınları ülkeye yansıtacak özel kanalların kurulmaya başlaması önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1990 itibarıyla özel kanalların da devreye girmesiyle siyaset, ekonomi(reklam) kültür hayatında son derece etkili ve kârlı bir güç hâline gelen televizyonculuk, gazete ve holding sahiplerinin de büyük ilgi duyduğu bir alan oldu. 8 Temmuz 1993 düzenlemesiyle radyo ve televizyon yayınında devlet tekneli kaldırıldı. 13 Nisan 1994 tarihinde çıkarılan 3984 sayılı yasa ile bütün yayın alanını kontrol etmek üzere Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) oluşturularak sektörün çalışmalarına bir standart getirilmek amaçlandı.

Televizyonun aile içi ve aileler arası iletişim, sosyal hayatı öncüde zara-ra uğrattığı açıktır. Diğer yandan sinema, tiyatro gibi görsel kültürel etkinliklerin krizlere girmesine yol açmıştır. Günümüzde sinema ve tiyatrolar, Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle ayakta tutulmaya çalışmaktadır. Sinema, tiyatro, aile içi ve toplumsal iletişim kanalları gibi kültür hayatının en önemli vasıtalarını hükümsüz kılan televizyonun yaygınlaşması bu sahaların ancak devlet desteğiyle ayakta kalmaya çabaladığı bir noktaya götürmüştür.

Şehirleşmenin ancak 1980'de sayısal olarak yarı yarıya gerçekleştiği ülkemizde köy ve taşra kültürlerinin şehirlere taşınmış olması gecekondulaşmanın sadece bina değil hayat tarzı ve kültürel algılar için de kullanılabileceğini göstermiştir. Köyden kente göçün hızla devamı, kültürel uyumun gerçekleştirilememesi, ekonomik sıkıntılar, eğitim imkânlarındaki kısıtlılık 20. yüzyılın son çeyreğinde yetişen nesilleri yurt dışı arayışlara yöneltmiştir. Önemli miktarda iş ve beyin göçü veren Türkiye yetişmiş kadroları elinde tutacak ortamı da oluşturamamıştı. Ancak 21. yüzyılın bu konuda olumlu gelişmelere sahne olduğunu gösteren ulusal ve uluslararası veriler ülke ve millet bütünlüğünü koruyarak siyasi, sosyal ve kültürel alanda çağdaş uygarlık seviyesinin elde edilebileceğini göstermektedir.

Mimarlık: Mimarlık alanında dışa açılma 70'li yıllarda başlamıştır. Ekonomik durgunluğun da bir ölçüde zorladığı bu dışa açılma, Türkiye inşaat sektörünün Libya, Irak vb. petrol ülkelerindeki yatırımlarının değerlendirilmeleri sonunda büyük başarı ortaya koydukları bir hizmet alanı olmuştur. Cumhuriyetin ellinci yılında 29 Ekim 1973'te açılışı yapılan Boğaziçi Köprüsü üç yıllık inşa sürecinden sonra iki kıtayı birbirine bağlarken köprüün proje aşamasında Türk firmalar katkılama yapmıştır.

Fotoğraf 8.13

1560 metre uzunluğundaki Boğaziçi köprüsünün denizden yüksekliği 64 metredir.

Sovyet sisteminin çöküşünden sonra Rusya ve Türkistan cumhuriyetlerinde yaygınlaşan inşaat sektöründeki gelişmeler mimarinin de uluslararası platform-

da kendini kanitlamasına imkân verdi. Bu gelişmenin 2000'li yıllarda da artarak devam ettiğini görmekteyiz. Büyük alışveriş ve iş merkezleri Türkiye'nin artan ekonomik gücü ile orantılı olarak ana kent ve büyük şehirleri süslemeye devam etmektedir. Bu alanda banka genel müdürlük binaları ve ofis merkezli 'tover/kule' yapımlarının simgeleştiğini söylemek gerekir. Bilhassa İstanbul'da odaklanan bu büyük binaların şehrin kültürel dokusuna zarar verdiği, görüntüsünü bozduğu eleştirileri yapılmaktadır. Turizm sahasında ise tatil yörelerinde gerçekleştirilen büyük otel inşaatlarından söz edilebilir. Moskova'da Petrovsky Pasajının onarımı ve 1993 isyanında yıkılan Parlamento binasının yeniden yapımı Türk mimarlığının başarısı olarak kabul edilebilir. Uluslararası alanda yer alma ve ödüller kazanma açısından 80'lerden sonra inşaat sektörü ve mimarinin etkinliğinin arttığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin nüfus bakımından en kalabalık şehri olan İstanbul'da artan trafiği rahatlatmak amacıyla 1988 yılında boğaza ikinci köprü yapılmıştır. Proje ve yapım aşamasında Türk firmalarının da yer aldığı Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, Edirne Ankara arasında inşa edilen TEM (Trans European Motorway) otoyolunun bir parçası işlevini görmektedir.

Fotoğraf 8.14

*Fatih Sultan
Mehmet Köprüsü
3 Temmuz 1988'de
hizmete girmiştir.*

Müzecilik: Taşınmaz kültür varlıklarını ile ilgili kanun 1906 tarihli Asar-ı Atika(eski eserler) nizamnamesi ile 1973 yılına kadar devam etmiştir. 1951'de Anıtlar Yüksek Kurulu ve Taşınmaz Eski Eserler Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul vasıtasiyla mimari ve tarihî anıtların koruma, bakım ve onarım işleri düzenlenmiştir. 1935 sonrası yapılan arkeolojik kazıların buluntuları il arkeoloji müzelerinde sergilenmektedir. Türklerin Anadolu'daki tarihî ve kültürel mirasın sahibi olduğunu göstermeyi amaçlayan tarih anlayışının bir neticesi olarak eserler bu müzelerde sergilenmektedir. Anıt müzeler etnografik malzemenin sergilendiği konaklar ve Osmanlı sarayları eski ve değerli tarihî mirası sonraki nesillere aktaran müesseselerdir. Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda büyük gelişme gösteren Türk müzeciliğine vatandaşın yeterli ilgi göstermesi daima şikayet konusu oldu. Mali ödenek ve kadro sıkıntılı yaşıyan, pek çok eseri çalınarak satılan veya yurt dışına kaçırılan Türk müzeleri ancak 80'li yıllarda uluslararası ödüller ile tanışmaya başlamıştır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi 1984 ve Antalya Müzesi 1988 Avrupa Konseyince Mansiyon ödülü almışlardır. 1993'te yeniden düzenlenerek açılan İstanbul Arkeoloji Müzeleri de Avrupa Konseyi Müze ödülü kazanmıştır.

2000'li yıllarda Osmanlı son dönemlerinde dünyanın pek çok ülkesine kaçırılan arkeolojik değerler Türkiye'ye geri getirilmeye başlanmıştır. Dünyanın farklı ülkelerinden önemli müze koleksiyonları İstanbul ve Ankara başta olmak üzere belirli sürelerde Türkiye'de sergilenmek üzere getirilmeye başlanmıştır. Üniversitelerin Eski Çağ Tarihi, Sanat Tarihi ve Arkeoloji bölümlerindeki akademisyen kadroların yönetiminde yapılan kazılardan elde edilen buluntular müzelerimize önemli kat-

kılar sağlamaktadır. Günümüzde vakıf temelli özel müzelerin de bilhassa yurt dışı koleksiyonlarının Türkiye'de insanların beğenisine sunulmasında önemli bir işlev görünü söylemeyeceğiz.

Tarihî olayların geçtiği mekânların düzenlenmesi, tarihî şahsiyetlerin eşyalarının sergilenmesi, bazı meslek gruplarının ve holdinglerin kurucuları adına kültürel veya sektörel eşyaları sergilediği müzeler de çoğalmaktadır. Bu müzeler hem ilgili konuyu tanıtmak hem de kültür hayatımıza katkı yapmak amacıyla oluşturdukları vakıflar aracılığıyla açtıkları özel müzeler de etkinlikler gerçekleştirmektedirler. Yine son dönemde pek çok ilimizde kent müzesi adıyla o şehrin tarihî, kültürel ve etnografik birikimini ortaya koyan düzenlemeler hayatı geçirilmeye başlanmıştır. Sanatın her dönemi ve sahasındaki eserlerin, tarihî hatıraların sergilendiği bu müzeler genellikle kültür bakanlığı müzelerinin koordinasyonunda çalışmalar yapmaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp'in önerdiği Millî Kütüphanenin kuruluş çalışmaları, 15 Nisan 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı Yayımlar Müdürlüğü'nde küçük bir büroda başlatılmıştır. İki yıl içerisinde koleksiyon adedi 60.000'e ulaşan Millî Kütüphane 29 Mart 1950 tarihinde kabul edilen Kuruluş Kanunu ile yasal kimlik kazanmıştır. Ülkemizde basılan kitapların dört merkez kütüphanede derlenmektedir. Ankara ve İzmir Millî Kütüphaneleri, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde toplanan bu birikimin de toplumun hizmetine sunulmasında yer ve personel sıkıntısı her zaman görülen bir problem olarak kanıtsanmış durumdadır.

Osmanlıdan cumhuriyete geçiş sürecinde yazma eserlerin bulunduğu kitaplardan belli merkezlerde toplanmıştır. Bu kütüphanelerin Yazma Eserler Kurumu olarak teşkilatlanmaları ise ancak 2010 yılında 6093 sayılı yasa ile mümkün olmuştur. Kurum yazma eserlerin koruma, onarım ve kütüphanelerinin fiziki şartlarının iyileştirilmesini hedeflemektedir. İl halk kütüphaneleri daha ziyade öğrencilere hitap ederken şahıs ve iktisat kitapları ise üniversitelerde, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Atatürk Kitaplığı, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi gibi merkezlerde toplanmıştır. 1000 Temel Eser, 1001 Temel Eser serileri gibi geniş hacimli çalışmalarla tarihî ve kültürel bilgi birikimi toplanmaya çalışılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı eliyle başlatılan yayın faaliyetleri İslam Ansiklopedisi, Türk Ansiklopedisi, İnnönu Ansiklopedisi, son yıllarda büyük gelişme gösteren Diyanet İslam Ansiklopedisi gibi girişimler de dikkat çekmektedirler.

2000'li yıllar müze ve kütüphanelerin sadece tarihi buluntular ve kitapların sergilendiği yerler olmaktan başka eğitim ve kültürel etkinliklerin de mekâni haline gelmeye başladığını da şahitlik etmektedir. Gerçekten de dil, edebiyat, tarih, sosyoloji ve benzeri alanlarda ilmî seminerler, konferans ve kongrelerin yanı sıra günümüz sanatçlarının resim, fotoğraf, klasik sanatlar alanlarındaki çalışmaları da müze ve kütüphane salonlarında gerçekleştirilmekte ve halkın ilgi ve beğenisine sunulmaktadır.

Müzik: 1960-80 arası dönemde gittikçe hızlanan köyden kente ve özellikle büyük kentlere göçün ortaya çıkardığı ekonomik, sosyal ve düşünce dünyamızdaki toplumsal sorunların girdabındaki geniş kesimlerin büyük ilgi gösterdiği arabesk müzik, günlük dertleri, umutsuzluğu, çaresizliği konu alan şarkılarla bilhassa 70'li yıllarda gelişmesini pop, folk, rap gibi çeşitli alt türleriyle sağlamıştır.

Fotoğraf 8.15

Orhan Gencebay müzik çalışmalarını iki binli yıllarda da devam ettirerek dönem sanatçısı olmadığını gösteren bir istikrar sergilemiştir.

Bu türün simbol ismi olarak kabul edilen Orhan Gencebay yaptığı işi “Ben Türk müziğinin devamiyim. Çağdaşlığın ve teknolojinin imkânlarını özgürce kullanarak ülkem tüm değerlerini zenginleştirmeye çalışıyorum” sözleriyle izah etmiştir. “Türk müziğinde serbest çalışmalar” olarak nitelediği şarkılarından bılıssa 70'li yıllarda (Batsın bu dünya, Bir teselli ver vb.) toplumun psikolojisini müzikisi ile yansittığı bir gerçektir.

Atatürk döneminde bazı devlet görevlilerinin aşırı gayretkeşliğiyle âdetâ rad-yolarda gündemden düşen Türk Sanat Müziği toplumun arabesk ve pop müziğe yoğun ilgisi gösterdiği 70'li yıllarda devlet eliyle açılan Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı ve benzerleri sayesinde yeni bir gelişme dönemine girmiştir.

Fotoğraf 8.16

Prof. Dr. Nevzad Atlığ, icracı, idareci, araştırmacı ve koro şefi olarak klasik Türk müziğine her alanda hizmet etmiş bir musiki adamıdır.

Bu atılım 1984'te İzmir ve Gaziantep'te kuran konservatuvarlar ile ülke çapına yayılmıştır. Klasik Türk Müziği ve Türk Halk Müziği eğitimi verilen bu müesseseleri üniversitelerin Güzel Sanatlar Bölümleri eğitimleriyle desteklenmiştir. İstanbul başta olmak üzere İzmir, Ankara, Bursa, Elazığ, Samsun, Diyarbakır ve Edirne'de kurulan Devlet Klasik Türk Müziği koroları gelişme sürecini en güçlü şekilde desteklemiştir. Bu dönemde Türk müziği tarihi ve nazariyatı ile ilgili yayınlar ve yapılan araştırmalarda da adeta patlama yaşanmıştır.

Resmî müzik topluluklarının ilki olan İstanbul'daki Devlet Klasik Türk Müziği Korosu Klasik Türk Müziği alanında Türkiye'nin onde gelen isimlerinden olan Prof. Nevzad Atlığ ile Tarihçi ve Müzikolog Yılmaz Öztuna tarafından

1975 yılında kuruldu. Sonraki yıllarda yukarıda isimlerini saydığımız benzer koraların da kurulması üzerine, “İstanbul Devlet Klasik Türk Müziği Korosu” ismiyle çalışmalarına devam etti. İlk şefi Nevzad Atlığ olan Koro, 2000'li yıllarda cumhurbaşkanlığının tarihî ve kültürel güzel sanatlara sahip çıkan uygulamaları çerçevesinde “Cumhurbaşkanlığı Klasik Türk Müziği Korosu”na dönüştürülecektir.

1980'lere kadar toplumun ilgisine mazhar olan arabesk ve halk müziği türlerinin yerine 1980 müdahalesi sonrası oluşan ortam dinî ve etnik müzikler ilgiyi artırmıştır. Ancak bir süre sonra ilan edilen serbestlik ile bunların da piyasaları düşmüştür. 90'lı ve 2000'li yıllarda yine bölgesel motiflerin ve ezgilerin öne çıkmaya başladığı görülmektedir. Müziğin her türünün toplumda izleyici bulduğu bu sürecin önemli bir özelliği ise özel radyo ve televizyon kanallarının hızla yayınlaşması olmuştur.

Resim: Tek partili dönemde sanatçıları ülke insanı ve yurt köşeleri hakkında çalışmalarla özendiren resim heykel sergileri 1939'dan itibaren gelenekselleştirilmiştir. Türk ressam ve heykelcilerinin katılımı sağlanmakta ve yerli sanatçilar ödüllendirilmektedir. Resmi kuruluşlar koleksiyonlarını bu yoldan oluşturmuştur. 1939'dan sonra başlayan yurt gezileri sergileri sanatçıların ülke ile bütünlüğmelerini sağlamada katkı vermiş, eserler parti ve halkevleri tarafından satın alınmıştır. Resim satın almak 1970'lere kadar tek başına devletin gerçekleştirdiği

Fotoğraf 8.17**DEVLET TİYATROLARI**

Devlet tiyatroları ülke genelindeki sahneler ve sergilediği oyunlar ile Türk kültür hayatına katkı sunmaya devam etmektedir.

bir görev gibi algılanmıştır. Bu tarihten sonra bankalar ve büyük şirketlerin ve mali durumu belli bir düzeyin üzerinde olan kesim koleksiyoncuların ilgisi ortaya çıkmaya başlamıştır. 1987 Uluslararası İstanbul Bienali koleksiyonlarda çağdaş Türk resminin yer almásında önemli bir rol oynamıştır.

Tiyatro: Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nün kuruluşu 1949'da gerçekleşmiştir. Devlet Tiyatroları başlangıçtan 1980'li yıllara kadar yerli yazarları teşvik etme ve millî edebiyatı zenginleştirme görevini yerine getirmemekle eleştirilmektedir. Zira yerli eserler sergileme seviyesi son derece düşük olmuştur. Devlet Operası da aynı zihniyet üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Belediye Tiyatroları ve Devlet Konservatuvarlarında da yerli eserler seslendirme oranları oldukça düşüktür. Tiyatro da ülkenin siyasi, sosyal ve toplumsal gelişimine göre şekillenmiş ancak maddi getiri bakımından kendi ayakları üzerinde duramadığı için ödenek kaynağına bağımlılık özüründen kurtulamamıştır. Ancak bilhassa konular itibarıyla ülkenin sorunlarına ayna olmak çabasını taşıdığını gösterir mahiyette repertuarlar yabancı adaptasyon oyunlar ile bir arada sahnelenebilmiştir. Melih Cevdet Anday, Cahit Atay, Orhan Asena, Refik Erduran, Recep Bilginer, Turgut Özakman, Aziz Nesin, Tarık Buğra gibi tarihî ve siyasi konuları, devlet-toplum ilişkileri ve toplumsal sorunları işleyen yazarların eserlerine sıkılıkla yer verilmiştir. Geniş seyirci kitlesi, kaliteli ve büyük salonlar konusunda her zaman sıkıntı yaşayan tiyatro için en önemli gelişmelerden birisi de 1982 yılında özel tiyatrolara devlet desteğiinin başlatılması olmuştur. Birkaç yıl içerisinde bu desteği neticeleri görülmeye başlanmıştır. Özel tiyatrolar yerli oyun sahneleme açığını bir nebze olsun kapamaya katkı sağlamışlardır. Ancak televizyon dizileri ile kendilerine yeni alanlar bulmasına karşın sanatçıların önemli bir kısmı için sosyal güvenlik sorunu kalıcı bir şekilde çözülebilmiş değildir.

Sinema: Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Türk sineması siyasi ve toplumsal meseleler kadar seks-komedi konularına da girdi. Ancak 1960-1970'lerdeki seyirci sayısını 2000'li yıllara kadar bir daha yakalayamadı. 1990'larda çekilen filmlerin bir kısmı mali yetersizlik ve salon yokluğundan gösterime girme şansını bulamadı. Yabancı film dağıtım şirketlerinin 1990'lardan itibaren Türkiye piyasasına girmesi

ise salon sıkıntısını belli ölçüde azalttığı gibi Amerika ve Avrupa ile neredeyse aynı anda vizyona giren filmlerin Türkiye sahnelerinde de gösterilmesine imkân sağlamıştır. 2000'li yıllarda yerli sanatçılardan ve firmaların filmleri de son derece önemli izleyici sayısını ile topluma ulaşma konusundaki sıkıntıların aşıldığını göstermektedir.

Sağlık: Türkiye'de bölgeler arası nitelikli iş gücü dağılımının hiçbir zaman istenen seviyeye çıkmadığı eğitim, sağlık gibi temel sektörlerin sanayileşmiş bölgelerde yaşıldığı bilinmektedir. Bu dönemde sağlık hizmetlerinde de Sosyal Sigortalar Kuruşunun yetersiz kalması sebebiyle özel sektörün devreye girmesi sağlanmış, özel sağlık sigortası uygulamaları teşvik edilmiştir. Bununla birlikte devletin bu sektörde sağladığı destek ile insan gücü açısından 1980-1995 dönemi önemli bir gelişmeyi işaret etmektedir. Toplam sağlık personeli sayısı %155 artarken ağırlık pratisyen hekim ve sağlık memurlarının sayısında olmuştur. Aynı dönemde sosyal güvenlik kapsamına dahil edilen nüfus %130 oranında artış göstermiştir. Bu süreçte bölgearası farklılık %50 azalmıştır. Türkiye hemen her bölgesinde son derece modern görüntüleme cihazlarının bulunduğu sağlık merkezleri ile hemen her şehirde açılmış olan üniversitelerin hastaneleri ile vatandaşsa sağlık hizmeti götürme standardını giderek yükseltmektedir. 2000'li yıllarda bütün vatandaşlarını devletin sağlık hizmeti ulaştırdığı bir noktaya getirme yolunda hızlı adımlarla ilerlemektedir.

Tarım ve Sanayi: Cumhuriyetin başlarında ihracatın %85'ini oluşturan, nüfusun %75'ini bulan tarım sahası sanayi ve hizmet sektörlerinin devamlı büyümesi karşısında 1960'lardaki %38lik paydan geriye düşerek 1990'lı yıllarda gayrisafi millî hasila içinde %14 noktasına çekilmiştir.

Türkiye'de imalat sanayi ülke genelinde küçük ölçek ağırlıklı bir manzara arz etmektedir. 25 kişiden az çalışanı olan iş yeri sayısı toplamın %95'ini oluştururken sağladığı katma değer toplamın %13'ünü geçmemektedir. Büyük iş yerleri %87'lik bir katkı sağlamaktadır. Sanayi alanında önceliği kimya, makine, gıda ve dokuma, giyim, ayakkabı, deri üretimi sektörleri almaktadır. Dönemin öne çıkan özelliği devletin küçültülmesi ve başta imalat sanayi olmak üzere ekonomik hayatın yerinin azaltılması olmuştur. Anılan 90'lı yıllar ihracatında sanayi mallarının yeri hızla artmasına karşın ürün kalemlerinde gereken çeşitliliğin sağlanmadığı eleştirileri yapılmaktadır.

Fotoğraf 8.18

İstanbul
Haydarpaşa
limanı Türkiye'nin
önemli bir ihracat
noktasıdır.

Seçim ve Seçmen: Türkiye bilhassa 1980 sonrası dönemde 60'lı yılların hızlı nüfus artışının ve seçmen yaşıının 18'e indirilmesinin de etkisiyle büyük bir seç-

men patlaması yaşamıştır. Seçimlerde oy kullanma oranının arttığı bu dönemde de yine de şehirlerdeki katılım oranı köylere göre düşük kalmaya devam etmiştir. 1970'li yılların koalisyon anlaşmaları ve siyasi istikrarsızlıklar dikkate alınarak getirilen %10'luk baraj demokratik anlayış açısından eleştirilmekle birlikte yerel, etnik partiler de çeşitli seçim ittifaklarıyla TBMM'de yer almayı başarmışlardır.

Teknolojik Araştırma Geliştirme: Yirminci ve yirmi birinci yüzyılın en önemli fark yaratma vasıtası bilim ve teknoloji alanındaki yenilikler ile rekabet gücünü geliştirmek olmuştur. Bilgi üretimi en yüksek istihdam ve katma değer artışı sağlayan sektördür. Ancak Osmanlı son döneminden itibaren devam eden ithal-ikameci anlayış dolayısıyla Türkiye ekonomisi bu sahaya kaynak ayırmak ve önem vermek gibi bir yaklaşımı ancak yüz yılın sonlarında ulaşabilecektir. OECD ülkeleri arasında sonuncu olan Türkiye'nin 1990 itibarıyla Ar-Ge harcamalarının gayrisafi millî hasılaya oranının uluslararası sıralamada ölçegin alt sınırına gelmemiş olması dikkat çekicidir. Son on yılda bölgede araştırma-geliştirme faaliyetlerine en çok bütçe ayıran devlet hâline gelen Türkiye'nin bu sahadaki öncü kurumu Tübitak olmuştur. Dünyanın gelişmiş ülkelerinde Ar-Ge harcamalarında özel sektör %70, kamu %30 pay almaktadır. Özel ve kamu sektörü dengesinin Türkiye'de tam tersi olması herhalde kısmen her şeyi devletten bekleme anlayışından kısmen de dışarıdan aldığı ürünlerin ülkede temsilciliğini yapmayı marifet sayan bir özel sektör anlayışından kaynaklanmaktadır.

İnternetin yaygınlaşması: 20. yüzyılın ikinci yarısı bilgisayarların insan hayatına girdiği ve her geçen gün etkin hâle geldiği bir döneme işaret etmektedir. Bilgisayarların gelişmesine paralel olarak İnternet ile haberleşme sistemleri dünyanın her yerinde olan bitenden insanların bilgi sahibi olmasına imkân sağlamaktadır. Bu yöntem kamuoyu oluşturmak ve kitleleri mobilize etmek için de kullanılabilmektedir. Türk Dil Kurumunun Genel Ağ olarak tanımladığı Internet'e Türkiye 1993 yılında bağlanmıştır. Üniversiteler de Tübitak'a bağlı bir teknoloji birimi olan Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) üzerinden uluslararası bilgi kaynaklarına ulaşmaktadır.

Bilgisayar ortamında yapılan animasyonlar televizyon kanallarında bilhassa çocuk ve gençlere yönelik bir alanı âdet istila etmiş vaziyettedir. Yabancı menşeli animasyon ve çizgi filmlerinin yaygınlaşması çocukların başlayarak yabancı kahramanlara öykünmeyi artırılmıştır. Son dönemlerde Türk tarihi ve kültürüne dönük animasyonların da yapılması ve TRT ekranlarından topluma ulaştırılmaya başlaması olumlu bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

Yirminci Yüzyılın Sonunda Türkiye

1980'de yaklaşık 45 milyon olan ülke nüfusunun 75 milyona ulaşlığı günümüzde dünya ortalamalarına göre hızla artan temel ihtiyaçların planlı bir şekilde karşılanamamasından doğan sosyal, ekonomik, kültürel ve politik sorunların en üst düzeye ulaştığı bir dönemi kapsamaktadır. Hemen her iktidar döneminde ağırlıklı olarak yeni kadrolar açılarak devlet memuru sayısının ihtiyacın birkaç misline çıkarılmasına karşın yeterli iş sahaları ve üretim sektörüne yeterli kaynak ve eleman aktaramamaktan kaynaklanan sıkıntılardan kitleleri ümitsizliğe sevk edecek boyutlara erişmiştir. 21. yüzyıla girerken şehirleşme önemli oranda artmış olmasına karşın, köyden şehrə göçün yarattığı problemler planlı bir şekilde ele alınamamış, özellikle büyük şehirlerin varoşlarında gecekondu mahalleleri oluşmuştur. Hayat standartı ve anlayışı bakımından merkezden neredeyse tamamen ayrı kategorileri ortaya çıkaran bu yapı sosyal barışı tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır.

Burada altı çizilmesi gereken husus geçinebilmek, daha iyi ve rahat bir yaşam kurmak amacıyla hızla büyük şehirlere akan kitlelerin kırsal alandaki yaşam şeklini, anlayış ve davranış kalıplarını da şehirlere neredeyse hiç değiştirmeden taşıması olmalarıdır. Şehirleşmenin, modernleşmenin sadece sayısal ölçekte değerlendirilmesini sorgulamayı gerektiren bu durum Türkiye'ye has bir gelişme şekli olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki 15 milyona dayanan nüfusu ile İstanbul Avrupa'nın pek çok ülkesinden fazla nüfusu ile dikkat çekmektedir. Temel altyapı bitirilmediği için de tabiat şartlarının normalin üstüne çıktıığı zaman günlük hayatın tamamen aksaması söz konusu olmaktadır. Türkiye'de nüfusun çok hızlı ve kontrollsüz bir şekilde yer değiştirmesine bağlı olarak gerçekleşen olayın şehirleşme ve modernleşme değil, şehirlerin kasaba ve köleşmesi şeklinde değerlendirilmesi yanlış olmayacağıdır.

Diğer yandan nitelikli beyinlerin modernleşmiş ülkelere gitmesi engelleneceği gibi üniversite mezunlarının önemli bir kısmı da Avrupa ve Amerika'da nitelikli göçmen kabul eden gelişmiş ülkelere gitmenin arayışı içindedirler.

Üniversite sayısının her ile en az bir tane olacak şekilde çoğaltıması öğretim elemanı eksikliğinin giderilememesi yüksek eğitim kurumlarının ve YÖK'ün yeniden yapılandırılması ihtiyacını ortaya çıkardı. 2000'li yılların kaderini bu konuda yapılacak çalışmaların başarısı belirleyecektir.

Türkiye son dönemde izlediği siyaset ile tarihî, kültürel ve dinî bağları bulunan coğrafyadaki ülkelerle yakınlaştı. Bu yakınlaşmanın ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılayacak donanıma sahip kadroların oluşturulmasında önceki yılların ihmali giderilmeye çalışılıyor. Bu coğrafya ile ilişkilerde olumlu yönler kadar bu coğrafyada Osmanlıdan sonra hâkim olan sömürgeci anlayışların yerlestirdiği fikirlerin Osmanlı ve Türk'e karşı kuvvetli bir ön yargı oluşturduğu dikkatten kaçırılmamalı ve politikalar ona göre geliştirilmelidir.

Eğitime ayrılan bütçenin kademevi artması yanında Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) harcamalarına ayrılan kaynağın çoğalması ilmî araştırmaların çoğalmasına son derece önemli katkı sağlamaktadır. Çalışmaların sosyal ve kültürel alanlara ağırlık verilerek sürdürülmesi elde edilen başarıların kalıcı olması ve sürdürülebilmesi için temel şarttır. Atatürk'ün "haraset-i fikriye zeminle mütenasip-tir, o zemin milletin seciyesidir" sözünü bilim tarihçisi Aydin Sayılı; "Entellektüel kültür akla dayanır. Bilime dayalı olan veya bilimden pay alan entelektüel kültür, bilime dayalı olduğu nispetle dil, din ve milliyet sınırlarını aşar, başka bir ifade ile, çeşitli uluslar arasında ortak olmaya ve paylaştırılmaya elverişlidir" diyerek yorumlamaktadır. Dolayısıyla çağrı yakalamanın; Atatürk'ün de ifade ettiği çağdaş uygarlıklar düzeyine çekmanın, dünya milletleri arasındaki yarışmada var olabilmenin temel şartlarından birisinin de bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmalarında ileri gitmek olduğu unutulmamalıdır.

Özet

İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sosyal ve kültürel uygulamaların gelişim şeklini ve burada etkili olan siyasi dinamikleri sorgulayabilecek

İkinci Dünya Savaşı döneminde hükümet halkı pek fazla dikkate almadan savaş şartlarını ve dış politik gelişmeleri dikkate alarak ülkeyi yönetmeye devam etmiştir. 1930 yıllarda halkın beklediği noktada olmadığını gösteren gelişmeler üzerine halka ulaşacak yolun tek ve kendi kontrolünde olmasını tercih etmiştir. Ancak bu tercihin uygulanmasında da kuşkucu ve sakıncacı bir anlayışla hareket etmiştir. Endişelerin şekillendirdiği kontrolcü anlayış ilkelerde daha radikal uygulamalar ile döneme damgasını vurmuştur. Savaş sırasındaki gelişmelere göre sağ veya sol fikir akımları takibata uğramıştır. Mevcut en büyük ve gelişmiş sivil toplum kuruluşu olarak niteleyebileceğimiz Halkevlerinde dinî ve hükûmetin anlayışına uymayan siyasi içerikli yayılara yasak getirilmiştir. durumlarının iyileştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz.

Atatürkün I.Maarif Kongresinde ortaya koyduğu; eğitimin ameli olması esasına uygun bir anlayışla nüfusun % 80'ini oluşturan köy kesiminin eğitime önem verilerek Köy Enstitüleri kurulmuştur. Enstitüler Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün himayesi altında, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in desteği ile dönemin ilköğretim genel müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un idaresinde çalıştı. Eskişehir, İzmir, Kırklareli, Edirne, Kastamonu, Adana, İzmit, Antalya, Balıkesir, Isparta,, Kars, Malatya, Kayseri, Samsun, Trabzon, Ankara, Konya, Sivas, Erzurum, Aydin ve Diyarbakır'da kuruldu. 1930'lu yıllarda Atatürk'ün işaretiley başlayan köy çocukların eğitimi çalışmaları, köyü geliştirmek, köylünün üretimini daha bilinçli yapmasına destek olmak amacı da taşıyan Köy Enstitüleri ile en üst düzeye erişmiş oluyordu. Bu doğrultuda öğrencilerin kalacakları yerleri kendilerinin yapması ve temel ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamasına yarayacak temel bilgiler veriliyordu. Ders programlarında Türkçe ve kültür derslerinin yoğunluğu dikkat çekerken öğrencilerin hepsinin kabiliyetine uygun bir müzik aleti çalması hedeflenmiş, tiyatro çalışmalarına önem verilmiştir. Buralardan mezun olan öğretmenler köylerde vazife alarak köylünün yöresinin

şartlarına uygun, kaliteli üretim yapmasına yardımcı olacaktır. Böylelikle köylüler bulundukları yerde geçimlerini sağlayarak şehirlere göç etmek arayışına girmeyeceklerdi. Ancak kuruldukları yörelerin hakim sosyal ortamını dikkate almayan uygulamaları kadar enstitülerdeki eğitimin de ideolojik mahiyet alması çok partili dönemde eleştirilere yol açtı.

Savaş sonrasında ortaya çıkan dış tehditlerin de etkisiyle alınan çok partili hayatı geçme kararının ardından halkın ilgi ve beklenilerini dikkate almaya başlamıştır. Bu çerçevede Cumhuriyet idaresine karşı muhalefetin en büyük dayanağı olacağı endişesiyle dinî kesimlerin faaliyetlerini kontrol altında tutmayı amaçlayan laiklik ve inkılapçılık sahasındaki radikal uygulamalardan vazgeçildi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün âdeten bir devlet politikası olarak görüp sahiplendiği çok partili siyasi yaşamın başarılı olmasında uluslararası alanda yalnız kalmamak ve Sovyetler Birliği'nin tehditlerine tek başına muhatap olmamak anlayışının önemli payı vardı.

Çok Partili hayatı geçişin ilk on yılında iktidar muhalefet çekişmelerindeki ana başlıkların din-siyaset ilişkisini ana hatlarıyla öğrenecek ve sonraki dönemlerdeki uygulamalar ile kıyaslayabilecek

Tek partili dönemde yapılan çok parti girişimlerinde yer alan siyasi aktörler ile laiklik ve cumhuriyetçilik taraftarlığı konusunda ön uzlaşı sağlayan iktidar partisi 1946 yılındaki ilk genel seçimlerin ardından 1947 kongresinde laiklik ve inkılapçılık ilkelerinde radikal uygulamalardan vazgeçme kararı almak durumunda kalmıştır. Türkiye'de tek parti idaresinden çok partili yaşama geçiş, siyasi ve sosyal hayatı büyük bir dönüşüm işaret etmektedir. Bu dönüşüm sürecinin en önemli konularından birisi halkın din anlayışı olmuştur. İktidar ve muhalefetin tartışıkları yegâne mevzu ise halkın dini hassasiyetinin istismarı olmuştur. Demokrat Parti daha önce Terakkiperver partinin yaptığı gibi halkın dini inanç ve anlayışlarına saygılı olduğunu göstermiş, parti teşkilatlarında bu konuda hilafetin geri getirilmesi, Arapçanın okullarda okutulması gibi dönemine göre aşırı sayılabilen bekleniler dile getirilmişti.

İlk icraat olarak ezanın yeniden Arapça okutulmasını mecliste oybirliği ile kabul ettiren Menderes Hükümeti okullarda din dersini mecburi hâle getirirken, hedeflerinin "Atatürk'ün başarılarını orijinal hâliyle korumak yerine başarıyı getiren amaca uygun bir şekilde geliştirmek olduğunu" ifade edecektir. Parti yönetimi 'Arapça'nın okullarda öğretilmesi, ortaokullarda din derslerinin konması ve yeni imam hatip okullarının açılmasına' istekleri reddetmişti. Müslüman kimliğin yanında Türk olduklarını da hatırlatarak gerektiğinde güvenlik güçlerini devreye sokarak tavırını ortaya koyan Demokrat Parti yönetimi kısa sürede ülke genelinde Atatürk'ü koruma kanunu çıkarmayı gerektirecek bir manzara ile karşı karşıya kalacaktı.

Diyabet işleri başkanlığının yayumlahadığı fethalarla komünizm alehtarlığını ortaya koyan hükümetin muhalefet ile anlaştığı belki de tek konu buydu. Menderes din istismarı ve irtica karşısında en etkili politikanın maddi refahı artırmak olduğunu iddia etmektedi: "Yollar köylere kadar uzandıkça, elektrik ve su köylere kadar geldikçe, traktörler ve sair makineler köylünün hayatı arasına girdikçe, kalkınması ve seviyesi yükselen bu insanlar hurafelere kapılmacaklardır".

Ülke genelinde Atatürk heykellerine yapılan saldırular on ayda 15'e ulaşması kadar iktidar partisinin örgütlerinde inkilaplardan geri dönülmesi konularının tartışılması gibi hususlar tepki yaratmıştır. Atatürk ve eserini her yönden muhafaza etme ve ileri götürme iddiası taşıyan İnönü döneminin hemen ertesinde görülen bu manzara, idealin toplumca benimsenmesi hususunda ciddi hiçbir şey yapılmadığını, iddiaların söylem boyutunda kaldığını da göstermektedir. Yine bu dönemde bizzat iktidar partisi toplumun Müslüman olduğu kadar Türk de olduğunu hatırlatmak ihtiyacı hissederken İslam Demokrasi Partisi ve daha sonra Millet Partisi dini siyasete alet etmek suçlamasıyla kapatılmıştır. Tarafların bu konudaki açmazı bizzat Menderesin şu ifadelerine yansiyacaktır: "Camilerin tamiri için para harcayınca muhalefet din sömürüsü diyorlar, yapmayınca camileri ihmali etmekle suçluyorlar..." Görüldüğü üzere toplu-

mun dinî konulardaki hassasiyetine mukabil ıstısmar edilebilecek kadar da bilgisiz olması çok partili hayatı geçiş sürecinin yumuşak karnını oluşturmaktaydı. Dinin suistimali konusu 1960 Darbesi'nden sonra da yönetimin gündeminde olmuştur. Halkın bilgilendirilmesi sayesinde yakın gelecekte Kur'an'ın Türkçe okunması talebinin halktan geleceğine inandığını dile getiren Milli Birlik Komitesi, Kasım 1959'da kurulan Yüksek İslam Enstitüsü'nde reform yapılarak iktisat, ekonomi, medeni hukuk ve sosyoloji gibi konuların da ders programlarına eklenmesine karar vermiştir. Komite öğrencilerin müspet ilimleri de öğrenmeleri hâlinde taassuba kaçmalarının önüne geçilebileceğini düşünmüş olmalıdır. Komitenin din sahasındaki önemli bir adımı ise Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi çalışmalarını başlatması olmuştur. Din adamları ve profesörlerden oluşan bir heyetin 6-7 ay içinde tercümeyi tamamlayacağı umuluyordu. Din eğitiminin din adamlarına bırakılması kabullenerek, halkın büyük bir çoğunlukla bir araya geldiği cuma namazlarını daha etkili kılmak için Diyanet İşleri Başkanlığına Hutbeler dergisi çıkarılmaya başlandı.

İkinci İnönü Hükümeti din eğitimi hususunda yeniden bir yapılanmaya giderek müftü ve imamların eğitiminin iyileştirilmesiyle dinin siyasete alet edilmesinin önüne geçilebileceğini ümidi dile getirdi. Suat Hayri Ürgüp hâlinde İmam Hatip Okullarını bitirenlerin ilkokul öğretmeni olabileceklerini açıklarken Adalet Bakanlığı da komünizmin ülkeye girişinin önündeki en büyük engelin toplumun dini olduğunu belirtiyordu. Bu noktada cumhuriyetin ilk yıllarda laiklik konusuna neden büyük önem verildiği daha iyi anlaşılacaktır. Ancak din gibi son derece hassas ve toplum hayatında bir o kadar önemli bir konuda toplumun doğru bilgilendirilmesi için çalışmanın gerekliliği de açiktır. Geleneksel toplum yapısı içinde her iki hedefe birlikte yürümek kolay bir iş olmasa gerektir. Toplumun ekonomik açıdan refaha kavuşması kadar, aklını kullanarak hayatını düzenlemesi, eğitimini gerçekçi zemine oturtabilmesi de bu konudaki istismarın önüne geçilebilmesi için gerekli şartların başında gelmektedir.

Çok Partili hayatı geçiştiren sonraki iktidar muhalefat çekişmelerindeki ana başlıklardan sosyal hayatın ve siyasi gelişmelerin önemli belirleyicilerinden işçi ve öğrenci hareketlerini öğrenecek ve sonraki dönemlerde tekrar yaşanan problemlerin toplum hayatındaki tahribatını yorumlayabilecek Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman nüfusun 3/4'ü köylerde yaşıyor ve tarımla uğraşıyordu. Zaman içinde ticaret ve sanayi alanında yatırımların gelişmesiyle bir işçi kesimi oluşmaya başladı. Bu işçilerin grev, ücretli izin ve tatil hakkı verilmesi, umumi af çıkarılması, fırsat eşitliğinin, hakim teminatının sağlanması ve antidemokratik kanunların gözden geçirilmesi gibi çalışma barışına katkı sağlayacak konular Demokrat Partinin muhalefat sıralarında iken dile getirdiği hususlar arasındaydı. Ancak umumi af ve ücretli hafta sonu tatilinin gerçekleştirilemesine karşın sendikal işçilere grev hakkının verilmesi bu dönemde hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte 31 Temmuz 1952'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun kurulması işçi haklarının alınması mücadeleisinin bundan sonra daha örgütü bir şekilde yapılmasına imkân verecek bir gelişme olarak görülmelidir.

Çalışma Bakanlığı İstanbul'daki işçiler için "işsizlik sigortası" verileceğini açıklarken grev hakkını tanıdıklarını ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak bir grev kanunu için çalışıklarını ancak ne zaman vereceğini bilmediğini ifade etmekteydi. Sendikaların taleplerinin olumlu karşılanmadığı bu dönemde işçi grevleri zaman zaman oldukça sert biçimde bastırılmıştır. İşçi sendikalarının yanı sıra Gazeteciler Sendikası da hükümetin kapatma kararına maruz kalmıştı. Demokrat Partinin son dönemi de artan enflasyona karşı zam ve işçilerin grev hakkı taleplerini "zamanın erken olduğu" gerekçesiyle reddetmesiyle geçmiştir. Ancak bu aşamada genellikle hükümete yakın tavırlar sergilemekle suçlanan Türk-İş'in de vergi adaleti, ücretlerin yetersizliği ve işçilere grev hakkı talepleriyle tartışmada taraf olması işçi beklentilerinin haklılığını gösteren bir ölçüt durumundadır. Ancak hak talepleri ve elde etmek için kullanılan yöntemler toplumun kampaşmasına etki edecek şekillerde ortaya çıkmıştır. Zira bu süreçte gerek işçi kesiminin eylemlerinde gerekse hükümetin uygulamalarına karşı çıkan neredeyse her eylem aynı zamanda komü-

nizm propagandasıyla suçlanmaya başlamıştı. Zonguldak'ta maden işçilerinin grevi hem sendikaları hem de toplumu kamplara ayırmak bakımından ilginç bir örnek teşkil etmiştir. Türkiye İşçi Sendikaları konfederasyonu kanunsuz ve komünist desteğiyle yapıldığı iddiasıyla karşı çıarken diğer sendikalar ve gençlik örgütlerinin desteği öne çıktı. Ana muhalefat partisi kendini sosyal güvenlik ve reform isteyen, ilericili fikirler sahip kimselerin partisi olarak tanımlıyordu. Buna mukabil bu beklentileri komünizm propagandası olarak gören iktidardaki Adalet Partisi ise programını komünizm karşılığı üzerinde kuruyordu. Bu dönemde grev girişimlerine polis yerine askerler müdahale etmeye başladı. İlerleyen yıllarda Devrimci İşçi Sendikaları ile Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonlarının kurulmasıyla işçiler üç kampa ayrısti. 1960 ve 1970'li yıllar öğrenciler arasındaki fikir tartışmaları, daha iyi ve rahat okuma imkanları talepleri sağ-sol tartışmalarına dönüşerek toplumsal barışa önemli ölçüde tehdit oluşturmaya başladı. Gençler 'devrimci', 'ülkü' veya 'akinci' tanımlamalarıyla gruplara ayrılmış, tarafsız kalmanın mümkün olmadığı bir baskı ortamı olmuştu. Gruplar kendilerine katılmayanların öbür grup üyesi olduğu inancı ile şiddet uygulama yoluna gidiyorlardı. Gerçekten de ekonomik şartların giderek kötüleştiği, temel ihtiyaç maddelerinin temininde sıkıntısı yaşandığı bu dönemde bir kısım gençlik kimliğini siyasi çekişmelere taraf olarak bulmaya çalışırken diğer bir kısım ise çeşitli dinî cemaatlere dâhil olarak, geçimini sağlayacak bir iş imkânı arayarak kendilerine bir yön çizmeye gayret ediyordu.

Memur kesiminin de ilerleyen yıllarda bilhassa sendikalaşma tercihlerinde rakip iki kesim hâline dönüştüğü görülecektir. Öğrenci olaylarında can kayıplarının yaşanması, Doğu, Güneydoğu illerinde mezhep farklılıklarının körüklenmesinden kaynaklanan çatışmalar ülkenin genelinde bir ümitsizlik havasını yayına laştırmıştır. Gerçekten de rakip ideolojik grupların fikir tartışmaları yerine silahlı çatışmalara girmesi, can kayıplarının yaşanması hem toplumun genelinde hem de yeni yetişen nesiller arasında medeni bir şekilde konuşup tartışmayı biceremediğimiz düşüncesini kuvvetlendirdi. Çok partili hayatın ilk dönemlerinde bilhassa

kırsal kesimde görüldüğü söylenen kahveleri, camileri ayırma işlemi büyük şehirlerde ortaya çıktı. Öğrenci olaylarına şiddetin karışması ve ölümlerin yaşanması ise okumuşların bile kendi aralarında meselelerini halledemedikleri bir çözümzsizlik ortamı oluşturdu. Bütün bu çekişmelere siyasi partilerin de birbirlerine karşı tavizsiz ve hoşgörüsüz yaklaşımları eklenince problemlerin çözülebileceği bekłentisi ortadan kalktı. Ekonomik sıkıntıların yanı sıra toplumsal olayların da çözümzsizliğe doğru gittiği bir ülkede kültür, düşünce, ilim ve teknoloji sahada gelişmenin olması mümkün değildir.

Demokrasinin sıkılıkla kesintiye uğramasına karşı belli eksenlerde yoğunlaşan tartışmaların değişimmemesinin toplumda yarattığı bezginlik ve ümitsizliğin kültür sahasına yansımalarını irdeleyebilecek

1950-1960 arasında halkın oyu ile işbaşına gelen Demokrat Parti dönemi siyasi çekişmeler ve ekonomik sıkıntılar ile uğraştığı sırada askerin idareye el koyması ile kesilmişti. 1960-80 arası dönemde gittikçe hızlanan köyden kente ve özellikle büyük kentlere göç, büyük şehirlerin etrafında uyu kasabaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ekonomik sıkıntıları büyükşehirlere göçerek aşmaya çalışan kitleler neredeyse hiç altyapısı olmayan varoşlara akın etmişlerdi. Bu plansız yerleşimin ortaya çıkardığı ekonomik, sosyal problemler iş ve eğitim dünyasındaki ideolojik çatışmalar ile birleşince toplumdaki yaşama sevincine gölge düşürmüştür. Ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunların girdabındaki geniş kesimlerin günlük dertleri, umutsuzluğu, çaresizliği konu alan şarkilarla arabesk müziğe büyük ilgi gösterdiler. Bilhassa 70'li yıllarda gelişmesini pop, folk, rap gibi müziğin her alanında arabesk kültürün gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. 1980'li yıllarda ilk defa şehirlerde yaşayan nüfusun köylü nüfusu geçmesi söz konusu olmuştur. Sosyolojik olarak şehirleşme ve modernleşme ölçütü olarak kabul edilen bu gelişme sadece şekilde kaldı için gerçek anlamda modernleşmeye sağlamamıştır. Kırsal kesimden gelen insanların oradaki yaşama ve davranışa biçimlerini aynıyla şehirlerin varoşlarında sürdürmekte olmaları bu tespiti doğrular mahiyettedir. Göç alan merkezlerde artan nü-

fus ve iş gücüne hitap edecek yeni iş alanlarının açılamamıştır. Varoşlarda yiğilan gençlik kesimi arasında ise suça kayma oranı hızla artmıştır. Seçimle iktidar değişimleri de askeri darbelerden sonra uygulamaya konulan tedbirler de kalıcı çözümler getiremediği için toplumsal kararsızlığın artmasına engel olamamıştır. Siyasi partilerin birbirleriyle uğraşmaktan ülkenin meselelerine çözüm üretme işlevini yerine getirmeleri, eğitime, araştırma ve geliştirme sahalarına yeterli kaynak aktaramamaları sonucunu doğurmuştur. Sürekli boykotların, çatışmaların yaşandığı üniversitelerden mezun olan yeteneklerin büyük kısmı da yurt dışında daha huzurlu, rahat bir ortamın arayışı içinde “beyin göçü” olarak adlandırılan olguya gerçekleştirmiştir. 1980'li yıllarda ise fen ve teknik bilimlere ağırlık verilmesine mukabil, sosyal bilimlerin ihmali edilmesi, elde edilen nispi gelişmenin topluma dengeli bir şekilde yansısına engel olmuştur.

Yirmi birinci yüzyıla girerken Türkiye'nin kültür sanat alanındaki durumunu ana hatlarıyla ögrenerek günümüzdeki gelişmelerin çağdaş gelişmeler karşısındaki seviyesini değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız

Türkiye'de kültür sanat etkinlikleri çoğunlukla devlet büyüklerinin himayesinde gelişme ortamı bulabilmisti. Cumhuriyet döneminde de başta Atatürk olmak üzere güzel sanatların çağdaşlığı bir göstergesi olarak algılanması dolayısıyla devlet mezesi olarak görülmüş ve himaye edilmiştir. Tarihî birikimlerin, eserlerin, görsel sanatların çalışmalarını belli bir esaslara bağlayan düzenlemelerin büyük kısmı Osmanlı devletinin son yıllarından kalan şekliyle 1970'li yıllara kadar devam etmiştir. Örnek olarak taşınmaz kültür varlıklar ile ilgili kanun 1906 tarihli Asar-ı Atika(eski eserler) nizamnamesi ile 1973 yılına kadar devam etmiştir. 1951'de Anıtlar Yüksek Kurulu ve taşınmaz eski eserler kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul vasıtasiyla mimari ve tarihî anıtların koruma, bakım ve onarım işleri düzenlenmiştir. 1935 sonrası yapılan arkeolojik kazıların buluntuları il arkeoloji müzelerinde sergilenevmektedir. Anıt müzeler etnoğrafik malzemenin sergilendiği konaklar ve Osmanlı sarayıları eski ve değerli tarihî mirası sonraki nesillere aktaran müseselerdir. Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda büyük geliştirme

gösteren Türk Müzeciliğinde daima vatandaşın ilgisizliğinden şikayet edilmiştir. Eğitim öğretim programlarında bu tür malzemelerin öğrencilere görsel olarak anlatılması ancak 20. yüzyılın sonlarında popüler olmaya başlamıştır. Hükûmetlerin tercihlerinden etkilenenek çoğu zaman mali ödenek ve kadro sıkıntılısı yaşayan, pek çok eseri çalınarak satılan veya yurtdışına kaçırılan Türk müzeleri ancak 80'li yıllarda uluslararası ödüller ile tanışmaya başlamıştır. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 1984 ve Antalya Müzesi 1988 Avrupa Konseyince Mansiyon ödülü almışlardır. 1993'te yeniden düzenlenerek açılan İstanbul Arkeoloji Müzeleri de Avrupa Konseyi Müze ödülü kazanmıştır.

Tiyatro, opera ve balede de benzer bir durum söz konusudur. Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nün kuruluşu 1949'da gerçekleşebilmiştir. Devlet tiyatroları başlangıçtan 1980'li yillara kadar yerli yazarları teşvik etme ve millî edebiyatı zenginleştirme görevini yerine getirmemekle eleştirlmektedir. Zira yerli eserler sergileme seviyesi son derece düşük olmuştur. Devlet Operası da aynı zihniyet üzerinde çalışmalarını yürütmüştür. Belediye Tiyatroları ve Devlet Konservatuvarlarında da yerli eserler seslendirme oranları oldukça düşüktür. Tiyatro da ülkenin siyasi, sosyal ve toplumsal gelişimine göre şekillenmiş, ancak maddi getiri bakımından kendi ayakları üzerinde duramadığı için ödenek kaynağına bağımlılık özünden kurtulamamıştır. Geniş seyirci kitlesi, kaliteli ve büyük salonlar konusunda her zaman sıkıntı yaşayan tiyatro için en önemli gelişmelerden birisi de 1982 yılında özel tiyatrolara devlet desteğinin başlatılması olmuştur. Birkaç yıl içerisinde bu desteğin neticeleri görülmeye başlanmıştır. Özel tiyatrolar yerli oyun sahneleme açığını bir nebze olsun kapama ya katkılarda bulunmasıdır. Ancak televizyon dizileri ile kendilerine yeni alanlar bulmasına karşın sanatçıların önemli bir kısmı için sosyal güvenlik sorunu kalıcı bir şekilde çözülebilmiş değildir. Devlet ve toplumun güzel sanatları önemsemesi, bu sahada çalışanları özendirerek imkânlar sunma noktasına gelmesi çağdaşlığın da bir göstergesi olarak değer kazanacaktır.

Kendimizi Sınayalım

- 1.** Aşağıdakilerden hangisi ikinci Dünya Savaşı yillarda başlayan köye dönük eğitim projesidir?
  - a. Köy Enstitüleri
  - b. Millet Mektepleri
  - c. Halkevleri
  - d. Köy odaları
  - e. Eğitim Enstitüleri

- 2.** Aşağıdakilerden hangisi İkinci Dünya Savaşı yillarda getirilen uygulamalar arasında **sayılamaz**?
  - a. Ekmeğin karneye bağlanması
  - b. Temel gıda maddelerinin karaborsaya düşmesi
  - c. Tarım ürünlerinden yeniden vergi alınmaya başlanması
  - d. Varlık vergisi
  - e. Çiftçiyi topraklandırma Kanunu

- 3.** Aşağıdakilerden hangisi 1950-1960 arasındaki uygulamalardan **değildir**?
  - a. Ezanın yeniden Arapça okutulması
  - b. İşçilerin toplu sözleşme ve grev hakkının verilmesi
  - c. Umumi Af çıkarılması
  - d. Ücretli hafta sonu tatili hakkı verilmesi
  - e. Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılması

- 4.** Maddi kalkınma ve hayat seviyesinin yükselmesiyle köylülerin hurafeye ve gericiliğe kapılmayacaklarını ifade eden siyasetçi aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. İsmet İnönü
  - b. Adnan Menderes
  - c. Celal Bayar
  - d. Recep Peker
  - e. Cevdet Sunay

- 5.** Aşağıdakilerden hangisi MBK'nın dinin siyasete alet edilmemesi çerçevesinde kabul ettiği esaslardan **değildir**?
  - a. Kur'anın Türkçeye çevrilmesi
  - b. Din adamlarının mali haklarının iyileştirilmesi
  - c. Yüksek İslam Enstitüsünün programına hukuk, iktisat, sosyoloji gibi derslerin konulması
  - d. Din derslerinin zorunlu hale getirilmesi
  - e. Cuma namazları için hutbeler dergisinin çıkarılması

- 6.** Aşağıdakilerden hangisi 1961 Anayasası ile getirilen düzenlemelerden **değildir**?
  - a. Anayasa Mahkemesi
  - b. Cumhuriyet Senatosu
  - c. İşçilerin Grev hakkının tanınması
  - d. Türkiye Cumhuriyetinin laik, demokratik, sosyal hukuk devleti olması
  - e. Umumi af çıkarılması

- 7.** Öğrencilerin, öğretmenlerin, memurların, işçilerin rakip gruplara ayrıldığı, toplumsal kamplasmaının en fazla arttığı ve çatışmalara gittiği dönem aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. 1940-1950
  - b. 1950-1960
  - c. 1960-1980
  - d. 1980-1990
  - e. 1990-2000

- 8.** Milli Birlik Komitesi tarafından “adalet, dürüstlük ve demokrasi ilkelerini ayakta tutmak” hedefiyle partiler üstü bir kültürel örgüt olarak açılan kurum aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Türk Ocakları
  - b. Türk Kültür Derneği
  - c. Halkevleri
  - d. Vatan Cephesi
  - e. Köy Enstitüleri

- 9.** Türkiye'de televizyon yayınıları ilk olarak hangi yilda başlatılmıştır?
  - a. 1968
  - b. 1971
  - c. 1974
  - d. 1975
  - e. 1980

- 10.** II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp tarafından gündeme getirilen Milli Kütüphane hangi tarihte karnuna kurulmuştur?
  - a. 1918
  - b. 1923
  - c. 1939
  - d. 1950
  - e. 1960

Okuma Parçası

Küreselleşme, Kültür ve Sosyal Yapıda İkilem

Küreselleşme sorunlarında, Türkiye ve batı, Türkiye ve İslam dünyası ve belki de ilkin Türkiye'nin kendi sosyal yapısı ve sorunlarını ayrı ayrı ele almak aydınlatıcı olurdu. Türkiye, bugün altına imzasını koyduğu birçok uluslararası anlaşmalarla ve dünya pazar ekonomisini benimsemekle, kendini küreselleşmenin tam ortasında bulmaktadır. AB ile bütünlleşme, tarihi bir gerçek ve zorunluluktur. Ancak Hristiyan Avrupa'nın tarihten gelen önyargıları, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı problemlerini AB'nin kendine aitmiş gibi benimsemesi ve nihayet Türkiye'nin buhranlırlara yol açan iç problemleri (başlıca etnik bilinçlenme), birliğe katılma davasında ciddi engellerdir.

Bununla beraber Avrupa Birliği genilemeden sorumlu komiseri G. Verheugen'in "Medeniyetler Uyumu" toplantısında, Türkiye'nin AB'ye katılmasının gereğini ve birliği ne kadar güçlendireceğini bildirmesi kayda değer. 2010'a geldiğimizde Türkiye'de ve dünyada gelişmeler, sorunu her zamankinden daha karmaşık ve kaygı verici bir hale getirmiştir. Ortadoğu 19. yüzyıldaki gibi uluslararası rekabet ve çatışmaların merkezi haline gelmiştir. Türkiye tarihi rolünü anlamış ve üstlenmiş görümekte. Dünyadaki gelişmelerin, her zamankinden daha korkunç bir global-nükleer çatışmaya sürükleneceği kaygısı herkesin kafasında. Rusya, Çin ve Hindistan gibi dünya devleriyle, kürede egemenliğini bırakmak isteyen ABD-AB ittifakı karşısında denge değiştirmekte. Jeostrateji bakımından dünyanın en nazik bölgesinde yer alan Türkiye, aynı zamanda Batı-İslam karşılaşmasında Medeniyetler İttifakı projesiyle bir uzlaşı aramaktır. Huntington'un Batı-İslam küresel karşılaşması gözlemi, bir gerçek mi, sorulabilir. Türkiye herhalde dünyanın bugünkü güçler dengesinde geleceğini, Batı ittifakı formülü altında garanti altına alma çabasında. Türkiye açıkça dünyanın bloklaşma sürecinde talihini Batı ile aynı kefeye koymuş görünmekte (Nato üyeliği, AB adayılığı). Son zamanlarda küresel cepheleşmede Türkiye'nin ABD-AB bloku karşısında Doğu'ya doğru eksen kayması tartışılmaktır.

Dünya siyasi perspektifi içinde yerini belirleme zorluluğu karşısında Türkiye hükümetleri bir yandan dışında Batı Medeniyetine mensup bir toplum-devlet görüntüyle beraber iç siyasetinde de bunu gerçekleştirmeye sorunu karşısındadır. Türkiye'nin bu gün de ana sorunu bir kültür-medeniyet sorunudur. Başka deyimle, Türkiye geleneksel kültürle Batı kültürünü uzlaştırmaya

ikilemini nasıl çözecektir? Medeniyetler İttifakı projesi iki tarafça benimseniyor mu? Bu yalnız dış politika değil, içerisinde kitleleri karşı karşıya getiren iç siyasetin de temel problemidir. Bir dizi uyum yasası çıkarmak başka bunları hayatı geçirmek başkادır. Sosyologlar, tepeden inme kanunları bir toplumun değişimeyeceği inancında. (Eisenstadt). Son yirmi yıl içinde etnik bir bilinçlenme, bölümmez Türkiye gerçekini sarsmakta, ayrıllıklar propagandaya öbür etnik grupları açıkça kıskırtmaktadır. Ancak bir ara Olağanüstü Hâl kanunları ve on binlerce gencin kanyla birliğimizi şimdide dek sürdürebildik. Tüm kanun ve yasaklamalara rağmen ayrılkçı hareket durmuyor, sinmiyor; diaspora gazeteleri ve radyolarıyla etnik grupları, sosyal bakımdan nasipsiz kitleleri bilinçlendirme ve yanına katma çabasında.

Etnik bilinçlenme ve ayrılkçı hareketler karşısında resmi siyaset bakişımızla Batı dünyasının bakışı taban tabana zittir. ABD'nin evrensel terör savaşında Batı, ayrılkçı hareketi uzun zaman terör kavramı içine alamadı, şimdi de gerçekten almış görünmüyordu. Batı hem Türk devletine, hem ayrıllıklara karşı samimi değil. Büyük devletler, 19. yüzyıldaki Şark Sorunu politikasını izliyor. Büyüyen Türkiye'yi bölmek, parçalamak ve bölgeyi rahatlıkla sömürmek istiyor; eski hikaye. Avrupa'da bu eski hikayeyi, típkı 1800'lerdeki Lord Byron dönemi romantikleri gibi, bugün genç solcu gruplar benimsemiştir. Türkiye acaba, sonuna dek direnmekle, hareketi küfürümsemekle, onarılması imkansız hale gelebilecek bir duruma mı sürüklüyor? Siyasilerimiz, dünyayı, sorunları toz pembe görmekle derin bir yanlışlık içinde midirler? Silahlı çatışmanın zaman zaman hızını kesmesi, siyasilerimizi tehlikeli bir gaflet içinde mi tutuyor? Bazlarına göre ayrılkçılar, kendi stratejimiz olan özgürlükçü demokratikleşme hareketi sayesinde nihai hedefe varmayı mı umuyorlar? Batının desteğini alan bir siyasi parti yapısında (HADEP hakkında Avrupa Parlamentosu'nda alınan karar) ülke içinde ikinci bir güç halinde örgütlenmek stratejisi, kuşkuyla karşılanıyor. AB'nin güçlükleri cozmek bakımından, tek çıkar yol olduğunu düşünenler de az değil. Ayrıllıklar başlangıçta bunu benimserken şimdiden buna karşılar.

Kopenhag Kriterleri'ne göre uyum yasaları çıkararak tarihinin, Tanzimat kararları dönemindeki gibi, bir dönüm noktasına gelen Türkiye, çok tehlikeli bir geçitten geçmektedir. Kitlesel işsizlik ve fakirlik, yenilemeyen enflasyon, iflası ancak borçla giderme (IMF) zarureti

nasıl bir geçmişten geçtiğimizi anımsamak için yeter(bu satırlar 1998'de yazılmıştır).

Öte yandan bir gerçektir; bugün Türkiye, her zamanından çok bir kültür bunalımı, kültürce bölünmüşlük içindedir. Şimdiden toplumumuzda, dünya görüşünde, yaşamda, sitilinde, dilde ve davranışta kopmalar, karşılıklar geniş boyutlara erişmiştir. devletin eğitim felsefesi ve stratejisi, AB'ye katılım hareketi, küreselleşme ve etnik bilinçlenmenin doğurduğu tepki ve bunalımlar; ulusal kültüre karşı "azınlık kültürleri" sorununu ortaya çıkarmıştır. Ülkemiz belki de Tanzimat Dönemi'nden de daha kapsamlı, toptyekun bir kültür-siyaset bunalımı yaşamaktadır. Temel sorun, bir yandan küresel örgüt ve dinamiklere nasıl uyum sağlayabileceğimizi, öbür yandan onları üniter devlet hedefleri doğrultusunda nasıl kullanabileceğimizi bellilemektir...

Bugün ortada olan gerçek, Cumhuriyet Türkiyesi'nde çeşitli menşeden, çeşitli inançta gurupların yaşadığı ve düşüncelerini özgürce tartışabildikleridir. Rus ordularının Kuzey Karadeniz, Balkanlar ve Kafkaslar'da her istilasında, 1783'ten beri birbiri ardından gelen göçlerle Anadolu bugün, imparatorluğun etnik ve kültürel bir minyatürü manzarası göstermektedir. Yalnız Türk kökeninden olan yüz binlerce göçmen dışında; Müslüman olmuş, tarihte Osmanlı potasında ortak bir kültürü benimsemiş, menşeden anadili Türkçe olmayan yüz inerce Arnavut, Boşnak, Giritli, Çerkes, Abaza, Çeçen, Gürcü bu yurda gelip yerleşmişlerdir. Onları buraya, "anayurt'a koştururan şey, ortak tarih ve yaşam tarzi, kültür değil de nedir? Anadolu Türk'ü onları kendisinden saymış, kucak açmıştır. Tarih ve kültürün etnik menşeden çok daha güçlü bir sosyal etmen olduğuna daha iyi hangi örnek gösterilebilir? Onlar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuşlar, modern Türkiye'nin oluşması ve yükselmesinde yaşamsal hizmetlerde bulunmuşlardır. Anadolu, onlar için gerçek bir "anayurt" olmuştur. Bugün Türkiye'de yaşayan her üç kişiden birinin ya kendisi, ya ana-babası, ya da yakın ataları göçmendir. Bu etnik çeşitliliğe rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasası herkesi hukuk önünde eşit gören bir Türk vatandaşlığı, her inanç sahibini aynı düzeyde gören hoşgörülü bir rejimi temsil etmektedir. 1980'lerden beri etnik ve dini ayrılık bilincinin körüklenmesi sonucu Türkiye, korkunç kayıplara yol açan bir gelişmeye sahne olmuştur. Türkiye geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi uzlaşı içinde birleşik bir refah devleti halinde, dünyanın medeni, büyük devletleri arasında yerini alabilir. Devlet vatandaşa bu inanç ve bilinci vermelidir.

Kaynak: Halil İnalçık, Seçme Eserleri - V Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 383-387.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Sosyal ve Kültürel Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Sosyal ve Kültürel Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanınız yanlış ise "Demokrat Parti Döneminde Sosyal ve Kültürel Alanda Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanınız yanlış ise "Demokrat Parti Döneminde Sosyal ve Kültürel Alanda Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanınız yanlış ise "1960-1980 Dönemi Sosyal ve Kültürel Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e	Yanınız yanlış ise "1960-1980 Dönemi Sosyal ve Kültürel Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c	Yanınız yanlış ise "1960-1980 Dönemi Sosyal ve Kültürel Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b	Yanınız yanlış ise "1960-1980 Dönemi Sosyal ve Kültürel Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanınız yanlış ise "1980-2000 Dönemi Sosyal ve Kültürel Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanınız yanlış ise "1980-2000 Dönemi Sosyal ve Kültürel Tartışmalar/Gelişmeler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun %80'i köyde yaşadığı için alınacak kararlar, girişilecek uygulamalarda bu durumun dikkate alınması tabiidir. Türkiye bir tarım ve köy toplumu halindedir. Ülkenin yurt dışına ihraç ettiği malların %85'i tarım ürünleridir. Böyle bir zeminde ülke genelinde okuryazar oranı da son derece düşüktür. %6-10 arası tahmin edilen oran kırsal alanda çok daha aşağıdadır. Türkiye Cumhuriyeti'ne hedef göster-

diğer çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için öncelikle nüfusun eğitilmesi gerekmektedir. Ülkenin kendine yeter ürün ortaya koyması ve ihracat malları üretmesi, değerli madenlerini işleyebilmesi kaliteli, eğitimli eleman ile olabilecek şeylerdir. Köy çocukların okuma yazma öğrenmesi için öncelikle askerlik hizmeti sürecini kullanan devlet askerde okuma yazma öğrenen ve kavrayış ve kabiliyeti ile onbaşı ya da çavuş olanların köylerinde öğretmenlik yapmasına imkân tanıdı. Harf inkılabi ve millet mektepleri ile ivme kazanan eğitim öğretim seferberliği Köy Enstitüleri ile ve öğretmen okulları ile devam etti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da teknik ve mesleki eğitime ağırlık verilerek nüfusun beklenilere cevap verebilecek seviyeye çıkışması hedeflenmiştir.

Sıra Sizde 2

Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkı, altı yüz sene dinî yönü ağırlıklı, Osmanlı hanedanı idaresinde yaşamış, bilhassa son yüzyılda dinî söylemi ön planda olan politikalarla hayatı şekillenmiş geleneksel yapıda bir toplum idi. Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından itibaren gerek devlet anlayışı gerekse yaşam biçimi olarak dile getirdiği millî egemenlik başta olmak üzere her şey bir yenilik içermektedir. Toplumun genelinde kaynak dilini bilmedikleri din hakkında söylenen her şey kutsallık gücüne sahipti. Son yüzyılında savaşlar, isyanlar ve ekonomik sıkıntılarından bunalan toplumun siğindiği güvenli liman din ve din anlayışı olmuştu. Günlük hayatı da toplum, devlet ve siyaset hayatında da din konusu belirleyici özelliğe sahipti. Cumhuriyetin ilk yıllarda hilafet başta olmak üzere geleneksel kurumların kaldırılması, önerilen düzenlemelerin, yapılan değişikliklerin karşılaşabileceği toplumsal muhalefetin gücünü ortadan kaldırımıya dönüktü. Ancak çok partili siyasi hayatı iktidarı belirleyecek olan husus halkın tercihi olduğunda din ve dinî konular siyasetin de gündemde önemlidir bir yer işgal etmiştir. Söz konusu dönemde halkın dinî anlayışının istismarını önyecek bir bilinçlenme olmadığı için de bilhassa ilk aşamada iktidar ve muhalefet arasında ne yapılsa din istismarı olarak nitelendirilmiştir. Adnan Menderes'in siyasetin din konusunda içine düştüğü kısıt döngüyü "camilerin tamiri için para harcayınca muhalefet din sömürüsü diyorlar, yapmayıńca camileri ihmali etmekle suçluyorlar..." şeklinde ifade etmiştir.

Sıra Sizde 3

Tartışınız Çok partili hayatın hemen her safhasında toplumun çeşitli kesimlerinin taleplerinin karşılanması

sında problemler yaşanmıştır. İktidar partilerinin red-detmedikleri ancak zamanı erken buldukları grev hakkı başta olmak üzere pek çok talep daima muhalefet partilerinin gerçekleştirmeyi vaat ettikleri programlar arasında yer almıştır. Ancak iktidar değişikliklerinde de bu taleplerin büyük kısmı çeşitli sebepler ile karşılanmamıştır. Burada esas olan iktidar partilerinin kendi öncelik ve tercihlerini her zaman en doğru olarak görme anlayışında olmaları yanlıştır. Paralel şekilde muhalefet partileri de somut bir çözüm yolu göstermeden iktidarı eleştirip kendilerinin yapacaklarını vaat etmişlerdir. Ancak siyasi, sosyal ya da kültürel taleplerin verilmesi esnasında sorumlu mevkide olanların farklı denge hesapları ve değerlendirmeleri söz konusu olmaktadır. Burada demokrasinin ve içini dolduran haklar manzumesinin halkın meşru mücadeleyle elde edilmesi gerekīgi unutulmamalıdır. Yukarıdan aşağıya ihsan olunan hakların geri alınması her zaman söz konusu olmuştur. Toplumun mücadele etmeden elde ettiği hakların bilincinde olması beklenemez. Dolayısıyla zaman içinde siyaset yapanların sorumlulukla davranışları ve toplumun bilinçli olarak tercihler yapması ile bu sorunların halledilmesi ülkemizde demokratik düşüncenin ve onunla birlikte hak ve özgürlüklerin bilinçli bir şekilde gelişmesi ümidi daima beslenmelidir.

Sıra Sizde 4

Bir yandan Atatürk döneminin "yurtta sulh cihanda sulh" politikasının yanlış anlaşılımasından kaynaklanan etrafta olup bitene karşı ilgisiz, pasif dış politika anlayışı, diğer taraftan Türkiye'de devletin İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde yaşadığı ekonomik, siyasi ve sosyal problemler bölge ve dünya ölçüğündeki gelişme ve değişimelerle ilgilenmek imkanını vermemīstir. Büyük ölçekli veya uzun soluklu politikaların gerektirdiği mali, teknik, siyasi ve askeri gücü sahip olunamadığı gibi yöneticilerin de bu anlayışa destek verecek politikaları olmamıştı. Devlet bürokrasisi de bu anlayışa göre şekillenmişti. Ancak bir ihtiyaç ortaya çıktıgı zaman çare aranıyordu. Uzun vadeli politikalar, geniş ve ileri bakış açısıyla politikalar üretilmīyordu. İçe dönük politikaların ağırlıkta olduğu 1980'li yıllarda kadar devlet hemen her alanı kontrol etme çabası içindeydi. 1980 askeri müdahalesinden sonra hükümetler ise liberal ekonomik politikalar kadar Turgut Özal'ın şahsında bölge ve dünya ölçüğünde gelişmeler ile ilgilenme vizyonu ortaya koydular. Bunun için şartlar da önceye göre müsaitti. Nitekim 1990'lı yıllarda ise dünyada değişen sınırlar, dengeler pek çok hareket alanı ortaya çıkarmıştır. Bunların başı-

da Sovyetler Birliğinin dağılması üzerine Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri geliyordu. Türkiye Atatürk'ün Cumhuriyetin onuncu yılında ifade ettiği gibi Türk dünyası ile tarihî ve kültürel bağları kullanarak kültür birliği esaslı bağlar kurmayı bir ideal olarak benimsemiştir. Ancak bunun için gerekli çalışmalar ve hazırlıklar yapılmadığı için 1990'lı yıllarda ortaya çıkan fırsat değerlendiremedi. Nitekim "Adriyatikten Çin Seddine Türk Dünyası" sloganını hayatı geçirecek dil ve kültür birliği zemini gerçekleştiremedi. Üniversitelerimizde Türk lehçeleri ile ilgili birimler ancak bu ihtiyaç ortaya çıktıktan sonra kurulmaya başlandı. Aynı şekilde bu coğrafyadaki soydaşlarımıza yönelik yayımlar yapmak için radyolar ve televizyon kanalları da ancak 2000'li yıllarda etkili olarak çalışmaya başladılar. Türkiye'nin millî, dinî, tarihî ve kültürel bağlarını değerlendirebilecek genişlik ve derinlikte devlet politikaları üretmek için potansiyeli mevcuttur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (çeviren Ahmet Fethi) Hil Yayıncıları, İstanbul 1996,
- Akşin, Sina, **Türkiye Tarihi- Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul 1990.
- Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, II-III, İstanbul 1968.
- Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar I-III**, Ankara 2001,
- Cemal, Hasan, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul 1999.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler**, 1923-1992, Ankara 1994.
- Eraslan, Cezmi, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyannamesi", **Atatürk Yolu**, VI, sayı 22 Ankara 1998.
- Erer, Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul 1966.
- İnalcık, Halil, **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Seçme Eserleri - V, Türkiye İş Bankası Kültür Yayıncıları, İstanbul 2012.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar I-II**, (yayına hazırlayan Sabahattin Selek) Ankara 1992.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul 1998.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**, İstanbul 2000.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1996.

Kili, Suna- Gözbüyük A. Şeref, **Türk Anayasası Metineri**, İstanbul 1985.

Kocabasoğlu, Uygur, "Radyo" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, X, İstanbul 1983.

Nutku, Özdemir, "Tiyatro", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, XV, İstanbul 1996

Öcal, Mustafa, "Türkiye'de Din Politikaları Etkisinde Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu", **Dem Dergi** yıl.1 sayı 2.

Özdağ, Ümit, **Ordu-Siyaset İlişkisi**, Ankara 1991.

Safa, Peyami, **Türk İnkılابına Bakışlar**, İstanbul 1996.

Sertel, Sabiha, **Roman Gibi**, İstanbul 1969.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar I-II**, İstanbul 1973.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 1998.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara 1990.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, DP Yokuş Aşağı (1954-1957)**, Bilgi yayinevi Ankara 1991.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Bilgi yayinevi Ankara 1991.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, İsmet Paşa'nın Son Başbakanlığı 1961-1965**, Ankara 1992.

Tokgöz, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara 1999.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1969.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü - Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Kültür Bakanlığı Yayıncıları, Ankara, 2000.

Yetkin, Çetin, **Türkiyede Soldaki Bölgünlüler (1960-1970)**, İstanbul 1970.

Yalçın, Durmuş vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara 2002.

Gazeteler:

Cumhuriyet, Milliyet, Son Havadis, Tercüman 1946-1990 döneminde çeşitli sayıları.